MONVMENTA ·ORCADICA·

DA 880.06 D5

a31188000471876b

UNIVERSITY OF GUELPH

The Library

RESTRD
DA 880.06 D5
Dietrichson, Lorentz Henrik
Segelcke, 1834-
Monumenta Orcadica

Date due

MAY 1 1 1969			
MAY 1 3 1969			
MAR 2 0 1975			
MAR 1 7 1975			

KING PRESS NO. 303

Digitized by the Internet Archive
in 2013

http://archive.org/details/monumentaorcadic00diet

MONVMENTA ORCADICA

THE NORSEMEN IN THE ORKNEYS AND THE MONUMENTS THEY HAVE LEFT

WITH A SURVEY OF THE CELTIC PRE-NORWEGIAN) AND SCOTTISH (POST-NORWEGIAN) MONUMENTS ON THE ISLANDS

BY

L. DIETRICHSON

WITH ORIGINAL DRAWINGS AND SOME CHAPTERS ON ST. MAGNUS' CATHEDRAL, KIRKWALL

BY

JOHAN MEYER, ARCHITECT

WITH 152 ILLUSTRATIONS

WILLIAMS & NORGATE
14 HENRIETTA STREET, COVENT GARDEN
LONDON, W.C.

THE LIBRARY
UNIVERSITY OF GUELPH
• Arts Division •

ERRATA.

Page 20 Line 14 fig. 129 in stead fig. 127.
Page 45 Line 9 *oldest* in stead mightiest.

CONTENTS.

Page

Introduction . . . . . 1—4

I. The Orkneys and their Relation to Norway.
(pp. 1—3)

The importance of the Orkneys as a point of support to the Norwegian rule in the West 1
Norwegian historical places in the north of Scotland 1
Pentland Firth 1
The name Orkney 1
The topography of the Islands.
Mainland, its names 2
Its area, parishes, bays, lakes, promontories and mountains 2
Towns of Mainland 2
The northern group of islands 2
The southern group 2
Small islands 2
Ecclesiastical division 2
Representation in Parliament 2
Scenery 2
Animal life 2
Inhabitants 2
Celtic connections 2
Language 2
Place-names 2, 3

II. The Orkneys in Literature.
(pp. 3 & 4)

The Orkneys in Roman literature 3
Norwegian sources of the history of the Orkneys 3
Norwegian studies of Orkney 3
Scotch studies of Orkney 3
Plan of present work 4

Page

BOOK I.

Remains found by the Norwegians on their arrival in the Orkneys 5—11

I. Pre-historic Remains.
(Before 600 A. D.)
(pp. 5—8)

The Picts 5
Species of Monuments 5
a. *Sepulchral chambers* (Picts' houses) 5 & 6
Graves or dwellings? 5
The «Picts' houses» collective burial places 5
Their number 6
Their types 6
The Caithness type:
The Unstan grave-mound 6
The Isbister grave-mound 6
The Burray grave-mound 6
The small mound on the Holm of Papa Westray 6
The Bookan mound 6
The Orkney type:
The large mound on the Holm of Papa Westray 6
The «Picts' house» on Wideford Hill . 6
The Quanterness mound 6
The Quoiness mound 6
Maeshow:
Its name 6
History and legend 6
b. *Stone circles and solitary standing-stones* . . . . . 6 & 7
Dolmens, menhirs and cromlechs . . . 6
The Standing-stones of Stennis 6

Page

Stone circles 6
The Ring of Stennis 6
The Watch-stone 6
Odin's Stone 6
The Ring of Brogar 6
Circles at Vestrafjold and at Bookan . 6
Various megalithic monuments 6
The Slab of Via 6
The Holy Kirk 6
The menhir on Shapinsay 7
The Black Stone of Odin 7
Stones on Sanday 7
The menhirs on Eday and South Ronaldsay 7
Their purpose 7
Mode of procuring 7
Age 7
The Norsemen and the stone circles . 7
c. *Borgs* (brochs) . . . . . 7 & 8
The name 7
Their number 7
The Broch of Burray 7
The Broch of Oxdro 8
The Broch of Newark 8
The Broch of Coligarth 8
The Broch of Burrian 8
The Broch of Scapa 8
The Broch of Deerness 8
The Broch of Birsay 8
Age and purpose 8

II. Monuments of the Christian Celts.
(about 600—872 A. D.)
(pp. 8—11)

a. *Peti and Papæ — The Dwarfie Stone of Hoy* . . . . . 8 & 9
The Piets in Orkney 8
The Romans in Orkney 8
The Anglo-Saxons in Orkney 9
The Irish Scots 9
The Christianising of the Orkneys . . 9
The Papes 9
The Viking expeditions 9
Piets and Papes 9
The Dwarfie Stone of Hoy 9
b. *Celtic churches* . . . . . 10 & 11
The Norwegians and the Papes' churches 10
Prefatory remark — How are the Celtic churches in Orkney to be distinguished from the Norwegian? 10
The difficulties of distinguishing . . . 10
Points of support for the distinction 10

Page

Beehive-houses, dry walls, the convergence of the jambs, the splaying of the windows, round towers 10
Top-stones and arches. apses, the number of apertures, lower choir, roodloft, dedication 10
1. *Ruins of Celtic churches in preservation.*
1. The church on the Brough of Deerness 10
2. Halero Chapel 10
3. St. Tredwell's Chapel 10
4. The chapel on the Head of Holland 10
5. Beehive-houses on the Brough of Birsay 10
6. The church on Copinsay 11
2. *Celtic churches that have disappeared.*
Their situation 11

BOOK II.

Norwegian Monuments (872—1468) . . . . . 13—74

I. Norwegian Monuments under Celtic Influence (872—about 1200)
(pp. 13—44)

a. *Norwegian tumuli from the heathen Viking time* (872—1014) . . . . 13—15
1. Barrows, foundations of houses, and fortifications on Sanday 13
Scutwick 13
Toftsness 13
Coligarth, Augmund's Mound, the Myrtis mounds, St. Peter's at Newark, St. Magdalen's, Chapel of Arstas 13
2. The bloody tuacks on Westray. . . 14
Tranaby, Pierowall, Highlandman's Hammer 14
3. Ivar's Knowe, on Sanday 14
4. Sigurd's How on Ekkjalsbakke (in the north of Scotland) 14
5. Halfdan's How on Sanday(?) 14
6. Thorfinn's How on Hoxa 15
7. Barrows at Howardsty 15
b. *Norwegian Monuments from the 11th century* . . . . . 16—20
1. The banqueting-hall at Sandwick . . 16
2. The Norwegian earls' palace at Birsay 17

Page

3. The town at Kirkevaag 18
4. St. Olaf's Church at Kirkevaag . . 18
5. Christ's Church in Birsay 19
6. St. Peter's Church on the Brough of Birsay 19
7. The later church at Deerness . . . 20

c. *Norwegian Monuments from the 12th century* . . . . . 21—44

a. The time of St. Magnus. . . . 21—23
1. The Thing-stead on Hrossey . . 21
2. The church at Orphir 21
3. The earl's seat at Orphir 22
4. The castle on Daminsey 23

b. The time of Earl Ragnvald . 23—32
5. St. Magnus' Church on Egilsey . 23
6. Swendro Chapel at Vestnes . . . 28
7. The church on Westray 29
8. The Runic inscriptions and carvings in Maeshow 29
9. The earl's seat at Knarrarstad . 31

c. The buildings of the great men of Orkney . . . . . 32—34
10. Longskeal on Gairsay 32
11. The castle on Wire (Cobbie Row) 33
12. St. Peter's Church on Wire . . 33
13. St. Catherine's Chapel at Linton 34

d. The vanished monastery in the Orkneys . . . . . 34—43
14. The chapel on Hellisey 34
15. The ruined monastery at Stromness 35
16. The Cistercian monastery on Eynhallow and its church . . 36

e. Scattered monuments on the Orkneys . . . . . 43 & 44
17. Buildings on Papa Westray, and Mainland 43
The kirk of How 44
The church at Yeskenaby . . . 44
The castle of Snusgar 44
The Church of the Holy Cross on Westray 44

II. Norwegian Monuments under Anglo-Norman and Gothic Influence (1137—1468)

(pp. 45—74)

a. *St. Magnus' Cathedral at Kirkwall* 45—71.
1. *General survey.*
St. Magnus' Cathedral 45
Conditions of the period 45
The cathedral in the Saga 46
2. *Detailed description of St. Magnus' Cathedral, and the history of its architecture* (by Architect Johan Meyer).
Chap. 1. The architecture of the cathedral 47
The interior of the cathedral . . 47
The exterior of the cathedral . 55
Chap. 2. The architectural history of St. Magnus' Cathedral. 57
Chap. 3. Comparison of St. Magnus' Cathedral with contemporaneous buildings in Scotland and Norway 66

b. *Other buildings of the same period* 71—74.
1. The bishop's palace at Kirkwall . . 71
The Angus line. 71
Death of Haakon IV in the bishop's palace 71
The remains of the palace 71
The parts of the palace that have disappeared 72
2. Margaret's Hope 73
3. The Norwegian earl's palace at Kirkwall 73
The Stratherne line 73
The Sinclair line 73
The vanished palace 73
4. Notland Castle 74

BOOK III.

Monuments from the Scottish Period (after 1468) . . . . . 75—77

1. Robert Stuart's earl's palace at Birsay 75
2. Patrick Stuart's earl's palace at Kirkwall 75
3. Building styles in town and country . 76
Building styles at Kirkwall 76
House in Main Street 76
The Town Hall 76
Tankerness House 76
Maxwell House 76
The bishop's palace at Breckness . . . 77
Cottages 77
Cottage at Brogar 77
Cottage at Upper Quays 77

ILLUSTRATIONS.

The names in brackets are those of monuments that do not belong to Orkney, but are included for the sake of comparison.

Fig. Page

Pl. I.

Map of the Orkneys. From P. A. Munch. Facing the title-page.

Pl. II 7

1. Kirkwall from the Ayre. Original drawing by J. Meyer.

Pl. III. 9

2. Dundas Street, Stromness. From a photograph.

Pl. IV. 13

3. Orkney peasants from Evje near Eynhallow Church. From a photograph.

Pl. V. *Picts' houses* 25

4. At Unstan. Plan. From J. Anderson's «Scotland in Pagan Times».
5. At Bookan. Ground-plan. From ditto.
6. On the Holm of Papa Westray. Ground-plan. From ditto.
7. On Wideford Hill. Ground-plan and 2 sections from Montelius' «Der Orient u. Europa».
8. At Quanterness. Ground-plan. From Anderson, l. c.
9. At Quoiness. Ground-plan. From ditto.

Pl. VI. *Maeshow* 29

10. Ground-plan. From Montelius, l. c.
11. Section. From ditto.
12. Perspective view of interior. From P. A. Munch's «Samlede Afhandlinger».

Pl. VII. *Standing-stones* 33

13. The Ring of Stennis. From Barry.

Pl. VIII. 35

14a & b. The Rings of Stennis and Brogar; present appearance. From Anderson, l. c.
15. Haavardsteigen, with the Rings and Maeshow. From Low (1774).

Pl. IX. 37

16. The Ring of Brogar. From Barry.

Pl. X. *Brochs*. 39

17a & b. (The Broch of Mousa, Shetland; a, perspective view; b, section without the inner wall. From Worsaae.)
18a & b. (The same; a, ground-plan; b, section with the inner wall. From Anderson.)
19. Broch of Burray. Ground-plan. Original drawing by J. Meyer.
20. The same. Perspective view of the interior. Original drawing by J. Meyer.

Fig. Page

Pl. XI 47

21. The Dwarfie Stone of Hoy. From a photograph.

Pl. XII. *Celtic Churches* 53

22. The Church on the Broch of Deerness. Ground-plan. From Dryden.

23a & b. The same; a, general plan; b, perspective view. From Dryden.

24. St. Tredwell's Chapel; elevation. From Dryden.

25. The same; ground-plan. From Dryden.

Pl. XIII. *Kirkwall* 73

26. Ground-plan. From an official publication.

Pl. XIV 75

27. View looking north. Original drawing by J. Meyer.

Pl. XV 75

28. View looking south. Original drawing by J. Meyer.

Pl. XVI. *Later Churches*, in which walls of Norwegian churches of the 11th century occur 77

29. St. Olaf's Church at Kirkwall. Ground-plan, from Dryden.

30. Details of the same. From Dryden.

31. Window in Christ's Church, Birsay. Original Drawing by J. Meyer.

Pl. XVII. *Norwegian Churches from the latter half of the 11th century* 79

32. St. Peter's Church on the Broch of Birsay. Ground-plan, from Dryden.

33. The same; section through the nave and choir. From Dryden.

34. The same; west and east elevations. From Dryden.

35. The same; longitudinal section. From Dryden.

36. The later church at Deerness, seen from the south-west. From Low (1774).

37. The same, seen from the north-west. From Low.

38. The same, seen from the east. From Low.

Pl. XVIII. *Norwegian churches from the first half of the 12th century* 89

39. The church at Ophir; ground-plan. From Dryden.

40. Longitudinal section of the same. From Dryden.

41. Transverse section of the same. From Dryden.

42. The same; window in the apse. Original drawing by J. Meyer.

43. The church and banqueting-hall at Orphir; plan of situation. Original drawing by J. Meyer.

44. (Cottage at Kveste in Sætersdal, Norway. Ground-plan. From Nicolaysen's «Kunst & Haandverk».)

Pl. XIX 95

45. See Pl. XX.

46. St. Magnus' Church on Egilsey. 1. Details of the south side. Original drawing by J. Meyer.

Pl. XX 97

45. St. Magnus' Church on Egilsey. 2. Plan. From Dryden.

47. The same; longitndinal section looking south. From Dryden.

48. The same; longitudinal section looking north. From Dryden.

49. The same; elevation of north exterior. From Dryden.

50. The same; transverse section looking east and west, and east end. From Dryden.

51. The same; interior of nave, looking east. From Dryden.

52. The same; perspective view of the outside, taken from the south-east. From Dryden.

Pl. XXI 107

53. Swendro Chapel; south elevation. From Dryden.

54. The same; ground-plan. From Dryden.

55. The same; east end. From Dryden.

56. The church on Westray; longitudinal section looking south. From Dryden.

Fig. Page
57. The same; ground-plan. From Dryden.
58. The same; transverse section through the choir. From Dryden.
59. The same; perspective view, taken from the south-east. From Dryden.
Pl. XXII 113
60a & b. Norwegian Inscriptions in Maeshow. a. Runic Inscriptions Nos. 16 & 20. b. Cryptograms. From P. A. Munch.
61. Drawing of a lion. From P. A. Munch.
Pl. XXIII. *Norwegian Churches from the latter half of the 12th century* 123
62. St. Peter's Church on Wire; ground-plan. From Dryden.
63. The same; north and south elevations. From Dryden.
64. See Pl. XXIV.
65. St. Catherine's Chapel at Linton; ground-plan. From Dryden.
66. See Pl. XXV.
67. Perspective view of the buildings on Eynhallow (I), from the south. Original drawing by J. Meyer.
Pl. XXIV 123
64. St. Peter's Church on Wire; west front. From a photograph.
Pl. XXV 129
66. The church and cloister buildings on Eynhallow (II). Ground-plan and details. Original drawing by J. Meyer.
Pl. XXVI 131
68. The church and cloister buildings on Eynhallow (III). Perspective view from the north. From Dryden.
69. 1—5. The same. 1. Section through the staircase room, looking west. 2. Transverse section looking east. 3. Transverse section through the choir, looking east. 4. Elevation of the west front. 5. Elevation of the east end. From Dryden.
70. (Ground-plan of monastery on Hovedöen, Norway. From the publications of the Society for the Preservation of Ancient Monuments.)
Pl. XXVII. *St. Magnus' Cathedral* 141
71. 1. Ground-plan. From the «Builder».
Pl. XXVIII 143
72. 2. Perspective view of the interior, from the west. Original drawing by J. Meyer.
Pl. XXIX 145
73. 3. North wall of the choir; elevation of interior. Original drawing by J. Meyer.
Pl. XXX 145
74. 4. Exterior of the cathedral; a. the north side from the north-west. From the «Builder». b. South side from the south-east. From MacGibbon & Ross.
Pl. XXXI 147
75. 5. Transverse section through the nave. Original drawing by J. Meyer.
Pl. XXXII 149
76. 6. The earliest windows in the choir. From Dryden.
Pl. XXXIII 149
77. 7. The wall of the north aisle of the choir; perspective view. Original drawing by J. Meyer.
Pl. XXXIV 149
78. 8. Piers of the central tower. From Dryden.
Pl. XXXV 149
79. 9. Triforium øpening, looking towards the transepts. Original drawing by J. Meyer.
80. See Pl. XLII
Pl. XXXVI 149
81a. 10. Wall-surface with arcades in the south aisle. Original drawing by J. Meyer.
Pl. XXXVII 149
81b. 11. Sections of mouldings from the south aisle and the oldest part of the vaulting. Original drawing by J. Meyer.

Fig.		Page
	Pl. XXXVIII. *St. Magnus' Cathedral, cont.*	149
82.	12. Circular pillars in the south-east of the nave. Original drawing by J. Meyer. Pl. XXXIX.	149
83.	13. Wall-surface with arcades in the north aisle. Original drawing by J. Meyer. Pl. XL.	151
84.	14. Perspective view of the south aisle. Original drawing by J. Meyer. Pl. XLI.	151
85.	15. Perspective view of the north transept and the central tower. Original drawing by J. Meyer. Pl. XLII.	151
80.	16. Capitals from the transept. The gable of the north wall of the transept. Original drawing by J. Meyer. Pl. XLIII	151
87.	17. Details of the clerestory at the end of the north transept. Original drawing by J. Meyer. Pl. XLIV	151
88.	18. Clerestory-passage in the end wall of the north transept. Original drawing by J. Meyer. Pl. XLV	151
89.	19. North doorway of nave. Original drawing by J. Meyer. Pl. XLVI	151
90.	20. Bay of the vaulting in the oldest part of the choir. Original drawing by J. Meyer Pl. XLVII	153
91.	21. Doorway in the south transept. Original drawing by J. Meyer. Pl. XLVIII	153
92.	22. Perspective view of the interior of the choir. Original drawing by J. Meyer. Pl. XLIX	153
93a.	23. Details of the east wall of the choir. From Dryden. Pl. L	153
93b.	24. Details of the choir. From Dryden. Pl. LI.	153
94.	25. Details of the arcades on the south side of the choir. From a photograph. Pl. LII.	155
95.	26. Exterior of the east wall of the choir. Original drawing by J. Meyer. Pl. LIII.	155
96.	27. Exterior of the south wall of the choir. From a photograph. Pl. LIV.	155
97.	28. Perspective view of the exterior of the south side of the choir. Original drawing by J. Meyer. Pl. LV.	157
98.	29. West front. Original drawing by J. Meyer. Pl. LVI.	157
99.	30. Left west doorway. Original drawing by J. Meyer.	
100.	See Pl. LVII.	
101.	Right west doorway. Original drawing by J. Meyer.	157
	Pl. LVII.	159
100.	31. Centre west doorway. Original drawing by J. Meyer. Pl. LVIII.	
102.	32. Plan of triforium. From MacGibbon & Ross.	
103.	Section through the transept. From MacGibbon and Ross	161
	Pl. LIX.	
104.	33. Longitudinal section through the cathedral, looking north. From MacGibbon & Ross.	

Fig.		Page
	Pl. LIX. *St. Magnus' Cathedral, cont.*	
105.	North elevation of the exterior of the cathedral. From MacGibbon & Ross . . .	163
	Pl. LX.	165
106.	34. Perspective view of the south aisle of the choir. From MacGibbon & Ross.	
	Pl. LXI.	167
107.	35. West doorways, from within. From MacGibbon and Ross.	
	Pl. LXII.	169
108.	36. (Comparison of North of England and Scotch churches of the 11th and 12th centuries with northern French and Norwegian of the same period. Original drawing by J. Meyer).	
	Pl. LXIII.	171
109.	37. Left west doorway. From a photograph.	
110a.	Centre west doorway. From a photograph	171
	Pl. LXIV.	171
110b.	38. Part of the centre west doorway. From a photograph.	
111.	Part of the right west doorway. From a photograph.	
	Pl. LXV. *Bishop's Palace at Kirkwall.*	173
112.	1. Ground-plan. From Dryden.	
113—116.	See Pl. LXVI—LXIX.	
117.	(Stenviksholm Palace in Norway. Ground-plan, from «Norge i det 19de Aarhundrede»).	
118.	Palace and surroundings. From Low.	
	Pl. LXVI.	175
113.	2. Interior. Original drawing by J. Meyer.	
	Pl. LXVII.	177
114.	3. West exterior. Original drawing by J. Meyer.	
	Pl. LXVIII.	179
115.	4. Round tower. Original drawing by J. Meyer.	
	Pl. LXIX.	179
116.	5. East exterior, with St. Magnus' Cathedral in the background. From Barry.	
	Pl. LXX. *Notland Castle.*	181
119.	1. From a photograph.	
	Pl. LXXI.	181
120.	2. Ground-plan of the basement floor, with the court-yard. From MacGibbon & Ross.	
121.	Plan of the upper floors. From MacGibbon & Ross.	
122.	Section looking east. From MacGibbon & Ross.	
	Pl. LXXII.	
123 & 124.	3. Upper termination of the newel. From MacGibbon & Ross.	

	Pl. LXXIII. *Robert Stuart's Earl's Palace at Birsay.*	185
125.	1. Ground-plans. From MacGibbon & Ross.	
126.	View from the north-west. From MacGibbon & Ross.	
127.	General view of Birsay, about 1774. From Low.	
	Pl. LXXIV.	187
128.	2. Earl's palace with the old tower, from the east. Original drawing by J. Meyer.	
129.	Court-yard with the old tower, from the south. Original drawing by J. Meyer.	
	Pl. LXXV. *Patrick Stuart's Earl's Palace at Kirkwall.*	189
130.	1. Plan of the basement floor. From MacGibbon & Ross.	
131.	Plan of first floor. From MacGibbon & Ross.	
132.	Section through hall, and elevation of south wing. From MacGibbon & Ross.	
133.	Elevation of west façade. From MacGibbon & Ross.	

Fig.		Page
	Pl. LXXVI. *Patrick Stuart's Earl's Palace at Kirkwall, cont.*	189
134.	2. Main entrance. From MacGibbon & Ross.	
135.	The chapel. From MacGibbon & Ross.	
	Pl. LXXVII.	191
136.	3. Fireplace in the west wall of the banqueting-hall. Original drawing by J. Meyer.	
	Pl. LXXVIII.	191
137.	Oriel windows in the south-west corner of the north wing. From a photograph.	
	Pl. LXXIX. *Buildings in Kirkwall.*	193
138.	1. Old house in Main Street; section. Original drawing by J. Meyer.	
139.	Section through the wing, with side elevation. Original drawing by J. Meyer.	
140.	Plan of the three floors. Original drawing by J. Meyer.	
	Pl. LXXX.	193
141.	2. Outside view of the same building. Original drawing by J. Meyer.	
	Pl. LXXXI.	193
142.	3. The old Town Hall. Drawn from a photograph by J. Meyer.	
	Pl. LXXXII.	193
143.	4. Tankerness House; plan. Original drawing by J. Meyer.	
144.	Tankerness House; perspective view. Original drawing by J. Meyer.	
145.	The Bishop's Palace at Breckness; plan. From MacGibbon & Ross.	
	Pl. LXXXIII. *Peasants' Houses*	193
146.	1. Louvre-cottage at Upper Quays; longitudinal section.	
147.	Ditto; plan.	
148.	Ditto; cross section. Original drawings by J. Meyer.	
	Pl. LXXXIV.	193
149.	Ditto; perspective view. Original drawing by J. Meyer.	
	Pl. LXXXV.	195
150.	Farm at St. Mary's, Mainland. Plans, drawn by J. Meyer.	
151.	Ditto; drying-room for corn. Drawn by J. Meyer.	
	Pl. LXXXVI.	195
152.	View of same, drawn by J. Meyer.	

Abridgment of the Norwegian Text.

The following abridgment passes with great brevity over those parts of the original version in which the author's views coincide with those of previous writers, and are therefore of less interest to British readers; whereas it concentrates its descriptive forces upon those points in which the author's views differ from those of earlier writers, and in addition gives the description of St. Magnus' Cathedral *in extenso*.

INTRODUCTION.

I. The Orkneys and Their Relation to Norway.

The author prefaces his account with a demonstration of the importance that the Orkneys possessed for Norway in the Middle Ages, as a stronghold for that kingdom's conquests in the British Isles. The Earls of Orkney, who were subject to Norway, could always place large fleets and many men at the disposal of their ruler, for forays to the Hebrides, Man, and the coasts of Ireland, as also to the mainland of Scotland, until the cessation of the viking expeditions and the introduction of Christianity, when the warlike spirit of the Scandinavian nation turned against itself, and exhausted its proud force in sanguinary internal conflicts.

After having mentioned the Norwegian Atjøklar as being identical with the Athole of the present day, the author carries us, by the railway from Inverness to Thurso, to a number of places in the north of Scotland, that play a part in the Norwegian Sagas, viz. Dingwall, the Norwegian Tingvold; Moray Firth, the Breidafjørdr of the Sagas; the river Oykel, the Norwegian Ekkjal; Helmsdale, the Hjalmundalr of the Sagas; across the valley of Calder, the Kalfadalr of the Norsemen, to Wick and Thurso — the Thrasvik and Thorsa of the Saga —, with the latter's port, Scrabster, the Skarabolstadir of the Saga. Having then given an account of the currents and rousts of the Pentland Firth, he lets us land at Scapa, the Skalpeid of the Sagas, continuing our journey thence to the capital of the Orkneys, Kirkwall. Orcades, the Latin name of the islands, is derived from the Gaelic «orc», Pliny's «Delphinus orca», which occurs in large numbers in these waters. Whether this «orc» is in any way connected with the Latin «porcus», by the usual Gaelic rejection of «p» as an initial sound, is a question that the author leaves undecided.

The author distinguishes topographically between the principal island, Mainland (Old Norse, Meginland, the great land), a northern group of islands, and a southern group. With regard to the literary name of Mainland, Pomona, the author inclines, with Barry, to refer it to the two British words, «pou» and «mon», parva patria, rather than to Solinus' phrase, «pomona copiosa», which is used concerning Thule.

The author next passes in review the parishes of Mainland, its bays, lakes, promontories and mountains, its towns, Kirkwall and Stromness, and the villages of Finnstown and Birsa. The islands of the northern and southern groups are then enumerated and described, in the course of which he remarks that Shapinsay can hardly be called «the Hjalpandisey of the Saga» (Jos. Anderson), as the Saga never mentions that island, whereas Hjalpandisey is certainly rightly conjectured by P. A. Munch, by the aid of Peder Claussen's «Gjalpandisoi». Concerning the Holm of Papa Westray, which is not mentioned by P. A. Munch, the author remarks that it must be the island called by Fordun Papa Tertia, a name by which, says Munch, it is difficult to say what island is designated. He adds that besides Papa Westray and Papa Stronsay, there is no third Papa or Papey now to be found among the Orkneys. This, the author thinks, however, cannot properly be said when the island is really called the «Holm of *Papa* Westray».

After enumerating 56 large and small islands and holms, of which, according to Wallace, 28 are inhabited, mention is further made of 27 small, uninhabited holms and rocks, making a total of 83. In the enumeration of these last, a mistake has occurred, namely that No. 63 is given as a (non-existing) Holm of Egilsey, instead of which Ruskholm, near Faray, should be substituted. After having given an account of the ecclesiastical division of the islands, and their representation in the British Parliament, the author goes on to consider the scenery of the islands, which he thinks akin to that on the south-west coast of Norway, and their fauna, in which he recognises a number of the bird-species that frequent the shores of Norway. He then passes on to a mention of the population of the islands, and its clinging to the memories of the time when the islands were Norwegian, and accounts, mainly according to P. A. Munch, for its transition from Norwegian to Scotch.

After mentioning the numerous alliances entered into in the Middle Ages between Norwegians and Celts, which gives to the Saga of the Islands a peculiar colour that differs from the Norwegian, the author proceeds to treat of the language of the Islands, which, although entirely English, has preserved a number of idiomatic differences that recall the Norwegian time. The names of places, in particular, especially those of the islands, are thoroughly Norwegian; and on Sanday, the island lying nearest to Norway, the dialect appears to have retained Norwegian words to a still greater extent than on the other islands.

He especially points out the fact that in the names of farms, the ending «bster» or «bister» (Scrabster, Brebister, etc.), which about 50 years ago seems to have been written «buster», is evidently the same ending that so frequently occurs in the Norwegian names of farms — «bust», e. g. Myklebust, etc. = «bolstadir», and thus Swambister = Sveinbolstadir, Hobbister = Haugbolstadir, etc.

II. The Orkneys in Literature.

Roman authors are the first to mention the Orkneys. Pomponius Mela (circ. 50 A. D.), Pliny, Suetonius, Tacitus, Juvenal, Ptolemy (circ. 150 A. D.), Solinus (circ. 300 A. D.), Eutropius (circ. 350), the Itineraries of Antoninus, Claudian (circ. 400), Orosius, Jordanes (circ. 550), and Isidorus (circ. 650), are quoted.

The Norwegian sources of the history of the Orkneys are then passed in review, especially the Orkneyinga Saga in its various parts, that were not united into one until later. It is supposed to have been written in Iceland from accounts given by inhabitants of the Orkneys (Finnur Jonssøn), for the most part before 1230. The history of St. Magnus appears to go back to a Latin biography of the saint, written by a certain Rodbert (1135 & 1136). The Flatøbok, which gives the commencement of the Orkney Saga in a very expanded form, was written much later, between 1387 and 1395. The Iceland Annals have contributed certain parts concerning the time after the conclusion of the Orkneyinga Saga. Of later Norwegian Orkney studies are mentioned Peder Claussen's topographical notes with the list of bishops, printed in 1632, and Torfæus, who wrote his «Orcades» about 1700. A hundred and fifty years later, P. A. Munch wrote his geographical notes, among other things, of the Scotch and Irish placenames occurring in the Sagas.

On the other hand, the ancient monuments of the islands, both of the Celtic time and the Norwegian Middle Ages, have formed the subject of highly meritorious investigations on the part of Scottish authors and men of science — in earlier times, *Jo. Ben* (1529), *Wallace* (1693), *Low* (1774), and *Barry* (1805); in our own day, *Wilson, George Petrie, Sir Henry Dryden, Joseph Anderson,* and others. The last-named two have also done thorough work in the investigation of the *Norwegian* relics.

As, however, these works are more or less inaccessible to Norwegian readers, and moreover appear inclined, in certain points, to efface the dividing-

lines between Celtic and Norwegian, the author has not considered it superfluous to discuss the Norwegian remains on the Islands from a Norwegian point of view, presenting the results of an expedition to the Islands, undertaken in the year 1900, in which he had the good fortune to be accompanied by an eminent Norwegian architect, *Hr. Johan Meyer*. In order to give a connected account of the history of the relics of the Orkneys, he has also attempted a brief description of their Celtic (pre-Norwegian) and their Scotch (post-Norwegian) remains.

BOOK I.

REMAINS FOUND BY THE NORWEGIANS ON THEIR ARRIVAL AT THE ORKNEYS.

The Pre-historic and Celtic-Christian Remains.

I. Pre-historic Remains.

(Before 600 A. D.)

Thousands of years before the Roman author, Solinus, wrote of the Orkneys as «uninhabited», they were inhabited by a people who left behind them mighty monuments, that met the eyes of the Norwegians on their arrival. This people probably belonged to the Gaelic branch of the Celtic race; at any rate, the Islands, on the arrival of the Norwegians, were inhabited by a people, who were called Picts, the painted, the tatooed (picti). The pre-historic monuments that they left behind them were sepulchral chambers, stone circles and standing stones, and brochs.

a. Sepulchral chambers *(«Picts' houses»).*

The resemblance between the dwellings of the living and the sepulchral buildings in which the dead were supposed to continue their earthly life, has led to the adoption of the misleading name of «Picts' houses» for the sepulchral chambers that are found in large numbers on the Orkneys, and are of the same kind as those which spread from Asia, during the Neolithic Age, over Southern and Western Europe. The articles found in the graves also belong to the Neolithic Age. The graves are collective, and are supposed to amount

to about 2000 (?) in number. They are of two types — (a) the *Caithness type,* in which several chambers of equal size lie side by side, separated by stone slabs; and (b) the *Orkney type,* in which there is an arrangement of small chambers about a large central room. To the Caithness type belong the «Picts' houses» at Unstan, Isbister, Burray, the small «Picts' house» on the Holm of Papa Westray, and the «Picts' house» at Bookan. To the Orkney type belong the large «Picts' house» on the Holm of Papa Westray, the «Picts' houses» on Wideford Hill, Quanterness, and Quoiness, and lastly, the remarkable Maeshow, which, as regards both its size and the excellence of its work, far surpasses all the others. The meaning of the first part of this name is uncertain. Munch, «for want of anything better», suggests a corruption of the Old Norwegian «Meitir», a sea-king, thus «the sea-king's mound». It seems, however, as if the name must be of more recent origin, as the Norwegians are known to have called the mound Orka Mound. The author believes that like the Mass Tower in the bishop's palace at Kirkwall, it is derived from the word «manse», as the mound stands on the Stennis Manse land. The mound clearly marks the zenith of the architecture of the Picts on the Islands. The «How-boy», which the superstition of the people believed to be the occupant of the mound, is evidently of Norwegian origin, answering to the Norwegian «Haugebonde» (Haug-buir).

b. Stone Circles and Solitary Standing Stones.

There is a distinction between dolmen (stone table), the isolated tomb with a stone slab upon the upright stones, «menhir», the single monolith, and «cromlech», the circle of stones. There are two such stone circles in the Orkneys, near the loch of Stennis on Mainland — the Ring of Stennis to the east of the loch, of which only two stones are left standing; and the Ring of Brogar on a tongue of land in the loch, consisting of twelve stones. Both circles are surrounded by a trench. In the vicinity of the Ring of Stennis stands a menhir, which appears to have been taken out of the circle. It stands close to the head of the bridge, and is called the Watch-stone. A menhir that stood near, but is now gone, was called Odin's Stone. There was a hole in it, and when a man and a woman joined hands through this hole at the New Year with an invocation to Odin, the promise was just as binding as the ceremony performed by a priest. There was a condition attached to the above ceremony, namely, that the betrothed couple should pay a visit to the Temple of the Sun and the Temple of the Moon, i. e. the Ring of Brogar and the Ring of Stennis.

There are traces of similar stone circles at Vestrafjold and at Bookan. At Lingafjold, Mainland, there are remains of a dolmen like the one within the Ring of Stennis, called «the Slab of Via», and in its vicinity several remains of

overthrown dolmens, which the people call «the Holy Kirk». Isolated upright stones, probably removed from cromlechs and used by the Norsemen as memorial stones, are standing on Shapinsay, Sanday, Eday and South Ronaldsay. On Shapinsay there is a «black stone of Odin», which seems to be the remains of a dolmen.

Just as dolmens were once assumed to be Druidic altars, cromlechs were long considered to be the enclosure round places of sacrifice. It is probably more correct to suppose, with Joseph Anderson, that they were memorial stones denoting a burial-place.

At Vestrafjold are to be seen the quarries from which the standing stones of Mainland were taken. We obtain some indication of the manner of their blasting in India, where the Khasis still erect dolmens for their dead. They blast the stone out of the mountain by hewing hollows in great blocks of stone, then lighting a fire, and finally throwing cold water upon the heated stone, which is thus cleft. Levers of wood, and ropes, serve for the transportation and placing of these great blocks. Anderson refers the stone circles to the Bronze Age. The Norsemen have evidently used them as defences, and unfortunately also as building-material.

c. Brochs.

«Pictish towers», Brochs or Broughs, since they are sometimes called boroughs, distinctly show that the name has the same origin as the English «borough» and the Italian «borgo», while the idea they present is more or less allied to the Norwegian «borg». They are now chiefly known only as groundplans. In the notes to Wallace's «Description of Orkney», they are called, interestingly enough, «kemp houses» in opposition to the «Picts' houses» inhabited by the mythical dwarfs. There are said to be more than 350 of these Pictish circular towers, their distribution being given in the Norwegian text.

Only one of all these brochs has been wholly preserved, namely the tower on Mousa in the Shetlands, the Moseyarborg of the Saga. The Broch of Burray was unknown to P. A. Munch, who says with regard to the name Borgarey: «The name of the island shows that the settlers must have found or built a borg there; but there is no mention anywhere of remains of any such tower». The tower is built quite close to the water, its only entrance being on that side, so that it could be entered directly from the ships, while there was no foothold for an attack directed against the entrance. When entire, the borg has evidently had an appearance similar to that of the Moseyarborg, a truncated cone, of which the outer side curved upwards. The broch at Burray consisted of two concentric, circular walls of immense thickness and solidity.

Within the inner of these walls, there is a circular court about 12 metres in diameter. The space between the two concentric walls, which are connected by radial walls, is divided into very small chambers, about 1.42 metre in diameter, alternately round and square, entered from the inner court-yard. The ceiling of these chambers has formed the floor of the next storey, and so on upwards. The inner court-yard has been open to the sky. Steps and openings for light have turned towards the court.

The Broch of Oxdro on Birsay, Newark on Sanday, Coligarth on the same island, Burrian on North Ronaldsay, and the Broch of Scapa on Mainland, are all on a similar pattern. The name «broch» is also employed for a few holms fortified by Nature or art (Deerness and Birsay). Their purpose is sufficiently distinct, and their age, concerning which opinions have differed greatly, from that of their having come into existence during an interglacial period, to their being of Norse origin, is most accurately determined by the fact that Roman graves and antiquities from about the time of Christ's birth have been found above the rubbish from ruined brochs, thus making them belong to the early Iron Age. This does not, however, preclude the possibility that many of them may be much older, their resemblance to the nuraghe of Sardinia appearing to indicate this. The Norsemen have often employed them as fortresses, and their destruction appears to be due to their also having been used as building-material.

II. The Monuments of the Christian Celts.

(circ. 600—872 A. D.)

a. Peti and Papæ — «The Dwarfie Stone of Hoy».

Tradition has handed down the names of several Pictish kings of Orkney from the time preceding the Roman invasion of the British Isles, e. g. one Belus, whose name appears in an inscription in Christ's Church on Birsay. He is said to have lived in the time of Christ, while Torfæus identifies him with the legendary King Bele (see Frithjof's Saga). A king Gaius (Ganus) is said to have adorned the triumphal entry of Claudius into Rome, and a King Gunnas (circ. 500) to have been cotemporary with King Artus. These must all be relegated to the realm of unauthenticated traditions. On the other hand, Julius Agricola's expedition to the islands, 78 A. D. (Tacitus), is historical. On Shapinsay the

place-name Grucula, or Agricola, is still to be found. Simultaneously with the invasion of the Anglo-Saxons, Nennius mentions that in 449 two Saxon chiefs laid waste the Orkneys; and he adds that the Picts lived there at that time, the same people that governed the islands even in his time, that is to say at the time of their conquest by the Norsemen (872). The Dalriad Scots, who had immigrated from Ireland, seem, in conjunction with Irish missionaries, to have brought Christianity to the Orkneys about the year 600. At the same time that St. Columba commends his disciple Cormac to the North Pictish king, Bruide MacMeilcon (584), when Cormac wanted to baptise the inhabitants of the Islands, the Ulster Annals of 580 mention another expedition of a *warlike* character to the Islands, relating that the Dalriad Scots' king, Ædan, the son of Gabran, went on a warlike expedition to the Islands. The author surmises that this warlike expedition, according to the customs of the times, was intended to ensure by forcible means a favorable result to the mission. After remaining for about 100 years under the dominion of the Dalriads, the islands were reconquered in 682 by the North Picts, in whose possession they remained until the arrival of the Norsemen. They are Christianised Picts and missionary Scots that are found again in the names Peti and Papæ.

Papæ, papes (Culdees, or Keledei), are mentioned by Dicuil in 825. He says that they were scattered over Iceland, the Faroe Isles, and Shetland, and relates that 30 years previously, i. e. 795, they left Iceland for fear of the Vikings. The year 795 corresponds as nearly as possible with the first years of the Norwegian ravages on the mainland of Britain. The plundering of Lindisfarne took place in 793. Gradually the Norsemen settled down. About the year 850, Olaf Hvide founded the Norwegian kingdom in Ireland, with Dublin as its capital. The reason why Dicuil does not mention Orkney among the islands invested by the Papes, must be that they there occupied a far more secure position than on the other islands. Thomas Tulloch's genealogical Diploma of 1443 even divides the people of Orkney into two «nations», Peti and Papæ. The presence of the Papes in Orkney is evidenced by numerous place-names (Papey, Papule, Papedale), the relics found, and church-dedications. The so-called «Dwarfie Stone of Hoy», which, Jo. Ben (1529) relates, was built by a giant and his wife, is possibly a Pape construction consisting of two chambers hewn in an isolated rock, with a column of rock between them, and an opening in the roof for the escape of the smoke. The legend is certainly of Norwegian origin; but the author hesitates between the assumptions of a Pape construction, and of a prehistoric rock sepulchre.

b. Celtic Ecclesiastical Buildings.

When the Norwegian Ase-worshippers conquered the Islands in 872, the Papas' churches lay unused for a century and a half, until the Norsemen themselves embraced Christianity. The question then arises:

How are the Celtic churches in Orkney to be distinguished from the Norwegian?

The author believes that the following distinguishing features hold good: (1) the erection of so-called beehive-houses with parapets, round the churches, indicates Celtic origin; (2) the walls of the Celtic churches on the Islands are dry-built, those of the Norwegian churches cemented; (3) window and door jambs converging upwards testify at any rate to Celtic influence; (4) the window-openings being narrowest on the exterior of the wall is a peculiarity of Celtic churches, or of churches exposed to Celtic influence; (5) circular towers appear so late in Ireland, that the circular towers in the Orkneys must date from Norwegian times; (6) true round arches must be from Norwegian times; (7) likewise semicircular apses; (8) the Celtic churches in Orkney generally have only two apertures — a door in the west wall, and a window in the east; (9) the Celtic churches on the Islands are in the form of a parallelogram, while a lower and narrower chancel indicates Norwegian origin; (10) the presence of a rood-loft shows the building to be from Norwegian times; (11) dedications to Culdee saints indicate Celtic churches, to Norwegian saints Norwegian churches. More detailed arguments will be found in the Norwegian work.

Judging from these distinguishing features, we have

1. Ruins of Celtic Churches in Preservation.

(1) The church on the Broch of Deerness, with a collection of beehive-houses. Until quite recently, pilgrimages were made to this church. (2) Halcro Chapel, on South Ronaldsay, a now almost entirely obliterated parallelogram. (3) St. Tredwell's Chapel on Papa Westray was dedicated to the Celtic St. Triduana (St. Tredwell, St. Trullen, Norw. Trollhæna), a virgin from Achaia, who accompanied St. Regulus to the North in the fourth century. She healed diseases of the eye. There are considerable remains of the chapel still standing. (4) The chapel on the Head of Holland, Mainland, now almost entirely destroyed. (5) The present author believes he has seen beehive-houses on the Broch of Birsay, around the ruins of the Norwegian church, no doubt the remains of a Celtic church, dedicated to St. Columba (see fig. 129). Wallace says — and the present author's observation leads him to the same

result — that pilgrimages were made to the church on the Broch of Birsay, presumably because the original church, like that on the Broch of Deerness, was an old Celtic sanctuary. The church-bell found buried in a coffin in the churchyard at Saverough, may also indicate the existence in the neighbourhood of a Celtic church. (6) The church on Copinsay. According to information given by Mr. James Cursiter, there are remains of a Celtic church with beehive-houses on Copinsay.

2. Celtic Churches that Have Disappeared.

These may be supposed to have existed at places with compound names containing the word Papa, or where later churches are dedicated to Celtic saints. In this latter manner, the present author proves the existence of eight Celtic Churches. To these must probably be added an old church on Egilsey, which has been succeeded by the present St. Magnus' Church, and the church that has caused the first Norwegian settlers to give its name to the coast town of Kirkevaag.

BOOK II.

NORWEGIAN MONUMENTS.

(872—1468)

I. Norwegian Monuments under Celtic Influence.

(872—circ. 1200)

a. Norwegian Tumuli from the Heathen Viking-Time.

(872—1014)

1. Barrows, Foundations of Houses, and Fortifications on Sanday. The Norwegian burial-mounds differ from the Celtic in being made of earth (barrows), whereas the latter are composed of stones (cairns), over which a thin layer of earth is thrown. Norwegian graves, enclosing both unburned bodies and urns containing ashes, and with numerous weapons and ornaments from the late Iron Age of Norway, are found on many of the islands; but Sanday in particular, even during part of the Celtic time, was a stronghold of the Norwegian Vikings. Scutwick was the nearest haven on the islands to Norway, and Toftsness has once formed a populous settlement, shut off by a stone rampart which seems to recall the Norwegian pre-historic fortifications, e. g. the barricade right across Kongsholmen in Selbu Lake. The author supposes the residence of the first Norwegian earls to have been here, erected over an earlier Celtic town. This seems to be confirmed by the place-name Coligarth, which Wallace, in 1693, calls Cuningsgar, the Norwegian «Kongsgaard». There are several fortifications and burial-mounds, e. g. Augmund's Mound and the Myrtis Mounds. Some small cemented chapels (inside measurement 4 × 3 metres) must also be Norwegian. They are called St. Peter's Church in Newark, St. Magdalen's Chapel in Overbister, and the Chapel of Arstas (?).

2. **The Bloody Tuacks.** As early as 1693, Wallace mentions the finding in a grave at Tranaby a skeleton with a sword in one hand and a «Danish axe» in the other. The objects discovered appeared when the wind had blown the sand away from them. Several subsequent discoveries of Scandinavian antiquities are mentioned under altogether similar circumstances, such as, for instance, at Pierowall in 1849, and at Highlandman's Hammer. Popular tradition calls these places «the bloody tuacks», in memory of the bloody, but forgotten battles of olden time.

3. **Ivar's Knowe on Sanday.** The Norwegian chieftains conquered by Harald Haarfager, sought in the Orkneys for a place whence they could harass the new kingdom at home. Harald therefore invaded the Orkneys, and subdued them, as also the Shetlands, the Hebrides and Man. He was accompanied on his expedition by Ragnvald, Earl of More, who had his brother Sigurd and his son Ivar with him. Ivar fell in this expedition, and it appears as if the oldest named Norwegian monument in Orkney is the barrow on Sanday which still bears his name — Ivar's Knowe. This too, seems to be an evidence that Sanday was the first place in which the Norwegians settled. Whereas P. A. Munch assigns the date 870 to the expedition, the present author is more inclined to place the expedition and Ivar's Knowe in the autumn of the year of the battle of Hafrsfjord, 872.

4. **Sigurd's Grave-mound on Ekkjalsbakke in the North of Scotland.** This grave of an Orkney Earl on the Scottish mainland, is associated with the name of the first Earl of Orkney. Ragnvald, Earl of Møre, received the isles of Shetland and Orkney from King Harald as an earldom, but, with the king's consent, made over the earldom to his brother *Sigurd.* Sigurd entered into an alliance with Thorstein the Red, the Norwegian king of Dublin, and together with him invaded the north of Scotland. He met with his death on one of these expeditions in 875, and was buried in a barrow on Ekkjalsbakke near the mouth of the river Oykel, which formed the southern boundary of Sutherland and generally of the Norwegian rule in Scotland. Joseph Anderson has succeeded in identifying the place in which Sigurd was buried. There is a place near the Oykel bearing the name of Cyder Hall, and by tracing back this name in ancient charters, he has found that the place was called Siddera in 1640, Sytheraw in 1275, and Siwardhoch in 1224, Siwardhoch evidently being Sigurd's haug. The present author is not aware whether any subsequent investigations of this matter have been made.

5. **Halfdan's How on Sanday(?).** Sigurd's son and successor, *Guttorm,* died childless in 876, and the Earl of Møre now sent his son, *Hallad,* to the Islands; but he soon returned to Norway. The Earl of Møre then sent his third son, *Peat-*

Einar — so called because he taught the inhabitants of the treeless islands to burn peat — over to Orkney; and from him is descended the whole line of the powerful Earls of Orkney, while from his half-brother Rollaug was descended the mighty race of the Sidu Halls in Iceland, and from his other half-brother, Ganger-Rolf, the dukes of Normandy, afterwards kings of England. When Harald Haarfager's son, Halfdan Halegg, had burnt Ragnvald, Earl of Møre, in his house, he went over to the Islands to drive out Peat-Einar; but Einar overcame him in a battle at North Ronaldsay, and cut a blood-eagle on his back, i. e. sacrificed him to Odin by drawing out his lungs and heart through his back between the ribs. Munch thinks that the sacrifice took place on Sanday, and that he has found Halfdan's grave at Tresness in the cairn now called Wassa. The present author thinks, however, that this assumption is unfounded, as Snorre expressly says that Einar «killed Halfdan in Rinansey» (North Ronaldsay), whereas Tresness lies on the south-east point of Sanday, farthest from Rinansey; and the cairn is just the Celtic form of grave. Harald Haarfager imposed a fine upon the inhabitants of the Islands for the murder of his son; but as the peasants found this too heavy, Peat-Einar paid it himself on condition that the peasants gave up to him their odal rights, i. e. their right of possession of the land they cultivated.

6. **Thorfinn's How on Hoxa** (Haugseid, South Ronaldsay). Peat-Einar's three sons, *Arnkell, Erlend,* and *Thorfinn Hausakljuv*, inherited the earldom at their father's death. The first two fell in one of the battles fought by their exiled feudal lord, Erik Blodøkse, in England (circ. 950). Thorfinn (933—963) married Grelaug, a daughter of the Scottish maormor Dungad, and obtained with her the earldom of Caithness. He was buried in a mound at Haugseid, which has certainly received its name from the numerous barrows and Celtic graves found there. Among these there is one particularly large one, which some have wished to identify as Thorfinn Hausakljuv's burial-mound; and Low actually relates in his Tour of 1774, that at that time there was still a tradition upon the island that «the son of a Norwegian king» was buried in the How of Hoxa. The large mound has proved to contain the remains of a Pictish tower, and examples are to be found of sepulchral chambers being arranged by the Norsemen in these old ruins, the Romans having also done the same. In any case it is not unreasonable to suppose that the mound at Haugseid may really have covered the earthly remains of Thorfinn Hausakljuv.

7. **The Barrows on Howardsty** (at Stennis on Mainland). Thorfinn's son *Arnfinn* married the daughter of Erik Blodokse, the fiendish Ragnhild, who killed him in order to marry his brother, Earl *Haavard the Aarsæle*, whose surname indicates happy seasons. These were not of long duration, however. Ragnhild fell in love with her husband's nephew, Einar Klining, and persuaded

him to fall upon his uncle. This attack, which ended in Earl Haavard's death took place near the stone circles at Stennis, where a number of Norwegian barrows commemmorate the battle. In the largest of these was found an urn containing ashes (in the Museum in Edinburgh), possibly those of Earl Haavard himself. The place still bears the name of Howardsty, evidently the Norwegian Haavardsteigen. The universal contempt shown to the murderer obliged Ragnhild to see the impossibility of putting him in possession of the earldom. She lost all desire to wed him, and put him out of the way by the aid of his cousin, Einar Hardkjæft, to whom she promised marriage and earldoms. He fared no better than the first Einar, however; for when he had killed him, the wily princess had once more changed her mind, and believing that the Orkney peasants would only have one of Thorfinn's sons for their earl, she turned to the third of them, *Ljot*, whom she married. Ljot now had to fight both against the disappointed Einar Hardkjæft, and against his brother Skule, who claimed a share of the earldom. Ljot defeated and killed them both, but fell himself soon after in a battle with the Scots who had joined Skule. At the same time Ragnhild also disappears from the Saga. The fifth of Thorfinn's sons, *Lødve*, now took the earldom and married the Irish princess Edna. At his death, about 980, he left the earldom to his son, *Sigurd Digre* (d. 1014). He became greater than any of the former earls, as, besides the Orkneys, he also subdued Caithness, Sutherland, Ross, Moray, Argyle, and the Hebrides, Man, and certain parts of Ireland. He obtained men and ships for his conquests by giving back to the Orkney peasants the freehold of which Peat-Einar had deprived them. His mother, who was versed in the magic art, wove for him the famous banner that brought victory, the «Raven Banner», which recalls Odin's raven. He married a daughter of the Scottish king, Malcolm. Olaf Tryggvason forced him in a treacherous manner to adopt Christianity, and his Christianity was what might have been expected. He fell fighting on the side of the heathen Norsemen in the great battle between Irish Christianity and Scandinavian heathendom, known by the name of «Brian's battle», the battle of Clontarf, near Dublin, on Good Friday, the 23rd April, 1014. Heathen customs and ways of thinking long continued in the nominally Christianised Orkneys.

b. Norwegian Monuments from the 11th Century.

1. **The Banqueting-Hall at Sandvik** is no longer in existence, but the Orkneyinga Saga gives an important indication of its appearance. Sigurd Digre's sons, *Sumarlide* (d. 1015), *Einar Vrangmund*, and *Bruse*, inherited the earldom after him, while their half-brother, the son of the Scottish king's daughter, Thorfinn, who was still a child, had received Sutherland and Caithness as a

fief from his maternal grandfather. He was brought up by Thorkel at Sandvik, and Thorkel was active in trying to obtain for him a share of the earldom of the Isles. A final arrangement with Earl Einar was come to, and the agreement was to be celebrated by two feasts, one given by each of the parties to it. The first feast was held in the autumn of 1020 at Thorkel's at Sandvik. «The banqueting-hall», says the Saga, «was a large hall, with a door at each end . . . . There were fires on the floor»; and the bench, or seat of honour, is also mentioned. Little though this is, it yet distinctly shows that the hall was of the very same character as banqueting-halls of the same period in Norway. Just at this very time, St. Olaf was building a hall in Nidaros, with a door at each end; and the arrangement with fires on the floor presupposes a hearth in the middle of the floor, and an opening in the unceiled timber roof. There has probably been, as in Norway, an entry and a small chamber, at any rate at one end of the hall. The dwellers in Orkney have thus carried with them the model of their halls from their native country, although it is uncertain whether, on these treeless islands, they did not rather build with stone than with wood. It was in this hall that Thorkel killed Earl Einar, when he saw that the latter meditated treachery towards him and his foster-son.

2. **The Norwegian Earls' Palace at Birgsaa.** The young Earl *Thorfinn,* who was now to share the power with Bruse, attempted to appropriate as much of the dominion as possible, and to dislodge his peaceable half-brother. They then went to King Olaf the Holy, who mediated between them, but also took the opportunity of asserting Norway's power over the Islands. Bruse left his ten-year-old son, Ragnvald, in Norway as King Olaf's foster-son, and Ragnvald was at the king's side when he fell at Stiklestad, after which he followed Harald Haardraade to Gardarike. After Bruse's death in 1031, Thorfinn ruled alone over the Islands, until in 1035 he had to share the power with *Ragnvald Brusesøn,* who had returned home. This he could easily do, as in the mean time he had become lord over as many as eleven earldoms, besides the Hebrides, Man, and part of Ireland. As the son of King Malcolm's daughter, he was related to King Macbeth, and was moreover married into the powerful Norwegian Gidske family, having married Finn Arnesøn's daughter, Ingebjørg, called «Earl's mother». The relations between the two earls, however, soon developed into open enmity, and Ragnvald was defeated at Randabjørg in Caithness in 1045. He pondered, however, on revenge, and succeeded one dark night in getting everything ready to burn Earl Thorfinn in his palace on Hrossey (Mainland); but although the house was burnt down, the Earl himself and his wife escaped, and rowed over to Caithness. Since the Saga says that Thorfinn's earl's seat was at Birgsaa, it must have been there that the attack took place. In the large earl's palace erected at Birgsaa in the 16th century by Robert Stuart, there is really a portion that seems to belong to a much older build-

ing — the north-east corner tower (see fig. 125). It is probable that this is really the remains of the earlier Norwegian earl's palace; but on the other hand, it is more than doubtful whether it can be taken back to Thorfinn's time, as the Saga says that Thorfinn's house «took fire» and was «burnt down»; and moreover, as the Earl took a plank out of one of the house-walls in order to make his way out of the building, it seems as if the old earl's palace must have been built of wood. The fact that in the old stone tower there is a fire-place, whereas at that time fire-places could hardly have been known in the North, also leads one to believe that the tower is from a somewhat later time.

3. **The Town at Kirkevaag** (Kirkwall). Earl Ragnvald placed his residence upon the neck of land that separates Kirkevaag Inlet on the North from Scapa Bay in the south — an excellent choice, which laid the foundation of the present Kirkwall. In this undertaking also, Norwegian tradition asserted itself, for the ground-plan of the town shows to this very day that it was planned exactly like the Norwegian towns, Tunsberg, Nidaros, Oslo, Bjørgvin and Stavanger, namely, with a lower street running along the harbour, with quays on one side and warehouses on the other, and an upper street, parallel with the first, with dwelling-houses. Between these two main streets there ran connecting streets, called in Norway «almenning». As in the Norwegian towns, we find moreover also in Kirkwall the ruler's palace and the cathedral side by side at one end of the town, although now, it is true, St. Magnus' Cathedral and the earl's palace are in the very middle of the town.

4. **St. Olaf's Church in Kirkwall.** Ragnvald Brusesøn's filial relations to Olaf the Holy make it probable that the church named in the later Middle Ages St. Olaf's Church, which must have been the parish church of the town before the erection of St. Magnus' Cathedral, was built by Earl Ragnvald. In Bridge Street there is a private house (fig. 29), which outwardly is in no way distinguished from the rest of the houses in the street, except that its frontage is not in the same line as that of the other houses. This oblique position indicates that the house is older than the others; and the doorway, with a semicircular arch (fig. 30) of the 16th century, an ambry, and a piscina with late Gothic Tudor arches and pinnacles, show that we are in a church, although the interior is now divided into three rooms and two storeys. The numerous graves, tombstones and skeletons found round about the house also prove that the building has been a church; and that the church is the remains of St. Olaf's Church is evident from the fact that the brook formerly running close by the house, and the bridge crossing it, bore the names respectively of St. Ola's Well and St. Ola's Bridge. The present Bridge Street must also take its name from this bridge. The old bed of St. Olaf's Brook is still indicated by the obliquely-running street, which still bears the name of «the burn», and

where there is still a spring of water. The now so-called Poorhouse Close behind the church was moreover formerly called St. Ola's Churchyard. The ornament is Late Gothic, and thus does not belong to Ragnvald's original building, which was burnt in 1502. The church still lay in ruins in 1529, but seems to have been rebuilt by Bishop Reid, 1540–1558.

5. **Christ's Church in Birgsaa.** Ragnvald Brusesøn, who was living in the belief that Thorfinn had been burnt in his house, was soon to discover his mistake; for in 1045 Thorfinn attacked and killed him during a stay on Papa Stronsay. Thorfinn was now sole ruler; but the peaceful conditions that supervened, and his fear that King Magnus would avenge his foster-brother, seem to have aroused his slumbering conscience. We hear at this time that the primate of the Norwegian church, Archbishop Adalbert of Bremen, received an emissary from the Orkneys, requesting him to send teachers to the Islands. This emissary appears to have been Earl Thorfinn himself, who, in 1050, went on a pilgrimage to Rome together with his kinsman, Macbeth. There he received Pope Leo IX's permission to found a separate bishopric for the Orkneys, whose first bishops were Thorolf and Rodulf. The line of Orkney bishops is generally reckoned from William I, under whom the see was removed to Kirkwall (1112—1168). The new bishopric's episcopal church, Christ's Church in Birgsaa, must thus have been erected by Thorfinn (1050—1064). Only faint traces of the mediæval church are to be found in the parish church erected in the 18th century, the latter being a simple parallelogram, the southern wall of which is of mediæval origin. In this wall is set a pointed window, under the sill of which, in bold capital letters of the 13th or 14th century, may be read «S. BELLUS», in red sandstone. It must be this Bellus who has given occasion to the tradition about a King Belus of the Orkneys. The church has possibly had a lower and narrower chancel, of which the foundations appear to show remains.

6. **St. Peter's Church on the Brough of Birsay.** If Christ's Church gives little information regarding the character of the churches of the 11th century, this is all the more clearly shown by St. Peter's Church. The conquest of England by the Normans in 1066 brought about several changes in building-forms, the Anglo-Saxon rectangular termination to the choir, in particular, being exchanged for the semicircular apse that belonged to the churches of Normandy and the Continent. But the island inhabitants clung so fast to tradition, that after a hundred years' struggle for existence, it once more disappeared from the English churches. We now find a semicircular Romanesque apsidal design such as this in the church whose ruins still rise a few yards from the ground out on the Brough of Birsay. A Celtic church, dedicated to St. Columba, originally stood here (see above). Barry states that the church

of which these are the ruins was dedicated to St. Peter. It consists of a nave, with a lower and narrower chancel and semicircular apse. It is thus probably from the time 1066—1166. A stone bench has run round the walls of the nave, of the same kind as the wooden bench in the Norwegian timber churches. At the east end of the nave, towards the chancel, there are two chapels in the north and south, rectangular outside, but semicircular, or rather more than semicircular, inside. A similar feature occurs in Norwegian stone churches, e. g. Vernes and Thingvold. In the southern chapel there is a step of a spiral staircase. The two chapels have probably formed the base of two towers that have risen one on each side between the nave and the chancel, as in Stavanger Cathedral (circ. 1127). The spiral stair in the south tower will have led up to a rood-loft in front of the choir, whence there has been access to the tower over the other chapel, in which there is no trace of a stair. In the drawing in Low's Tour (fig. 129), the north tower is distinctly visible, and was thus still standing in 1774. A similar design is found in the later church of Deerness, and, as regards the means of access to the towers, in St. Mary's Church in Bergen. There is a window in the chancel, and an ambry; and in later times a reredos was raised right across the apse, which of course had a semicircular vault. The roof was of timber. The church was probably erected in the time of Thorfinn's sons, *Paul I* and *Erlend*, probably by the latter. In 1098, the two earls were carried to Norway by Magnus Barfod, and there they both died in a remarkably short time. Until the death of King Magnus in 1103, the islands were governed by Norwegian authorities under the presidency of the king's son, Sigurd (Jorsalfar).

7. **The Later Church of Deerness.** Out on the Broch of Deerness, there stood, almost up to the year 1832, an extremely interesting church, of which the design so exactly resembles the one described above, that it seems as if they must have belonged to about the same time. Low describes it as follows: «The east end consists of a vault which crosses the breadth of the inside, and at each side of this is erected a small steeple. Thro' the vault or quire one enters the steeple on his right hand, and by a turnpike stair goes to a small apartment or vestry built between the steeples. From this last apartment he enters the second tower, which, or both probably, have had bells; these are now gone, said to have been carried away by Cromwell's soldiers». The position of the gable window shows that the church must have had an open timber roof. Its resemblance in the plan of its towers to that of St. Peter's is striking. «It was built of very hard lime», says Low, presumably meaning rubble walls like those in so many Norwegian churches.

c. Norwegian Monuments from the 12th Century.

a. St. Magnus' Time.

1. **The Thing-stead on Hrossey.** The Islands' Thing-stead was formerly generally supposed to have been the stone circles at Stennis, and Worsaae believes that no such name as Thingvold, a name that is preserved both in the north of Scotland and in Shetland — is to be found in Orkney. In reality, however, the Thing-stead must be sought for at the farm of Thingwoll in Rendale. The earls Paul and Erlend had each left a son, who took the earldom after them, *Haakon Paalsøn* and *Magnus the Holy*. As their men found a difficulty in agreeing, they were preparing for battle at the Thing-stead on Hrossey (Orkneyinga Saga, Chap. XXXVI). Chapter XCVIII gives further particulars, saying that Svein Asleifsøn went to Rennadal, where his father's brother, Helge, lived at the Thing-stead.

2. **The Church of Orfjara.** In order to effect a reconciliation between the two earls, it was agreed that they should meet at Egilsey in Easter week, 1115. At this meeting, Earl Haakon fell treacherously upon his pious cousin and killed him on the 16th April, 1115. This date, which is given by the Saga, is not, it is true, in Easter-week (the week after Easter Day), but seems to be put in arbitrarily in order to assign to the holy Magnus the same day of death as Christ, Good Friday in the year 1116 having fallen upon the 16th April, In the same way the date of King Brian's death at the battle of Clontarf is given as Good Friday, the 23rd April, 1014; and the solar eclipse at Stiklestad seems to be incorrectly referred to the 29th July, in order to give to St. Olaf's death a resemblance to that of Christ. The body of Magnus was buried, at his mother's desire, in Christ's Church in Birsay. Haakon Paalsøn seems to have been seized with remorse, and went on a pilgrimage to Jerusalem, probably between 1116 and 1118, and died as a beloved ruler in 1122 or 1123. He lived at Orfjara, where mention is made a few years subsequently (1135) of a splendid church. Its ruins show it to have been a round church with a square chancel, barrel-vaulted, and terminating in an apse. As there are but few (5) round churches in the British Isles, and all belong to the decades about Earl Haakon's time (1101—1185), and as moreover all these churches seem to be imitations of the Church of the Holy Sepulchre at Jerusalem, and bear such names as St. Sepulchre, the Temple, etc., and are thus connected with the visits of the Crusaders to Jerusalem, it may safely be assumed that the Orfjara Church was built in expiation of the murder of St. Magnus by Earl Haakon, between 1118 and 1122. The dome mentioned by later authors was probably a conical roof. Only the east end of the circular nave, and the chancel, are now standing.

3. **The Earl's Palace at Orfjara.** Earl Haakon left two sons who inherited the earldom, *Harald Sletmaale*, the son of a concubine, and *Paul Umaale*, a legitimate son. While staying at Orfjara, Harald's mother, Helga, and her sister Frakark, tried to poison Earl Paul by means of a poisoned cloak; but by mistake Harald wrapped himself in the cloak, and fell a victim to his mother's strategem (1127). The two women and the Norwegian adventurer acting in concert with them, Sigurd Slembe, were now obliged to leave the Islands; and Paul resided at Orfjara as sole earl. The Saga gives us information as to the appearance of the Earl's Palace, for one thing mentioning the chamber in which the two women sat and sewed the poisoned cloak, and further saying (Chap. LX): «There were large buildings there; they stood on the slope of the hill, and there was a hill behind the houses . . . . . There was a large drinking-hall at Orfjara; the door was near the east gable on the southern wall, and opposite the door stood a splendid church, and there was a way down to the church from the hall. On entering the hall, a large stone slab was to be seen to the left, and within there were ale-vessels many and large; but opposite the entrance there was a closet.» In the course of the story we learn that this closet had a window furnished with parchment instead of glass. These few hints show that the hall was built exactly like the Norwegian halls. It was in this hall that Svein Asleifson, «the last of the Vikings», entered on a career of great importance to the Islands, by the murder of Svein Briostreip in 1135.

The next heir after St. Magnus was Kale Kolsøn — better known by the name of Earl Ragnvald — whose mother Gunhild was a sister of St. Magnus, and lived at Agder in Norway as the wife of the wealthy farmer Kol. This young man, as early as 1116, had made the acquaintance in Grimsby of a certain Gilchrist, whom he succeeded in raising to the Norwegian throne as a supposed son of Magnus Barfod. Sigurd Jorsalfar gave to Kale Kolsøn the earldom of the Orkneys, which, however, he had to conquer for himself. For this purpose Kale entered into an alliance with Frakark to drive out Paul, who refused to make any agreement with Kale; but Paul defeated Frakark's fleet at Tannskárunes in the summer of 1135, and then, while Kale was on shore, took possession of his ships which lay off Shetland, so that Kale had to return to Norway without having effected his object. In the battle at Tannskárunes, Paul had received efficient help from the peasant Olaf Rolfsøn. In revenge for this, Frakark had Olaf Rolfsøn burnt in his house. When his son Svein (surnamed Asleifsøn after his mother) heard of this, he went on Christmas Eve, 1135, to Earl Paul at Orfjara. It was of course his intention to seek the Earl's assistance; but during the feast he quarrelled with one of his host's nearest men, Svein Briostreip, and had to flee as an enemy of the Earl. This decided the fate both of the Earl and of the Islands.

4. **The Castle at Daminsey** was the place to which Svein fled. This castle, which is called «a large castle», has now entirely disappeared. Possibly it was originally a Pictish tower. Svein went thence to his kinsman, Bishop William at Egilsey.

b. Earl Ragnvald's Time.

5. **St. Magnus' Church on Egilsey,** the most interesting of the ruins of country churches in the Orkneys, is placed by Wilson, P. A. Munch, and others, among the ancient Celtic churches that existed before the arrival of the Norsemen, erected by Irish papes. Munch also thinks that the island derived its name from the fact that this church was the oldest in the Islands, the name Egilsø not having come from the man's name Egil, but from the Irish (of Latin derivation) «ecclais», church. This ingenious hypothesis, however, is not new. As early as 1529, Jo. Ben calls the island Egilschay, «quasi dicas ecclesiæ insularum, the kirk-isle». Buchanan writes «Eglisa». Jos. Anderson gives the date of the church as about 1000; Dryden hesitates between Celtic and Norwegian origin. The present author tries to show that it can hardly be earlier than 1135, and was probably built by Bishop William during the years 1135 to 1138. The church, which, with the exception of the missing roof, is in a good state of preservation, is without aisles, has a lower and narrower chancel at the east end, terminating rectangularly, and a tall circular tower at the west end. This circular tower is bonded with the nave, and must therefore have been built at the same time, although the stones are smaller than those in the body of the church, a circumstance which is easily explained by the fact that the circular form is more easily constructed of small stones. The tower seems to have been of four storeys, and has no entrance from without, but two from the nave, one on the ground floor, and one that must have led from a gallery that probably ran all round the nave below the open timber roof, and corresponded with a door in the east end of the nave, that opened into the choir-loft. There were two round-headed windows in the nave, opposite one another in the north and south walls. It is doubtful whether the numerous holes in the walls are to be explained as holes where beams have rested, or holes to shoot through; there are perhaps both. The chancel is covered with a barrel vault, and opens in its entire breadth on to the nave. Above the vault is a loft, with a window at the east end. A comparison with the distinguishing features that the present author has given above as characteristic of Celtic and Norwegian times, will show that the church can only belong to the latter, but hardly, as Jos. Anderson makes out, to the time about 1000; for who, in the time of the heathen Sigurd Digre, could have built a church, let alone such an advanced church as this, upon the Islands? The present author also thinks that Dryden's possible

assumption of the date as about 1100 is a little too early. He does not deny that there has been an earlier Celtic church upon the same spot; for St. Magnus is said to have gone into the church before his death; but it cannot be the same church.

The author now comes to the circumstance that obliges us, when we have once *had* to acknowledge the *Norwegian* origin of the church, to fix the date of its erection at a time shortly after 1135. This circumstance is that the church is dedicated to St. Magnus. It is true this dedication is only founded upon ancient tradition; but it appears self-evident that there must be a church on the spot where the saint died, and that this church must be dedicated to the martyr whose blood has given to the island all its historic importance. No doubt, for instance, is entertained as to the correctness of the dedication. Now if the church were a Celtic church, one could imagine it re-dedicated to this Norwegian saint after having been dedicated to a Celtic saint; but if it belongs to Norwegian times, as its whole style proves, it is impossible to explain the erection of so large a church on this little out-of-the-way island, before it had acquired a great ecclesiastical importance as the place of St. Magnus' death. It must then be more recent than the worship of St. Magnus on the island — 1135. In 1137 St. Magnus' Cathedral was founded, and as there is a close connection between Egilsey and the bishop who was the builder of the cathedral, some influence of the cathedral's Anglo-Norman style would have been sure to appear in Egilsey Church, if it had been built later. The present author is therefore tempted to believe that the church must have been erected during the years 1135—1138. Is there, we may then ask, in the history of the Isles at that period, anything that can support such an assumption? The author points to the events that followed immediately upon Ragnvald's unsuccessful attempt at conquest. His father Kol promised to accompany him to the Islands the following spring, when he was going to make a fresh attempt. «But», said he at a meeting with Ragnvald's warriors before their departure, «you ought to vow, if you are victorious, to build a magnificent stone minster in Kirkevaag, grander than any other in these lands, and dedicate it to your kinsman, the holy Magnus, providing it with money so that it can be built in a worthy manner, and that his remains and the bishop's see can be removed thither.» And Ragnvald made the vow.

This exhortation to raise a church to St. Magnus is very extraordinary, as even as late as the autumn of 1135, the canonisation of the holy earl, far from being definitely settled, on the contrary seemed to meet with the most serious impediments. On the Islands his murderer's son, Paul II, ruled, and in refusing, as he did, to recognise the miracles and signs that were said to take place at Magnus' grave in Christ's Church in Birgsaa, he was only acting in accordance with the opinion of the bishop of the Islands, William I. This old man, in his position as Norwegian bishop as opposed to Bishop Rodulf,

the bishop consecrated by York, looked to his friend the Earl for support; while it is likely that the worshippers of St. Magnus turned for aid to the archbishopric of York and Bishop Rodulf, and to the Scottish court, where St. Magnus had stayed for a long time and had his friends. Bishop William, therefore, like Earl Paul, was obliged to refuse absolutely to acknowledge the sanctity of Magnus. Notwithstanding all this, we suddenly see this same Bishop William, no later than the 13th December, 1135, solemnly declaring Magnus to be a saint, and placing his shrine above the altar in Christ's Church in Birgsaa; and shortly after, in the spring of 1136, Ragnvald makes a vow to build the St. Magnus' Cathedral in Kirkevaag.

This was in truth a change as remarkable as it was sudden. It seems as though there must be some connection between these two events.

What has happened in the mean time? And can any connection be imagined between Ragnvald's vow and the changed attitude of the bishop? It almost seems so.

During the summer — 1135 — in which Ragnvald had made his unsuccessful expedition, Bishop William had paid a visit to Norway. On his homeward journey in the autumn of the same year, he met with contrary winds off the Shetlands. One of his men asked him then whether he would believe in the sanctity of Magnus, if, by his aid, he was able to say mass at Birgsaa the following Sunday. The bishop answered Yes, the wind changed after a prayer to St. Magnus, and the bishop got home at the right time. There was no sign, however, of his doing anything to vindicate the sanctity of St. Magnus, until he was attacked with a sudden blindness, and only after groping his way to St. Magnus' grave, and praying him to heal him, once more received his sight. This miracle decided the matter, and from that time he was as zealous an adherent of St. Magnus as he had formerly been of Earl Paul; and shortly after, as we have said, on the 13th December, 1135, the enshrining took place.

It was a matter of course that Earl Paul, who, as we know, soon after celebrated Christmas at Orfjara, saw this with wonder and displeasure.

Some time after, a man came to the bishop, and said that he had had a vision. For several nights running, the holy Magnus had appeared to him, and enjoined him, with threats of severe punishment, to declare to the bishop the will of the saint, namely, that his body should be removed to Kirkevaag. The bishop naturally obeyed the command of the saint, and the shrine, and with it the bishop's see, was removed to Kirkevaag, where the shrine was set up, temporarily it is true, upon the altar in St. Olaf's Church.

In the spring of 1136 — thus not long after — Ragnvald promises to build Magnus a church at Kirkevaag.

What is at the bottom of all this? What are we to read between the lines, and how are we to translate this legendary language into historical language? The bishop had evidently in Norway met either Earl Ragnvald's friend, King

Harald Gille, or Ragnvald himself, or his wise father, Kol, or more probably all three. The king's marked partisanship of Ragnvald, to whom he in a manner owed his crown, must have soon convinced the clever bishop that Earl Paul's case was hopelessly lost, if the king interested himself in Ragnvald; and he saw that his own interests and those of the church bade him attach himself to Ragnvald's cause. Kol and Ragnvald, on their side, must certainly have done everything that could be done to gain the Bishop's powerful support in their new undertaking, which they planned for the following summer; perhaps the Bishop was even secretly *summoned* to Norway after Ragnvald's defeat, by the king and Kol, in order that they might make him understand the situation and give his support to Ragnvald's plans. Kol's encouraging words to his despondent son might indicate that he had arranged more than he spoke of to him — perhaps after secret agreement with the bishop.

In this connection it is worthy of notice that the first Magnus Saga was written by Rodbert twenty winters after the death of Magnus (1135—36) at the very time when preparations were being made for the latter's canonisation. Rodbert's comments probably themselves had a considerable share in the furnishing of grounds for the change of opinion that at that time took place within the Orkney church.

But strong reasons had to be found for the Bishop's change of face, and thus it was that on the voyage home the wind-miracle testifies to the sanctity of Magnus; but still the faithful Bishop cannot bring himself to believe in anything that is diametrically opposed to the wish and opinion of the Earl. Then the blindness occurs — feigned of course —, and lastly its cure at the grave of Magnus. The bishop cannot longer withstand so clear an evidence of Magnus' sanctity; he understands that it is the saint's will that his sister's son, Ragnvald, shall support both the Church and the Isles. Then, without consulting Earl Paul, the saint's canonisation takes place, and this has no sooner happened than St. Magnus reveals his wish that his body shall be removed from Birgsaa to Kirkevaag. Why was the removal of the episcopal see from Birgsaa, which was a consequence of the removal of the shrine, so desirable? Birgsaa was the Earl's residence, and it could not be very pleasant for the Bishop, under the altered circumstances, to live under the very nose of the Earl, who of course, as long as he was in power, must be kept in ignorance of what might go on between the bishop and Earl Ragnvald, when the latter came to the Islands. But Kirkevaag had also been an Earl's residence, and Paul might at any time take up his abode there, in order to keep an eye upon the bishop. For the moment, however, there was no fit place to receive the saint's shrine, until a new bishop's see had been made, and a church worthy of the saint built upon the spot where he died, the natural place for his shrine and his worship — Egilsey. It seems then to be self-evident that the Bishop's

first act after having acknowledged Magnus as holy, must be to build him a church upon Egilsey, which moreover had the advantage of lying far from all the Earl's residences, and where it was noticed that the grass grew in supernatural luxuriance on the spot where Magnus had been murdered. What could now be more natural, when there was, and must be, open enmity between the Earl and the Bishop — «What shall I do with a bishop who acts in this way?» exclaimed Earl Paul in January, 1136 (Orkneyinga Saga, chap. LXI) — than that the Bishop should replace the old, probably exceedingly delapidated Celtic chapel on the death-place of the saint, the chapel in which St. Magnus had prayed, with a new church worthy of the new saint — a bishop's church for St. Magnus, in which Bishop William could rule undisturbed by any earl, whether Paul or Ragnvald. The bishopric would thereby also acquire its true sanctity, for it could hardly have been pleasant to William, who liked to be called «the first bishop of the Islands», to reside in a see that had been established by a layman (Earl Thorfinn), and where at any rate two former bishops, whose right to the dignity was now no longer recognised, Thorolf and his successor Rodulf — the one it is true, consecrated by the former superintendent of Norway, the archbishop of Bremen, the other by the Primate of England, the archbishop of York — must have resided with the Earl. This was the reason of the saint's last revelation, commanding the removal of his shrine. If we now recollect that the Bishop came home in the autumn of 1135; that he immediately began to set in train his new plans; that an original St. Magnus' Church on Egilsey cannot possibly be earlier than 1135; and that Ragnvald's vow about a St. Magnus' Cathedral at Kirkwall was not made until the spring of 1136, far from the Islands, in Norway, perhaps even without the bishop's knowledge; that the result of Ragnvald's expedition must, until late in the summer, have seemed uncertain to the Bishop; and that the building of St. Magnus' Cathedral can scarcely have been begun in earnest before 1137; we then have three years in which the Bishop may have had good reason for erecting, and actually may have erected the new St. Magnus' Church on Egilsey, which he owed to the death-place of the saint. Even if the Bishop had been won over by Kol with a promise of a splendid, new bishop's church at Kirkevaag — which is not impossible — he may have had good reasons for concealing his relations with Ragnvald and Kol by erecting, notwithstanding this promise, a church upon the spot where the new saint had died, as long as Ragnvald's victory was not an accomplished fact. If Paul were the victor, the Bishop would assuredly not reside at Kirkevaag any more than at Birgsaa, with the enmity that prevailed between him and Earl Paul.

This assumption that the Bishop built St. Magnus' Church on Egilsey during the years 1135—1138, which, even with the circumstances now put forward, seems very reasonable, is very strongly borne out by the fact — of which the Orkneyinga Saga informs us — that during these very three years, from

Christmas 1135, to 1138, the Bishop, although he had his residence at Birgsaa stayed frequently, if not constantly, at Egilsey — then, but at no other time; and this has led to the supposition that Egilsey was really the bishop's residence in the Islands. This fact, however, is explained naturally enough by assuming that the Bishop stayed often, perhaps continually, on the island during these very years, in order to superintend his church-building, and also perhaps plan out a bishop's house. The first time we find Bishop William on Egilsey is at Christmas in 1135, when Svein Asleifsøn flees to him after the murder of Svein Briostreip at Orfjara. The friendship between Earl Paul and the Bishop must then have been a thing of the past, since Svein takes refuge from Paul with the Bishop. Further, it is evidently on Egilsey that Earl Ragnvald's emissaries seek the Bishop in the summer of 1136, when Ragnvald was staying at Westray; for since it is said that after the meeting with him they *went to* Hrossey, it cannot have been at Birgsaa they met, for Birgsaa is *on* Hrossey. We find the bishop the third time on Egilsey shortly after, in the same summer of 1136, when Sigurd from Vestnes sends his men to Egilsey to inform the bishop of Earl Paul's mysterious disappearance; and lastly we find him there for the fourth time in 1138, when Bishop John of Athole visits him there (Orkneyinga Saga, chaps. LX, LXVII, LXX, LXXI). During these years we do not find him anywhere else; but afterwards we never find him upon the island again, for by that time St. Magnus' Cathedral in Kirkwall was building, and the Bishop had moved thither.

The present author therefore ventures to assume that the Bishop's frequent and lengthy stays on Egilsey during the years 1136—1138 were occasioned by his superintendence of the building of St. Magnus' ~~Cathedral~~ Church, which in the first instance afforded him a good excuse for leaving Birgsaa. Thus the time of the erection of the church would be determined, namely, from December, 1135, to 1138.

6. **Swendro Chapel at Vestnes** (Rowsay). Mention has been made of Earl Paul's mysterious disappearance, and an account will now be given of it. The year 1136 was the year of the great change in the history of the Islands, and Svein Asleifsøn's bold attack on Earl Paul is the axis upon which it turns. Bishop William had sent Svein from Egilsey in safety to the Hebrides; but in the spring Svein returned home, and paid a visit to Earl Maddadh at Athole in the north of Scotland. The Earl was married to Margaretha, the sister of Earl Paul, and they had a three-year-old son, Harald, for whom they were trying to obtain the earldom of the Islands. Svein then visited Earl Ottar at Thorsaa in Caithness, where Erlend, the son of the poisoned Harald Sletmaale, was being brought up. He too was aspiring to the dignity of earl; and Svein, who considered that his life was in danger from Paul, certainly made agreements on the second of these two visits, and possibly also on the first, their

aim being to procure the earldom for one or both of the pretenders at Paul's expense. It is certain that not long after, he steered in to the shore at Vestnes on Rowsay, where he learned that Earl Paul was staying with his kinsman Sigurd at Vestnes. While the Earl was otter-hunting with a few men on the shore, Svein attacked him, killed his men, and carried him off. He now disappears entirely; but the probability is that he was carried to Athole, and there killed. On the shore at Vestnes, though not near the talus on which the Earl was hunting, there still stand the ruins of a chapel, which seems by its name, Swendro Chapel, to indicate that it was erected in memory of this event. The chapel is an elongated parallelogram, and presents various points of resemblance to the church on Egilsey — the same gables rising in steps, the same pitch of roof, the same openings in the gables, which imply an open roof, and the same material as the Egilsey church. The ruins of a small, strong, rectangular building in a corner of the churchyard, seem to be those of a bell-tower, and recall a similar building in the corner of the churchyard of St. Nicholas' Church at Gran in Norway. One could imagine that the builders who built Egilsey church had gone straight thence across the sound to Rowsay, and there built Swendro Chapel.

7. **The Church on Westray.** In this way, Earl *Ragnvald* unexpectedly found himself the lord of the Islands, when he landed on Westray in the spring of 1136. He had mass read for him in the church at Høfn (Pierowall), of which considerable remains are still to be seen. It has, however, been lengthened at the west end, although only the foundations of this remain. The addition must have been made after the Islands came into the possession of Scotland, for tradition, even as late as the 19th century, called the older part of the church «the Danes' work». The chancel is still partially roofed with a barrel vault, which rests upon the wall a little behind the imposts. The church is mentioned in the account-books of the papal nuncios in 1327 and 1328.

8. **The Runic Inscriptions and Carvings in Maeshow.** Ragnvald had scarcely become sole ruler of the Islands, and, true to his promise, begun to build St. Magnus' Cathedral, when Earl Maddadh of Athole, in 1139, claimed a share of the earldom for his six-year-old son, Harald Maddadhsøn. Ragnvald found himself under the necessity of sharing the earldom with the child, and may almost be regarded as Harald's foster-father. In 1150, when Harald had grown to manhood, the two earls went on a voyage to Norway, where they were the guests of King Inge Krokryg in Bergen, to whose party they belonged. While there, Ragnvald arranged a crusade in conjunction with the Norwegian chieftain, Erling Skakke; and two years later, Erling came over to the Orkneys with his crusaders to take up the Orkney contingent, among them being Bishop William himself. The crusaders remained on Hrossey during the winter of

1152—1153, and committed a number of barbarous acts mentioned in the Saga, and in addition one that the Saga does not mention, and which has only become known in our own day, evidences having been found when excavating the above-mentioned Maeshow in 1861, that they had broken into this mound and covered its walls with Runic inscriptions. Most of these are scribbled phrases of no significance; but they now and then alternate with elucidatory and interesting inscriptions. They are as follows: No. 1. «— — it is a Viking, who came far out here.» 2. «Eyolv Kolbeinsøn carved these runes high.» 3. «— — bre (broke open?) this mound.» 4. «Vemund carved — —.» 5. The Runic alphabet. 6. «Orke's son said in the runes that he carved.» 7. «— will say —.» 8. «Ingebjørg, the fair wife; many a wife has stooped to come in here (although she was) very proud.» And below in cryptography, «Erling». 9. «Thorny — Helge carved r(unes).» 10. «Thorer Fornir»; and below a horse with eight legs (Sleipner?). 11. «Ufram Sigurdsøn carved these runes.» Round this are six crosses, and a smaller one in the middle. 12. «Ottar Filla carved these runes.» 13 & 14. (13) «he (who seeks for treasure here?) does not remember that things were carried away for three nights; the treasure was carried away rather than (before) (14) the Jorsalfarers broke open this mound.» 15. «Arnfidr Matr carved these runes.» 16. «With the axe that Gauk Tranilsøn of Sønderlandet owned.» 17. «Hermund Haardøkse — carved runes.» 18. «These runes did that man carve who is the most skilful carver of runes west of the sea.» 19 & 20. «This mound was raised before Lodbrok's; his sons, they were clever; there were scarcely any other such men as they were. The Jorsalfarers broke the Orkahaug — Earl's. It was long ago that much treasure was hidden here. Carved Simon Sig — Sigrid — happy is he who can find the great treasure — carried things out of this mound.» 21. «Arnfidr Steinsøn carved these runes;» below them are some defective runes. 22. In cryptography, «Tryg carved these runes.» 23. «Ingegerd is the fairest of women.» 24—33 are illegible and can hardly all be inscriptions. In «Tre orknøiske Runeindskrifter» (Three Orkney Runic Inscriptions), Magnus Olsen has interpreted the cryptograms in an exceedingly clever way, and has shown that Nos. 22, 18 & 16 are all written by one man, Trygr by name, possibly Trygr Tranilsøn. Nos. 18 and 16 then form a verse:

(18) þessar rúnar
ræist sá maðr
er rynstr er
fyrir vestan haf

(16) með þæirri øksi,
er átti Gaukr
Trandils sonr
fyrir sunnan land

More detailed remarks and explanations will be found in the Norwegian text. On the south-eastern corner-post in the mound, there is a carefully executed drawing of a highly conventionalised lion, whose form, like that of the runes, shows it to be from the 12th century.

9. The Earl's Palace at Knarrarstad. While Earl Ragnvald and Bishop William were absent on their crusade from 1153 to 1155, the Norwegian king, Eystein, compelled Earl Harald to take the earldom in fief from him instead of from his brother, Inge Krokryg. Immediately after this, *Erlend*, the son of the poisoned Harald Sletmaale, claimed a part of the earldom. As Erlend was aided by Svein Asleifsøn, Harald was forced to comply, but tried to retrieve his fortunes by handing over to Erlend the absent Earl Ragnvald's share instead of his own. Erlend, who had gone over to Norway to obtain King Eystein's approval of the division, returned with the answer that the King had no objection to the division, only that Erlend was to have Harald's share and not Ragnvald's. In this way Harald would have had to give up the entire command of the Islands; and as at the same time, King Malcolm had presented Erlend with Caithness, which belonged to Harald, the latter would have been altogether landless. He therefore refused to agree to this, whereupon Earl Erlend and Svein Asleifsøn surprised him so suddenly in the bay at Knarrarstad on Skalpeid, that Harald and his men had to run with all possible speed from their ships, and take shelter in the castle near the farm. An agreement was come to, whereby Harald was to retain only half of Caithness. Shortly after, in 1155, Earl Ragnvald returned from his crusade, and found to his surprise both himself and his co-regent without foothold on the Islands. Although Erlend and Svein, by an agreement come to at Kirkevaag on the 23rd December, 1155, granted to Ragnvald his half of the Islands, Ragnvald had no intention of putting up for long with Erlend's co-regency, which was thus forced upon him. Open hostilities broke out, and on the 24th October, 1156, the famous Battle of the Three Earls was fought at Knarrarstad, the result of which was that Erlend and Svein took all Ragnvald's and Harald's ships and other possessions. Earl Erlend did not long enjoy the fruits of his victory, however. After a wild Christmas debauch on Daminsey, in a sleep out of which his men did not succeed in waking him, he was attacked and murdered by the two earls on December 20th, 1156. Vigfusson concludes from the fact of its being «full moon», that this event took place in 1154, when full moon fell upon the 21st December, while in 1156 it fell upon the 28th; but it is a question whether the words of the original really mean «full moon». It is there said: «Nylysi var mikit». «Nylysi» means the light of the moon when the moon is waxing — the first and second quarters; and thus «Nylysi var mikit» tells us nothing more than that the moon about the 20th December was in its second quarter, and this applies both to 1154 and to 1156. It will thus scarcely be possible to determine the date by astronomic means; and we therefore follow Munch's statement, which is based upon a thorough investigation of the sequence of the historical data, as presented in N. F. H. II, p. 833.

The scene of these events, Knarrarstad, was in reality Ragnvald's residence; and while we read in the Orkneyinga Saga, chap. LXXI, that he had a house

there, in which he once spent Christmas, we learn from chapter XC that there was also a castle. There are actually still traces at Knarrarstad both of the castle and the house, as close to Scapa there are the ruins of a Pictish tower (excavated by George Petrie) and to it are joined extensive foundations of houses, evidently from a later time than the tower. The Norsemen have thus surrounded the tower with buildings.

c. The Buildings of the Great Men of Orkney.

10. **Longskeal on Gairsay.** After Earl Erlend's murder, Svein Asleifsøn came to an agreement with Earl Ragnvald. A reconciliation would also have been effected with Earl Harald, if he had not been over hasty in trying to make up for the loss he had suffered in the Battle of the Three Earls, by a visit to Svein's house on Gairsay. Svein fled, escaping by the aid of a boat which he took from the monks on Hellisey. At length, however, these two also became reconciled at a meeting in St. Magnus' Cathedral in Kirkevaag, on the 1st June, 1157. At Gareksey, Svein Asleifsøn's house, where he used to spend the winter with 80 men at his board, while in the summer he went out on Viking expeditions, there was a drinking-hall which, according to the Orkneyinga Saga, chapter CIX, was the largest in the Islands. It does not seem, however, to have been finished before Svein's death, as it is related that his sons, Ola and Anders, erected the gable walls of the large drinking-hall in the summer after his death. Munch translates here incorrectly, «they furnished the drinking-hall with an upper storey». The drinking-hall has probably been one of those with a door at each end, but until Svein's death was without entry and small chamber at the gable-ends. It is probably these rooms that the sons built at both gable-ends. It is most likely that the memory of the situation of the long drinking-hall is preserved in the name Longskeal at a farm on Gairsay. Its foundations are hardly likely to be found, as the place seems to be occupied with fortifications.

The Earls Ragnvald and Harald now ruled together in apparent peace. The crafty Harald, however, and his cunning foster-father, Thorbjørn Klerk, lay in wait to kill Ragnvald; and during a hunting-expedition in Kalvedal in Caithness, Thorbjørn Klerk attacked the unsuspecting earl, while Harald had to submit to see his foster-father cut down by the Earl's men. This took place on August 21st, probably 1158 (or 1164?).

In 1192, the gay, light-hearted Earl Ragnvald, who was one of the best skalds of his day, but by no means a saint, was canonised, probably on account of his crusade and the founding of St. Magnus' Cathedral. The 21st August is still celebrated as the «day of his martyrdom». Svein Asleifsøn survived

Earl Ragnvald some years, but fell in 1171 on an expedition to Ireland, which he had promised Earl Harald should be the last he undertook.

11. **The Castle on Wire (Cobbie Row).** On the little island of Vigr near Gareksey, there lived at this time a wealthy farmer, Kolbein Hruga. In the middle of the 12th century, he had a stone castle erected on the island. Munch says that the Orkneyinga Saga does not expressly state that the castle stood upon Vigr, but this is due to a corruption of the text, which formerly read: «I þann tíma bjó einn ungr maðr í Eyjunum er Kolbeinn hruga hét»; whereas Vigfusson, instead of «ungr» reads «ívigr», i. e. «í Vigr» — «I þenna tíma bjó í Vigr í Orkneyjum Kolbeinn hrúga, Norœnn maðr». We learn as definitely from Haakon IV's Saga (Chap. CLXXI) that the castle stood upon Vigr. It is there related that Snækoll Gunnesøn, in 1231, after the murder of Earl John, fled to the castle that Kolbein Hruga had built upon Vigr, and there stood a siege. It is also said there that the castle was divided into an outer and an inner borg, the besieged having their provisions and a number of cattle in the outer castle (fore-borg).

Wallace says that the ground-floor of the house, which has been preserved (1693), is built in the form of a square, with thick, lime-cemented walls, a broad doorway, and a narrow slit for a window. The space within the walls measures rather more than 10 feet. Barry describes this inside keep as a square building with sides measuring 15 feet (inside measurement), and walls 7 feet thick. The castle was surrounded by trenches and ramparts. It is now almost level with the ground, but local tradition makes Kolbein Hruga a giant, Cobbie Row, who throws stones at churches, and commits other similar acts. As we see, his name has passed to the castle itself in more recent times.

12. **St. Peter's Church on Wire.** In 1188, Kolbein Hruga's son, Bjarne, became bishop of the Islands after William I's successor, William II (1168—1188). There is a church on Wire, which is not mentioned by Munch, and which was probably built by the clerical owner of the island. The fact that this plain, old-fashioned country church was built by the same Bjarne who had such an important share in the building of the splendid cathedral of St. Magnus, is easily explained when we consider that the church was only a private chapel, erected at his own cost, and merely to serve as a place of worship for the garrison of the castle. The church is roofless, and is filled with great quantities of rubbish. The south wall and the upper parts of the gables have fallen. These gables appear to have risen in steps like those of Egilsey and Swendro. The church consists of a nave and a lower, narrower chancel. The head of the west doorway and the chancel arch are round. The roof has been an open timber roof, covered with slabs of stone. Jo. Ben says that the whole island of Wire was dedicated to the apostle Peter, so the church was called St. Peter's church.

13. **St. Catherine's Chapel at Linton** (Shapinsay) bears so striking a resemblance to the church of Wire, that there is every reason to attribute them both, as Dryden does, to the same time. Here, however, the entrance is on the south side, not on the west as at Wire. The dimensions are almost identical in the two churches, but there is much less of the Linton chapel left. The reason for the dedication of the chapel to St. Catherine is that Linton Farm was a portion of the church property of that saint.

d. The Vanished Monastery in the Orkneys.

14. **The Chapel on Hellisey** (Ellerholm). The Scottish chronicler, John of Fordun, states in the «Scotichronicon» VIII, 25 (Part I, p. 474 of the Edinburgh edition of 1759), that a certain Laurentius, who had been abbot in the Orkneys, and was a monk from the monastery of Melrose in Scotland, was elected abbot of the last-named monastery on May 14th, 1175. («Et Laurentius quondam abbas in Orcadia, monacus Melrosensis secundo Idus Maii electus est in abbatem Melrosensem».) There must thus have been a monastery in the Orkneys in 1175. Something of the kind, moreover, is actually indicated in two places in the Orkneyinga Saga itself. When Earl Ragnvald, on his arrival in Westray in 1136, had heard mass in the church at Høfn, he went out on the church hill, and there saw a procession of sixteen monks coming up towards the church. They wore long garments and tonsures. He thereupon sang a verse about the strange custom of the maids in the West of having bald heads, thereby referring to the long garments and the tonsure (Chap. LXVI, Vigf. LXXVI).[1] And in the year 1157, it is stated in so many words (Chap. XCIX) that Svein Asleifsøn, on his flight from Gáreksey from Earl Harald, took a boat that belonged to the monks on Hellisey (Ellerholm). It is probably this that has led several translators to render one line in the above-mentioned verse of Ragnvald's — «sjá liggr út við élum ey» — as «lies out by Hellisey», whereas in reality there is no mention of any place-name, but only that this island lies out in the storms, the showers (élum). Our closest investigations must now be directed to the not unimportant question of where the monastery may have stood, which existed at any rate in 1175, and had an abbot.

In the above-cited chapter XCIX, there is actual mention of the monks on Hellisey, the same island that Fordun (in another place) calls Heleneholm,

[1] This story and accompanying verse are here strangely abrupt and unconnected with the rest. On the other hand, the very same situation with the 16 clerics repeats itself in 1138, when from his castle at Knarrarstad at Christmas time, Ragnvald sees Bishop John of Atjøklar (Athole) coming up from the shore with his 15 companions on their way to Bishop William on Egilsey, «and they seemed strange to» him. It his here then that the verses really belong (Orkneyinga Saga, chap. LXXI, Vigf. LXXXI), and not to the year 1136.

evidently a corruption of the Norwegian Helliarholm, Cave Island. We might thus naturally be led to believe that the monastery indicated by Fordun must be sought for upon this island. There are, however, only the foundations of a small chapel, in which service was probably held by monks from the monastery which has actually existed somewhere or other in the Orkneys, but of which there is at any rate no trace on this island, although the name of the «Monkhouse», probably suggested by the above-named passage in the Orkneyinga Saga, chap. XCIX, has been given in our own day to the site of a little house near the chapel. This cottage cannot have been an actual monastery, but was probably a simple abode for the monks who performed the service in the chapel. Such indistinct traces of the chapel itself remain, that no certain conclusions can be drawn regarding the age, form, or construction of the building. We can only say that it may have been in existence in 1157.

15. **The Ruined Monastery at Stromness.** If we are thus obliged to leave Hellisey without having found there the monastery mentioned by Fordun, we are under the necessity of looking elsewhere to find its whereabouts. The only thing we can say with certainty about it is that it was a Cistercian monastery; for as Laurentius had been a monk of Melrose, and became abbot of Melrose, which was a Cistercian monastery, the monastery in Orkney, of which he had been abbot in the interim, must also have belonged to that order. The order of Cistercians at that time was not old; it was founded in 1098, and did not come to Norway until about 1146. It was, as we know, a revival of the Benedictine order, and all Norwegian monasteries before the last-named year were purely Benedictine monasteries. P. A. Munch[1] suggests that possibly Christ's Church in Birsay, founded by Earl Thorfinn, may have been connected with a monastery of Cistercian monks from Melrose, just as the bishop's see in Man was long connected with, or considered to belong to, the Cistercian abbey at Furness in the archbishopric of York; but there is at any rate no sign of anything of the kind, nor any tradition or written evidence of it.

In another place[2] Munch has given expression to the hypothesis that the monastery may possibly have stood on Egilsey, a circumstance which would then have been in connection with Bishop William's stay on the island from 1135 to 1138. Not only have we seen, however, that this stay was occasioned by altogether different circumstances, but Munch himself can find no other place to give as the dwelling-place of the monks on that island than the round tower of Egilsey church, an idea which would scarcely have occurred to him if he had visited the place and seen the circular space measuring 2½ metres in diameter which he assigns to both abbot and monks. It is moreover impossible to believe that the Islands should have had a Cistercian monastery ten or

[1] Saml. Afh. III, p. 102.
[2] l.c. p. 104.

eleven years earlier than the date at which any such are known to have been founded in the mother-country.[1]

A modern tradition connects the name of the «Monastery» with a ruin on the south-west point of Mainland, near the town of Stromness, where in olden days there must have stood a farm called Straumnes. There is no mention of any such monastery, however, anywhere in literature, until the name suddenly makes its appearance in the year 1842; and I have not found it marked on the maps before 1881. This ruin, which I visited during my stay in the Islands, consists of a single, very high wall of uncoursed masonry (Stat. Acc.'s «Kirke»), and of a smaller, lower mass of masonry lying to the south-west of the first, both proclaiming themselves to be parts of ecclesiastical buildings, by the fact that they are in a churchyard. The large dimensions, in marked contrast to most of the Islands' other buildings from the 12th century, seem to me decidedly to refer them to a far later period.

The expression «abbas in Orcadia» implies on the one hand a regular monastic system in the Orkneys in 1175; but on the other hand the expression «in Orcadia», without giving the name of the monastery, seems to indicate that in 1175 there was only *one* monastery on the Islands. This does not, of course, preclude the possibility of there having been several towards the close of the Middle Ages, even if they have left no other trace than a name and a bit of wall; and the Stat. Acc. is even of opinion that the church wall may be more recent than the Reformation, i. e. 1558. I do not think that anything is known in other ways of a monastery at Stromness; but even if it were so, it cannot have assigned to it so early a date as 1175, and we shall thus be obliged to continue our search for the site of that monastery «in Orcadia».

16. **The Cistercian Monastery on Eynhallow, and its Church.** The islands of Hrossey and Hrolfsey (Mainland and Rowsay) are separated by a sound, Evje Sound, in the middle of which a long island, covered with low bushes, divides the waters of the sound, which here flow in a strong current (roust) down to Kirkwall Bay. It is the island of Enhallow, or Eynhallow. The north side of the little island looks across the whirling eddies towards the dark Costa Head, while its south side, with its smooth water, looks eastwards across at the smiling Vestnes on Rowsay, westwards to the no less bright Evje on Mainland — scenery of enchanting beauty, just such as the mediæval monks were accustomed to choose for the sites of their monasteries.

The name of the island, Eynhallow, points in the same direction, for it leads back to the island's mediæval Norwegian name, Eyinhelga, the holy isle; and there is certainly a reason for its bearing this name, which is that by which the very centre of the Irish monastic life, St. Columba's holy isle of Iona, was designated by the Norsemen. The name itself actually implies the

[1] Lyse Monastery, founded 1146; Hovedøen, 1147.

existence of monastic buildings on Eynhallow; for a mere church might have given the island the name of Church Island, but the actual transfer of the name, Eyin Helga, from the Iona monastery's island distinctly implies a corresponding building here. P. A. Munch does not know of the buildings on Eynhallow, and thinks that the island has obtained its name of Eyin Helga more «from the tradition of the sanctity of its soil than from any sacred building or structure erected on it». After the discovery I believe I have made upon the island, I must maintain on the contrary that the legend of the sanctity of the soil *must* be derived from the «sacred buildings and structures» on the island; for, to be brief, I believe I have found there the Cistercian monastery indicated by Fordun, which has disappeared. It was the name of the island that first turned my thoughts in this direction, and I have found the idea confirmed in all its details by what the island itself has shown me.

Eynhallow lay beyond the sphere of Munch's personal investigations on the Islands, these being confined to the southern part of Mainland, Stromness, Orphir and Stennis; for the discovery of the actual church on Eynhallow, which will shortly be mentioned, seems to have been made before his visit to the Islands; and if he had set foot on Eynhallow, the fact that instead of the absence of «sacred buildings and structures», such buildings were very conspicuous on Eyin Helga, could hardly have escaped his sharp eye. It is more remarkable that also Dryden, who knows and has described the church, has been blind to the significance of the extensive structures surrounding it. The only explanation of this can be that he was unacquainted with the appearance of our small Norwegian monastic buildings, and has either taken the distinct mediæval foundations for the remains of Celtic pilgrims' houses, or for more modern additions.

Until quite lately too, the island has really been regarded as holy ground, and legend says that rats and mice cannot live on it, and that «when the corn was cut after sunset, blood flowed from the straw».[1] Not only, however, could rats and mice, according to the legend, not live there, but it is a fact that human beings did not thrive there either, and for this reason the island has been uninhabited for the last fifty or sixty years. «They were good, worthy people», said the old sailor, who rowed us across to the island, and who could remember its former inhabitants. «But they were always ill and poorly», he added; «there was no strength in them». Finally, probably about 1840, an infectious fever broke out among them; and as Mr. Balfour, who owned the island, supposed that the disease was occasioned by unhealthy dwellings, he was going to pull down the block of houses in which the people lived. When the roof was removed, however, it appeared, to the surprise of every one, that they had been living in an old church, which evidently dated from Norwegian times. Its inhabitants were now taken elsewhere, and the church was laid

[1] Jo. Ben. 1529.

bare and examined. As we have said, however, all its surroundings were overlooked. Dryden has given us a view of the whole block of buildings, but has made no ground-plan of it, or mentioned it in his account. It is true it is a complicated and not always easily explained group of buildings that we have before us; but I nevertheless do not hesitate in declaring it to be a monastery (figs. 66—68).

We will turn then, in the first place, to the church itself. In its original form, it must be earlier than the year 1175, as very primitive forms occur in it, for instance, the so-called Saxon arch; but it has been added to after that date. The chancel arch, for instance, which is evidently later than the nave, is a Gothic pointed arch. This, however, cannot be supposed to have been introduced into the Islands before about 1200. The church stands at a distance of about 200 metres from the south-west coast of the island, and when it was re-discovered formed a block of four dwellings, in which four families lived. During the time in which it was used as a dwelling, the church had of course undergone considerable alterations, all of which, however, can be demonstrated. To mention a particular instance, the place for the altar in the rectangular east wall of the chancel had been transformed into an enormous fireplace, of which the chimney and hearth are still visible in the wall.

We enter the church from the west. The first family had occupied the almost square *porch* (the lower storey of the tower) (C), which is somewhat narrower than the nave. It is connected with the latter by a round-headed door (4) about 1.33 metre in width; and in the west wall, opposite this door, is the principal entrance (2), a very narrow doorway, over which are raised two slabs of stone in the form of a so-called Saxon arch. It gives the impression of great age, and is certainly one of the oldest parts of the church. Strange to say, it appears to have altogether escaped Dryden's attention; it is not marked on his plan, and not mentioned in the letter-press. It was probably not discovered and opened until after Dryden had concluded his investigations about 1870; but I have not been able to obtain any certain information on this point. In the north and south walls there are two openings of the same width as the west doorway, almost close up to the east wall. The northern aperture (1) is headed by a round arch of hewn stone, the southern one (3) is flat. West of these apertures, as also close to the west wall, on both sides of the doorway in the west wall, and in towards the nave on both sides of the east door of the porch, there are small square holes right through the wall, probably loopholes. A similar hole is to be seen on the south side of the chancel arch, all of them being disposed at the height of a rest; for in those dangerous times the church was a place of defence. The porch has undoubtedly carried a tower; but the thinness of the walls, combined with the fact that the tower has completely disappeared, make it probable that it was built of wood.

Dryden, who, as we have said, does not know of the west doorway, denies the existence of a tower above the porch, which he supposes to be the

original chancel of the church, in which case the entrance to the church would have been beneath the present chancel arch, which, together with the chancel itself, is of a later date than 1200. The discovery of the actually existing west doorway, however, demolishes this assumption, which would moreover imply that the church, instead of being as usual orientated. was placed with the entrance in the east and the chancel in the west, in other words was «occidentated», which is improbable.

The second family appear to have inhabited the nave.

In the west wall of the *nave* (B), there is the above-mentioned round-arched doorway from the porch, and a doorway near the west end of both north and south walls. Both these doors (5) appear to me to belong to the original ecclesiastical building, whereas the door-stop and wooden frame for a panel may possibly belong to the subsequent secular additions. Both doors are square-headed, and the posts are perpendicular. To the east of the doors the nave has a north window and a south window (6), both square-headed. The north-eastern corner of the nave presents certain remarkable features. In the north wall, for instance, there is a large square ambry, 1.20 metre in height, 1.20 metre broad, and ½ metre deep. The bottom of it is at a height of 1.16 metre above the floor. In the very corner there are vestiges of a stair up to the rood-loft above the chancel, similar to that which we believe we have found in the churches of Deerness and Brough of Birsay.

The third family occupied the chancel and a smaller apartment added to it subsequently.

The *chancel* (A) opens on to the nave through the previously-mentioned large, pointed chancel arch (7), which Dryden, indeed, considers to be of later date than the nave. It is of hewn stone, and at the impost has an abacus of red sandstone. In the north wall of the chancel, there is a rectangular-headed door, which must, however, belong to the secular additions, and has been knocked through in order to give the family who occupied the chancel a separate entrance through an almost square, newer room built at the same time outside the door. The south wall of the chancel and the rectilinear east wall have received the addition in more recent times of an external strengthening wall. The south wall of the chancel is further strengthened with a buttress, which appears to belong to the original building, whereas the two similar strong buttresses on the south side of the nave are of quite recent date, having indeed been put up since the discovery of the church, for the support of the weak portions of the wall (see fig. 3). The east wall of the chancel, as already mentioned, has been transformed into a fireplace. A square-headed window is found in the north wall, and another similar one in the south wall. The church has evidently not been vaulted, but has had an open roof.

We have not yet, however, come to the end of this peculiar church. If we return to the nave, and go out at its south door, we come upon a strange

construction — a little, square room, not bonded with the church (fig. 69). The walls as they now stand are only about 2 metres in height. The entrance to the room has evidently been on the east side (a) close to the wall of the church, east of the south door of the nave. The part of the room nearest the church forms a narrow passage, while the south part is occupied by a winding stair, of which there are only eight steps remaining, but which shows that this antechamber has been much higher; for in its further windings the spiral stair must have ascended above the south door of the nave, supported by the wall of the nave. This chamber must thus in all probability have been the base of a belfry, as the assumed west tower of wood would hardly have been adapted to carry bells, but was only a kind of watch-tower above the porch, which, with its loopholes, entirely gives the impression of a place of defence. The belfry seems to have been of later date than the church itself, and is probably synchronous with the chancel arch and the chancel; for the red sandstone occurring here and there in those parts, is also found in the base of the tower.

Dimensions. The external length of the church is 17.27 m., its external width 5.41 m. (7.70?); the length of the nave 6.72 m., its width 3.93 m. (internal measurements); the length of the porch 2.54 m., its width 2.43 m.; the length of the chancel 4.10 m., its width 2.54 m., the thickness of the walls 0.82 m., the supposed height of the nave about 6 m., the area of the room on the north of the chancel 2.62 × 2.46 m.

It would appear, from what has been stated above, that at the beginning of the Gothic architectural period, i. e. a little later than 1200, during Harald Maddadhsøn's latter days, the church has received a new chancel and belfry; and it seems to me probable that the erection of these parts must have been simultaneous with most of the remarkable structures to be described below.

The *monastery* is now entered. This building, the remains of whose walls are sometimes quite hidden by bushes and long grass, and sometimes rise to the height of an entire storey, is here and there difficult to trace continuously. It surrounds the church on the south and west, and will at last, when traced in all its details, reveal a distinct, indeed a striking resemblance to a regular, though primitive Norwegian monastery; and I assume it to be in these ruins that we must look for the monastery which the Abbot Laurentius left in 1175, but which was shortly after subjected to a complete rebuilding simultaneously with the erection of the chancel arch and belfry of the church. It is especially to the Cistercian monastery on Hovedøen that the building we are now entering shows points of striking resemblance (fig. 70).

Round the north and east sides of the church, at some distance from it, runs a rectangular wall, parallel throughout with the walls of the church. It appears never to have been very much higher than it is at present; and it clearly proclaims itself to be the churchyard wall, thus having the same situa-

tion here, on the north and east of the monastery church, as in the Norwegian monasteries (e. g. Utstein, Lyse, Selje). I will not venture to determine the age of this wall, nor will I venture to say more of the three rooms adjoining the belfry on its south side, than that they are of recent origin. It may however, be regarded as probable that the position of their walls indicates the line of older walls.

On the other hand, we see on the west of the church, in a line with these walls, a collection of rooms that must undoubtedly, I think, be referred to the Middle Ages, and in the main be synchronous with the chancel of the church, i. e. about 1200. They extend both north and south, far beyond the longitudinal walls of the church. If we go through the porch of the church and out under the Saxon arch of the west doorway, we find on the other side of a low transverse wall, which must have carried an open arcade, a square court of about the width of the church. Through the above-mentioned door, the monks would enter the church, and have perhaps used the porch as a kind of vestry, while the congregation have entered the church through the base of the belfry and the south door of the nave opening into it. This square court — which, in the building's secular period, must have been covered with a roof, as there is a recent fireplace in the south wall — must then have been the *cloister court* (E), with a passage at any rate on the east side. As usual the cloisters have been surrounded on three sides by the various buildings of the monastery.

If we attempt to dispose the rooms of the monastery, we shall find its arrangement corresponding in a great degree to that of the Norwegian monasteries. The south-east room, which lies south of the church and south-east of the cloisters, and whose later walls now divide it into two, has probably been the chapter-house of the monastery (G). The next apartment towards the west, on the south side of the cloisters, will then probably have been the parlatory (H), and if so has been situated, like those of the monastery on Hovedøen and Selje and Lyse monasteries, beside the chapter-house, and like it to the left of any one coming out of the church. In several of the Norwegian monasteries, a narrow passage comes next to the parlatory, running between it and the succeeding rooms out into the open air, no doubt the entrance for such of the laity as wished to converse with the monks in the parlatory. This *passage* (I) is also found in the monastery on Eynhallow between the parlatory and the adjoining apartment. This next room proves to have later walls on three sides; and if these indicate the position of the older walls, this has been an apartment whose situation corresponds perfectly with the corner room in the Hovedøen Monastery which is generally designated as the dormitory (M). The correctness of this name, however, is very doubtful; I should be inclined to imagine that on Eynhallow this apartment was the refectory.

Beside this room, right in front of the entrance to the church is an apartment (R) that exactly answers to the scullery and kitchen on Hovedøen; and

behind this apartment, projecting beyond the rectangle of the monastery, is a room that exactly corresponds with the «outhouse» on Hovedoen, and projects in the same way beyond the square of the building (P). The abbot's room is probably to be sought for to the south of the parlatory. Lastly, the fourth side of the cloister court is occupied by an apartment answering to the supposed hospice (S) of Hovedoen; but in Eynhallow the short side of this compartment is towards the cloister court, while in Hovedoen the corresponding room turns its long side towards the cross-passage. Gables and walls stand in their full height, but, like the church, without a roof. It has possibly, together with the cloister court, formed a dwelling for the fourth family. The gable towards the cloister court shows that the space we have so called has really been a courtyard, and not originally a covered space.

In the corner towards the south-west (E to M) are to be seen the remains of an old wall, running in an oblique direction as regards the rest of the building. I should imagine that this is the remains of the earlier building rebuilt after 1175; but time did not permit of further investigation.

The resemblance to the Norwegian monasteries, not only as regards what we find, but also what is wanting, is quite remarkable. In none of the Norwegian monasteries is there any trace of monks' cells, nor yet is any indication of them to be found on Eynhallow. There, as in Norway, they have probably been in an upper storey. That part of the monastery, however, which answers to Hovedoen's hospice, is a one-storeyed building, whose walls and gables, as we have said, are still standing in their full height.

The names of the various apartments, which we have here transferred from Hovedoen to the Eynhallow Monastery, are of course purely hypothetical; for even on Hovedøen the determination of the rooms is not indubitable. There is one main difference from the buildings on Hovedøen and at Selje and Lyse, however, which must be noticed. Whereas in all the Norwegian monasteries, the buildings lie to the south of the church, on Eynhallow they are on the west. The reason for this difference, however, is not difficult to see, and is evidently to be sought for in the nature of the land on the island. To the south of the orientated church, the ground slopes steeply down towards the sea, which would make large substructures necessary if the monastery were to be kept on the same level as the church; and a sloping or lower-lying plane for the monastery would present many inconveniences. On the other hand the ground to the west of the church is on the same level as the church, and would thus be especially adapted for the erection of the monastery buildings.

The correspondence throughout the building here described with the Norwegian monasteries, as has here been shown, makes it evident to me that we are actually standing in the vanished monastery of the Orkneys, whose abbot was transferred in 1175 to Melrose, at about the same time as the erection of the present monastery buildings, and of which the original time of

erection probably coincides with that of Hovedøen and Lyse monasteries in the years about 1140. Its connection with Melrose shows, as we have said, that like those two Norwegian monasteries it was a Cistercian monastery, an assumption which is not at any rate contradicted by the rectangular termination of the chancel, which distinguishes all Cistercian churches. Excavations might reveal important facts, such as whether the illness of the inhabitants was connected with the graves round, and perhaps beneath, the church and cloister court.

The monastery must have been suppressed long before the Reformation, as Jo. Ben (1529), who lived before the cessation of Catholicism on the Islands (1558), relates nothing of either the church or the monastery that so satisfactorily explains the name of the island — Eyin helga.

e. Scattered Monuments upon the Islands.

17. **Buildings on Papa Westray and Westray, and on Mainland.** On Ragnvald's death, Harald Maddadhsøn became absolute ruler on the Islands. During Sverre's struggle for the power in Norway, however, a party had formed against him, whose stronghold was in the Orkneys (Eyskjægger). When Sverre had been victorious in Norway, he therefore threatened Earl Harald with punishment, and in 1195, when 62 years of age, Harald had to cross over to Norway and do homage to the king in Bjørgvin. The king pardoned him, but took from him the Shetland Islands. Two years later, a new pretender to the earldom presented himself in the person of *Harald Unge,* a grandson of Earl Ragnvald, who also laid claim to Caithness. This was too much for old Harald, and recourse was had to arms to decide the matter. The contest was short, however, as Earl Harald Unge fell in a battle at Thurso in 1198, where Harald's Tower now stands. The young Earl Harald's patron, King William, however, sent stewards to Caithness; and when Harald killed one of them, and made Bishop John pay the penalty by having his tongue cut out and his eyes put out, the incautious Earl also made an enemy of the Church, and was compelled to submit to a humiliating peace at Perth, 1202. At last in 1206, he closed his eyes at the age of 73, after having filled the earl's seat for 67 years.

Of his sons, *Earl David* died in 1214, and *Earl John,* concerning whose rule the only fact mentioned by the Saga is that the peasants in Caithness burnt Bishop Adam in his own kitchen — ruled until 1231, when he was killed by a distant kinsman, Snækoll Gunnesøn.

As the Earl died without sons, the earldom now passed into the hands of a new Scottish dynasty, and here the Orkneyinga Saga concludes. A new period also commences in the architecture of the Orkney Islands, with the introduction of the Gothic style. For the sake of completeness, I will mention, before passing on to this new period, some buildings of small importance, which appear to be of earlier origin, namely, the *Kirk of How* (kirkja at haugi) on Papa Westray, the *church at Yeskenaby* on the west coast of Mainland, the Castle of Snusgar at the same place, and the *Church of the Holy Cross on Westray*, all of them unimportant ruins.

II. Norwegian Monuments under Anglo-Norman and Gothic Influence.

(1137—1468).

a. St. Magnus' Cathedral at Kirkwall.

1. Introduction.

St. Magnus' Cathedral is the grandest building in the Orkneys, its erection having extended over both the Norman and the Gothic periods, the mightiest monument left by the Norsemen in the West, indeed, next to Trondhjem Cathedral the oldest monument of the whole of ancient Norway. It was the result of the flow of new Norwegian culture that with Earl Ragnvald's arrival in the Islands succeeded to the older Celtic, and instilled fresh Norwegian blood into the veins of the half Celticised inhabitants. The 250 years that had passed since the conquest of the Islands by the Norsemen had transformed Norway from a Vikings' nest into a country that shared in all the civilisation of the age, while the Orkneys had become isolated and beholden to their Celtic connections, who had also left their impress upon the architecture of the Islands. Only here and there, as in the churches of Orphir and Brough of Birsay, can Anglo-Norman influence be traced. But with the erection of St. Magnus' Cathedral by the Agder peasant, Kol, and his son Ragnvald, Norwegian culture, as developed during the last 250 years, made its entry into the Orkneys, which were thereby brought into the great European cultural movement; and after about 1200, the Celtic influence disappeared entirely. From this time monastic life is found upon the Islands; from this time the relation of Sagas in the Norwegian spirit begins; even the worship of St. Magnus, inaugurated by Ragnvald, indicates a renunciation of the old, half-heathenish Viking existence.

Here too is a confirmation of what may generally be said of the Viking expeditions, namely, that although in themselves wild and barbaric, they always

contained the germ of a new, rich cultural development, that stirred as soon as the warlike spirit sank to rest and left room for the play of the intellectual strength and civilising power that also dwelt in the Vikings. St. Magnus' Cathedral is the living expression of this thought.

It is to the stones of the church themselves that we must go in order to learn its history; for the Saga has but little to relate concerning this remarkable building. The Orkneyinga Saga only tells us that when Ragnvald had obtained the mastery over the Islands, he immediately set about the fulfilment of the vow he had made in accordance with the advice of his father Kol, on his departure from Norway, a vow to build at Kirkevaag, in honour of his kinsman, St. Magnus, a church of stone that should be more magnificent than any other in «these countries» (Orkney and Norway?). We may thus safely assume the year 1137 to be that of the founding of St. Magnus' Cathedral; for the Saga states that he immediately had the foundations of the church marked out and hired workmen, and that Kol himself superintended and directed the entire building operations. It further states that at the commencement the work was pushed on so rapidly, that more was completed during the first year than during the four or five years following. The reason of this was that the undertaking was planned upon so large a scale that there was soon a lack of money; whereupon Ragnvald — acting once more upon the advice of his father — offered the peasants unlimited allodial rights (right of ownership of land) in return for a certain sum paid towards the building of the church once for all, which brought in such a large amount, that the work could once more be carried on energetically. This is very remarkable, as the peasants of the Islands already possessed this right before Ragnvald's time. As the reader may remember, Peat-Einar had acquired the peasants' allodial rights in exchange for his promise to undertake to protect the country from the predatory raids of the Vikings; but Sigurd Digre had given them back these rights on condition of their supplying the necessary men for his expedition against the Scotch. It is therefore probable that in this act we are to understand that those peasants who supplied men obtained the right of ownership of the land for themselves personally, while every new owner had to redeem his allodial right by the payment of a reasonable sum on acquiring his land. Instead of this constantly repeated tax, Ragnvald now probably offered them, in return, of course, for a much larger sum paid once for all, namely, one mark in silver for every plough land, the power of purchasing the right of possession for all time. This the peasants gladly agreed to, especially as the new cathedral promised to shed a splendour over the Islands and their national hero.

Subsequently we learn from the Saga that Earl Ragnvald negotiated in St. Magnus' Church with Earl Erlend's men, who had fled into the church after the earl's death in 1156. Shortly after, the peace meeting between Earl Harald and Svein Asleifsøn was also held in the church; and we find that the sail

from the ship that Earl Ragnvald had taken from Svein Asleifsøn and given to Earl Harald was kept in St. Magnus' Cathedral. It must moreover be the cathedral that is meant when it is stated that Earl Ragnvald prevented Thorbjørn Klerk from breaking open the church door at Kirkwall; though it may possibly be St. Olaf's Church that is meant. We may at any rate conclude that part of the church must have been consecrated before or during the year 1156; and as Ragnvald was away on a crusade between 1153 and 1155, it may be said with tolerable certainty that part of the church was already consecrated when he and the head of the church, Bishop William, set off for Jerusalem in 1153.

After giving a brief survey of the appearance and architectural history of the cathedral, the author continues in the words of his travelling-companion through the Islands, who has made a special study of St. Magnus' Cathedral, and has contributed the following account, which is here given in full.

2. Detailed Description of St. Magnus' Cathedral and its Architectural History.

(by Johan Meyer, Architect)

Chapter 1. The Architecture of the Cathedral.

On entering the cathedral by the west central doorway, the eye is first met by the somewhat sober forms of the latest building-period; but in the dim perspective within, we catch a glimpse of the transition to richer and bolder detail, until the view is rudely interrupted by a hideous wall of painted wood and white glass, just where a temporary west wall must have been erected in front of the part of the church first consecrated, the choir. This alone, with its subsequent extension eastwards, is now the parish church of Kirkwall; and as it is there that we must seek for those parts of the building that are known to have been erected while Kol of Agder still superintended the work, we will pass quickly through the nave and enter the old choir.

In spite of the appalling vulgarity that dominates the whole of the modern decoration, the view of the choir is imposing in its effect. Even the hideous galleries squeezed in between the pillars, and the walling-up of the triforium arches, cannot entirely destroy the feeling that must have filled the building when the high altar with its shrine and sacred vessels of precious metal shone in the light of the candles, and the great east window with its grand tracery and transparent pictures in glowing colours carried the splendour of the altar right up to the richly-moulded vault of the roof.

How gladly would we put in a word in favour of the removal of the disturbing additions, so that justice might be done to the original structure!

But the noble work of Ragnvald and Kol is no longer in the possession of Norwegians, and as it is easier to appeal to the noble Scot by picture than by word, a sketch is presented in fig. 72, giving an idea of the grand effect of the *unbroken* interior, an effect that might easily and at no great expense be regained.

As the interior now presents itself, the *effect as a whole* is to some extent a disappointment; but for this very reason, the attention is all the more attracted by the numerous highly interesting details, and the abundant variety of form produced by the various architectural periods.

Ragnvald's plan has served as a guide for the entire structural development; and with a respect for the already existing, that is uncommon in the Middle Ages, subsequent architects, one after the other, have adapted their own style to that of the founder, without, however, to any great extent renouncing their artistic individuality. This will best be seen when we look at the pillars, and the triforium and clerestory of the north and south walls (figs. 72 & 92). Turning towards the north, we see the oldest parts of the church between the west piers of the central tower and a very visible joint running through about the middle of the third free pillar towards the east. This marks the addition of the subsequent extension of the choir.

The oldest part, consisting of three bays with triforium and clerestory and corresponding external walls, but without the groined roof over the nave, and without the richly-carved corbels between the clerestory windows, supporting the ribs of the vaulting (omitted in fig. 73), represents, together with the almost exactly similar, corresponding south wall, all that can now with certainty be referred to the time before Earl Ragnvald's journey to Palestine, in other words, all that was built between 1137 and 1153.

All the constructive members and dressings, and most of the inner surface of the walls, are here formed of rather small, hewn blocks of red sandstone of approximately cubical form, separated by broad joints of mortar. The high, square plinths of the pillars, surmounted by a plain, round base, the scolloped capitals, and the broad archivolts of the arches with their beautiful, strongly-marked triple division, the effective toothed ornament on the outer arch, and the fine zigzag ornament on the narrow, sharply-projecting hood-moulding, the richly-framed windows and the ribbed vaulting of the aisles — all show a well-considered, delicately-felt combination of the usual motives of the Norman style. Notwithstanding all irregularities, the capricious alternation of forms in the pillars, combined with the commanding size of the central bay, produces the impression of harmonious grouping, and is also extremely peculiar and pleasing.

The treatment of the triforium, as fig. 73 shows, is exceedingly simple, and the depressed form of the central arch will at first sight appear ungraceful to

the observer, who, however, is easily reconciled to this by the beautiful proportion between the height of the triforium and that of the arches of the nave.

Whereas arches and triforium in the nearly contemporaneous basilica designs of southern England were of almost equal importance, — as at Winchester — and in the west of England the triforium was reduced to an insignificant ornamental gallery — as at Gloucester and Tewkesbury, where the arches of the nave at the same time were made disproportionately high —, the Durham school in this particular chooses the golden mean, always very much as in St. Magnus' Cathedral (fig. 108).

The rectangular recesses in the piers of the triforium are continued in the archivolts of the arches, of which the only ornamented member is the zigzag border of the projecting hood-moulding.

Both the hood-moulding, the imposts and the string running beneath the triforium are chamfered. The base of the triforium piers is a simple chamfer. The clerestory is separated from the triforium by a string, the lower edge of which is a round moulding. There are windows in each bay, both up in the clerestory and down in the aisles, those of the latter being comparatively large (figs. 76 & 77). There has been no question here of employing glass, for there is neither any original groove for the glass, nor any frame for the window-panes. The windows are splayed inwards from the plane of the innermost of the external recesses. Inside there is a shaft on either side, whose base and capital are bonded with the wall. These shafts support a plain archivolt, framed in the usual manner by a projecting hood-mould. Unlike the large pillars, many of these shafts, especially in the clerestory, have a well-proportioned Attic base upon a square plinth, without leaves at the corners. The capitals of the window-shafts are sometimes simple cushion capitals, sometimes compound like those of the round pillars, and sometimes, especially in the north clerestory, bell-shaped with transition to square, and with square abacus (figs. 76 & 77).

The original, undoubtedly apsidal termination to Ragnvald's choir has disappeared, and west of the parts mentioned above are found the later forms of the choir-arch piers (fig. 75). But on passing from the space now used as a church into the transept, we find ourselves again surrounded by forms similar in the main to those described above. The four smaller arches in the east wall, of which the two inner ones open into the aisles of the choir, the two outer into the transept chapels (fig. 78), quite correspond in their mode of treatment with the earliest arches in the choir; and the correspondence between the earliest windows of the transepts and those of the choir (fig. 76) is equally great.

Progress in the development of style is however already apparent in the four large arches in the triforium overlooking the transept nearest the base of the tower (figs. 75 & 79), the opening being divided by a double shaft in the centre supporting two round arches. The double shaft has a well-developed

bell-shaped capital ornamented with foliage, a boldly moulded abacus, and a wide, comparatively flat base.

At many other points in the transepts also, an inclination to increase the amount of ornament is observable, e. g. in the somewhat richer moulding of the string-courses, in the more frequent employment of the zigzag ornament, and in graceful arcades along the base of the north, west and south walls. The capitals of the shafts of the clerestory windows display a fully-developed scolloped form.

The blank arcade of the transepts corresponds entirely with that on the south side of the nave (fig. 81 a & b). The latter is composed of intersecting round arches, whose archivolts are ornamented with well-developed, but not deeply cut, zigzag moulding, and which are supported by pairs of shafts separated by a small projecting keel, their capitals being sometimes simple bell-shaped ornamented with foliage, sometimes cushion capitals treated in various ways, and their bases very steep, resembling more or less closely the principal Attic form, and always resting upon a very high square plinth, which in its turn rests upon the bench running along the wall.

Simultaneously with this greater richness of detail there appears an increasing tendency towards the employment of undressed stone — argillaceous slate in courses of from 7 to 15 cm. in height — both on interior and exterior wall-surfaces.

The above-mentioned circumstances lead us to suppose that after the consecration of the choir, which probably took place before the departure of the Earl and Bishop William for the Holy Land in 1153, the work for the most part remained in abeyance until their return in 1155. The transepts — exclusive however of the clerestory at either end and the gables — the north-east and two south-east round pillars in the nave with their superstructure up to and including the triforium, and consequently the piers at the base of the tower with the *original* arches resting upon them, were all probably erected between 1155 and 1168, the date of the death of William the Old (fig. 82). All the bases of the pillars in the nave with the exception of the westernmost pair, exhibit exactly the same mode of treatment as those in the choir, as is also the case with the lowest four or five courses of the pillars. This indicates that the entire foundations of the church were laid in the time of William the Old. Of the aisle walls, the four easternmost bays of the north wall, and the six easternmost bays of the south wall — with the exception of parts of the upper portions, — also appear to belong to his time (figs. 71 & 84).

Where the westernmost pair of pillars now stand, there were then probably, as we shall demonstrate presently, massive piers, upon which it was intended that the inner corners of two west towers should rest. Comparatively large towers containing staircases were also intended to stand at the west corners of the transepts; but their internal projection made the very narrow transept appear still narrower, and evidently for that reason the idea of carrying them

up above the roof was abandoned, and the interior portions already erected were pulled down to the level of the clerestory floor (fig. 86).

The treatment of form in the earliest portions of the walls of the nave corresponds very closely with that of the transepts, and the treatment of the arches and the triforium with that of Ragnvald's choir. The arches of the triforium, however, are without the effective hood-mould; and the chamfering of the angles detracts from the effect. This chamfering of all sharp edges seems to have been done, however, at a rather later period; for the easternmost arch on the south side, seen in fig. 82, exhibits the commencement of zigzag ornament on the outer arch-moulding, which could hardly have been introduced there if the moulding had not originally been square.

In the aisles, only the three north-east and one south-east bays exhibit the original heads forming the vault-brackets, while the entire vault belongs to a later period. The three easternmost windows in the north aisle correspond with the choir windows; but all the windows in the south aisle, and the two in the north aisle on the east side of the north doorway, exhibit late Norman work (figs. 81 a & b, and 83). The south-west doorway in the aisle harmonises with the older parts, but has subsequently been altered externally at a later period; while the blank arcade on the east side of the north doorway seems to belong to the period after the death of Bishop William I (fig. 83).

The piers supporting the tower are lozenge-shaped in section, and composed of half-shafts, some round, others keeled, with bell-shaped capitals richly ornamented with foliage and surmounted by a square abacus, and with a deeply-moulded Attic base. These piers and their large arches richly moulded in four recesses and ornamented with undercut zigzag, evidently belong to the transition period towards the close of the 12th century. The mouldings still retain the same combinations of rounds, hollows, fillets and chamfers as in the older parts; but the execution is deeper and freer than before, and the keel appears as a new member. The projecting hood-moulding with the zigzag ornament is still retained.

A similar treatment of form is to be found in the west end of the arcade on the wall of the north aisle, with its sharp accentuation of the arches' points of intersection, and in the two windows of the north aisle and three of the south aisle nearest east of the north and south doorways respectively (figs. 81 & 83); and it is probable that the two side-chapels in the transepts, with their pointed windows, bold, sloping base, corner buttresses, arched corbel-table, and ribbed vaulting, are to be referred to the same period.

The striking resemblance of these parts of St. Magnus' Cathedral to the details of the chapter-house of Trondhjem Cathedral lead us to assign as the time of their origin the close of the 12th century.

In the very next stage of development, as shown in the clerestory at the end of the transepts (figs. 85—88), we once more find the round arch given

by choice the place of honour. It is probable that in the clerestory at the end of the north transept, with its large double window, we have one of Bishop Bjarne Kolbeinson's earliest works from the time about 1190. All the details are formed with a strong, conscious effort after beauty; and the technical execution is thorough in the extreme. Even the passage apertures opening on to the window recesses (fig. 87), which are comparatively little seen, are treated just as carefully as the face of the wall itself.

While the pointed arch, which shortly before had been employed in preference to the round arch, once more gave place to the latter, other approaches to Gothic motives were visible. The round plinth and round abacus, for instance, are combined with the otherwise Norman forms in the windows; and in the same way the foliage of the capitals is sometimes the Gothic natural designs, and sometimes kept in traditional Romanesque style, but always beautifully and clearly executed. Even the gable embraces within its beautifully moulded coping, which terminates below in grotesque heads of animals, a richly-moulded circular window surrounded with dog-tooth ornament.

In the end wall of the south transept, corresponding with the above-mentioned group of windows in the north, there is a large rose window, the tracery of which, however, belongs to a later period. There is also a smaller circular window in the gable.

In order to find the immediate continuation of the above-mentioned work, we must leave the interior of the church for a moment, and from without turn our attention to the only north entrance to the church, which at the same time forms the western termination of the Norman parts of the north side. The shafts and capitals of the doorway are modern, but have been formed after the pattern of the worn originals. Its well-considered proportions, its effective mouldings, and the bold finish to its gable, with the niche in which the figure of some saint has probably stood, make this doorway (fig. 89) one of the most interesting parts of the cathedral; and there can hardly be any doubt as to its being contemporaneous with the upper parts of the transepts. This doorway indicates that Bjarne built the nave as far as the westernmost pair of pillars, where a temporary west wall must at the same time have been put up.

Judging from their bell-shaped capitals with round abacus, and from the keel moulding employed in the middle order of the trebly recessed arch (fig. 72), the rest of the nave pillars, with the exception of the already-mentioned three easternmost, belong to the period about 1200. The large bracket between the triforium arches, supporting the ribs of the vaulting, their form that of an inverted pyramid terminating in a fantastic dragon's head, indicate that Bjarne intended the nave to be vaulted; but the slender ribs of the vaulting, which are so ill suited to the form of the brackets, show the vaulting, and probably the whole of the clerestory, to be of a somewhat later period. The vaulting in the nave is so distinct from the earliest vaulting in the choir (fig. 90), that it

is impossible to imagine them contemporaneous, and the last-named must certainly be ascribed to Bjarne. The drawing shows how the brackets of the choir vault are let into Ragnvald's clerestory. The conflict between Norman and Gothic forms is very noticeable, and we can understand the builder's great consideration for that which already existed.

Heads are still the chief subject for the corbels, but the sculptor has learnt to give them individual expression, and places nobly-formed faces to contrast with distorted, brutish physiognomies. The shaft in section is slightly keeled; the abacus of the bell-shaped capital is square and, like the hood-moulding, is chamfered below, with a sharp incision immediately above the chamfer. Some of the diagonal ribs of the pointed-arched vaulting have fully-developed early Gothic mouldings, with dog-tooth in the hollows, while the cross-springers are boldly moulded with no particular ornament, and resemble the mouldings of the large group of windows at the end of the north transept. Fig. 90 c is a section of one of the diagonal ribs of the third bay of the vault, which runs far down on the left of the vaulting-shaft, and rests upon a low-placed capital with round abacus and well-developed Gothic foliage. Both this and the ridge-rib in the two westernmost bays, evidently belong, as we shall presently show, to a later period.

Bjarne's bracket must have been symmetrically developed, as the third bay of his vault spanned the east clerestory windows, with the diagonal ribs in the east resting on corner brackets between the main wall and the *original* east wall of the choir. All these parts, ascribed to Bishop Bjarne, and the side-chapels possibly already built in his predecessor's time, are carefully executed in red sandstone with very narrow joints. Even the plain surfaces of the wall, both interior and exterior, are treated in this manner.

At the end of the south transept, we find a beautiful Early English doorway (fig. 91), and on entering by it, we discover a similar polychromatic mode of treatment and the same pointed arches on the inside of the three west doorways; but we do not obtain a complete idea of the new style until we once more return to the present parish church behind the glass partition (the old choir). No trace is left of Ragnvald's apsidal termination to the choir; but from the previously-mentioned vertical joint through the third free pillar in the choir counting from the base of the tower, the choir shows itself to have been enlarged eastwards by three bays (fig. 92). Above the arcade of pointed arches at the east end, with ornamental crosses in the spandrils between the arches, rise the slender mullions of the large east window, lifting the great rose light with its twelve compartments right up under the arch of the vault (figs. 93 & 95).

The bays are wider, and the pillars more slender than in the older parts. The arches are therefore a little higher, but the height of the capital is the same, and both the main arches and those of the triforium are semicircular

and kept in close correspondence with the earlier style. The plain windows of the clerestory here, on the other hand, are pointed, and correspond with those in the nave.

The pillars are lozenge-shaped in section, the points being formed by slightly keeled half-shafts, and the recesses filled with two slender shafts separated by a deep hollow without intermediate fillets.

The shaft-like members of the pillars have each their own base and capital, the larger ones keeled, with square plinth and square abacus above the bell capital, which is ornamented with foliage; the smaller ones banded together, with round plinth and round abacus (fig. 94). The abaci of the corresponding shaft-like half-pillars on the aisle walls are alternately polygonal, circular and square (fig. 106). The foliage is very inferior both to that of the transition style and to what is left of the ornament on the Gothic doorway in the south transept and on the northern west doorway. It evidently belongs for the most part to the more naturalistic style, which in English architecture was developed in the last quarter of the 13th century, and of which, in Norway, traces are visible in the choir of Stavanger Cathedral and — more developed — in certain details of Trondhjem Cathedral, executed after the fire of 1328.

Among the foliage in the choir of St. Magnus' Cathedral, winged dragons and other animal forms are introduced, and also heads (fig. 94).

The arch mouldings are of Early English character, with each member strongly accentuated. A fillet runs along the round mouldings.

The *ball-flower* ornament on the vault-arches, which takes the place of the beautiful *dog-tooth* of the earlier parts, the more natural treatment of the foliage, the arch-mouldings with the deep undercutting and the round mouldings sometimes keeled, sometimes filleted, and above all the well-developed but strictly geometrical tracery of the east window, are all criteria that point to the second half of the 13th century as the time of their origin.

Fig. 90 shows how the later vaulting in the chancel is connected with the earlier. This later vaulting has a main rib running horizontally east and west, which was also, when the choir was lengthened, continued westwards through the earlier vaulting as far as the chancel arch. The floor immediately in front of the westernmost pair of pillars in the choir-extension is raised three steps (fig. 92).

The south aisle of the choir (fig. 106) presents a fine perspective and some beautiful details, e. g. the south doorway with the two windows above it. The north aisle, on the other hand, quite loses its effect owing to the modern galleries.

The north and south triforium and clerestory are easily accessible by means of the two wide spiral staircases in the west corners of the transepts (figs. 71 & 102).

There are no passages in the east and west end walls, and the north and south passages communicate with one another by means of a passage over

the arches that support the tower. From this passage running round the tower, the steeple is accessible by means of a narrow winding stair in each of the four corners; but only one of these leads from the belfry up to the foot of the spire.

On leaving the interior of the cathedral, we turn our attention to the lofty vaulted roof of the nave. The ribs and their ornamental bosses have a somewhat poor effect, and the ill-defined junction of the vaults with the main walls without any projecting moulding is ugly. While all the corbels both in the nave and the aisles seem to be of the same date as their respective wall-surfaces, the vaulting appears to be later. The two westernmost bays of the nave cannot have been erected before the middle of the 15th century in the time of Bishop Thomas Tulloch, together with the upper part of the west front.

If we stand in the churchyard with our gaze directed towards the north side of the cathedral, we notice how just those parts of the interior upon which we especially dwelt, reflect their character in the external architecture. We easily recognise the original rectangular shorter choir in its entire length both on the north and south sides (fig. 96). The wall of the aisle is divided by buttresses that correspond with the piers within. Of these the east one is considerably broader than the rest, indicating that the aisles here terminated rectangularly, with half gables on either side of the choir apse. The clerestory wall has no buttresses. The original corbel-table with its grotesque heads is easily discovered considerably below the coping of the present wall.

In the oldest parts, the outer surface of the wall is everywhere composed of the grey clay slate, carefully selected and laid; while the details and dressings are carried out in blocks of red sandstone.

We find an external echo of the internal construction in the buttresses and windows in the wall. The lavish treatment seen in the arches of the choir, appears again more particularly in the dressings of the choir and transept windows, and the earliest of those in the nave (fig. 77).

The buttresses run right up under the greatly projecting cornice, in this way breaking the series of grotesque corbels. These corbels, with their continually varying forms of heads, belong to the first half of the 12th century, and in the latter half of that century were replaced by arched corbel-tables such as we see both on the aisle walls and those of the transeptal chapels (figs. 74 & 85); while the square corbel-table appeared once more in the 13th century, but with different corbels, conventionally alike in detail (fig. 86).

The earlier parts of the nave and choir have no external base, and that of the transepts consists merely of a simple chamfered projection. The eastern part of the choir and the transeptal chapels, on the contrary, have a rich, bold base. The two rectangularly-ended transeptal chapels of about the year 1190 show pointed windows, late Romanesque round-arched corbel-table, and slender turrets terminating the corner buttresses.

The gable window in the north side-chapel is still round-headed. The wall-surfaces are composed entirely of smoothly-hewn blocks of red sandstone with narrow joints, as are also those of the end transept wall, from the clerestory floor upwards, and that surrounding the previously-mentioned beautiful north doorway.

The work connected with the eastward extension of the choir during the 13th century demands special attention, particularly the east front (fig. 95), with its large window filled with tracery, beneath a gable ornamented with crockets and flanked by slender turrets, above which towers the beautiful belfry. The belfry seems to have been built somewhere about the same time as the extension of the choir. Until 1671, the tower was surmounted by a slender, octagonal, wooden spire, covered with metal.

The mutual proportions and peculiarities of the three west doorways will be discussed more fully in Chapter II. We will here only say that the north one (fig. 99), by its still pure Attic bases and bell capitals, its simple but exceedingly bold arch-mouldings enriched with very small dog-tooth and nail-head ornament, proclaims itself to be somewhat earlier than the centre and south doorways. These two have bases — like those in Stavanger — composed of three round mouldings one above another, capitals that form one continuous band of vine foliage, beneath a rectilinear abacus, and a greater variety in the decoration of the arch-mouldings (figs. 100 & 101).

Deeply undercut zigzag ornament alternates here with freely executed foliage. The centre doorway exhibits a striking resemblance to the west doorway in Holyrood Chapel, which, however, has not the ornamental gable and pinnacles of the St. Magnus design. This design resembles that of the «bishop's doorways» at Trondhjem and Stavanger. Nothing is left of the pinnacles but remnants of their basal part; but from these it would appear that they were rich in detail.

The clerestory in the nave, with its small lancet windows, its conventional corbel-table with the massive parapet above it, as also the upper part of the west front with its large but roughly-executed pointed window, the head filled with net-like tracery, offers comparatively little that is of interest. The two westernmost bays of the aisle walls, with their projecting buttresses and pointed windows ornamented with cusps, must have been built at the same time as the upper part of the west front, in the 15th century.

Figs. 102—105 are geometrical drawings of the main features of St. Magnus' Cathedral, taken from MacGibbon and Ross's «Ecclesiastical Architecture of Scotland».

Chapter 2. The Architectural History of St. Magnus' Cathedral.

When Ragnvald and his father Kol of Agder had obtained sway over the Orkneys in 1137, they immediately began to make preparations for the erection of the church of St. Magnus.

At that time, Norman Romanesque architecture, first in France and then throughout Great Britain and Norway, had attained to perfect clearness in arrangement and treatment of form; and the foundations of St. Magnus' Cathedral were now marked out after the plan of contemporaneous large churches abroad.

The original ground-plan was altered in several points during the building of the cathedral, which extended, with many interruptions, over a period of 300 years; but it appears to have been the following.

A nave with two aisles of the same dimensions as the present one extended, in seven bays, from the east piers of two large west towers to the west piers of the base of the central tower, where it was interrupted by transepts, the interior width of which was similar to that of the nave proper. On the east of these transepts it was intended to throw out two apsidal chapels; and between them lay the choir, extending eastwards as a continuation of the nave and aisles, with a length of three bays, from the choir-arch in the west to the large semicircular apse in the east, the aisles probably terminating rectangularly where the curve of the apse commenced.

The nave was divided from the aisles by circular pillars built of small blocks, supporting round arches; and the triforium opened on to it by large, single arches under the sloping roof of the aisles. Above these arches rose the clerestory wall with a large window over each of the triforium arches, and a narrow passage running from window to window in the thickness of the wall. The narrow aisles were in the first instance intended to have a groined roof, while the nave and transepts were probably meant to have an open timber roof, such as is still seen in the transepts. The apse must have been roofed with a half cupola, a similar treatment having also been intended for the proposed transeptal chapels.

There are several indications that two large towers of the width of the aisles were to stand one on each side of the west front and the large main doorway, while pairs of smaller towers flanked the ends of the north and south transepts.

The parts of this well-marked design were grouped about a central tower at the intersection of the nave and transepts. In its general features, this tower must have been planned like the present one, but of course with a totally different treatment of the detail (fig. 74).

The principal dimensions of Ragnvald's design were as follows:

Length of interior, including apse, about			55.0 metres.
Length of nave being	31.5	metres	
Breadth of transepts with tower piers	9.5	»	
Length of choir	14.0	»	
Breadth from wall to wall of the aisles			13.7 »
Breadth of nave proper, also of transepts			5.2 »
Combined length of north and south transepts			27.5 »
Height of original walls of nave		about	14.5 »
Thickness of the earliest aisle-walls & their eastward extension			0.87 »
Thickness of the other walls		about	1.5 »

The length of the subsequent eastward extension of the choir is about 10.5 metres.

Fig. 108 shows the relative proportions of St. Magnus' and some of the best known churches in Normandy, the north of England, Scotland and Norway. This comparison shows St. Magnus' to be a little larger than Hamar Cathedral, but considerably smaller than Trondhjem Cathedral. Its effect, however, is far grander than its dimensions would lead one to expect, partly on account of its modest surroundings, and partly on account of its comparatively great height and the beauty of detail in its earlier portions.

The Orkneyinga Saga states that Kol of Agder took especial charge of the work of building, which at first was carried on so rapidly that more was accomplished in one year than in four or five afterwards. The want of money thereby occasioned was fortunately quickly relieved, as has been already related, by the interest taken by the Islanders in the work; and not many years had passed before the roof was placed upon the choir, and the high altar was ready for consecration.

During the years 1153—1155, Earl Ragnvald and Bishop William I (the Old) were engaged in their expedition to the Holy Land, and it would seem that the first consecration and the enshrining of St. Magnus' relics must have taken place before they sailed. In any case, the east part of the cathedral was consecrated before the close of 1156; for at Christmas in that year, after Erlend Haraldsøn had been killed at Daminsey, his men sought refuge in the cathedral, and Earl Ragnvald negotiated with them there. A temporary west wall was then put up at the choir-arch, and probably remained there until about 1200, when it may be presumed that Bishop Bjarne built the upper parts of the end walls and the roof of the transepts. A west wall was probably then placed between the two west piers supporting the tower, but must soon have been moved to the west of the north doorway. As far as we can now see, the only entrance to Ragnvald's part of the church was a west doorway, which must have been made in the temporary wall.

In 1157 we may assume that the work was resumed with vigour. The transepts were built, the pillars of the nave begun, the easternmost being finished together with their arches and triforium, while the bases and four or five courses of stone of the other pillars as far as the north doorway, were laid. The corresponding aisle walls were also begun at this time, and appear to have been built up, in the west to the bottom of the windows, in the east right up to the cornice, before the death of William the Old. The two doorways in the south aisle — of which that nearest the west end is still preserved as regards the interior, while externally it was rebuilt in the 16th century — seem to have been completed at this time; and their position indicates that in the first instance the intention was to associate a monastery with the cathedral. The monastery buildings would then as usual have been grouped around the cloister quadrangle, being entered from the cloisters, which in their turn communicated with the interior of the cathedral by the two doors mentioned.

As stated in Chapter I, the piers and arches supporting the central tower exhibit a treatment of form that without doubt fixes the latter part of the 12th century as the time of their origin. It is clear, however, that this part must have been built with the adjoining portions of the building, which exhibit the character of the first architectural period. It will also be evident to an attentive observer that the form of the pillars is just such as could easily be produced by a subsequent cutting of the original pillars with their square recesses, cushion capitals, and simple chamfered bases, as they still appear on the side towards the aisles (fig. 78). On the other hand the pointed arches could not of course be made out of the round ones; the old arches would have to be taken down and replaced by new ones. It may from this be concluded with almost perfect certainty that at any rate during the time of William the Old, the walls of the tower were carried up no higher than was necessary for their connection with the clerestory.

From the time of the death of William the Old, there is no account of the progress of the building; but the general development of style set its distinct mark upon architecture in the Islands as elsewhere. The first design is fully on a par with architectural works of the same period in the great civilised countries, and only in a few points from a later period do the details of St. Magnus' present a somewhat rustic character. The asumption must therefore be correct, that throughout the 12th and 13th centuries the development of style was very little behind that of the north of England, Scotland and Norway. A further proof of this is to be found in the striking similarity between the main doorway of St. Magnus' and that of Holyrood Chapel in Edinburgh. They appear to have been erected by the same builder. The reader may be reminded in this connection, that as civilisation in the course of the 12th century rapidly penetrated into the Highlands of Scotland, the position of the

Orkneys soon became in reality far less isolated than it had been at the time of Earl Ragnvald's arrival from Norway.

We must therefore, in opposition to the theory of MacGibbon and Ross, maintain our assumption that an assignment of dates to the architectural periods of St. Magnus' Cathedral, based upon a comparison with dated buildings in the before-mentioned countries, will at any rate produce an approximately correct result; and this result gains in probability by being associated with the line of Orkney bishops, as the time of greatest building activity seems to coincide with the rule of the most powerful bishops.

Thus considered, the above-mentioned alterations in the base of the tower must be ascribed to Bishop William II (1160—1188), when compared, for instance, with the interior of the chapter-house and the upper transept-galleries in Trondhjem Cathedral, and with the choir of Canterbury Cathedral. The aisle-wall east of the north doorway seems to be of the same period. It is also possible that the two rectangularly-terminated side-chapels and some of the aisle windows belong to this time.

For the rest, it appears that little building was done in the time of William II. The Saga too, has nothing to relate of him except the date of his death, while, as stated elsewhere, it loudly extols his successor, Bjarne (1188—1223).

Bjarne was the son of Kolbein Hruga of Vigr, and thus belonged to one of the most distinguished families in the Islands, being related on the female side to the Earl's house.

Kolbein built a fine castle of stone on Vigr, and it seems very natural that the father's interest in building should be inherited by this talented son, who was also famed as a *skald*.

Bjarne commenced his episcopal career with efforts to obtain from the Pope the canonisation of Earl Ragnvald. In 1192, when he had gained his end, he had the earl's remains exhumed and — in all probability — enshrined in the Cathedral. From what has been stated above, it seems natural to point to him as the director of the considerable amount of work that, judging from the distinguishing features, must be referred to the end of the 12th century and the first quarter of the 13th. (Cf. the lower part of the octagon in Trondhjem Cathedral from the time immediately after 1183, Arbroath Abbey in Forfarshire, erected between 1177 and 1233, and the Nunnery on Iona, built shortly after 1233).

Bjarne, on being appointed to the bishopric, found only the choir capable of being used for divine worship. The remainder of the church was still roofless, and the west scarcely showed above the ground.

Realising that the completion of the work was beyond his attainment, Bjarne chose to leave the westernmost part untouched, beginning to work almost simultaneously upon the north doorway and the clerestory in the north and south walls of the transepts. When the transepts and the nave as far as the inner piers of the west towers had been roofed, he added to the choir in

his old age the beautiful groined roof of three bays, of which the two westernmost are almost uninjured by the hand of time, while the remaining one had to be taken down upon the subsequent eastward enlargement of the choir.

By the time Bjarne died, Ragnvald's design had thus been carried out, except as regards the west front — which was still wanting, and was replaced by a temporary west wall between the east piers of the west towers — and the steeple, which was only carried up to the height of the ridge of the roof. The wall-plate of the nave and transepts was somewhat lower than the present one, and the roof projected beyond the cornice, without gutter and parapet.

Bjarne had endeavoured to procure in time the large amount of money required for his great work. According to the Saga, many miracles had already taken place at Ragnvald's tomb outside the cathedral; and now, after his canonisation, the fame of the new saint naturally spread farther, and pilgrims' offerings began to flow more abundantly into the coffers of the church. In spite of this, however, the resources must have been entirely exhausted at the time of Bjarne's death in 1223. When we reflect further that the result attained must be said to have relieved the needs of the time, and secured a fitting space for several — probably five — altars, it seems more than probable that a long pause in the work supervened. Bjarne's successor, Jofreyr (1223—1247), was a weak man, who as early as 1237 was said to have been already bedridden for many years.

The fact that Henry, canon of St. Magnus', the natural son of a priest, was unanimously elected to be Jofreyr's successor in 1247, and upon the recommendation of Cardinal William of Sabina and King Haakon, was recognised as bishop, notwithstanding his illegitimate birth, indicates that his abilities must have been tested, and this again suggests the thought that he may have been the actual manager of the bishop's affairs during Jofreyr's later years. As a distinct difference in style is discernible between the last-mentioned work, the choir vault and its corbels, and the succeeding ones, the doorway in the south transept and the lower portion of the west front, it seems reasonable to refer the latter to the time of Bishop Henry (1248—1269).

The pointed doorway in the south transept seems to have been his first work (fig. 91), and there were evidently such great designs connected with this as could only have been conceived by a powerful personality under a peaceful, firm rule; and this the Orkneys seem to have enjoyed in the time of the earls of the house of Angus.

In the first instance, as we have already said, two doors were planned in the south aisle, intended to communicate with the cloisters of a projected monastery. As one of these was now omitted and the end wall of the south transept broken through instead, all thought of the monastery was abandoned; and at the same time the eastward extension of the choir was planned. Up to Bishop Henry's time, Ragnvald's choir had served its purpose in its original form; but

as it was very short, we may safely assume that the area between the piers supporting the tower was included in it. As the choir floor was higher than that of the nave and transepts, and was separated from the lower-lying area by the choir-screen, the two transepts became like separate chapels entered from the aisles of the nave, their altars being in the two side-chapels. Under these circumstances, it would be unnatural to make an entrance to the church through one of the chapels; and the consequence of the doorway plan would then be that at the same time the choir-screen was moved back to the eastern central pillars.

There was indeed little enough room in the choir for the church rites of that time, and more space had therefore to be added in the east than was taken away from the west. One would have expected that the enlargement of the choir would be started before the doorway was made at the end of the south transept; but a fresh consideration led to the adoption of the opposite mode of procedure. As we have already said, the church was still without its permanent western termination, there being only a temporary hoarding; and as was only natural, it would cause dissatisfaction if the great alterations at the east end, which required the taking down of parts that were completed, were begun before the walls of the west front with its doorways and towers were raised upon the foundations that had waited for them for more than a hundred years. But when this work was begun, not only the west entrance in the temporary wall, but also the doorways in the north and south aisles, would be encumbered with scaffoldings and building-material. There would then only be left the temporarily retained doorway farthest east in the south aisle as an entirely free entrance to the cathedral. So Bishop Henry began his labours by opening up yet another door.

We may then imagine the erection of the west front to have been the next step. When the base had been laid, however, and the tower doorway built at the north-west corner (fig. 99), and when the stones for the arches of the other two doorways possibly lay ready in the stone-mason's yard, the conditions in the narrow chancel showed themselves to be so impossible, that the bishop had to concentrate all his energies upon the eastern enlargement, in the mean while suspending operations on the west front. In this enlargement of the choir, Ragnvald's apse was of course left standing until the new part was roofed over, and the connection would be made with the least possible interruption of the services. The assumption that the above has been in the main Bishop Henry's mode of procedure is strengthened by a consideration of the new south doorway in connection with the three west doorways (figs. 99—101, 109—111).

It seems remarkable that whereas the polychrome treatment in red and white has been very carefully carried out in the transept doorway, and a regular dove-tailed pattern in alternating colours laboriously fitted into the sides of the

doorway in the old gray slate wall, and the same colour-scheme carried out in the left-hand doorway of the west front and the two buttresses one on either side of it, it has been omitted in the two right-hand buttresses. It recurs, however, in the arches of the two other west doorways, and a number of white blocks are mixed irregularly with the red, both in the upper portion of the west front and in all work that can be assumed to have been executed after Bishop Henry's time. There is no ground for supposing that the last-mentioned buttresses were rebuilt at a later period. The position of the shafts of the centre and right-hand doorways in the west front, with their bases formed of three round mouldings without intervening hollows, their capitals bell-shaped, the upper part drawn into one straight band ornamented with foliage, and ball-flower ornament in the jamb mouldings, answering to the dog-tooth between the corresponding orders of the arch — all gives the impression of being of more recent origin than the arches. It thus seems natural to suppose that the stones forming the arches must have lain ready cut long before they were placed in position, and that the work on the west front must have been suddenly suspended. This is not the case with the right-hand west doorway, which is as if cast in one piece with the adjoining portions of wall and buttresses as far up as the horizontal string on the latter; and although in this point its Early English character differs somewhat from that of the doorway of the south transept — e. g. in the rectilinearly receding abacus above the bell capitals of the shafts of the doorway — the mouldings, the foliage, and the polychrome treatment, all show that its erection cannot have taken place long after that of the latter doorway. The course of development goes from that doorway through the left-hand doorway in the west front on to the later portion of the choir.

We should be very much inclined for this reason to assume that the above-mentioned south doorway was built about 1240, while Henry might be supposed to be acting for Jofreyr, and that the west front was begun about 1250, shortly after his appointment as bishop. The east part of the choir with the magnificent east window must then have been built about 1270, i. e. about the same time as the choir of Stavanger Cathedral, the Chapel of the Nine Altars at Durham, and the chapter-houses of York and Wells.

It would appear from the traces left in the later portions of the west front and the north and south walls, that it was intended to maintain a regular alternation of white and red sandstone throughout the west front, in imitation of the Italian churches and a few French of that period. This circumstance may perhaps also indicate that Henry was the director of the work.

It is not improbable that after 1237 Henry was sent by Jofreyr to Rome to obtain the confirmation of the latter in his bishopric, and the recognition of himself as Jofreyr's acting substitute. There is also some reason to suppose, from the accounts left us, that Henry was born in the Orkneys. As a native, he would be well acquainted with the different stones found in the islands;

and having perhaps seen on one of his journeys to Rome the particoloured Italian buildings, the possibility of obtaining a similar effect in St. Magnus' has struck him. This is indeed merely hypothetical, but a polychrome treatment is so seldom met with in northern countries, that one involuntarily searches for a prototype. In any case, Jofreyr can hardly have accomplished much of the building; and it is scarcely conceivable that Bishop Peter (1270—1288) should have erected the south-transept doorway in the Early English style, while both at Stavanger and Trondhjem, and at the not far distant Elgin, the Decorated style was the dominant one.

The fact that the choir enlargement is carried out entirely in red stone and not in stripes, does not lessen the probability that Henry was its builder; for its main walls were a direct continuation of the part built by Ragnvald, and a striped arrangement would have destroyed the coherence of the new with the old. Nor could he have intended the main walls adjoining the west front to have been treated polychromatically.

It is not easy to determine how far the work at the east end advanced in Henry's time. The manner in which the old aisle-walls are heightened there, however, gives a clue to the solution of the question. On the north side the height of the wall is increased, out of consideration for the Gothic vaulting of the aisle, by employing exclusively red stone, and in such a manner that Ragnvald's corbel-table is left untouched; a new Gothic corbel-table runs eastward in a line with the old, and upon it is built a continuous piece of wall divided by a string-course from the massive parapet (fig. 77). This addition to the height seems to have been made before Henry's idea of a polychromatic west front was given up.

In the corresponding raising of the south wall (fig. 87), on the other hand, white blocks have been very largely employed; the old corbels have been removed, and a new Gothic cornice placed higher up in the usual place under the gutter. White stone has also to some extent been employed in the parapet above.

The addition to the outside height of the clerestory wall all round, with its cornice and parapet, corresponds in every way with this upper part of the wall on the south side of the choir; and since for this too is employed principally white stone that in spite of its inferior quality was originally procured for the pattern on the west front, the idea of this treatment must have been abandoned before the erection of this upper part. The corbels of the main cornice, which in this matter are the surest guide, seem to indicate the period about 1300.

This last-mentioned part of the work must therefore be ascribed to Bishops Peter (1270—1288) and Dolgfinn (1288—1309). If our view is correct, Bishop Henry must have succeeded in completing his chancel in its enlarged form, with both choir and aisles covered with groined vaulting. In the time of the two

succeeding bishops a few small additions were made to the choir, the north and south walls of the nave were made higher, the walls of the central tower carried up to their present height, and the work on the west front was once more resumed by the erection of the arches prepared in Henry's time, upon the later jambs.

The idea of a polychromatic treatment of the west front was abandoned, while the plan of building two west towers was still adhered to. Such towers were becoming more rare, however, in British architecture in the 13th and 14th centuries; and when, in the 15th century, the cathedral at Kirkwall had progressed so far that the west front began to rise above the junction with the roof of the aisles — probably in Bishop Thomas Tulloch's time (1422—1455) — the towers were also given up, and the cathedral was finished in the west exactly as Henry had done it in the east, and as it has remained, in all essentials, until our own day (fig. 98).

The pair of pillars inside nearest to the west wall, and the corresponding half-pillars on that wall, must at that time have been carried up sufficiently far to receive the pressure from the arches, and their solid masses of masonry were calculated in accordance with the weight of the towers. These huge pillars were now unnecessary, and were replaced by the present circular pillars with circular abacus and circular base; and the corresponding new semicircular attached pillars between the west doorways were built into the earlier masonry (fig. 107).

It must have been in these alterations that the great displacement westwards of the second pair of circular pillars and their arches took place (fig. 104).[1]

The two western bays of the aisle walls, with small pointed windows ornamented with cusps, and boldly projecting buttresses, as also the corresponding part of the nave, were now finally built, as nearly as possible in harmony with the earlier parts.

The assumption that to Bishop Thomas Tulloch is due the honour of finally concluding the building of the west end of the cathedral, gains in probability from the fact that besides being bishop he was also the royal commissioner in the Islands, and that his revenues were thus considerably larger than those of the bishops before him. He must have increased the building-funds of the cathedral with this money.

Thus the work of building was concluded about the year 1460. The vaulting of the two westernmost bays was still wanting, however; and an imitation in wood and plaster was put up in the 19th century.

[1] Sir Henry Dryden supposes that the cathedral's original west front stood where the latest circular pillars now stand, that a new west front was erected in front of it, and that the above-mentioned displacement occurred when the new front had to be joined to the older part. It seems to us, however, almost inconceivable that in such poor circumstances as those of the Orkneys, such a comparatively costly and risky piece of work should have been determined on as the taking down of an old, and the erection of a new west front, all to gain an additional four metres or thereabouts.

Chapter 3. Comparison of St. Magnus' Cathedral with Buildings of the same Period in Scotland and Norway.

A glance at the various plans and elevations placed side by side in fig. 108 will show that a striking resemblance exists between the Orkney Cathedral and the cathedrals and abbey churches — some rather earlier and others of the same period — of the north of England and of Scotland. These are all closely grouped about Durham Cathedral as the type and forerunner both as regards plan and treatment of form.

The resemblance is so striking that even the definite statement of the Orkneyinga Saga to the effect that Kol of Agder was the actual director of building operations at Kirkwall, fails to alter our conviction that the artistic impulses in the 12th century reached the Islands from the south, not from the east.

An endeavour to explain this circumstance will possess some significance for the history of Norwegian architecture, and will therefore be made here. Unfortunately the written sources at our disposal are as destitute of information upon this point as of that relating to the work of the various bishops of Orkney; and we shall therefore hardly be able to attain to absolute certainty by a study of the literature.

There are numerous scattered indications, however, that seem to strengthen the view that a careful consideration of the building must immediately have called forth, that St. Magnus' Cathedral is a daughter, or possibly granddaughter of Bishop William of St. Carilef's splendid cathedral at Durham, one of the largest and grandest of the English cathedrals.

When Bishop William of St. Carilef, after three years' exile, returned to Durham in 1093 from his old home in Normandy, he immediately laid the foundations of his new cathedral, and pushed on the work with so much vigour, that the choir was consecrated before his death in 1096. This choir is still in the main intact, except that its apsidal termination has been replaced by the Early English Chapel of the Nine Altars, and the choir proper roofed with later groined vaulting.

From the construction it would appear that Carilef's successor, Flambard, who recommenced the work of building with energy in 1099, was careful in his endeavours to realise Carilef's plans. The cathedral as a whole, with the exception of the vaulting, was complete as it now stands at the death of Bishop Flambard in 1128.

At this period, the authority of the Archbishop of York extended not only over the north of England, but, according to English ideas, over the whole of Scotland and the Scotch and adjacent Norwegian islands, while the see of Durham extended northwards as far as the Frith of Forth, and thus embraced

a considerable portion of the Scottish king's territory. It is not surprising therefore to learn from an old account, that King Malcolm Canmore was present at the laying of the foundation-stone of Durham Cathedral. It is at any rate certain that Turgot, who had formerly been in Norway under Olaf Kyrre, and was now prior of the Benedictine monastery connected with the cathedral, was made Bishop of St. Andrews by Alexander I (1107—1124), son of Malcolm and Margaret, and thereby became in reality primate of the church of Scotland.

This appointment marks the ultimate victory of the Anglo-Norman influence over the more separatist Scottish tendency, and at the same time the triumph of the rites of the Romish church over the Irish church of St. Columba, the triumph of Norman art over Celtic. Before Malcolm Canmore's time, the current of civilisation seems to have had some difficulty in penetrating into the Highlands.

In 1068, after the Norman Conquest, Edgar Atheling and his sister Margaret came as refugees to King Malcolm, who then resided at Dunfermline. The fugitives were well received, and not long after, the Anglo-Saxon princess was married to the young Scottish king, in the old cathedral of St. Andrews (St. Regulus?). Many of the Anglo-Saxon nobles by degrees followed their royal family to the north, and a livelier intercourse was thereby developed between the countries.

Immediately after her marriage, Queen Margaret erected a church at Dunfermline, and dedicated it to the Holy Trinity. Here both Malcolm and she were buried; and the abbey was enlarged by their sons, Alexander I and David I, by the addition of transepts — that have now disappeared — and a nave with two aisles (see fig. 108). An Augustinian monastery was attached to the abbey. Both the abbey and the monastery seem to have very closely resembled the Durham buildings, as they did also in the treatment of the detail (see fig. 108), the scale only being considerably reduced; and as the plan of vaulting the nave was rejected from the very first, an unbroken series of round pillars takes the place of Durham's alternation of round pillars and clustered pillars, the latter of which carry the vaulting. It also seems as if the transepts at Dunfermline have been without aisles, and with apsidal chapels as at Southwell and Selby, abbeys which must also be reckoned as belonging to the Durham school (see fig. 108). This school, in addition to the constantly recurring design of seven free pillars in the nave, the apsidal termination of the choir, and the straight termination of its aisles, is characterised by a quiet and dignified treatment of form, by well-judged proportions, and a sparing but highly effective employment of ornament, that brings out strongly the lines of construction. In this respect it seems to be rather connected with the northern French style, and is in sharp contrast to the Norman style of the south of England, which in most cases exhibits a leaning towards a barbaric splendour, frequently without regard to the constructive expression.

While the historic facts are thus in perfect harmony with the evidence, afforded by the architectural examples still standing, that the Scotch ecclesiastical architecture of the 12th century was influenced directly by that of northern England, the historical evidences of a direct influence exerted by Durham or Dunfermline upon the work at St. Magnus' Cathedral at Kirkwall are far more uncertain, and reduce us chiefly to the consideration of probabilities.

As already stated, the Saga distinctly mentions Kol of Agder and Earl Ragnvald as the directors of the building operations, of course in conjunction with Bishop William the Old. These must naturally be acknowledged as the true builders, who both conceived the project and procured the funds for its realisation. But when we wish to make it clear whether the artistic impulse came to the Islands from Scotland or from Norway, the question does not turn first of all upon the employer, but upon the workmaster and his men.

It does not seem unreasonable in itself to suppose that Kol might have brought his builders from Norway. Building had been actively carried on under Eystein and Sigurd, the sons of Magnus, and capable builders and stone-masons would therefore be easy to find.

If the builder had come from Norway, however, he would in all probability have designed his new work more or less in accordance with one or another of the churches then existing in his native country. Of these only the larger ones can be considered, namely, Christ Church, Nidaros (Trondhjem Cathedral), St. Mary's Church (the old) in the same town, Christ Church, Bergen, which has unfortunately totally disappeared, and cannot therefore be taken into account, St. Alban's Church, Selje, St. Michael's Church, Bergen, St. Halvard's Church, Oslo, and St. Swithin's Church, Stavanger.

Of the above-named, only St. Halvard's in Oslo, and Trondhjem Cathedral have any resemblance, and only these therefore are worth a careful comparison. The first of them, it is true, possesses fully developed transepts, and must have had a belfry above their intersection with the nave. The nave had two aisles, but was comparatively very short; the choir was without aisles, and the side-chapels were joined immediately to it. It originally had no west tower. This does not present any striking resemblance to the original design of St. Magnus'. As regards Trondhjem Cathedral, our opinion is that hardly any of Olaf Kyrre's building remains above ground; and of the Norman building, only the transepts with their side-chapels are left. These, it is true, show an external resemblance to the corresponding parts of St. Magnus' Cathedral; but whereas the chapels in Trondhjem are as if cast in one piece with the transepts, in St. Magnus' they are later additions in places where the original intention has certainly been to have apsidal chapels; for their opening into the transepts belongs to the earliest design. As moreover all the transeptal chapels of that period with which we are acquainted in England and the north of France are apsidal in form, we may take it for granted that this was also the case at St. Magnus'. The

rectangular termination of the altar-recess, whether large or small, does not appear to be employed with any frequency in the more richly ornamented churches of the Norman Romanesque style until after the middle of the 12th century; but from that time it rapidly gained ground, so that in both Great Britain and Norway scarcely a single example of a semicircular apse, and very few examples of polygonal apses, can be proved to have been built after the year 1200.[1]

It would appear from the above that Trondhjem Cathedral has had no influence whatever upon the conception of the original plan of St. Magnus', and that therefore the latter cannot be employed as a support for the assumption that the transepts of Trondhjem and their chapels were built before 1137.

There is unfortunately no trace left of Christ Church, Bergen. Whether it may have resembled St. Magnus' must therefore be left uncertain; but it is scarcely probable that it was built upon a more elaborate plan than the later church of St. Swithin, at Stavanger.

We have thus sought in vain in Norway for a model for St. Magnus'; and we are strengthened in our assumption that the architect came from Durham or Dunfermline.

It must also be remembered in this connection, that the see of Orkney was not closely connected with the church of the mother-country until the creation of the Nidaros (Trondhjem) archbishopric in 1152.

The see of Orkney was founded about the year 1050, and it appears as though at first it was a contested question whether it should be under the York or the Hamburg archbishopric. At any rate the contention ended practically to the advantage of the English primate, Earl Paul of the Orkneys having sent an ecclesiastic to Lanfranc, archbishop of Canterbury, between 1070 and 1089, petitioning that his emissary might be consecrated bishop of the Islands. Lanfranc desired the archbishop of York to perform the ceremony. Towards the close of the 11th century, another bishop of the Orkneys, Rolf, was also consecrated by Thomas, archbishop of York. Whether William the Old was consecrated at York or at Lund, and whether he was English or Norwegian,

[1] The reason for this alteration is probably to be found in the late Romanesque and early Gothic striving after the accentuation of the lines of construction, groined roofs divided into four or six bays by boldly projecting ribs becoming the usual form of roofing. A number of semicircular apses from the middle of the 12th century in Scotland and England have groined roofs instead of the half cupola; but the effect obtained is by no means good.

In France, the home of consistently developed vaulting, the difficulties were soon surmounted, the apse being made polygonal in plan, and the vaulting with its ribs springing from the angles. In Canterbury, Westminster, and Trondhjem, the same method was adopted; but a rectangular form was undeniably a simpler and easier solution for less daring architects. It is very possible that, although not the primary cause, the Cistercian churches and the numerous pre-Norman churches in Great Britain and Norway may yet have been instrumental in bringing about the almost exclusive adoption of the straight termination of the choir.

it is scarcely possible to prove with certainty; but Earl Ragnvald tried to persuade him to accompany him to the Holy Land, because «he was a good Parisian scholar». He must thus have been an exceedingly well-educated and travelled man, who would find no difficulty in establishing connections with his fellow-bishops in Scotland and England; and it is probable that he obtained his workmen through them.

A survey of the churches of more or less certain date still standing in Northumberland and Scotland on the one side, and Norway on the other, shows us that the art of building in the former in the first half of the 12th century was further developed than in Norway; and it is therefore obvious that Bishop William, who had studied in Paris, and must have visited several of the first centres of culture in both Great Britain and Norway, would go with clear perception to the nearest and best source when assistance was required in the erection of St. Magnus' imperishable sanctuary.

Even if we were to assume, however, that in this matter Kol and Ragnvald would act upon their own responsibility, their connection with the royal house of Scotland would turn their eyes in the same direction. As St. Magnus' heir, Ragnvald must have been looked upon with favour at the Scottish court at which Magnus had dwelt for several years, after his flight from Magnus Barfod at Anglesea. Ragnvald's friendship with the Scottish king was also strengthened by his recognition of the minor, Harald Maddadhsøn, as co-regent, Harald's father, the Earl of Athole, being one of the king's faithful vassals.

It is therefore not surprising that the architecture of the Orkneys before the creation of the Norwegian archbishopric was chiefly influenced by that of England and Scotland. It is more extraordinary that during the two succeeding building-periods, which we venture to call respectively that of Bishop Bjarne and that of Bishop Henry, the Scotch influence still seems greater than the Norwegian, although the Islands, both in spiritual and in temporal matters were closely connected with Norway.[1]

Scottish influence appears especially prominent, not only in the first design, but also about the middle of the 13th century; and from that period we have the two almost similar large west doorways of Holyrood Chapel and of St. Magnus' Cathedral.

There is indeed no lack of scattered touches that remind us that Norwegian hands have shared in the work. The frequent employment of the dragon, both in the upper brackets of the vaulting of the nave, and in the capitals in the choir, the slender turrets at the sides of the gables and by the main doorway, and the closely twining foliage on the two latest west doorways, involuntarily

[1] In its treatment of detail, Dale Church in Lyster shows more than any other a resemblance to those parts of St. Magnus' Cathedral that were erected about 1250. Tradition states that the church was built by Scotchmen, and according to P. A. Munch, Bishop Bjarne had lands in western Norway. By means of their connection with this powerful family, the people of Lyster may possibly have called in the capable stone-masons from Kirkwall.

remind the beholder of Norway; but the facts seem on the whole to indicate that throughout the Middle Ages the artistic tendencies in architecture issued mainly directly from the north of England and from Scotland, whence they spread both to the Orkneys and to the west coast of Norway.

---

b. Other Buildings of the Same Period.

1. **The Bishop's Palace at Kirkwall.** Upon the death of Earl John in 1231, the earldom passed to a female collateral line, probably through a sister of the Earl, who was married to a Scottish Earl of Angus, whose son, Earl *Magnus II,* now became ruler of the Islands. The name Magnus of itself shows that there is a connection with the old line of earls. At his death in 1239, he was succeeded by Earl *Gilbert I,* whom P. A. Munch, not indeed without reason, takes to be Earl Magnus' father, Earl Gilbert of Angus. He died in a very few years, and was succeeded by his son, *Gilbert II* (d. 1256), who was succeeded by his son, *Magnus III* (d. 1275). During the rule of the last-named earl, King Haakon IV's expedition to Scotland took place, in which the Earl took part. On his way home, King Haakon died in the bishop's palace at Kirkwall in 1263. There is no building in the Orkney Isles that is more revered by us Norwegians than the palace in which our greatest king died, and which still stands opposite St. Magnus' Cathedral, although the parts of the building still existing are more recent than King Haakon's time.

Opposite the south side of the cathedral stands an old round tower, and at its foot a long building, running from north to south, the tower forming its north-west corner. The building is constructed of the usual clay-stone but with dressings of yellow and red hewn stone. On the south it passes into a more modern building, in which, however, older portions are concealed. The building is in the form of an elongated parallelogram, measuring 36.72 m. by 8.35 m. Its original length has been at least 64 metres. With the exception of the tower, the entire building is roofless; the ceilings between the storeys have also fallen in, and the partition walls disappeared; but nevertheless a clear idea of the arrangement of the whole may be obtained. The marks on the walls show that the palace was of 4 storeys — a vaulted cellar, the main floor, the upper floor, and above this a low attic. The floors seem all to have been divided alike. Nearest the tower is a tower-room (4.34 m. × 8.85 m.), out of which the corner cut out by the tower must be allowed for. Next comes the ante-chamber to the banqueting hall (6.56 m. × 8.85 m.), and then the large banqueting-hall (15.25 m. × 8.85 m.). At its south end, there seems to have been an elevated platform or bench of wood for the bishop and his men, as in the King's Hall

in Bergen; for in both places there is a door in the wall behind, at a height of 0.60 m. above the level of the floor. This south part of the room seems at one time, however, to have been separated from the hall by a wooden wall. Finally, south of the banqueting-hall is a vestibule (5.57 m. × 8.85 m.). It has a walled-up, double main doorway, with a strong shaft in the middle. On the exterior of the building, the oriel windows resting upon basket-like corbels are especially remarkable, being of the very same kind as those in Patrick Stuart's earl's palace of about 1600. The round tower (diameter 8.20 m.) has 5 storeys, with one apartment in each storey. The apartments are all square, with the exception of the vaulted cellar, which is pentagonal. The other floors have wooden ceilings. A winding stair runs through the entire tower in the thickness of the wall. There are fireplaces in nearly every room. On the fifth floor of the tower may be seen a coat-of-arms with Bishop Robert Reid's arms (1540—1558). Loopholes show that the tower has been intended for defence. A statuette in a niche outside the tower on the west side, is said by tradition, although wrongly, to be Bishop Reid (St. Magnus?). If the tower was really built by Bishop Reid — as seems probable —, the whole of the part of the palace now standing is from his time, as it is bonded with the tower. The complete identity in the arrangement of the rooms in the palace with that of the palace of Stenviksholm in the Trondhjem Fjord in Norway (fig. 117), built about the first half of the 16th century by Archbishop Olaf Engelbrektson, also seems to show that the palace really belongs to that period. It has been much larger than it now is, and must have extended right up to Patrick Stuart's earl's palace. There was, in particular, a square tower on the north side, called the Mass Tower, or Manse Tower, in all probability connected with the word manse — mediæval Latin mansa, mansus, from manere — the Scotch name for a parsonage — thus here the tower of the bishop's house, in which we must perhaps then seek the Bishop's Chapel mentioned in the Saga. P. A. Munch claims to have visited the Mass Tower in 1849, and found it the best preserved part of the palace, describing it as a square building with small projecting corner towers. This does not agree with what Dryden, who knew Kirkwall earlier than Munch, states in 1878, namely, that it was then no longer possible to say where the Mass Tower stood. Barry also, in 1805, says that the Mass Tower was the most ruinous part of the palace, which was falling so quickly into decay, that there would soon be nothing of it to be seen. Munch's generally so reliable memory has probably played him false, so that after Barry's description of the Mass Tower, he has been led to describe the round tower that he has visited as square, and has taken it for the Mass Tower. Nor do we obtain from Barry any reliable information regarding the parts that have disappeared; whereas Low's simple drawing in 1774 (fig. 118) shows us plainly the position both of the Mass Tower and of the round tower, Where we are to look for a third tower mentioned as being on the north side,

is not clear. I am inclined to think that the bishop's palace, which shows walls both on the north and the south, running towards the Stuart earl's palace, may have been intended to enclose, or actually did enclose, a rectangular courtyard, so that the earl's palace should lie in the east wing of the bishop's palace.

2. **Margaret's Hope,** a small haven on the north-west side of South Ronaldsay, has at one time been a Norwegian settlement; and to this little fishing-village is attached a sad reminiscence from Norwegian history. In 1283, Earl *Magnus IV* (1275—1284) signed a document declaring Margaret, called the «Maid of Norway», the daughter of Erik the Priest-hater and his Scottish queen, Margaret, to be the nearest lawful heir to the throne of Scotland on the death of King Alexander III, which occurred in 1286. Magnus IV's successor, his brother *John II* (1284—1310?), was one of those who signed the petition from the Scottish noblemen to the English king, Edward I, suggesting that his son, Prince Edward, should marry the Maid of Norway, in order to unite the two British kingdoms, and create favorable relations with Norway. This bright hope of three nations was not, however, destined to be realised. The seven-year-old princess could not stand the hardships of the voyage; a haven had to be sought in the Orkneys, and there she died (Nov. 16th, 1290) in the bay that still goes by the name of Margaret's Hope. The present population, who are unacquainted with the meaning of the Norwegian word «hop», the head of a fjord, explain the Norwegian word as the English «hope», as though the landing in this bay had been the dying Princess's last hope. Earl John's successor was *Magnus V* (d. about 1321), the last earl of the Angus line.

3. **The Norwegian (Older) Earl's Palace at Kirkwall.** The earldom now passed to the female side of the Angus line, the Stratherne family. Under *Malise of Stratherne,* whose relationship to the older line cannot be accurately determined, the Scoticising of the Orkneys began by the immigration of Scots and the employment of the Scottish language. Malise died in 1353, leaving 6 daughters, one of whom, Annot, was married to the Swede, *Erngisl Suneson,* who now appears as earl. The relations with Scotland now became more and more close, especially when in 1379 the earldom fell to Malise's grandson, *Henry I Sinclair,* or St. Clair (1379 to about 1400). This first earl of the Sinclair line was married to his aunt Elizabeth, who must have been the youngest of Earl Malise's six daughters. He seems to have erected the building in Kirkwall that is known by the name of the «Norwegian Earl's Palace», of which the last remains were pulled down in 1863. After the separation from Norway, the palace was called the King's Castle, and its position was that now occupied by the Castle Hotel, at the corner of Albert Street and Castle Street. Henry I was succeeded by his son *Henry II Sinclair* (about 1400—about 1420). The last

Norwegian earl was *William Sinclair* (about 1420—1471), who received his investiture from King Erik of Pommern in 1434. On the 8th September, 1468, the Islands were pledged to the Scottish king James III as surety for the dowry of 50,000 Rhenish florins which King Christian I gave his daughter Margaret, when she married the Scottish king. In 1471, Earl William Sinclair gave up the earldom to James III in exchange for lands on the Scottish mainland; and it is specially noted that the Earl's Castle at Kirkwall came into the king's possession — King's Castle.

4. **Notland Castle** on Westray (fig. 119—124) is the last building of the Norwegian period, probably erected in the time of the last Sinclair. Notland (not Noltland) is the Norwegian Nautland, or Nautaland. The castle is situated on a lake near Pierowall; and tradition affirms, though incorrectly, that it was built by Gilbert Balfour to serve as a place of refuge for Mary Stuart. Not only, however, does the whole character of the castle give evidence of an earlier period, but it did actually exist before the time of Mary Stuart, as it is mentioned by Jo. Ben as early as 1529. Billings thinks that the castle was built by Bishop Thomas Tulloch (1422—1455), whose portrait and initials he says he has seen in the castle. This is also in perfect accordance with the entire architecture of the castle, which, like the history of the Islands in this latter Norwegian period, is of wholly Scottish character. The drawings and the Norwegian letterpress must give us the description of the details of the castle, with its great kitchen and huge fireplace beneath the stately banqueting-hall with its serving-room, the private rooms in the north-east end, the large spiral staircase in the south-west tower, and the bed-chamber in the north-east tower. The western part of the castle is now in ruins, and the building has never been finished. The outside is dotted all over with loopholes, and in the newel at the foot of the winding stair a loophole stares the incomer threateningly in the face. It is over this spiral staircase that Billings claims to have seen Thomas Tulloch's kneeling portrait and initials. On the south side of the building is a courtyard with a round-arched gateway in its east wall. On the south side of the courtyard are some apartments of the 17th century, which are now in ruins.

BOOK III.

MONUMENTS FROM THE SCOTTISH PERIOD.

After 1468.

1. **Robert Stuart's Earl's Palace at Birgsaa.** After James V had granted the Islands to his natural brother, *James, Earl of Murray*, his daughter, Mary Stuart, presented the earldom in 1565 to her half-brother, *Robert Stuart*, a natural son of James V. Two years afterwards, however, she transferred it to *James Hepburn, Earl of Bothwell,* who received the title of Duke of Orkney. After his fall, Bothwell tried to establish himself in the Islands, but was prevented by Gilbert Balfour, the governor of Kirkwall. James VI once more gave the earldom to Robert Stuart, who extorted large sums in taxes from the peasants. He built the earl's palace at Birsay in the years between 1568 and 1600. It stood upon the site of the old palace, and part of the latter may be seen built into the Scotch building. The ruins present a huge square about a courtyard, and have four rectangular corner towers (55.74 m. from north to south, 38.36 m. from east to west). There are two storeys in the palace. In the north wing is the banqueting-hall above the kitchen, with a main staircase from the courtyard. The lower floor of the west wing has been divided into several rooms, while the second storey has formed a long gallery. The east wing is in ruins. Above the doorway stood the fateful inscription, «Dominus Robertus Stuartus, filius Jacobi V, rex Scotorum, hoc opus instruxit». «Rex» instead of «regis» assigns the kingship to Robert himself instead of his father. To the inscription was added the coat of arms, and the motto, «Sic fuit, est et erit».

2. **Patrick Stuart's Earl's Palace at Kirkwall.** Robert's son, *Patrick Stuart* (1600—1614) fleeced the peasants even more than his father had done; and when, like his father, he entered upon traitorous conspiracies against James VI, he was executed, the execution taking place on Sunday, February 6th, 1614. In the notes to Wallace's description, Sunday, February 6th, 1615, is given as the date of the execution; but as the 6th February in 1614 fell on a Sunday, that year,

which Wallace moreover gives in his text, is the correct one. The confusion has arisen from the circumstance that the year at that time was reckoned from Lady-day. In addition to the great castle at Scalloway in Shetland, Patrick Stuart built, with money extorted from the peasants, the later Earl's Palace at Kirkwall, which is not only the finest remnant of secular architecture in the Islands, but quite one of the handsomest palaces in the whole of Scotland. It is situated to the east of the Bishop's Palace, with which it appears to have been connected. Both the centre and the two wings are in almost entire preservation, except that the roofs have disappeared. We enter the south wing by a fine, but odd, doorway, and find in it the main staircase, the kitchen with a room above it, a chapel and a guard-room. In the lower floor of the long centre are the cellars, and above them the large banqueting-hall with its open raftered ceiling and its two enormous fireplaces in the same style as the principal doorway, and adorned with the initials «P. E. O.» (Patrick, Earl of Orkney), and a three-light window in the south wall. North of the banqueting-hall is yet another room from which the north wing is entered. The first floor of this consists of a single room. Over the south and north wings there seem to have been upper chambers that have now disappeared. The large oriels on basket-like corbels, and furnished with windows and loopholes, give a characteristic appearance to the outside of the building.

3. **The Style of Building in Town and Country.** It is doubtful whether any private building in Kirkwall goes back to the time of the Norsemen, but if so, it would be the *house* marked on the map as «Spout», *farthest south in Main Street,* with gable rising in steps, holes for the bars fastening the gate, and moulded dressings. It shows that at the close of the Middle Ages, building had reached far beyond the cathedral and the Earl's palace, to about where it is now.

Opposite the front of the cathedral are some houses that seem to have been inhabited by the clergy of the cathedral. Among these was the now vanished *Town Hall,* the splendid *Tankerness House,* which, like so many gentlemen's seats, Norwegian and others, sends out two wings to the street, joined by a wall in which is the gate, while the centre stands back, at the back of the courtyard. On this building are the arms of Deacon Fulsie and his wife, and the date 1574. In the garden belonging to the house, there is a collection of architectural fragments, which are worthy of closer investigation, as they have certainly belonged to the cathedral, probably to the west, subsequently rebuilt portion.

Close by stands *Bishop Maxwell's Palace,* in the walls of which has been found a stone with «..71» and «M. A. E.» (Maxwell Episcopus?) on it.

Out in the country there is a plain, old palace, the *Bishop's Palace on Breckness,* a little to the north of Stromness, built in the form of an L by

Bishop Graham (1615—1638), probably the bishop's summer residence. Above the door are the bishop's arms and initials G. G. and the date (16)33.

Whereas the old style of building disappeared in the town, the remnants of Norwegian culture were preserved much longer in the *peasants' cottages.* P. A. Munch describes the solitary *house at Brogar* near Stennis, and says that it rather resembles a sæter-hut than a proper house. It was a long, low building of clay or rubble, with a peat roof and the door on the long side near one end. Inside, there is a front room, which is also the cow-house, and a room without windows, with a hearth in the middle and a louvre-hole. Sometimes, he adds, there is a parlour as well. Munch rightly points out the resemblance to the Norwegian drinking-halls. If what George Petrie at that time said to Munch is correct, namely that he would find almost all the cottages in the Islands to be like this one, a considerable change must have taken place in the style of building in the Islands during the last 50 years; for I once visited a peasant's cottage of the very same kind as that described above, but was told everywhere that there were only two such cottages left on Mainland; whereas at the present day the cottages have wall-papers, curtains, a sofa, and other similar products of civilisation. This cottage lay by the Loch of Stennis, where it is discharged into Ireland Bay, on the road to Orphir. The house is called Upper Quais by its owner. In it there were several rooms built together, but no entry. The principal room was a louvre-room, with a bench along the wall, shelves and cupboard; and in the north room were beds built into the wall. The louvre-hole was in the middle of the roof, but the hearth was not immediately below it, but nearer the south end of the room. In front of the hearth there was a slab of stone standing on end, to prevent the draught from the door driving the smoke out into the room — the very same «blækka-stein» (from blaka, a curtain) that we find in some Sætersdal louvre-cottages. Strange to say, this cottage was not more than 70 years old, that is from about 1830; but it bears out Petrie's remark that in 1850 almost all the cottages in the Islands were louvre-cottages. The fact that there are now only two of them left is a proof of the force with which the civilisation of the 19th century has made its way everywhere. The peasants' houses now resemble in all essentials the houses of the Scotch peasants, with modern comforts and modern conveniences. The semicircular outhouse for the drying of corn and malt is the only thing that recalls, in its truncated conical form the old Pictish brochs.

And when these last two Norwegian louvre-cottages disappear, as they will be sure to do before many years are gone, there will disappear with them, after an existence of almost exactly a thousand years, the last remains of still living Norwegian building style and Norwegian mediæval culture in the Orkneys.

MONVMENTA ORCADICA

MONVMENTA ORCADICA

NORDMÆNDENE PAA ORKNØERNE OG DERES EFTERLADTE MINDESMÆRKER

MED EN OVERSIGT OVER DE KELTISKE (FØRNORSKE) OG SKOTSKE (EFTERNORSKE) MONUMENTER PAA ØERNE

AF

L. DIETRICHSON

ORIGINALTEGNINGER OG EN AFHANDLING OM MAGNUSKATHEDRALEN I KIRKWALL

AF

JOHAN MEYER, ARKITEKT

---

152 ILLUSTRATIONER

KRISTIANIA 1906

FORLAGT AF ALB. CAMMERMEYERS FORLAG

TRYKT I CENTRALTRYKKERIET

»Ligesaa norskt som Norge selv.»

P. A. Munch.

Det maa være mig tilladt at fremføre min Tak for velvillig Bistand under mit Arbeide foruden til min Reisefælle og Medarbeider, Hr. Arkitekt JOHAN MEYER, ogsaa til Mr. JAMES CURSITER, Kirkwall, der baade under vort Ophold paa Øerne og senere har ydet os værdifulde Tjenester, ligesom til Mr. JOSEPH ANDERSON, Edinburgh, Mr. THOMAS ROSS, sammesteds, der har tilladt min Medarbeider og mig at benytte en Del af Tegningerne i Macgibbon og Thomas Ross: »Architecture of Scotland», navnlig de Drydenske Tegninger af Orkneykirker; videre maa jeg takke Prof. SOPHUS BUGGE og Universitetsstipendiat MAGNUS OLSEN for velvillig Bistand ved Gjengivelsen af Runeindskrifterne i Maeshow, ligesom Rektor NYGAARD, Prof. TARANGER og Prof. GEELMUYDEN for Specialoplysninger.

Naar man for Gjengivelsen af de fleste Monumenter har foretrukket Tegning for Fotografi, er det, fordi Fotografien ofte svigter i Tydelighed ved Fremstillingen af de finere Detaljer. Hvor Totalindtrykket er Hovedsag, har man derimod anvendt Fotografien.

Et drillende Tilfælde har indsmuglet en Trykfeil i selve Trykfeilsfortegnelsen. S. 30 Linie 6 fr. o. skal lyde: »manse (middelaldersk Latin: mansus, en Bolig, af manere), en Præstegaard».

Ved en Misforstaaelse er ligeledes p. 79 l. 7 og p. 82 l. 8 f. o. urigtigt henvist til »Fig. 129» istedetfor til »Fig. 127».

Christiania 6 Juli 1906.

Forfatteren.

INDHOLD.

Side

Indledning . . . . . 1—22

I. Orknøerne og deres Forhold til Norge.
(1—18)

Orknøernes Betydning som Støttepunkt for Norgesvældet i Vesterled 1
Norske historiske Steder i Nordskotland . 2
Pentlandsfjorden 3
Navnet Orkney 4
Øernes Topografi. — Mainland, Øens Navne 5
Størrelse, Sogne, Havbugter, Indsøer, Forbjerge 6
Fjælde, Stæder, Mainlands Brochs 7
Den nordre Øgruppe 7
Den søndre Øgruppe 9
Smaaholmer 9
Geistlig Inddeling 10
Repræsentation 10
Naturen 10
Dyreverdenen 11
Befolkningen 11
Keltiske Forbindelser 13
Sproget 14
Stedsnavne 16

II. Orknøerne i Literaturen.
(18—22)

Orknøerne i den romerske Literatur . . . 18
Norske Kilder til Orknøernes Historie . . 18
Norske Orkneystudier 20
Skotske Orkneystudier 21
Nærværende Arbeides Plan 21

Side

FØRSTE BOG.

Mindesmærker, som Nordmændene forefandt ved sin Ankomst til Orkney . . . . . 23—57

I. Forhistoriske Mindesmærker
(før 600 e. Chr.)
(23—42)

Pikterne 23
Monumenternes Arter 24
a. *Ganggrave* (Picthouses) *Maeshow* 24—32
Grave eller Boliger? 24
Pikthusene Kollektivgrave 25
Antal 25
Typer 25
Caithnesstypen:
Unstangraven 25
Isbistergraven 26
Burraygraven 26
Den mindre Grav paa Holm of Papa Westray 26
Bookangraven 27
Orkneytypen:
Den storre Grav paa Holm of Papa Westray 27
Picthouse paa Widefordhill 28
Quanternessgraven 28
Quoinessgraven 28
Maeshow:
Navnet 29
Ydre 30

Side

Gangen 30
Gravhallen 30
Cellerne 31
Teknik 31
Alder 31
Historie og Sagn 32
b. *Stenringe og enkeltvis opreiste Stene* (standing stones) . . . . . .32—37
Dolmen, Menhir, Cromlech 32
The standing stones of Stenness . . . 33
Stenringene 33
Stennessringen 33
Vagtstenen 34
Odinstenen 34
Brogarringen 35
Ringe paa Vestrafjold og ved Bookan . 35
Forskjellige megalithiske Monumenter . 35
The Slab of Via 35
The holy kirk 33
Menhir paa Shapinsay 36
Black stone of Odin 36
Stene paa Sanday 36
Menhir paa Eday og S. Ronaldsay . . . 36
Bestemmelse 36
Udforelsesmaade 36
Alder 37
Nordmændene og Stenringene 37
c. *Borge* (Brochs) . . . . . .37—42
Navnet 37
Antal 38
Broch of Burray 38
Broch of Oxdro 39
Broch of Newark 39
Broch of Coligarth 40
Broch of Burrian 40
Broch of Scapa 40
Broch of Deerness 40
Broch of Birsa 40
Alder og Bestemmelse 40

II. De kristnede Kelters Mindesmærker (c. 600—872 e. Chr.) (43—57)

a. *Picti og Papae — the dwarfie stone of Hoy* . . . . . .43—49
Pikterne paa Orkney 43
Romerne paa Orkney 43
Angelsachserne paa Orkney 44
De irske Skoter 44
Orknøernes Kristning 45
Paperne 45
Vikingtogene 46
Picti og Papae 47
The dwarfie stone of Hoy 47

Side

b. *Keltiske Kirkebygninger* . . . . 49—57
Nordmændene og Papernes Kirker . . . 49
Forbemærkning: Hvorledes kan man adskille de keltiske Kirker paa Orkney fra de norske? 49
Adskillelsens Vanskeligheder 49
Et Stottepunkt for Adskillelsen 50
Beehive houses, Tor Mur, Karmenes Konvergens, Vinduernes Løb og Fals, Rundtaarne 51
Overligger og Bue, Apsider, Aabningernes Antal, lavere Kor, Rodeloft, Dedikationer. — Stridende Mærker . . . 52
Keltiske Bygmestere? 53
Antal 53
1. *Bevarede keltiske Kirkeruiner.*
1. Kirken paa Broch of Deerness. . . 53
2. Halcro Kapel 54
3. Sta Tredwalls Kapel 54
4. Kapellet paa Head of Holland. . . 55
5. Beehive-houses paa Broch of Birsa 55
6. Kirken paa Copinsay 56
2. *Forsvundne keltiske Kirker.*
Deres Pladse 56

ANDEN BOG.

Norske Mindesmærker (872—1468) . . . . . 57—183

I. Norske Mindesmærker under keltisk Indflydelse (872—c. 1200) (59—136)

a. *Norske Kjæmpehouge fra den hedenske Vikingtid* (872—1014) . . . . . 59—69
1. Gravhouge, Hustufter og Befæstninger paa Sandey 59
Scutwick 60
Toftsnes 60
Coligarth, Augmundshoug, Myrtishougene, St. Peter i Newark, Sta Magdalena, Chapel of Arstas 61
2. The bloody Tuacks paa Westray. . . 61
Tranaby, Pier-o-Wall, Highlandman's Hammer 62
3. Ivarshougen paa Sandey 62
4. Sigurdshougen paa Ekkjalsbakke (i Nordskotland) 63
5. Halfdanshougen paa Sandey (?) . . . 64
6. Thorfinnshougen paa Hoxa 65
7. Kjæmpehougene paa Haavardsteigen 66
b. *Norske Mindesmærker fra det 11te Aarhundrede* . . . . . .69—85

Side

1. Gjæstehallen paa Sandvik 69
2. Det norske Jarlepalads i Birgisá. . . 71
3. Byanlægget i Kirkevaag 73
4. St. Olafskirken i Kirkevaag 74
5. Kristkirken i Birgisá 76
6. Peterskirken paa Broch of Birsa. . . 80
7. Den yngre Kirke paa Deerness . . . 83

c. *Norske Mindesmærker fra det 12te Aarhundrede* . . . . . 85—136

a. St. Magnus' Tid . . . . . 85—94

1. Thingvolden paa Hrossey 85
2. Kirken paa Orfjara 86
3. Jarlesædet paa Orfjara 90
4. Kastellet paa Daminsey 94

b. Ragnvald Jarls Tid . . . . . 95—118

5. Magnuskirken paa Egilsey 95
6. Swendro Kapel paa Vestnes . . . 105
7. Kirken paa Vestrey 109
8. Runeindskrifterne og Tegningerne i Maeshow 110
9. Jarlesædet paa Knarrarstad 115

c. De orknøiske Stormænds Anlæg . . . . . 119—124

10. Langskeal paa Gairsay 119
11. Borgen paa Wire (Coppie Row) . 121
12. Peterskirken paa Wire 122
13. Katharinakapellet ved Linton. . . 123

d. Det forsvundne Kloster paa Orkney . . . . . 124—133

14. Kapellet paa Hellisey 124
15. Klosterruinen ved Stromness. . . 125
16. Cistercienserklostret paa Enhallow og dets Kirke 126

e. Spredte Mindesmærker paa Øerne . . . . . 133—136

17. Bygninger paa Papa Westray og Westray samt Mainland 133
Kirk of How 135
Kirken ved Yeskenaby. 136
Castle of Snusgar 136
Korskirken paa Westray 136

II. Norske Mindesmærker under anglo-normannisk og gothisk Indflydelse (1137—1468) (137—183)

a. *Magnuskathedralen i Kirkwall* 137—171

1. *Oversigt.*
Magnuskathedralen 137
Tidsforhølde 138
Silhouette 140
Kathedralen i Sagaen 140
Beskrivelse 141
Indre 141
Ydre 143

Side

Bygningshistorie 144

2. *Detaljskildring af Magnuskathedralen og dens Bygningshistorie* (af Arkitekt Johan Meyer).
Kap. 1. Kathedralens Arkitektur. . . 146
Kirkens Indre 146
Kirkens Ydre 154
Kap. 2. St. Magnuskathedralens Bygningshistorie 156
Kap. 3. St. Magnuskathedralens Forhold til den samtidige Byggevirksomhed i Skotland og Norge . . . 165

b. *Andre Bygverker fra samme Periode* . . . . . 171—183

1. Biskopspaladset i Kirkwall. 171
Anguslinjen 171
Haakon IV's Død i Biskopspaladset . 172
Paladsets Rester. 173
Paladsets forsvundne Dele. 176
2. Margareths Høpe 178
3. Det norske Jarlepalads i Kirkwall . . 179
Strathernelinjen 179
Sinclairlinjen 180
Det forsvundne Palads 180
4. Notland Castle. 181

TREDJE BOG.

Mindesmærker fra den skotske Tid (efter 1468) . . . . . 185—194

1. Robert Stuarts Jarlepalads i Birgsaa . 185
2. Patrick Stuarts Jarlepalads i Kirkwall . 187
3. Bygningsskikken i By og Bygd 191
Bygningsskikken i Kirkwall 191
Hus i Mainstreet. 191
Townhall 192
Tankernesshouse. 192
Maxwellhouse 192
Biskopspaladset paa Breckness. 192
Bondestuer 192
Stuen paa Brogar 192
Stuen paa Upper Quais. 193

Bilag . . . . . Nr. 1—5

1. Orknøisk Kronologi . . . . . 197—200
2. Den ørknøiske Jarlerække.
3. Den orknøiske Biskoprække.
4. Øernes Navne hos forskjellige Forfattere. fra Sagatiden til Nutiden.
5. Orknøjarlernes Stamtavle.

Rettelser

ILLUSTRATIONER.

( ) omkring et Navn betegner, at Billedet fremstiller et ikke orknøisk Monument, der kun er medtaget for Sammenligningens Skyld.

Fig.		Side
	Pl. I.	
	Kart over Orknøerne. Efter P. A. Munch. Foran Titelbladet.	
	Pl. II.	7
1.	Kirkwall fra «the Ayre» Originaltegning af J. Meyer.	
	Pl. III.	9
2.	Dundasstreet, Stromness. Efter Fotografi	
	Pl. IV.	12
3.	Orkneybønder fra Evie ved Enhallow Kirke. Efter Fotografi	
	Pl. V. *Picthouses.*	25
4.	ved Unstan. Grundrids. Efter J. Anderson «Scotland in pagan time»	
5.	ved Bookan. Grundrids. Efter Samme.	
6.	paa Holm of Papa Westray. Grundrids. Efter Samme.	
7.	paa Wideford Hill. Grundrids og 2 Gjennemsnit efter Montelius «Der Orient u. Europa».	
8.	ved Quanterness. Grundrids. Efter Anderson l. c.	
9.	ved Quoiness. Grundrids. Efter Samme.	
	Pl. VI. *Maeshow.*	29
10.	Grundrids. Efter Montelius l. c.	
11.	Gjennemsn. Efter Samme.	
12.	Indre Perspektiv. Efter P. A. Munch. Saml. Afh.	
	Pl. VII. *Standing stones.*	33
13.	Stennessringen. Prospekt efter Barry.	
	Pl. VIII.	35
14 a og b.	Stenness- og Brogarringene. Nuværende Udseende. Efter Anderson l. c.	
15.	Haavardsteigen med Stenringene og Maeshow. Efter Low (1774).	
	Pl. IX.	37
16.	Brogarringen. Prospekt. Efter Barry	
	Pl. X. *Brochs.*	39
17 a og b.	(Broch of Mousa, Shetland. a. Perspektiv. b. Gjennemsnit uden den indre Mur. Efter Worsaae)	
18 a og b.	(Samme. a. Grundrids. b. Gjennemsnit med den indre Mur. Efter Anderson).	
19.	Broch of Burray. Grundrids. Originaltegning af J. Meyer.	
20.	Samme. Indre Perspektiv. Originaltegning af J. Meyer.	

Fig. Side

Pl. XI. 47

21. The Dwarfie stone of Hoy. Prospekt. Efter Fotografi

Pl. XII. *Keltiske Kirker.* 53

22. Kirken paa Broch of Deerness. Grundrids efter Dryden.

23 a og b. Samme. a. Situation. b. Perspektiv. Efter Samme.

24. Sta Tredwalls Kapel. Oprids. Efter Samme.

25. Samme. Grundrids. Efter Samme.

Pl. XIII. *Kirkwall* 73

26. Grundplan. Efter den officielle Publikation.

Pl. XIV. 75

27. Prospekt mod Nord. Originaltegning af J. Meyer

Pl. XV. 75

28. Prospekt mod Syd. Originaltegning af J. Meyer.

Pl. XVI. *Nyere Kirker,* i hvilke forekommer Mure af norske Kirker fra det 11te Aarh. 77

29. St. Olafskirken i Kirkwall. Grundrids efter Dryden.

30. Samme. Detaljer. Efter Samme.

31. Kristkirken i Birgsaa, Vindue. Originaltegning af J. Meyer.

Pl. XVII. *Norske Kirker fra det 11te Aarh.s 2den Halvdel* 79

32. Peterskirken paa Broch of Birsa. Grundrids. Efter Dryden.

33. Samme. Tversnit gjennem Skib og Kor. Efter Samme.

34. Samme. Oprids af Vestfront og Østfront. Efter Samme.

35. Samme. Længdesnit. Efter Samme.

36. Den yngre Kirke paa Deerness, seet fra S.V. Efter Low (1774).

37. Samme, seet fra N.V. Efter Samme.

38. Samme, seet fra Ø. Efter Samme.

Pl. XVIII. *Norske Kirker fra det 12te Aarh.s 1ste Halvdel* 89

39. Kirken paa Orfjara. Grundrids. Efter Dryden.

40. Samme. Længdesnit. Efter Samme.

41. Samme. Tversnit. Efter Samme.

42. Samme. Vindue i Korets Apsis. Originaltegning af J. Meyer.

43. Kirken og Drikkehallen paa Orfjara. Situationsplan. Originaltegning af J. Meyer.

44. (Stuen paa Kveste i Sætersdal, Norge. Grundtegning. Efter Nicolaysen «Kunst og Haandverk»).

Pl. XIX. 95

45. Se efter Fig. 46.

46. Magnuskirken paa Egilsey. 1 Detaljer fra Sydsiden. Originaltegning af J. Meyer

Pl. XX. 97

45. Magnuskirken paa Egilsey. 2 Grundrids. Efter Dryden.

47. Samme. Længdesnit mod Syd. Efter Samme.

48. Samme. Længdesnit mod Nord. Efter Samme.

49. Samme. Nordsiden. Ydre Oprids. Efter Samme.

50. Samme. Tversnit mod Vest og Øst samt Korgavl. Efter Samme.

51. Samme. Skibets Indre mod Koret. Efter Samme.

52. Samme. Ydre Perspektiv fra S.O. Efter Samme.

Pl. XXI. 107

53. Svendro Kapel. Oprids af Sydsiden. Efter Dryden.

54. Samme. Grundrids. Efter Samme.

55. Samme. Østgavl. Efter Samme.

56. Kirken paa Vestrey. Længdesnit mod Syd. Efter Samme.

57. Samme. Grundrids. Efter Samme.

58. Samme. Tversnit gjennem Koret. Efter Samme.

Fig. Side
59. Samme. Perspektiv fra S. Ø. Efter Samme.
Pl. XXII. 113
60. a og b. Norske Ristninger i Maeshow. a. Runeindskrifter No. 19 og 20. b. Lønruner. Efter P. A. Munhe.
61. Løveristningen. Efter Samme.
Pl. XXIII. *Norske Kirker fra det 12te Aarh.s 2den Halvdel* 123
62. Peterskirken paa Wire. Grundrids. Efter Dryden.
63. Samme. Oprids fra Nord og Syd. Efter Samme.
64. Se efter Fig. 67.
65. Katharinakapellet ved Linton. Grundrids. Efter Samme.
66. Se efter Fig. 64.
67. Perspektiv af Anlægget paa Enhallow (I), seet fra Syd. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. XXIV. 123
64. Peterskirken paa Wire. Façade. Efter Fotografi.
Pl. XXV. 129
66. Kirken og Klosteranlægget paa Enhallow (II). Grundrids og Detaljer. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. XXVI. 131
68. Kirken og Klosteranlægget paa Enhallow (III). Perspektiv fra Nord. Efter Dryden.
69. 1—5. Samme. 1. Snit gjennem Trapperummet mod Vest. 2. Tversnit mod Øst. 3. Tversnit gjennem Koret mod Øst. 4. Oprids af Vestfronten. 5. Oprids af Østfronten. Efter Dryden.
70. (Grundplan af Hovedøens Kloster i Norge. Efter Fortidsmindeselskabets Publikationer.)
Pl. XXVII. *Magnuskathedralen* 141
71. 1. Grundrids. Efter The Builder.
Pl. XXVIII. 143
72. 2. Indre Perspektiv fra Vest. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. XXIX. 145
73. 3. Korets Nordvæg. Oprids. Indre. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. XXX. 145
74. 4. Kirkens Ydre. 74 a. Nordsiden fra Nordvest efter The Builder. 74 b. Sydsiden fra Sydøst efter Macgibbon & Ross.
Pl. XXXI 147
75. 5. Tversnit gjennem Skibet. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. XXXII 149
76. 6. Korets ældste Vinduer. Efter Dryden.
Pl. XXXIII. 149
77. 7. Korets nordre Sideskibsvæg. Perspektiv. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. XXXIV. 149
78. 8. Centraltaarnets Piller. Efter Dryden.
Pl. XXXV 149
79. 9. Triforieaabning mod Tverskibet. Originaltegning af J. Meyer.
80. Se efter Fig. 85.
Pl. XXXVI 149
81a. 10. Vægfelt med Arkader i søndre Sideskib. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. XXXVII 149
81b. 11. Profiler fra søndre Sideskib og det ældste Korshvælv. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. XXXVIII 149
82. 12. Skibets sydøstre Rundpiller. Originaltegning af J. Meyer.

Fig. Side

Pl. XXXIX. *Magnuskathedralen.* 149

83. 13. Vægfelt med Arkader i nordre Sideskib. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. XL. 151

84. 14. Perspektiv af sondre Sideskib. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. XLI. 151

85. 15. Perspektiv af nordre Tverskib og Centraltaarnet. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. XLII. 151

80. 16. Søilekapitæler fra Tverskibet og
86. Tverskibets nordre Gavlvæg. Øvre Del. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. XLIII. 151

87. 17. Detaljer fra nordre Tverskibs Gavlklerestorium. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. XLIV. 151

88. 18. Passage i nordre Tverskibs Gavlklerestorium. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. XLV. 151

89. 19. Skibets Nordportal. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. XLVI. 151

90. 20. Hvælvansats i Korets ældste Midtskibshvælv. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. XLVII. 153

91. 21. Søndre Tverskibs Portal. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. XLVIII. 153

92. 22. Perspektiv af Korets Indre. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. XLIX. 153

93 a. 23. Detaljer fra østre Korvæg. Efter Dryden.
Pl. L. 153

93 b. 24. Detaljer fra Koret. Efter Samme.
Pl. LI. 153

94. 25. Detalj af Korets søndre Arkader. Efter Fotografi.
Pl. LII. 155

95. 26. Korets Østside. Ydre. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. LIII. 155

96. 27. Korets søndre Væg. Ydre. Efter Fotografi.
Pl. LIV. 155

97. 28. Perspektiv af Korets Sydside. Ydre. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. LV. 157

98. 29. Kirkens Vestfront. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. LVI. 157

99. 30. Nordre Vestportal. Originaltegning af J. Meyer.

100. Se efter Fig 101.

101. Søndre Vestportal. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. LVII. 159

100. 31. Midtre Vestportal. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. LVIII. 161

102. 32. Triforieplan efter Macgibbon & Ross.

103. Snit gjennem Tverskibet. Efter Samme.
Pl. LIX. 163

104. 33. Langsnit gjennem Kirken, seet mod Nord. Efter Samme.

105. Oprids af Kirkens Nordside. Ydre. Efter Samme.
Pl. LX. 165

106. 34. Perspektiv af Korets søndre Sideskib. Efter Samme
Pl. LXI. 167

107. 35. Vestportalernes indre Side. Efter Samme.
Pl. LXII. *Magnuskathedralen* 169

Fig. Side
108. 36. (Sammenstilling af nordengelsk-skotske Kirker fra 11te og 12te Aarh. med nordfranske og norske fra samme Tid). Originaltegning af J. Meyer
Pl. LXIII. 171
109. 37. Nordre Vestportal. Efter Fotografi.
110 a. Midtre Vestportal. Efter Fotografi
Pl. LXIV. 171
110 b. 38. Fra midtre Vestportal. Efter Fotografi.
111. Fra søndre Vestportal. Efter Fotografi.
Pl. LXV. *Biskopspaladset i Kirkwall* 173
112. 1. Grundrids. Efter Dryden.
113—116. Se efter Fig. 118.
117. (Stenviksholms Slot i Norge. Grundrids. Efter «Norge i det 19de Aarh.»)
118. med Omgivelser. Efter Low.
Pl. LXVI. 175
113. 2. Interiør Originaltegning af J. Meyer.
Pl. LXVII. 177
114. 3. Vestsiden. Ydre. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. LXVIII. 179
115. 4. Rundtaarnet. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. LXIX. 179
116. 5. Østsiden med Magnuskathedralen i Baggrunden. Efter Barry.
Pl. LXX. *Notland Castle* 181
119. 1. Prospekt. Efter Fotografi.
Pl. LXXI. 181
120. 2. Grundplan af Underetagen med Borggaarden. Efter Macgibbon & Ross.
121. Grundplan af Overetagerne. Efter Samme.
122. Tversnit mod Øst. Efter Samme.
Pl. LXXII. 183
123. 3. Trappehusets øvre Afslutning. Efter Samme.
124. Samme. Efter Samme.

Pl. LXXIII. *Robert Stuarts Jarlepalads i Birsa* 185
125. 1. Grundplaner. Efter Samme.
126. Prospekt fra N. V. Efter Samme.
127. Situationstegning af Birsa fra ca. 1774. Efter Low.
Pl. LXXIV 187
128. 2. Jarlepaladset med det gamle Taarn fra Øst. Originaltegning af J. Meyer.
129. Borggaarden med det gamle Taarn fra Syd. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. LXXV. *Patrick Stuarts Jarlepalads i Kirkwall* 187
130. 1. Grundplan af Kjælderetagen. Efter Macgibbon & Ross.
131. Do. af Hovedetagen. Efter Samme.
132. Oprids af Vestfronten. Efter Samme.
133. Tversnit gjennem Hallen og Oprids af Sydfløien. Efter Samme.
Pl. LXXVI 189
134. 2. Hovedindgangen Efter Samme.
135. Kapellet. Efter Samme.
Pl. LXXVII 191
136. 3. Kamin i Festhallens Vestvæg. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. LXXVIII 191
137. Erkervinduer i Nordfløiens Sydvesthjørne. Efter Fotografi.
Pl. LXXIX. *Bygninger i Kirkwall* 193
138. Gammelt Hus i Mainstreet. Tversnit. Originaltegning af J. Meyer.
139. Snit gjennem Fløien med Oprids af Sidefronten. Originaltegning af J. Meyer.

Fig. Side
140. Grundrids af de tre Etager. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. LXXX 193
141. 2. Prospekt af samme Bygning. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. LXXXI 193
142. 3. Den gamle Townhall. Tegn. efter Fotografi af J. Meyer.
Pl. LXXXII. *Bygninger i Kirkwall og paa Breckness* 193
143. 4. Tankernesshouse. Grundrids. Originaltegning af J. Meyer.
144. Samme. Perspektiv. Originaltegning af J. Meyer.
145. Biskopspaladset paa Breckness ved Stromness. Grundrids. Efter Macgibbon & Ross.
Pl. LXXXIII. *Bondehuse* 193
146. 1. Arestue paa Upper Quais. Længdesnit.
147. Samme. Grundrids.
148. Samme. Tversnit. Originaltegninger af J. Meyer.
Pl. LXXXIV 193
149. Samme. Perspektiv. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. LXXXV 193
150. Farm ved St. Marys, Mainland. Hovedbygning. Originaltegning af J. Meyer.
151. Samme. Tørrerum for Korn. Originaltegning af J. Meyer.
Pl. LXXXVI 193
152. Samme. Prospekt. Originaltegning af J. Meyer.

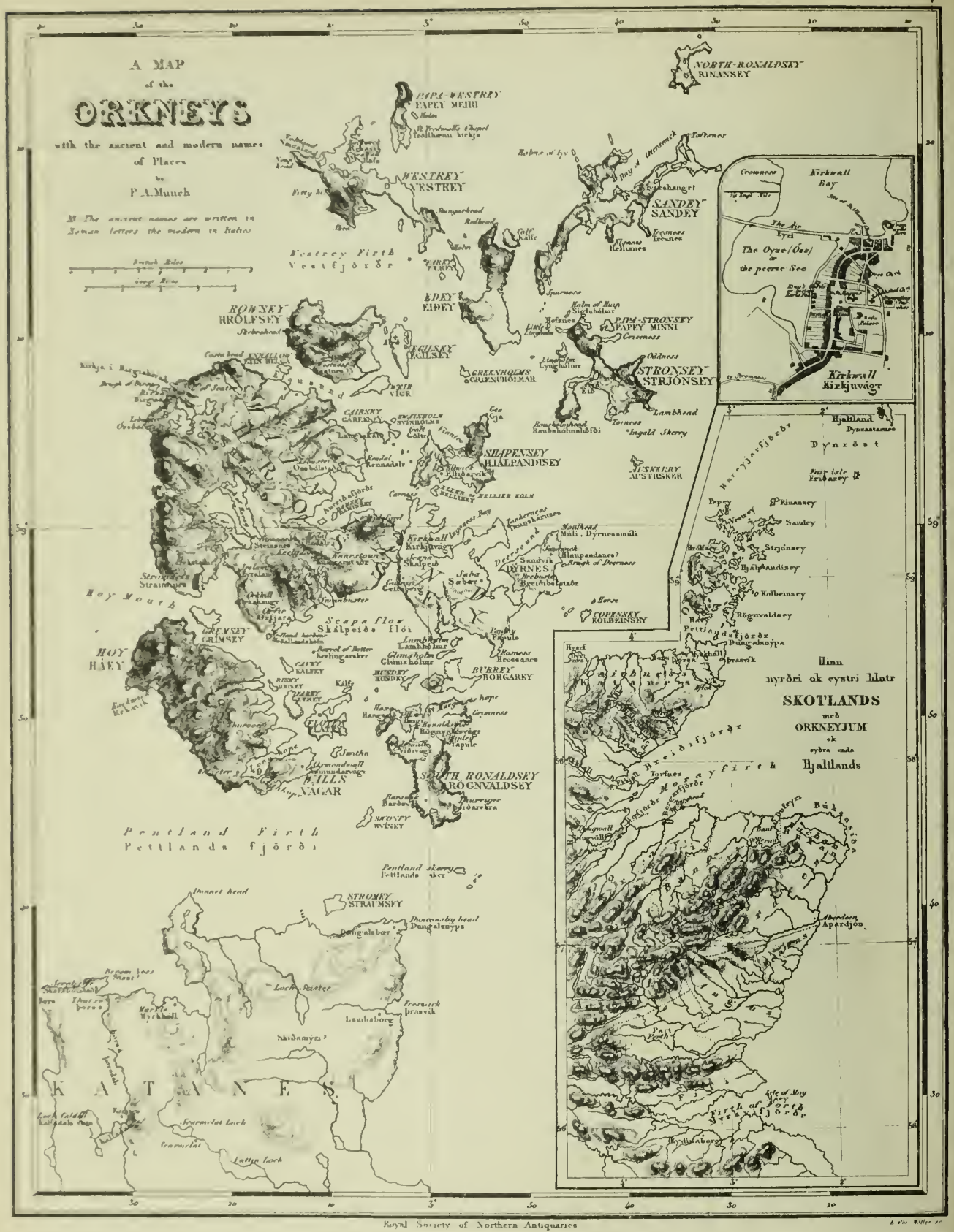

Kart over Orknøerne.

Efter P. A. Munch.

INDLEDNING.

I. Orknøerne og deres Forhold til Norge.

Orknøernes Betydning som Støttepunkt for Norgesvældet i Vesterled.

Der er vel neppe mange udenfor de egentlig videnskabelige Kredse, der ved Studiet af Storbritanniens Geografi har fæstet sine Tanker ved det eiendommelige Forhold, at netop et af de *nordligste* Landskaber paa det britiske Fastland fører Navnet *Suther*land — Sydlandet.

Og dog gives der vel neppe noget stærkere Vidnesbyrd om den Magt, Norge engang har udfoldet paa de britiske Øer, end det, som ligger i, at dette Stykke skotsk Land for alle Tider har bevaret et Navn, der udsiger, at Landet er navnfæstet *nordfra,* fra et Punkt, overfor hvilket det skotske Fastlands nordligste Egne blev et *Syd*land, — at det er navnfæstet fra *Orknøerne.*

Fra det maleriske Dunnethead, paa Skotlands Nordspidse, hvor Atlanterhavet ruller sine lange, mægtige Bølger ind mod den klippefulde Kyst, skimter man langt ude i Havbrynet en af Søfugle omsværmet Øgruppe, der ligger og tindrer i Solen, selv lig en Skare Søfugle, der med Vingerne udbredte paa Vandfladen gynger hen over Bølgerne, et Land, der for os Nordmænd har en forunderlig dragende Magt. *Derfra* har vore Fædre i Sagatidens mest glimrende Dage gjennem sine mægtigste Kongeskikkelser, fra Harald Haarfager til Haakon den Gamle, hævdet sit Vælde over Irlands og Skotlands fjerne Kyster; *derhen* har Mørejarlens Ætlinger og dristige Vikingskarer fra Hordaland og Fjordene vugget sine Snekker og der grundet et Jarlerige, som i Sæder og Sprog var «ligesaa norskt som Norge selv»; *der* kan vi endnu i det gamle Skatland følge Sporene af vore Fædres Virke saa godt som i vort eget Land; thi dette fjerne, ensomme Øland er rigt paa stundom storladne, altid karakteristiske norske Mindesmærker. *Der* eier Norges Saga et af sine eiendommeligste Blade, og skjønt Landet selv forlængst er skilt fra vort og forenet med et fremmed Land, vækker dog endnu idag hvert Skridt paa dets Jord hjemlige Minder og Indtryk, fyldte af det Vemod, der ledsager Betragtningen af svunden Storhed og

spildt Kraft, men ogsaa af den Glæde, der vækkes ved Synet af Fædrenes Storverker.

I Navnet *Orkney* skjælver Sagaens Lurklang og Hærskrig, og Øernes Skjæbne frembyder et afsluttet, selvstændigt Billede, der dog samtidig kaster Lys tilbage over Norges Historie. Og Øernes *Monumenter* lærer os at kjende den norske Kultur, der her i sælsomme Farver brød sig mod den keltiske, en Kultur, der lyser saa forunderlig grelt mod den mørke Baggrund, som Øernes romantiske, men blodige, ofte ligefrem gyselige Saga afslører.

«Som Hovedsædet for de norske Jarler» — siger Worsaae[1] — «dannede Orknøerne det egentlige Midtpunkt for Nordmændenes Magt i Nordskotland. Af de mange ‚Daner og Nordmænd', som ifølge Sagaen nedsatte sig paa Øerne nordenfor Skotland, havde nemlig de fleste sogt til Orknøerne, hvorved Jarlerne der blev istand til med Lethed at samle stærke Flaader og besætte dem med udvalgte norske Stridsmænd. Nærmest fra Orknøerne var det derfor ogsaa, at Nordmændene under Anførsel af de orknøiske Jarler gjorde udstrakte Erobringer i de skotske Kongers Rige. — Da som Følge af de større Vikingtog, det større Liv og Rore ogsaa flere historiske Efterretninger er bevarede om Orknøerne end om Shetlandsøerne, træder det paa samme Tid stærkt frem paa Orknøerne, hvorledes den nordiske Befolknings Kjæmpeaand, især efterat dens Tumleplads ved Kristendommen og Vikingtogenes Ophør begyndte at blive indskrænket, rasede mod sig selv og udtomte sin stolte Kraft i blodige indre Stridigheder. Næsten til enhver af Øerne er Minder herom fæstede».

Norske historiske Steder i Nordskotland.

Paa en interessant Maade forbereder allerede Reisen til Orknøerne gjennem Nordskotland de Indtryk fra Norges Sagatid, man skal modtage paa selve Øerne.

Jernbanelinien fra Inverness op til Thurso fører os nemlig forbi en hel Række Steder i Sutherland og paa Caithness, der spiller en Rolle i Orknøernes Historie, nøie knyttet som denne var til det nordskotske Fastlands. Allerede mellem Perth og Inverness passerer vi gjennem det i Sagaen saa ofte nævnte *Atjöklar* — Athole — Orknøjarlen Harald Maddadhsons Fædrehjem, hvor den ulykkelige Orknojarl Paul II fandt en hemmelighedsfuld Død. Naar Banen kort nord for Inverness har naaet Dingwall, det norske *Thingvoll,* følger den et langt Stykke en Arm af Moray-Firth (Sagaens *Breidafjördr*), Cromarty Firth, en Strækning fuld af henrivende Udsigter over den friske Fjord med dens Fiskerbaade og Skibe, og gjør saa en Bue ind mod Høilandene ved Floden Oykells Udløb i Dornoch-Firth. Denne Flod er identisk med Sagaens *Ekkjal,* som var den sydligste Grænse for den første Orknøjarl Sigurds Erobringer i Skotland — Sutherlands Sydgrænse. Her passerer vi da ogsaa den *Ekkjalsbakke,* hvor hans Kjæmpehaug er at søge. Høiere og høiere stiger Banen op

[1] Minder om de Danske og Nordmændene i England, Skotland og Irland S. 299 og 301.

for at vise os et Glimt af de naturskjønne skotske Høilandssøer, hvor Kronhjorten staar og lædsker sin Tørst, mens den speiler sig i det stille Skovkjærn, og saa bøier Veien atter langsomt ned imod Dornochfjordens nordre Ende — atter en herlig Udsigt over Nordsøen. Har vi saa passeret Hertugen af Sutherlands pragtfulde Slot Dunrobin-Castle med dets sydlandsk rige Park, bøier vi efter en frisk Tur langs Havet for anden Gang ind mod Høilandene ved det smilende Helmsdale, Sagaens *Hjalmundalr,* hvor Orknøjarlernes onde Genius, den lumske Frakark og hendes Yngel engang boede, og hvor den ældgamle Heks endelig blev indebrændt af Svein Asleifsøn. Og dennegang forlader vi ikke Høilandene, før vi staar Øie til Øie med Orknøerne paa Skotlands Nordkyst. Vor Vei fører os opad Strath-Ullie, en Dal, der i sin hele Karakter, ogsaa i sine lave Stuer, erindrer levende om Norge. Men her paa Grænsen mellem Sutherland og Caithness har Høilandet et andet, ensommere Præg end længer Syd paa. Her gaar vi henover ensformige og tause Høisletter. Myrlændte og bedækkede med Buskvækster, har de meget af den norske Sæterregions Karakter. Det mægtige Fjeld, som hæver sig mod Nord, er intet mindre end Ossians berømte, sangombruste Morven, og det andet høie Fjeld til venstre er Skaraven eller Skarven, hvis norske Navn klinger underlig hjemligt her paa den skotske Jord. Endelig naar vi Vandskjellet mellem Sutherland og Caithness og stiger ned mod Skotlands øde Nordkyst. Banen bøier mod Øst og sænker sig langsomt ned gjennem Calders Dalføre med sin Sø og sin brusende Elv, Sagaens *Kálfadalr* og *Kálfadalsá,* hvor Jarl Ragnvald blev myrdet. Medens Hovedlinien saa gaar østover til Wick paa Skotlands Østkyst, Sagaens *Thrasvik,* fører en Sidebane mod Nord os ned igjennem Dalen til Thurso, Storbritanniens nordligste Havnestad, der i sit fremmedklingende Navn gjemmer det i Sagaen saa ofte nævnte *Thorsá.* Og nu ligger Skotlands Nordkyst og Pentlandsfjorden foran os. En Diligence fører os ned til Kysten lige imod det stolte Dunnethead, hvor Jarl Thorfinn beseirede Ragnvald Brusesøn ved Sagaens *Raudabjørg* (nu Rattar Brough), dette Forbjerg, hvis kraftige Klippekonturer reiser sig som en vældig Borg paa Skotlands Nordspidse. Forbi Haroldstower, hvis Plads erindrer os om Jarl Harald den Unges Fald, naar vi Thursos aabne Havn Scrabster *(Skarabólstaðir),* Katanesbispens Residents, blandt hvis ikke ret mange Skibe det lille Dampskib, der skal føre os over til Øerne, er kjendeligt paa sin opstigende Røg og sit Navnebræt, der virker baade hjemligt og ærefrygtbydende paa os Norske, idet det bærer Navnet: «St. Ola».

Pentlandsfjorden.

Pentlandsfjorden, vore Fædres *Petlandsfjördr,* et Navn, der visselig betyder Piktlandsfjorden, er neppe mere end 10—12 engelske Mile (ca. 16 Kilom.) bred, og paa et Par Timer skal vi være ved Maalet. Orknøerne ligger allerede foran os i Soldagen. Vi skjelner tydelig Hoy og South Ronaldsay, og den frygtede Fjord, der var selve Vikingernes Rædsel, ligger klar og blank. Der rører og sig ikke en Fjær i Luften. Men neppe har vor lille Skude passeret ud om Dunnethead, før «St. Ola» trods det blikstille Veir begynder at hoppe og

duve i Bølgerne, der vælter sig ind over Skanseklædningen. Aarsagen er let at se: hvad Vinden ikke gjør, det gjør Vandet. I brede Stromskavler, hvidtoppede og skummende, presses Atlanterhavets Bølger med Sus og Brus ind i det trange Farvand, hvirvlende som et Fossestryg over de undersoiske Klipper, dannende Malstromme, — for saa atter at stanse sin Fart, naar de kommer ud i Nordsøens aabne Vande. At se Pentlandsfjorden, naar Hoststormenes Rasen forener sig med Strømmenes vilde Leg, naar Vind og Strøm kjæmper mod hinanden, saaledes som dengang da Haakon IV paa Tilbagereisen fra Skotland her mistede et af sine Skibe, maa være et storartet Syn, som man dog helst maa ønske at se fra det faste Land; og man kan vel forstaa, at vore Fædre i Middelalderens senere Dage til Malstrømmen ved Pentlandsskjærene, the Swelch (Svælget), har knyttet Sagnet om Fenja og Menja, der maler paa Frodes Kværn, og forlagde Scenen for Hjadningernes natlige Kamp i Luften til Øen Hoy.

«Hvad vælter de Bølger i stille Veir?» heder det i Bjørnsons «Sigurd Slembe» om Pentlandsfjorden, og Digteren har med sand poetisk Intuition virkelig i en eneste Linie grebet det mest fremtrædende Særsyn i disse Farvande.[1] Pentlandsfjordens «Rost» er det første Syn, den, der besøger Orknøerne, faar af dette interessante Skuespil, der senere skulde gjentage sig, hvergang vi i vor Seilbaad færdedes mellem Øerne. Disse Stromme maa altid tages i Beregning ved Reiser heroppe, idet de i saa høi Grad baade befordrer og hindrer Færdselen. Man regner, at Strømmene mellem Orknøerne farer med en Hurtighed af 6—9, ja, i Pentlandsfjorden endog 10 engelske Mile i Timen. Det er en lystig Dans, den gamle Helgenkonges Navne daglig opforer paa sin Tur mellem Øerne og Fastlandet, og man faar ufravigelig erfare, hvad der menes med «St. Olas Vals». Men med Et ophører Dansen. Man er atter i smult Vand bag Øen Hoys Klippemure, og snart ligger «St. Ola» ved Scapa, det gamle, i Sagaen saa ofte nævnte *Skálpeið*, over hvilket en halv Times Kjøretur forer os til Kirkwall, hvis mægtige Kathedral allerede tydeligt tegner sine store Linier mod Horisonten, — og snart kjører vi ind i Skyggen af dens Mure forbi Resterne af det Biskopspalads, hvori Kong Haakon IV døde, og lægger os til Hvile i et moderne Hotel, medens Bølgeslaget imod Pieren vugger os i Søvn, og Maagerne skriger. Vi er paa Orknøerne.

Navnet Orkney

Romerske Forfattere kalder Øerne: *Orcades* og vore Forfædre kaldte dem med det samme Navn som Romerne: «Ork» med tilføiet «eyjar», «Orkneyjar».

[1] Som et ikke uinteressant Bidrag til Digterfantasiens Psychologi tør jeg her meddele følgende: Under en Samtale med Bj. Bjørnson forelagde jeg ham det Spørgsmaal: hvad han havde ment med den nys citerede Linie, og det viste sig da, at han kun havde havt for Øie at give et almindelig symbolsk Udtryk for det Mystisk-Forventningsfulde, for de Bølger, der vilde reise sig i de stille Vande ved Helgas forestaaende Ankomst til Orkney, men ikke havde den fjerneste Anelse om, at han derved netop havde truffet til at skildre Egnens eiendommeligste Naturfænomen, der ikke kunde træffes mere centralt, end Digteren her har skildret det i 7 Ord. Det er, hvad jeg vilde kalde: Geniets Lykketræf.

Dette «Ork» er saaledes intet oprindelig norsk Navn. Romerne saavelsom Nordmændene har vistnok hort Navnet paa selve Stedet; thi Øerne kaldtes af Gaelerne: Innsi h'Orcc (Orcc-oerne), og af Angelsachserne Orcan-íg (Orcanøerne) — saaledes samme Navn hos Folk med ganske forskjellige Sprogstammer. Nu maa det gaeliske Orcc upaatvivlelig være netop det samme Ord, hvormed Plinius betegner den allerede paa hans Tid ligesom den Dag idag i disse Farvande talrigt forekommende Delfinart: Orca (Delphinus Orca). Ogsaa dette antyder, at Ordet er hørt af Romerne paa selve Stedet. Jeg har ogsaa seet antydet, at den lille Ø Stroma i Pentlandsfjorden turde kunne ansees for at have foranlediget Navnet Cap Orcas (hos Diodor), idet Øen selv har hedt Orc, Delfinøen. Den kan nok i sin Form erindre om en Delfin, der skyder sin Ryg op over Vandet. — Paa den anden Side har det været antydet, at Roden Orc — ifolge den for de keltiske Sprog eiendommelige Bortkasten af P-lyden i Fremlyd, skulde have Sammenhæng med den latinske Stamme porc (porcus, et Svin), og i Danmark kaldes jo virkelig Delfinerne: Mar*svin*. Jeg tor ingen Mening have om Rigtigheden heraf; men — romersk eller gaelisk, — efter disse legende Hvaler, men hverken efter «Ørken», «Orkan» eller det oldnorske «erkn» (en Sælhund, phoca) har Øerne faaet sit Navn, saavist som Diodor og Plinius er ældre end den første norske Landnamsmand paa Øerne.

Øernes Topografi.

Orknøerne[1] ligger mellem 58° 44′ og 59° 24′ n. B. samt 2° 25′ og 3° 20′ v. L. fra Greenwich. De bestaar af en Gruppe større og mindre Øer, Holmer og Skjær, hvis Antal gaar op til ca. 80 (Barry siger 67) foruden de mange Skjær, der ved Flodtid staar under Vand. Øerne udgjor tilsammen et Grundareal af 973 km.², hvoraf 341 km.² opdyrket Jord. Folkemængden udgjør noget over 30 000 Mennesker (1891: 30 453). Kun ca 30 af Øerne er beboede, de ovrige (sædvanlig betegnede som «holm») benyttes dels som Græsgange, dels til Fuglefangst og Fiskeri. Geografisk kan man skjelne mellem 3 Øgrupper: I. Hovedøen Mainland, II. den nordre Gruppe N. for og III. den sondre Gruppe S. for Mainland. Mærket * betegner, at Øen if. Noterne til Wallace p. 243 er beboet.

Mainland. Øens Navne.

I. Mainland* (oldn. Meginland, Storlandet, Fastlandet) kaldtes af vore Fædre *Hrossey*, Hesteøen, uvist af hvilken Aarsag, — muligens fordi den var den eneste af Øerne, der var saa stor, at man der havde Brug for Heste til Reiser? Mainland fører ogsaa det literære Navn *Pomona*, der dog ikke vides at forekomme tidligere end i det 14de Aarhundredes Slutning, da det vistnok for forste Gang nævnes hos den skotske Kronist Fordun i hans «Scotichronicon». Hvorledes den trælose Ø har faaet dette om Æblehaven mindende Navn, der her synes at maatte deriveres som «lucus a non lucendo», er ikke klart. P. A. Munch mener, at Navnet er opstaaet ved en feilagtig Oversættelse af et Sted hos den romerske Forfatter Solinus. Han skriver: «Ab Orcadibus Thylen usque qvin-

[1] Se Kartet foran Bogens Titelblad.

que dierum et noctium navigatio est, sed Thyle larga et diutina pomona copiosa est» d. v. s.: «Fra Orknoerne til Thule (Island?) er fem Døgns Seilads; men Thule er et stort Land, frugtbart og rigt paa langvarig Afgrode». Da Torfæus har kunnet gjengive dette Sted: «Thule er frugtbart, og Diutina giver rigelig Afgrode», idet han, formodentlig stødt ved det sælsomme Udtryk «langvarig (længe varende) Afgrode», har gjort diutina til et Stedsnavn, mener Munch, at ogsaa en anden Bearbeider — maaske Fordun selv — kan have misforstaaet Stedet og læst: «Thule er stort og langvarigt, og Pomona er frugtbart» hvor dog «langvarigt» (diutina) ikke giver nogen Mening. Hvem ved, om ikke tilsidst Barry har Ret, naar han mener, at Ordet betyder «det lille Land» (parva patria), idet han udleder det af to britiske Ord: «pou» og «mon».

Størrelse. Mainland udgjor 536 km.² med noget over 17 000 Indb., altsaa noget over Halvparten af hele Ogruppens Areal og Folkemængde.

Sogne. Io. Ben, en Orknobo, der beskrev Øerne 1529, deler Øen i følgende 13 Sogne: I N. V. ligger Birsa (Byrgisá), hvor Thorfinn Jarl havde sin Residents, og Hara, to Navne, der synes at have delt Districtets oprindelig Navn mellem sig, idet Navnet Birgis-herad er bleven skilt i selve Hovedgaarden Birgisá (Birsa) og det tilliggende Land, «Herredet» (Hara). I N. O. ligger Evje, hvor Frithjofssagaens mythiske Jarl Angantyr boede; S. for dette Sogn laa paa Øens Ostkyst Renndale (Rennadal) og sydligere Firth Sogn. S. for dette Sogn omkring Kirkwall laa St. Olas Sogn. Paa Øens Vestside laa S. for Birsa Sandwick Sogn og paa Øens Sydvestside Stromness Sogn. Paa Øens Sydside laa Orfir Sogn (Orfjara), hvor Jarl Paul havde sit bekjendte Jarlesæde. Endelig laa midt inde paa Øen Stenness (Steinsnes) Sogn, hvor de beromte Stenringe findes. Men Øst for Scapa, det Eid, der skiller Scapaflow fra Kirkwallbugten, de to Indsnit, der deler Mainland i to Dele, laa Kirkesognene St. Andrews, Holm-Papley og Deerness paa Øens Sydøstspidse. Denne Inddeling er i det væsentlige fremdeles gjældende.

Havbugter. Af Havbugter nævner vi paa Sydsiden Ireland-Bay mellem Stromness og Orfir, Midland-harbour (Houston-Bay) lidt ostligere i Orfir, vistnok vore Fædres Medallandshöfn, hvor Haakon IV havde sine Skibe liggende, samt den østligste: Bay of Scapa, S. for Kirkwall, der sædvanlig anløbes af Skibe, der kommer fra Skotlands Nord- og Vestkyst, idet de derved sparer den lange Vei omkring Deerness; den bliver saaledes Kirkwalls Sekundærhavn. I Øens østre Del løber ind fra Nord: østligst Deersound, dernæst Inganessbay, saa Kirkwallbugten og vestligst, løbende fra Øst mod Vest, Bay of Firth, vore Fædres Aurridafjördr (Ørretfjorden).

Indsøer. Af Indsøer mærkes de to, kun ved en liden Strøm skilte Søer: Loch of Hara og Loch of Stenness, af hvilke den sidste staar i Forbindelse med Ireland Bay mod Syd.

Forbjerge. De vigtigste Forbjerge er Brough of Birsa i N. V., den vilde Costa Head mod N. O. samt Mull-Head, de Gamles Dyrnesmulen, paa Deerness i S. O.

Fig. 1. Kirkwall fra «the Ayre».
Originaltegning af Joh. Meyer.

Mellem Deersound og Inganessbay ligger Tankerness, vore Fædres Tannskárunes, hvor Jarl Paul i 1135 slog Frakarks Flaade.

Af de neppe over 260 m høie Fjælde nævner vi Vestrafjold i Sandwick Sogn, Ward-Hill N. for Orfir og Wideford-Hill V. for Kirkwall samt Gatnip, Sagaens Geitaberg ved Skálpeið. *Fjælde.*

Mainlands Stæder er Kirkwall og Stromness. Øernes Hovedstad *Kirkwall* (Fig. 1), vore Fædres Kirkjuvágr, ligger 59° 9′ n. B. og 2° 30′ v. L. fra Greenwich (Statistical Account: 58° 59′ — 3° 23′), ved Kirkwallbugtens Sydøstende — en ypperlig Havn — og kun $1^1/_2$ e. M. N. for Scapa-Bay. Kirkwalls gamle Havn er nu inderst inde utilgjængelig for Skibe og skilt fra den ydre Havn ved en lang Dæmning, ved hvis yderste Ende, the Ayre (Øren), en Sluse og en Mølle ligger mellem Pollen og Havnen. Kirkwall, den berømte Kobberstikker Robert Stranges Fødested (f. 1721 † 1792), har lidt over 4 000 Indb., især Kramhandlere, Haandverkere, Sømænd og Arbeidere. Dens Sognekirke, oprindelig St. Ola, er nu Magnuskathedralen. Byen har en offentlig høiere Skole og flere private Skoler. *Stæder.*

Stromness (Fig. 2) ligger paa Øens Sydvestspidse. Den har henved 2 000 Indbyggere og er en Stad i Opkomst. Den er yngre end Aar 1700; thi endnu i Udgaven af 1700 siger Wallace, at Kirkwall er Øernes eneste By. Af Landsbyer mærkes *Finnstown* ved Firth Bay's Bund, 6 e. M. V. for Kirkwall, og *Birsa* paa Øens Nordvestspidse, det gamle Birgisá, Thorfinns Jarlesæde.

Til Mainland slutter sig umiddelbart de to, dels af Naturen, dels i forhistorisk Tid befæstede Holmer: *Mainlands Brochs.*

2. *Broch of Birsa* i N. V. og

3. *Broch of Deerness* i S. O., der nu tildels er landfaste med Mainland (Broch of Birsa dog kun ved Lavvande).

II. Den nordre Øgruppe. Den Krans af Øer, der fra Kirkwallbugten drager sig mod N., kan deles i en indre og en ydre Linie med Mainland som Udgangspunkt. *Den indre Linie* begynder med: *Den nordre Øgruppe.*

4.* *Shapinsay* (Hjalpandisey?)[1], 29 km.[2] med ca. 1 000 Indbyggere. Den ligger N. for Kirkwall- og Inganessbugterne. Paa Øens Sydostside laa Ellidarvik (nu Ellwick), hvor Haakon IV landede paa sit Vesterhavstog 1263. Nu reiser Balfour-Castle sig paa Øen.

5. *Ellerholm* (Hellisey, Helliarholm, Huleøen, Forduns Heleneholm), ligger i Sundet mellem Mainland og Shapinsay.

6.* *Damsay* (Daminsey) i Aurridafjorden, var Scenen for Jarl Erlends Drab i December 1156.

7.* *Gairsay* (Gáreksey) var Svein Asleifsons, den sidste Vikings, Hjem ca. 1150. Den ligger ret i Nord for Kirkwallbugten og sees fra Kirkwall.

[1] Jos. Anderson taler i sin «Scotland in early Christian times» I p. 60 om «Sagaens Hjalpandisey». Dette er feilagtigt. Shapinsey nævnes aldrig i Sagaerne, og «Hjalpandisey» er kun en — vistnok rigtig — Conjectur af P. A. Munch. ved Hjælp af Peder Claussens: «Gjalpandisøi».

8. *Swainholm*, lige ved Gáreksey, antages af Munch at have hedt Svínholmr; jeg ved ikke, om filologiske Grunde skulde umuliggjore min Tro, at Holmen kan have hedt Sveinsholmr efter Svein Asleifson.

9.* *Wire* (Vigr), Nord for Gairsay, var samtidig Sagnhelten Kolbein Hrugas Hjem.

10.* *Rowsay* (Hrolfsey), 48,3 km.² med henved 900 Indbyggere. Her boede paa Gaarden Vestnes samtidig med de to Nysnævnte den mægtige Sigurd paa Vestnes. Oen ligger ret i Nord for Wire.

11.* *Enhallow* (Eyin helga), ligger i Efjusund mellem Mainland og Rowsays Vestside.

12.* *Egilsay* (Egilsey), hvor den hellige Magnus blev dræbt, ligger paa Østsiden af Rowsay med sin vidtskuende Kirke paa Toppen.

Den nordre Øgruppes *ydre Linie* dannes af følgende Øer:

13.* *Stronsay* (Strjonsey), 39,6 km.² med ca. 1 300 Indbyggere, er Liniens sydligste Ø.

14.* *Papa Stronsay* (Papey minni, den mindre Papø), hvor Ragnvald Bruseson blev dræbt.

15.* *Eday* (Eidey), 29,5 km.² med lidt over 700 Indbyggere, med den lille

16.* *Eday kalf* (Eidey-kalfr).

17.* *Sanday* (Sandey), 66,7 km.² med ca. 2 000 Indbyggere og stærke Spor af den allerældste norske Bebyggelse.

18 og 19. *Holms of Huip* (Hop? Sigluholmr, Vigf.: Hof?) strax Nord for Stronsay (Acc. p. 157).

20 og 21. *Lingholm* og *little Lingholm* (Lyngholmr), Vest for Stronsay.

22 — 24. *Holms of Ire* (Eyjarholmar), Nord for Stronsay. Tre i Tallet.

25* og 26. *Faray* og *Holm of Faray* (Færey og Straumsholmr), Vest for Eday.

27 og 28. De to *Greenholms* (Grænholmar), i Syd for Sanday.

29. *Auskerry* (Outskerry? Austrsker?), langt ude i Havet Sydøst for Sanday.

30.* *North Ronaldsay* (Rinansey), hvor Torv Einar fangede Halfdan Hálegg, ligger nordligst i Øgruppen, Nord for Sanday.

31.* *Papa Westray* (Papey meiri, den større Papø), var ligesom Papa Stronsay (Papey minni) Tilhold for keltiske Eremiter (Paper). Den ligger Vest for North Ronaldsay.

32.* *Westray* (Vestrey) 62,8 km.² med over 2 000 Indbyggere, har en Havn Pier-o-Wall (Höfn) paa Østsiden. Den ligger Vest for Papa Westray.

33. *Holm of Papa Westray*, Øst for denne, mærkelig ved sine Gravhouge; P. A. Munch nævner den ikke. Jeg vover at tro, at dette maa være den Ø, som af Fordun kaldes «Papa tertia» (den tredie Papey), skjønt Munch udtaler, at det er vanskeligt at sige, hvilken Ø dette Forduns Navn betegner. Han tillægger, at «et tredie Papa eller Papey findes nu ikke blandt Orknøerne». Dette

Pl. III.	Fig. 2. Dundas-street, Stromness.

kan dog egentlig ikke siges, al den Stund denne Ø virkelig kaldes «Holm of *Papa* Westray».[1]

34. *Fair-Isle* (Fridarey), ligger midt imellem Orknøerne og Shetlandsøerne, 30 engelske Mile Nord for North Ronaldsay, men regnes sædvanlig til Orknøerne.

III. Den søndre Øgruppe bestaar ogsaa af to Linier, en østre og en vestre, begge Syd for Mainland. *Den søndre Øgruppe.*

Den østre Linie bestaar af følgende Øer:

35.* *Copinsay* (Kolbeinsey), Øst for Mainlands søndre Ende.

36.* *Lamon* (Lambholmr), Syd for samme Punkt.

37. *Glimsholm* (Glumsholmr), lidt vestligere, Syd for Mainland.

38. *Hunday* (Hundey), endnu lidt vestligere.

39.* *Burray* (Borgarey), Syd og Øst for de to sidstnævnte Øer.

40.* *South Ronaldsay* (Rögnvaldsey), 53 km.² med over 2 500 Indbyggere, har en Havn, Hoxa (Haugseid) med Margarethope, hvor «the maid of Norway» fandt sin tidlige Død.

Den vestre Linie bestaar af følgende Øer:

41.* *Hoy* (Háey, den høie Ø, ligesom Øen i Drøbaksund) med *Walls* (Vágaland, Vágar) 133 km.² med ca. 1 400 Indbyggere, ligger i Syd for Mainlands Vestspidse. Hoy har de høieste Toppe paa Orknøerne — Ward-Hill naar en Høide af 513 m. Øen deles i to — forøvrigt helt sammenhængende Dele, det bjergfulde, egentlige Hoy og den lavere, flade, søndre Del, Walls med Havnen Osmondwall (Ásmundarvág), hvorfra Olaf Tryggvesøn tiltraadte sin Reise til Norge i 995.

42.* *Graemsay* (Grimsey) ligger i Sundet mellem Hoy og Mainland.

43* og 44. *Cavay* (Kalfey) med *Barrel of Butter* (Kerlingarsker), ligger Øst for Hoy.

45—48. *Risay* (Hrisey), **Faray* (Færey), **Flottay* (Flatey) og *Calf of Flottay* (Flateyjarkalfr) ligger alle ligeledes Øst for Hoy fra Vest mod Øst.

49. *Swithay* (Suðrey), ligger Syd for de sidstnævnte Øer.

50* og 51.* Innerholms of Stromness.

Endelig ligger:

52* og 53.* *Swonay* (Svíney), *Stromay* (Straumsey), der dog sædvanlig regnes til Caithness, og længer mod Øst

54 og 55. *Pentlandskerries: Meikleskerry* og *Littleskerry* alle midt i Pentlandsfjorden mellem Orknøerne og Skotlands Nordkyst.

56. *Suliskerry* (Sulnasker), langt ude i Havet Vest for Mainland.

Hertil kommer saa følgende smaa ubeboede Holmer og Skjær: 57. *Tievisholm* (Þjofaholmr) ved Kirkwall, 58. *Horse* of Copinsay, 59. *Cornholm* nær denne, 60. *Grassholm* (Grasholmr) Nord for Shapinsey, 61. *Wartholm* (Vardholmr?) ved Westray, 62. *Kiliholm* og 63. *Holm of Egilsay*. 64. *Galt* of Shapinsay, *Smaaholme.*

[1] Se Saml. Afh. III p. 85.

65. og 66 *Skerries of Skea* (Westray), 67. *Scalskerry* (Erkr-sker?) ved North Ronaldsay og 68. *Sealskerry* ved Eday, 69. *Hen of Gairsay* (Gáreksholmr?), 70. *Holm of Grimbister* i Aurridafjorden, 71. *Holm of Houston* ved Orfir, 72. *Holm of Holland* ved Westray. Lægger vi hertil de i Stat. Acc. nævnte Holmer 73. *Skerry of Vasa* ved Shapinsay[1] 74. *Rousholm* (Ruskholm) ved Sydenden af Stronsay[2], 75. *Redholm* ved Eday[3] samt 76. *Holm of Aikerness* Vest for Papa Westray 77. *Holm of Elsness* ved Sanday 78—80 de tre *Holms of Spurness* ved Sanday, 81 og 82. to ubeboede *Holms of Stromness* og 83. *Holm of Scockness* ved Rowsay (Wallace), har vi ialt 83 navnfæstede Øer. De i Noterne til Wallaces «Orkney» (1693) nævnte Holmer: Midgairth ved Stronsay (Huip?), Holm of Renndale i Aurridafjorden, Blackholm ved Copinsay (Horse?) og Weatherholm ved Westray (Wartholm?) synes at være andre Navne paa nogle af de ovenfor nævnte Holmer.

Geistlig Inddeling. I geistlig Henseende deles Orknøerne i 18 Præstegjæld (Parishes), nemlig: 1. Westray and Papa Westray. 2. Cross and Burness (North Ronaldsay). 3. Lady (Sanday). 4. Stronsay and Eday. 5. Rowsay and Egilsay. 6. Evie and Renndale. 7. Hara and Birsa. 8. Sandwick. 9. Stromness. 10. Firth and Stenness. 11. Orfir. 12. Kirkwall and St. Ola. 13. St. Andrews. 14. Holm (6—14 ligger paa Mainland). 15. Shapinsay. 16. Hoy and Graemsay. 17. Walls and Flottay. 18. South Ronaldsay. (Opgave af 1900.)

Repræsentation. Orknøerne sender sammen med Shetland en Repræsentant til det britiske Parlament.

Naturen. *Naturen* paa Øerne erindrer paa sine Steder ret levende om visse Trakter paa Norges Sydvestkyst, og man kan vel forstaa, at Jæderbuerne fandt sig hjemme, naar de kom over til Øerne, hvor de derhos fandt et mildere Klima end i Hjemmet. Med Undtagelse af Hoy, hvor Bjergene stiger op til en Høide af over 500 m (Wardhill) samt Partier paa Mainland og Rowsay, hvor de naar op til c. 260 m. er jo Øerne lave og flade. De hæver sig stundom langsomt skraanende opad fra Ø. mod V., men har paa Vestkysten steile Affald med dybe Huler, som Vandet trænger ind i. Ligesom Jæderen er ogsaa Orknøerne træløse. Skjønt Klimatet er mildt, da Øerne ligger saa at sige lige ved Golfstrømmen, gjør dog de stadig henover Øerne strygende Vinde, at større Trægrupper kun sees i hegnede Haver (i Kirkwall endog Sykomorer); derimod trives Buske og Blomster fortræffeligt; jeg har i August fundet blomstrende Fuchsia voxende vildt ved Veikanterne omkring Finnstown. Engang maa dog Øerne, navnlig Hoy, der endnu har noget tilbage, og Mainland have eiet Skov — derom vidner, siger man, de Trærødder, som findes i Myrene, navnlig paa Deerness — men saa langt Historien gaar tilbage, har Øerne været træløse; allerede Solinus siger: «non habent silvas», og en af de første norske Jarler, Torv-Einar,

[1] St. Acc. p. 8. [2] St. Acc. p. 163. [3] St. Acc. p. 158.

fik ifølge Sagaen sit Tilnavn deraf, at han lærte Befolkningen at brænde Torv. De stærke Storme, der har berøvet Øerne deres Trævegetation, blæser ogsaa om Sommeren, og naar Høststormene raser over Øerne, kan Atlanterhavets Bølger drive Skumsprøitet op over den 130 m høie Vestkyst.

Luften er i det Hele fugtig, og Jordbunden er myrlændt saavel paa Høiderne som i Lavlandet, hvor betydelige Torvmyrer forekommer.

Hist og her er Ligheden med Jæderens Landskaber ganske paafaldende. Udsigten fra Widefordhill erindrer saaledes — i sine store Træk — levende om Udsigten fra Vaalandspiben ved Stavanger, kun er dens Dimensioner større. Ved vor Fod ligger Byen med den gamle Domkirke, Vaagen med sine Skibe og den stille Indsø (Pollen), rundtom os de skraanende Bakker og flade Heder — derudenfor de spredte Øer og Holmer og yderst Havet; men hinsides Fjorden fortoner sig i fjern, blaalig Dunst *hist* Hjelmelandsfjældene, *her* Nordskotlands fjerne Bjergtoppe, Skarven og Morven.

Dyre-verdenen.

Husdyrene synes mig, hvad Skjønhed angaar, at være degenererede her ude paa Øerne: man ser mange stygge Hunde og faa vakre Heste (Ponies); ogsaa Kjørene, der prises for sin Frugtbarhed, er smaa, tykmavede og kluntede, maaske paa Grund af, at de tildels fodres med Søgræs og Tang. Men paa Skjærene soler Sælhund og Oter sig i de varme Sommerdage, talrige Delfiner boltrer sig i Sundene, og omkring Skjær og Øer flagrer en Fugleverden, der ikke mindst erindrer os om Norges Vestkyst, en utallig Mængde Søfugl: Teist, Kjell, Lom, Lunde og Skarv, der endog har bevaret sit norske Navn, stryger skrigende og pibende langs Kysten eller sidder i tusindvis paa Skjærene, som de ofte helt bedækker; men fremfor Alt ser man Maager i endeløs Mængde. Ligesom Duerne sværmer om Marcuskirkens Kupler i Venedig, saaledes flagrer Maagerne om Magnuskathedralens Taarn. De er fuldstændig hjemme i Byens Gader, hvor de spiller samme Rolle som Ænderne og Hønsene i vore Smaabyer.

Jeg har ogsaa gjort Bekjendtskab med dem udenfor Byen, paa Landeveiene, hvor de færdes i talrig Mængde, og det er morsomt at iagttage, hvorledes disse Sømænd aabenbart ikke finder sig helt tilrette paa Landjorden; ligesom de norske Indvandrere bevarede sine norske Vikingsæder, bevarer de sine egne Sømandsmanerer ogsaa paa Land. Naar vi ruller forbi i vor Gigh, og de bliver forskrækkede, flyver de ikke flaxende op som en skikkelig Due eller Høne; men de dukker sig ned i Lynget eller Sandet, eller de trykker sig flade mod Klippehellen, — tydeligvis en gammel Vane, der sidder i dem fra Søen, hvor Undervandsniveauet er deres naturlige Tilflugtssted.

Og i Havet leger foruden de talrige Delfiner en Verden af Fiske, omtrent de samme, som vi kjender paa Norges Vestkyst: Torsk, Lange, Sei, Kolje o. s. v., ligesom Skaldyr, navnlig Hummer, forekommer i talrig Mængde.

Befolkningen.

Befolkningen paa Orknøerne, der fremdeles er stolt af og med Kjærlighed hænger ved sin norske Afstamning, mens den ikke gjerne lader sig kalde Skotter, hvad den ogsaa kun er for Sprogets Vedkommende, lever hovedsagelig som

Sømænd og Fiskere eller af Fædrift og lidt Agerbrug. De smaa Grundbesiddere af norsk Herkomst, de faa saakaldte «Udallers», Odelsmænd, d. v. s. Selveiere («peerie[1] lairds»), der nu navnlig skal findes i Hara Sogn paa Mainland og dets nærmeste Omgivelser, er de eneste virkelige, frie Jordeiendomsbesiddere blandt de skotske Bønder. De større Godseiere, for det meste Skotter, har lige siden Midten af det 19de Aarhundrede, skjønt Øerne er vel skikkede for Kornavl, hovedsagelig slaaet sig paa Faareavl som mere lønnende. Orknøboerne mærker ligesom Nordmændene sine Faar, der gaar ude Sommer og Vinter, paa Orene eller Næsen. De dyrker især Havre, Byg, Poteter og andre Rodfrugter. Der fandtes i 1888 paa Øerne 25 726 Stykker Hornkvæg, 33 017 Faar, 4 985 Svin og 6 166 Heste. Orknøboerne fanger derhos Sild, Kabiljau og Hummer i stor Mængde; de udfører Hornkvæg, Heste, Fuglevildt, Æg, Uld, Hummer, saltet Fisk, Fjær og Dun. Fuglefangsten foregaar dels ved Hjelp af Net, dels paa samme Maade som paa Færøerne og Shetland, idet en Mand lader sig heise ned i et Reb fra Høiden til det Sted paa Klippesiden, hvor Fuglene har sine Reder. Der forarbeides og udføres Strikkevarer, især Strømper og Schawler. Derhos beredes Soda af Strandens Tangaske (kelp).

Levende minder det om Norge, at vi paa Øerne ikke som i England og Skotland og paa Continentet næsten overalt træffer Landsbyer, men ligesom i Norge spredte Gaarde. Dette viser, at Øernes Bebyggelse har fundet Sted paa norsk Vis.

I sit rette Element er Orknøboerne ligesom Nordmændene paa Søen. De er ganske modsat Gaelerne i Nordskotland fortræffelige Sømænd, og den Reisende, siger Worsaae i 1840-Aarene, som vil over Pentlandsfjorden i Baad, søger gjerne sine Skydsfolk blandt Nordmændene; thi Gaelerne har ingen Disciplin og taber Hovedet i Farens Stund, da Ingen kan befale, og Ingen vil lystre.

Man ser sig glad paa Orknøboerne; thi man mærker strax, at de er vore Landsmænd: de lyse, trohjertede, men intelligente Sømandsansigter (Fig. 3) med blaa Øine, blondt Haar og rundskaaret Skjæg under Hagen, veirbidte og stærke, erindrer om den ligeledes af Fiskere og Søfolk bestaaende Befolkning paa Norges Vestkyst, fra hvilken de jo ogsaa virkelig i det væsentlige nedstammer. Det berører derhos naturligvis en Nordmand forunderlig hjemligt her ude paa Øerne at blive tiltalt med den norske Bondes fortrolige «Du» og «Dig» («thou» og «thee») istedetfor med «you» — sikkerlig en Levning fra den norske Tid. Man befinder sig saa forunderlig vel imellem disse Mennesker, der synes En saa bekjendte, hvis Navne har en saa norsk Klang, og som hænger saa varmt ved Norge. De Ord, som Munch nedskrev for 50 Aar siden, gjælder endnu; jeg har selv erfaret deres Sandhed. «Befolkningen, siger han, hænger ved Erindringen om den ældre, norske Nationalitet med en Ærbødighed, der grænser til Sværmeri. Den norske Tidsalder, afskaaren ved en ny Sprogperiode, staar i en mystisk Glorie før Orknøbeboerne. De hæver den til Skyerne paa den

[1] Cfr. det norske «piren», smaatærende, svagelig.

Pl. IV.	Fig. 3. Orkneytyper. Bønder fra Evie.

nyere, engelsk-skotske Tids Bekostning. Alt, hvad der skriver sig fra hin Tid, og overhovedet Alt, hvad de kalder «*Norn*» (sammendraget af det gamle Norron d. e. Norsk) betragter de som ædlere og bedre end alt Skotsk eller Engelsk. Under disse Omstændigheder vil man lettelig begribe, at en Nordmand paa Orknø har det meget godt; thi han hilses ei alene som en Landsmand, men og som en af en ædlere og mere ublandet Stamme».[1]

Klagen overfor de nyere Tider beror vistnok især paa de store Skattebyrder; men der bagved skjuler sig, som Munch rigtig bemærker, virkelig nationale Hensyn. I den norske Tid var Orknøbonderne virkelige Odelsmænd, Selveiere. Men allerede for Øernes Pantsættelse til Skotland var der, strax Jarledommet ved Arv var gaaet over i skotske Hænder, skjont under norsk Overhoihed, kommet en Mængde Skotter over til Øerne. Begunstigede af Jarlerne, erhvervede disse store Jordeiendomme og dannede snart ligesom en Overklasse. Deres Jordegodser nedarvedes efter Forstefødselsret (Majorater), mens de gamle Odelsbønders Jord mere og mere udstykkedes mellem deres Arvinger. Folgelig blev Bonderne mere og mere afhængige af de store Jordegodseiere, hvem det blev en let Sag, naar de onskede at arrondere sine Eiendomme, ved Chicaner at tvinge Smaabonderne til at sælge sine Odelsgaarde og være glade ved at kunne faa bebo sin forrige Eiendom som Forpagter eller Leilænding. Herved opstod et dybt Nag til Skotterne, der forogedes ved, at den gamle norske Lov, den saakaldte St. Olafs Lov, maatte vige for skotsk Lov og Ret, og endnu i 1903 hævdede en orknoisk Eiendomsbesidder sin Ret til Fiske efter St. Olafs Lov saa eftertrykkeligt, at de engelske Myndigheder maatte vende sig til det norske Universitets Retshistoriker for at erholde Kundskab om de gamle norske Loves Fiskeri-Bestemmelser[2]. Da nu snart den Skat, som erlagdes til Jarlerne, betragtedes som en Skat til Jorddrotten, og ved Siden deraf indfortes Skatter til Kronen, betalte Orknoboerne egentlig dobbelt Skat, hvad der yderligere forogede Uviljen mod Skotterne, skjont denne naturligvis i Tidernes Løb er mildnet[3]. Den i Anmærkningen anforte David Balfour slutter dog endnu i 1860 sit Arbeide med de fyndige Ord, der bor citeres i Originalsproget: «Even though Scotland may have reduced Orkney to «the skeleton of a departed country» Britain has still found profit in gnawing the bones.»

Keltiske Forbindelser.

Nordmændene, der ligefra det 9de Aarhundrede gjennem flere Sekler beherskede hele det nordlige Skotlands Kystegne fra Morayfjorden til Caithness, Nordspidse og derhos de omliggende Øer: Shetland, Orknoerne, Hebriderne, Man og store Strækninger af Irlands Kyster, var — fjernede fra Moderlandets mere ordnede Forholde — snart blevne et uregjerligt og voldsomt Folk, hvis Jarler kun nodtvunget underkastede sig Norges Konger, og Kristendommens Indforelse synes ikke i nogen nævneværdig Grad at have forandret eller for-

[1] Saml. Afh. III p. 62.

[2] Se A. Taranger i «Aftenposten» for 13de September 1903.

[3] P.A.Munch l. c. David Balfour of Balfour and Trenaby, Odal Rights and Feudal Wrongs, a Memorial for Orkney, Edinb. 1860.

ædlet dem, for Norge atter vandt ny Indflydelse over Øerne henimod Midten af det 12te Aarhundrede.

De Karakterer og Personligheder, vi møder i Orkneyinga-Saga er derfor i Regelen ikke synderlig sympathiske; en Voldsomhed og Havesyge, der parrer sig med List og Troloshed, møder os ikke sjelden netop hos de mægtigste af Jarlerne, og Skikkelser som Bruse Jarl, Magnus den Hellige og Ragnvald Kale tegner sig dobbelt lyst mod Baggrunden af en Sigurd I og Sigurd Digre, af Einar Vrangmund, Haakon Paulson og Harald Maddadhsøn. Til at udvikle denne uelskværdige Side i de gamle Orknøboers Karakter har nu vistnok i ikke ringe Grad Samlivet og den intime Forbindelse med Kelterne bidraget. Thi de blandede sig naturligvis paa mange Maader med den keltiske Urbefolkning, Forbindelser, hvis Inderlighed viser sig i saadanne Omstændigheder, som at to Sostre bærer Navnene Frakark og Helga, ja endog én Mand Navnene Melbrigd og Eindride, det ene Navn ligesaa tydelig keltisk, som det andet norrønt. Endnu den Dag idag ser man i Nordskotland den lave, mørke keltiske og den høivoxne, lyse norske Type gaa Side om Side, og der findes Egne, hvor Nordmændenes og Kelternes Ætlinger er omtrent lige talrige. Ved det lille Vand Calder nær Thurso paa Caithness — ved Kalvedalsvandet nær Thorsaa paa Katanes vilde vi sige paa norsk — boede længe Kelter og Nordmænd paa hver sin Side af Vandet, og Erindringen herom er endnu bevaret i Navnene Scots Calder om Vestsiden og Norn Calder om Østsiden af Vandet.

Paa selve Orknoerne er der nu kun faa Spor af den keltiske Urbefolkning; men hvor den fremmede Race — især dens Kvinder — griber ind i Nordmændenes Historie paa Øerne, faar denne, trods al sin Vildhed dog altid friske og djærve Saga et eget Skjær af mystisk Uhygge og mørk Grumhed, der farver hele Tidsaldere af Nordmændenes Liv paa Øerne.

Sprog. Skjønt *Sproget* paa Orknøerne er udelukkende engelsk, er der dog Intet, der i saa høi Grad som netop dette, gjennem sine idiomatiske Afvigelser, erindrer om den norske Tid. Det norske Sprog, der allerede var blevet stærkt opblandet med skotsk under de norske Jarler af skotsk Herkomst, forsvandt meget hurtigt efter Øernes Forening med Skotland 1468. Allerede i 1529 bemærker Jo. Ben, at medens Engelskmanden siger: «Guid day, guid man!» siger man paa Mainland: «goand da, boundæ!» («godan Dag, Bonde!»[1]) og i

[1] Det er en ved en vildledende typografisk Anordning foranlediget Misforstaaelse, naar P. A. Munch og efter ham Jos. Anderson lader dette Udtryk kun gjælde for Rendales Sogn; det er sagt om hele Mainland og gjaldt vistnok om Øerne i Almindelighed. I Barrys Gjengivelse af Jo. Bens Beskrivelse af Øerne er nemlig hver af disse forsynet med sin særskilte Overskrift. Det Samme er Tilfældet med alle Præstegjældene paa Mainland; men efter Skildringen af det sidste Præstegjæld paa Mainland, Rendale, tilføier Jo. Ben en Bemærkning om Sproget paa Mainland i Almindelighed, en Bemærkning, der hverken ved nogen Afdelingsstreg eller paa anden Maade er skilt fra Beskrivelsen af det sidst behandlede Præstegjæld, Rendale. Derefter følger saa Overskriften for den næstefter beskrevne Ø. Dette har ledet Munch til ved en flygtig Læsning at henføre Ytringen til Rendale alene. Gustav Storm har dog allerede rettet Feilen i sin Udgave af Munchs Saml. Afh.

Midten af det 17de Aarhundrede talte kun 4 eller 5 Sogne paa Mainland norsk. I 1693 siger Wallace: «Alle taler engelsk med god Udtale; men nogle af det menige Folk taler sig imellem *norsk* eller det gamle *gottiske* Sprog, som de har arvet enten fra Pikterne(!), som først befolkede dette Land, eller fra de Danske og Nordmændene, i hvis Besiddelse det engang var» (p. 40). Et norsk Fadervor meddeler Wallace-Udgaven af 1700, som det fremsiges paa Orknøerne ca. 1690 og Low, som det fremsiges paa Foula (Shetland) Aar 1774.[1] Ligesom norsk Vægt holdt ogsaa norsk Sprog sig altsaa noget udover Øernes norske Tid. — I Bleauw, Atlas, vol. 6, Art.; Nova Orcadum descriptio chorographica (1662) heder det: «Olim namque et hodie quoque in multis, non in omnibus Orcadum insulis vetere gothica seu Norvagorum lingva sed multum corrupta utuntur, eademque res ponderandi ratio cum Norvagis est illis communis». — «Bismer», «Pundler» og «Lispunde» = 24 «Marker» nævnes af Wallace.[2]

Endnu henved Aar 1700 havde man paa Øerne Lawrightmen — Lagretsmænd, der fungerede som Oldermænd ved Sognenes Menighedsmøder, og havde at foretage Undersøgelser om begaaede Tyverier, en Undersøgelse, der betegnes som «Ransalling», tydeligvis det norske «Ransagning». Wallace taler om «a meikle man» i Betydningen en stor, høi (mikill) Mand.

Men i Løbet af det 18de Aarhundrede synes det Norske at være helt forsvundet. Dog siger endnu idag Orknøbonden: «Luck the grind!» istedetfor «Close the gate!» og det Engelsk, som tales paa Øerne, har bevaret et vist norsk Præg i en syngende Accent, der erindrer om vort Vestlands; men forøvrigt ligner det mere det Engelsk, der tales i selve England, end det, der tales i Skotland, vistnok en Følge af, at det saa sent er blevet indført paa Øerne.[3]

Alligevel hænger endnu meget Norsk fast — især i Navnene. I Kirkwall kan man paa Kjøbmændenes Skilter gadelangs læse norske Navne med et svagt engelsk Tilsnit som Kirkness, Midland, Rendall, Hundland. Jeg har endog truffet en Mand af Navnet Ingstad, der vidste, at der i Norge fandtes en Familie af samme Navn. Saadanne norske Familienavne paa Øerne er dog naturligvis saagodtsom udelukkende oprindelige Gaardsnavne; thi det er selvfølgelig væsentlig Stedsbetegnelser og Stedsnavne, der har bevaret den norske Form. Dog erindrer ofte ogsaa Navne paa Gaardsredskaber, Verktøi, Dyr og Planter om

[1] Ifl. Low lyder Fadervor paa Shetland (Foula) 1774: «Fy vor o er i chimeri. Halaght vara nam dit. La konungdum din cumma. La vill din vera guerde i vrildin sindaeri chimeri. Gav vs dagh u dagloght brau. Forgive sindorwara sin vi forgiva gem ao sinda gainst wus. Lia wus ike' o vera tempa, but delivra wus fro adlu idlu for do i ir konungdum, u puri, u glori. Amen».

Ifl. Wallace lyder samme Bøn paa Orknøerne 1690: Favor i ir i chimeri. Helleur (helleut) ir i nam thite, gilla cosdum thite cumma, veya thine mota vara gort o yurn sinna gort i chimeri, ga vus da on da dalight brow vora, Firgive vus sinna vora sin vee firgive sindara mutha vus, lyv vus ye i tumtation, min delivra vus fro olt ilt, Amen: or On sa meteth vera». (Se ogsaa Low p. 108, den Shetlandske Ballade om Orknøjarlen og den norske Kongedatter).

[2] Udgaven af 1883, p. 160, Notes.

[3] Worsaae l. c. p. 304.

de norske Benævnelser. Munch har hort Orknoboerne drikke «Skaal» og tale om «Kjeiper» og «Hamler» i Baadene, og Wallace (Udgave af 1700) siger, at Smaabaade kaldes «Yoals» — vort «Joller». Selv har jeg noteret mig mange norske Ord paa Oerne.

I dette engelsktalende Land heder saaledes en Landtunge ikke isthme eller tongue of land, men «aith» (Eid), en Or heder «ayre», en Os «oyse», en Ø heder ikke island, men «ay», et Sund eller Belt heder ikke blot «sound», men ogsaa «balt»; Rost (Roost, Rost, Roust) betegner paa Orkney den stærke Stromsætning, der opstaar, hvor Søen ved Flodtid passerer over en ujevn Klippegrund. «The North Sea Pilot» nævner 14 Roosts ved Orknøerne.[1] Noust betegner et Baadhus. «Field» betyder ikke som i England et Stykke Mark, men et Fjeld; en Indhegning heder «garth», vort Gard, Gjerde; Havet heder «haaf» (i Sammensætningen «haaffishing»); Torsk heder «Tusk», Sei «Sey», Lange «Long», Sild «Sild», Lax «Lax» — ikke salmon; et Fjældskar heder «skarth», en Fjældknaus «hammar» eller «hnab», en Houg «hoeg» eller «how», en liden Ø «holm»; et Forbjerg ikke promontory, men «ness», et Skjær heder «skerry», en Bugt «wick», stor heder ikke large, men «stour» eller «stor», en Hustuft «toft», en Vaag eller Fjordbund «vog», udtalt «voe», der senere er blevet til «wall» som i Kirkwall, der udtales næsten som Kirkvaa. Eiendommeligt norsk er det, at Smaaoer, der ligger ved Siden af større, kaldes disses «Kalv» (Eday-Calf o.s.v.) aldeles ligesom Malmokalven ved Malmøen i Christianiafjorden. Men vi har ogsaa en større Os «Høne» (Hen of Gairsay) og dens «Hest» (Horse of Copinsay).

Paa den isolerede, Norge nærmest liggende Sanday tales en Dialekt, der synes stærkere opblandet med ikke-engelske (norske og keltiske) Ord end de andre Øers Sprog. Jeg har som norske noteret mig følgende, idet jeg dog her som overalt, hvor jeg bevæger mig paa egen Haand paa det mig fremmede sproglige Gebet maa bede om Undskyldning for mulige Feiltagelser. «Toi» betyder Tøi, Fruentimmerdragt, «vohr» Foraar; «buil» betegner en Baas, vistnok vort gamle Bulk; man steger i en «hellio» — vistnok en Stenpotte. «Cummal» betegner en Høide og synes mig identisk med det svenske kummel; »doven(d)» for engelsk benumbed, doven, død om visnede Lemmer — vort «nummen» —, «forsal» at sadle paa eller spænde for en Hest, «Geyar-carl» en Nisse (gygr-karl?), «Glett», Lysning efter Regn, Glette, «grummal» en Krumme, «harskit» harsk, «illty» Ærgrelse, Smerte, «quoi» liden Indhegning, Kve o. s. v.

Stedsnavne. Hyppigst forekommer naturligvis de norske Ord i *Stedsnavne.* Egentlig talt har saagodtsom alle Gaarde paa Øerne beholdt sine norske Navne; kun udtaler og skriver Øernes nuværende Befolkning dem naturligvis, da den ikke kjender deres Betydning, saaledes som man opfatter den fremmede Lyd. Man kan saaledes baade høre og se skrevet Birsa og (en Følge af de mange Ønavne paa ay) Birsay, Ronaldsa og Ronaldshay for Røgnvaldsey, Eglisha og Eagleshay for Egilsey. Gaarden Hedal heder nu Heddale, Evje, der skrives Evie, udtales

[1] Velvillig Oplysning af Mr. James Cursiter, Kirkwall.

nu som «Ivi». Og Sandvik bliver Sandwick, Skudeviken Scutwick, Rennadal Rendale, Vasdal Wassdale, Steinsnes Stenness o. s. v. En af disse Sammensætninger synes mig særlig interessant. Der er endel Gaardsnavne, der ender paa «bster» (som Scrabster) eller paa «bister» (Brebister, Grimbister, Hobbister eller Howbister, Isbister, Kirbister, Overbister, Oysbister, Swambister). Disse Navnes Endelse synes endnu for 50 Aar siden at være skrevet «buster» istedetfor «bister». I denne Form forekommer ialfald flere af dem baade hos Munch og hos Worsaae. Betydningen er da klarlig den samme som i vor norske Gaardsnavnendelse «Bust», f. Ex. Myklebust o. l.=«bolstadir», altsaa Swambister=Sveinbolstadir, Hobbister = Haugbolstadir o. s. v. Paa Jæderen[1] er noget Lignende Tilfældet, idet stadir eller stad er gaaet over til blot st (Hognestad til Hognest, o. s. v).

Et endnu stærkere Bevis for, hvor fast de oprindelige Navne sidder, som de norske Indvandrere gav Stederne (ørnefni), leverer selve Øernes Navne. Naar undtages Navnene Rinansey, det norske Navn for North Ronaldsey og Daminsey, det nuværende Damsay, der har faaet sine Navne helt oppe i den keltiske Tid efter de irsk-skotske Helgener St. Ringan ɔ: Ninyan og St. Adamnan, — samt muligens Egilsey, — har Nordmændene navnfæstet alle Øerne med de Navne, de endnu idag bærer. For henved 50 af de ca. 80 Øer, vi ovenfor har nævnt, tør vi maaske kunne antyde Derivationen. Efter *Verdenshjørnerne* har vore Fædre opkaldt Austrsker (Auskerry) Vestrey, Suðrey (Swithay); efter *Husdyr:* Hrossey (Mainland), Færey paa to Steder, Lambholm, Hundey, Kalfey, Sviney og Hrossholm (Horse) samt Eideyjar- og Flateyjar-kalf. Efter Øernes *Produkter:* Sealskerry, Risey, Lyngholm, Kornholm og Grasholm. Efter Øernes *Beskaffenhed:* Shapinsay (Hjalpandisey, som den Ø, der «hjælper» Seilerne, som skal ind til Kirkwall, Munch), Hellisey (Ellerholm), Eidey, Sandey, Hop (Huip), Háey, Vágaland, Straumsey. Efter *Eiernes Navne* (rimeligvis sædvanlig Landnamsmændenes): Gåreksey, Sveinsholm, Hrolfsey, Kolbeinsey, Glumsholm, Fridarey, Grimsey, Holm of Grimbister og Røgnvaldsey (South Ronaldsey), hvor det ligger nær at tænke paa selve Mørejarlen som Eponym. Efter sine *Beboere* nævntes de tre Papøer, og om man saa vil þjofaholmr, hvor Tyvene blev hængte. Enhallow (Eyin helga) har sit Navn efter sine hellige Bygninger, Borgarey efter sin Borg, de 2 Pentlandsskjær efter sin Beliggenhed i Pentlandsfjorden og Vardholm vistnok efter en der staaende Varde.

Efter enkelte Stedsnavne at dømme synes det næsten, som om de norske Indvandrere hist og her har navnfæstet Mindet om sin Hjemstavn i Norge ligesom Tilfældet var paa sine Steder paa Island, idet Øen Vigr synes at kunne bevare Mindet om Vigerø paa Søndmøre og Strjonsey om Strjon, Stryen i Nordfjord.[2] Denne Derivation bekræftes yderligere ved en Havn paa Øen, der hos Wallace kaldes «Strynie».[3]

[1] Velvillig meddelt af A. Taranger.
[2] Munch S. A. III p. 92 fl. [3] Wallace p. 11.

Vi faar saaledes overalt paa Orknoerne Indtrykket af, at de hjemlige Traditioner fra Norge har siddet og fremdeles sidder overordentlig fast; det vil nu blive vor Opgave at vise, i hvilken Grad Øernes Monumentalhistorie bestyrker dette Indtryk af varm og inderlig Fasthængen ved Moderlandet.

II. Orknøerne i Literaturen.

Orknøerne i den romerske Literatur.

Orknoerne omtales forste Gang af romerske Forfattere omkring Christi Tid. Efterat *Diodorus Siculus* i sin Βιβλιοθήκη ἱστορική omtrent paa Cæsars Tid har nævnt Cap Orcas som Britanniens nordligste Forbjerg, altsaa Dunnethead (eller maaske Duncansbyhead), omtaler *Pomponius Mela* (Chorogr. l. III cap. 6) paa Keiser Claudius' Tid forste Gang selve Øgruppen Nord for Cap Orcas, som han kalder *Orcades*, og som ifølge ham omfatter 30 Øer. Nogle Aartier senere nævnes Øerne af *Plinius* (Hist. nat. l. IV c. 16), der angiver deres Antal til 40, og ca. 100 e. Chr. af *Suetonius* og af *Tacitus*, der omtaler Julius Agricolas Tog 78 e. Chr. og siger: «Ac simul incognitas ad id tempus insulas, quas Orcades vocant, invenit domuitque». Øerne omtales derhos omtrent samtidig af *Juvenal:*

«— — — arma quidem ultra
Litora Juvernae promovimus et modo captas
Orcades ac minima contentos nocte Britannos».

Claudius Ptolemaeus (ca. 150 e. Chr.) angiver Øernes Antal til 30. Endelig omtales Øerne af *Solinus* (ca. 300 e. Chr.) i hans «Polyhistor» c. 22, hvor han siger om dem: «Numero tres, vacant homine, non habent silvas, tantum junceis herbis inhorrescunt, ceterae earum nudae arenae et rupes tenent». Videre nævnes Øerne af *Eutropius* (c. 350), af *Itinerarium Antonini*, af *Claudian* (c. 400) og omtrent samtidig af *Orosius*, der angiver deres Antal til 33. Ca. 550 nævnes de af *Jordanes* (Goth. c. 1), der angiver Antallet til 34 og ca. 650 af *Isidorus* (14,6), der angiver Øernes Antal til 33.[1]

Norske Kilder til Orknøernes Historie

Trods den fremragende Rolle, Orknøerne har spillet i vort Fædrelands Historie, og skjønt deres talrige og mærkelige Oltidslevninger udgjør en vigtig Del af Norges arkæologiske Materiale, har disse Øer dog kun i ringe Grad sysselsat os Norske efter Sagatidens Ophør. Og selv i denne Periode flyder Kilderne til Øernes Historie kun sparsomt. Hvad vi kalder «*Orkneyinga-Saga*», den vigtigste og næsten eneste Kilde til vor Kundskab om Øerne, er i Virkeligheden kun en Sammensætning af forskjellige Sagaer og Sagafragmenter. Den er sammensat af fem forskjellige Dele; 1) En mythologisk Indledning,

[1] Barry p. 19 .

Fundinn Noregr, som den kaldes i Flatøboken = Vigfussons Udgaves Kap. 1—3. 2) Orknøjarlernes Historie, *Jarlasogur* eller *Jarlasaga* = Kap. 4—38. 3) Jarl Magnus den Helliges og Jarl Pauls Historie, kjendt som *St. Magnus's Saga* = Kap. 39—55. 4) Bogen om St. Magnus' Mirakler, *Jarteinabok* = Kap. 60. 5) Jarl Ragnvalds og Svein Asleifsøns Historie, *þattr Rögnvalds Jarls* = Kap. 56—59 og 61—118. Hertil kommer endnu et Supplement, hentet fra Flatøboken for Tiden nærmest efter Ragnvald Jarls Død samt en Beretning om Biskop Adams Indebrænding i 1222, og endelig føier Vigfusson i sin Udgave af Orkn. Saga hertil et Stykke af Peder Claussens Oversættelse af Inges Saga (Bøglunga-Saga) om Begivenhederne paa Øerne i Begyndelsen af det 13de Aarhundrede.[1] Finnur Jonsson antager, at Orkn. Saga er skreven paa Island efter Beretninger af Orknøboer.

Hvad Orkneyinga Sagas Alder angaar, kan man komme de forskjellige Deles Affattelsestid nogenlunde nær ved at erindre nogle Data. Ligesom Snorre Sturlason har indlemmet den første Del af Jarla-Sogur i sine Kongesagaer, saa at Jarla-Sogur altsaa maa være skrevne før 1241, Snorres Dødsaar, saaledes har ogsaa Fagrskinna, der antages forfattet mellem 1222 og 1225 citeret Jarla-Sogur, — altsaa er denne Del af Orkneyinga-Saga ældre end 1225.

[1] Se Finnur Jonsson, den oldnordiske Literaturs Historie, og Mogk i Grundriss der germanischen Philologie samt Gudbr. Vigfussons Indledning til hans Udgave af Orkneyinga Saga i Icelandic Sagas Vol. I London 1887 p. IX og X. Jeg har for mine Studier benyttet denne Udgave ved Siden af Jos. Andersons Udgave af Hjaltalins og Goudies engelske Oversættelse (Edinburgh 1873), der er foretaget efter Jonæus' Udgave af 1780, men citerer i det Følgende, hvor ikke anderledes er bemærket, efter denne sidste Udgave, da dens Kapiteltal er de sædvanlig benyttede. For dem, der maatte ønske at sammenligne denne Udgave med Vigfussons, skal jeg her give en Sammenstilling. Tallene foran Lighedstegnet betegner Vigfussons, Tallene efter Lighedstegnet Andersons (Jonæus') Kapiteltal.

1	21 = 5	41 = 25	61 = 49	81 = 71	101 = 91—92
2	22 = 5—6	42 = 26	62 = 50	82 = 72	102 = 93—95
3	23 = 7	43	63 = 51	83 = 73	103 = 95—97
4 = 179	24 = 8	44	64 = 52—55	84 = 74	104 = 97
5 = 180	25 = 9	45 = 27—33	65 = 56	85 = 75	105 = 98—99
6 = 181	26 = 10	46	66 = 57	86 = 76	106 = 100
7 = 182	27 = 11	47	67	87 = 77	107 = 101
8 = 183	28 = 11—12	48 = 34	68 = 58	88 = 78	108 = 102
9 = 184	29 = 13	49 = 35	69 = 59	89 = 79	109 = 103
10 = 185	30 = 14	50 = 36	70 = 60	90	110 = 104
11 = 186	31 = 15	51 = 37	71 = 61	91 = 80	111 = 105
12 = 187	32 = 16	52 = 38	72 = 62	92	112 = 106
13 = 1	33 = 17	53 = 39	73 = 63	93 = 81	113 = 107—108
14	34 = 18	54 = 40	74 = 64	94	114 = 109
15	35 = 19	55 = 41—44	75 = 65	95 = 82	115 = 110
16 = 2	36 = 20	56 = 45	76 = 66	96	116 = 111
17	37 = 21	57 = 46	77 = 67	97 = 83	(117)
18 = 3	38 = 22	58 = 47	78 = 68	98 = 84	118 = 112—113
19 = 4	39 = 23	59 = 48	79 = 69	99 = 85—86	Addenda I = 113—116
20	40 = 24	60(Jarteinab.)	80 = 70	100 = 87—90	» II = 117

Den første Optegnelse af Sagaens ældste Dele maa da ligge i Tiden mellem Aar 1225 og Aar 1100, da Jarlerne Pauls og Erlends Liv († 1098) omtales i Imperfectum, (37 Vigf., 21 Anderson), og dens yngste Dele maa være yngre end 1158, Jarl Ragnvalds Dødsaar. Hvad den Del af Sagaen angaar, der behandler Magnus den Helliges Historie, saa gjælder om den det Samme, som udtales i og om de andre Versioner af Magnus-Saga, hvorom vi nedenfor skal tale, nemlig at den delvis er bygget over en latinsk Levnetsbeskrivelse af Helgenen, der affattedes af en vis Rodbert (Mag. Robert af Elgin?) «tyve Vintre efter St. Magnus' Død», d. v. s. 1135—1136. Orkneyinga-Sagaens sidste Kapitel, Tillægget om Biskop Adams Indebrænding i 1222, siger selv, at Begivenhederne «endnu er i friskt Minde», og da Drabsmændenes Afstraffelse nævnes, men ikke Jarl Jons Død i 1231, er denne sidste Del af Orkneyinga-Saga vistnok affattet mellem 1223 og 1231. Flatøboken, der i sin Gjengivelse af Orkneyinga-Saga meddeler det første Kapitel af Jarla-Sogur i meget udvidet Form (Jarl-S. c 1 = Flatøb. c. 179—c. 187), er som bekjendt meget yngre, nedskreven mellem 1387 og 1395.

Foruden Orkneyinga-Saga maa som Kilder til Orknøernes Historie nævnes de to geistlige Sagaer om St. Magnus, nemlig *Magnus's Saga hin lengri* og *Magnus's Saga hin skamma*, der begge i udvidet Form meddeler Helgenens Liv og Mirakler. De er begge i den Form, hvori vi eier dem, meget yngre end Orkneyinga-Saga; den længere Saga citerer Snorre Sturlason, og Manuskriptet til den kortere synes at tilhøre Tiden 1380—1400 (Vigfusson). Derimod antyder den længere Saga, hvad der gjælder om alle de tre Fremstillinger, vi kjender af St. Magnus' Liv, at den hviler paa det ovenfor nævnte af Mag. Robert «tyve Vintre efter St. Magnus' Død» forfattede latinske Verk om Helgenens Liv og Mirakler.

Endelig supplerer de *Islandske Annaler* paa enkelte Punkter vor Viden om Begivenheder, der ligger senere end Afslutningen af Orkneyinga-Saga. Men ogsaa Islandske Annalers spredte Notitser — omtrent vor eneste Kilde til Orknøernes Historie ad literær Vei efter Orkneyinga-Sagas Afslutning — forstummer snart, og efter Adskillelsen fra Norge i 1468 synes Øerne helt glemte af os. *Peder Claussen* er den Første, der igjen i sin «Norriges og Omliggende Øers sandfærdige Beskrivelse» (trykt i 1632) erindrer om Orknøernes Tilværelse, idet han ofrer dem hele 2 Sider (i Udgaven af 1727) og nævner 25 af Øernes Navne samt Bisperækken.

Norske Orkneystudier.

Siden *Torfæus* for 200 Aar siden skrev sin «Orcades», har Øerne saagodtsom ikke været paaagtede af os Norske. Kun faa Nordmænd har betraadt denne vor egen klassiske Jord, naar undtages en og anden skibbruden Sømand, der har fundet et gjæstfrit Ly hos de venlige Landsmænd derborte paa de frændetro Øer. Endelig kom med videnskabeligt Formaal i 1849 — altsaa for vel et halvt Aarhundrede siden — *Peter Andreas Munch* til Øerne og offentliggjorde som Resultat af sin Reise, der dog kun omfattede den søndre Del af

Mainland, sine desværre kun altfor kortfattede «Erindringer fra Orknøerne» (Norsk Folkekalender for 1853, S. 8—34, optrykt i Saml. Afhandl. udg. af G. Storm III S. 52—79) og sine grundlæggende «Geografiske Oplysninger om de i Sagaerne forekommende Skotske og Irske Stedsnavne» (Annaler for nordisk Oldkyndighed 1852 S. 44—103 og 1857 S. 308—381, optr. i Saml. Afh. III S. 79—181) samt nogle Aar senere sin Tolkning af Runeindskrifterne i Maeshow: «Om de ved Steinsnes paa Orknøerne nys opdagede Runeindskrifter» (Ill. Nyhedsblad 1861 Nr. 48 og 49, optr. i Saml. Afh. IV S. 516—529). Siden Munchs Tid har, saavidt jeg ved, før Aar 1900 ingen Nordmand besøgt Øerne i den Hensigt at søge Sporene af vore Fædres Liv og Virke derborte paa «det ensomme Eiland». Og Øernes Mindesmærker har hidtil *aldrig* været undersøgte af nogen Nordmand.

Skotske Orkney-studier.

Derimod har Øernes Mindesmærker saavel fra den keltiske Oldtid som fra den norske Middelalder været Gjenstand for høist fortjenstfulde Forskninger af skotske Forfattere og Videnskabsmænd: i ældre Tid *Jo. Ben* (1529), *Wallace* (1693), *Low* (1774) og *Barry* (1805), i vor Tid *Wilson*, *George Petrie*, *Sir Henry Dryden* og *Joseph Anderson* m. fl. De to Sidstnævnte har nedlagt et grundigt Arbeide paa Undersøgelsen ogsaa af de *norske* Mindesmærker.

Men dels er disse Undersøgelser spredte i forskjellige, for norske Læsere ikke altid let tilgjængelige arkæologiske Publikationer, dels vil vi Nordmænd let hist og her føle det som et Savn, at de skotske Lærde ikke til Sammenligning har kunnet inddrage i sin Betragtning den samtidige Bygningskunst i selve Moderlandet, Norge, hvorved enkelte ikke ganske uvæsentlige Feilsyn forekommer mig at være opstaaede. Man misforstaa mig ikke, som om jeg i mindste Maade vilde underkjende de skotske Forskeres høit over min Ros hævede Arbeider; jeg har — som man snart vil se — støttet mig og har *maattet* støtte mig til dem under min hele Fremstilling; navnlig skylder jeg at bemærke, at en Mængde Detaljer vedkommende Kirkernes Beskrivelser, navnlig de fleste Opmaalinger, støtter sig til Sir Henry Drydens Undersøgelser. Men af de anførte Grunde tør en Behandling af Øernes norske Mindesmærker *fra norsk Synspunkt* neppe kaldes overflødig, idet som sagt dette for Norges Kulturhistorie saa vigtige Omraade aldrig har været bearbeidet fra norsk Side. Thi Munchs fortræffelige Arbeider berører kun Navnene og blot leilighedsvis selve Monumenterne, idet de væsentlig er af sproghistorisk og geografisk Indhold.

Nærværende Arbeides Plan.

Jeg skal da her forsøge at fremlægge Resultaterne af mine Studier paa dette Felt, navnlig af den Reise, jeg i kunstarkæologisk Øiemed Sommeren 1900 foretog til Øerne sammen med den i Henseende til kunsthistoriske Kundskaber mest fremragende af vore Arkitekter, Hr. *Johan Meyer*, og det er mit Haab, at denne Fremstilling maa kunne have Interesse ikke blot indenfor Fagmændenes hos os saa snævre Kreds, men for Enhver, der har vort Fædrelands Historie og Mindesmærker kjær. Med dette Hensyn for Øie er da ogsaa Fremstillingsmaaden valgt, idet Øernes Saga, saalangt den dertil kan bruges,

er benyttet som den naturlige Folie for Oernes Monumentalhistorie. Herved haaber jeg at have knyttet de kunsthistoriske Data til en Række saa almeninteressante historiske Facta, at det Hele bliver læseligt ogsaa for dem, hvem de fagmæssige, bygningshistoriske Detaljer, losrevne fra sin historiske Baggrund, vilde forekommet mindre interessevækkende.

Læseren vil snart erfare, at dette lille, mærkelige, «udsvømmede Norges» Skjæbne paa ethvert Punkt berører os som en Del af vort eget Lands, at dets Historie er vor egen. Og sin eiendommelige Farve faar denne Historie derved, at den samtidig med at supplere vore Sagaer bryder sig mod en fremmed og vidtforskjellig Folkestammes, mod den *keltiske* Kultur. Netop dette har imidlertid medfort, at de skotske Forskere, der ikke har eiet de af Interessen for vort Folk og Fædreland skabte Betingelser for at sondre skarpt og udskille det norske Element i dets Eiendommelighed, — hvor stort eller hvor ringe nu dette Element maatte vise sig at være — navnlig for Kirkernes Vedkommende har slaaet Norsk og Keltisk i Hartkorn og betegnet Alt, som ikke viser direkte Indflydelse af den udviklede normannisk-romanske eller gothiske Stil, som «Keltisk», hvad enten det er et Verk af Kelter eller af Nordmænd. Det er disse Grænser, der er blevne flydende, ja næsten udviskede, jeg ønskede at optrække tydeligere og skarpere end hidtil. Derfor har jeg anseet det for rigtigst at medtage en Oversigt ogsaa over de tildels især i ældre Tider som norske anseede keltiske Mindesmærker fra Tiden før Nordmændenes Ankomst, og idet jeg saa for Fuldstændigheds Skyld og paa Grund af deres interessante Karakter har indlemmet ogsaa de efter-norske, skotske Monumenter i min Betragtning, er det Hele blevet et Forsøg paa *en samlet Fremstilling af Orknøernes Monumentalhistorie,* hvor de forskjellige Bestanddele er saavidt muligt tydeligt udsondrede fra hverandre, et Forsøg paa at tilbageerobre for vor nationale Bevidsthed denne tabte og glemte, men betydningsfulde Provins af vort Land, et Forsøg, som jeg vil haabe snart maa blive fulgt af bedre og udførligere Arbeider fra kyndigere norske Hænder, naar Feltet først engang paany er aabnet og Interessen vakt for denne Del af vort Fædreland.

FØRSTE BOG.

MINDESMÆRKER, SOM NORDMÆNDENE FOREFANDT VED SIN ANKOMST TIL ORKNEY.

Orknøernes forhistoriske og keltisk-kristne Mindesmærker.

I. Forhistoriske Mindesmærker.

(før Aar 600 efter Chr.)

Pikterne.

Som vi har seet, kaldte Solinus ved Aar 300 e. Chr. Orknøerne «ubeboede». Dersom Montelius har Ret, naar han sætter Ganggravenes Tidsrum i den yngre Stenalder til Slutningen af det tredje Aartusinde f. Chr., saa skulde Orknøerne, der er i Besiddelse af talrige saadanne Grave, paa den Tid, da den romerske Forfatter kaldte dem «ubeboede», i Virkeligheden havt en mere end 2000-aarig Kultur bag sig. I ethvert Fald har Øerne, længe før Romerne lærte dem at kjende, været beboede af et Folk, som har efterladt sig mægtige Mindesmærker, der ved Nordmændenes Ankomst har traadt dem imponerende imøde: store Gravbygninger, mægtige Stenringe og stærke Forsvarstaarne, Minder om et dygtigt og byggekyndigt Folk, hvis Verker endnu vor Tid betragter med forbausede Blikke som Vidnesbyrd om høi Intelligents, beundringsværdig Arbeidskraft og udviklet Organisation.

Hvilket dette hemmelighedsfulde Folk var, hvorfra det var kommet, og til hvilken Folkestamme det hørte, — derom ved vi intet Sikkert; men det tør ansees som givet, at det sidst og nærmest er kommet over fra Nordskotland, der kan opvise ganske ligeartede Mindesmærker og Oldsager, ligesom det er det uden al Sammenligning nærmeste Fastland. Skjønt der er en Mulighed for, at Øerne oprindelig *kan* have været beboede af et før-arisk Folk, er der dog paa den anden Side ogsaa en Mulighed for, at Orknøernes Urbeboere gjennem hele Øernes forhistoriske Tid har været den samme *gæliske* Gren af den, for Ger-

manernes Fremtrængen hele Vesteuropa beherskende *keltiske* Folkestamme, som Romerne i Nordskotland betegnede ved Navnet *Pikter*,[1] et latinsk Navn, opstaaet af Ordet pingere, at male, altsaa: de Malede, de Tatoverede (picti)[2] — det samme Folk, der endnu beboede Oerne ved Nordmændenes Erobring af disse i det 9de Aarhundredes anden Halvdel.

Monumenternes Arter.

Orknoernes forhistoriske Monumenter kan, enten de nu alle tør antages at være af piktisk Oprindelse eller ikke, henføres til tre forskjellige Arter, der muligens hver betegner sin af de tre store, forhistoriske Perioder:

1. *Ganggravene*, de s. k. *piet-houses*, fra den yngre Stenalder.
2. *Stenringene* og andre opreiste Stene, *the standing stones*, som af Jos. Anderson henføres til Broncealderen, og
3. *Borgene, the broehs* (broughs, boroughs), der synes at tilhøre den ældre Jernalder.

a. Ganggrave (*Picthouses*). Maeshow.

Grave eller Boliger?

Som saamange andre forhistoriske Folk har ogsaa Orknøboerne allerede i Tidernes Morgen eiet Forestillingen om, at Menneskene efter Døden fortsatte sit *jordiske* Liv i Graven, og har derfor, idet de medgav de Døde Fødevarer og Redskaber, som de kunde have Brug for, tillige formet de Dødes Boliger *i Overensstemmelse med de Levendes Huse.* Men medens de Levendes Huse paa Grund af Livets vexlende Fordringer har været underkastet stadige Forandringer, Forfald og tilsidst Tilintetgjørelse, er de Dødes under Jorden gjemte Boliger blevne staaende urørte og uforandrede gjennem Aartusinder lige til vore Dage og har for sentfødte Slægter bevaret Speilbilledet ogsaa af de Levendes Boliger i hine fjerne Tider.

Men netop denne Gravenes Lighed med de Levendes Boliger har længe forvirret Forskerne, der har troet, at de paa Orknøerne bevarede Grave virkelig var underjordiske Huse, der havde været beboede af levende Mennesker, og man har derfor givet disse Grave, der bestaar af opkastede Stenrøser (Dysser, cairns) med byggede Gravkamre (chambered cairns), det misvisende Navn *pict-houses.* Endnu George Petrie og P. A. Munch troede i 1849 ved Udgravningen af Widefordhougen at staa overfor en Bolig fra Kjøkkenmøddingernes Dage, ligesom Sagn endnu lever paa Øerne om de smaa Mennesker, der om Dagen byggede Stæder, men om Natten trak sig tilbage i disse sine trange og lave underjordiske Huse, og det ligger ikke udenfor Mulighedens Grænser, at

[1] *Kelter.*
Galler. Belgier. Briter. *Gaeler.*
Irer. Bretoner. Walliser. *Pikter.*

[2] Ferroque notatas
Perlegit exanimes Picto moriente figuras.
(Claudian)

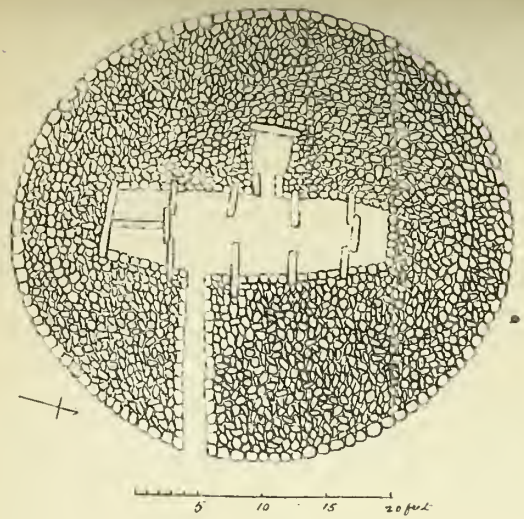

Fig. 4. Picthouse ved Unstan.

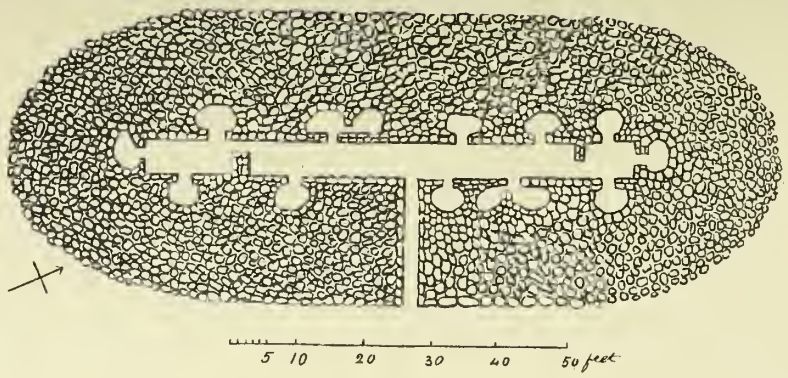

Fig. 6. Picthouse paa Holm of Papa Westray.

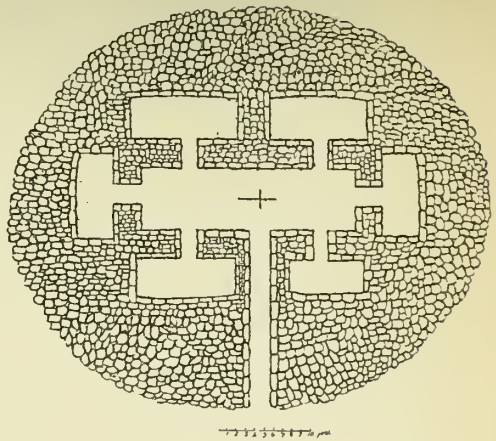

Fig. 8. Picthouse ved Quanterness.

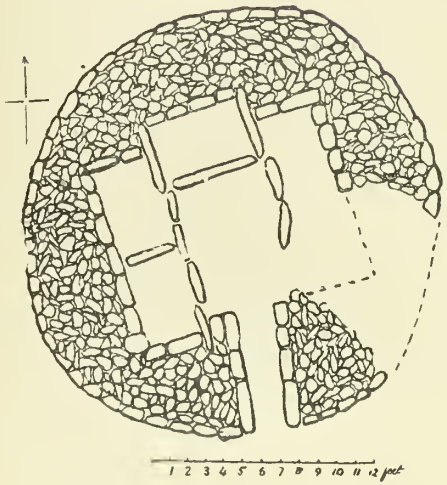

Fig. 5. Picthouse ved Bookan.

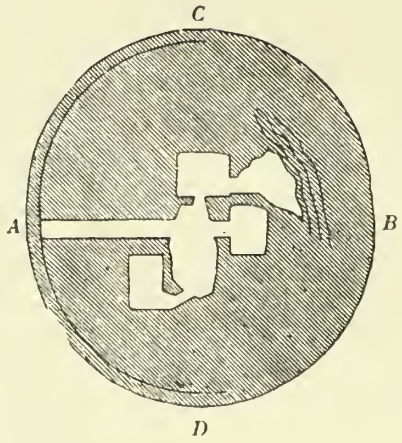

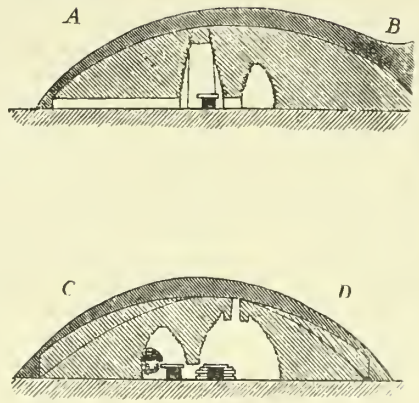

Fig. 7. Picthouse paa Wideford-hill.

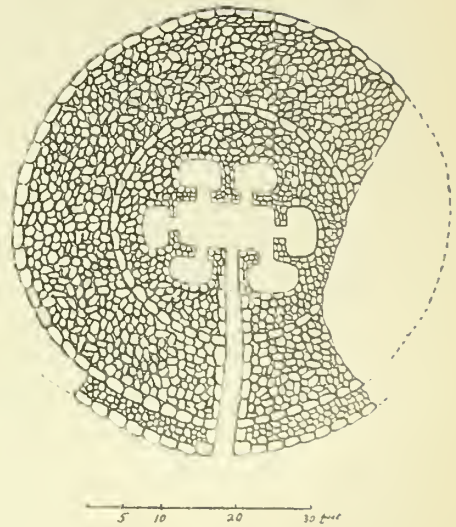

Fig. 9. Picthouse ved Quoyness.

en og anden af disse underjordiske Bygninger virkelig kan have tjent som Menneskeboliger.

De orknøiske pict-houses bærer imidlertid fuldkommen Præget af at tilhøre den Gruppe af *Ganggrave*, der i den yngre Stenalder fra Asien udbredte sig over Syd- og Vesteuropa ligetil Irland og Skandinavien. Ogsaa de i Gravene gjorte Fund henviser dem til denne Tid, — navnlig er der intet Spor af Metal blandt de i Orknøernes chambered cairns fundne Sager.

Pikthusene Collectivgrave.

Orknøernes Pikthuse har alle, hver især, givet Plads for mange Lig, været *Collectivanlæg*, muligens Familiegrave; der findes ikke en eneste Enkeltgrav af denne Art. Naar de orknøiske Graves Antal af Capt. Thomas siges at gaa op til ca. 2000 — af hvilke rigtignok de fleste skal være blotte Rudera, — saa indbefattes formentlig heri ogsaa Rester af de s. k. Brochs, der længe sammenblandedes med Pikthusene — og ganske vist ogsaa af andre Grave (Tumuli, barrows), der tilhører den norske Tid.

Antal.

De virkelige Ganggrave paa Orkney tilhører to Typer:

Typer.

a. *Caithness-Typen*, der som Navnet viser, var den sædvanlige i Nordskotland. Dens Kamre bestaar af 3 eller flere, sædvanlig omtrent lige store Rum, der ligger i Række efter hverandre og er adskilte ved parvis paa Ende satte Stenheller med Aabning mellem Helleparrene. Indgangen er den lange, trange og lave Gang, der har givet disse Grave deres Navn. Disse Gange kan kun betrædes i krybende eller ialfald bøiet Stilling. (Se Fig. 4 og 5.)

b. *Orkneytypen*, der er eiendommelig for Øerne, men i sin Grundform har mere Lighed med Irlands end med Caithness Ganggrave. Dens Kamre bestaar af et større, firkantet, oftest noget langstrakt, høiere Centralrum, tilgjængeligt fra den samme lange, trange og lave Gang, samt af smaa, lave Celler, der er grupperede omkring Centralrummet, undertiden i Linie med, undertiden løftet indtil 1 m. over dettes Gulv. I begge Typer er Gravkamrene sædvanlig dækkede enten af udkragede eller af tværsoverliggende Stene. Et Jorddække breder sig sædvanlig over det Hele og giver det Udseende af en Kjæmpehoug. (Se Fig. 6—12.)

De mest fremtrædende undersøgte Ganggrave paa Orkney er følgende:

Caithnesstypen.

a. Til *Caithnesstypen* hører:

Unstangraven.

1. *Pikthuset ved Unstan* (Fig. 4). Graven ligger paa Spidsen af en i Stenness-Søen paa Mainland udspringende Odde, der ved en dyb Grøft er skilt fra det bagenfor liggende Terrain, og udgroves i 1870-Aarene af Mr. Clauston. Paa Sydøstsiden af den næsten runde Stenrøs, som bedækkede Graven, aabner en lang, men lav og trang Gang sig ind til Gravens Indre. Dette er ved Stenheller, der er satte paa Ende, delt i 5 i Række liggende Kamre. De to Enderum i N. og S. var lukkede med en Stenhelle, og det sydlige Enderum var efter Gravens Længde delt i to Rum. Ved det midterste Rum var en Sidecelle anbragt — Gravens sjette Rum, der var mindre end de andre. Gravens Indre er noget bredere paa Midten end ved Enderne. I Røsens Stenmasse observeredes ved

Periferien og 1 m. inde i Rosen to concentriske Forstotningsmure. Graven gav et særdeles rigt Udbytte af Oldsager: omkring 30 Kar af morkt Ler med Stregornamenter, Flintvaaben, navnlig Pilespidse og Knive samt ubrændte Ben af Dyr og Mennesker. Naar det heder, at her ogsaa er fundet Spor af Ligbrænding, «brændte Ben», mener Montelius,[1] at disse brændte Ben er tilfældigt komne i Beroring med Ild, og at det er tvivlsomt, om Ligbrænding overhovedet forekommer i Europa i Stenalderen. Unstanfundene synes ham at tilhøre den yngre Stenalders allersidste Tid paa Overgangen til Broncealderen. Men af Metal forekommer her intet Spor.

Dimensioner: Hele Røsens Diameter ved Bunden ca. 13,11 m. Gangen ca. 4,5 m. l. × 67 cm. br., Gravens hele Indre: ca. 6,8 m. l. × 2,13 m. br. i Midten, men kun resp. 1,67 m. og 1,30 m. i Enderne, Siderummet ca. 2,30 m. l. × 1 m. br.[2]

Isbistergraven. 2. *Pikthuset ved Isbister,* Birsa paa Mainland. Rev. Clauston fortæller i Statist. Account p. 55, at en Bonde Sommeren 1840 ødelagde et Pikthus paa det nævnte Sted, for at faa Bygningssten. Graven bestod af en Række af 4 «runde» Celler, forbundne med hverandre ved Gjennemgange, der var for trange og lave til at kunne have været bestemte for Mennesker. Da man imidlertid paa den Tid ikke vidste, at vi i disse Bygverker staar overfor Grave, antog han, at Sten- og Grusmasserne *over* Kamrene havde været en Menneskebolig og selve Gravkamrene Sikkerhedskjældere, Tilflugtssteder i Ufredstid. Væggene var glattede paa Indsiden; Taget bestod af flade Heller. Han blev for sent underrettet om Sagen til at kunne redde Graven, men fik dog tildels maalt den.

Dimensioner: Efter hvad Rev. Clauston troede at erindre, var Kamrene 1,30 m. i Diameter og 1,30 m. høie, Gjennemgangene ca. 0,66 m. dybe, 0,66 m. br. 1,12 m. h. og Væggene var ca. 0,34 m. tykke — paa sine Steder tykkere.

Burraygraven. 3. *Pikthuset paa Burray.*[3] Denne Gravrøs har den eiendommelige s. k. «hornede» Form)⌣(, der forekommer paa Caithness. Det Indre er delt i tre Kamre, det sædvanlige Antal paa Caithness, adskilte ved opretstaaende Stenheller med Aabninger. Gangen, der ledede ind til Gravkamret, er ødelagt, og blot nogle faa Fod af Kamrets Vægge er tilbage. En Mængde Rester af menneskelige Skeletter fandtes i og foran Kamret. Ti Menneskeskaller fandtes i det første Rum, ligesom man fandt en Mængde Rester af de almindelige Husdyr, bl. a. 7 Skaller af Hunde.

Dimensioner: Røsen 20 m. l., Kamret 4 m. l. × 2,72 m. Aabningerne 0,67.

Mindre Grav paa Holm of Papa Westray. 4. *Det mindre Pikthus paa Holm of Papa Westray.*[4] Paa den lille ubeboede Holme findes foruden en større Grav af Orkneytypen ogsaa en mindre, der har den for Caithnesstypen sædvanlige Tredeling. Graven var allerede i 1872 i meget forfalden Tilstand, men man kunde dog tydelig se de paa Ende satte Heller, der adskilte Rummene. Der fandtes Dyreben og Rester af mindst

[1] Orient und Europa p. 98.
[2] Se Anderson, Scotl. in pagan times, Bronze and Stone Ages p. 229, Montelius l. c. p. 98 f.
[3] Anderson, Scotl. in pagan times, Bronze and Stone Ages p. 290.
[4] Anderson l. c. p. 290.

10 menneskelige Skeletter og af 11 Daadyrhorn — Anderson mener et for hver af de begravne Mennesker.

Dimensioner: Kamret er c. 4 m. × 2 m. br.[1]

5. *Pikthuset ved Bookan* (Fig. 5), Sandwick Sogn paa Mainland, nærved Stennessøen, blev udgravet i 1861 af Mr. Farrer. Denne Grav danner en Overgang mellem Caithness- og Orkneytypen, idet Kamrene her ikke ligger i Række, men derimod som i Orkneytypen, grupperede omkring et Midtrum. Derimod er de ligesom i Caithnesstypen alle noget nær af samme Størrelse, og Siderummene er ligesom i Caithnesstypen skilte fra Midtrummet ved opretstaaende Stenheller med Gjennemgang. Den næsten cirkelrunde Røs har Indgang paa Sydsiden, og Gangen leder ind i Midtrummets Smalside. Dette Rum har saa mod Vest 2, mod Nord 1 og mod Øst 1 Siderum, det sidste næsten ligesaa stort som Centralrummet. I Midtrummet fandt man blot en Landsespidse af Flint, men i Sidekamrene Rester af menneskelige Skeletter — som altid i disse Grave ubrændte.[2] *Bookan graven*

Dimensioner: Røsen 14,43 m. i Diameter, kun 2 m. h., idet det øvre Parti er forsvundet. Gangen er c. 0,60 m. bred og af samme Høide.

b. Til *Orkneytypen* hører: *Orkneytypen.*

6. *Det større Pikthus paa Holm of Papa Westray* (Fig. 6). Det blev udgravet i 1851 af Capt. Thomas, men har siden lidt meget. Det ligger paa det høieste Punkt af den ubeboede lille Holme, c. 20 m. o. H.[3] Røsen er aflang, — $2^1/_2$ Gang saa lang som den er bred — og har afrundede Hjørner. Indgangen er paa den østre Langsides Midte. Den meget lave Gang er dækket med store Heller. Den udmunder midt paa det Hougens Retning følgende aflange Centralkammers Langside, hvis Tag dannes af paa Ende satte Stenheller. Centralrummet er henimod begge Ender afdelt saaledes, at det falder i et større Midtrum og to smaa Enderum som i Caithnesstypen. Skillevæggene er dog ikke her Heller, men opmurede Vægge, og hver Ende har kun én Væg, der lader en Aabning fri, ikke to modhinanden staaende. Hvert af disse Enderum omgives af 3 Celler og Midtrummet af 8 — 4 paa hver Side, — ialt 14 Celler, dækkede af fremkragede Stene. Deres Gulve ligger i Høide med Centralrummets. To af Vestsidens og 2 af Østsidens Celler i dette Rum har Fællesindgang, ellers har hver Celle sin Indgang. Man maa krybe ind i Cellerne. *Den større Grav paa Holm of Papa Westray.*

Dimensioner: Gangen 5,90 m. l. × 0,66 m. br., 0,88 m. h., Centralrum: 22 m. l. × 1,64 m. br., 3,10 m. h. Cellerne var mellem 4 m. × 1,66 m. og 1,33 m. × 1 m. deres Høide: 1 m.—1,48 m.

[1] Grundplan af G. Petrie i Proc. Soc. Ant. Scot. vol. II pl. 3.

[2] Anderson l. c.

[3] Montelius siger i «Der Orient und Europa» p. 96 om denne Grav: «auf dem höchsten Punkte einer unbewohnten kleineren Insel, Papa Westray, westlich von Papa». Det bør hede: «auf — *Holm* of Papa Westray, *östlich* von Papa *Westray*». Mærkelig nok lægger ogsaa Anderson l. c. p. 281 Holmen Vest for Papa Westray istedetfor østlig. Holmen paa Vestsiden af P. W. heder Holm of Aikerness. Montelius paapeger en mærkelig Lighed mellem denne Grav og en i Neo Paphos paa Cypern.

Pikthouse paa Widefordhill.

7. *Pikthuset paa Widefordhill* (Fig. 7), nær Kirkwall paa Mainland, blev udgravet af George Petrie 1849. Det besigtigedes under Udgravningen af P. A. Munch, der først med sit skarpe Blik i det saa en Grav, men senere, da han ikke længer havde Anledning til Selvsyn, gjennem Petries Beretning om de under den videre Udgravning gjorte Fund, gik over til dennes Mening, at det var en Bolig for Levende. Den udgravne Houg var, da jeg Aar 1900 besøgte den, halvt tilintetgjort. Den ligger kun et Par hundrede Fod under Widefordhills Top. Rosen synes at have været cirkelrund. Den ene Side af Hougen har støttet sig til Klippen, Resten har været omgivet af en Mur af ca. 0,66 m. Høide. Jorden er nu fjernet fra Hougens Top og ene Side, og Stenene er her forsvundne. Centralrummet er aflangt og omgives af tre Celler, en paa dets lange Side paa Indgangsvæggen, en paa den modsatte Side og en paa den ene af de korte Vægge. Gangen, der munder ud midt paa den ene Langvæg, var meget trang og lav. Den er nu helt igjenfyldt. Oprindelig var Taget saavel i Centralrummet som i Cellerne, der laa 0,67 cm. hævede over Centralrummets Gulv, overkragede fra alle 4 Sider, og i Centralrummet har man villet se Spor af en Tagaabning, der giver Montelius Anledning til at tænke paa et Røgfang, der tillige tjente som Tagvindue, og dermed paa en virkelig Bolig for Levende, mens det dog vistnok kun er en Efterligning af, hvad der fandtes i de Levendes Boliger. Man fandt imidlertid ganske vist ingen Menneskeskeletter i denne Grav, men vel Ben af Husdyr, Benredskaber og Muslingskaller. Muligheden af en Bolig for Levende tør saaledes ikke bestemt benægtes. Stensætningen er utilhuggen, men meget omhyggelig udført.

Dimensioner: Rosens Diameter ca. 14,75 m. Centralrummet 3,28 m. l. × 1,64 m. br., 2,46 m. h., Sidecellerne: 1,97 m. l. × 1,31 m. br., 1,97 m. h.[1]

Quanterness-graven.

8. *Pikthuset paa Quanterness* (Fig. 8), nær Kirkwall paa Mainland, blev allerede udgravet i det 19de Aarhundredes Begyndelse, «lately discovered» siger Barry 1808. Det ligger ved Foden af Widefordhill, ikke langt fra Søen. Det er større og regelmæssigere end det nærliggende paa Widefordhill. Rosen er aflang, og Centralrummet har en tilsvarende Form; Gangen fører fra Rosens Langside ind paa Centralrummets Langside. Ved hver af dettes korte Sider ligger en Celle, ved hver af Langsiderne to, — ialt 6 Celler. De er regulært firkantede, og deres Gulv ligger i samme Høide som Hovedrummets. Her fandtes ubrændte Ben af Dyr og Mennesker og i en af Cellerne et helt Menneskeskelet.

Dimensioner: Rosen 41,97 m. i Omkreds (384′ ifølge Barry), 4,59 m. høi. Cellernes Høide mellem 2,79 m. og 2,18 m. Gangen 7,21, m. l., 0,57 br., 0,66 m. h., Kamret: 7,05 m. l., 2,13 m. br., 3,77 m. h.

Quoiness-graven.

9. *Pikthuset paa Quoiness* (Fig. 9), Sandey, blev udgravet 1867 af Farrer og Petrie. Det ligger lige ved Søen, kun nogle Fod over Høivande. Hougen er stor, cirkelrund og ligner i sit Anlæg Quanternessgraven: lang Gang, aflangfirkantet Hovedrum og 6, kun 0,66 m. høie Celler, anbragte som i forrige Grav, men

[1] Anderson l. c. p. 289.

Pict-houses 2.

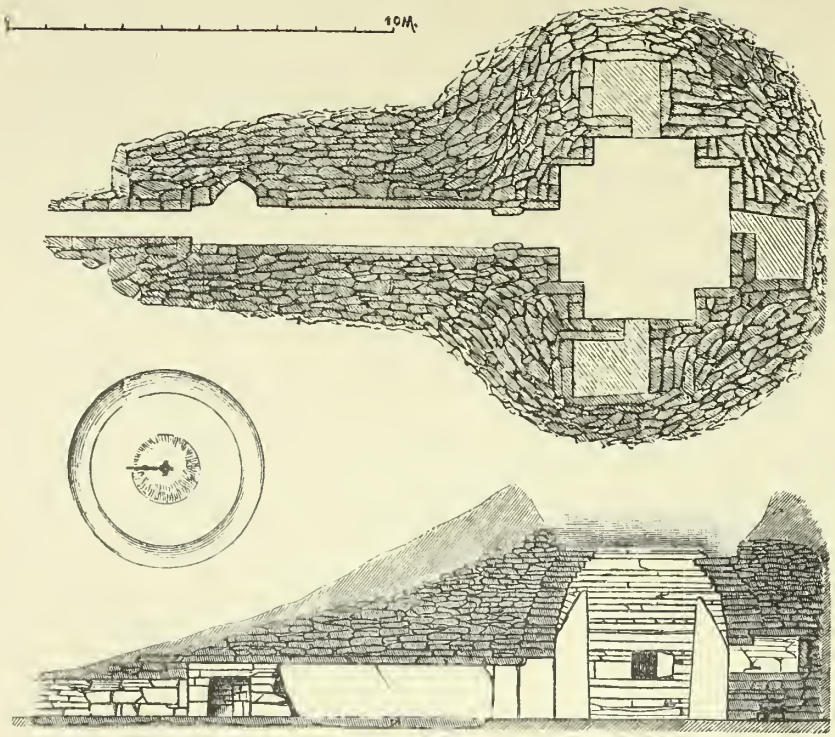

Fig. 10 og 11. Grundrids og Gjennemsnit.

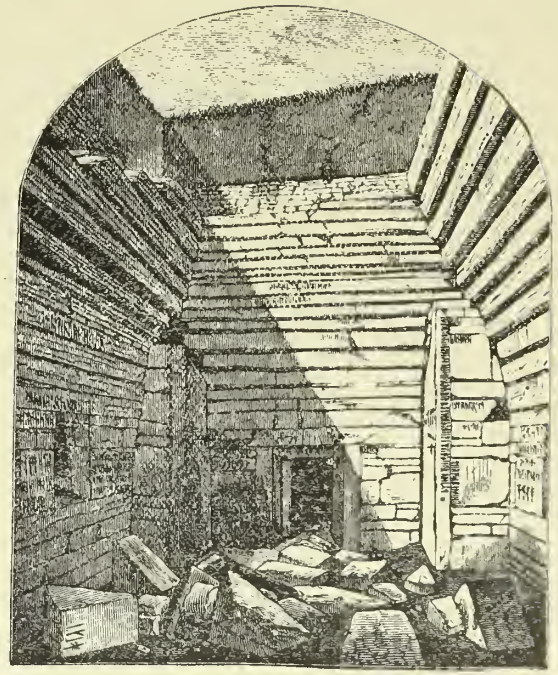

Fig. 12. Indre.

Maeshow.

runde. Paa Rosens Udside sees en dobbelt Forstøtningsmur, og en tredje findes midt inde i Stenmassen. I denne Grav fandt man atter ubrændte Ben af Dyr og Mennesker, blandt disse 12 à 15 mandlige og kvindelige Kranier, Rester af Børn og Voxne, derhos nogle Redskaber af ukjendt Bestemmelse.

Dimensioner: Rosen 20,66 m. i Diameter, 4,10 m. h. Afstanden mellem Forstøtningsmurene 1,25 m. Gangen 7,87 m. l., 0,95 m. h., Kamret 4,10 m. l. × 1,48 m. br. Den levnede Del af Væggen 3,93 m. h., Celleindgangene vel 0,66 m. h., c. 0,60 m. br., Cellernes Høide c. 1,90 m. Den største Celle c. 2,35 m. l. × 1,53 m. br.

10. *Maeshow* (Fig. 10—12) paa Mainland, nær Stenness Søen. Ligesaameget som Magnuskathedralen rager op over Orknøernes øvrige norske Monumenter, ligesaameget overgaar Maeshow de øvrige keltiske Mindesmærker paa Øerne, og det saavel i Størrelse som med Hensyn til Arbeidets Fortræffelighed. I enhver Henseende indtager Maeshow en Særstilling mellem the Pict-houses og fordrer en nøiagtig Skildring — ganske uanseet den særlige Betydning, den, som vi senere skal se, ved sine norske Runeindskrifter har for os Nordmænd og for et Afsnit af Øernes Historie i deres norske Tid. *Maeshow.*

Maeshow,[1] der blev udgravet af Mr. Farrer i Juli Maaned 1861, ligger omtrent en engelsk Mil Øst for de berømte Stenkredse ved Stenness og Brogar, paa Søens østre Bred, midt i en øde og eiendommelig Naturomgivelse. Naar man ad Veien fra Finnstown til Stromness nærmer sig Søen, møder Øiet midt paa det flade Land en vældig, grønklædt Houg, hvis regelmæssige Kuppelform lader os forstaa, at det er et Verk af Menneskehænder, en Kjæmpehoug af vældige Dimensioner. Befolkningen kalder den «Maeshow». Betydningen af dette Navn er ikke klar; men Navnet er ialfald for dets sidste Dels Vedkommende af norsk Oprindelse; thi «how» er jo tydeligvis det norske «Houg». Men paa Navnets første Del har Ingen hidtil formaaet at give nogen helt fyldestgjørende Forklaring. P. A. Munch, der halvandet Aar før sin Død fik Underretning om Udgravningen af den mærkelige Hougs Indre, ledsaget af Tegninger og Gjengivelser af de fundne Runeindskrifter, har fremsat den Gisning «i Mangel af noget bedre», at Navnets første Del er en Forvanskning af det oldnorske Meitir, en Søkonge, altsaa Meitishaugr = Søkongens Houg, hvad der stemmer vel med den af Nordmændene i det 12te Aarhundrede hævdede, rigtignok overfor Hougens tydelig keltiske Oprindelse umulige Tradition, at Hougen skulde være Ragnar Lodbroks Grav. Hvad der imidlertid forekommer mig at tale imod denne Derivation er, at Hougen af Middelalderens Nordmænd kaldtes med et helt *Navnet.*

[1] Literatur: I. Farrer, Maes-howe, Notice on the Runic Inscriptions discovered during recent Excavations in the Orkneys (1862). — J. M. Mitchell, Mesehowe: Illustrations of the Runic Literature of Scandinavia etc. (Edinburgh 1863). — I. Stuart, Notice of Excavations in the chambered Mound of Maeshowe, in Orkney, and of the Runic Inscriptions on the Walls of its Central Chamber, in proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland, V (Edinburgh 1865) S. 247 ff. — Anderson, Scotland in Pagan Times, the Bronze and Stone Ages (Edinburgh 1886) p. 274 ff. — P. A. Munch, Om de ved Steinsnes paa Orknøerne nysopdagede Runeindskrifter i Ny Ill. Tidende 1861 No. 48 og 49. — Montelius, Der Orient und Europa. Deutsche Uebersetzung von J. Mesdorf (Sthm. 1899) p. 91 ff.

andet Navn, Orkahoug, og at Navnet Maeshow derfor maa antages at være af temmelig ny Oprindelse. Kun som en Mulighed tillader jeg mig at erindre om, at det s. k. Masstower ved Biskopspaladset i Kirkwall, hvis første Stavelse udtales næsten ganske som Maeshows første Stavelse, siges oprindelig at have lydt «Manse-Tower» d. e. Præstegaards — altsaa her Bispegaardstaarnet, af engelsk manse (mensa) en Præstegaard. Men kan Manse-Tower blive til Mass-Tower, saa maa Mense-how ogsaa kunne blive til Maes-how. Da nu Maeshow ligger lige ved Stenness Præstegaard og Kirke, kunde Hougen tænkes i en senere Tid at have faaet Navnet «Præstegaardshougen», hvad der stemmer vel med at Hougen som antydet, bar et ganske andet Navn i Øernes norske Tid.

Ydre. Da Mr. Farrer i 1861 foretog sin Udgravning, viste det sig, at Hougen havde været aabnet tidligere fra Toppen af, saa Gravkamrets Tag var indstyrtet, og de fundne Runeindskrifter viste, at Hougen har været «brudt» flere Gange, navnlig af Ragnvald Jarls og Erling Skakkes Jerusalemsfarere Vinteren 1152—1153. De klager over ikke at have fundet de rige Skatte, de ventede, og heller ikke Cromwells Soldater, der opholdt sig paa Øerne omtrent noiagtigt 500 Aar senere og skal have brudt sig ind i Hougen, fandt Noget — «kun Jord». — Mærker af et Indbrud i Toppens østre Del sees i den naive Tegning af 1784 af Rev. Dr. Rob. Henry, der er reproduceret i Lows Reise (gjengivet i vor Fig. 15).

Rundt om Hougen løber en Grav, der endnu er c. 2,60 m. dyb og ikke mindre end c, 13 m. bred. Indenfor denne Groft lofter saa Hougen sig som en Kuppel af c. 12 m. Høide til en Diameter af c. 30 m. En Aabning i Hougens vestre, mod Søen
Gangen. vendende Side forer os ind i den ca. 18 m. lange Gang (Fig. 11), i hvis Forlængelse Øiet (tilfældigvis?) møder den berømte Stenring ved Brogar. Gangen er saa lav, at man maa bøie sig ret dybt, — lidt over 1,30 m. høi. Hvor høit Gangens ydre Parti oprindelig har været, kan ikke bestemmes, da Stenene var forsvundne omtrent 7 m. ind fra Indgangen. Ca. 8 m. fra denne er der Spor af en Dørindfatning, og lige bagenfor denne aabner sig tilvenstre en Recess, 0,66 m. dyb og 1,15 m. høi, ganske lignende en Dørvogters Loge i de Levendes Boliger. Man fandt her ogsaa Levninger af en Stenhelle, der vistnok har tjent som Dør. Indenfor denne løfter Taget sig noget; Gangens Bredde er *c.* 1 m. Ved Gangens indre Ende møder vi atter en Dørindfatning, bestaaende af to opreiste Stene.
Gravhallen. Naar denne Dør er passeret, staar vi i selve Gravkamret. Dette c. 5 m. lange, 5 m. brede og vel 5 m. høie Centralkammer (Fig. 12), der indtager Hougens Midtparti, har et Gulv, der bestaar af store Stenblokke. Væggene dannes af lignende uhyre Stenblokke, hvoraf hver enkelt har hele Kamrets Længde. Disse Stenblokke bestaar af en Art Lerskifer, der bryder i lange, retvinklede Blokke, som derfor med sine glatte Flader ser ud, som om de var tilhugne for Øiemedet. I sin hele Længde er enkelte af disse Stene over 6,50 m. lange. Det Hele gjør næsten Indtryk af en tømret Bjælkehal, en Lighed, som yderligere forøges derved, at der i alle fire Hjørner er reist en mægtig Stenstolpe, af ca. vel 3 m. Høide, lig en Hjørnestav i vore Træbygninger, bestemt til at bære Væggens øvre

Del. Thi naar den lodrette Væg har naaet en Høide af vel 2 m. begynder de fire Siders Stene at nærme sig hverandre, idet de krages ud over hverandre. Denne Udkragning har vistnok oprindelig fortsat sig opad, ligetil Stenene mødtes i en Slutsten eller maaske ca. 7 m. over Gulvet i en skorstenlignende Aabning ligesom i Widefordhillgraven; men da ved de senere Indbrud fra Hougens Top den øvre Del var indstyrtet, kan Udkragningen nu kun forfølges opad saalangt, at hver Sides Længde, istedetfor som ved Gulvet at udgjøre 5 m. nu kun udgjør 3,30 m. i en Høide af vel 5 m. fra Gulvet. Her er nu efter Farrers Udgravning spændt et Slags Krydshvælv af brede Tværgurter (ikke Diagonalgurter) med mellem dem indlagte firkantede Kapper.

Cellerne. Hver af Centralhallens fire Vægge har i sin nedre lodrette Del en Aabning. Paa Vestsiden gaar denne helt ned til Gulvet og danner Indgangen til Hallen; men hver af de tre øvrige Siders Aabninger begynder først i en Høide af 1 m. over Gulvet, førende ind i et lidet Gravkammer, en «Celle», c. 1,50 à 2,30 m. lang og ca. 1,50 m. dyb (bred) samt ca. 1,15 m. høi. Disse smaa Cellers Aabning ud mod Centralhallen er kun ca. 0,66 høi og 0,66 bred og støder til Cellens ene Ende, men udvider sig bagenfor Aabningen til de ovenfor angivne Dimensioner. Som det synes, har disse Aabninger engang været lukkede med en eneste Sten foran hver Celle, ligesom Cellernes Gulve, Vægge og Tag hvert bestaar af en eneste stor Stenblok.

Teknik. Det Hele er et «kyklopisk» Verk, udført i tør Mur uden Kalk eller noget andet Bindemiddel og erindrer med sine udkragede Vægge ikke saa lidet om det saakaldte Atreus Skatkammer (Agamemnons Grav) i Mykenæ, der dog kun har én Sidecelle i Gulvhøiden, er cirkelrund og tilhører Broncealderen, mens Maeshow tydelig er en Stenaldersgrav. Naar Føreren tænder Lysene inde i den dunkle Gravhal, og belyser ogsaa Cellernes Indre, gjør det Hele et fantastisk Indtryk af uforglemmelig Styrke, og man føler, at man staar i et af disse Verker, «byggede for Evigheden», som det var forbeholdt de fjerne Tider at reise, der endnu næsten ikke eiede nogen af de Hjælpemidler, som senere Tider har kunnet raade over, — og man spørger sig selv med Forbauselse, hvorledes det har været muligt: det samme Spørgsmaal, man gjør sig i Memfis' Pyramider og Thebens Kongegrave.

Alder. Hvilket Folk og hvilken Tid tilhører saa dette mærkelige Verk? P. A. Munch, der som sagt kun kjendte Hougens Indre gjennem Tegninger, antog den mægtige Gravbygning for et nordisk Arbeide fra Vikingetiden — rimeligvis misledet ved de i Hougen fundne norske Runeindskrifter. Noget Verk af Nordboerne paa Øerne kan Maeshow umulig være: Anlæggets fuldstændige Lighed med Pikthusene, som det kun overtræffer langt i Størrelse og i Arbeidets Fortræffelighed, viser os med fuld Sikkerhed, at vi her staar i et keltisk Gravanlæg fra den yngre Stenalder; men det Hele siger os samtidig, at dette Verk vidner om et høiere Kulturstandpunkt end de smaa og uregelmæssige Pikthuse, vi forøvrigt kjender paa Øerne. Men om det er ældre eller yngre end disse?

Kun det er sikkert, at Maeshow danner Høidepunktet af keltisk Bygningskunst paa Oerne, og dette høie Standpunkt synes at tale om en Forbindelse med andre Folk, der har ført Stenalderens Kultur saa høit op, som den overhovedet kom. Baade Irland og andre Lande viser os jo Sidestykker til denne mærkelige Grav. Thi at det er en Grav og ingen Bolig for Levende synes sikkert: de smaa Sideceller tillader jo ikke opreist Stilling og synes bestemte til der at opbevare Lig, og den store Lighed med de andre Pikthuse vidner om, at de alle har havt samme Bestemmelse. Men hvor langt tilbage i Tiden det høie Standpunkt ligger, som her viser sig, derom tør jeg ingen selvstændig Mening have. Montelius henlægger som sagt den yngre Stenalders Ganggrave til noget før 2000 f. Chr., altsaa i Tiden mellem Pyramiderne og Øvre Ægyptens Kongegrave.

Vi tor saaledes vistnok uden Betænkning lægge tilside J. M. Mitchells Hypothese, at Maeshow skulde være et Forsvarsverk, bygget af de Øen beboende Kelter til Værn mod Vikingerne og andre Fiender, og senere benyttet i samme Oiemed af Nordmændene.

Historie og Sagn.

Maeshow kaldes i Øernes norske Tid — som ovenfor nævnt — Orkahaugr; den benævnes saaledes baade i Orkneyinga-Saga cap. 91, hvor det siges, at Jarl Harald Maddadhsøn tilbragte Juledagen paa Orkahaug, og i Runeindskrifterne i selve Haugen, hvor det siges, at «Jorsalfarerne brød Orkahougen». Der findes imidlertid ogsaa et Sted i Nærheden af Hóugen, nærmere Orfjara, der endnu den Dag idag kaldes Ork-hill, eller som det skrives, Orquill, og det kan have været der Jarl Harald holdt Jul. Ogsaa nær Scapa (Skalpeid) findes et Orquill.

Særlig interessant er det at bemærke, at Nordmændene tydeligvis ogsaa har medført sit Hjemlands Sagnforestillinger til Øerne, idet man endnu langt ude i det 19de Aarhundrede vidste at fortælle, at Maeshow var Tilholdssted for et underjordisk Væsen, der af Bønderne paa Stedet endnu kaldtes «the Howboy», et Navn, hvori man jo tydelig nok gjenfinder vor norske «Hougebonde», Haug-buir, den underjordiske Beboer af Kjæmpehouge og andre Houge, som Juleaften «dansar aa rimar».

Dimensionerne passim.

b. Stenringe og enkeltvis opreiste Stene *(standing stones).*

Dolmen-Menhir-Cromlech.

Urverdenens *fritstaaende* megalithiske Monumenter — modsat Ganggravene — betegnes i visse keltiske Sprog med tre forskjellige Navne, der næsten altid i den moderne Literatur sammenblandes. De keltiske Sprogkyndige skjelner dog nøie mellem de tre i Virkeligheden ganske forskjellige Begreber: Dolmen, Menhir og Cromlech.

1. *Dolmen*, af *dol* eller *daul*, et Bord og *men*, Sten, den fritstaaende Grav, bestaaende af paa Ende satte Stene, der bærer en Stenhelle og altsaa har Lighed med et «Stenbord».

Pl. VII.	«*The standing stones*» *1.* Fig. 13. Stenringen ved Stenness 1808.

2. *Menhir* af *men,* Sten, og *hir,* lang, høi: den fritstaaende Monolith, der er reist i Veiret som vore «Bautastene».

3. *Cromlech* af *crom,* en Kreds, og *lech,* en Sten, altsaa ligefrem oversat «Stenkreds».

Som vi skal se, kan Orknøerne opvise Exempler paa alle disse tre Arter af Mindesmærker: de mærkeligste er dog de Cromlechs, der er bekjendte under Navnet

The standing stones of Stenness.

Stenringene.

Maeshow er — som allerede antydet — ikke den eneste forhistoriske Mærkelighed i Stenness-Egnen. Neppe en engelsk Mil Vest for Maeshow ligger ret udfor dens Indgang det smale Eid eller Næs, der adskiller Harasøen i Nordøst fra Stennesssøen i Sydvest. Rigtigst betegnes det som et fra Nordvest mod Sydøst løbende Næs, der i sin sydøstlige Ende er skilt fra Sletten østenfor Søen foran Maeshow ved en Strøm, gjennem hvilken Harasøens ferske Vand falder ud i Stennesssøens Brakvand, medens en over den lille Strøm førende Bro giver Næsset Karakteren af et Eid, der forbinder de to Strande og adskiller de to Søer. Den fattige Gaard paa Næssets Ende lige ved Broen har Nordmændene givet Navnet Brogar, Brogaarden, og Nabogaarden paa Maeshowsiden østenfor Broen, hvor den lille simple Kirke ligger, heder Stenness (Steinsnes).

Navnet «Steinsnes»' norske Oprindelse synes at tale for, at de Nordmænd, der vistnok kort efter Indvandringen navnfæstede Stedet, har havt for Øie de mærkelige Ringe af opretstaaende Stene — the standing stones of Stenness — der altsaa maa være af førnorsk Oprindelse. Underlig fantastiske reiser disse Stene sig i denne dystre og ensomme Natur. Den eneste Afvexling i det vidtstrakte Slettelandskab danner de to Søer, som, da vi besøgte Stedet, laa der blygraa og mørke under den høstlige, solløse Himmel. Strandene omkring Næsset er opfyldte af talrige norske Kjæmpehouge, der vidner om en af Nordmænd engang paa dette Sted udkjæmpet Kamp, — en Strid, vi senere skal omtale; for Øieblikket vil vi kun fæste Øiet ved de keltiske Stenringe, som rager op i denne Ensomhed. The standing stones danner to Grupper: den ene ude paa Næsset Vest for Broen, den anden nærmere Maeshow paa Fastlandet Øst for Broen. Med et fælles Navn kaldes de alle sædvanlig «Stenness-Stenene» — the standing stones of Stenness —; men vil man være nøiagtig, bør man kalde den vestlige Ring ude paa Næsset: Brogarringen, den østlige paa Fastlandet: Stennessringen.

Stennessringen.

Af den egentlige *Stennessring* øst for Søen (Fig. 13) staar nu kun to Stene opreiste paa sin oprindelige Plads (Fig. 14), og den har altid været mindre end Brogarringen; men til Gjengjæld er dens mægtige Stene meget større end Brogarringens, idet de er ca. 6,60 m høie over Jorden. Man kan maale sig til, at Ringen oprindelig bestod af 12 Stene, der omsluttede en Cirkel af omtrent 33 m. Dia-

meter. Kredsen er ligesom Maeshow og Brogarringen omgiven af en bred, men ikke synderlig dyb Grav, og har udenfor denne en ganske lav Jordvold. Stenene staar lige i Yderkanten af den indre Kreds. Foruden de to opreist staaende Stene ligger endnu en tredje ved Digets Rand, omstyrtet — som det synes paa sin oprindelige Plads. Men inde i Kredsen sees Levningerne af en sønderbrudt Dolmen, bestaaende af flere lave, paa Ende satte Stene, hvorover var lagt en Stenhelle. Hellen er c. 3 m. l. og 2 m. br.; men den ligger nu paa Jorden, nedstyrtet fra sin oprindelige Plads.[1] Flere af Stennessringens forsvundne Stene skal ifølge Peterkin være fjernede af Stedets Eier omkring 1814; dog viser Tegningen hos Barry ca. 1805 kun 4 tiloversblevne Stene i Ringen. Derimod synes Tegningen i Lows Reise 1784 (Fig. 15) at vise 8 Stene. 4 Stene skulde saaledes være fjernede mellem 1784 og 1805, og kun 2 ca. 1814. Ogsaa den ene af Dolmens bærende Stene skal samtidig være forsvunden.

Vagtstenen. Endnu en Sten af Stennessringen synes dog at være bevaret, skjønt ikke paa sin oprindelige Plads Idet man nærmer sig Broen for at gaa over paa Næsset, ser man nemlig lige ved Brohovedet en vældig, ensomt staaende Sten (menhir) rage i Veiret — Bønderne kalder den «Vagtstenen» (the watch stone, Fig. 15), formodentlig fordi den bevogter Brohovedet. Den er vistnok oprindelig flyttet til denne Plads fra Stennessringen for at tjene som Bautasten paa en eller anden norsk Krigers Grav. Dens Størrelse stemmer ialfald omtrent med Stenness-Stenenes: den er 6 m. h., 2 m. br. Naar Munch i sine «Erindringer fra Orkney»[2] mener, at Steinsnes skal have sit Navn fra denne Sten, er han dog vistnok paa Vildspor: det er dog vel Stenringene og ikke denne enkelte Sten, der maaske endog har faaet sin Plads her efter Nordmændenes Ankomst, der har givet Stedet dets Navn. Han udtaler ogsaa selv senere denne sidste Formodning i sine «Geogr. Oplysn.».[3]

Odinstenen. Man ved endvidere at fortælle om yderligere en Menhir, der synes at være flyttet ud af Stennessringen, vistnok i lignende Hensigt som Vagtstenen. Den stod endnu i 1784, da den i Udgaven af Lows Reise 1774 meddelte Tegning (Fig. 15) udførtes; og den stod vistnok ind i det 19de Aarh., da de to i Barrys Tegning (c. 1805) udenfor Ringen staaende Stene (Fig. 13) vistnok maa være Vagtstenen og den senere (maaske ligeledes ca. 1814) forsvundne Sten. Men den var borte, før Munch besøgte Stedet i 1849. Den kaldtes «Odinsstenen» og stod lidt Øst for Ringen, nærmere Stenness Kirke. Rev. Dr. Rob. Henry, hvem Tegningen i Lows Reise skyldes, udtaler om denne Sten, at der var et Hul tværsigjennem den, og naar to Personer rakte hinanden Haanden gjennem dette Hul,

[1] Det er en Misforstaaelse af den ellers saa kyndige Udgiver af Munchs Samlede Afhandlinger, naar han III s. 110 siger, at det var i denne «Houg», man i 1861 opdagede «de Runeindskrifter, som Munch fortolkede i Ill. Nyhedsbl. for 1861 Nr. 48 og 49» — det er, som Læseren vil forstaa, Maeshowindskrifterne, han her tænker paa. En Dolmen — eller «Cromlech», som Munch og ligeledes J. Anderson mindre correkt kalder det, — er ingen «Houg».

[2] S. Afh. III p. 70.

[3] S. Afh. III s. 111.

a. b.

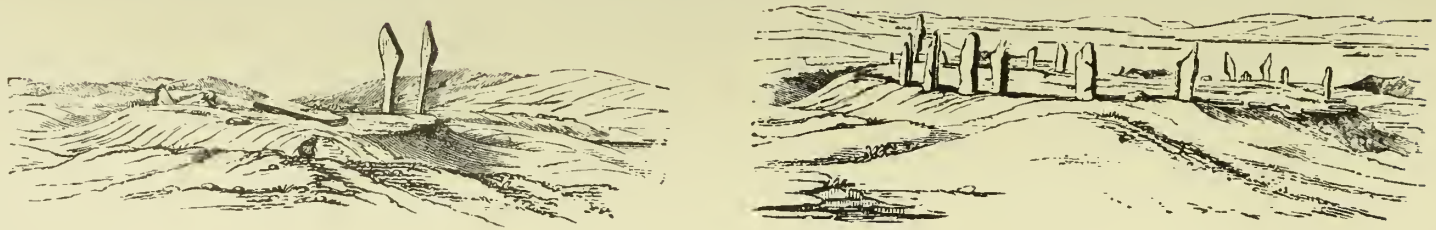

Fig. 14 a Stennessringens og 14 b Brogarringens nuværende Udseende.

Fig. 15. Situationsplan af Haavardsteigen med Stenringene ved Stenness og Brogar samt Maeshow.
Efter Tegning i Lows Reise 1774.

var det Løfte, som da aflagdes, helligt som en Ed. Naar en Mand og en Kvinde ved Nytaarstid *under Paakaldelse af Odin* paa denne Maade gav hinanden Ægteskabslofte, var dette ligesaa bindende og ligesaa gyldigt som Præstens Vielse. Til denne Ceremoni knyttede sig ogsaa som Betingelse, at de Trolovede sammen skulde gjøre et Besog ved Solens Tempel og ved Maanens Tempel, — saaledes benævnte man nemlig i det 18de Aarh. virkelig Brogarringen og Stennessringen, af hvilken sidste dengang 7 eller 8 Stene stod tilbage i en Halvkreds, der kunde give Anledning til at sammenligne den med Maanen, Halvmaanen, mens Brogarringens fulde Kreds erindrede om Solen. (Tegningen i Lows Reise p. XXIII — vor Fig. 15 — viser, hvorledes et saadant Lofte aflægges gjennem Hullet i Stenen.) Skikken var endnu i Brug i Midten af det 18de Aarh., og vidner om, hvor fast endnu dengang ikke blot de norske Traditioner, men endog Rester af det norske Hedenskab sad hos Orknoboerne.

Brogarringen.

Brogarringen (Fig. 16), den større Stenkreds med de mindre Stene ude paa Næsset hinsides Broen, bestaar endnu af 12 Stene af indtil 4,60 m. Hoide, og det samme Antal viser sig i Tegningerne hos Low (1784) og hos Barry (ca. 1805). Ringen kan ved Afstanden mellem Stenene beregnes til oprindelig at have bestaaet af 60 Stene. Ogsaa denne Ring er omgiven af en cirkelrund Grøft, 9,50 m. bred, men kun 2 m. dyb. Udenom den løber ligesom om Stennessringen en lav Jordvold. Kredsens Diameter udgjør 120 m. altsaa mer end det tredobbelte af Stennessringens. Stenene staar 4,26 m. indenfor Cirkelperiferien. Diameteren mellem de modstaaende Stene udgjør altsaa 111,48 m. En Mængde af de omstyrtede Stene sees endnu sønderslagne, liggende i Kredsens Periferi, ligesom der sees endel Stumper af staaende Stene i Flugt med de tolv. Afstandene mellem Stenene er ca. 6 m. Paa to, diametralt overfor hinanden liggende Steder er Grøften, der omgiver Stenkredsen, afbrudt ved en Jordbro, der forer over Groften ind i Kredsen.

Ringe paa Vestrafjold og ved Bookan.

Nogle Mile fra Stenness paa *Vestrafjold* i Sandwik Sogn ser man Rester af en Stenring 800 m. i Omkreds, og Spor af en mindre lignende Ring, hvis Stene dog er forsvundne, findes ved *Bookan* nær Stennesssoen. Den er 44,60 m. i Diameter og omgives af en c. 15 m. br. og 2 m. dyb Grav.

Forskjellige megalithiske Monumenter.

Det nævntes ovenfor, at der inde i Stennessringen fandtes en Dolmen; men Øerne kan ogsaa andetsteds opvise Spor af *Dolmens.* Hele Grupper af saadanne forekommer nemlig i Sandwick Sogn paa Mainlands Vestkyst. Stat. Acc. (1842) S. 53 ff. giver Besked om flere saadanne. Mellem Toppen af Lingafiold og Loch of Clumly, en liden Sø Syd for Birgisá, findes Rester af en Dolmen, der kaldes «*the Slab of Via*». Den liggende Sten, der er 0,33 m. tyk, 3,30 m. lang, 1,55 m. bred, hvilede paa fire Stenpiller, hver af 1 m. Høide. Stenen ved Hovedgjærdet var 1,66 m. lang × 0,90 m. bred paa Overfladen. Denne Dolmen laa næsten i Midten af en gammel, rund Indhegning, 275 Skridt i Omkreds. Ved dens Syd-side saaes en lav Houg, der blev aabnet, men Intet indeholdt undtagen nogle store Stene.

The Slab of Via.

The holy kirk.

Ikke langt fra the Slab of Via paa en Høide nærved Quoiloo sees en hel Samling af store Stene, sikkerlig Rester af omstyrtede Dolmens, som Folket har givet Navnet «Helligkirken» *(the holy kirk)*.

Menhir paa Shapinsey. Black stone of Odin. Stene paa Sanday.

Ogsaa paa andre af Øerne omtales Standing Stones, Menhirs, der for det meste synes bortforte fra nu forsvundne Cromlechs, hvis øvrige Dele vel er benyttede som Bygningsmateriale. De sparede Stene synes at være brugte til Bautastene af Nordmændene. Saaledes staar midt paa Shapinsay den saakaldte *Standing stone of Shapinsay*, 4 m. hoi over, og rimeligvis c. 2 m. under Jorden, c. 1,50 m. bred, 0,50 m. tyk. Paa Nordsiden af samme Ø sees den saakaldte «*Black stone of Odin*», der synes at være Resten af en Dolmen. Ogsaa paa *Sanday* har man især i den nordre Del fundet talrige mindre Stenringe med en opretstaaende Sten inde i Ringen — rimeligvis af keltisk Oprindelse, — skjont Muligheden for, at de kan være norske, ikke er helt udelukket. *The standing stone of Eday* paa denne Øs Nordspidse er ca. 5,50 m. hoi. Ved Præstegaarden paa *South Ronaldsay* staar en mindre Menhir af c. 3 m. Hoide.

Menhir paa Eday.

Menhir paa S. Ronaldsay.

Bestemmelse.

At disse Menhirs har været brugte som Mindestene paa Grave synes rimeligt, at Dolmens er Grave maa siges at være sikkert — vanskeligere har det været at komme paa det rene med, hvilken Bestemmelse Cromlechs, Stenringene har havt. Tidligere ansaa man dem for at være Indhegninger om Offerpladse, ligesom man længe antog Dolmens for Altare («Druidealtare»). Men den nyere Forskning er kommet til et andet Resultat.

Vi har oftere nævnt, at der midt i Stennessringen laa Rester af en Dolmen, og den Dolmen, vi kaldte the Slab of Via, var omgiven af en Kreds. Ogsaa i Skotland forekommer oftere Grave indenfor en Kreds af standing stones, ganske af samme Art som Stenness-Brogarringene. Deraf synes det da at fremgaa, at ogsaa Stenringene er Gravmonumenter, en Gravene omgivende Stenkreds, — hvad vi vilde kalde en «Kirkegaardsindhegning» eller et «Gravgitter» i stor Stil. Thi om end i mange af disse Stenringe ingen Dolmen og intet Spor af Begravelser er fundne, er disse Spor i andre af de skotske Ringe saa talrige og saa tydelige, at man vistnok med Jos. Anderson tør antage Stenringene for at være Mindesmærker oven Jorde, der synligt betegner en Gravplads ligesom Stenhougen over Ganggravene, selv om den indenfor Ringen liggende Dolmen senere er bortslæbt, eller Ringen en og anden Gang ikke nogensinde er kommet til at opfylde sin Bestemmelse.

Udførelsesmaade.

Høit oppe paa Vestrafiold i Sandwick Sogn finder man de Stenbrud, fra hvilke mange af Mainlands standing stones, specielt Stenness- og Brogarringene er tagne. Naar man betænker, at disse uhyre Stene — 6,50 m. hoie over og vel mindst 2 á 3 m. under Jorden — har maattet føres henved sex engelske Mil gjennem uveisomme Trakter, maa man ligesom ved Stenbruddene i Turrah, hvorfra Ægyptens Pyramidestene hentedes i omtrent samme Afstand fra Opførelsesstedet, forbauset spørge, ved hvilke Midler og med hvilke Instrumenter disse Urfolk har kunnet reise hine vældige Monumenter, der paa britisk Jord stræk-

Pl. IX.	«*The standing stones*» 3. Fig. 16. Brogarringen 1808.

ker sig fra Orkney til Stonehenge ved Salisbury og over Kanalen ned paa Bretagnes Jord (Carnac). En Antydning om Fremgangsmaaden faar man i Indien, hvor de vilde Khasier i Panduabjergene endnu den Dag idag bygger Dolmens for sine Døde. De store Stene sprænger de ud af Fjældet ved at hugge Fordybninger i store Klippeblokke, hvorefter de tænder Ild og endelig slaar koldt Vand paa den ophedede Sten, hvorved denne spalter sig. Løftestænger af Træ og Touge danner hos Khasierne de eneste Hjælpemidler for at transportere de store Blokke og reise dem paa Ende.[1] Der er alligevel ingen Tvivl om, at Stenringene tilhører en meget fjern Fortid — skjønt en Tid yngre end den Del af Stenalderen, som Pikthusene tilhører, da de vidner om en anden Gravskik — der altsaa forudsætter en Tids Mellemrum mellem de to Former. Paa Grund af de indenfor Stenringene gjorte Metalfund henfører da ogsaa Anderson Orknøernes Stenringe til Bronzealderen; selv savner jeg Forudsætningerne for at kunne udtale nogen selvstændig Mening herom, skjønt den nære Sammenhæng mellem Ganggrave, Dolmens og Cromlechs synes mig at lægge alle disse Former nær hinanden ogsaa i Tid. *Alder.*

At Nordmændene i senere Tider har fundet Stenringene vel skikkede som Forsvarsverker er troligt; at de hist og her har efterladt Runeindskrifter paa dem synes mig sandsynligt efter de ulæselige Tegn at domme, der — nærmest lignende Runer — saaes paa en af Brogarstenene, og at de vistnok stundom har bortført dem for at tjene som Bautastene paa norske Krigeres Grave, har vi allerede seet Spor af. *Nordmændene og Stenringene.*

Desværre har de vistnok ogsaa i udstrakt Grad brugt dem som et ypperligt Byggemateriale paa de træløse Øer. — Men ud gjennem Tiderne vil disse mægtige Mindesmærker midt i den høitidsfulde Ensomhed derude paa det fjerne Øland vedblive at gjøre et mægtigt og alvorligt Indtryk paa Enhver, der forstaar at lytte til Fortidens tause Tale.

c. Borge *(Brochs)*.

Den sidste og vistnok yngste Art af forhistoriske Mindesmærker paa Øerne er de saakaldte «Pictish towers», «piktiske Brochs» eller «Broughs», der, da de stundom ogsaa kaldes «Boroughs», tydelig viser, at Navnet har samme Oprindelse som eng. borough og ital. borgo, mens Begrebet er nærmest beslægtet med vort norske Borg. Da af de fleste Brochs nu kun Grundplanen staar tilbage, sammenblandes de hos ældre Forfattere, der ogsaa antog Pikthusene for at være menneskelige Boliger, hyppig med disse, da de i Grundmurene har en vis Lighed med dem. I de haandskrevne Bemærkninger (af Laing?) til Wallaces «Description of Orkney» kaldes de interessant nok: «Kemp-houses», Kjæmpehuse, vel i Modsætning til de af det fabelagtige Dvergfolk beboede Pikthuse. Paa den anden Side maa disse piktiske Taarne heller ikke forvexles med de *Navnet.*

[1] Montelius l. c. p. 10.

irske Taarne, der ligesom hine er Rundtaarne, men fra kristen Tid og af ganske anden Konstruktion og Bestemmelse: Forsvarstaarne ved de kristne Kirker. Vi skal senere ogsaa møde disse.

Antal. Rester af piktiske Brochs findes i et overraskende stort Antal paa Shetland, Orknoerne, Hebriderne og i Nordskotland, i dette sidste Land ogsaa paa Steder, hvor Nordmændene aldrig har boet. Efter de noiagtigste, men rigtignok ikke ganske nye Opgaver skal der findes Rester af mere end 350 saadanne piktiske Rundtaarne, fordelte paa følgende Maade: Paa Shetlandsøerne 75, paa Orknøerne 70, paa Caithness 79, i Sutherland 60, paa Hebriderne 68 — ialt 352.

Fordelingen af de 70 piktiske Brochs paa Orknøerne er følgende: paa North Ronaldsay 2, paa Papa Westray 2, paa Westray 5, paa Sanday 9, paa Eday 1, paa Stronsay 3, paa Shapinsay 1, paa Gairsay 1, paa Rowsay 3, paa Mainland 35, paa South Ronaldsay 4, paa Hoy 1, paa Hunday 1 og paa Burray 2 — ialt 70, hvoraf altsaa noiagtig Halvparten paa Mainland. I en Brochure, som nedenfor skal nærmere omtales, angiver Mr. James Cursiter endog Brochernes samlede Antal til 450. Af alle disse Brochs er der kun en eneste, der endnu er helt bevaret: Borgen paa Mousa paa Shetland, Sagaernes Móseyjarborg (Fig. 17 og 18). Ved at sammenholde Beskrivelserne af denne Borg med vore personlige Undersøgelser af et Par af de betydeligste Rester paa Orknøerne faar man følgende Resultat, hvad deres Konstruktion og Udseende angaar, idet de alle synes at være opførte paa samme Maade.

Broch of Burray. *The Broch of Burray* (Fig. 19 og 20), den større af de to paa denne Ø liggende piktiske Rundtaarne, ligger paa Nordsiden af Øen og ser over mod Marys Inn paa Mainland, midt i Sundet mellem denne Ø og South Ronaldsay. Øen har tydeligvis sit norske Navn Borgarey efter sine to Borge. Brochen paa Burray var ikke kjendt af P. A. Munch, der i Anledning af Navnet Borgarey siger: «Der maa altsaa have staaet et Slags Befæstning eller Borg paa Øen»,[1] og senere: «Øens Navn, Borgarey, viser, at Nybyggerne maa have forefundet eller bygget en Borg der; men hvorvidt der nu findes Levninger af nogen saadan, omtales ingensteds.»[2]

Taarnet er bygget lige klods mod Vandet, nede i Stranden, ligesom Borgens eneste Indgang findes her, saa at man fra Skibene kunde kaste sig lige ind i Borgen og fra denne ud paa Skibene, medens der ikke fandtes Fodfæste for et mod Indgangen rettet Angreb. Borgen har tydeligvis, da den stod i sin fulde Høide, havt samme Udseende som Móseyjarborgen, en afstumpet Kegle, hvis Yderside buede sig opad. Brochen paa Burray bestod af to koncentriske, cirkelrunde Mure af overordentlig Tykkelse og Soliditet. Indenfor den inderste af disse Mure findes en cirkelrund Gaard, ca. 12 m. i Gjennemsnit. I Mellemrummet mellem de to koncentriske Mure, der indbyrdes er forenede ved Radialmure, er der udsparet meget smaa Kamre, ca. 1,42 m. i Gjennemsnit, afvexlende runde og

[1] Saml. Afh. III p. 93.
[2] smst. p. 123.

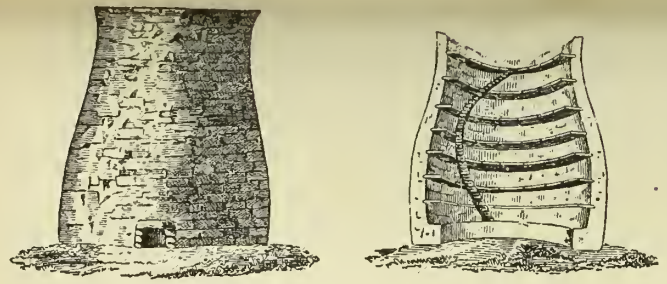

Fig. 17 a og b. The Broch of Mousa, Shetland.
a. Perspektiv. b. Gjennemsnit uden den indre Mur.

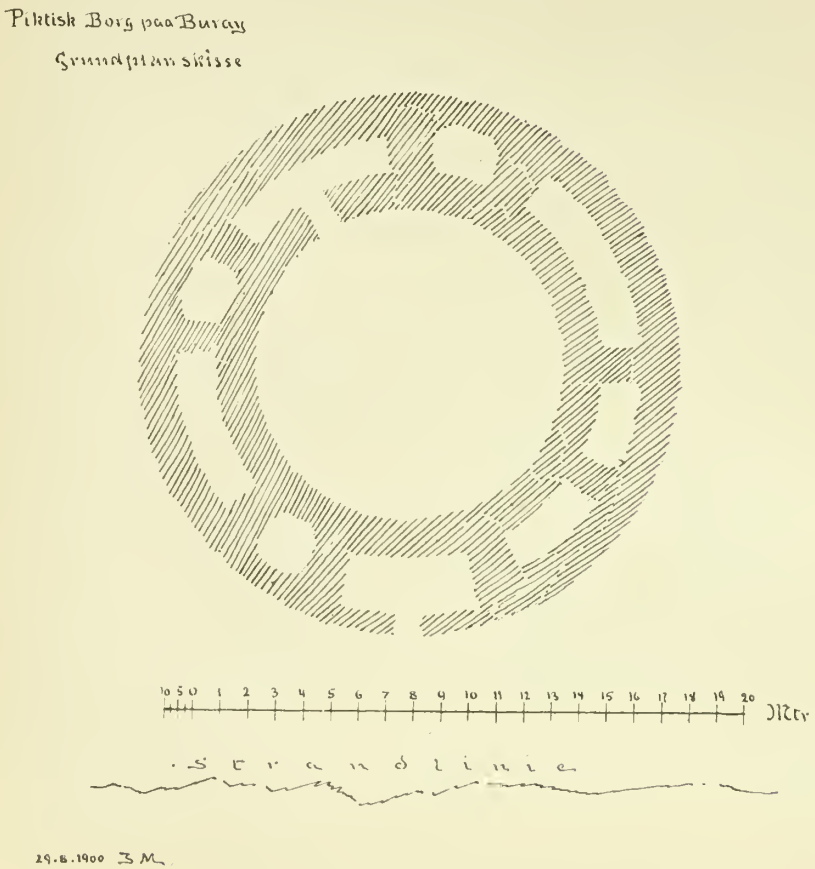

Fig. 19. The Broch of Burray, Grundrids.

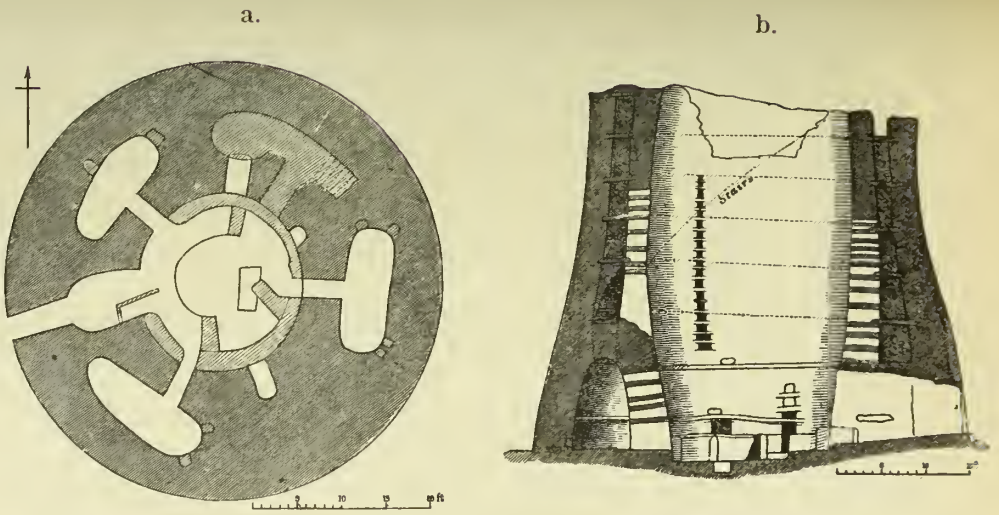

Fig. 18 a og b. The Broch of Mousa, Shetland.
a. Grundrids. b. Gjennemsnit med den indre Mur.

Fig. 20. The Broch of Burray, Indre.

Originaltegninger af Joh. Meyer.

firkantede, med Indgange fra den indre Gaard. Det Kammer, der ligger lige bag Indgangen, og gjennem hvilket man paa den indre Side kommer ind i Gaarden, er lidt større end de andre, formodentlig for at give Plads for Forsvarerne af Borgens Indgang. Murene er da til Gjengjæld paa dette Punkt noget tyndere end i den øvrige Del af Bygningen. Over disse Rum mellem de to koncentriske Mure har der ligget et Tag, dannet af tværsover liggende Stene. Dette Tag har samtidig dannet Gulv for den anden — nu forsvundne Etage, og saaledes har Borgen vistnok — i Lighed med Móseyjarborg — hævet sig i Veiret, Etage for Etage, som sagt lig en afstumpet Kegle. Efter Grundmurens Størrelse tør man vel antage, at Brochen paa Burray har havt 6 eller 7 Etager. Om Partiet mellem den indre og ydre Mur øverst oppe har været afsluttet med et Tag eller med et aabent Galeri, lader sig ikke afgjøre. Den indre Gaard har visselig ligget under aaben Himmel. De øvre Etager har rimeligvis ikke været inddelte i Smaarum, men dannet sammenhængende Galerier. En Trappe har i det Indre snoet sig op fra Gaarden til den øverste Etage. Sine Lysaabninger har alle Galerierne havt ind mod Gaarden, og Taarnets Udside har da dannet en eneste, sammenhængende, helt lukket Murmasse, i hvilken kun den ene Indgang aabnede sig, let at forsvare, vanskelig at angribe, næsten umulig at storme. Thi selv om det lykkedes Fienden at forcere Indgangen, var Borgens Erobring dermed ikke afgjort; Etage for Etage maatte stormes, og Udhungring var saaledes omtrent det eneste Middel til at tvinge Forsvarerne til Overgivelse.

Taarnet er bygget i tør Mur af den sædvanlige Lerskifer uden noget Bindemiddel. Omkring Brochen paa Burray løber en tør Grav af samme Art som den ved Maeshow og the standing stones, bred, men saa lidet dyb, at den neppe har kunnet fyldes med Vand fra Fjorden.

Broch of Oxdro.

The Broch of Oxdro, der ligger lige ved Birgisá paa Mainlands Nordvestkyst, viser et Anlæg, der i alt væsentligt stemmer med Burray-Brochens. Den er 15,13 m. i Diameter. Murtykkelsen er over 4 m. Den indre Gaards Diameter er saaledes ca. 7 m. Murens Høide udgjør nu ca. 2 m. De enkelte Stene er 16 cm. høie og ca. 60 cm. lange × 36 cm. brede. Binderne smalner af indover; stundom er to Skifter i Muren forenede ved Bindere. Yderst og inderst er Muren behandlet paa det omhyggeligste, mens Mellempartiet er løst sammenkastet. Rummene mellem de to koncentriske Mure kunde ikke i sin Helhed forfølges. Det hele Anlæg er omgivet af en smal og lidet dyb Grav.

Broch of Newark.

The Broch of Newark paa Sanday skildres[1] paa følgende Maade: «Ved Newark, midt i Vor Frue Sogn, opdagedes nylig (1842) Resterne af en stor Rundbygning i en Jord, der havde været opdyrket i Menneskealdre. Den var bygget af store, flade Stene, sammensatte paa en beundringsværdig Maade uden nogetslags Cement. Muren bøier sig let indad fra Grunden opad til en Høide af 8 à 9′ og derpaa udad i en Høide af ca. 4′. Hvad der var over denne Høide, synes at være nedrevet. Dens Indre havde ved Jorden 12′ Gjennemsnit.

[1] Stat. Acc. p. 138 f.

Muren var fulde 6′ tyk, og delvis kunde man iagttage, at den havde været dobbelt med et indre Mellemrum af ca. 3′ Gjennemsnit. Denne dobbelte Mur har løbet helt rundt, men paa Grund af de store Grusmasser kunde man ikke overalt forfølge den. Der var intet Spor hverken af Dør eller Vinduer undtagen paa Syd- og Ostsiden, hvor to smaa Aabninger corresponderede med Mellemrummet mellem de to Mure. I den ene af disse Aabninger fandt man en ca. 3″ lang, glat poleret Bennaal, i den anden et Stykke af en meget grovt formet Kam af Hvalben. Bygningens Indre var opfyldt af Grus, Sten og Sand (Kisel), og over det Hele laa et tykt Lag af rod Aske, tæt opfyldt med Ben af Hornkvæg, Faar, Svin, Kaniner og Gjæs, samt med Planorbider (Tallerkenmuslinger) og andre Muslingskaller. Den hele Bygning ligger (nu) dybere end det omgivende Jordsmon og har ligget saaledes i mange Menneskealdre. Den var (oprindelig) opført paa en Høide. Paa begge Sider var Soen omtrent $^1/_2$ (engelsk) Mil borte. Fra Toppen, som oprindelig maa have været flere Fod høiere end den Jord, som nu bedækker Bygningen, kunde man se til begge Sider af Øen.»

Broch of Coligarth.

Ved *Coligarth* paa Sanday omtales[1] en uudgravet Broch, der findes i en stor, ved Kunst dannet Houg, og antages for at have været meget stor. Hougen er aabnet paa flere Steder for at bortføre Bygningssten. I Slutningen af 1830-Aarene fandt man ved en saadan Gravning en 0,175 m. lang Spydspidse af Jern, spids paa den ene og flad paa den anden Ende.

Broch of Burrian. Broch of Scapa.

Af de ovrige Brochs skal vi kun nævne the *Broch of Burrian* paa North Ronaldsay og the *Broch of Scapa* paa det gamle Skalpeid, strax Syd for Kirkwall, som vi skal gjenfinde i Ragnvald Jarls Historie.

Broch of Deerness. Broch of Birsa.

Navnet «Broch» anvendes ogsaa om enkelte af Naturen eller ved Kunst befæstede Holmer. Saaledes foreligger den eiendommelige Parallelisme fra Naturens Haand, at Mainlands Nordvest- og Sydøstpunkt ved Birsa og Deerness dannes af to fra Fastlandet kun ved en Kløft skilte Forbjerge. Kløften ved Deerness kan passeres tilfods, den ved Birsa er ved Høivande oversvømmet. Disse Forbjerge eller Holmer, der delvis er befæstede ved Kunst, kaldes uegentlig nok the *Broch of Deerness* og *the Broch of Birsa.* Vi skal senere se dem begge anvendte til religiøst Brug i kristelig Tid.

Alder og Bestemmelse.

Hvilket Folk og hvilken Tid tilhører nu hine mærkelige Konstruktioner? I faa Spørgsmaal afviger vel de «Sagkyndiges» Meninger stærkere fra hverandre end i dette. Medens Mr. James Cursiter i sin Brochure «The Scottish Brochs» søger at vise, at de er saa ældgamle, at de skal være *ødelagte* ved en Istid, «that they were erected at a period of interglaciation of the North of Scotland, and that they have been in part destroyed by ice», er Mr. Fergusson af den diametralt modsatte Anskuelse, at de er yngre end de yngste keltiske Monumenter paa Øerne — ikke blot de forhistoriske, men ogsaa de kristne — og maa tilskrives Nordmændene. Da jeg ikke er Geolog, skal jeg ikke udtale nogen Mening om den første af disse to Anskuelser, der vilde gjøre dem til Jord-

[1] Stat. Acc. p. 140.

klodens allerældste Bygverker, selv om her — som Forfatteren siger — «ikke tænkes paa den store Istid, men paa en senere indtraadt Kuldeperiode».

Derimod tror jeg at kunne bevise, at Mr. Fergussons norske Theori er absolut feilagtig.

Vore Sagaer beretter paa to Steder om Móseyjarborgen paa Hjaltland — og begge Gange som Tilflugtssted for forfulgte Elskende. Under Harald Haarfagers Regjering, altsaa omkring Aar 900, forte Vikingen Bjorn Brynjulfson fra Fjordene sin Brud, som han ikke turde ægte i Norge, til den forladte Móseyjarborg, bragte hele sit Skibs Ladning ind i Borgen, holdt sit Bryllup her og belavede sig paa at udholde en Beleiring af de omboende Jarler, som Kongen havde ophidset imod ham. De udeblev dog, og den næste Vaar førte han sin Brud lykkelig og vel til Island.

Den anden Gang udholdt den forladte Borg virkelig en Beleiring. Det var omkring Midten af det 12te Aarhundrede, da den orknøiske Hovding Erlend Unge førte sin Elskede, Orknøjarlen Harald Maddadhsøns Moder, den skjonne, men ikke længer unge Margaretha hid og udholdt en Beleiring af hendes Søn, der endte med, at denne maatte opgive Forsoget paa at komme ind i den med Levnetsmidler velforsynede Borg og slutte Forlig med sin unge Stiffader.

Da denne Broch altsaa allerede stod forladt saa tidlig som ved Aar 900 — omkring 30 Aar efterat Nordmændene havde sat sig fast paa Orknoerne, og ikke ret længe efter Vikingetidens Begyndelse, saa synes den dog med Sikkerhed at maatte antages at være ældre end denne. At én og samme Borg to Gange tjener til det samme Endemaal kunde derhos synes at tyde paa, at den var — kanske endog — den eneste af de forladte Borge, der endnu var i en saadan Stand, at den kunde udholde en Beleiring.

Endnu tydeligere viser disse Borges ikke-norske Oprindelse sig deraf, at de forekommer paa mange Steder i Skotland, hvor Nordmændene aldrig har havt fast Fod, og deraf, at vi jo i selve Norge har en Mængde forhistoriske Forsvarsverker, de s. k. Bygdeborge, der er af en fra hine «Brochs» saa grundforskjellig Construction, at det umulig kan tænkes, at de to Arter skriver sig fra samme Folk og samme Tid. Thi det vilde jo være mere end mærkeligt, om det samme Folk, der herhjemme byggede de primitive Ringmure, som vi kalder «Bygdeborge», strax de kom over til Orkney og Skotland, skulde have bygget disse fra hine saa vidt forskjellige Taarne, samtidig med at det synes, som om de Norske paa Sandey virkelig har anvendt sine hjemlige «Bygdeborge» — hvad vi senere skal vise.

Men fuldstændig umulig bliver den Fergussonske Hypothese ved en tredje Omstændighed.

Midt imellem hine to yderliggaaende Theorier bevæger sig nemlig to andre, en, der, repræsenteret hovedsagelig af Skotlands forste nulevende Arkæolog, Mr. Joseph Anderson, henlægger Brocherne til den seneste keltiske Tid, idet

han antager, at de er opforte af Kelterne til Værn mod de norske Vikinger, der jo allerede i det 8de Aarhundrede begyndte at omsværme Vesterhavslandene, og en anden Theori, der — repræsenteret bl. a. af P. A. Munch — vil henfore dem til den ældre Jernalders forste Tid i Nordvesteuropa; thi at Brocherne tilhorer Tiden efter Jernets Indforelse skal være sikret gjennem de i Brocherne gjorte Fund. Men der er et Faktum, som umuliggjor Jos. Andersons og folgelig i endnu hoiere Grad Mr. Fergussons Hypothese. *Dette Faktum er, at man over Gruset af odelagte Broehs har fundet romerske Grave* med brændte Ben og talrige romerske Oldsager fra vor Tidsregnings forste Aarhundreder.[1] Der maa altsaa have fundets Brochs i Skotland, der allerede var odelagte paa den Tid, Romerne færdedes her i det 1ste—3dje Aarhundrede efter Christus — altsaa længe for de forste Vikingtog og Nordmændenes Ankomst. P. A. Munch synes ogsaa her ved en lykkelig Divination — thi Materialier til direkte Slutninger eiede man paa hans Tid ikke — at have truffet det Rette, naar han henfører de piktiske Brochs til den *ældste* Jernalder — altsaa en førromersk Jernalder.

Det turde dog være et aabent Sporgsmaal, om ikke den betydningsfulde Lighed, disse Bygninger har med Sardiniens Nuragher, der tilhorer Bronce-alderen, kunde lede til at henfore ogsaa the Pictish Towers til denne Periode — trods de i dem fundne Jernsager; men rimeligvis har Montelius Ret, naar han mener, at the Brochs er byggede til forskjellige Tider,[2] og at Opforelsestiden for mange af dem falder langt bagenfor vor Tidsregnings Begyndelse.

De piktiske Taarne omtales som sagt kun paa to Steder i vore Sagaer, men det er troligt, at de *antydes* paa flere Steder i Orkneyinga-Saga, hvor det oftere omtales, at en eller anden Hovding kastede sig ind i en Borg uden at det antydes, at disse Borge er byggede af Nordmænd, hvad der ialfald paa èt Sted udtrykkelig siges (Borgen paa Vigr). Deres Undergang tør vistnok i de allerfleste Tilfælde tilskrives den Omstændighed, at deres Stene afgav et nærliggende, let tilgjængeligt Materiale for de byggende Nordmænd, og det tør vistnok antages, at Materialet til en Mængde af de norske Bygninger paa Øerne, der er opforte af den samme Lerskifer, der udgjorde Brochernes Materiale, er hentet fra disse istedetfor fra de stundom fjerne og utilgjængelige Stenbrud.

[1] Se Archaeologia Scotica V S. 76, Fig. 4, Montelius, Der Orient und Europa p. 184.
[2] L. c. p. 183.

II. De kristnede Kelters Mindesmærker

c. 600—872 e. Chr.

a. Peti og Papae — «the dwarfie stone of Hoy».

Pikterne paa Orkney.

Er det usikkert, hvilket Folk man har at tilskrive Orknøernes forhistoriske Monumenter, saa er det desto sikrere, at fra det forste Øieblik, Historiens Dagslys begynder at dæmre over Øerne, har disse havt en *piktisk* Befolkning. Denne Dæmring, der begynder med Romernes Indtrængen paa de britiske Øer paa Christi Tid, er til at begynde med fuldstændig hyllet i Sagnets Morgentaage. Den Kong «*Belus*», hvis Navn læses i sengothisk Skrift paa et Vindue i Christkirken i Birgsaa, siges at have levet paa Christi Tid, at have gjort et Tog over Pentlandsfjorden og overrasket den «skotske» Konge paa hans Brylupsfest; men hans Mænd blev nedsablede, og han selv berøvede sig Livet. Skjønt han ifølge Barry skal omtales af «gamle Forfattere», har jeg ikke kunnet forfølge ham længer tilbage end til det 16de Aarhundrede, da han nævnes hos Buchanan i hans Skotlands Historie.[1] Forduns Scotichronicon c. 1400 nævner ham ikke. Torfæns identificerer ham med den sognske Kong Bele, hvis Sonner sendte Frithjof hin frækne til Orkney for at hæve Skat. Noget længer tilbage kan vi forfølge hans Efterfølger *Gaius,* eller Ganus, der siges at være tagen tilfange af Keiser Claudius, og som skal have smykket denne Keisers Triumftog i Rom. Her skal da ialfald baade den skotske Historiker, Hector Boëtius, Beda og Eutropius († 370) kunne paaberaabes som Kilder. Imidlertid er dette neppe andet end et uhjemlet Sagn, da Keiser Claudius neppe virkelig er trængt saa langt op i Britannien, at han kan have taget en orknøisk Konge tilfange. En tredje Orknokonge *Gunnas* siges i Begyndelsen af 6te Aarhundrede at have skullet fremstille sig for Kong Artus med 5 andre Konger. Dette Sagn kan dog neppe være nedtegnet tidligere end 858, da Artus første Gang omtales af Nennius.

Alle disse Konger maa da forvises til de uhjemlede Sagns Rige, og jeg har kun nævnt dem, fordi Navnet «Belus» er monumentalt bevidnet — rigtignok i en saa sen Tid, at Bevidnelsen ingen Betydning har.

Romerne paa Orkney.

Det forste virkelige Dagskjær over disse fjerne Egne falder paa Vespasians Tid, da Julius Agricola paa sit berømte Tog 78 e. Chr. lod Skotlands Nordkyst omseile. Tacitus siger jo, at han opdagede og undertvang Orknoerne. Agricolas Tog menes endog at være navnfæstet paa Oerne — skjont visselig i en senere Tid. Paa Vestkysten af Shapinsay er der nemlig et Sted, hvor Strommen gaar stærkt mellem farlige Grunde, og dette Sted bærer Navnet Grucula, der siges at være en Forvanskning af Agricola, idet Traditionen paa Stedet

[1] Buchanan, Historia rerum Scoticarum, Elzevirudgaven af 1668 p. 105.

fortæller, at et af de rundt Skotlands Nordkyst sendte Skibe af Storm og Strøm blev drevet ind her og strandede.[1] Wallace (1693) kalder endog Stedet ligefrem: «Agricola» og fortæller en romantisk Historie om, at de piktiske Lodse, ofrende sit eget Liv, her satte de fiendtlige romerske Skibe paa Grund, og at en stor Del af Romerflaaden gik tilgrunde.[2] Men ogsaa dette er naturligvis et helt digtet Sagn. Fast Fod synes Agricola dog kun at have faaet til Tayfloden (ved Perth, Nord for Edinburgh), og det kun for kort Tid.

For at have en sikker Grænse mod disse Pikter, der beboede Nordskotland, lod Hadrian ved Skotlands nuværende Sydgrænse mellem Solway og Tyne (Carlisle og Newcastle) reise den berømte, endnu synlige Hadriansmur tværsover Øen. Men allerede hans Efterfølger, Antoninus Pius førte atter Romerrigets Grænse længer mod Nord og sogte at hævde den, idet han byggede den mægtige Jordvold, hvis Levninger endnu sees mellem Clyde og Forth (Glasgow og Edinburgh). Denne fremskudte Position kunde dog ikke længe holdes, og ca. 200 e. Chr. fuldendte Septimius Severus Hadriansmuren ved Englands Nordgrænse som Romerstatens definitive Limen. I selve Skotland, hvor Romerne altsaa aldrig fik fast Fod, sad allerede dengang to keltiske Stammer, de samme Pikter og Briter, der endnu danner Skotlands Hoilandsbefolkning: Briterne i Syd, Pikterne i Nord. Men medens de fredeligere og mere civiliserede Briter Syd for Forth og Clyde tildels maatte underkaste sig Romerne, sad de krigerske, halvvilde Pikter uafhængige i Nordskotlands Hoilande og paa Øerne. Det var denne krigerske keltiske Stamme, der omsider brod Romernes Magt paa de britiske Øer. Efter at Romerne var fordrevne, angreb Pikterne, omtrent samtidig med at det gamle Verdensrige styrtede sammen, sine Stammefrænder, de romaniserede og kristnede Briter, saa voldsomt, at disse til sin egen Fordærvelse sogte Hjælp hos de hedenske Angelsachser, der vel drev Pikterne tilbage, men kun for samtidig at gjøre sig til Herrer over Øen (448 og følgende Aar). Ved denne Tid hører vi for første Gang noget nærmere om Orknøernes Beboere, idet den irske Forfatter Nennius i sin «Historia Britonum», der er skreven ca. 858, fortæller, at to sachsiske Høvdinger, Ochta og Ebissa, i 449 kom med 40 Skibe og herjede paa Orknøerne, og han tillægger, at det var Pikterne, som da i lange Tider havde boet der, det samme Folk, siger han, som endnu paa hans egen Tid beherskede Øerne d. v. s. omtrent paa den Tid, da Nordmændene satte sig fast paa Orkney.

Angelsachser paa Orkney.

Men kort Tid efterat dette Angelsachsernes Angreb paa Øerne skeede, har disse ved Siden af sin piktiske faaet en irsk-keltisk Befolkning — om den end ikke har været synderlig talrig. Allerede i det 4de Aarhundrede synes nemlig den Indvandring fra det kristnede Irland til Argyle og de sydvestlige Høilande i Skotland at være begyndt, der tilsidst ikke blot trykkede Pikterne tilside nordover, men ogsaa ca. 500 gav Landet en ny herskende Befolkning:

De irske Skoter.

[1] Stat. Acc. p. 81.

[2] L. c. p. 86 Udg. af 1883. Cfr. Hendric Isaacson Chronolog. Tab.

Skoterne. Scotia og Scoti kaldtes nemlig oprindelig Irland og Irerne, men efter Grundlæggelsen af det ved Indvandringen i Høilandene skabte Dalriadiske Dynasti gik Navnet Skotland og Skoter over paa Storbritanniens nordlige Halvdel og dens Indbyggere. En Del af Pikterne i de sydligere Dele af Skotland var allerede omkring Aar 400 blevne kristnede af St. Ninyan (Ringan, Ronan), der ogsaa byggede Pikterne en Stenkirke[1] Aar 394. Langsomt har saa Kristendommen trængt nordover, og omtrent 200 Aar senere synes Skoterne og med dem Kristendommen at have naaet Orknoerne. Henimod Slutningen af det 6te Aarhundrede hører vi (ifølge Adamnans «Vita St. Columbae»), at St. Columba († 597), den store irsk-skotske Missionær paa Jona eller Icolmkill (d. e. I Columbkill—Jona og Columba betyder begge en Due), udstrakte sin Virksomhed til Orknøerne. Han anbefaler nemlig sin Discipel, Missionæren Cormac og hans Clerici til Nordpikternes Konge, Bruide Mac Meilcon († 584), for at faa denne til at øve Indflydelse paa Orknøernes piktiske Nessekonger (Reguli), saa at de ikke skulde tilføie Missionærerne noget ondt. — Der omtales imidlertid i Ulsterannalerne ved Aaret 580 en anden samtidig Expedition af *krigersk* Art til Orknøerne, idet det fortælles, at de Dalriadiske Skoters Konge, Aedan, Gabrans Søn, i Argyle, den 7de Dalriadiske Konge, foretog et Krigstog mod Øerne. Det forekommer mig ikke urimeligt at gjætte paa, at denne krigerske Expedition efter hine Tiders Vis var bestemt til ved Magtmidler at sikre Missionen et heldigt Udfald. Orknøerne kristnedes altsaa af Cormac ca. 600. *Orkneys Kristning.*

De kristnede Orknoboer synes nu i omtrent 100 Aar at have staaet under Dalriadernes Herredømme, indtil i Aaret 682 atter en nordpiktisk Konge, Bruide Mac Bile, tager Øerne i Besiddelse, og nu forblev de med en keltisk, af kristnede Pikter og missionerende Skoter blandet Befolkning under piktisk Herredømme til Nordmændenes Erobring 872.

Det er denne Blanding af kristnede Pikter og missionerende Skoter, der — som vi snart skal se — gjenfindes i Navnene: Peti og Papae.

Den nye Religion har efterladt sig tydelige Spor. Allerede tidlig maa irsk-skotske Geistlige, formodentlig med Icolmkill til Udgangspunkt, have nedsat sig paa Øerne Nord for Skotland. Man kalder dem Culdees, eller Keledeer. De nævnes først af Boëtius. Man udleder deres Navn af to keltiske Ord: Ceile, Ægtefælle, Forbundsfælle, og de = dei, Guds, altsaa: de Gud indviede (lat.: Cultores dei). I det 9de Aarhundrede betegner Udtrykket saavel Klostergeistlige som Lægbrødre.[2] Nordmændene kaldte dem Paper (af Papa, Fader), og de synes endog at have efterladt sig et Spor i selve Norge, hvor en af Hvaloerne heder Papø. Den med disse Culdeer samtidige irske Munk Dicuil, der skrev sin: «de mensura orbis» ca. 825, siger, at der paa nogle Øer, der trods *Paperne.*

[1] Beda, Hist. eccl. l. III cap. 4.

[2] Reeves, The Culdees of the British Islands Lond. 1864, Skene, Celtic Scotland, Edinburgh 1876—78.

Letronne og trods Müllenhofs Indvendinger visselig rigtigt af P. A. Munch identificeres med Island, Færoerne og Shetland, «i henved 100 Aar boede Eremiter, som ere dragne derhen (d. v. s. til Færøerne) fra vort Skotland», d. e. Irland. Skjont Navnet «Skotland» som Betegnelse for den nordlige Del af Storbritannien forst blev almindeligt i Begyndelsen af det 10de Aarhundrede, mens dette Land tidligere kaldtes Caledonia, Pictavia eller Albania, og skjont Dicuil med «vort Skotland» som sædvanlig mener Irland, er det dog sandsynligt, at disse Culdeer paa de nordlige Øer i Virkeligheden er udgaaede fra det dengang allerede i 400 Aar af irske Skoter beboede Skotland, hvor bl. a. Jona laa (paa Hebriderne), og som jo var et naturligere Udgangspunkt for en Indvandring til hine Øer end det fjernere Irland. Men hvorledes det end hermed forholder sig, Dicuil forsætter: «Men ligesom disse Øer (han taler her fremdeles om Færoerne) fra Verdens Skabelse indtil da har ligget øde, saaledes er de nu for de normanniske (d. e. selvfølgelig = nordiske) Sørøveres Skyld forladte af hine Eneboere», og han tillægger et andet Sted om de paa Island boende Paper, at de forlod Øen «for 30 Aar siden», altsaa ved 795. At Paper har boet ogsaa paa Island før Nordmændenes Ankomst, bevidnes af Landnámabok og Are Frodes Islendingabok, og det siges udtrykkelig, at man der har fundet deres efterladte Kors, Bøger og Stave.

Vikingtogene. Det af Dicuil angivne Aar for Papernes Forsvinden fra Island «for 30 Aar siden» giver Aaret 795. Og denne Angivelse stemmer fuldkommen med andre samtidige og senere Forfatteres Angivelser om Overfald af nordiske Vikinger, som paa denne Tid begynder at sværme om paa de nordiske Have. De angelsachsiske Kroniker omtaler det første Indfald af norske Vikinger paa de britiske Kyster under Aaret 787, og det tillægges udtrykkelig, at de kom i «tre Skibe fra Hærethaland» ɔ: Hordaland, altsaa Norges Vestkyst. Dette Indfald af norske Vikinger bør dog lægges nogle Aar senere, da det heder ved 787: «i dette Aar ægtede Kong Beorhtric Kong Offas Datter Eadburh. Og *i hans Dage* kom de første tre Skibe» etc. — Det tør saaledes være muligt, at her er Tale om netop det samme Indfald, ved hvilket Nordmændene plyndrede Lindisfarne — 793. Den samtidige Alcuin, Carl den Stores Ven og høitbetroede Mand, beretter i et bekjendt Brev af 794 om Vikingernes netop da stedfundne Herjen i det britiske Rige (Lindisfarne), og dette Brev stemmer, hvad Tiden angaar, ikke blot næsten paa Aaret med Dicuils Tidsangivelse for Papernes Flytning, men ogsaa med Ulsterannalernes Beretning om Vikingernes Plyndringer paa de britiske Øer. I Aaret 793 plyndredes nemlig Klostret i Lindisfarne, 794 plyndredes Weremouthklostret, 795 Helligdommene paa Rechrie (Rachrin) ved Man, 798 St. Patricks Ø, Peel (Inispatrick) og 802 og 806 selve de hellige Bygninger paa Icolmkill. Efter en Række mere og mindre forbigaaende Indfald (Armagh 815, Bankor 824) og næsten samtidig med Skoternes og Pikternes Forening under Kenneth M'Alpin, det skotske Dynastis Grundlægger, 843 — stiftede saa Olaf Hvide, som i 852 havde erobret Dublin, det mægtige

Pl. XI.	Fig. 21. The Dwarfie Stone of Hoy. 1808.

norske Rige i Irland, med Dublin som Hovedstad. Næsten samtidig blev ogsaa Man, Hebriderne, Shetland og Orknøerne norske: Asadyrkerne afløste de Kristne, Nordmændene fordrev Kelterne.[1]

Peti og Papae.

Det tør synes paafaldende, at Dicuil, der antyder Papernes Ophold paa de fjernere Øer, Island, Færøerne, Shetland, aldeles ikke i denne Forbindelse nævner Orknøerne; thi deres Nærværelse paa Orkney er andetstedsfra constateret. De nævnes udtrykkelig i «Ystoria Norvegiae», der deler Orknøernes Beboere i Peti og Papae, Pikter og Paper, og dette sidste Ord forklares ved «clerici».[2] Og det saakaldte Thomas Tullochs genealogiske Diplom af 1443 inddeler i Overensstemmelse hermed Orknøfolket i to «*Nationer*», Peti og Papae, den piktiske Urbefolkning og det irske Indvandrerfolk. Papernes Tilstedeværelse paa Orkney bevidnes desuden baade ved en hel Række Stedsnavne: som Papey (3 Gange), Papule (Papley 2 Gange), Papedale, og ved talrige Fund, snart af Klokker af den ældste, firkantede Form (ved Saverough nær Birsa og ved Burrian paa N. Ronaldsay), snart af enkelte Skulpturer med kristne Indskrifter i Ogham (Burrian) samt af Kirkededicationer til culdeiske Helgener. Grunden til, at Dicuil ikke antyder Papernes Ophold paa Orkney, synes saaledes saalangt fra at bero paa, at de ikke har fundets der, som meget mere paa, at de her har indtaget en ganske anderledes betrygget og betydelig Stilling end paa de fjernere Øer, at de her hverken var isolerede Eremiter eller fordreves ved de første norske Indfald i hans Tid, saa at der før ham ingen Grund var til at nævne dem. Den Tanke ligger nær — synes mig — at den samtidig med de kuldeiske Missionærers, Cormacs og hans Fællers, Ankomst, til Øerne udsendte dalriadiske Militærexpedition (se pag. 45) kan have efterladt en varig Besætning til Støtte for Culdeerne, og at der har bevaret sig en Tradition herom, saa at der virkelig kan tales og taltes om to Slags Befolkning, to «Nationer», som Tulloch siger: Pikterne eller Urbefolkningen og Paperne med deres irsk-skotske (dalriadiske) Følge, de Indvandrede.

Efter disse Bemærkninger kan vi gaa over til at undersøge, om den kristne keltiske Tid paa Øerne har efterladt sig Mindesmærker.

The dwarfie stone.

Ved Indgangen til denne Undersøgelse maa vi kaste et Blik paa et Monument, der synes at staa lige paa Grænsen mellem de forhistoriske og de kristne Mindesmærker: *Dvergstenen paa Hoy* (Fig. 21), the dwarfie stone. Dette fritliggende Klippestykke paa Wardhills Sydostafheld, med den deri værende, tydeligt af Menneskehænder dannede Hule, ansees nemlig af vor Tids Forskere for at være en irsk-skotsk Eremitbolig, en Culdeehule. Wallace angiver Stenens Størrelse til 31′s Længde, 18′s Bredde (Dybde) og 9′s Høide. Han tilføier, at man i dens Indre kan se Mærkerne efter det Jerninstrument, der har udhulet

[1] Se Taranger, Den angelsachsiske Kirkes Indflydelse paa den norske, p. 5 og 6.
[2] Se Yst. Norv. i Storms Monumenta p. 19.

Stenen. Barry angiver Størrelsen til 32′ — 17′ og $7^1/_2$′, altsaa 10,41 m. × 5,57 m. × 2,46 m.

Den tidligere nævnte Jo. Ben (1529) skriver paa et betænkeligt Latin, som jeg skal forsøge at oversætte, saa godt det lader sig gjøre: «Der (paa Hoy) er der et andet Fjeld, der ikke er saa høit (som den saakaldte Old man of Hoy, en skorstenlignende Klippe, der stiger ret op i Havet til en Høide af c. 144 m.), men i hvilket der findes et mærkeligt Klippestykke. Det er stort, høit og udarbeidet af en Jætte og hans Kvinde. Det er én Sten, formet som et Kammer, og i dette er der en Seng, meget kunstfærdigt arbeidet i Sten af Jætten og hans Hustru. Paa den Tid, da Kammeret blev gjort, var hun frugtsommelig, hvad Sengen vidner om; thi den Del af Sengen, hvor Kvinden laa, har Form efter en Frugtsommeligs Underliv. I Stenen er der af dens Rundinq gjort en Hovedpude med to Armpuder («scuvialibus», rimeligvis en Skriv- eller Læsefeil for «cubitalibus»?). Dens to Dele holdes dog ikke sammen ved noget forbindende Stof, men er af én Sten. Kammeret har en Døraabning, der var lukket ved en Sten (obtrusum lapide). Hvo der har gjort dette, ved jeg ikke. (? Quis hoc fit nescio). Man fabler om, at en anden Jætte hadede hin, og derfor formede en Sten, nøiagtig af samme Høide og Bredde som Døraabningen i den Hensigt at indespærre dem og lade dem dø af Hunger, for selv derefter som Øens Enehersker at komme i Besiddelse af Stenkamret. Han bar derfor den Sten, han havde formet, op paa Bjergets Top, og ved Hjælp af sit Spyd, sine kraftige Arme og sin Avind mod de Lykkelige, foiede han den ind i Døraabningen. Men da den indespærrede Jætte vaagnede, og ikke vidste, hvorledes han skulde komme ud, gjorde han i sin Forlegenhed med sin Hammer et Hul i Taget (impluvium), gjennem hvilket han slap ud».

Da Sagnet allerede er optegnet 1529, er det vistnok af norsk Oprindelse og dannet for at forklare Stenens eiendommelige Former. Stenen er samme Art Sandsten som Fjældet over den og ligger ikke langt fra Øens Østkyst. Den er delt i tre Kamre. I det ene af disse sees det senglignende Fremspring, ifølge Barry 1,86 m. langt og 0,66 m. bredt. Som man ser, har «Jætten» havt Dimensioner, der snarere synes at berettige Navnet «Dvergstenen». Det andet Rum er mindre end det første, og mellem dem sees en Klippespalt, der synes at have været brugt som Ildsted, da der er hugget et Hul i Taget, Sagnets «impluvium», for at slippe Rogen ud. — Skjønt den foran Aabningen liggende Stenhelle og «Sengen» synes at tale for, at vi staar i et forhistorisk Gravkammer, gjør dog den Omstændighed, at Klippegrave overhovedtaget ikke forekommer paa Øerne, denne Mening mindre sandsynlig, og det er saaledes nok muligt, at de har Ret, der antager, at Arbeidet bør tilskrives de irsk-keltiske Culdeer, der længe før Nordmændenes Erobring af Øerne færdedes i den ensomme Egn. Var en Eremit først kommen til den endnu ubeboede Ø, kunde Hoy netop synes at være et meget tillokkende Opholdssted: her fandtes Birkeskov — den eneste paa de træløse Øer, og her fandtes hvide Kaniner, der endnu i senere Tider jagedes

ved Hjælp af Hunde, foruden en Mængde Fuglevildt, og endelig skal der paa Øen findes Antydninger til Jern, Bly og Guld. Jeg nægter dog ikke, at den store Stenhelle foran Døren og Sengen trods alt synes mig at tale stærkt for en forhistorisk Klippegrav.

b. Keltiske Kirkebygninger.

Nordmændene og Papernes Kirker.

Da vore hedenske Forfædre henimod Slutningen af det 9de Aarhundrede tog Orknøerne i Besiddelse, forefandt de der — foruden de ovenfor skildrede forhistoriske Mindesmærker — ogsaa en Række kristne Kirker, der for dem ingen Betydning havde. Om de har gjort noget Brug af disse Bygninger, saaledes som de visselig har gjort Brug af de keltiske Brochs og delvis af Stenringenes Stene — ved vi ikke.

Efter at den vistnok lidet talrige keltiske Refolkning var bleven udryddet eller havde taget Flugten, har Papernes Kirker og Kapeller i halvandet hundrede Aar staaet der som tause Vidner om en forladt Religion. Men netop som saadanne er de vistnok allerede tidlig blevne omspundne med en Ranke af Sagn og Legender, vedligeholdte af de Kelter, der jo, om end i et ringe Faatal, stadig sees i Følge med Nordmændene paa Øerne, og disse gamle Kirker har selv for de norske Asadyrkere, men endnu mere for de senerehen kristnede Nordmænd, der atter tog dem i Brug for sin Gudsdyrkelse, staaet i en vis hellig, mystisk Fortidsglans, af hvilken vi endog ved enkelte af dem skal se sene Spor i Form af overtroiske Skikke, der knyttedes til de gamle Papekirker.

Men inden vi kan skride til Skildringen af disse mærkelige gamle Bygningsrester, er der et Spørgsmaal, vi først maa besvare gjennem en

Forbemærkning.

Hvorledes kan man adskille de keltiske Kirker paa Orkney fra de norske?

Adskillelsens Vanskeligheder.

Ganske vist er det af flere Grunde vanskeligt at skjelne mellem keltisk og norsk i den ældre orknøiske Bygningskunst, dels fordi den keltiske Kunst oprindelig har helt behersket og altid influeret overordentlig stærkt paa Øernes Bygmestere i den ældre norske Tid, dels fordi Materialet, der i saa primitive Bygninger som disse spiller en saa stor Rolle, er fælles for begge Arter — Øernes almindelige Lerskifer (claystone). Men naar man, som det hidtil har været brugeligt, kalder alle de Bygninger paa Orknøerne «keltiske», i hvilke man ikke ser direkte Spor af den anglonormannisk-romanske eller den gothiske Stil, ja endog saadanne, der *vides* byggede i norsk Tid (Kristkirken i Birsa) eller ligefrem viser Spidsbuer (Enhallow), saa kan dette Udtryk som almindelig Stilbetegnelse vel have fuld Berettigelse, saalænge der kun er Tale om den

geografiske Udbredelse af den keltiske Bygningsstil; men saasnart der bliver Spørgsmaal om de enkelte Bygningers historiske Oprindelse, vil det i Længden ikke gaa an at anvende et Navn, der kaster Bygninger af hoist forskjellig Karakter og fra hoist forskjellig Tid, Kirker fra det 8de og Kirker fra det 12te Aarhundrede, sammen i broget Forvirring, og stempler det Hele som «keltisk».

Adskillelsen af det, som Kelterne har bygget, og det, som Nordmændene har bygget, vanskeliggjøres videre ved den Omstændighed, at keltisk Bygningskunst og Ornamentik gjennem den norske Kirkes stærke Forbindelse med Irland, længe øvede en betydelig Indflydelse ogsaa *i selve Norge*, hvorfor det ofte vil være umuligt at afgjøre, om et bestemt Motiv paa Orkney er kommet over til Øerne fra Norge eller direkte fra Irland. Men fordi om Adskillelsen er vanskelig, er det ikke derfor mindre vigtigt at søge at skjelne mellem, hvad der fra historisk Synspunkt maa kaldes keltisk og norsk paa Øerne. Thi dels vil et Forsøg herpaa lære os, at her virkelig findes Stilnuancer af væsentlig Art, der skiller klart mellem *keltisk* og *norsk*, dels vil vi derved lære at fixere Tidsmærker, der kan yde kronologiske Støttepunkter for videre Undersøgelser, dels har det jo endelig — ialfald for os Nordmænd — sin store Interesse at vide, hvad vore Forfædre — om end paavirkede af det keltiske — selv har bygget paa Øerne, og hvad der er ældre end deres Tid.

Det er saaledes af mange Grunde nødvendigt at søge bestemtere Grænselinier mellem de ældre keltiske og yngre norske Bygværker paa Øerne. Imidlertid vanskeliggjøres denne vor Opgave end yderligere ved den grænselose Forvirring og Usikkerhed, der hersker i selve de irske Kirkers Datering. Den ældre Skole af Archæologer i Irland har nemlig gjennemgaaende skudt disse Kirker op i en altfor gammel Tid: ægte Tøndehvælv (som i det saakaldte St. Kevins kitchen) og Rundtaarne henføres til det 7de Aarhundrede, mens senere Forskere har bevist, at hverken ægte Rundbuer eller Rundtaarne i Virkeligheden forekommer i Irland tidligere end respektive i det 9de og 10de Aarhundrede. De irske Kirkers Kronologie tør saaledes kun med største Forsigtighed, eller om det kan undgaaes, helst aldeles ikke benyttes.[1]

Et Støttepunkt for Adskillelsen.

Men paa samme Tid, som saaledes et vigtigt Støttepunkt berøves os, træder heldigvis paa den anden Side samtidig en betydningsfuld Omstændighed hjælpende til, for at sikre Grænsebestemmelsen mellem keltisk og norsk paa Orknoerne.

Denne Omstændighed er det Factum, at hine Nordmænd, der fra ca. 872 af beherkede Orknoerne, efterat have fordrevet eller udryddet den keltiske, siden ca. 600 kristne Befolkning, endnu i næsten halvandet hundrede Aar vedblev at være Asadyrkere. Vi tør saaledes vistnok med fuld Sikkerhed sige, *at der mellem 872 og 1014* (Sigurd Digres Død i Clontarfslaget) *ikke er bygget nogen christen Kirke paa Øerne.* Hvor vigtig denne hedenske Mellemtid paa henved 150 Aar er for vore Tidsbestemmelser, vil man forstaa, naar man

[1] Se Marg. Stoke, Early Christian Architecture in Ireland, passim.

betænker, at der i denne Mellemtid er skeet store og betydningsfulde Fremskridt i den keltiske Bygningskunst i Irland og Nordskotland, og at de af Kelterne for 872 byggede Kirker paa Orkney umulig kan vise Indflydelse af Former, der i Irland og Skotland forst viser sig *efter* 872, men alle maa eie den *ældre* keltiske Bygningskunsts simple og primitive Former. De orknoiske Kirker derimod, som i sine oprindelige Dele viser Former, der i Irland og Skotland har udviklet sig mellem 872 og 1014, *maa* være byggede *efter* dette sidste Aar og altsaa være af norsk Oprindelse.

Naar vi nu har vundet det Fodfæste, som denne 150-Aars Kloft med de i denne Mellemtid indtraadte Forskjelligheder mellem ældre og yngre keltisk Kunst giver os, kan vi gaa over til at undersøge, hvilke disse Forskjelligheder er, idet vi kan være overbeviste om, at *længer* frem end Irlands, Nordskotlands og Hebridernes kirkebyggende Folk var Orknøernes isolerede og lidet talrige Befolkning *ikke* komne i 872.

Paa dette Grundlag tror jeg at kunne fastslaa følgende Skillemærker:

Beehive-houses.

1. De keltiske Kirker af den ældre Type i Irland (ældre end 872) er ofte omgivne af spredte Smaahytter (de saakaldte Beehive-houses), vistnok Pilgrimshuse, og det hele Anlæg omgives af en Vold eller et Brystværn. Slige Anlæg forekommer aldrig i Norge; hvor de altsaa findes paa Orknoerne, henviser de paa keltisk Tid (før 872), selv om Kirken (som paa Broch of Birsa) er ombygget i en senere Tid.

Tør Mur.

2. De ældste keltiske Kirker er opførte i tør Mur (uden Bindemidler). Forst ca. 960 forekommer Cementering i irske Kirker,[1] om end usikre Beretninger kunde antyde, at indkaldte Bygmestere tidligere har anvendt Kalk,[2] mens selv de allerældste Kirker i Norge er cementerede. Kirker i tør Mur paa Orknoerne maa saaledes vistnok være keltiske, de cementerede derimod fra norsk Tid.

Karmenes konvergens.

3. Vindues- og Dørkarmenes opad konvergerende Retning er karakteristisk for de ældste keltiske Kirker og vidner enten om keltisk Oprindelse eller keltisk Paavirkning. Denne sidste synes at strække sig over hele Norden.[3]

Vinduernes Løb — Fals.

4. Vinduesaabningerne i de ældste keltiske Kirker er sædvanlig smalest i Ydermurens Linie, bredest i Indermurens, mens i de middelalderske Kirker i andre Lande det smaleste Punkt pleier ligge midt imellem Ydermurens og Indermurens Linier. Da imidlertid denne sidstnævnte Form ogsaa forekommer i irske Kirker, tor af hin keltiske Særform Intet sluttes. Derimod har de ældste irske Kirker ingen Fals til Indsætning af en Træramme for Ruder (af Glas eller Sjaa), og hvor disse forekommer, tor man saaledes vistnok slutte til norsk Oprindelse for Falsens — men derfor naturligvis ikke for hele Bygningens Vedkommende.

Rundtaarne.

5. Rundtaarne forekommer ved nogle og 70 Kirker i Irland. Men det er alligevel saa langt fra, at Rundtaarne, hvor de forekommer ved Orknokirker,

[1] M. Stokes l. c. p. 44.

[2] George Petrie: The Round Towers of Ireland.

[3] Ifølge Joh. Meyer sees den i Veø Kirke og Sigtuna.

betegner keltisk (fornorsk) *Tid*, at de tværtimod med Sikkerhed antyder norsk Tid under keltisk Indflydelse. Thi det tør ansees som sikkert, at Rundtaarne ikke forekommer i Irland tidligere end i det 10de Aarhundrede. De fleste irske Rundtaarne er derhos fristaaende, mens de 9, der ligesom Tiltældet er paa Orknoerne, hænger sammen med Kirken, af George Petrie henfores til Tiden kort for 1100. I det 12te og 13de Aarhundrede opføres Rundtaarne i Norfolk i England og i Skåne i Danmark.

Overligger-Bue. 6. De ældste keltiske Kirker har over alle Aabninger enten en flad Overligger eller en dels ved Stenenes Udkragning over hverandre, dels ved Indhugning i en eneste Sten frembragt uægte Rundbueform: i Irland findes ingen ægte (af kileformede Stene dannet) Rundbue for langt inde i det 9de Aarhundrede, og i Nordskotland, hvorfra Orknøerne hentede sine nærmeste Forbilleder, bliver de neppe sædvanlige for Normannernes Erobring af England (1066). Vi vover saaledes vistnok Intet ved at antage, at den ægte Rundbue først har fundet Veien til Orkney i den norske Tid.

Apsider. 7. De halvrunde Apsider trænger — maaske paa en enkelt Undtagelse nær — først ind paa de britiske Øer med Normannerne, og det er saaledes sikkert, at orknoiske Apsidialkirker er norske.

Aabningernes Antal. 8. I de ældste keltiske Kirker findes i Regelen kun to Aabninger: en Dør i Vestvæggen og et Vindue i Østvæggen. Hvor Antallet af Aabninger nærmer sig det i de norske Kirker sædvanlige, staar vi sikkert overfor en Kirke fra norsk Tid.

Lavere Kor. 9. De ældste keltiske Kirker udgjør et simpelt Parallelogram; hvor paa saadanne Bygninger (som til Exempel St. Kevins kitchen) et lavere og smalere Kor findes, der er dette en senere Tilføielse fra en Tid yngre end 872. Hvor altsaa paa Orknøerne Kirker med oprindeligt lavere og smalere Kor findes (den vanlige norske Landskirketype), — der er Kirken fra norsk Tid.

Rodeloft. 10. Indretningen af et s. k. «Rodeloft» (et Kapel med den Korsfæstedes Billede) over Korbuen med Opgang fra Skibet findes først i Kirker af den sidstnævnte Type, og er altsaa fra norsk Tid; det tør være meget tvivlsomt, om ikke dette Rodeloft er kommet til Øerne via Norge istedetfor direkte fra Irland.

Dedicationer. 11. Endelig kan Kirkernes Dedicationer lede os paa Spor, idet Kirker, der er dedicerede til keltiske Nationalhelgener, i Regelen maa antages at være af keltisk Oprindelse, mens norske Helgennavne og Dedicationer, der refererer sig til Korstogene (St. Ola, St. Sepulcre o. l.), med Sikkerhed viser paa norsk Oprindelse. Vistnok findes i selve Norge en Kirke for St. Columba, men det vil neppe kunne paavises, at norske Kirker er viede til St. Brigid eller Sta. Tredwall.

Stridende Mærker. Hvor nu disse Kjendemærker skulde synes at stride mod hverandre i den samme Bygning, — er det klart, at det Mærke, der tyder paa den yngste Tid, saafremt det findes i Kirkens oprindelige Dele, maa blive det afgjørende, mens de paa ældre Tider tydende Mærker maa bero paa keltisk Indflydelse. Herom maa da Specialkritiken sige det sidste Ord.

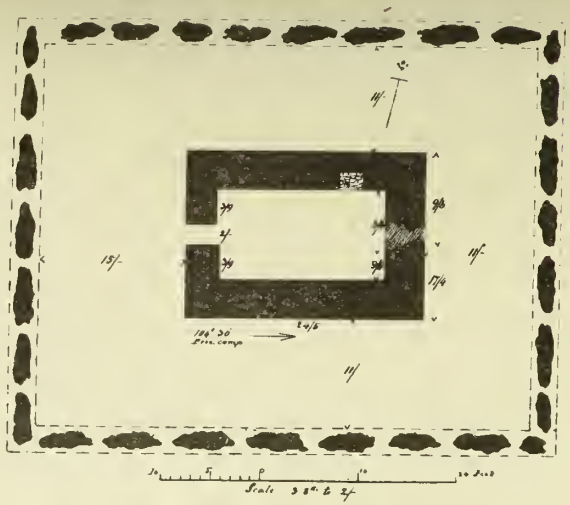

Fig. 22. Kirken paa Broch of Deerness. Grundrids.

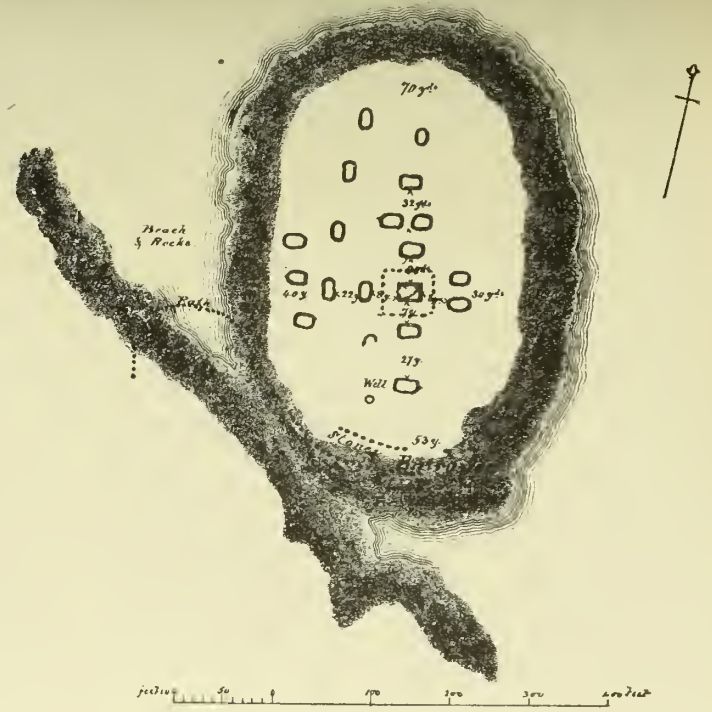

Fig. 23 a. Kirken paa Broch of Deerness. Situationsplan.

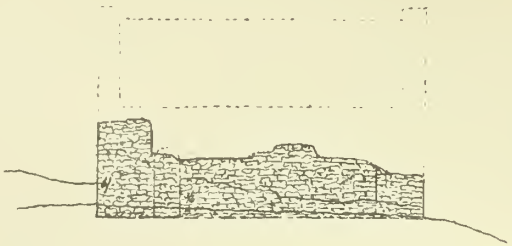

Fig. 24. Sta. Tredwalls Kapel. Oprids.

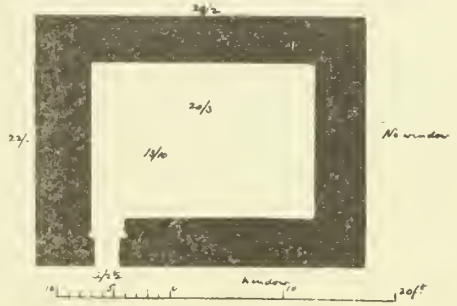

Fig. 25. Sta. Tredwalls Kapel. Grundrids.

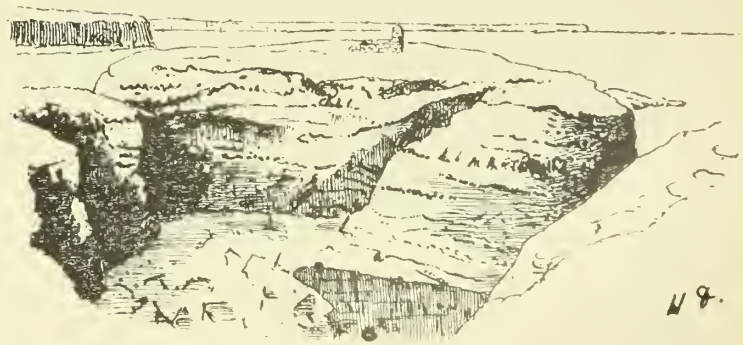

Fig. 23 b. Kirken paa Deerness. Perspektiv.

Keltiske Bygmestere?

Spørgsmaalet om, hvorvidt ogsaa i norsk Tid keltiske Bygmestere har været virksomme paa Øerne, lader sig besvare derhen, at da Kirkebyggerne paa hin Tid var geistlige, og de Norske paa Øerne vel væsentlig havde norske Geistlige, har Nordmændene vistnok selv været Ledere af de norske Kirkebygninger: men paa samme Tid maa det erindres, at der fandtes keltiske Munke paa Øerne endnu i 1136 (se Orkn. S. cap. 66). Saaledes kan vistnok de i talrig Mængde paaviselige keltiske Reminiscentser i Øernes norske Kirker delvis være en Følge af fortsat keltisk Byggevirksomhed i den norske Tid, men vil dog hovedsagelig være at forklare ved selve Nærheden af og Berørelsen med Kelternes Byggevirksomhed i Nordskotland.

Antallet af keltiske Kirker.

Ved Benyttelsen af de her udviklede Synspunkter, kommer jeg til det Resultat, at der paa Orknøerne ikke findes mere end 6 endnu existerende Kirkerester, der kan henføres til Tiden før Nordmændenes Ankomst til Øerne i 872 — medens Dedicationer og lignende historiske Mærker antyder Tilværelsen af yderligere 10 keltiske Kirker, der nu er helt forsvundne. Hele den øvrige Mængde af bevarede Kirkeruiner er fra norsk Tid — altsaa yngre end 1014.

1. Bevarede keltiske Kirkeruiner.

Kirken paa Broch of Deerness.

1. Kirken paa Broch of Deerness (Fig. 22 og 23). Mangeslags underlig Overtro er knyttet til den gamle Kirkeruin deroppe paa Mainlands sydøstligste Næs, Sagaernes Dyrnesmuli. (Mullhead), som her danner den tidligere nævnte, af Naturen befæstede s. k. Broch of Deerness. Brochen danner et fra Mainland adskilt, kun ved en dyb og smal Revne med Øen forbundet Plateau, alene tilgjængeligt ad en steil, smal og ikke ganske ufarlig Sti. Plateauet lofter sig næsten lodret ca. 33 m. i Veiret og er ca. 133 m. langt fra Nord mod Syd og ca. 80 m. bredt fra Vest mod Øst. Midt paa Plateauet ligger en ældgammel Kirkeruin, der har alle Mærker af at være keltisk. Den omgives af et Stengjærde, af hvilket kun Grundvoldene er tilbage. Hvor Indgangen til denne Indhegning har været, er ikke længer synligt. Kirken, der danner et simpelt Parallelogram, er næsten noiagtig orienteret. Den er bygget i tor Mur af den sædvanlige mørke Lerskifer, hvis Stene er fra 0,33—1 m. lange og 0,05—0,15 m. hoie. Murene reiser sig nu kun 1,66 m. over Grunden og er tæt bedækkede af gul Mos (lichen, Levermos). Kirken har blot én Doraabning, der findes i Vestvæggen; men denne er uregelmæssig og synes at have været forandret. Dørens øvre Del er forsvunden — rimeligvis var den retliniet afsluttet. Dørposterne udvider sig ikke, hverken indad eller udad, og har intet Anslag for Dørfylding, heller ikke sees Hul for nogen Bom. Der er kun Spor af ét Vindue, der sidder i Østvæggen. Dets øvre Del er forsvunden, men har vistnok havt flad Overligger — eller maaske en uægte, i én Sten skaaren Rundbue. Ved Gravning omkring Indgangsdøren har det vist sig, at Vinduet

laa ca. 2 m. over Gulvet; men Niveauet er usikkert, da det Indre er opfyldt af Grusmasser. Den ene af Vinduets Sideposter er helt forsvunden, og den anden er delvis ødelagt; men af dens Høide staar ca. 0,41 m. tilbage. Karmen smalnede udad paa den i de irske Kirker sædvanlige Maade, dog var de yderste 0,30 m. paralleltlobende, og Dryden mener, at Vinduet — naturligvis i en senere Tid — har havt Glas. Isaafald er da den parallele Afvigelse fra de irske Kirkers almindelige Lob mod Ydermuren en senere Forandring.

Op mod en Del af Ostvæggen er reist en Varde. I Nordvæggen henimod den østre Ende sees et Repositorium uden noget Lukke. Taget har maaske bestaaet af store Stenheller. Omtrent 33 m. Syd for Kirken findes en Cisterne, og paa Brochens søndre Side Levninger af en Stenmur der, hvor Opgangen til Plateauet fra Dybet udmunder, og hvor altsaa Indgangen har været. Spredte rundtom Kirken ligger Grundmurene af mindst 18 smaa Hytter, for det meste af firsidet, men afrundet Form. De har sikkerlig været indrettede til Brug for Pilgrime — altsaa ganske ligesom de irske beehive-houses. Den steile, farlige Sti opad Brochens lodrette Side var endnu længe efter Reformationen Gjenstand for Besøg af talrige Pilgrime, der i overtroisk Andagt tilbagelagde den farlige Vei krybende paa Knæerne. Anlægget har altid paa Grund af sin høie Ælde og sin Oprindelse fra de keltiske Paper været omgivet af Befolkningens hellige Ærefrygt. Som man ser, har Anlægget tydelige keltiske Særmærker og er sikkert ældre end Nordmændenes Ankomst.

Dimensioner: Gjærdet om Kirken 18,70 m. × 14,75 m. Kirken: 8 m. × 5,68 m. ydre Maal. Vestvæggens Murtykkelse: c. 1 m., de øvrige Mures c. 1,02 m. Døren 0,66 m. br. Vinduets Lysaabning udad 0,41 m., indad 1,15 m. Hytterne ca. 8 m. × 4 m. Murtykkelse 0,83 m. — 1 m.

Halcro Kapel. 2. *Halcro Kapel* paa South Ronaldsay er nu saagodtsom helt tilintetgjort, men er i sin Tid opmaalt af George Petrie. Døren synes at have siddet i Vestvæggen. Formen var et simpelt Parallelogram, og det hele primitive Anlæg gjør det sandsynligt, at det var et Verk af Paperne paa den paa «St. Colmskirker» — Columbakirker — saa rige Ø.

Dimensioner: 7 m. × 4,66 m. indre Maal. Vægtykkelse 0,83 m.

Sta Tredwalls Kapel. 3. *Sta Tredwalls Kapel* (Fig. 24 og 25) paa Papa Westray ligger paa en i en liden Indsø beliggende Holme og siges at være bygget over et pict-house (vel snarere en Broch?). Bygningen er et Parallelogram og er ikke orienteret, idet den ligger fra Sydvest til Nordost. Døraabningen, der er meget trang, ligger paa den søndre Væg henimod dennes Vestende. Blot Væggenes nedre Dele er bevarede, dog hæver Nordvesthjørnet sig høiere end det øvrige og er ca. 2,66 m. h. Det skal dog ikke være ret længe siden Østgavlen og Sydvæggen stod i sin hele Høide. Forskjellen i Væggenes Tykkelse leder Drydens Tanke hen paa en Ombygning af det oprindelige Anlæg. Kirken havde et Østvindue,

og Døren havde flad Overligger. Døraabningen viser en Fals, men intet Spor af Træverk. Det oprindelige Gulv synes at have ligget 3,33 m. over Indsøens Flade. Kapellet er bygget i tør Mur; og alle Omstændigheder tyder paa en keltisk Oprindelse, som yderligere bestyrkes ved Dedicationen. Sta Tredwall eller Sta. Trullen er nemlig en keltisk Helgeninde, den samme, som i vore Sagaer kaldes Trollhæna, Alt forskjellige Former af Navnet Sta. Triduana, der ifølge Legenden var en Jomfru fra Achaia, der i det 4de Aarhundrede fulgte St. Regulus til Norden. Hendes Helgendag er 8de Oktober. Hun var — siger Legenden — overordentlig skjøn; men da hun mod sin Vilje skulde ægte en hedensk gallisk Prins, skjønt hun var Christi Trolovede, gjorde hun selv Ende paa sin Skjønhed ved at udskjære sine Øine, som hun sendte sin Beiler, fæstede paa en Stilk. Hun helbreder Øiensygdomme, og talrige Pilgrimme strømmede til hendes Grav i Restalrig ved Edinburgh. Hun gjengav ifølge Orkn. S. cap. 115 Biskop Jon af Katanes Synet, da Harald Maddadhsøn havde ladet hans Øine udstikke. Ved Kapellet paa Papa Westray laa vistnok Jarl Ragnvald Brusesøn († 1045) begravet (se Orkn. S. cap. 19); men der findes intet Spor af hans Grav. Øen Papey meiri havde vistnok sit Navn efter de ved Sta. Tredwalls Kapel tjenende Paper. «Saa stor Ærbødighed» siger Stat. Acc.,[1] «havde Indbyggerne for denne gamle Helgeninde, at den første presbyterianske Prædikant i Sognet kun med Møie formaaede at afholde dem fra hver Søndag først at forrette sin Andagt ved Ruinen, inden de indfandt sig til den reformerte Gudstjeneste i Sognekirken». Man fortalte ogsaa om mange Mirakler, som Helgeninden skulde have udført, bestaaende i Helbredelse af Sygdomme.

Dimensioner: Areal: 6,64 m. × 4,53 m. Vægtykkelse; i Nord 1,28 m., i Øst 1,37 m., i Syd 1,39 m., i Vest 1,56 m.

4. *Kapellet paa Head of Holland,* Mainland. Paa Nordsiden af det i Inganesbugten, Øst for Kirkwall fremspringende Nes, Head of Holland, faa Meter fra Kysten og faa Fod over Havfladen, ser man en Grushob — Alt hvad der er tilbage af et gammelt, keltisk Kapel. Men man kan — eller kunde ialfald for ikke længe siden — dog se Ruinens Form og Størrelse. Den danner et simpelt Parallelogram og har været opført af den her i Egnen sædvanlige smukke, røde Sandsten. Kapellet havde ifølge Dryden en Dør paa Sydsiden. Om Kapellet har været keltisk eller er af senere Datum, kan neppe mere med fuld Sikkerhed afgjøres. Sandsynligst er keltisk Oprindelse. *Kapel paa Head of Holland.*

Dimensioner: 12,13 m. × 5 m. indre Maal. Vægtykkelse i Nord og Syd 0,83 m., i Øst og Vest 1,07 m.

5. *Beehive-houses paa Broch of Birsa.* De smaa Bikubehuse, hvis Rester — skjønt de, saavidt jeg ved, intetsteds nævnes — baade af min Reisefælle og mig *Beehive-houses paa Broch of Birsa.*

[1] L. c. p. 117.

observeredes omkring den norske Kirkeruin paa Broch of Birsa, er sikkerlig Levninger af et keltisk Kirkeanlæg paa dette Sted. Kirken synes at have været dediceret til St. Columba, skjont den nu synlige norske Kirkeruin sædvanlig kaldes St. Peters Kirke; paa det nedenfor meddelte Fugleperspektiv af Birsa, der findes i Lows Reise (vor Fig. 129), kaldes den nemlig St. Columbas Kirke (St. Colms). Bikubeanlægget viser, at den oprindelige Kirke har været fra Kelternes Tid. Wallace siger, hvad der stemmer med vor Observation, at der fandt Pilgrimsvandringer Sted til Kirken paa Broch of Birsa — vel altsaa i Anledning af, at den oprindelige Kirke ligesom Kirken paa Broch of Deerness var en gammel keltisk Helligdom.

Min Formodning om en keltisk Kirke indenfor Kredsen af disse Bikubehuse der, hvor Peterskirkens Ruin nu sees, bliver saagodtsom til Vished ved det Fund, som Mr. James Farrer[1] i 1862 gjorde her i Nærheden af Birsa paa en gammel Kirkegaard ved Saverough, hvor han mellem Menneskegravene fandt en gammel keltisk Kirkeklokke begraven i en Kiste for sig (Se ovenf. p. 47). Den viser, at her maa have været en keltisk Kirke i Nærheden, visselig den til St. Columba indviede, hvis Klokke man ved de hedenske Nordmænds Ankomst har villet redde fra Tilintetgjørelse og derfor indtil videre nedgrov i Kirkegaarden. Men Kelternes Tid kom aldrig tilbage, og Klokken glemtes i Jorden. Naar Anderson imidlertid her formoder tre forskjellige Dedikationer, idet han gjor Peterskirken til en Efterfølger af Jarl Thorfinns Christkirke og denne til en Efterfølger af den gamle St. Colmskirke, er han rimeligvis paa Vildspor, da vi snart skal se, at Christkirken rimeligvis maa søges andetsteds.

Kirke paa Copinsay.

6. *Kirken paa Copinsay.* Ifølge mundtlig Meddelelse af Mr. James Cursiter til Forfatteren skal der paa Copinsay findes Rester af en gammel Kirke, hvis simple Parallelogramform i Forbindelse med den Omstændighed, at den er omringet af lignende Beehive-houses som Kirkerne paa Broch of Deerness og Broch of Birsa, tydeligt indicerer en keltisk Kirke, men det har ikke hidtil lykkedes mig at erfare noget nærmere om den.

2. Forsvundne keltiske Kirker.

Deres Pladse.

Der nævnes i Stat. Acc. adskillige Rester af «popish chapels» eller Kapeller fra den katholske Tid, men uden nærmere Redegjørelse, der lader os faa et Begreb om deres Alder. Enkelte af disse har jeg nedenfor (p. 60) troet at kunne fixere som norske, men intet med Bestemthed som keltisk. Derimod giver enkelte andre Forholde os Oplysning om, hvor en Del nu forsvundne keltiske Kirker har staaet.

[1] Anderson, Scotl. in Early Chr. Times.

Saaledes er det klart, — hvad vi allerede har seet et faktisk Exempel paa ved Papa Westray — at der paa alle de Steder, hvis Navne er sammensatte med Ordet «Pape», maa have existeret keltiske Kirker, Kapeller eller andre Helligdomme, saaledes paa de tre Øer, der kaldes «Papey» — meiri, minni og tertia — ved Papule, (paa Mainlands Syd-Øst Kyst og paa S. Ronaldsay) og ved Papedale nær Kirkwall. Mere nøiagtig indiceres Pladsen for keltiske Ka- *Dedikationer.* peller ved Dedikationer til keltiske Helgener, Kapeller, der jo maa antages for at være opført af Kelter, og hvis Navne er gaaet over paa nyere Kirker eller kjendes paa anden Maade. Ad denne Vei kan vi fixere Pladsen for 8 nu forsvundne keltiske Kirker med større eller mindre Nøiagtighed:

1. Kirken paa Grimness (S. Ronaldsay), dediceret til St. Columba.
2. Kirken paa Hopay (S. Ronaldsay), dediceret til St. Columba.
3. Kirken ved Loch Burwick (S. Ronaldsay), dediceret til St. Columba.
4. Kirken paa Stove (S. Ronaldsay), dediceret til St. Ninyan.
5. Kirken paa Stronsay, dediceret til St. Brigid.
6. Kirken paa Papa Stronsay, dediceret til St. Brigid.
7. Kirken paa Burness (Sanday), dediceret til St. Columba.
8. Kirken paa Hoy, dediceret til St. Columba.

Det er disse og andre til St. Columba dedicerede Kirker, der er kjendte under Navnet «St. Colmskirker».

Endelig kan vi uden at kjende deres Dedikation slutte til Sandsynligheden *Sandsynlige.* af endnu to andre keltiske Kirkers Beliggenhed: 9. en nu forsvunden Kirke paa Egilsø, der bliver nødvendig at antage, saafremt den nuværende Kirke virkelig — hvad der synes rimeligt — fra først af er viet til St. Magnus; thi vi hører, at han før sin Martyrdød gik ind i Kirken paa Egilsø, der da sandsynligvis maa have været en ældre keltisk Kirke — og 10. en Kirke i Kirkevaag; thi da dette Navn synes at være givet denne Havn af de ældste norske Indvandrere, forudsætter det en Kirke, altsaa en keltisk Kirke, efter hvilken Vaagen fik sit Navn: Kirkevaag. Vi skal senere se, at den muligens har ligget der, hvor Olafskirken senere opførtes.

ANDEN BOG.

NORSKE MINDESMÆRKER.

872—1468.

I. Norske Mindesmærker under keltisk Indflydelse.

872—c. 1200.

a. Norske Kjæmpehouge fra den hedenske Vikingtid. 872—1014.

Grave etc. paa Sandey.

1. Gravhouge, Hustufter og Befæstninger paa Sandey. De ældste norske Mindesmærker paa Orknøerne er — som man let kan forstaa — Gravhouge over faldne Vikinger, hedenske Gravhouge fra den yngre Jernalder. «Paa gammel nordisk Vis», siger Worsaae[1] om de norske Kjæmpehouge paa Øerne, «kneise de mest paa Høidedragene og ved Fjorden eller Havkysten, hvorfra der er fri Udsigt til Havet. For Oldtidens Nordbo var det aabenbart en fast utaalelig Tanke at blive begravet i en indelukket Afkrog, hvor Ingen kunde se hans Grav eller komme til at mindes hans Bedrifter. Med denne Lyst til at leve i Efterkommernes Minde har sikkert ogsaa hos Vikingen blandet sig den hemmelige Tro, at hans Aand eller Gjenfærd stundom skulde kunne stige op ovenpaa Graven for derfra at skue ud over det elskede Hav og forfriske sig fra Gravens mørke Kvalmhed ved det aabne Havs kjølige Luftninger».

De norske Gravhouge paa Øerne viser sig tydelig forskjellige fra de keltiske derved, at de ligesom i Norge opkastedes af *Jord* (barrows), medens de keltiske Gravhouge, som vi har seet, er sammensatte af *Stene* (cairns), over hvilke en let Jordskorpe er lagt eller har dannet sig.

Af hine «barrows» (tumuli) findes der en snart sagt uoverskuelig Mængde trindt om paa Øerne.

[1] l. c. p. 305.

I flere af Oernes norske Gravhouge, der forovrigt paa langt nær er undersøgte, har man fundet Urner med brændte Ben og Aske, men ogsaa Begravelser med ubrændte Lig og hos disse Sværd af nordisk Form, Dolke, Knive, Oxer og Lansespidser ligesom Benkamme, rigt ornerede, skaalformede Fibulaer af Messing osv., alt tydeligvis norske Vaaben og Smykker fra den yngre Jernalder.[1]

Om nu alle disse norske Fund ikke netop skulde være fra den *sidste* Del af den yngre Jernalder, altsaa fra Tiden efter Øernes Erobring af Nordmændene, tør dette ikke overraske os eller tale imod deres norske Oprindelse; Nordmændene i Vesterviking havde nemlig sikkert alt længe, næsten i et helt Aarhundrede, havt en naturlig og yndet Station paa Orknoerne, inden disse for Alvor blev lagt under det norske Vælde; ja, de havde maaske endog sat sig helt fast paa enkelte af de Norge nærmeste Øer ved Siden af Kelterne. Vi har vel endog heri at søge Grunden til, at de af Harald Haarfager overvundne norske Hovdinger netop sogte hid i 860-Aarene og derved gav Anledning til, at Øerne af Harald blev underlagt Norge.

Var Orknoerne den givne forste Station paa Vesterhavsfærden, saa var den Norge nærmeste Ø, der tilbød dem gode Havnepladse, den i saa mange Henseender mærkelige *Sandey* i den nordre Gruppes ydre (østre) Linie. Denne lave, flade Ø, der fra Søen viser sig som en mørk Linie paa Havfladen, mens dens Huse og Gravhøie tegner sig som sorte, firkantede og runde Silhouetter mod Himlen, synes derfor at have spillet den vigtigste Rolle i det norske Vikingliv før og omkring den norske Invasion. Dette viser sig tydelig, ikke blot derved, at de to Øer Westray og Papa Westray ifølge sit Navn maa være navnfæstet fra de østligere liggende Øer d. v. s. neppe fra den havnløse Rinansey, men fra Sandey, men ogsaa ved de talrige Rester af Gravhouge, Hustufter og Befæstninger paa denne Ø. Ogsaa Sproget paa Sandey har, som vi ovenfor saa, bevaret mere af sine norske Bestanddele end paa de øvrige Øer, hvilket vel ikke blot beror paa, at Øen altid har været det nærmeste Forbindelsesled med Norge, saa at det norske Sprog der lettest har kunnet rekruteres fra Moderlandet og derved har holdt sig længst, men ogsaa paa, at vort Sprog der har havt de ældste Ahner og derved sat sig fastere end paa de andre Øer.

Scutwick. Navnet «*Scutwick*» paa Øens nordøstligste Havn, vendende mod Norge og det naturlige første Anløbssted for de norske Skibe, viser, at her var de norske «Skuders Vik». Skudeviken har tydeligvis dannet Havn for den bylignende Bebyggelse paa Øens Nordspidse, der endnu bærer det norske Navn *Toftsnes.* *Toftsnes.* De talrige Spor af Hustufter har vistnok kun været forladte Tufter allerede i den tidlige norske Tid, da Bebyggelsen hurtig trak sig over til de andre Øer. Disse Tufter vidner om et engang velbefolket Anlæg. Det tætbebyggede Næs har været afspærret ved en Række tværs over Næsset anlagte smaa Forter, der var forbundne ved en Stenvold. Et af disse Forter er op-

[1] Stat. Acc. passim, Worsaae, l. c. pag. 307.

maalt; det var paa den indre Side 5,25 m. l., 2 m. br. Høiden var 2,62 m., Murtykkelsen 1,30—1,60 m. Murene var byggede af raa Kampestene i tør Mur uden Bindemiddel, og baade denne Omstændighed og selve den Næsset spærrende Vold synes at erindre om de norske forhistoriske Bygdeborge, t. Ex. Afspærringen tværsover Kongsholmen i Selbusjøen. Øen har tydeligvis engang, og muligens samtidig med den ældste norske, ogsaa havt en keltisk Befolkning; thi keltiske og norske Grave findes ved Siden af hverandre i talrig Mængde. Det tidligere beskrevne Pikthus ved Quoiness og Brochen ved Newark ligesom maaske ogsaa flere Stenringe med en opretstaaende Sten i Midten synes at vidne ligesaa sikkert om keltiske Boliger og Grave, som en Række Houge, hvori man har fundet smaa Gravkamre eller Gravkister af flade Stene, med Aske, Ben, Muslinger og brændte Stene, vidner om norsk Befolkning. Det synes af alt dette klart, ikke blot at Nordmændene allerede i den første Tid efter sin Ankomst har sat sig fast paa dette Norge nærmest liggende Punkt, men tillige at de paa Toftsnes har slaaet sig ned i Resterne af et ældre keltisk Anlæg, hvad der jo er ret naturligt. Vi har saaledes i Toftsnes og Scutwick at se et rigtigt Vikingbol, eller hvad vi med et moderne Navn kunde kalde Øernes første norske Hovedstad og Krigshavn, ældre end baade Birgisaa og Kirkevaag, altsaa de første norske Jarlers Residents.

Ligesom vi senere skal finde norske Anlæg ved Ivarshoug og Tresnes, saaledes finder vi forskjellige Steder paa Øen, hvis Navne tyder paa norsk Bebyggelse. Exempelvis findes et Sted, der af Stat. Acc. kaldes *Coligarth* men som ganske vist er det samme Sted, som Wallace i 1693 kalder Cuningsgar, tydeligvis det norske «Kongsgaard». Her har da muligvis Jarlerne resideret, i Harald Haarfagers Dage. Ved Elsnes findes den s. k. *Augmundshoug*, der synes at være en norsk Befæstning eller Kjæmpehoug over en Augmund, opkastet over en piktisk Broch. Sandey vrimler i det Hele taget af Kjæmpehouge af norsk Oprindelse, og her er vistnok endnu Meget at finde. I Nærheden af Coligarth sees saaledes Spor af en firkantet Indhegning om et af store Stene indfattet Vandløb, og indenfor Indhegningen tre visselig norske Kjæmpehouge, der kaldes *Myrtishougene.*

Coligarth.

Augmundshoug.

Myrtishougene.

Grundmurene af en hel Del Smaahuse paa høist 4 × 3 m. indre Maal antages af Stat. Acc. for at være norske Kapeller, og Traditionen har virkelig til to af dem fæstet Navne, der tyder paa efterkeltisk Tid, idet det ene Kapel kaldes *St. Peters Kirke i Newark,* det andet *Sta. Magdalenæ Kapel i Overbister.* Et tredje bærer det mig ubekjendte Navn: *Chapel of Arstas.* Det ligger lige ved den piktiske Broch ved Newark. Da de alle viser sig at være kalksatte, maa de være fra norsk Tid. Alle disse Rester er nu overgroede af Buske og Grønt.

St. Peter i Newark. Sta. Magdalena. Chapel of Arstas.

2. «**The bloody Tuacks**» *paa Westray.* De norske Kjæmpehouge er som sagt spredte trindt om paa Orknøerne. Paa Mainland finder vi dem i Sandwick,

The bloody Tuacks.

i Renndale og Evie, i Stenness, Orfir og St. Andrews, paa Deerness og ved Stromness. Vi finder dem paa Shapinsay og South Ronaldsay, men fremfor Alt paa de Sanday nærmeste Oer, Eday, Papa Westray og Westray. Paa denne sidstnævnte O har man til forskjellige Tider, naar Stormen blæste Sandet bort fra Jordsmonnet, gjort interessante Gravfund. Allerede Wallace omtaler i 1693, at *Tranaby.* man ved en saadan Leilighed ved *Tranaby* havde fundet flere Grave og i en af dem et helt Skelet med Sværd i den ene Haand og en «dansk Økse» i den anden. I 1842 omtales lignende Fund paa to Steder,[1] hvor Vinden havde drevet Sandet tilside, og hvor man fandt talrige Vaaben m. m. i Stenkister. Endelig omtaler Willson[2] og efter ham P. A. Munch[3] et i 1849 under ganske de samme *Pier-o-Wall.* Omstændigheder gjort Fund i Nærheden af *Pier-o-Wall* paa samme Ø. Da en heftig Ostenstorm havde adspredt Sanddækket, fandt man to Rækker Grave, etsteds fire nede ved Stranden, og i Nærheden fem, der laa omkring en Forhøining af Sand og Smaasten længer op fra Kysten. Willson, der har beskrevet Fundene, mener, at Alt er nordiske Oldsager og hidrører fra Vikingtidens Slutning. Endelig nævner Stat. Acc. en tredje Samling af Grave i en *Highlandman's Hammer.* Dal ved den s. k. *Highlandman's Hammer.* Allerede forlængst har Folketraditionen kaldt disse Steder «the bloody Tuacks» (de blodige Tuer), hvad der vidner om, at her har levet eller dannet sig Sagn paa Folkemunde om Oldtidens blodige, men glemte Kampe.

Ivarshougen. 3. **Ivarshougen paa Sandey.** De af Harald Haarfager overvundne norske Høvdinger søgte, som ovenfor bemærket, paa Orknøerne en Plads, hvorfra de kunde forurolige det nye Rige derhjemme, idet de hver Sommer med Orknøerne som Station drog over til de norske Kyster, hvor de plyndrede, og vendte tilbage til Øerne for at leve af sit Rov Vinteren over. Det var disse farlige Anfald paa det endnu ikke konsoliderede Norge, der foranledigede Harald Haarfager til at foretage sit Erobringstog til Orknøerne, det samme Tog, paa hvilket han ogsaa underkastede sig Hjaltland og Suderøerne (Shetland og Hebriderne) og endog underlagde sig Øen Man. Han ledsagedes paa Toget af selve Ragnvald Mørejarl, der havde sin Broder Sigurd og sin Søn Ivar med. I en Træfning mod Vikingerne blev Ivar dræbt, og det synes næsten, som om det ældste navnfæstede norske Mindesmærke paa Orkney, der formodningsvis kan henføres til en bestemt Tid, er den Gravhoug paa Sanday, der endnu den Dag idag bærer hans Navn: Ivarshoug (Ivar's Knowe). Hvis denne Houg — hvad der er sandsynligt — er opkaldt efter Ragnvald Jarls Søn, er ogsaa den et Vidnesbyrd om, at Sanday var det første Sted, hvor Nordmændene satte sig fast.

P. A. Munch henlægger[4] Harald Haarfagers Erobring af Orknøerne til Aaret 870, altsaa forud for Hafrsfjordslaget, en overraskende Tidsbestemmelse,

[1] Stat. Acc. p. 126.
[2] Archæologie S. 552—555.
[3] Saml. Afh. III Pag. 95.
[4] D. n. F.s H. I, 1 Pag. 509 og 802.

da det i og for sig synes ret usandsynligt, at Harald midt under Kampen om selve Norge, før det endnu var erobret, skulde kunnet vende sine Vaaben mod disse fjerne og fremmede Kyster. Grunden til Munchs Hypothese synes nærmest at være den, at det har forekommet ham endnu usandsynligere, at de mange Begivenheder paa Øerne i de nærmest følgende Aar skulde kunne sammentrænges inden den snævre Ramme af tre Aar — mellem Hafrsfjordslaget i 872 og det første med nogen Sikkerhed fixerede Aar i Øernes Historie, Thorstein Rødes Død, der ifølge Ulsterannalerne indtraf enten i Aaret 874 eller i 875. Skjønt det er betænkeligt overfor en saa stor Autoritet at hævde en modsat Anskuelse paa et Felt, hvor han var saa vel hjemme, synes det mig dog ikke umuligt at passe de følgende Begivenheder ind i hine tre Aar — hvorledes skal jeg nedenfor antyde. Heldigvis udtaler Munch sig ikke bindende, ja synes endog tilbøielig til at lade det staa aabent at vælge mellem Tiden strax før og strax efter Hafrsfjordslaget. Snorre Sturlason fortæller i ethvert Fald Haralds Vesterhavstog *efter* at have omtalt Slaget i Hafrsfjord. Selve Sommeren efter Slaget ved Hafrsfjord, den Sommer, som Munch i Mangel af nogen til denne Tid af Sagaen henført Begivenhed lader Harald tilbringe med at tage de overvundne Kongers Lande i Besiddelse, noget hvorom, saavidt jeg ved, Sagaen Intet nævner, turde vel rimeligst være at udfylde med Vesterhavstoget i Overensstemmelse med Snorre. Ivarshougen bliver isaafald at henføre til Høsten 872.

Sigurdshougen.

4. **Sigurdshougen paa Ekkjalsbakke i Nordskotland.** Denne orknoiske Jarlegrav paa det skotske Fastland er knyttet til den første Orknøjarls Navn. Som Erstatning for Tabet af Sønnen Ivar, der faldt paa Vesterhavstoget, — siger Flatøboken — fik Ragnvald Morejarl af Kong Harald Hjaltland og Orknøerne som Jarledømme. Han overlod imidlertid med Kongens Samtykke Jarledømmet til sin Broder **Sigurd**, der blev tilbage paa Øerne som den forste norske Orknøjarl. Har Sigurd tiltraadt sit Jarledomme Sommeren 872, er det ingenlunde umuligt at sammentrænge de Begivenheder, der indtraf inden det første fixerede Aarstal, Thorstein Rødes Død 875, der kort efter fulgtes af Sigurds egen Død, inden Rammen af disse tre Aar. Han har i dette Tidsrum Tid nok til at slutte sit Forbund med den norske Konge i Dublin, Thorstein Røde, en Søn af den tidligere nævnte Kong Olaf Hvide, og til sammen med ham at erobre Landskaberne i den nordre Del af det skotske Fastland, navnlig Suðrland og Katanes. I disse Kampe satte baade Thorstein og Jarl Sigurd selv Livet til: den Sidste paa en hoist eiendommelig Maade. Jarl Sigurd havde ved Forræderi overvundet den skotske Maormor Melbrigd Tand. De skulde med et forud aftalt lige Antal Mænd, 40 paa hver Side, mødes til Underhandling; men Sigurd satte to Mand paa hver Hest. Da de nærmede sig, opdagede Melbrigd Forræderiet og sagde: «Jeg ser to Fødder paa hver Side af hver Hest; men vi vil ialfald fælde hver sin Mand, for vi dør». Melbrigd faldt, og

Sigurd lod hans Hoved afhugge og fæstede det ved sin Sadelknap. Men Melbrigd, der ikke for Intet bar Tilnavnet «Tand», havde en fremstaaende Hugtand i Munden, og idet Sigurd skulde stige af Hesten, rev Hugtanden ham en Flænge i Læggen, Saaret eddrede og voldte hans Død (875 ?). Saaledes blev Jarl Sigurd ligefrem et Offer for sin egen Troløshed. Begivenheden maa have fundet Sted paa Suðrlands Sydgrænse; thi den første Orknøjarl høilagdes paa Ekkjalsbakke nær Floden Ekkjals (nu Oykells) Munding i Dornochfjorden, til de fleste Tider det norske Vældes Sydgrænse i Skotland. Det har lykkedes Joseph Anderson at identificere den Plads, hvor Sigurd høilagdes. Nær Oykell ligger et Sted, der bærer Navnet Cyderhall, og ved at forfølge denne Navneform tilbage i ældre Diplomer, har han fundet Stedet kaldt Siddera i 1640, Sytheraw i 1275 og Siwardhoch i 1224, men Siwardhoch er tydeligvis Sigurdshoug.[1] Hvorvidt nogen senere Undersøgelse paa dette Punkt har fundet Sted, er mig ubekjendt.

Halfdanshougen.

5. **Halfdanshougen paa Sandey.** (?) Om den anden Orknøjarl, Sigurds Søn og Efterfølger **Guttorm**, ved vi blot, at han døde barnløs efter kun et Aars Regjering, rimeligvis 876. Dermed faldt det orknøiske Jarledømme tilbage til Ragnvald Mørejarl, som nu sendte sin Søn **Hallad** over til Øerne som Jarl. Han skal have taget Bolig paa Hrossey (Mainland), men blev strax træt af det rastløse Liv der; thi Øerne foruroligedes stadig af norske og især danske Vikinger, og han vendte hurtig tilbage til Norge. Nu sendte Ragnvald sin trælbaarne Frillesøn, den i Hjemmet lidet agtede Einar, kaldet **Torv-Einar**, over til Øerne som Jarl, og fra ham nedstammer hele Rækken af de vældige Orknøjarler ligesom Sidu-Halls mægtige Æt paa Island fra hans Halvbroder Rollaug og Normandiets Hertuger, senere Englands Konger, fra hans anden Halvbroder Gange-Rolf. Ragnvald er saaledes Stamfader for nogle af Nordens, ja Nord-Europas største og mægtigste Ætter.

Navnet Torv-Einar fik den stygge og enøiede, men gløgge og som Skald begavede Jarl deraf, at han lærte de træløse Øers Beboere at anvende Torv som Brændsel. Han værgede Øerne mod de fra Østen stadig truende Vikingers Angreb, saaat Øernes egne fordums Vikinger nu kunde vende sig til fredelig Bedrift som Fiskere, Jægere og Bønder, forsaavidt de ikke fulgte Jarlen i Leding.

Hjemme i Norge havde imidlertid Harald Haarfagers Søn Halfdan Hálegg indebrændt Ragnvald Mørejarl, og begav sig nu til Øerne, for at fordrive Torv-Einar. Denne tog først Flugten over til Katanes, men vendte tilbage med friske Stridskræfter, og det kom til et Slag mellem dem, der maa have staaet mellem Rinansey (North Ronaldsay) og Sandey. Einar seirede i Slaget. Morgenen efter — fortæller Snorre og Flatøboken — lod Einar lede efter de Flygtende og sagde endelig: «Jeg ved ikke, hvad det er, jeg ser derude paa

[1] se Anderson i den eng. Overs. af Orkn. S. Pag. 167.

Rinansey, om det er en Mand eller en Fugl; snart hæver det sig op, snart dukker det sig ned.» Da det eneste Punkt paa Øerne, hvorfra man kan skjelne et Menneske over paa Rinansey, er Toftsnes og dets nærmeste Omgivelse, er det sandsynligt, at Torv-Einar her har havt sit faste Tilhold, og at Slaget har staaet her. Han drog over til Rinansey, fangede den ulykkelige Halfdan og lod riste Blodørn paa hans Ryg d. v. s. ofrede ham til Odin, idet han trak Lunger og Hjerte ud gjennem Ryggen mellem Ribbenene. Munch mener, at Ofringen er foregaaet paa Sandey, idet han tror at have gjenfundet Halfdans Gravhoug ved Tresnes paa Sandeys Østside.

Den formodede Halfdanshoug paa Tresnes er en vældig Stendysse, opkastet af store, flade Stene; den er ca. 5 m. hoi og omtrent 60 m. i Omkreds. Den kaldes nu «Wassa» og er den største af alle de mange Kjæmpehouge paa Tresnes. Munch grunder sin Formodning paa Snorres Fortælling om, at Einar lod kaste en Houg over Halfdan og kvad et Vers, hvori det udtrykkelig heder: Varpit snarpir sveinar — — — — at Háfætu *grjóti*» (kaster, raske Svende, *Sten* over Hoifoden). Dette viser, mener Munch, at den over Halfdan kastede «Houg» var «en af de i Norge saa brugelige Stendysser». Da nu, saavidt vides, ingen Stendysse findes paa Rinansey, er det — mener han — naturligt at antage, at den store Stendysse paa Tresnes virkelig er identisk med Halfdanshougen. Det maa dog herved erindres, at Sagaen ikke med et Ord antyder, at den Fangne førtes over fra Rinansey til Sandey, at Snorre tværtimod udtrykkelig siger, at Einar «dræbte Halfdan i Rinansey», og at Tresnes ligger meget langt fra Toftsnes, næsten paa Øens Sydøstspidse, samt endelig at Stendysser (cairns) netop er den keltiske Gravform. Det tør saaledes vel neppe siges med nogen synderlig høi Grad af Sandsynlighed, at Wassa er en norsk Kjæmpehoug.

Harald Haarfager vilde ikke lade sin Søn ligge uhevnet, men begav sig med en Flaade over til Orkney. Han ilagde Øboerne en Bod af 60 Mark Guld. Bønderne fandt Boden for stor, og Torv-Einar vedtog da selv at betale denne, mod at Bonderne til Gjængjæld herfor og for hans videre Beskyttelse mod Vikingerne afstod ham deres Odel d. v. s. deres Eiendomsret til den Jord de dyrkede.

Thorfinnshougen.

6. **Thorfinnshougen paa Hoxa** (Haugseid, South Ronaldsay). Omtrent samtidig med Harald Haarfagers Død, altsaa ca. 933, døde Torv-Einar Straadød, og Jarledømmet gik over paa hans tre Sonner, **Arnkell, Erlend** og Thorfinn **Hausakljuv.** I deres Dage kom den fra Norge i 935 fordrevne Kong Erik Blodøxe med sin Dronning Gunhild til Orkney, hvorhen de siden synes at have taget sin Tilflugt som til en dem tilhorende Del af sit gamle Rige, hvergang det gik det eventyrlige Par ilde paa det engelske Fastland. Jarlerne Arnkell og Erlend deltog ogsaa virkelig som Eriks Vasaller i hans Kampe i England og faldt i et af de Slag, han der leverede. Thorfinn blev nu Enejarl og sad længe ved Magten (ca. 933—963). Ved sit Ægteskab med en Datter af

den skotske Maormor Dungad[1] ved Navn Grelaug fik han Jarledommet Katanes, som fra nu af forenedes med Orknoerne. Hans Tilnavn Skallekløveren synes at tyde paa krigerske Bedrifter; men vi kjender intet nærmere til disse. Ogsaa Thorfinn dode Straadod 963 og blev houglagt paa Nordvestkysten af South Ronaldsay ved det nuværende Hoxa, et Eid med et fremspringende Næs, i hvis Navn Ordet Haugseid skjuler sig. Dette Navn har Eidet vistnok faaet efter de mange nordiske Kjæmpehouge og keltiske Grave, som findes her. Blandt hine er der navnlig en meget stor, som man har villet identificere med Thorfinn Hausakljuvs Houg, og Low fortæller virkelig i sin Reise 1774, at der dengang endnu paa Øen gik et Sagn om, at der i the how of Hoxa var begravet «en norsk Kongesøn». Det har vist sig, at den store Houg i sit Indre gjemmer Resterne af en piktisk Broch, og vi har allerede før seet et Exempel paa, at vore Fædre har indrettet Gravkamre i disse gamle Bygningsrester, hvad jo ogsaa Romerne gjorde, og det er i ethvert Fald ikke urimeligt, at Hougen paa Hougseid virkelig kan have gjemt Thorfinn Hausakljuvs jordiske Levninger.

Haavardsteigen.

7. **Kjæmpehougene paa Haavardsteigen** *ved Steinsnes paa Mainland.* Thorfinn Hausakljuv efterlod to Døtre og fem Sønner, af hvilke de fire, den ene efter den anden blev Jarler. Men de tre af dem havde sin onde Fylgje i Erik Blodoxes dæmoniske Datter Ragnhild, der synes at have arvet sin Moder Gunhilds Rænkefuldhed og Grusomhed. Hun ægtede tre af Thorfinns Sønner og bragte to af dem og to af hans Dattersønner Døden. Først blev hun gift med den ældste af Thorfinnssønnerne, Jarl **Arnfinn**, der tog Jarledømmet efter sin Fader. Men hun blev snart kjed af ham, og da hun ikke længer holdt det ud med ham, foretog hun en Reise over til Katanes med ham og paa et Sted, der bar det ominøse Navn Myrkhol (nu Murkle ved Thurso), tog hun ham af Dage. Saa vendte hun tilbage til Øerne og giftede sig kort efter med den anden af Brødrene, Jarl **Haavard den Aarsæle**, hvis Tilnavn tyder paa, at Øerne har havt en lykkelig Tid i hans Dage. Men disse blev ikke mange. I et Gilde fik Fru Ragnhild se sin Mands Søstersøn, den unge Einar Klining, der netop var kommen hjem fra Vikingtog, rimeligvis omstraalet af Eventyrets og Seirens Glans. Hun bragte den hurtigt til at blegne. Ved Lofte om sin Haand og Jarledømmet lokkede hun den uerfarne Yngling til at svige og dræbe sin Morbroder, Jarlen.

Jarl Haavard opholdt sig netop ved Steinsnes, hvor de store Stenringe staar, og her overfaldt Einar ham paa forrædersk Vis med en overlegen Magt. Kampen var blodig, men kort, og Haavard faldt med sine Mænd. Om denne Kamp bærer vistnok de mange norske Kjæmpehouge Vidne, der ligger spredte

[1] eller Dungal, Duncan. Han er Eponym for Duncansby (Dungalsbø) og Duncansby-head (Dungalsnipen) paa Caithness' Nordøstspidse, ligesom hans Nabo Dunnet for Dunnethead. Disse to Maormorer stod i Venskabsforhold til de norske Jarler — Dungad var en Søn af Thorstein Rødes Datter Gro.

over Feltet langs Stenness- og Harasøernes Strande, rundt omkring de keltiske Stenkredse. Vistnok over tyve Kjæmpehouge har jeg tællet paa Slagstedet. En af de største er da rimeligvis Haavards egen. I den største af dem alle har man fundet en Urne med Aske, der nu opbevares i Museet i Edinburgh — muligens selve Jarl Haavards. Lige ved Stranden af Harasøen ser man en Houg af elliptisk Form, der ser ud ganske som en norsk Skibshoug. Paa flere af de runde Houge staar en opreist Sten, Bautastene, der rimeligvis er tagne fra Stenringene. Endnu den Dag idag bevares Mindet om denne Kamp i det Navn, som Stedet bærer i Befolkningens Mund, idet det kaldes Howardsty, tydeligvis det norske Haavardsteigen.

Sagen fik dog et andet Udfald, end Einar ventede. Der faldt efter det lumske Overfald ved Steinsnes en saa stor Foragt paa Morderen, at Ragnhild indsaa Umuligheden af at bringe ham i Besiddelse af Jarledømmet, og saa tabte hun Lysten til at ægte ham. Nu gjaldt det da at skaffe *ham* afveien. Ved de samme Løfter, hvormed hun havde bedaaret den elendige Einar Klining, forlokkede hun nu en Søn af Jarlernes anden Søster, en ung Mand ved Navn Einar Hardkjæft, ligesom Einar Klining sikkerlig opkaldt efter Oldefaderen, Torv-Einar, til at skille sin Fætter ved Livet. Han kunde jo sige, at det var hans Skyldighed at hævne sin myrdede Frænde. Ogsaa han lod sig forblinde; men det gik ham ikke et Haar bedre end den anden Einar; thi da han havde dræbt denne og fordrede sin Løn hos den trædske Kongedatter, havde hun allerede skiftet Sind, og det af en meget gyldig Grund. Hun havde troet at mærke, at Orknobønderne ikke vilde have nogen anden Jarl end en af Thorfinnssønnerne, og saa lagde den skjønne Slangekvinde sine Garn ud for den tredje af disse — og det lykkedes. Hun ægtede **Ljot**, der nu tog Jarledømmet efter sin Broder Haavard.

Ljot maatte nu kjæmpe baade med den skuffede Einar Hardkjæft, som blev dræbt i Kampen, og med sin egen Broder Skule, der støttet af Skotternes Konge gjorde Fordring paa Andel i Jarledømmet. Ljot overvandt vel ogsaa denne Modstander, der faldt i et Slag ved Dale paa Katanes, men faldt selv kort efter i Kampen mod de Skotter, som Skule havde væbnet mod ham, dog først efterat han — seiersæl som altid — havde overvundet dem i et Slag ved Skiðamyre (Skitten) paa Katanes.

Samtidig forsvinder ogsaa Ragnhild af Sagaen, uden at vi erfarer Noget om hendes senere Skjæbne; kun ved vi, at hun endnu levede i 995, da Olaf Trygvason i sin Tale til Sigurd Jarl nævner hende som uværdig til Magten paa Øerne[1].

Nu tog den femte af Thorfinns Sønner **Lødve** Jarledømmet. Han bragte atter keltisk Blod ind i Jarleætten, idet han ægtede en irsk Kongedatter, den tryllekyndige Edna. Ved sin Død, der maa være indtruffen omkring 980, efterlod han en Søn, den i Sagn og Saga berømte Jarl **Sigurd Lodveson hin Digre**

[1] Flatøboken Cap. 187.

(ca. 980 † 1014). Skjont intet Mindesmærke paa Øerne erindrer om ham, var han dog den vældigste Kriger blandt de hidtilværende Orknojarler, og blev langt mægtigere end Nogen af disse. Ved sine Erobringer beherskede han foruden Oerne ogsaa Caithness, Sutherland, Ross, Moray og Argyle (Dalene), ligesom han var Herre over Hebriderne, Man og visse Dele af Irland. Ofte var han dog stedt i haard Nod. Mænd og Skibe til sine Erobringstog i Skotland kunde Sigurd alene opdrive derved, at han tilbagegav Orknobønderne den Odel (Selveiendomsret), som Torv-Einar havde berøvet dem, mod at de bistod ham paa hans Krigstog.

Umiddelbart for det Slag, hvori han beseirede Skotternes Konge Finlaich, Macbeths Fader, var han denne saa underlegen i Troppeantal, at han syntes enten at maatte flygte eller falde. Da var det — siger Sagaen —, at hans tryllekyndige Moder Edna sagde ham, at det var bedre at falde med Ære end at leve med Skam; men for at sikre ham Seiren vævede hun ham det berømte «Ravnebanner», der, naar det flagrede i Vinden, saa ud som en flyvende Ravn — sikkert mindende om Odins Ravne. Dette Banner havde den dobbelte Egenskab altid at skjænke Jarlen Seier, men ogsaa altid at koste Fanebæreren Livet i Slaget. Ved Ravnebannerets Hjælp seirede nu Sigurd over Finlaich ved Skiðamyre, skjont tre af hans Mærkesmænd faldt under det skjæbnesvangre Banner. Efter i 986 atter at have beseiret Skotterne i et Slag ved Dungalsnipen (nu Duncansbyhead), det nordøstligste Punkt paa Skotlands Nordkyst, sluttede Sigurd Digre Fred med Skotterne og ægtede en Datter af den skotske Konge Malcolm. Hun var hans anden (om ikke hans tredje) Hustru.

Sin værste Dag havde Jarl Sigurd i Aaret 995, da han med faa Skibe kom til Ásmundarvág paa Vágaland under Háey (nu Osmondwall paa Walls under Hoy). Her mødtes han nemlig rent tilfældig af en ung norsk Viking, der med sine Skibe sogte Havn her paa sin Vei til Norge, som han agtede at erobre og kristne. Det var Olaf Trygvason. Olaf greb Leiligheden til i en Haandevending, skjont ved en skammelig Svig, at underlægge sig og kristne Orknøerne, idet han fangede en liden Søn af Sigurd Digre, Hundi eller Hvelp, og nu gav den ulykkelige Fader Valget mellem at se sin Søn dræbt for sine Øine af den kristne Viking eller at antage Kristendommen paa egne og sit Folks Vegne. Da brast den stærke Mands Mod, og han valgte det sidste. At hans Kristendom da blev, som den blev, kan ikke undre os. Neppe var Olaf reist, før baade Daab og Lofter var glemte, og til Jarleskatten saa Kong Olaf Intet, og først under Olaf den Hellige kom Orknøjarlerne i et virkeligt Afhængighedsforhold til Norge. Hvad der blev af de Præster, som Olaf efterlod, ved vi heller ikke; de er sikkert ved første Leilighed blevne jagede fra Øerne, og om at nogen Kirke skulde være bleven opført paa denne Tid, kan der ikke være Tale. Derimod ser vi Sigurd stadig omgiven af Asadyrkere, og saa langt fra, at Noget før hans Død er gjort for at kristne Øerne, ser vi ham snart ligefrem løfte Hærskjold mod Kristendommen.

Som fornemme Gjæster ved Sigurds Hof hører vi nævne ikke blot Njálssønnerne (985) og Skalden Gunlaug Ormstunga (1006), men ogsaa Kong Sigtryg fra Dublin og Gille Jarl fra Suðrøerne, der opholdt sig hos ham paa Hrossey i Julen 1013, den Første for at hværve hans Hjælp mod den kristne Kong Brian i Irland. Samtidig kom ogsaa Flose og de andre Mordbrændere fra Bergthorshval og sad ved Jarlens Gildebord, hvor de i hines Nærværelse fortalte, hvorledes det gik til, da Njál og hans Slægt indebrændtes. Njálssønnernes Hævner Kaare var imidlertid dem uafvidende kommen til Hrossey, og da Gunnar Lambesøn haanende fortalte, at Skarpheddin havde grædt, styrtede Kaare, rasende over denne Løgn, ind i Hallen og huggede til Gunnar, saa hans Hoved trillede hen over Jarlens Bord. Jarlen befalede at gribe ham; men Ingen vilde røre den Tapre, og han slap fra det med Livet.

Aaret efter fandt det store Sammenstød Sted mellem den irske Kristendom og det nordiske Hedenskab i det vældige «Brianslag», Slaget ved Clontarf nær Dublin Langfredag den 23. April 1014. Her kjæmpede Sigurd Digre ved Kong Sigtrygs Side for den gamle Asatro. Det var spaaet den gamle, kristne Kong Brian, at Kristendommen skulde seire, men han selv falde. Saa gik det ogsaa. Ravnebanneret seirede vel overalt, hvor det viste sig, Brian faldt, men ogsaa den ene Fanebærer satte Livet til efter den anden under det dødbringende Banner. Tilsidst kunde Sigurd ikke mere finde Nogen, der vilde bære hans Banner. Den sidste af hans Høvdinger tilraabte ham trodsig: «Bær selv din Djævel!» Da greb Jarl Sigurd selv Fanen, styrtede sig ind i Slagtummelen, og da Solen gik ned, var de kristne Irer Seierherrer, idet Sigurd faldt, en døbt Hedning. Og hedenske Sæder og hedensk Tænkemaade holdt sig, som vi snart skal se, langt ind i den følgende Tid paa Øerne, skjønt baade Jarler og Bønder fra nu af kaldtes Kristne.

b. Norske Mindesmærker fra det 11te Aarhundrede.

Gjæstehallen paa Sandvik.

1. **Gjæstehallen paa Sandvik.** Af den gamle Gaard Sandvik paa Deerness, nær Mainlands Sydøstspidse, existerer nu kun Navnet; men vi nævner dog her dens Gjæstehal, fordi Orkn. Saga giver os en let, men ret betydningsfuld Antydning om dens Udseende. Vi kjender Hallen fra den mørke Høstnat, da Jarl Einar Vrangmund blev myrdet inden dens Vægge.

Sigurd Digre havde ligesom Thorfinn Hausakljuv havt fem Sønner, af hvilke dog den overfor omtalte Hvelp eller Hundi var død før Faderen. De øvrige Fire delte ved Faderens Død Jarledømmet. Jarl **Sumarlide** døde dog allerede Aaret efter (1015). Af de Efterlevende var Jarl **Einar (II) Vrangmund** og Jarl **Bruse** fuldvoxne, medens deres Halvbroder, den senere saa mægtige Jarl Thorfinn, den skotske Kongedatters Søn, endnu kun var et Barn paa 5 Aar. Han havde af sin Morfader, Kong Malcolm, faaet Suðrland og Ka-

tanes som Len, men opfostredes indtil videre paa Orkney hos Storbonden Thorkel paa Sandvik, som deraf fik Navnet Thorkel Fostre.

Einar Jarl med den vrange Mund var en trættekjær og magtbegjærlig Mand; men til Held for Freden var Bruse en desto ædlere og fredsommeligere Natur og overlod villig Einar, hvad han fordrede af Herredømmet paa Øerne. Derimod var Thorkel Fostre, der samtidig havde vakt Jarl Einars Uvilje ved at optræde som Bøndernes Talsmand overfor Jarlens overdrevne Fordringer om Ydelse af Mandskab, ingenlunde villig til at opgive sin Fostersons Rettigheder til Fordel for den gridske og af Alle forhadte Broder. Strax Thorfinn voxede til, fordrede han ogsaa selv eftertrykkelig sin Del af Øerne. Jarl Einar havde imidlertid ogsaa lagt sig ud med sin Lensherre, Kong Olaf d. Hellige, idet han efter et Nederlag i Ulfreksfjord (1018) mod den irske Konge, i Asmundarvaag havde overfaldt og dræbt, en af Kong Olafs Mænd, Eyvind Urarhorn (1019), om hvem han vidste, at han havde hjulpet Irerkongen. Samtidig havde Thorkel og hans Fosterson benyttet Leiligheden til at vinde Kong Olafs Velvilje under et Besøg i Norge. Med denne mægtige Støtte i Ryggen reiste den unge Jarl Thorfinn for Alvor sine Fordringer paa sin Del af Arven efter Sigurd Digre og Sumarlide. Den brave Bruse mæglede Fred mellem sine Brødre, og det blev bestemt, at Thorkel Fostre og Jarl Einar til Bekreftelse af Forliget skulde holde hver sit Gilde. Det forste Gilde holdtes da Hosten 1020 hos Thorkel paa Sandvik.

Gjæstehallen paa Sandvik — siger Sagaen — «var en stor Skaalebygning med Dor i begge Ender — — der var Ilde paa Gulvet» (þar var mikill skáli ok dyrr á báðum endum — — eldar voru á gólfinu [Vigf. c. 18]) — og Hallens Pall, Hoisæde eller Langbænk omtales ligeledes. Saa lidet dette er, giver det dog et tydeligt Vink om, at Hallen var ganske af samme Art som Samtidens Gjæstehaller hjemme i Norge. Det er vistnok mindre sædvanligt at finde Dore i begge Ender af de norske Skaaler, men det træffer sig saa, at netop samtidig det samme Anlæg med 2 Døre omtales ved den Hal, Olaf den Hellige efter Nidaros Brand i 1015 byggede i sin Kongsgaard i denne Stad[1] — Vi tør, af hvad der videre fortælles, slutte til, at Ildene brændte paa en Are langs Gulvets Midte, at altsaa en Ljore fandtes i det aabne Spærreloft, og at Pallen løb langs Hallens Vægge — Alt ganske samme Anordning som hjemme i Norge.[2] Muligens har der da ogsaa — ligesom i Norge — været en Forstue og en Kove med Hjell over i hver Ende af Skaalen. Derimod er det vel tvivlsomt, om de norske og de orknoiske Haller har været opført af samme Materiale.

De norske Skaaler var paa denne Tid uden Undtagelse opforte af Træ, mens det synes rimeligst, at man paa de træløse Øer opførte sine Skaaler saavelsom sine Kirker af Sten. Det er imidlertid ikke udelukket, at Orknøjarlerne, ligesom det jo oftere skede paa Island, hentede Bygningstømmer fra

[1] se Snorre Ol. d. H. S. c. 339.

[2] Se min: Holzbaukunst Norwegens p. 101—104.

Norge — eller maaske fra Skotland — og isaafald synes der ingen Forskjel at have været mellem de norske og de orknøiske Skaaler.

Den Scene, der foregik i Hallen paa Sandvik, skildrer Orkn. S. cap. 3 saaledes: Da Einar Jarl og hans Mænd kom til Gildet, blev de rigelig beværtede, men Jarlen var uglad. Før de skulde reise fra Sandvik for at begive sig til det andet Gjæstebud, som Jarlen skulde holde, sendte den forsigtige Thorkel, der ogsaa for sin egen Del havde Grund til at vente sig Fiendtligheder fra Jarl Einars Side, Speidere forud for at undersøge, om Veien var sikker. De meldte tilbage, at der paa ikke mindre end tre Steder laa væbnede Mænd i Baghold. Thorkel drog nu Tiden for Afreisen ud for at samle sine Mænd, mens Jarlen blev utaalmodig og skyndte mere og mere paa. Imidlertid sad Jarlen og hans Mænd og drak i Hallen. Thorkel gik ud og ind. Da han endelig nærmede sig det Sted nær Ildene, hvor Jarlen sad, raabte denne utaalmodig: «Er du endnu ikke færdig?» «Jo, nu er jeg færdig!» svarede Thorkel og hug idetsamme til Jarlen i Hovedet, saa han styrtede frem over Gulvet ind i Ilden. En tilstedeværende Islænding i Thorkels Følge raabte da: «Nu har jeg da aldrig seet saa raadløse Folk! Vil da Ingen drage Jarlen ud af Ilden?» Og dermed satte han en Haandspage (sparða) i Nakken paa Jarlen og rykkede ham op paa Pallen. Da Jarlen allerede var død, og Thorkels Mænd stod væbnede omkring ham, slap baade han og Islændingen uskadte fra denne Daad.

Jarlepaladset i Birgisá.

2. **Det norske Jarlepalads i Birgisá.** Den unge Jarl **Thorfinn** (II), der nu skulde dele Magten med Bruse, skildres af Sagaen som en Mand af statelig Vext, med skarpe Træk, hans Hudfarve var gusten og sortsmusket og hans Haar mørkt — han var jo af keltisk Æt paa mødrene Side. Han var indesluttet, men en krigersk og meget kraftig Mand, magtbegjærlig og ærgjerrig, tapper og seiersæl, og en stor Hærfører. Han trængte snart saa stærkt ind paa sin ældre Halvbroder Bruse, at selv denne fredelige Mand fandt det nødvendigt at ty til den norske Lensherre, og derved nødtes ogsaa Thorfinn til for anden Gang at fremstille sig for Kong Olaf, som benyttede Leiligheden til at hævde Norges Vælde over Øerne ved at tage dem begge i Ed og fordre sig erkjendt som Øernes rette Herre. Den trodsige Thorfinn maatte bøie sig for Omstændighedernes Magt; Bruse efterlod sin tiaarsgamle Søn, Ragnvald, i Norge som Kong Olafs Fostersøn, men vel tillige som et slags Gidsel, og begge Jarlerne reiste saa hjem, efterat Kongen havde bestemt, at Bruse skulde have de to Tredjedele og Thorfinn kun den ene Tredjedel af Øerne, idet det var aftalt mellem den dræbte Jarl Einar og Bruse, at den længstlevende skulde arve den andens Del.

Ragnvald Brusesøn fulgte siden trofast sin Fosterfader lige til Stiklestad, deltog i Slaget og fulgte siden Kongens unge Halvbroder Harald (Haardraade) til Sverige og Rusland. Imidlertid tiltvang Thorfinn sig af Bruse de to Tredjedele af Øerne mod at overtage Øernes Forsvar (1029) mod de plyndrende

danske og norske Vikinger, og den Magt, han derved erhvervede, anvendte han til de store Krigstog i Skotland, der omsider gjorde ham til den mægtigste af alle Orknøjarler baade for og siden. Saa dode Bruse Aaret efter Kong Olaf (1031), og nu tog Thorfinn hele Orkney i Besiddelse, men maatte dog snart finde sig i paany at afstaa de to Tredjedele til den af Bønderne yndede Bruses Son, Jarl **Ragnvald Brusesøn**, der vendte hjem til Øerne 1035, Thorfinn kunde dog let finde sig heri nu, da han imidlertid var bleven Herre over hele 11 Jarledømmer i Skotland, lige ned til Fife, dertil over Hebriderne, Man og en Del af Irland. Som Kong Malcolms Dattersøn var han nær beslægtet med den gjennem Shakespeares Drama beromte skotske Kong Macbeth, og derhos var han indgiftet i den mægtige norske Arnmødlingeslægt paa Gidske, idet han havde ægtet Finn Arnesøns Datter Ingebjorg, kaldet Jarlemoder, hvorfor ogsaa Kalf Arnesøn, da Kong Magnus forviste ham fra Norge, tog Ophold hos Jarl Thorfinn paa Orknøerne.

I Begyndelsen var Forholdet mellem Thorfinn og Jarl Ragnvald Brusesøn, der skildres som fager, lyslett og stærk som Faa, ret venskabeligt; de for i Viking sammen eller hver for sig. Sammen plyndrede de endog i selve England under Hardeknuts Fravær i Danmark. Efterhaanden kjølnede dog Venskabet, og da Thorfinn saa en vakker Dag, da det faldt ham for dyrt at føde Kalf Arnesøn og hans store Følge, ganske uretmæssig fordrede, at Ragnvald skulde afstaa ham den ene Tredjedel af Øerne som Broderarv efter Jarl Einar, slog Kampluen ud. Ragnvald søgte Hjælp hos sin Fosterbroder, Kong Magnus; men da han vendte hjem til Øerne, blev han ikke destomindre slagen af Thorfinn og Kalf Arnesøn ved Raudabjørg paa Katanes (det nuværende Rattar Brough ved Dunnethead) 1045.

Men den slagne Jarl pønsede paa Hævn. — Saa over til Norge igjen, til Fosterbroderen. Med et eneste Skib vendte han tilbage til Øerne, landede en kulsort Vinternat ved Hrossey og stablede i Stilhed med sine Mænd Brænde for Indgangen af det Hus, hvor Jarl Thorfinn opholdt sig. For sent mærkede denne Anslaget og bad da Ragnvald tillade hans Mænd at gaa ud. Men Ragnvald svarede: «Dine Mænd vil være mig mindre farlige døde end levende.» Thorfinn brød da ud en Planke i Husets Brædde-væg (skjaldþili), hvorefter han løftede sin Hustru Ingebjorg paa sin Arm og undkom i Mørket fra det brændende Hus, kom ned til Stranden, fandt en Baad og roede sig selv og sin Hustru i den morke, stille Nat over til sine Venner paa Katanes, som skjulte ham, mens Ragnvald levede i den Tro, at han var indebrændt med alle sine Mænd.

Sagaen siger os blot, at dette Overfald fandt Sted paa Hrossey (cap. 17), men et andet Sted (cap. 21) siger den os, at Thorfinn havde sit Jarlesæde paa Birgisá, og her var det da vel, Overfaldet fandt Sted. I det store, af Robert Stuart i det 16de Aarh. opførte Jarlepalads i Birsa findes der virkelig et Parti, der synes at være Del af en ældre Bygning, og Traditionen kalder denne

Fig. 26. Grundplan af Staden Kirkwall.

Del Jarl Thorfinns Borg, der altsaa skulde være den overblevne Rest af det gamle norske Jarlepalads. Denne ældre Del af Stuartpaladset danner dettes N. O. Hjørne og har øiensynlig været et Taarn. (Se Fig. 125.) Dets Bygningsmaade er forskjellig fra og synlig meget ældre end Slottets øvrige Del, ligesom det heller ikke er bygget i Forband med dette; det er paa de tre Sider endog helt fritstaaende, og kun Sydsiden slutter sig umiddelbart til Slottet. Taarnet er firkantet og synes at have raget op over Slottets ovrige Dele. I dets Mur befinder sig i Sydvesthjørnet en Vindeltrappe, der tydelig er samtidig med Taarnet. Ligeledes findes i Taarnets Indre en Kamin. Indgangen er fra Sydsiden. Da Robert Stuart har indbygget dette Parti i sit nye Slot, maa det ansees for høist sandsynligt, at det virkelig er en Rest af det ældre norske Jarlepalads. Derimod er det et andet Spørgsmaal, om dette ældre Parti er *saa* gammelt, at det kan have tilhørt Thorfinns Jarleborg. Det synes jo, som om Jarl Thorfinns Bolig har været en Træbygning, da det heder, at den «fattede Ild», og at den «brændte ned», ligesom Jarlen jo tog en Planke ud af en af Husets Vægge, vistnok en lukket Svale — thi Bygningen selv har vel været laftet. Saaledes synes vi her at faa en Bekræftelse paa, at Orknøboerne virkelig ogsaa har bygget i Træ og hentet Tømmer til sine Huse fra Fastlandet — Norge eller Skotland.

At Taarnet er fra en yngre Tid end Jarl Thorfinns fremgaar derhos af, at man paa hans Tid ikke kjendte Kaminer i denne Del af Verden. Men hvilken norsk Jarl, der har opreist Taarnet, lader sig ikke sige.

Byanlæg i Kirkevaag.

3. **Byanlægget i Kirkevaag** (Kirkwall). Ved denne Tid horer vi for første Gang i Orkn. S. Navnet paa Øernes senere Hovedstad, Kirkevaag, idet det fortælles, at Jarl Ragnvald Brusesøn valgte denne Havn til sin Residents. Ragnvalds Valg viste sig at være heldigt. Kirkevaagen er — som tidligere antydet — Mainlands bedst beskyttede Havn. Den strækker sig dybt ind i Landet fra N. mod S. værnet af Shapinsay, og er kun ved det smale, $1^1/_2$ engelsk Mil brede Skalpeid (Scapa) skilt fra Scapabay, en Bugt, der gaar ind i Landet fra Pentlandsfjorden, altsaa fra S. mod N. — en naturlig Secundærhavn for den ved den nordlige Havns Bund paa dennes Østside anlagte By.

Selve Navnet Kirkevaag synes at antyde, at Nordmændene allerede ved sin Ankomst til Øerne her forefandt en Kirke, altsaa en keltisk Kirke, omkring hvilken der tidlig har dannet sig et Slags Byanlæg paa Grund af den gode Havn. Ved den Tid, vi her omtaler (c. 1040) maa dette Byanlæg vel allerede have naaet en vis Betydning, siden Ragnvald — vel atter af Hensyn til den gode, dobbelte Havn — her vælger sin Residents paa et Sted, hvor han har to Udgange fra sin Hule.

Interessant er det at bemærke, at ogsaa i dette Byanlæg de hjemlige, norske Traditioner har gjort sig gjældende; thi Byens Grundplan (Fig. 26) viser endnu den Dag idag det umiskjendeligste Slægtskab med de norske By-

anlæg fra Tiden for og omkring det 11te Aarh: Tunsberg, Nidaros, Oslo, Bjørgvin og Stavanger. Disse Byers oprindelige Grundplan dannes af to parallele Gadelinier: en nedre Strandgade langs Havnen med Brygger paa den ene og Oplagshuse paa den anden Side og en øvre Gade med Vaaningshuse. I Bergen sees denne Anordning endnu bevaret i «Tydskebryggen» og «Øvregaden». Mellem hine to Hovedgader drog sig saa Forbindelsesgader — Tværgader — der i Norge kaldtes «Almenninger». I Bergens ældste Dele er disse endnu bevarede i «Dregsalmenningen», «Smedsalmenningen» og «Vetterlevsalmenningen».

Ganske svarende hertil har vi i Kirkwall to Hovedgader, Havnegaden langs Søen og parallelt med denne den øvre Hovedgade, der under vexlende Navne strækker sig gjennem hele Byen: Albertstreet og Broadstreet i den ældste Del, Queensstreet og Mainstreet i den yngre Del. Fra denne Gade skjærer en Række Tværgader ned til Havnegaden: Bridgestreet, Castlestreet o. s. v.

Ganske stemmende med de norske Byanlæg er det videre, at vi ved Byens Ende finder Jarlepaladset og Kathedralkirken lige ved hinanden ganske som i Residentsstæderne Nidaros, Bjørgvin og Oslo. Nu ligger vistnok Kathedralen og Jarlepaladsets Grund midt i Byen (Fig. 27 og 28), men da de byggedes, laa de ved dennes søndre Ende. Saaledes medtog vore Fædre ogsaa Grundprincipet for sine Byanlæg fra Hjemmet til de fjerne Øer.

Olafskirken i Kirkevaag.

4. St. Olafskirken i Kirkevaag. Jarl Ragnvald Brusesøn var Olaf den Helliges Fosterson, havde ved hans Side deltaget i Slaget paa Stiklestad og hang til sin sidste Stund med sønlig Hengivenhed ved hans Minde. Da han nu gjorde Kirkevaag til sin Residents og her tydeligvis tidlig har existeret en norsk Kirke for Magnuskathedralens Grundlæggelse ca. 1137, kan der vel neppe være Tvivl om, at denne Kirke har været den i den senere Middelalder nævnte «St. Olafs Kirke», og neppe heller om, at denne Kirke er viet til ham af hans Fosterson Ragnvald. Olafs-kirken maa saaledes rimeligvis være grundlagt 1035—1045.

Saavel P. A. Munch som Worsaae angiver, at Olafskirken forlængst er forsvunden. Dette er dog ikke Tilfældet, om end den Kirkebygning, jeg nedenfor skal paavise som endnu existerende i Kirkevaag, kun i sine Grundmure bevarer Rester af den oprindelige Olafskirke.

Ved Bridgestreet, en af de Tværgader, der fører fra Strandgaden op i den øvre Gade, Albertstreet, ligger et Privathus (Fig. 29), der udimod Gaden i ingen Henseende skiller sig fra Gadens øvrige, moderne Huse, undtagen derved, at dets Façade ikke ligger i samme Linie som de andre Huses. Denne paafaldende Skjævstilling i Gaden antyder, at det ialfald i sine Grundmure er ældre end Gadens øvrige Huse. Forfølger man det til tre Sider — mod V. S. og Ø. — fritliggende Hus' Mure i S. og Ø.[1], vil man finde, at disse har en ganske

[1] Jeg benytter her Udtrykkene N. S. Ø. og V., skjønt Huset ikke er orienteret, idet jeg gaar ud fra Kirkernes almindelige Retning fra V. mod Ø., og saaledes kalder Husets korte Sider Ø. og V., dets Langsider N. og S.

Fig. 27. **Kirkwall, seet mod Nord fra Magnuskathedralens Taarn.**

Originaltegning af Joh. Meyer.

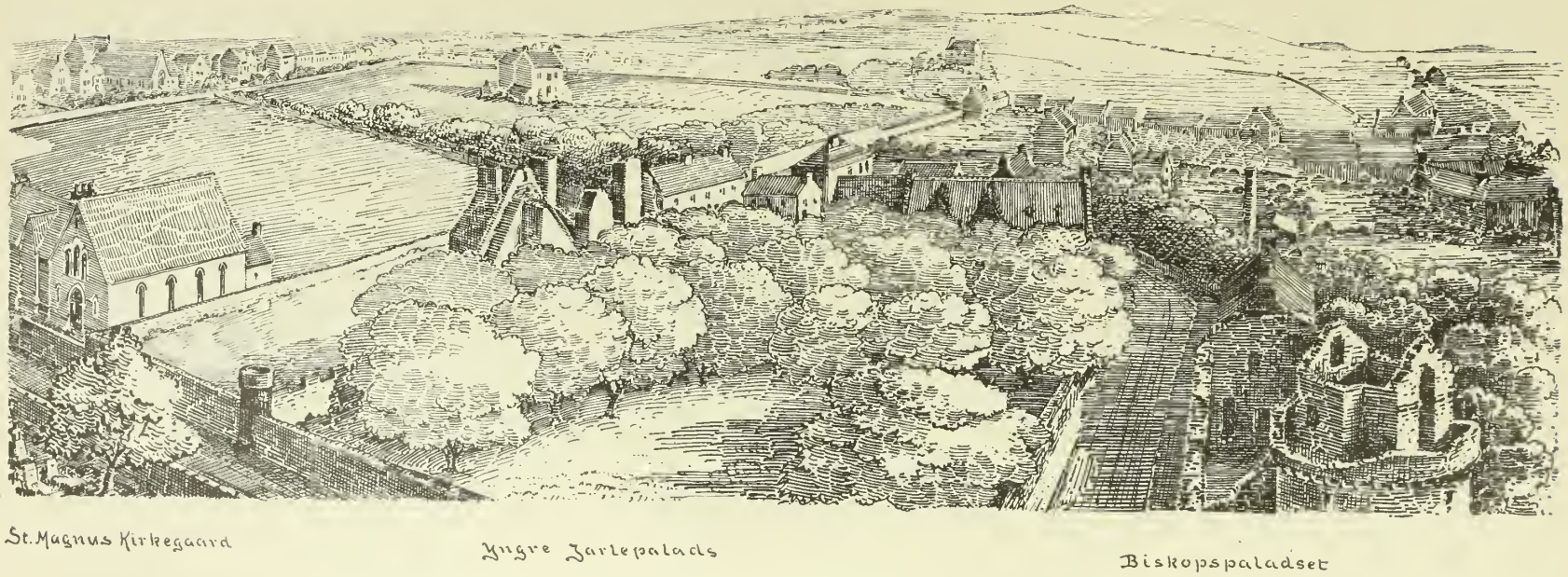

Fig. 28. Kirkwall, seet mod Syd fra Magnuskathedralens Taarn.

Originaltegning af Joh. Meyer.

anden og ældre Karakter end den mod Gaden vendende Vestside, der tydeligvis er ombygget i nyere Tid. Træder man saa ind i Huset gjennem Sydsidens mod et Smug, Poorhouse close, vendende rundbuede Portal (Fig. 30), vil man strax se, at denne — i hvilken et Par nyere Stene er indsatte —, i sin hele Udstrækning er forsynet med en dybt indskaaren Hulkehl, fyldt af et Firkløverornament af sengothisk Karakter og fuldkommen stemmende med Ornamentiken i en af Magnuskathedralens Portaler, der er opført af Biskop Robert Reid c. 1540. Strax østenfor denne Portal er i Sydvæggen indsat et moderne Vindu, der dog kan sees at have afløst et ældre. Er vi komne ind i Huset gjennem denne Portal, finder vi som uimodsigelige Tegn paa Husets tidligere kirkelige Karakter i Væggene to Repositorier, eller rigtigere et Repositorium (ambry) og en Piscina med sengothiske Tudorbuer som Indfatning, og den ene tillige forsynet med Fialer (Fig. 30) — ogsaa disse Detaljer kan meget vel tilhøre Biskop Reids Tid. Det Indre er nu afdelt i tre Rum og i to Etager, men den hele Bygning har oprindelig udgjort et eneste Rum — Kirkehallen. Bygningen er ikke orienteret, hvad der maaske turde tale for, at dens Grundvold stammer fra en fjern Tid, da man i disse Egne ikke lagde Vægt paa Kirkernes Orientering — eller med andre Ord, at Kirken kunde være opført paa en keltisk Kirkes Grund. Hvis denne Bygning nu — som jeg skal søge at godtgjøre — virkelig er St. Olafs Kirkes Rester, opførte paa *den* keltiske Kirkes Grund, der var Staden Kirkwalls Eponym, saa forklares dermed samtidig ogsaa, at Olafskirken, der oprindelig maa have været Byens Hovedkirke, ikke som sædvanligt ved de norske Byanlæg laa ved Byens Ende — som senere Magnuskathedralen —, men midt inde i Byen, der efterhaanden har dannet sig omkring Kirken med denne som Midtpunkt. At Bygningen har været en Kirke bevises yderligere ved de omkring og bagved samme i den saakaldte Poorhouse-close fundne talrige Grave, Gravstene og Skeletter. Men hvad berettiger os til at tro, at vi her netop staar overfor *Olafs*kirkens Rester? Dette synes mig tydelig at fremgaa af de Navne, Kirkens Omgivelser i en nær Fortid har baaret. Bygningen, der nu benyttes som Værksted og Magazin, var for ikke ret længe siden et Fattighus, hvorom Navnet Poorhouse-close erindrer. Dette Smug munder ud i Bridge-street, der har sit Navn af en nu forsvunden Bro, ved Gadens øvre Ende kun faa Skridt ovenfor vor formodede Olafskirke. Her løb nemlig engang en Bæk, diagonalt over Gadens Skjæringspunkt med Albert-street, og Bækken og Broen, som gamle Folk endnu sagdes at kunne erindre, førte — hvad talrige Dokumenter bevidner — Navnene: *St. Olas bridge* og *St. Olas well.* Et andet Smug lige i Nærheden, der endnu heder Longstone lane, erindrer fremdeles om den «lange Sten», der dannede St. Olas Bro over St. Olas Bæk, og en Gade, der fra det nys nævnte Hjørne af Albert- og Bridge-street fører i skraa Retning mod de øvrige «Almenninger», men parallelt med Kirken, ned til Strandgaden, og hvor der fremdeles findes et Vandspring, fører endnu Navnet «the born» som Minde om Olafsbækkens gamle Leie. Ogsaa

selve Gadenavnet Bridgestreet hidrører visselig fra denne Bro. Til yderligere Vished for, at det gamle Hus er Olafskirken, kan endnu anføres, at den nævnte Poorhouse-close tidligere førte Navnet «*St. Olas church-yard*».

At Kirken — som den nu staar — ikke er selve den af os Ragnvald Bruseson tillagte Bygning, men ialfald en gjennemgribende restaureret Kirke, derom vidner de sengothiske Ornamenter i Kirken, om end Kirkens Grundvold og delvis dens Mure kan hidrøre fra Ragnvalds Kirke.

Dryden mener, at Olafskirken var opført af Biskop Robert Reid, Øernes sidste katholske Biskop, og Ornamenterne tyder paa hans Tid (1540—1558). Men at hans Bygværk kun er en Restauration af en ældre Kirke, fremgaar af Jo. Bens 1529 nedskrevne Bemærkning efter Omtalen af Magnuskathedralen: «Est etiam hic alia ecclesia, in cineres redacta ab Anglis, nomine St. Olais Kirk, ubi nunc sepeliuntur malefactores.» Saa var da den norske Kongehelgens Kirkegaard under Skotterne bleven en Forbryderkirkegaard. Da Englændernes (ɔ: Skotternes) Ødelæggelse af Kirken vel maa have fundet Sted under Feiden i 1502, og Kirken endnu laa i Ruiner 1529, og da man derhos i 1855 lige ved Kirken har fundet en Sten med et utydeligt Skjoldmærke indhugget under en Biskopshue og Navnet «Robertus», tør det ansees som sikkert, at Kirken er gjenreist af Robert Reid efter at have ligget omtrent 40 Aar i Ruiner. Ogsaa den ringe Gavlstigning vidner om sen gothisk Tid.

Over den gamle Kirkes Altar synes St. Magnus' Skrin at maatte have staaet i nogle Decennier i Tiden mellem dets Flytning fra Birgisá Kristkirke og dets Opstilling over Altaret i den nye Magnuskathedral, altsaa formodentlig fra 1136 til ca. 1150. Olafskirken var i hele den norske Tid Kirkevaags Sognekirke; først i 1470 ved Øernes Overdragelse til Skotland indtog Magnuskathedralen dens Plads som saadan. Eiendommelig nok læser man i Aaret 1900 atter Navnet Reid paa det Skilt, der angiver Husets nuværende Eier.

Dimensioner: 11,45 m. × 5,9 m. indre Maal. Gavlhøide 7,87 m. Sidevæggenes indre Høide 6,5 m. Munch angiver Kirken paa sit Kart 1858.

Kristkirken i Birgisá.

5. **Kristkirken i Birgisá.** Medens Ragnvald Brusesøn opholdt sig i Kirkevaag i den glade Tro, at Jarl Thorfinn var indebrændt, laa denne over paa Katanes og samlede sine Mænd, idet han beredte sig til at tage en blodig Hævn for Overfaldet. Nogle Dage før Jul 1045 tænkte Jarl Ragnvald paa sit Julebrygg og begav sig med nogle af sine Mænd paa et lidet Skib til Papey minni (Papa Stronsay) for at kjøbe Malt til Juleollet. De maatte blive Natten over paa Øen og sad om Kvællen og varmede sig under munter Samtale ved Ilden i en Stue. Det var sent, og Fyrbøderen meldte, at der ikke fandtes mere Brænde. «Vi er ogsaa varme nok!» vilde Jarlen sige, men forsnakkede sig og sagde: «Vi er ogsaa gamle nok!» Da han mærkede sin ominøse Forsnakkelse, tilføiede han: «Nu drages mig til Minde, at da jeg paa Stiklestad gjorde min Fosterfader, Hellig Olaf, opmærksom paa, at han forsnakkede sig, svarede

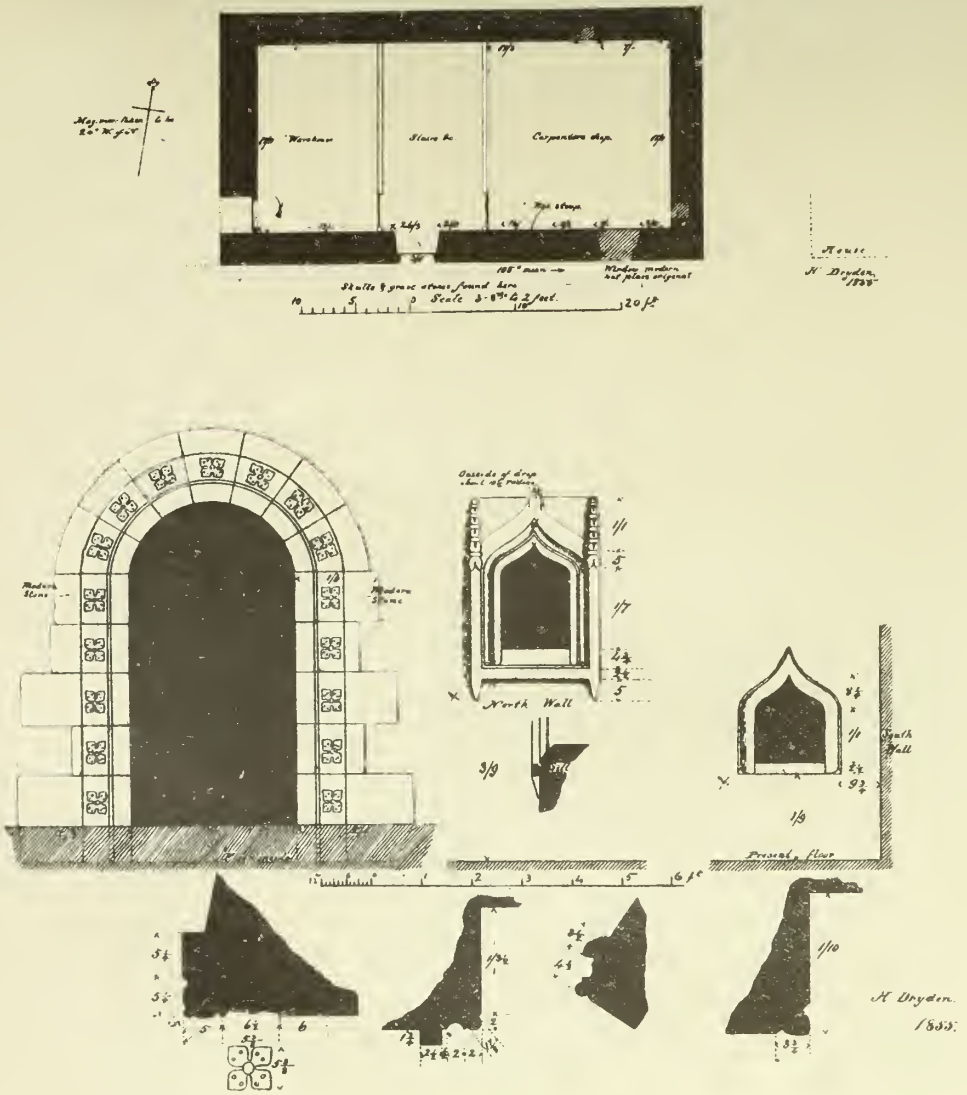

Fig. 29 og 30. St. Olafskirken i Kirkwall, Grundrids og Detaljer.

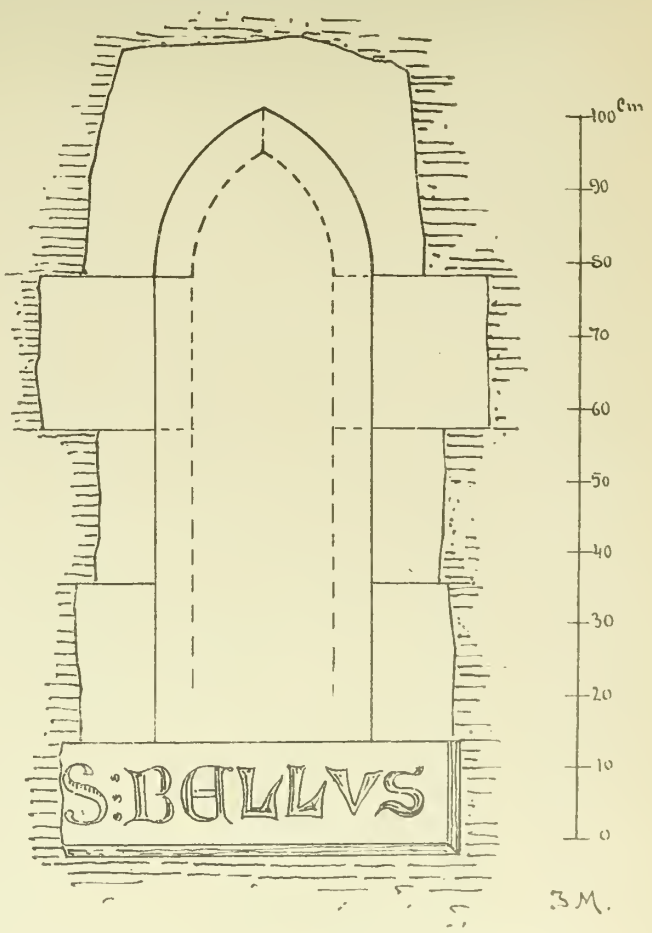

Fig. 31. Vindue fra Christkirken i Birsa.
Originaltegning af Joh. Meyer.

han: ‚Naar det Samme hændes dig, da vid, at din Død er nær'. Kanske er Thorfinn, min Frænde, endnu ilive.»

Ikke før var det sagt, for man hørte Larm udenfor i Mørket; Thorfinn var der med sine Mænd, og havde i al Stilhed lagt Brænde rundt Huset, som snart stod i Flammer. Han tillod dog alle at gaa ud, undtagen Ragnvald og hans Mænd. Da de Fleste var komne ud, viste sig i Døren en ung Mand, hyllet i et hvidt Linklæde. Han sagde, at han var en Diakon, og bad Thorfinn række ham Haanden for at hjælpe ham over den brændende Ved. Men da han havde faaet Thorfinn og en af hans Mænd i hver Haand, tog han Tilsprang, hoppede høit over Mændenes Kreds og forsvandt i Mørket. «Det var Jarlen!» raabte Thorfinn: «saa vig er ingen Anden!»

Nu opstod en vild Jagt efter den ulykkelige Jarl, der dog maaske vilde været undkommen, om ikke hans Hund ved sin Gjøen havde robet hans Skjulested. Han blev funden nede i Stranden, og Thorkel Fostre, der allerede havde et Jarlemord paa sin Samvittighed, gav ham Banehug. Jarlens Lig førtes fra Papey minni til Papey meiri (Papa Westray), hvor det blev begravet, vistnok i eller ved St. Tredwalls Kapel. Dette skeede som sagt, strax før Jul 1045.[1]

Det synes næsten, som om Opførelsen af Kristkirken i Birgisá har en vis indre Sammenhæng med dette Mord, om den end ikke direkte er bygget som Soning for Mordet. — Thorfinn var jo nu Eneherre paa Øerne, men frygtede vistnok for, at Kong Magnus vilde hævne sin Fosterbroder, og hans onde Samvittighed drev ham til at opsøge Kongen. Ukjendt fremstillede han sig for ham, og først efterat han havde taget Brød og Vin ved Kongens Bord og altsaa stod under Gjæsterettens Beskyttelse, gav han sig tilkjende og modtog nu Kongens Tilgivelse. Da Kongen kort efter var død (1047), reiste han endnu engang over til Norge for at hylde Harald Haardraade; men denne Gang havde han en større Reiseplan. Den vilde Viking var bleven en fredelig Regent derborte paa Øerne; men det stille Liv synes at have vakt hans slumrende Samvittighed tillive. Kristendommen synes efter hele det Fysiognomi, den nu skildrede Tid frembyder, hidtil ikke at have faaet synderlig Indpas paa Øerne. Ialfald hører vi først paa denne Tid om det Skridt, der pleier at være det første, hvor en ny Menighed er stiftet, idet det fortælles, at Erkebiskop Adalbert af Bremen og Hamburg, den norske Kirkes Primas, modtog Udsendinger fra Orknøerne, der begjærede, at han skulde *sende Lærere til Øerne.* Munch formoder, at en af disse Udsendinger har været selve Jarl Thorfinn, som netop paa denne Tid foretog en Pilegrimsreise til Rom. Thi den lagte Reiseplan var ingen mindre end en Romreise. Han lagde Veien over Danmark, hvor han besøgte Kong Svein, og Tydskland, hvor han besøgte Keiser

[1] P. A. Munch undres over, hvorledes Barry er kommet til falskelig at opgive, at Ragnvald Brusesøn blev dræbt paa Papa Westray og begravet paa Westray, da han jo døde paa Strjonsey og begroves paa Papa Westray. Det synes mig ganske simpelt at bero paa en ret forklarlig Navnforvexling, idet han har forvexlet den mindre og større *Papey* (Strjonsey hed jo Papey minni) med den mindre og den større *Westray.*

THE LIBRARY
UNIVERSITY OF GUELPH
* Arts Division *

Henrik III; muligens har han reist sammen med sin skotske Frænde, Kong Macbeth, der jo ogsaa havde ialfald Mordet paa Kong Duncan paa sin Samvittighed. Ialfald har han været i Rom samtidig med Macbeth, der — ifølge Adam af Bremen — i Paasken 1050 udstroede Penge blandt Roms Fattige. Her har han da ikke blot modtaget Syndsforladelse af Pave Leo IX, men ogsaa erholdt hans Tilladelse til at oprette et særskilt Bispedomme for Orknøerne med Birgsaa som Bispe-Residents. Vistnok kaldes allerede en Kapellan hos Knud den Store, Henrik, «Biskop af Orkney»[1], men uden at man hører videre om ham i denne Egenskab. Rimeligvis har han kun været Titulærbiskop. Derimod fortæller Adam af Bremen udtrykkelig, at Erkebiskop Adalbert af Bremen — skjønt Øerne tidligere stod under Englands eller Skotlands Biskoper og altsaa under Yorks Erkebispedomme — «paa Pavens Bud» indviede en vis Thorolf til Biskop i Birgsaa (in civitatem Blasconam, en, som Munch mener, ved Feilskrivning opstaaet Forvanskning af «Birgsanam»). Dette maa da være skeet mellem 1050 og 1064 — Thorfinns Dødsaar. Senere synes Biskop Thorolf at være fortrængt eller afløst af en anden, af Erkebispen af York indviet Biskop Rodulf eller Rolph. Thorolf menes af Munch at være identisk med den senere Oslobisp af dette Navn. Men hverken Thorolf eller Rodulf regnes med i Orknøernes Biskopprække, der først begynder med Wilhelm I — ved Aar 1112. Dette beror visselig derpaa, at der udigjennem hele den anden Halvdel af det 11te og Begyndelsen af det 12te Aarh. har været en stille Strid om Rettigheden til at besætte Bispestolen paa Orknøerne mellem den Bremen-Hamburgske Biskop, under hvilken den norske Kirkeprovins hørte, og Erkebispestolen i York. Vi hører nemlig ikke blot, at Thorolf er bleven indviet fra Hamburg og Rodulf fra York, men ogsaa at længer frem, ca. 1100, de Yorske Erkebisper har indviet to Bisper paa Orknøerne: Roger mellem 1100 og 1108 og Rodulf den yngre mellem 1108 og 1114. Samtidig er den norske Kirkeprovins bleven henlagt under den nyoprettede Erkebispestol i Lund. Er Biskop William I's Indvielse foregaaet fra det Lundske Archiepiskopat, lader hans hele senere Forhold sig lettere forklare, end om han tænkes indviet fra York. Men Sagen bliver vistnok usikker, og der er andre Omstændigheder, der taler for, at han er indviet fra York. Om Rodulf har været paa Orknøerne og resideret i Birgsaa — som Munch antager — forekommer mig tvivlsomt, al den Stund hans Episkopat angives at have varet fra 1108—1114, mens Biskop Wilhelm sikkerlig er nævnt 1112. Bisperækken begynder da efter den almindelige Fremtilling med den Biskop, under hvis lange Embedstid, 1112—1168, baade Bispesædets Flytning til Kirkevaag (1136) og den norske Erkebispestols Oprettelse i Nidaros (1152) indfalder. Fra den ene eller den anden af disse to Begivenheder maa da Biskopprækkens Begyndelse dateres — i begge Tilfælde fra Wilhelm I.

Efter sin Hjemkomst fra Rom har Thorfinn Jarl bygget den første Biskopskirke paa Øerne: Kristkirken i Birgsaa. At den er bygget som Biskopskirke

[1] Munch N. F. H. II, 217. Adam af Bremen IV, 8.

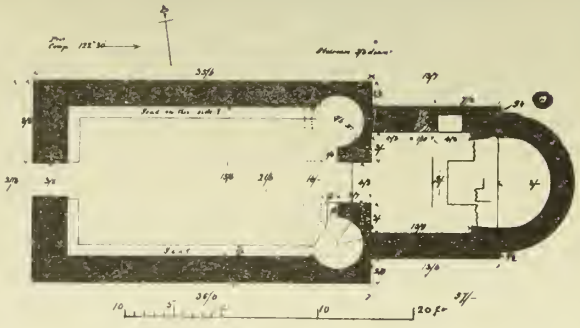

Fig. 32. Kirken paa Broch of Birsa, Grundrids.

Fig. 33.

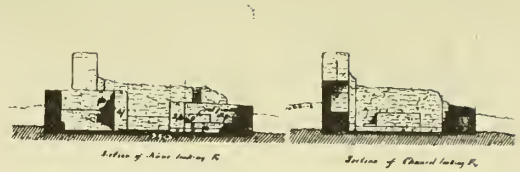

Fig. 34.

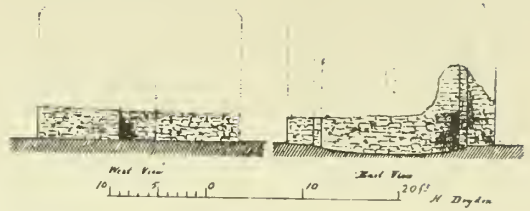

Fig. 35.

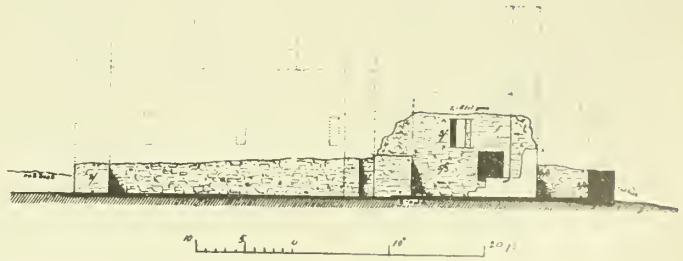

Fig. 33—35. Kirken paa Broch of Birsa.
33 Tversnit gjennem Skib og Kor.
34 Oprids af Vestfront og Østfront.
35 Længdesnit.

Fig. 36.

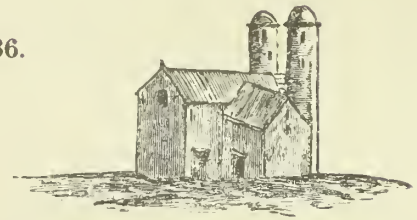

Fig. 37.

Fig. 38.

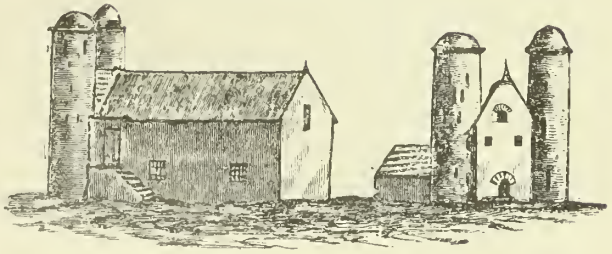

Fig. 36—38. Kirken paa Deerness (efter Low, c. 1774).
Fig. 36 fra SV., 37 fra NV. og 38 fra Ø.

viser dens Navn, Kristkirken, da i Norges Middelalder alle Biskopskirker kaldtes med dette Navn — om end ogsaa enkelte andre Kirker var dedicerede til Kristus. I denne Kirke blev Thorfinn selv begravet Aar 1064, og i samme Kirke bisattes senere ogsaa den hellige Magnus, og her skrinlagdes han, inden hans Skrin 1136 førtes til Kirkevaag. Enkelte Spor kan vi endnu se af Kristkirken i Birgsaa. Kun faa Skridt fra Jarleborgen ligger Stedets nuværende Sognekirke (se Fig. 126 og 129), der — opført i det 18de Aarh. — i sine Mures ældste Dele og i sine Grundmure synes at bevare Rester af Kristkirken.

Kirken danner et simpelt Parallelogram, hvis søndre Mur (George Petrie siger — vistnok ved en Skrivfeil — og efter ham Munch: «den nordre Mur») synlig tilhører en ældre, middelaldersk Kirke — rimeligvis Thorfinns Biskopskirke. Dog staar heller ikke denne Del af Kirken uforandret, som den var i Thorfinns Tid. Thi vistnok er denne søndre Mur ganske af samme simple Art som de øvrige orknøiske Kirker fra den ældre Middelalder; men der maa være foretaget Forandringer ved den i den senere Middelalder; thi det viser sig af Grundmure ved Kirkens østre Ende, at den engang har havt et smalere — og altsaa vel ogsaa lavere — Kor i den østre Ende — i Lighed med de norske Kirkers almindelige Type. Rimeligvis er det disse Rester, der har bragt G. Petrie til at tale om en «Apsis». Har der virkelig været en saadan, maa den være en senere Tilføielse; thi før 1066 kan — som vi har seet — ingen Apsis tænkes mulig paa Orknøerne.

I denne søndre Mur er ogsaa i den senere Middelalder indfældt et spidsbuet Vindue, indfattet i en smuk rød Sandstenskarm. Dette Vindue (Fig. 31) maa selvfølgelig som spidsbuet være meget yngre end 1064, og saaledes er det vel tvivlsomt, om Noget af den ældste Kirke, der opførtes af Thorfinn, virkelig kan siges at være bevaret.

P. A. Munch, der ikke selv har besøgt Birgsaa, nævner ogsaa Vinduet efter G. Petrie. Det har en bred Solbænk, og under denne staar i smukke Majuskler fra 13de eller 14de Aarh. «S. BELLVS.» Da Helgenhistorien ikke kjender nogen «Sankt Bellus», tør det hænde, at det første S, der staar ligeved Stenens Kant, er Slutningen af et Ord (t. Ex. regulus eller lign.?); thi det er formodentlig denne Indskrift, der — langtfra at bevise Tilværelsen af en Kong Belus paa Orknøerne (se ovenfor p. 43) — tværtimod netop har fremkaldt Sagnet om Kong Belus i den Hensigt at forklare den gaadefulde gamle Indskrift, denne mythiske Konge, som endog af Torfæus er sat i Forbindelse med den norske Kong Bele i Sogn — med Fridthjofs Sendelse til Orkney og Angantyrsagnet. Ogsaa Barry nævner Indskriften (p. 85—86). At Kristkirken har ligget i Jarleborgens umiddelbare Nærhed og ikke ude paa Brochen synes selvsagt. Der er saaledes ingen Grund til med Anderson at antage Kristkirken for at have staaet paa den Grund, der nu optages af Kirken paa Broch of Birsa.

Dimensioner 19,3 m. × 6,5 m.

Peterskirken paa Broch of Birsa.

6. **Peterskirken paa Broch of Birsa.** Frembod Resterne af Kristkirken lidet eller intet til Belysning af det 11te Aarh.s Bygningskunst paa Øerne, leverer dens Nabo, Peterskirken paa Broch of Birsa, desto betydningsfuldere Bidrag til vor Viden om denne Bygningskunst. Thi det 11te Aarhundrede synes den efter alle Mærker at tilhøre.

Jarl Thorfinn maa være død 1064 — den mægtigste af alle Orknøjarler. Han efterfulgtes i Jarledømmet af sine to Sønner **Paal I** og **Erlend I**, der delte Magten, og under hvis fredelige Regjering Øerne synes at have havt en lykkelig Tid (1064—1098).

I Begyndelsen af deres Regjering indtraf Harald Haardraades Englandstog, under hvilket Kongen gjæstede Orkney med sin Søn Olaf, efterlod sin Dronning Elisif og sine to Døtre der, og fordrede sine Vasallers Bistand.

Og de to Jarler deltog virkelig paa sin Lensherres Side i det ulykkelige, men ærerige Slag ved Standfordbridge, der kostede Kongen Livet (1066), og hans Søn, den unge Kong Olaf Kyrre besøgte paa Hjemveien Øerne og tilbragte Vinteren 1066—1067 der. Efter at have beseiret den norske Konge blev — som bekjendt — Seierherren fra Standfordbridge, Harald Godwinson selv faa Uger efter overvunden af Normannerhertugen Wilhelm Erobreren ved Hastings. Med Normannernes Herredømme i England indtræder i dette Land en fra den tidligere angelsachsiske vidt forskjellig Kultur, der delvis paa Grund af de norske Kongers venskabelige Forhold til de normanniske Hertuger, nu Englands Konger, ogsaa strakte sig til Norge, ja til selve Orkney ved Siden af den keltiske.

Blandt de Forandringer i Bygningsformerne, der blev en Følge af Normannernes Herredømme paa de britiske Øer, er der én, som her særlig vedkommer os. De angelsachsiske Kirker havde — med enkelte, og det tvivlsomme Undtagelser — havt retliniet Korafslutning, og det, hvad enten Koret havde fortsat Skibets Længderetning med samme Høide og Bredde som dette, eller havde været lavere og smalere end Skibet. Med Normannerne holdt den romanske Stils halvrunde Korafslutning, den apsidiale Form, sit Indtog i England.

Men saa fast sidder den retliniede Korafslutning hos Øboerne, at Apsisformen aldrig trænger igjennem og efter i omtrent 100 Aar at have kjæmpet for sin Tilværelse i England atter forsvinder. Medens vi saaledes fremdeles finder mange retliniede Korafslutninger ogsaa i denne Tid, tør vi vistnok med temmelig stor Sikkerhed sige, at de romanske Apsidialkirker paa Øerne i det væsentlige tilhører Aarhundredet mellem 1066 og 1166.

Et saadant halvrundt, romansk Apsidialanlæg finder vi nu i den Kirke, hvis Ruiner endnu reiser sig nogle Meter over Grunden ude paa Broch of Birsa. Denne Broch er som ovenfor nævnt — trods Navnet — intet piktisk Taarn, men en dels af Naturen, dels ved Kunst i piktisk Tid befæstet Holme, til hvilken man ved Lavvande kan gaa tørskoet over. Holmen danner mod V. en hoi, steil Klippemur, der trodser Atlanterhavets Bølger, mens dens Plateau som saa ofte paa Orknøerne sænker sig langsomt og jævnt mod Øst, indimod Fastlandet, saa at

Østsiden kun ligger c. 7 m. over Havspeilet. Her er Øen befæstet ved Kunst. Det Hele danner et særdeles malerisk Fremspring paa Mainlands yderste N.V.spidse. Omtrent 50 m. op fra S.Ø.kysten ligger nu Kirken.

Kirken paa Broch of Birsa kaldes af Barry «St. Peters Kirke», uden at han angiver nogen Kilde for denne Dedikation. Han støtter sig rimeligvis til en lokal Tradition. Paa Tegningen i Lows Reise (se nedenfor Fig. 129) kaldes den St. Colms d. v. s. Columbas Kirke. Kirken er synlig, hvad allerede dens Apsis viser, fra norsk Tid, og saaledes synes Dedikationen til St. Peter rimeligst, da norske Dedikationer til keltiske Helgener saagodtsom ikke forekommer. Imidlertid tør begge Dedikationer have sin Rigtighed. Thi paa den Kirken omgivende Kirkegaard, hvis Mur nu næsten er helt ødelagt, er der — som ovenfor bemærket p. 55 o. f. — talrige Spor af hine bikubeformede Pilgrimshytter (beehive-houses), som vi fandt omkring den keltiske Kirke paa Broch of Deerness, og som er eiendommelige for de keltiske Kirkeanlæg. Tilværelsen af disse Hytter viser os med Sikkerhed, at her oprindelig har ligget en keltisk Kirke, der er bleven afløst af den norske. Herved faar den dobbelte Dedikation sin naturlige Forklaring. Den oprindelige, keltiske Kirke har været dediceret til St. Columba, den yngre, norske til St. Peter, der i selve Norge eier ikke mindre end 30 kjendte middelalderske Kirkededikationer.

Peters-Kirken (Fig. 32—35) bestaar af et Skib med tilliggende lavere og smalere Kor — allerede dette et Kriterium for norsk Opførelsestid — samt en halvrund Apsis, der næsten har Korets fulde Bredde. Altsaa er Kirken opført efter 1066. Kirkens Materiale er graa Brudsten uden Mærker af Tilhugning. Dens Orientering er næsten nøiagtig. Ruinerne hæver sig ikke paa noget Punkt høiere end c. 2,8 m.; af Vestmuren staar endog kun vel 1 m. tilbage. Kirkens Indgangsdør er midt paa Vestvæggen. Dørposterne stiger parallelt opad uden den for de keltiske Kirker sædvanlige Indsmalnen opad, der — da den begynder helt nedenfra — vilde kunne observeres i de bevarede Rester. Der findes intet Spor af Anslag for Dørfylding, og Indgangen har saaledes maaske — i Lighed med, hvad vi vil finde endog i langt yngre Kirker — kun været dækket af et Forhæng, en Dyrehud ell. lign. Om Indgangen har været rundbuet, eller om den har havt flad Overligger, lader sig ikke længer afgjøre. Rundt Skibet synes der — i Lighed med, hvad der er Tilfældet i de norske Stavkirker — at have løbet en vægfast Bænk — her af Sten. Høist eiendommelig er Skibets østre Afslutning mod Koret. I Skibets sydøstre og nordøstre Hjørner, der udad er retvinklet og retliniet afsluttede, er der indvendig udsparet i denne tykke Mur to halvrunde eller noget mere end halvrunde Kapeller, «Stuker» vilde vi kalde dem i Norge. Thi lignende Anlæg forekommer i norske Stenkirker, — Vernes og Thingvold. Paafaldende er det, at de her gaar saa dybt ind i Murtykkelsen, at Rundingen — som antydet — udgjør adskillig mere end en Halvcirkel. Eiendommeligt er det ogsaa, at der i den søndre Stuke findes et eneste Trin af en Vindeltrappe bevaret, medens der i den nordre intet Spor af Trappe

findes. Forklaringen er sandsynligvis den, at begge Stukerne har udgjort Taarnfod under to Taarne, der har hævet sig et paa hver Side mellem Skib og Kor ligesom i Stavanger Domkirke, der kun er nogle Decennier yngre, og at Vindeltrappen i det sondre Taarn har ført op til et over Korets indlagte Træloft liggende Rodeloft, hvorfra der saa har været Adgang til det andet Taarn. Den nordre Stuke har da dannet et Kapel. Denne vor Antagelse, at disse Stuker har baaret Taarne, synes at bekræftes af den Tegning af Birgsaas Situation, der findes i Lows Reise (vor Fig. 129), hvor man tydelig ser det nordre Taarn, der altsaa endnu stod i 1774. En fuldstændig Analogi til dette Taarnanlæg skal vi snart se i den yngre Kirke paa Deerness, og noget lignende kan siges om Opgangen i Vesttaarnene paa Mariakirken i Bergen (romansk, 12te Aarh.), hvor kun det ene Taarn har Opgang nedenfra og Adgangen til det andet gaar tværs over Kirkens Vestvæg. At Taarnene har været firkantede — ikke runde som paa Deerness — indiceres af de firkantede Grundvolde. Anlægget er altsaa ikke, som Dryden mener, noget «Unicum». Der har været anstillet Undersøgelser om, hvorvidt Kapellerne har været helt lukkede med kun en smal Døraabning; men saa langt fra at finde Spor af Grundmure, har man tværtimod fundet Gulvet bevaret *der*, hvor Grundmuren isaafald skulde vist sig. Har Stukerne — som vi mener — baaret Taarne, har Aabningerne vel været overspændte af en Brudstensbue.

Indgangen til Koret dannedes vistnok af en lignende Brudstensbue af en Høide, som Dryden beregner til 2,75 à 3 m. Koret hævede sig kun et 0,05 m. høit Trin over Skibets Gulv. Gulvet var belagt med Stenfliser. Blot et eneste Vindue kan endnu sees paa Skibets Nordside; det var fladt afsluttet opad, og udvidede sig saavel udad som indad paa de almindelige romanske Vinduers Vis. Dryden mener, at det har havt en oprindelig Ramme og Glas (?). I samme nordre Væg findes østenfor dette Vindue et Repositorium, der ligeledes er fladt afsluttet. Dets nedre Kant er kun 66 cm. hævet over Gulvet; det synes ikke at have havt Døre. Gulvet i Apsis har ikke løftet sig over Korets Gulvflade; derimod er der i en senere Tid tværsover Apsis reist en Altarvæg (Reredos), der har dækket hele Apsis' nedre Del og maaske havt Trin, der førte op til selve Altaret. Apsis' øvre Del har altsaa været synlig over Altarvæggen. Da der ikke sees Spor af Strævere eller andre Vederlag hverken udenpaa eller indeni Kirken, har denne sikkerlig været dækket af et Træloft, — kun Apsis har naturligvis havt sit Hvælv. Men Trætag-Konstruktionen hindrer ikke Anlægget af et Rodeloft over Koret. Selve Apsis, hvis Runding udgjør lidt mere end en Halvcirkel, har vistnok havt et lidet Vindue mod Øst.

Efter denne Skildring af Kirken kan vi nu forsøge at bestemme dens Alder. Da den har Apsis, maa den, som sagt, være yngre end 1066. Dermed forfalder Sandsynligheden for, at denne Kirke — som det stundom har været antydet — skulde være selve Jarl Thorfinns Kristkirke. Den kan paa den anden Side neppe være yngre end c. 1160, da de halvrunde Apsider i de britiske og norske Kirker

atter forsvandt. Den kan videre neppe være bygget efter St. Magnus' Kanonisation, da den isaafald — under Jarl Ragnvald Kolsøn — vistnok vilde blevet dediceret til hans Onkel, St. Magnus. Dens Opførelse maa saaledes sandsynligvis ligge mellem 1135 og 1066. Men i Tiden mellem St. Magnus' Død 1115 og Kanonisation er den neppe reist, da hans Morder, Jarl Haakon, og dennes Søn Paal dengang residerede i Orfjara, hvor Haakon har reist en Kirke; altsaa synes Kirken at maatte være ældre end 1115, St. Magnus' Dødsaar. St. Magnus selv har visselig ikke reist Kirken, da det ellers ganske vist vilde været omtalt i hans udførlige Levnetsbeskrivelse. Vi henvises da til den lange fredelige Periode under Jarlerne Paal I og Erlend, der afgiver en god og rimelig Tid for en Kirkebygning i Birgsaa. Da Jarl Erlends Søn, St. Magnus, blev begravet i Kristkirken i Birgsaa, mens Jarl Paals Sønnesøn, Paal II, residerede i Orfjara, hvor ogsaa hans Fader, Jarl Haakon Paalson, har resideret, er det rimeligt at antage, at Jarl Erlend har resideret i Birgsaa, men Jarl Paal I i Orfjara, og at saaledes Peterskirken er opført af Jarl Erlend, St. Magnus' Fader. Kirken tilhører altsaa Aarene 1066—1098, i hvilket sidste Aar de to Jarler fjernedes fra Regjeringen.

Hermed gik det saaledes til. Begge Jarlerne havde hver sin Søn: Jarl Erlend den fromme Magnus den hellige, Paal den urolige Haakon Paalsøn. Da denne syntes, at Magnus' Fader, Jarl Erlend, havde for megen Magt paa hans egen Faders Bekostning, vendte han sig — skjønt de to Brødre levede i den skjønneste Enighed — personlig og paa egen Haand til Lensherren, Kong Magnus Barfod i Norge, og opfordrede ham til at skifte Ret mellem Faderen og Farbroderen. Paa sit andet Vesterhavstog 1098 kom saa virkelig Magnus Barfod til Orkney; men istedetfor at skifte Ret mellem Brødrene sendte han dem begge over til Norge, hvor de begge efter en paafaldende kort Tid døde, Erlend i Nidaros, Paal i Bjørgvin. Kong Magnus lod fra nu af til sin Død (1098—1103) Øerne styre af norske Sysselmænd, under Forsæde af sin unge Søn Sigurd, senere kaldet Jorsalfar, der ledsagede ham paa Toget og vistnok forblev paa Øerne indtil Faderens Død — altsaa fra sit 9de til sit 14de Aar, da han besteg Norges Throne.

Dimensioner. Kirkegaardsmuren 32,13 m. fra Ø. mod V., 26,10 m. fra N. mod S. Kirken selv: 18,69 m. × 6,88 m. ydre Maal. Skibet: 9,14 m. × 5,08 m., indre Maal. Vestindgangen: 1,23 m. bred. Korindgangen: 1,31 m. bred. Korkvadraten: 3,52 m. × 3,30 m. bred. Nordre Korvindue: 1,20 m. i Lysaabningen midt i Murtykkelsen. Apsis 1,39 m. bred × 0,90 m. dyb, indre Maal.

Den yngre Kirke paa Deerness.

7. **Den yngre Kirke paa Deerness.** Inden man kom ud paa selve the Broch of Deerness med dens ældgamle keltiske Kirkeruin (se pag. 53 f.), laa der endnu et Stykke ind i det 19de Aarh. inde paa det faste Land en nu forsvunden Kirke, der efter de bevarede Tegninger at dømme synes at have havt megen Lighed med Peterskirken paa Broch of Birsa og synes at maatte tilhøre omtrent samme

Tid som den. Kirken maa være nedtagen efter 1774, da Low i sin Reise har ikke mindre end 3 Tegninger af den (Fig. 36—38) og beskriver den som endnu existerende; men den er nedtagen for 1832, da Dr. Hibbert i et Brev til George Petrie klager over den sorgelige Overraskelse, der mødte ham paa Deerness, idet han ved sit Besog paa Stedet fandt, at Eieren havde revet den gamle Kirke ned til Grunden. Lows Beskrivelse lyder saaledes: «Kirken paa Deerness er meget mærkelig, og en Del af den synes at være meget gammel. Østenden dannes af en Hvælving tværsover Kirkens indre Bredside, og paa hver Side af denne er der reist et lidet Klokketaarn. Gjennem Hvælvingen, der danner Koret, gaar man ind i Klokketaarnet paa høire Haand (d. v. s. det søndre), og ad en Vindeltrappe kommer man til et lidet Rum eller Klædekammer, som er bygget mellem Klokketaarnene. Fra dette Rum kommer man ind i det andet (d. v. s. nordre) Taarn, og dette eller sandsynligvis begge har havt Klokker. Disse er nu forsvundne; de siges at være borttagne af Cromwells Soldater. Traditionen er dunkel, og der findes ingen gamle Optegnelser om, hvem der har bygget denne Kirke. Klokketaarnene siges at være Mindesmærker, reiste over en fornem Dames to Sønner, som var begravne her; men hvorvidt dette er Tilfælde eller ikke, er vanskeligt at afgjøre.» Nærmere Oplysninger om Kirken faaes hverken hos Low eller hos Jos. Anderson, der i sin «Scotland in early Christian times» gjengiver Lows naive Tegninger, de eneste, der existerer. Men disse i Forbindelse med Lows Skildring viser, at Kirken har havt stor archæologisk Interesse, og at dens Forsvinden er dybt at beklage. Det sees, at Kirken har havt en rundbuet Dør i østre Ende, der har været retliniet, og et senere tilbygget Tværskib eller Sakristi paa Sydsiden. Kirkens Hovedindgang var paa Sydsiden henimod den vestre Ende ligesom i flere af de ældste norske Kirker. Vestsiden havde et Vindue, der sad saa høit oppe, at det vilde gjennemskjæres af en Linie, trukket tværsover Façaden i Tagskjæggets Høide, hvad der viser, at Kirken ligesom saa mange norske Stenkirker fra denne Tid og som alle vore Stavkirker har havt aaben Tagstol. Men det mærkeligste ved Kirken er dens dobbelte Taarnanlægs paafaldende Lighed med det, som antydes i Grundmurene af Peterskirken paa Broch of Birsa, som gjennem Kirken paa Deerness faar sin Forklaring.

Her som der er Taarnene anbragte ved Indgangen til Koret og kun tilgjængelige fra Kirkens Indre. Ligesom ved Peterskirken har der kun været Vindeltrappe i det søndre Taarn, medens man har havt Indgang til det nordre gjennem Rodeloftet, som Low kalder «Klædekammer» (vestry), — ganske saaledes som jeg formoder om Taarnene paa Birsabrochens Peterskirke. Taarnene var ifølge Lows Tegning Rundtaarne af samme Art, som vi finder dem i keltiske Kirker og senere i Norfolk samt paa Egilsey. De afsluttedes ifølge Low af hjelmformede Kupler. Deernesskirken har Lighedspunkter baade med Egilseykirken (det hvælvede Kor og Taarnets runde Form) og med Peterskirken paa Broch of Birsa (det dobbelte Taarnanlæg foran Koret) og maa henføres til Tiden omkring

Aar 1100. Nordsidens Dør og Trappe er ligesom Sakristiet nyere Tilbygninger. Folkene paa Stedet angav, at Kirken havde havt Straatag. «It was built of very hard lime», siger Low, og vil derved maaske antyde, at den var opført af Fyldmure (Kistemure) af Brudsten med Kalkfyld, der gjorde Murene klippehaarde — ligesom i saamange norske Kirker fra Middelalderen.

Dimensioner. Hibbert anslaar Kirkens Længde frem til Taarnene (altsaa Skibet) til 13 Yards (12,79 m.), Bredden synes ham — Taarnene iberegnede — at maatte have udgjort c. 18 Yards (17,70 m.), Bredden mellem Taarnene anslaar han til 2 Yards (1,97 m.) og hvert Taarns indre Diameter til 2 Yards (1,97 m.). Men hvorledes disse Maal, der, som han siger, var tagne med Vanskelighed, skal kunne bringes i indbyrdes Samklang og i Overensstemmelse med Lows Tegninger er mig ganske ubegribeligt.

c. Norske Mindesmærker fra det 12te Aarhundrede.

a. St. Magnus' Tid.

1. **Thingvolden paa Hrossey.** Spørgsmaalet om, hvor Øernes Hovedthingsted laa, finder vistnok sin rette Besvarelse ved at sammenholde to Begivenheder i Orknøernes Historie, der fortælles i Orkn. S. cap. 36 og cap. 98. Naturligvis har Thingstedet været til ligefra Nordmændenes første Bosætning paa Øerne; men det nævnes først i Begyndelsen af det 12te Aarh. *Thingvolden.*

Efter Magnus Barfods Død i 1103 vendte **Haakon Paalson** efter et Hyldingsbesøg hos den unge Kong Sigurd (Jorsalfar) i Norge hjem til Øerne og tog sin Faders Del af Jarledømmet i Besiddelse. Men ogsaa Jarl Erlend havde efterladt en Søn, den for sin Fromhed bekjendte Jarl **Magnus Erlendson**, senere kanoniseret som St. Magnus, Øernes Skytshelgen. Han var falden i Unaade hos Magnus Barfod, der ansaa hans Fromhed for Feighed, var flygtet fra denne sin Lensherre og havde siden opholdt sig i Skotland, men vendte i 1108 tilbage til Øerne efter et Besøg hos Kong Eystein under Sigurds Fravær paa Jorsalfærden, og tog sin Del af Jarledømmet i Besiddelse. Magnus attraaede fremfor Alt at holde Fred med sin urolige Fætter, og Haakon stillede sig fra først af skjønt med Modvilje i et ret taaleligt Forhold til ham. Men deres Mænd synes paa begge Sider at have ægget dem til Fiendskab, og meget mod Magnus' Vilje kom det til aabenbar Feide mellem dem, og der forberedtes allerede efter foregaaende forgjæves Underhandling en Kamp, der skulde finde Sted «paa Hrossey, der hvor Orknøernes Thingsted var» (cap. 36). Vi erfarer dog heraf kun, at Thingstedet laa paa Mainland — som venteligt var — men ikke *hvor* paa Øen. Man har fordum antaget Steinsnes for Thingstedet, baade paa Grund af dets centrale Beliggenhed og vistnok især ledet af den urigtige Forudsætning, at de store Stenringe ved Stenness skulde være norske «Thing-

kredse»; men det maa vel ansees for rimeligere at søge Thingstedet der, hvor et Navn som «Thingvoll», «þingavöllr» ell. lign., ifald et saadant findes, er bevaret paa Oen. Nu siger Worsaae imidlertid, at medens saadanne Navne som «Thingvoll» eller «Dingwall» forekommer baade paa Hjaltland og i Skotland, har Orknoerne intet saadant Navn at opvise.[1] Han har altsaa tydeligvis været ubekjendt med, at et saadant Navn virkelig endnu findes paa Mainland. Thingwall er nemlig Navnet paa en Gaard i Renndales Sogn ved Foden af Hammerhill paa Oens Østside, lidt op fra Søen strax Nord for Firth (Aurridafjördr) og den lille Landsby Finnstown, med Gairsay tilhøire og Wire tilvenstre — ca. 8 engl. Mile V. for Kirkwall.

Der nævnes i Sagaen i Forbigaaende et Thing, som Jarl Paal II holdt «paa Hrossey» i 1136 (cap. 67) og to, som Ragnvald Jarl holdt samme Aar (cap. 70), men om disse to sidste siges udtrykkelig, at de holdtes i Kirkevaag. At imidlertid Gaarden Thingvold i Rennadal er Øernes Hovedthingsted fremgaar med fuld Sikkerhed af cap. 98 i Orkn. S. Det heder nemlig her, at Svein Asleifson, efterat Jarl Erlend d. y. var bleven myrdet paa Daminsey (Damsey) i Aurridafjorden, begav sig *til Rennadal* og tog ind hos sin Farbroder Helge «paa Thingvolden». Her kan, da Rennadal udtrykkelig nævnes, tydeligvis kun være Tale om det Sted, der endnu fører Navnet Thingvold. Da Sveins Farbroder «boede» her, har Stedet altsaa dengang ligesom Thingvoll paa Hjaltland havt sin Bebyggelse, kanske her ligesom der sin «Skaalevei» (Scalloway) ned til Søen mellem Skaalerne, af hvilke Helge har eiet en. Nu er der — saavidt jeg har kunnet finde — intet Spor tilbage, der erindrer om den Betydning, Stedet engang havde — undtagen Navnet.

I et Diplom fra ca. 1500 nævnes atter «Tyngwale in Rendale.[2] Ogsaa Jos. Anderson forlægger Thingstedet hid, og saaledes er da ogsaa Stedet for den mellem Jarlerne Haakon og Magnus forberedte, men indstillede Kamp bestemt.

Kirken paa Orfjara.

2. **Kirken paa Orfjara** (Orfir). For at tilveiebringe et endeligt Forlig eller et endeligt Opgjør mellem de to Jarler bestemte man da tilsidst et Møde mellem dem, dette Møde, der ved St. Magnus' Mord blev saa skjæbnesvangert. Det skulde finde Sted paa Egilsey i Paaskeugen (ɔ: Ugen efter Paaske) den 16. April 1115. Denne Tidsbestemmelse, der for Aarets Vedkommende er fixeret af P. A. Munch, møder visse Vanskeligheder. Hvad først Aaret angaar, har vi tre forskjellige Angivelser: 1091, 1110 og 1115. Cap. 40 i Orkn. S. siger, at St. Magnus blev dræbt, «medens Sigurd, Eystein og Olaf var Konger i Norge, 1091 Vintre efter Christi Fødsel». Men dette Aarstal er en Umulighed, da disse Kongers Regjeringstiltrædelse ved Magnus Barfods Død først fandt Sted 1103, og Haakon Paalsøn kom til Sigurd Jorsalfar ifølge dennes Saga «et eller to Aar efter Kong Magnus (Barfods) Fald», og fra Norge begav han sig (altsaa c. 1105) til

[1] «Minder om de Danske» etc. p. 303.

[2] Coppie of my Lord Sinclairs rental 1497—1503.

Øerne for at tage sit Jarledømme i Besiddelse, og Magnus tog sin Del i Besiddelse senere end Haakon. Samme Saga fortæller, at Sigurd drog ud paa sin Jorsalfærd «fire Aar efter Kong Magnus' Fald» ɔ: 1107. Men Orkn. S. c. 33 fortæller, at Jarl Magnus besøgte Kong Eystein for at faa sin Arveret bekræftet; «thi Kong Sigurd var da reist til Jerusalem». Antages St. Magnus' Reise til Kong Eystein at have fundet Sted Aaret efter Kong Sigurds Afreise, saa fandt den altsaa Sted i 1108. Nu heder det i Orkn. S. cap. 40, at Magnus ved sin Død havde været «syv Aar Jarl sammen med Jarl Haakon». Dette giver 1115 som St. Magnus' Dødsaar, og dette stemmer med de islandske Annaler, der henlægger hans Død til 1115. Naar St. Magnus' Saga siger, at han var Jarl i 12 Aar, udgaar den altsaa formodentlig fra Magnus Barfods Dødsaar 1103, da Jarlestolen blev ledig, hvilket atter giver Dødsaaret 1115. Derimod opgiver Torfæus, at St. Magnus' Død indtraf i 1110. Hertil ledes han vistnok deraf, at Datoangivelsens «Paaskeuge» ikke vil stemme med Aaret 1115, men derimod stemmer med 1110. Herved kommer vi ind paa Spørgsmaalet om Datoen.

Datoen angives i Sagaen som «to Nætter efter Tiburtiusmesse», som er 14. April, altsaa 16. April. Men den 16. April faldt i Aaret 1115 ikke «i Paaskeugen» (Ugen efter Paaske), da Paaskedag i 1115 faldt paa den 18. April. Ifølge velvillig Oplysning af Professor Geelmuyden faldt Paaskedag i

1108 April 5.	1111 April 2.	1114 Marts 29.	1117 Marts 25.
1109 » 25.	1112 » 21.	1115 April 18.	1118 April 14.
1110 » 10.	1113 » 6.	1116 » 2.	

Mellem 1108 og 1118 faldt altsaa «2 Nætter efter Tiburtius» (16. April) kun to Gange i Paaskeugen, nemlig i 1110 (Torfæus' Antagelse), da Paaskedag faldt paa 10. April, den 16. altsaa Lørdag efter Paaske, og i 1118, da Paaskedag faldt den 14. April, altsaa Dødsdagen 16., Tirsdagen efter Paaske (3. Paaskedag). Da Aarstallet 1115, efter hvad vi ovenfor har seet, synes at staa fast, maa altsaa Dagen være urigtig angivet. Aarsagen til denne urigtige Angivelse og til at netop den 16. April er bleven tilsyneladende vilkaarlig indsat som St. Magni Dødsdag, skjønt han i Virkeligheden blev dræbt først i den paafølgende Uge («Paaskeugen»), har Ingen indladt sig paa at forklare. Jeg vil da vove den Hypothese at man rimeligst kan søge Aarsagen i den Omstændighed, at den 16. April 1115 faldt paa Langfredag (18. var jo Paaskedag), og man har villet give Helgenen samme Dødsdag som Christus — til hans yderligere Forherligelse. En Parallel hertil afgiver den Solformørkelse, der indtraf flere Uger efter Slaget ved Stiklestad, men som henlagdes til Slagdagen for at give St. Olafs Død desto større Lighed med Christi. Ogsaa Clontarfslaget, hvor Kong Brian faldt som Martyr for den kristne Sag, henlægges til Langfredag, den 23. April 1014. Ligesom Christus forudsagde ogsaa St. Magnus sin Død for sine Venner og traadte selv frem for at overgive sig til sine Forfølgere, og ligesom Christus bad han i Dødsøieblikket for sine Drabsmænd, — der er tydeligt lagt an paa en Parallel, og denne er yderligere bleven accentueret ved at henføre hans Død til Langfredag. Det

Hele vilde stemme, hvis man turde læse «Paasketiden» for «Paaskeugen». Vi stanser saaledes ved 16. April 1115 som den angivelige Dodsdag.

Jarl Magnus kom Aftenen for den berammede Dag til Egilsey, hvor der stod en Kirke; han ledsagedes af nogle faa Mænd — det overenskomne Antal. Snart blev han var, at Jarl Haakon nærmede sig med otte Skibe, fuldt besatte af væbnede Krigere, og forstod nu, at Fætteren havde forraadt ham. Om Morgenen begav han sig ind i Kirken, forrettede sin Bøn og lod læse Messe. Efter en Version i selve Kirken, efter en anden sandsynligere udenfor denne ved et Skjulested, fra hvilket han frivillig traadte frem for sine Forfølgere, blev han nu greben af Jarl Haakons Mænd. Magnus tilbod da sin Frænde Forlig paa hvilkesomhelst Vilkaar; men hans Død var paa Forhaand bestemt. Han lovede at begive sig paa et Korstog og aldrig at vende tilbage til Øerne — forgjæves; han tilbod ligesaa faafængt at ville lade sig holde i livsvarigt Fængsel, ja han tilbod endog at lade sig blinde og lemlæste, saa at han aldrig kunde tænke paa at gjenvinde sit Jarledomme. Dette Sidste gik Haakon endelig ind paa; men hans Mænd erklærede, at de ikke vilde pine den fromme Magnus. Nu, sagde de, skulde *Én* være Herre paa Øerne, enten Haakon eller Magnus. Dermed var Magnus' Dodsdom fældet; thi Haakon raabte: «Da vil jeg heller herske end dø her paa Stedet.» Han befalede forgjæves flere af sine Mænd at give Magnus Banehug, indtil denne selv tilsidst overtalte en af dem til at føre det dræbende Hug. Det traf ham i Panden, og Magnus faldt, idet han bad for sine Forfølgere. Haakon lod hans Lig grave ned paa Stedet og begav sig med sine Mænd lige til det Gilde, Magnus' Moder Thora Uspaksdatter havde beredt paa sin Gaard Papley (vistnok Papule paa Mainland Ø. for Kirkevaag, ikke paa Ragnvaldsey) for at feire det afsluttede Forlig. Da hun saa Haakon komme alene, forstod hun, hvad der var skeet; men hun taug, indtil Jarlen, der sad uglad ved Drikkebordet, endelig ved Øllets Hjælp var begyndt at komme i en livligere Stemning. Da faldt hun ned for ham og bad ham at turde begrave sin Søn i viet Jord. Jarlen syntes bevæget: «Begrav ham, hvor du vil,» var hans korte Svar. Liget blev da ført til Birgsaa og der bisat i Kristkirken.

Haakon synes imidlertid snart at være bleven greben af Samvittighedsnag, og vi hører, at han kort efter begav sig paa en Pilgrimsreise til den hellige Grav i Jerusalem — altsaa i Tiden mellem det første og andet Korstog. Efter sin Tilbagekomst regjerede den engang saa vilde og grusomme Mand endnu i nogle Aar Øerne paa en mønsterværdig Maade, og døde som en af Bønderne elsket og savnet Mand 1122 eller 1123.

Skjønt det ikke udtrykkelig siges i Sagaen, kan det dog ansees for saagodtsom sikkert, at Jarl Haakon — som ovenfor antydet — oftest residerede paa Orfjara (Orfir) paa Mainlands Sydkyst, hvor hans Søn Paal Jarl senere stadig opholdt sig. Faa Aar efter (1135) omtaler Sagaen, at der paa Orfjara stod «en herlig Kirke».[1]

[1] Orkn. S. cap. 60.

Orfjara.

Fig. 39. Kirken paa Orfjara. Grundrids.

Fig. 40. Kirken paa Orfjara. Længdesnit.

Fig. 41. Kirken paa Orfjara. Tværsnit.

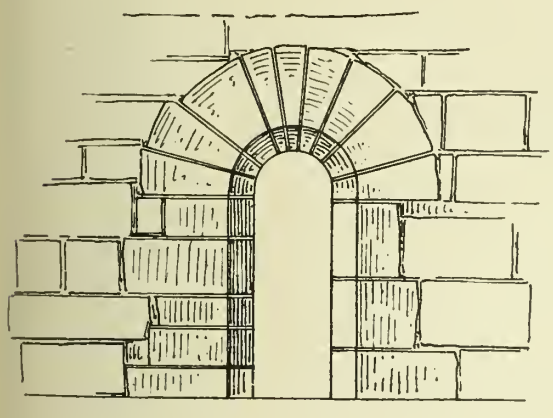

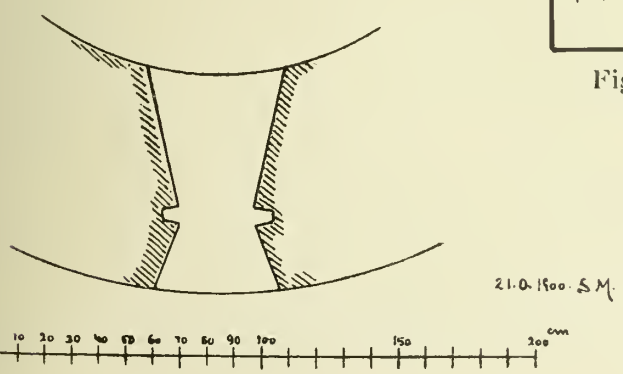

Fig. 42. Kirken paa Orfjara. Vindue i Korets Apsis.
Originaltegning af Joh. Meyer.

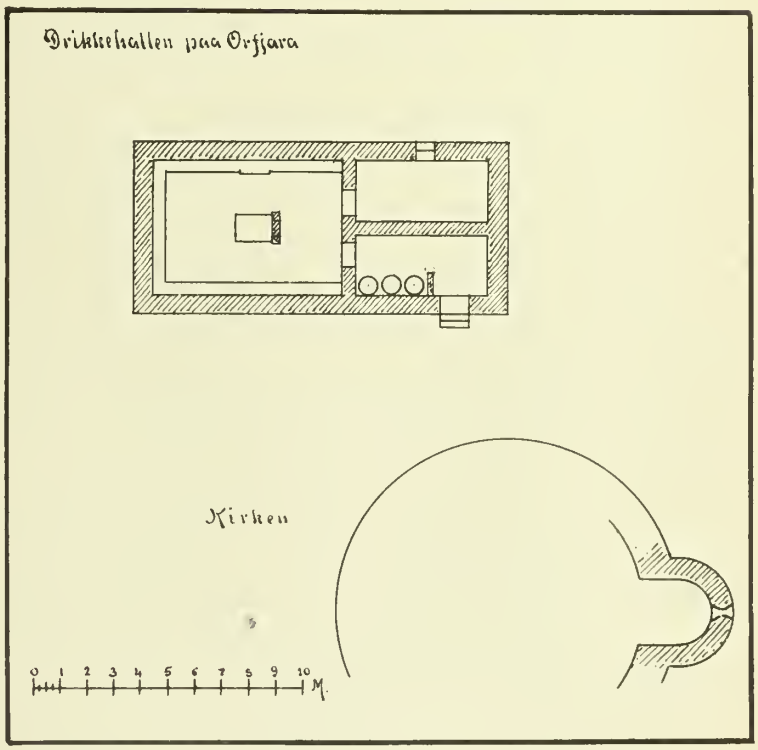

Fig. 43. Situationsplan af Drikkehallen og Kirken paa Orfjara.
Originaltegning af Joh. Meyer.

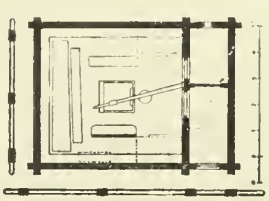

Fig. 44. Stuen paa Kveste i Sætersdal, Norge.

Det kan med en hoi Grad af Sandsynlighed antages, at denne Kirke, hvis Rester endnu er synlige, er opført af Jarl Haakon som Bod for Mordet paa St. Magnus. Af Kirken paa Orfjara, der ifølge Orkn. S. c. 60 laa strax nedenfor Jarlesædet d. v. s. Syd for dette, nærmere Søen og ret ud for Skaalens Indgangsdør, der vendte mod Syd, sees endnu den østre Del, der viser, at den har været en Rundkirke. Nu er middelalderske Rundkirker baade i Storbritannien og i Norge meget sjeldne og væsentlig indskrænkede til en bestemt, kort Periode — Korstogenes Tid. I Norge kjendes kun Rester af to eller tre Centralkirker: Grundmurene af Olafskirken i Tunsberg og af et Kapel nær Agvaldsnes Kirke (udgravet ca. 1840), hvorhos Schoning omtaler et centralt Trækapel ved Stavaa i det Throndhjemske. Storbritannien har — saavidt mig bekjendt — kun 5 middelalderske Centralkirker: i Cambridge fra 1101, i Northampton fra 1115, i Maplestead fra 1118, det lille Kapel ved Ludlow Castle fra c. 1180 og Temple-Church i London fra 1185. Som man ser, tilhører de alle det 12te Aarhundrede, og de tre forste er samtidige med Jarl Haakon Paalson. De engelske Rundkirker bærer oftere Navnet St. Sepulchre eller Temple, mindende om den hellige Grav i Jerusalem og de «Tempelherrer», som vogtede den. Deres runde Form har tydeligvis ogsaa sin Oprindelse deri, at de opførtes efter Forbilledet af den hellige Gravs Kirke i Jerusalem, der endnu paa den Tid var en byzantinsk Rundkirke uden det basilikale Tillæg, den kort efter fik, — dens Form var bleven Vesterlandene bekjendt gjennem Korsfarerne netop paa denne Tid.

At Kirken paa Orfjara nu er yngre end 1066 viser dens halvrunde Apsis, og dens Rundform antyder, at den sandsynligvis er yngre end den ældste af de engelske Rundkirker, da Formen vel maa antages at have vandret sydfra nordover — altsaa yngre end 1101. Den er saaledes visselig opfort mellem 1101 og 1135, da den nævnes som værende i Brug. Den tilhorer altsaa Jarl Haakons Tid — eller Tiden strax efter hans Død. Da nu dens Rundform ligesom de samtidige engelske Kirkers antyder, at den er bygget som Efterligning af den hellige Gravs Kirke, ledes man med Nodvendighed til at tænke paa Haakon Jarls Korstog til Jerusalem som sammenhængende med dens Opførelse, og den maa saaledes visselig være opført til Minde om Jarlens Jerusalemstog, altsaa som Bod for Mordet paa St. Magnus. Da Reisen vistnok fandt Sted kort efter Mordet og vel — ligesom senere Ragnvald Jarls — medtog 2 à 3 Aar, maa Orfjarakirken antages at være opført ca. 1119—1123, Haakons Dodsaar. 1135 var den iallefald færdig, og paa Grund heraf kan man ikke tænke paa den anden orknøiske Jorsalfarer, Ragnvald Jarl, som Kirkens Grundlægger, da hans Jorsaltog først fandt Sted 1153.

Hvad der staar tilbage af den «herlige Kirke» paa Orfjara er just ikke meget (Fig. 39). Den østlige Del af det cirkelrunde Skib hæver paa begge Sider af Koret sine afrundede Murflader til en Høide, der naar op over Korets Tag (Fig. 40). Selve det rundbuede Kor er bevaret i sin Helhed med sit Tøndehvælv og sin hele Bredden af det firkantede Kor omfattende halvrunde Apsis (Fig. 41),

der som sædvanligt dækkes af en Halvkuppel. I Apsis' østlige Ende sees et rundbuet Vindue (Fig. 42) med tydeligt Indsnit for en under Opmuringen indfældt Ramme (sml. Moster Kirke). Buevinduets Sider er lodrette uden Spor af den irske opad indadskraanende Retning. Denne Omstændighed gjør ligesom Tilværelsen af en Apsis den stundom ytrede Antagelse, at vi her skulde staa foran et af de ældgamle keltiske s. k. Bikubeanlæg (beehive houses), aldeles umulig.

Den bevarede Del af Skibet udgjør kun ca. 3 m. paa hver Side af Koret. Det Øvrige er forsvundet; thi ved Opførelsen eller Udvidelsen af den nuværende Sognekirke har man vistnok taget Sten fra den gamle, ærværdige Rundkirke. Den nuværende Kirke kan ialfald ikke have existeret samtidig med den helt bevarede Rundkirke, da dens Façade, der vender mod Øst, staar et godt Stykke inde paa den gamle Kirkes Terrain. Rundkirken er opført i Kvadersten af den gule Sandsten, der brydes paa Stedet. Kirkens Indre fik ifølge Torfæus' engelske Oversætter, Pope, sit Lys fra oven gjennem en Lanternin. Hvad der kaldes Kirkens Hvælv eller Kuppel hos ældre Forfattere har rimeligvis kun været et konisk Loft med en Aabning, Lanterninen formodentlig en nyere Tilsætning. Da Kirken er meget liden, har dens «Herlighed» formodentlig bestaaet i dens rige Udstyr.

Dimensioner: Kirkens Diameter maa, beregnet gjennem den bevarede Buelinie, have udgjort ca. 6,56 m. (20′), og ifølge en gammel Beskrivelse var den ogsaa 20′ (6,56 m.) høi, medens den nysciterede Pope angiver, at Kirken var 61′ (20 m.) hoi. Det første Maal er da maaske Væghøiden, medens det sidste, der rigtignok taler om «perpendicular wall», maaske medregner Kuppel og Lanternin. Skibets Mure er henved 1 m. tykke.

Jarlesædet paa Orfjara.

3. **Jarlesædet paa Orfjara.** Det Jarlesæde paa Orfjara, til hvilket Kirken hørte, nævnes paa tre forskjellige Steder i Orkn. S., nemlig i cap. 47, cap. 60 og cap. 97; men det er kun cap. 60, der giver os nærmere Besked om Jarlesædets Bygninger, af hvilke nu kun svage Spor er at se i Grunden.

Første Gang nævnes Jarlesædet i Anledning af Jarl Haralds Død (c. 47). Jarl Haakon Paalsøn havde efterladt sig to Sønner, der skulde dele Jarledømmet: hans Frillesøn **Harald Jarl** (1123—1127), og hans ægtefødte Søn **Jarl Paal II** (1123—1136). Den Første kaldtes paa Grund af sin flydende Tunge Harald Sletmaale, den Anden paa Grund af sin Faamælthed Paal Umaale. De var — som sagt — Halvbrødre, idet Haralds ugifte Moder var en keltisk Kvinde, Helga Maddansdatter, som ved sit norske Fornavn til det gæliske Fadersnavn viser, at Familien allerede i en tidligere Generation maa have været blandet, norsk-gælisk, medens Helgas Søster Frakark Maddansdatter bar et rent gælisk Navn. Disse to Søstre fik en skjæbnesvanger Indflydelse paa Øernes Historie. Medens Paal II residerede paa Øerne, boede Søstrene med den unge Harald over i Skotland. Her havde den unge norske Eventyrer Sigurd Slembediakn sluttet

sig til dem, og det hele Selskab begav sig over til Øerne i den hemmelige Hensigt at rydde Jarl Paal afveien til Fordel for Helgas Søn Harald, der dog var uvidende om de Andres Plan. Sigurd Slembe begyndte sit Ophold paa Øerne med at skille Paal af med hans trofasteste Ven, hans Fosterfader, Thorkel Fostre d. y. (som han kaldes til Forskjel fra Jarl Thorfinn Sigurdsøns Fosterfader af samme Navn), og da Paal truede med blodig Hævn, maatte Sigurd forlade Øerne, medens Halvbrødrene skulde feire Forlig i Julen paa Haralds Gaard Orfjara. Sigurds følgende Skjæbne er vel kjendt fra de norske Kongesagaer. Da Søstrene var komne til Orfjara, begyndte de at sømme en pragtfuld Kappe som Gave til Jarl Paal; men Ulykken vilde, at medens de sad i en «stofa», et lidet Kammer, og arbeidede paa Kappen, kom den unge Jarl Harald ind til dem, blot iført en let Morgendragt. Da han fik høre, for hvem den pragtfulde Kappe var bestemt, udbrød han uvillig: «Saa den skal Paal have! Slig fin Klædning syr I aldrig til mig.» Med en mørk Hentydning svarede Frakark: «Det vilde ikke være Dig til Baade!» men den unge Jarl forstod Intet, og inden Kvinderne kunde hindre det, havde han allerede hyllet sig i Kappen. Pludselig gjennemrisledes de ubedækkede Dele af hans Legeme, der kom i umiddelbar Berøring med Kappen, af en isnende Kulde, og inden kort var han død. Kappen var forgiftet.

Jarl Paal, der vel forstod, for hvem Kappen havde været bestemt, jog nu de to Kvinder, sine uforsonlige Fiender, fra Øerne, og de tog atter Bolig i Sutherland. Paal II var nu Enehersker paa Øerne; thi St. Magnus havde ikke efterladt sig Afkom; derimod havde han en Søster, Gunhild, der var gift i Norge med den agderske Storbonde Kol Kalesøn, og de havde i sit Ægteskab en Søn ved Navn Kale, en begavet og eventyrlysten ung Mand og en god Skald.

Under et Ophold i Grimsby havde den unge Kale allerede i 1116 gjort Bekjendtskab med en halvt keltisk, halvt norsk Eventyrer, Gilkrist, senere vel kjendt under Navnet Harald Gille. Vistnok ved Kales Hjælp lykkedes det Gilkrist at blive anerkjendt af Kong Sigurd Jorsalfar som hans Halvbroder, altsaa som uægte Søn af Magnus Barfod, og senere at bestige Norges Throne. En Villighed er den anden værd, og Gilkrist har vistnok paa sin Side — før eller efter sin Anerkjendelse; thi begge Begivenheder falder Høsten 1129 — bidraget til, at Kong Sigurd forlenede Kale med Halvdelen af Orknøerne — hans Arvedel efter Morbroderen St. Magnus; — vel at mærke, ifald han selv kunde tage sig tilrette; thi Paal vilde neppe afstaa fra, hvad han ansaa for sit, med det Gode. Efter Ragnvald Brusesøn, hvem Gunhild ansaa for Øernes bedste Jarl, antog nu Kale Navnet Ragnvald Jarl, og sendte Mænd over til Øerne for at underhandle med Jarl Paal og med Paalæg om, hvis de blev afviste af ham, da at begive sig direkte til Frakark og tilbyde hende Forbund mod Jarl Paal. Det gik som ventet, og Ragnvald sluttede Forbund med Frakark og hendes Dattersøn Ølve Rosta. Planen var, at Jarl Ragnvald skulde seile fra Norge med en Flaade, Frakark og Ølve Rosta fra Skotland med en anden, og saa skulde de mødes ved Orkney og samlede fordrive Jarl Paal.

Men uheldigvis blev Ragnvald Jarl, der tiltraadte sin Reise Vaaren 1135, opholdt paa Hjaltland, og da Frakark og Ølve med sin Flaade kom seilende ind om Dyrnesmulen (Mullhead), var Ragnvald ikke at finde, og i et blodigt Slag ved Tannskárunes (nu Tankerness østlig paa Mainland), blev de overvundne af Paal, som raskt benyttede sin Seier til et Tog over til Hjaltland, hvor han i en dristig Vending, medens Jarlen og de fleste af hans Mænd var iland, bemægtigede sig alle hans Skibe, saa at Ragnvald maatte vende tilbage til Norge med uforrettet Sag som Passager paa en Kjøbmandsskude. Dette skeede paa Forsommeren 1135.

Ved denne Tid voxede hos Bonden Olaf Rolfssøn paa Katanes en Søn af denne op, der var bestemt til at spille den største Rolle i Øernes Saga i den nærmeste Tid, og som man ikke med Uret har kaldt Nordens sidste Viking: *Svein Asleifsøn* (som han kaldtes efter sin Moder). Da han blev Mand, pleiede han at tilbringe Udsæds- og Indhøstningstiden hjemme paa sin Gaard paa Gáreksey; men den øvrige Del af Aaret tilbragte han paa dristige Vikingfærder til Suderøerne og Irland. Efter det tabte Slag ved Tannskárunes havde Ølve Rosta af Hævn ladet indebrænde hans Fader, Olaf, der havde en stor Del i Jarl Paals Seier. Ved Efterretningen herom begav den neppe mer end netop voxne Svein sig Juleaften 1135 til Jarl Paal, der opholdt sig paa Orfjara, hvor han lod sig indføre hos Jarlen gjennem en af dennes Mænd, sin Slægtning Eyvind Melbrigdsøn, vistnok for at tilbyde Jarlen sin Tjeneste og derved faa Anledning til at hævne sin Faders Død paa Ølve og hans Bedstemoder, der havde ledet hele denne Sag. Men denne hans Beslutning skulde faa et helt andet og uventet Udfald.

I Anledning af den dramatiske Scene, som ved denne Leilighed udspilledes i Skaalen paa Orfjara, faar vi en ret oplysende Skildring af Jarlesædet (Orkn. S. c. 60). Det heder her: «Der var store Husbygninger, de stod i Bakkeheldet, og der var en Høide bag Husene (Ward-hill). Fra Toppen af Høiden kunde man paa den anden Side se til Aurridafjorden, hvor Daminsey ligger (neppe rigtigt, da Wideford-hill maa hindre Udsigten). — — — Paa Orfjara var der en stor Drikkeskaale; Døren var nær østre Gavlvæg paa den søndre Langvæg,[1] og ligeoverfor Døren laa en herlig Kirke (den nys beskrevne, som altsaa var færdig i 1135), og der var Nedgang til Kirken fra Skaalen. Naar man gik ind i Skaalen, var der paa venstre Haand (reist) en stor Stenhelle, og indenfor var der Ølkar, baade mange og store; men midt imod Udgangsdøren var en Kove» (stofa). Denne «Stofa» var maaske den samme, i hvilken Frakark og Helga sømmede den forgiftede Kappe. I Fortællingens Løb heder det videre, at denne Stue havde et med Sjaa (istedetfor Glas) dækket Vindue («dreginn ut um sjávindauga»). Disse faa Antydninger, der ikke skildrer os Bygningen i dens De-

[1] Munch oversætter her urigtigt: «paa østre Gavlvæg mod Sydsiden». Stedet lyder i alle Originaludgaver (se Vigfussons Udg., London 1887): «þar i Orfjöru var drykkjuskáli mikill; ok voru dyrr við eystra gaflað sunnan á hliðvegg, ok stod kirkja dyrðlig fyrir skáladurum, ok niðr at ganga til kirkjunnar frá skálanum. En er in gekk i skálann, var á vinstri hönd hella mikil; en fyrir innan ölker bæði mörg ok stór, en i gegn uti-durum var stofa.»

taljer, er dog tilstrækkelige til at vise os det betydningsfulde Faktum, at Drikkeskaalen paa Orfjara var indrettet i fuldkommen Overensstemmelse med Skaalerne hjemme i Norge — en Overensstemmelse mellem orknøiske og norske Skaalebygninger, der allerede antydedes ved Gjæstehallen paa Sandvik, men som her træder endnu meget tydeligere frem — altid dog muligens med den af Øernes Træløshed foraarsagede Forskjel, at de orknøiske Stuer kan have været opførte af Sten, hvad der paa Orfjara næsten bliver til Vished ved de levnede Grundmure, der synes at tilhøre Stenbygninger. Tagverket (og vel ogsaa Gavlen?) var derimod sikkert ligesom i Norge af Træ. Vi har jo i Norge dels bevarede, dels helt nylig existerende Stuer fra Tiden noget før Aar 1300, f. Ex. den paa Bygdø gjenopsatte Stue fra Rauland og den sammesteds delvis gjenreiste Kvestestue fra Sætersdalen (afbildet i min «Die Holzbaukunst Norwegens» Taf. F, vor Fig. 44) samt den i Throndhjems Oldsagsamling for Indgangsdørens Vedkommende bevarede saakaldte Jættestue fra Uf. Alle disse er næsten fuldstændig svarende til Skildringen af Orfjaraskaalen.

Fortællingens Gang vil bedst vise dette. Det var selve Juleaften, Svein efter Faderens Indebrænding havde givet sig paa Vei til Orfjara, og samtidig med at Jarlen af ham modtog Meddelelsen om Olaf Rolfsøns Død, kom Underretningen om, at Sveins Broder, Valthjof, var kuldseilet paa Vei til Julegildet paa Orfjara, — men Jarlen bød sine Mænd fortie dette for den sorgfulde Svein. Da dette Budskab kom, havde man allerede, efter at have hørt Aftensangen i Kirken, bænket sig til Gilde i Gjæstehallen. Jarlen havde Svein Asleifsøn paa sin ene Side og en af sine djærveste Mænd, den onde og stridslystne Svein Briostreip paa den anden. Næst ham sad hans Frænde Jon. Andendag Jul var Gjæsternes Orden den samme, og Eyvind Melbrigdsøn, Sveins Frænde opvartede ved Bordet. Under Gildet blev Svein Briostreip vred paa de to Frænder, Svein og Eyvind, og da denne fyldte Svein Briostreips Horn, hørte han ham mumle for sig selv: «Svein skal vorde Sveins Bane!» Han advarede nu Svein Asleifsøn og raadede ham til at forekomme sin Fiende, der visselig ved første Leilighed vilde gjøre Alvor af sin Trudsel. Da de saa skulde gaa til Aftensangen i Kirken, og Jarlen med sine Mænd forlod Hallen, stillede Svein Asleifsøn sig ved den ydre Dør bag den store Stenhelle, der afgrænsede Ølrummet. Sidst af alle kom Jon og Svein Briostreip. Jon, Svein Briostreips Frænde, gik forbi og var allerede i Døraabningen, da Svein Briostreip fulgte ham. Nu huggede Svein Asleifsøn til ham i Nakken. Det var begyndt at mørkne udenfor, og da Svein Briostreip ikke saa nogen anden end sin Frænde Jon i Døraabningen, gav han ham Banehug, inden han selv styrtede død om. Saa var da Svein Asleifson, der havde dræbt en af Jarlens bedste Mænd, med Et istedetfor at blive Jarlens Mand, bleven hans Fiende, og Eyvind Melbrigdsøn ledte ham nu gjennem den tomme Hal ind i Koven (stofa) og trak ham udigjennem Sjaavinduet paa Skaalens Nordside, hvor en Hest ventede ham, der førte ham over Fjældet.

Ligheden med de norske Skaalers Indredning er helt gjennemført.

Baade i de norske Stuer (Fig. 44) og i Orfjaraskaalen (Fig. 43) er Indgangen paa Langvæggen nær Gavlvæggen. Gjennem den ydre Dør træder man paa begge Steder ind i en Forstue og derfra — enten tilhøire eller tilvenstre — ind i selve Hallen. Men ret frem for Indgangsdøren, skjont neppe ved nogen Dør forenet med Forstuen, ligger baade i Norge og paa Orfjara Koven, der vistnok ligesom Forstuen paa begge Steder har havt fladt Loft, mens selve Hallen har havt aabent Rost og Ljore i Taget. Indgangen til Koven har været fra Hallen igjennem en Dor paa samme Væg som den, paa hvilken Indgangsdøren fra Forstuen til Hallen befandt sig. Har der været Dør mellem Forstuen og Koven, har Eyvind fort Svein direkte ind i Koven; har der ingen Dør været, har han gjennem den nu tomme Hal kunnet komme ind i Koven. Hist som her har Koven havt et lidet Sjaavindue. I Forstuen mellem Indgangsdoren og Doren til Hallen havde Ølkarrene sin Plads, -- og en Helle, opreist ved den ydre Dør afgrænsede dette «Ølrum». Selve Hallen har havt Arne midt paa Gulvet, og paa Nordsiden stod Hoisædet midt paa Langvæggen. Bordene sattes vistnok her som hist frem, naar Maaltiderne og Drikkegilderne begyndte. Som man ser var baade Bygningsmaade og Indredninger helt norske.

Da Kirken laa paa Sydsiden lige for Indgangsdøren til Skaalen, har Ingen af Jarlens Mænd, der gik til Aftensangen, kunnet se, hvad der gik for sig ved det lille Sjaavindue paa Husets Nordside, og Svein Asleifsøn kunde saaledes uhindret flygte over Wardhill til Aurridafjorden.

Kastellet paa Daminsey.

4. **Kastellet paa Daminsey.** Paa sin Flugt fra Orfjara drog Svein Asleifsøn ned til Aurridafjorden (det nuværende Firth) og begav sig ud til den i Fjorden liggende Daminsey (nu Damsay), der som tidligere bemærket vistnok har sit Navn efter den irsk-skotske Helgen St. Adamnam (eller efter St. Damian?). Det nævnes, at der paa denne Ø laa et Kastel, hvis Befalingsmand dengang var Blaan Thorsteinson.[1] Dette Kastel omtales atter i 1156, da Jarl Erlend, som laa med sine Skibe ved Øen, blev dræbt i Nærheden af denne Borg.[2] Den kaldes ved denne Leilighed «en stor Borg». Der skal imidlertid i vore Dage ikke findes Spor tilbage af den.

Som en blot Formodning tør jeg maaske udtale Muligheden af, at Borgen, der intetsteds nærmere beskrives, og om hvis Opførelse Intet nævnes, har været en af de mange netop i denne Egn talrigt forekommende gamle piktiske Brochs, der af Nordmændene har været brugt som Befæstning i Lighed med Mousaborgen paa Shetland, men hvis Stene senere — som saa ofte — er blevne slæbte bort som Bygningsmateriale. Gravninger paa Øen turde muligens kunne bringe Grundmurene for Dagen.

Den næste Morgen forte Blaan Svein Asleifsøn over til Egilsey til Bisp Wilhelm den gamle, der synes at have været hans Slægtning[3], og som paa denne Tid stadig opholdt sig paa Egilsey.

[1] Orkn. S. c. 60. — [2] Orkn. S. c. 96 og c. 97. — [3] Orkn. S. c. 61, Vilhjálmu biskupi eðr öðrum frændum Sveins.

Magnuskirken paa Egilsey 1.

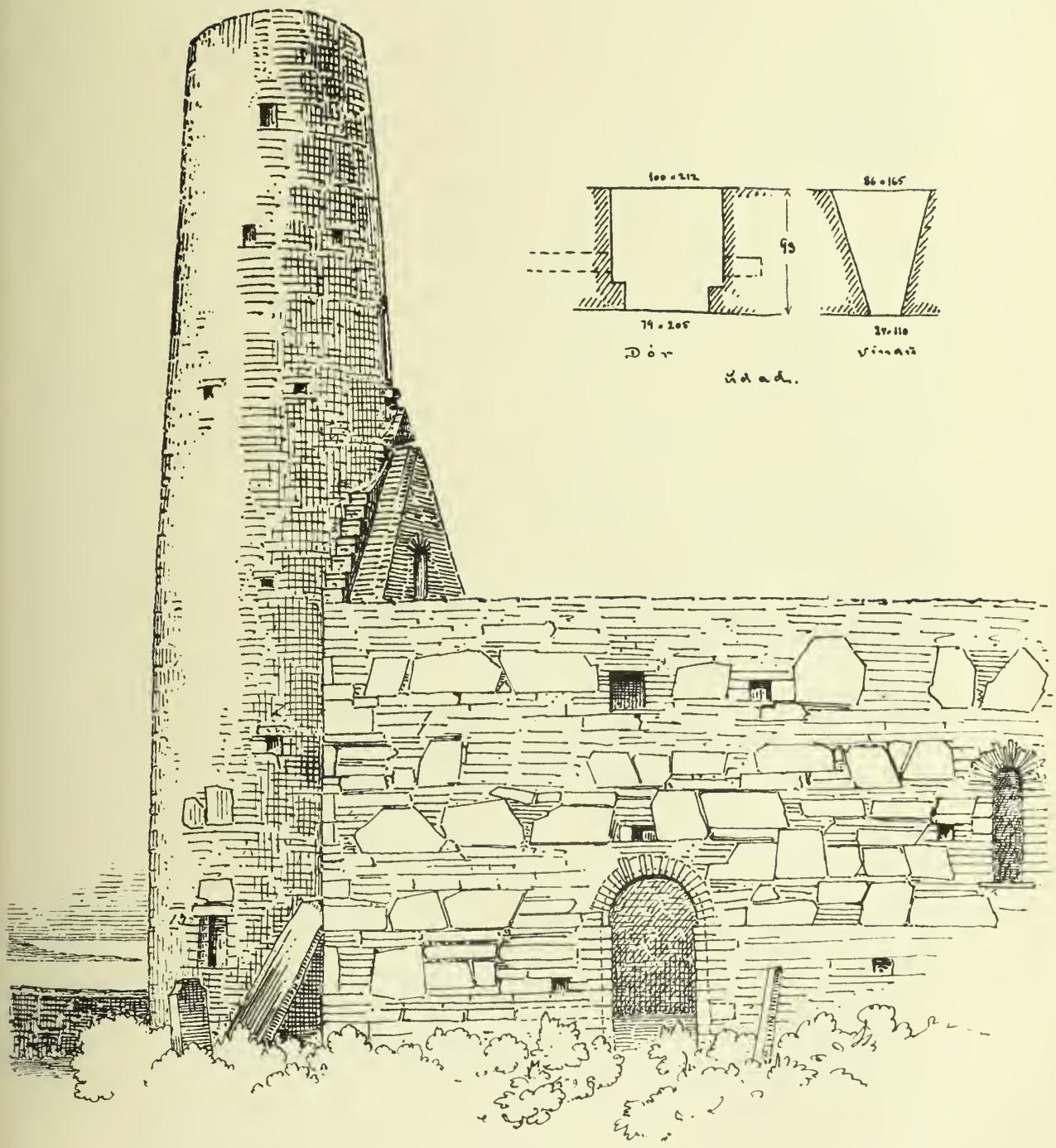

Fig. 46. Sydsiden. Detaljer.
Originaltegninger af Joh. Meyer.

b. Ragnvald Jarls Tid.

5. **Magnuskirken paa Egilsey.** Vi staar nu overfor den Bygning, som næst Magnuskathedralen i Kirkwall er den betydeligste af Orknøernes Kirker, men om hvis Alder og Oprindelse høist afvigende Meninger har gjort sig gjældende, idet nogle har troet at burde henføre den til Rækken af de ældgamle keltiske Kirker, andre har henlagt den til den allerførste Tid efter den norske Øbefolknings Kristning, og andre igjen har henlagt den til ca. Aar 1100. Jeg skal nedenfor forsøge at føre Beviset for, at Kirken neppe kan være ældre end 1135 og rimeligvis er bygget af Biskop Wilhelm I i Aarene 1135—1138. *Magnuskirken paa Egilsey.*

Jeg kommer herved til et Resultat, der strider saa afgjort mod P. A. Munchs og mange andre Autoriteters Anskuelse, at jeg maa citere Munchs Udtalelse (Saml. Afh. III p. 89) i dens Helhed og i Løbet af vor Udvikling referere de øvrige i Korthed. Munch siger: «Egilsey synes ved første Øiekast at være dannet af det norske Mandsnavn Egill. Og vistnok have Nybyggerne og deres Efterkommere tænkt sig en saadan Etymologi, men som vi skulde være tilbøielige til at formode, alene ved en Misforstaaelse. Paa Egilsey staar nemlig endnu en ældgammel Kirke, hvis Bygningsmaade viser, at den er *ældre end Nordmændenes Ankomst til Orknø,*[1] eller at den ialfald er at tilskrive den ældre christne *keltiske* Befolkning; thi baade i dens ydre og i dens indre Indretning har den saameget tilfælles med de gamle Kirker paa Irland *fra det 7de eller 8de Aarh., at den aldeles bestemt maa antages opført paa den Tid af irske Geistlige eller «Paper».* (Se herom især Wilsons Archæol. and Prehistoric Annals of Scotland s. 587—591.) Da man ei finder Spor af flere lignende Kirker paa Øerne [?], maa man formode, at det var den første af de faa, der fandtes paa den tyndt befolkede Øgruppe, og Øen, paa hvilken den stod, kunde derfor med Rette kaldes Kirkeøen. Men det irske, af Latinen formede ecclais (Kirke) kunde let af vore Forfædre forvexles med Gen. Egils og give Anledning til den Tro, at Øen virkelig havde sit Navn efter en Egill.»

Denne sindrige Hypothese er dog ikke ny — allerede Jo. Ben, der neppe kjendte noget til det norske Navn Egill, kalder i 1529 Øen «Egilschay, quasi dicas ecclesiæ (sic) insularum, the kirk-Isle», rimeligvis ledet af Lydligheden mellem ecclesiæ og Egilsey. Den samme Hypothese gjentages ogsaa af senere Forfattere. Navnet skrives snart Egilsey,[2] snart Egilsay,[3] Egilschay,[4] Egilsha,[5] Aglishay, ja endog Eaglesay.[6] Buchanan skriver Eglisa.

For at faa Klarhed over Egilseykirkens Forhold til keltisk og norsk Bygningsmaade begynder vi med en Beskrivelse af Kirken.

Øen, paa hvis høieste Punkt Kirken staar, er omtrent 3 eng. M. lang fra N. mod S. og 1 M. bred fra V. mod Ø., og skilles fra Rowsay i V. ved det smale

[1] Udhævelserne af Forf. — [2] Orkn. S. — [3] Fordun ca. 1400. — [4] Jo. Ben 1529. — [5] Barrys Kart. — [6] Barry p. 63.

Howa-sound, mens det paa Ostsiden er langt over til Eday. Den vidt synlige Kirke ligger i Oens nordre Del og nærmest dens vestre Kyst. Den er helt bevaret med Undtagelse af Skibets og Korets Tag samt Taarnets Top, der er forsvundne. Den var endnu i Brug et Stykke ind i det 19de Aarh., og i Korets Væg sees endnu indfældte Stene med Gravskrifter af ret ny Datum, saavidt jeg erindrer, fra Begyndelsen af det 19de Aarh. Kirken bestaar af et høit, *rundt* Vesttaarn, et aflangt Skib og et lavere og smalere Kor med hvælvet Stentag. Kirken er retliniet afsluttet mod Øst (Fig. 45). Baade Skibets to Gavle og Korets noget lavere Ostgavl er bevarede. Et Par nyere Vinduer sees indsatte i Skibet, ellers er Kirken bevaret i uforandret Stand. Kirkens Orientering er næsten exakt. Den er bygget af graa Brudsten uden Kvaderindfatninger ved Hjørner og Aabninger. Stenene er lagte lagvis, men temmelig uregelmæssig, idet større og mindre Stene vexler; hist og her er helt uregelmæssige Stenblokke indlagte. Mellemrummene er udfyldte med Smaasten og det Hele forbundet med Kalk (Fig. 46).

Skibet har henimod Vestenden i Nord- og Sydvæggen to c. 0,80 m. brede rundbuede Døre ligeoverfor hinanden (Fig. 47 og 48). Deres Sider løber parallelt lodret opad, ikke skraanende ind mod hinanden som i de keltiske Kirker. Over Syddørens Impost og, saavidt jeg erindrer, ogsaa over Nørddørens viser sig en Reces, der er fremkommen ved Borttagelsen af den provisoriske «Lærebue», over hvilken Rundbuen er slaaet. Paa Skibets Nordside (Fig. 49) er omtrent paa Midten et rundbuet Vindue med lodrette, ikke nedadskraanende Sider, vel 1 m. høit og i Ydermuren c. 0,23 m. bredt. Det udvider sig indad til en Bredde af ikke fuldt 1 m. Det har ingen Udvidelse udad, men møder paa de gamle irske Kirkers Vis Ydervæggen i en spids Vinkel. Det synes ikke oprindelig at have havt Ramme til Optagelse af Glas eller Sjaa. Ligeoverfor dette Vindue ligger et ganske tilsvarende i Sydvæggen. Denne Væg har, som antydet, i senere Tid faaet to nyere, firkantede Vinduer, et over Indgangsdøren og et lige ved Koret. Midt paa Skibets østre Væg aabner Korbuen sig i Korets hele Høide og Bredde (Fig. 50 og 51), og ligeoverfor paa Vestvæggen sees en rundbuet, henved 0,82 m. bred Indgangsdør til Taarnet, den eneste Indgang til dette fra Skibets Gulv. Derimod findes der 5,33 m. over Gulvet en rundbuet Aabning i Taarnet. Denne Aabning, der ogsaa forekommer i flere gammelengelske Kirker mellem Taarn og Skib, synes dog ikke at have ført fra Taarnet ind paa noget over Skibet liggende Loft, da Gulvet i et saadant Loft, ifald det havde existeret, vilde have skaaret tværsover en tilsvarende Aabning i Skibets østre Gavl over Koret, idet denne Aabning ligger betydelig lavere end den tilsvarende vestre. Da nu Skibet aldrig har været hvælvet, maa det have havt aaben Tagstol, ligesom saamange norske Stenkirker fra Middelalderen — og som alle vore Stavkirker. Det «Stentag», hvorom Wilson taler, og af hvilket nedfaldne Rester sees i det Indre af Kirken, kan saaledes kun have tilhørt den ydre Tagtækning Man maa saaledes formode, at de to høitsiddende Aabninger i Skibets østre og vestre

Fig. 45. Grundrids.

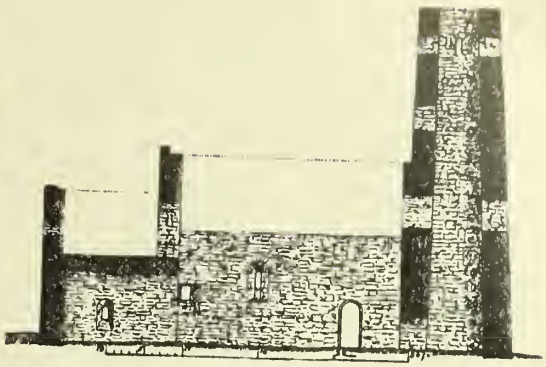

Fig. 47. Længdesnit mod Syd.

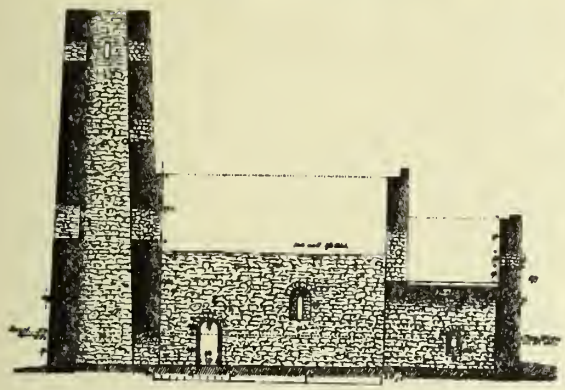

Fig. 48. Længdesnit mod Nord.

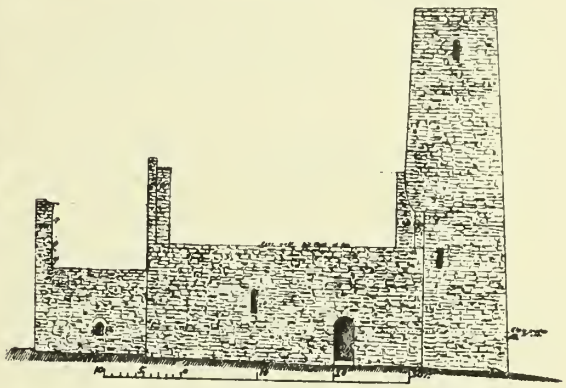

Fig. 49. Nordsidens ydre Oprids.

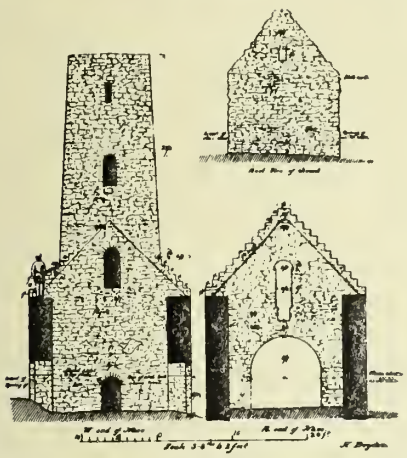

Fig. 50. Tværsnit mod V. og Ø. samt Korgavl.

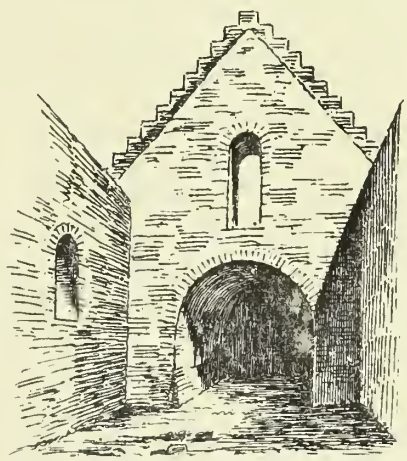

Fig. 51. Skibets Indre mod Koret.

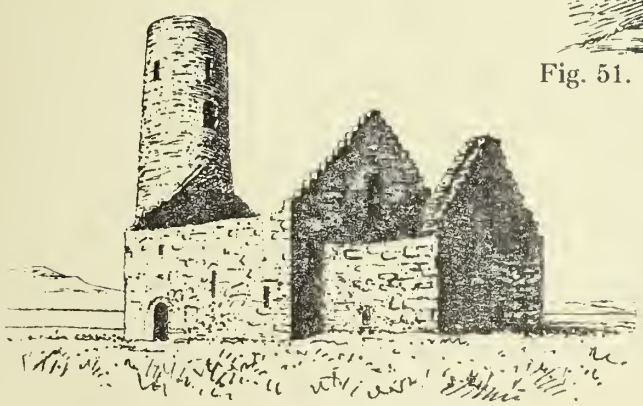

Fig. 52. Ydre Perspektiv fra SO.

Ende maa have ført ud paa et Galeri, der, løbende rundt Skibet, dog neppe har hvilet paa Sidemurenes Overkant, men rimeligvis har været baaret af et Bjelkeverk, hvis Taphuller endnu sees i Murene rundt hele Skibet. Disse firkantede Huller, der alle gaar tværsigjennem Muren, er anbragte i regelmæssige Afstande og i to Rækker over hinanden, den ene omtrent i Indgangsdørens halve Høide, den anden omtrent en Alen over Indgangsdørens Bue. Folkene paa Stedet mente eller havde hørt, at de skulde være Skydehuller, idet baade Kirken og navnlig dens Taarn i gamle Dage skulde været brugte til Forsvar. Men enten nu dette er Tilfældet, eller de har tjent som Huller for Anbringelse af indre Bjelker, synes disse Aabninger i begge Tilfælde at tyde paa indre Galerier; thi selv om de øvre Huller er Skydehuller, behøvede man et indre Galeri ved den nedre Række for at kunne betjene den øvre Rækkes Skydehuller. Skibets Gavle ender begge i Trappeform, og deres Sider danner indbyrdes omtrent en ret Vinkel. Deres Top naar ca. 8,20 m. over Gulvet.

Rundtaarnet ved Skibets Vestende viser sig at være bygget i Forband med Skibet og maa altsaa være samtidigt med dette, hvorvel dets Stene er endel mindre end Skibets, hvad der ganske naturlig forklares af Vanskeligheden ved at konstruere Cirkelformen af større Stene uden Tilhugning. Taarnet synes at have indeholdt 4 Etager. Det har ingen Indgang udenfra og kun den ene omtalte rundbuede fra Skibets Gulv samt over denne den ligeledes omtalte rundbuede Indgang fra Skibets formodede Galeri. Ovenover Skibets Gavlspids har Taarnet endnu to over hinanden liggende Vinduer paa Østsiden, af hvilke det nedre er større end det øvre. I Høide med dette sidste findes tre lignende Vinduer mod S., V. og N. Disse fire i samme Høide anbragte Vinduer i Taarnets øverste Etage, vendende til alle Verdenshjørner, viser tydelig, at Taarnet har været anvendt som Vagttaarn. Man maa deroppefra kunne beherske hele den østre og nordre Linie af Øerne samt hele den østre Del af Mainland. Mod Nord findes endelig endnu et lidet Vindue i anden Etage, mens et nær ved Gulvet siddende paa Sydsiden er moderne. Man antager, at Taarnet oprindelig har været ca. 5 m. høiere end nu, rimeligvis dog iberegnet den koniske Hjelm, hvormed det maa have været dækket. Man kan nu fra Gulvet se helt op igjennem Taarnet, hvor Spor af Træverk fra den gamle Inddeling i 4 Etager endnu tydelig sees.

Koret paa Skibets Østside er retliniet afsluttet mod Øst og aabner sig i sin hele Bredde og Høide ud imod Skibet, men er smalere og lavere end dette. Det er dækket af et Tøndehvælv, der altsaa løber lige ud mod Skibet uden nogen særskilt, trangere Korbue. Hvælvets Kjæmperlinie (Impost) ligger ikke mere end 1,64 m. over Gulvet. Sandsynligvis har der engang været et lavt Trin ved Korindgangen. Hvælvingens Tryk har i Tidens Længde givet hele Aabningen ud mod Skibet en svag Antydning af Hesteskoform, som Wilson feilagtig anser som oprindelig og altsaa vel tilsigtet — skjønt intet Lignende forekommer i irske og heller ikke i norske Kirker —, men Dryden anser det for

en tilfældig, ved Trykket fremkaldt Form, og den er i Virkeligheden saa svag, at jeg neppe vilde have observeret den, hvis jeg ikke havde kjendt Wilsons Bemærkning. Korets retliniede Ostvæg har intet Vindue. Midt imod hinanden paa Nord- og Sydvæggen har Koret to rundbuede Vinduer, omtrent 0,54 m. høie og knapt 0,33 m. brede. Deres Issepunkt ligger under Tøndehvælvets Impost, altsaa ikke fulde 1,64 m. over Gulvet. Karmene aabner sig indad til vel 0,66 m. Bredde, men har ingen ydre Skraaning.

Over Korets Hvælving er der et nu ubedækket *Korloft* — et Slags Kapel, vistnok med den Korsfæstedes Billede. Til dette Loft kan ingen anden Opgang have existeret end gjennem den tidligere nævnte Aabning i Skibets østre Gavl, og da denne — som ovenfor vist — ikke har kunnet ligge inde paa et lukket Loft, er det sandsynligt, at det af os formodede Galeri har været den eneste Adkomst til Korloftet. Dette har vistnok — hvad ofte forekommer — tillige tjent som et Slags Garderobe (vestry—vestiarium), idet Præstens Kiste med Messeklæder etc. her havde sin Plads. Sit Lys fik Korloftet fra et firkantet Vindue i den østre Korgavl. Forøvrigt var Loftet helt dækket af en aaben Tagstol. Almuen kalder dette Rum «the griefhouse» og mener, at det har været brugt som Fængsel, ganske som Bønderne i Numedal troede om den lukkede Hjel i Raulandsstuens Gavl.

Dimensioner. Hele Kirken er 20,57 m. l. × 5,08 m. br., ydre Maal. Murene i N. og S. er c. 1 m. tykke. Skibets Længde er 6,56 m. indre Maal (?). Væghøide i Skibet 5,08 m. Taarnet er nedentil 4,92 m. i Diameter, ydre Maal, 2,51 m. indre Maal, i Toppen 3,61 m. ydre Maal, Høide 15,74 m. (opr. ca. 20.74 m.?). Koret 4,89 m. × 3,11 m., indre Maal. Murtykkelse ca. 0,90 m. Korloftets Aabning mod Skibet 2,08 m. h., 0,65 m. br. Dets Gavlhøide 6,80 m. fra Jorden. Specialmaalene passim.

Efter at have beskrevet Kirken kan vi nu gaa over til Spørgsmaalet om, hvilken Tid den tilhører.

Wilson, Munch og andre ældre Archæologer anser Kirken paa Egilsø (Fig. 52) for at være en gammel keltisk Kirke, opført af «Paperne», altsaa ældre end eller ialfald ikke meget yngre end 872, da den ældre Befolkning fordreves af Nordmændene. Kun et flygtigt sammenlignende Blik paa de smaa og ubetydelige Kapeller, vi ovenfor har paavist som keltiske (p. 53—56), maa overbevise os om Umuligheden af, at vi her staar overfor et keltisk Anlæg. Jos. Anderson daterer Kirken til ca. Aar 1000. Denne Antagelse kan mødes med det Spørgsmaal, hvem der vel paa Sigurd Digres Tid skulde have opført kristne Kirker, og det af en saa fin og smuk Konstruktion, med Trappegavle, Rundbuer og Tøndehvælv paa Ørknøerne. Sigurd faldt jo efter sin grusomt fremtvungne Omvendelse strax tilbage i det mørkeste Hedenskab, og der sees ikke end det svageste Tegn til, at der i hans Dage og i Tiden nærmest efter disse er gjort Nogetsomhelst for at skaffe den forhadte eller ialfald indifferent betragtede

Religion fastere Fod paa Øerne. Opførelsen af en for *den* Tid saa usædvanlig prægtig Kirke midt i det næsten hedenske Land vilde dog vel have efterladt et eller andet, direkte eller indirekte Spor i Literaturen. Dryden er vaklende og erklærer, at visse Tegn tyder paa keltisk, andre paa norsk Oprindelse.

At der virkelig har staaet en gammel, keltisk Kirke paa Egilsey, skal ikke benægtes. Jo. Ben og efter ham P. A. Munch udleder jo endog — som vi har seet — Øens Navn fra en saadan Kirke. Muligens har den endog staaet paa samme Sted som den nuværende, da St. Magnus efter én Version blev myrdet i selve Kirken, og der ikke findes Spor af andre Kirkefundamenter paa Øen. De, der nu mener, at den endnu existerende Ruin er selve denne keltiske Kirke, der har givet Øen Navn, synes at have et mægtigt Støttepunkt i den Omstændighed, at Kirken har et *rundt* Taarn, idet denne Form er eiendommelig for de gamle irske Kirketaarne, medens den aldrig vides at have forekommet i Norge. Men dette er ogsaa omtrent det eneste, der — og det endog kun ved første Øiekast — drager i Retning af, at Kirken skulde være keltisk. Men i Virkeligheden beviser det runde Taarn aldeles intet. De keltiske, irske Rundtaarne er i Regelen fritstaaende og ligger nærved, men kun en enkelt Gang sammenbygget med Kirken. I disse faa Tilfælde ligger de derhos hyppigst i Skibets sydøstre Ende med Indgang fra Koret, mens Taarnet paa Egilsø ligger midt paa Kirkens Vestside. Videre fandtes ved Tiden for Nordmændenes Ankomst til Orkney neppe et eneste Rundtaarn i selve Irland! Den irske Kirke, der mest ligner Egilseys, Kirken i Clonmacnoise, er ifølge George Petrie bygget saa sent som henved Aar 1000, ifølge Marg. Stokes endog først ca. 1100 (p. 64 Aar 1110). De ældste Kirker med Rundtaarn i Irland — har vi seet — tilhører det 10de Aarh., og de engelske Rundtaarne i Norfolk er fra det 12te Aarh., netop den Tid, til hvilken jeg tror at burde henføre Egilseykirken. At Rundtaarnene heller ikke i Skandinavien var helt ukjendte paa denne Tid, viser enkelte skaanske Kirker. Vi gjør da vel rigtigst i at anse Egilseykirkens Rundtaarn som en keltisk Indflydelse i den norske Bygningskunst, der øvedes her vester paa de fordum af Kelter beboede Øer, hvis keltiske Kultur paa saa mange Maader har trykt sit Stempel paa den norske i det 11te og 12te Aarh. — og navnlig paa vor Bygningskunst. Rundtaarnet paa Egilsøkirken *er* derhos ikke engang noget ægte irsk Rundtaarn. Disse har — paa den ene, nys nævnte Undtagelse nær — alle sin Indgangsdør løftet høit over Jorden, hvad der jo er naturligt for saakaldte «Forsvarskirker», mens vi paa Egilseytaarnet finder Indgangen lige ved Gulvet. Heller ikke finder vi her det sædvanlige irske Mærke, at Aabningernes Sider smalner opad, — hvad der heller ikke forekommer i selve Kirken. Men aldeles afgjørende taler den Omstændighed mod Kirkens keltiske Oprindelse, at Taarnet er bygget i Forband med og altsaa samtidig med selve Kirkens Skib, da dette bærer flere tydelige Mærker paa at tilhøre det 12te Aarh. Skibet har kun et eneste Punkt, til hvilket An-

tagelsen af keltisk Oprindelse kan støtte sig, nemlig Vinduesaabningernes Udvidelse indad i spids Vinkel mod Ydermurene. Men selv om der var noksaa mange deslige Indicier, maatte disse blive at forklare som keltiske Indflydelser paa en norsk Bygning, saasnart der ved Siden af disse i Kirkens oprindelige Dele kunde paavises Former, der med Nødvendighed maa tilhøre en senere Tid. Og af saadanne Former forekommer mange i Egilseykirkens Skib. Kirken erindrer — paa de nævnte Undtagelser nær — fuldkommen om de norske Kirker fra det 12te Aarh. Det lavere og smalere Kor, de klart udprægede Trappegavle (der forøvrigt — saavidt mig bekjendt — ikke findes i norske, men vel i svenske og danske Kirker), Korets Tøndehvælving, Vinduernes Antal (der endog er større end de fleste norske Kirkers fra denne Tid), Korloftet, hvis Anlæg fuldkommen stemmer med lignende Lofte i norske Kirker fra det 12te Aarh., og navnlig den totale Mangel paa alle for de keltiske Kirker eiendommelige Mærker, der bestaar i retliniet øvre Afslutning af alle Aabninger, opad-indadsmalnende Karme, samt Østvindue i Koret og tørre Mure, — Alt siger os, at Kirken umulig kan være fra keltisk Tid, og flere af disse Kirkens Detaljer antyder en Tid, da den romanske Kunst andetsteds var fuldt udpræget, medens den her endnu farvedes af Reminiscentser fra den keltiske Kultur. Endnu saa sent som ved 1120 fandt vi det keltiske Østvindue i Koret bevaret i den bestemt norske Orfjarakirke, — men paa Egilsø er det forsvundet. Den eneste Hovedforskjel fra det 12te Aarh.s norske Kirker er foruden Trappegavlene og Rundtaarnet, Vinduers og Døres symmetriske Fordeling paa Nord- og Sydsiden, mens det haarde Klima i Moderlandet gjerne forlagde alle Aabninger til Sydsiden. De Grunde, Dryden anfører *for* Kirkens keltiske Oprindelse, er aldeles irrelevante. Naar han som keltisk nævner Korloftet, er han vistnok uvidende om, at slige Lofter ogsaa fandtes i Norge. Aabningen fra Taarnet til Skibet kan kun — saavidt jeg ved — paavises i en eneste irsk Kirke, Murverkets Lighed med det irske og Korets Lavhed, Alt dette beviser kun irsk Indflydelse, men ingenlunde keltisk Tid og keltisk Oprindelse, og kan umulig omstøde de Vidnesbyrd om en senere Tilblivelse, vi ovenfor har paapegt, og som bringer os til at stanse ved det 12te Aarh. som dens Tilblivelsestid.

Vi kommer nu til den Omstændighed, der gjør, at vi, naar vi først *maa* erkjende Kirkens *norske* Oprindelse, tvinges til at henlægge dens Opførelse til Tiden nærmest efter 1135. Denne Omstændighed er følgende: Kirken er dediceret til St. Magnus. Vistnok er denne Dedication kun grundet paa gammel Tradition; men det synes selvsagt, at der maatte findes en Kirke paa Helgenens Dødssted, og at denne Kirke maatte være viet den Martyr, hvis Blod har givet Øen hele dens historiske Betydning. Der næres saaledes ingen Tvivl om Dedicationens Rigtighed. Hvis Kirken nu var en keltisk Kirke, kunde den tænkes omdediceret til denne norske Helgen fra at have været viet

en af Papernes keltiske Helgener. Men er Kirken en norsk Kirke, hvad jeg tror at have bevist ved dens hele Bygningsmaade, da er der ingen Mulighed for at forklare Opførelsen af en saa stor Kirke paa denne lille, afsides liggende Ø, før denne fik en høi, kirkelig Betydning som St. Magnus' Dødssted. Er Kirken altsaa en norsk Kirke, maa den være yngre end det Aar, da St. Magnusdyrkelsen blev anerkjendt paa Øerne, d. v. s. yngre end 1135. Men i 1137 eller 1138 paabegyndtes Magnus-Kathedralen i Kirkwall — som vi senere skal paavise — vistnok ved normanniske eller nordengelske Bygmestere, og da der — som vi snart skal se — synes at have været en nøie Forbindelse mellem Bisp Wilhelm d. gamle, hvis Biskopskirke Kathedralen skulde blive, og Egilsø, vilde denne Øs Kirke, hvis den var bygget senere end 1138, vistnok opvise et eller andet Spor af normannisk eller nordengelsk Indflydelse, mens den i Virkeligheden kun viser Lighed med de simple irske og norske Landskirker fra det 12te Aarh. Saaledes kunde man fristes til at tro, *at Kirken maa være opført i Aarene 1135—1138.*

Lad os da undersøge, om der i Øernes Historie paa denne Tid er Noget, der kunde give Støtte for en saadan Antagelse. Denne Støtte finder vi virkelig i de just i disse Aar ved Bispesædets Flytning fra Birgsaa til Kirkevaag sammenhængende Begivenheder.

Efter sit mislykkede Forsøg paa at erobre Øerne Forsommeren 1135 var Ragnvald Jarl — Jarl i Navnet, om end ikke i Gavnet — vendt tilbage til Norge, meget nedslaaet over Expeditionens slette Udfald. Hans kloge Fader Kol syntes imidlertid ikke, at han havde Grund til at klage; han havde ialfald faaet Vished for, at Hjaltlænderne var ham hengivne. Den livsglade og sangvinske Ragnvald mente, at naar hans Fader kunde udtale sig saaledes, maatte han enten have svært liden Interesse for sin Søns Vel, eller ogsaa maatte han have en eller anden Plan i Baghaanden, der kunde sikre ham Fremgang. Kol lovede ham da, næste Vaar selv at drage med ham over til Øerne og lede Foretagendet. Men da han ved deres Afreise Vaaren 1136 holdt Møde med Ragnvald og hans Mænd, udtalte han sin Plan: «Du bør,» sagde han i Mændenes Nærvær til sin Søn, «love, saafremt du seirer, at opføre en prægtig Sten-Mynster i Kirkevaag, mere storartet end nogen anden i disse Lande, og indvie den til din Frænde, den hellige Magnus, idet du forsyner den med Penge, saa den kan blive opført paa en værdig Maade, og at hans Levninger og Biskopsædet kan blive flyttet derhen.» Og Ragnvald aflægger Løftet.

Denne Opfordring til at reise St. Magnus en Kirke er yderst paafaldende, da den hellige Jarls Kanonisation endnu saa sent som Høsten 1135 var saa langt fra at være fastslaaet, at den tværtimod maatte synes et støde paa de alleralvorligste Hindringer. Paa Øerne herskede hans Morders Søn, Paal II, og naar denne vægrede sig ved at anerkjende de Undere og Jertegn, der sagdes at foregaa ved Magnus' Grav i Birgsaa Kristkirke, handlede han i fuld

Overensstemmelse med Oernes Biskop, Wilhelm I, den gamle, der i sin Stilling som norsk Biskop overfor den fra York indviede Biskop Rodulf søgte sin Stotte hos sin Ven, Jarlen, mens St. Magnusdyrkerne vel kan tænkes at have søgt sin Stotte hos det Yorkske Erkebispedømme og Biskop Rodulf (se ovenfor Side 78) ligesom hos det skotske Kongehof, hvor jo St. Magnus længe havde opholdt sig og havde sine Venner. Biskop Wilhelm maatte derfor ligesom Jarl Paal absolut nægte at anerkjende Magnus' Hellighed. Trods alt dette ser vi pludselig denne samme Biskop Wilhelm allerede den 13. December 1135 med stor Høitidelighed erklære Magnus for en Helgen og sætte hans Helgenskrin over Altaret i Birgsaa Kristkirke, og kort efter — Vaaren 1136 — aflægger Ragnvald Løftet om at bygge Magnuskathedralen i Kirkevaag.

I Sandhed et ligesaa mærkeligt som pludseligt Omslag. Der synes at maatte være en Forbindelse mellem disse to Begivenheder.

Hvad er da skeet i Mellemtiden? Og kan der tænkes nogen Forbindelse mellem Ragnvalds Løfte og Bispens forandrede Stemning? Det synes næsten saa.

Samme Sommer, 1135, som Ragnvald havde gjort sit mislykkede Tog, havde Bisp Wilhelm aflagt et Besøg i Norge. Paa Hjemreisen om Høsten samme Aar faar han Modbør paa Shetlandsøerne. En af hans Mænd spørger ham da, om han vil tro paa Magnus' Hellighed, hvis han ved hans Hjælp kan læse Messe i Birgsaa næste Søndag. Bispen svarer ja, Vinden vender sig efter en Bøn til St. Magnus, og Bispen kommer hjem i rette Tid. Imidlertid ser man Intet til, at han gjør Noget for at vindicere St. Magnus' Hellighed; — da overfaldes han af en pludselig Blindhed, og først da han har famlet sig frem til St. Magnus' Grav og bedet ham om Helbredelse, bliver han atter seende. Dette Under gjør Udslaget, og han optræder fra nu af som en ligesaa ivrig Tilhænger af St. Magnus, som han tidligere havde været det af Jarl Paal, og kort efter foregaar, som sagt, Skrinlægningen 13de December 1135.

At Jarl Paal, der, som vi ved, kort efter feirede Jul paa Orfara, har seet dette med Undren og dyb Uvilje, er selvsagt.

Nogen Tid efter kommer en Mand til Biskopen og siger, at han har havt et Syn. Den hellige Magnus har flere Nætter i Rad aabenbaret sig for ham og med Trudsel om streng Straf paalagt ham at forkynde Bispen den Helliges Vilje, som er, at hans Lig skal flyttes til Kirkevaag. Biskopen adlyder naturligvis Helgenens Befaling, og nu flyttes Helgenskrinet og dermed ogsaa Bispesædet til Kirkevaag, hvor Skrinet vistnok provisorisk opstilledes paa Altaret i St. Olas Kirke.

Vaaren 1136 — altsaa kort Tid efter — lover Ragnvald at bygge Magnus en Kirke i Kirkevaag.

Hvad ligger nu bagved alt dette? Hvad har vi at læse mellem Linierne, og hvorledes skal vi oversætte dette legendariske Sprog til historisk? — Bi-

skopen har øiensynlig i Norge truffet sammen enten med Ragnvald Jarls Ven Kong Harald Gille, eller med Ragnvald selv eller med hans kloge Fader Kol — eller rimeligst med dem alle tre. Kongens udprægede Partitagen for Ragnvald, hvem han jo paa en Maade skyldte sin Krone, har snart overbevist den kloge Bisp om, at Jarl Paals Sag var haabløst fortabt, naar Kongen selv tog sig af Ragnvald, og han har forstaaet, at hans egne og Kirkens Interesser absolut tilsagde ham at slutte sig til Ragnvalds Sag. Kol og Ragnvald har vistnok paa sin Side gjort Alt, hvad gjøres kunde, for at vinde Bispens mægtige Støtte for sit nye Foretagende, som de forberedte for næste Sommer; maaske har Bispen endog efter Ragnvalds Nederlag hemmelig været *kaldet* til Norge af Kongen og Kol for at faa ham til at forstaa Situationen og støtte Ragnvalds Planer. Kols opmuntrende Ord til sin mismodige Søn kunde tyde paa, at han havde forberedt mere, end han udtalte for Sønnen — maaske efter hemmelig Aftale med Bispen.

I denne Forbindelse er det værd at erindres, at ifølge den længere Magnussaga dennes Urskrift blev forfattet af Rodbert tyve Vintre efter Magnus' Død, d. v. s. netop Vinteren 1135—1136 midt i den Tid, da Forberedelserne til Magnus' Kanonisation fandt Sted — rimeligvis et vigtigt Led i disse Forberedelser — en literær Støtte for Kirkens forandrede Holdning.

Men Bispens Overgang maatte motiveres ved stærke Grunde, og saa er det da, at paa Tilbagereisen Vind-Underet besegler Magnus' Hellighed; men den trofaste Biskop kan endda ikke overtale sig selv til at tro paa Noget, der er saa tværtimod Jarlens Ønske og Mening; da indtræffer den — naturligvis fingerede — Blindhed og endelig dennes Helbredelse ved Magnus' Grav. Da kan Bispen ikke mere modstaa saa tydelige Vidnesbyrd om Magnus' Hellighed; han forstaar, at det er den Helliges Vilje, at hans Søstersøn Ragnvald skal samtidig støtte Kirken og Øerne. Saa foregaar da — uden at Jarl Paal adspørges — Helgenens Kanonisation, og neppe har den fundet Sted, før St. Magnus aabenbarer, at han vil, at hans Lig skal flyttes fra Birgsaa til Kirkevaag. Hvorfor var Bispesædets Flytning fra Birgsaa, der var en Konsekvents af Helgenskrinets Flytning, ønskelig? Birgsaa var Jarleresidents, og det kunde ikke være Bispen behageligt under de forandrede Forholde at bo lige under Jarlens Øine, der naturligvis, saa længe han var ved Magten, maatte holdes lukkede for, hvad der kunde komme til at foregaa mellem Bispen og Ragnvald Jarl, naar denne kom til Øerne. Men Kirkevaag havde jo ogsaa været Jarlesæde, og Paal kunde vistnok naarsomhelst slaa sig ned der for at holde Øie med Bispen. Der var imidlertid for Øieblikket intet andet værdigt Sted at sætte Helgenskrinet, før man havde faaet indrettet et nyt Bispesæde og en værdig Kirke paa selve Helgenens Dødssted, hans Helgenskrins og hans Dyrkelses naturlige Plads: Egilsey. — Det synes da selvsagt, at Bispens første Handling, efterat han havde erkjendt Magnus som hellig, maatte være at bygge ham en

Kirke paa Egilso, som derhos havde den Fordel, at den laa fjernt fra alle Jarleresidentser, og hvor man havde mærket, at Græsset voxede overnaturlig frodigt paa det Sted, hvor Magnus var myrdet. Hvad var da naturligere nu, da der var og maatte være aabenbart Fiendskab mellem Jarlen og Bispen — «hvad skal jeg gjøre med en Bisp, som handler slig!» udbrød Jarl Paal i Januar 1136 (Orkn. S. c. 61) —, end at Bispen paa Helgenens Dødssted erstattede det gamle, rimeligvis høist forfaldne keltiske Kapel, hvori St. Magnus havde holdt sin Bøn, med en ny og værdig Kirke for den nye Helgen: en Biskopskirke for St. Magnus, hvor Biskop Wilhelm kunde herske uforstyrret af alle Jarler — være sig Paal eller Ragnvald. Herved vilde ogsaa Bispesædet først faa sin rette Hellighed, da det vist neppe har behaget Wilhelm, der gjerne kaldes «Oernes første Biskop», at residere ved det Bispesæde, der var oprettet af en verdslig Mand (Jarl Thorfinn), og hvor ialfald to tidligere Bisper, hvis Ret til Værdigheden nu ikke mere erkjendtes, Thorolf og hans Eftermand Rodulf — den ene vistnok indviet af Norges tidligere Superintendent, Erkebispen af Bremen, den anden af Englands Primas, Erkebispen af York — maa have resideret hos Jarlen. Derfor den sidste Aabenbarelse af Helgenen, at han vil have sit Skrin flyttet. Erindrer vi os nu, at Bispen kom hjem Høsten 1135, at han strax begyndte at iværksætte sine nye Planer, at en oprindelig Magnuskirke paa Egilsø umulig kan være ældre end 1135, og videre, at Ragnvalds Løfte om en Magnuskathedral i Kirkwall først aflægges Vaaren 1136, langt fra Øerne i Norge, maaske endog uden at Bispen ved Noget derom, — at Udfaldet af Ragnvalds Tog ligetil langt frem paa Sommeren maa have forekommet Bispen usikkert, og at selve Opførelsen af Magnuskathedralen neppe kan være paabegyndt for Alvor før 1138, saa har vi her 3 Aar, i hvilke Bispen kan have havt god Grund til at opføre og virkelig kan have opført den nye Magnuskirke paa Egilsey, som han skyldte Helgenens Dødssted. Ja, selv om Bispen skulde være vundet af Kol ved et Løfte om en ny og prægtig Biskopskirke i Kirkevaag — hvad der ikke er umuligt —, har Bispen dog kunnet have gode Grunde til at maskere sit Forhold til Ragnvald og Kol ved — uanseet dette Løfte — at opføre en Kirke paa den nye Helgens Dødssted, saalænge Ragnvalds Seier ikke var en afgjort Sag. Blev Paal Seierherre, vilde Bispen visselig ikke residere i Kirkevaag, saalidt som i Birgsaa, under det herskende Uvenskab med Jarl Paal.

Denne min Formodning, at Bispen har bygget Egilseys Magnuskirke i Aarene 1135—1138, der allerede ved de nu fremstillede Forholde synes ret rimelig, bestyrkes nu i høieste Grad ved det Faktum, som Orkn. S. oplyser os om, nemlig at Biskopen, skjønt han havde sit Bispesæde i Birgsaa, *netop i disse tre Aar*, Julen 1135—1138 jævnlig, for ikke at sige stadig, har opholdt sig paa Egilsey — da, men aldrig ellers, — hvad der har ledet til den Formodning, der dog intetsomhelst har at støtte sig til, at Egilsey virkelig var Øernes Bispe-

residents. Derimod forklares hint Faktum naturlig nok ved at antage, at Biskopen har opholdt sig ofte, ja muligens stadig, paa Øen netop i disse Aar for at tilse sin Kirkebygning og vel ogsaa planlægge en mulig Biskopsbolig. Vi finder nemlig Biskop Wilhelm paa Egilsey første Gang Julen 1135, da Svein Asleifsøn flygter til ham efter Mordet paa Svein Brjostreip paa Orfjara, — da er Venskabet mellem Jarl Paal og Bispen altsaa vel forbi, siden han netop søger Ly mod Paal hos Bispen. Videre er det tydeligvis paa Egilsey, Jarl Ragnvalds Sendemænd søger Bispen Sommeren 1136, da Ragnvald opholdt sig paa Vestrey; thi det har ikke været i Birgsaa, de fandt Bispen, siden det heder, at de, da de var mødtes med ham, *begav sig til* Hrossey; thi Birgsaa *ligger paa* Hrossey.[1] Vi finder Bispen fremdeles tredje Gang paa Egilsey kort efter, samme Sommer 1136, da Sigurd paa Vestnes sender sine Mænd til Egilsey for at berette Bispen Jarl Paals mystiske Forsvinden, og vi finder ham endelig for fjerde Gang der i 1138, da Biskop John af Athole besøger ham der (Orkn. S. c. 60, 67, 70, 71). I disse samme Aar finder vi ham intet andet Sted, *men senere finder vi ham aldrig mere paa Øen;* thi da er Magnuskathedralen i Kirkwall under Bygning og Bispen flyttet did.

Jeg vover derfor at antage, at Bispens hyppige og længere Ophold paa Egilsey 1135—1138 er foraarsagede af hans Opsigt med Bygningen af Magnuskirken, der til at begynde med gav ham et godt Paaskud til at forlade Birgsaa. Kirkens Opførelse skulde altsaa dermed være fixeret til Tiden: December 1135 til 1138.

Swendro Kapel.

6. **Swendro Kapel paa Vestnes** (Rowsay). Vi nævnte «Jarl Paals mystiske Forsvinden» og iler nu med at gjøre Rede for denne. Aaret 1136 er Aaret for det store Omsving i Ørnes Historie, og Svein Asleifsøns dristige Overfald paa Paal Jarl er den Axe, hvorom det dreier sig.

Det tør være tvivlsomt, om Jarl Ragnvalds andet Tog mod Øerne havde faaet et bedre Udfald end det første, om der ikke samtidig var indtruffet en Begivenhed, der med ét Slag uden hans Medvirkning gjorde ham til Herre paa Øerne. Denne Begivenhed var, at Jarl Paal paa en aldrig helt opklaret Maade pludselig forsvandt. Hvad man ved er Følgende.

Svein Asleifsøn, der efter Mordet paa Svein Brjostreip af Bispen fra Egilsey var bleven sendt til Suderøerne i Sikkerhed for Jarl Paals Efterstræbelser, vendte allerede tidlig om Vaaren 1136 tilbage til Øerne, ledsaget af 30 Mand. Underveis gjorde han et Par Afstikkere, ved hvilke vigtige hemmelige Aftaler synes at være trufne. Først gjorde han et Besøg i Atjöklar (Athole) i Skotland, hvor Jarl Paals Halvsøster, Margaretha, en Datter af Haakon Paalsøn med hans Frille Helga, og altsaa en Helsøster af den forgiftede Jarl Harald Sletmaale, boede som Maormoren Maddadhs eller Maddans Hustru.

[1] Ok er þeir kómu til biskups, fóru þeir allir samt til Hrosseyjar á fund Páls jarls. (Orkn. S. c. 67, Vigf. c. 77.)

Margaretha synes at have arvet alle Frakarkættens slette Egenskaber, dens Ukydskhed, dens Sluhed og dens Grusomhed.[1] Maddadh og Margaretha havde en tre Aar gammel Son, Harald Maddadhson, hvem de for enhver Pris ønskede at skaffe Jarledommet paa Orkney i Egenskab af Jarl Haakon Paalsøns Datterson. Det var saaledes ønskeligt for dem, om Jarl Paal skaffedes tilside. Efter Besoget i Athole gjæstede Svein Asleifsøn Frakarks og Helgas Broder, Jarl Ottar i Thorsaa (Thurso) paa Katanes, hos hvem hans Søstersøn, den forgiftede Jarl Harald Sletmaales unge Son Erlend, Helgas Sonneson, der ogsaa havde Fordringer paa Jarlesædet, opfostredes. Her ved vi med Bestemthed, at Svein lovede Ottar at hjælpe den unge Prætendent til Jarlesædet, — naar Tiden var inde. En lignende Aftale har vistnok været truffet i Athole for den lille Harald Maddadhsøns Vedkommende. Den dristige Svein, der ansaa Jarl Paal for sin Dodsfiende efter Mordet paa Svein Brjostreip, har øiensynlig søgt en legitim Prætendent, som han kunde opstille imod Jarl Paal, og fandt to for en. Paa den slagne Jarl Ragnvald faldt hans Tanke naturligvis ikke; havde han vidst, at denne allerede paany var underveis til Øerne, vilde han maaske sogt Forbund med ham, — nu skulde han uden sit Vidende hjælpe ham til Magten.

Hvad der nu paafulgte var vistnok tænkt som det første Led i en Aktion, der skulde bringe den ene eller begge de unge Prætendenter i Thurso og Athole til Magten.

Istedetfor at reise hjem til sin Gaard paa Gáreksey seilede Svein Asleifsøn fra Thurso S.V. om Hrossey, langs denne Øs (Mainlands) Vestside, omkring the Broch of Birsa, derfra langs Hrosseys Nordside, og dreiede saa ved Costahead sin Skude mod S.Ø. ind i Evjesundet mellem Hrossey og Hrolfsey. Han seilede langs Hrolfseys Vestside, hvor Storbonden Sigurd af Vestnes, gift med Jarl Paals Sodskendebarn Ingebjørg Tigna, boede paa Gaarden Vestnes. Gaarden ligger sydligt i Sundet, vidt synlig oppe i Bakkeheldet, en liden Elv kaster

[1] Frakarkættens eller rigtigere: *Maddansættens* Stamtavle er følgende:

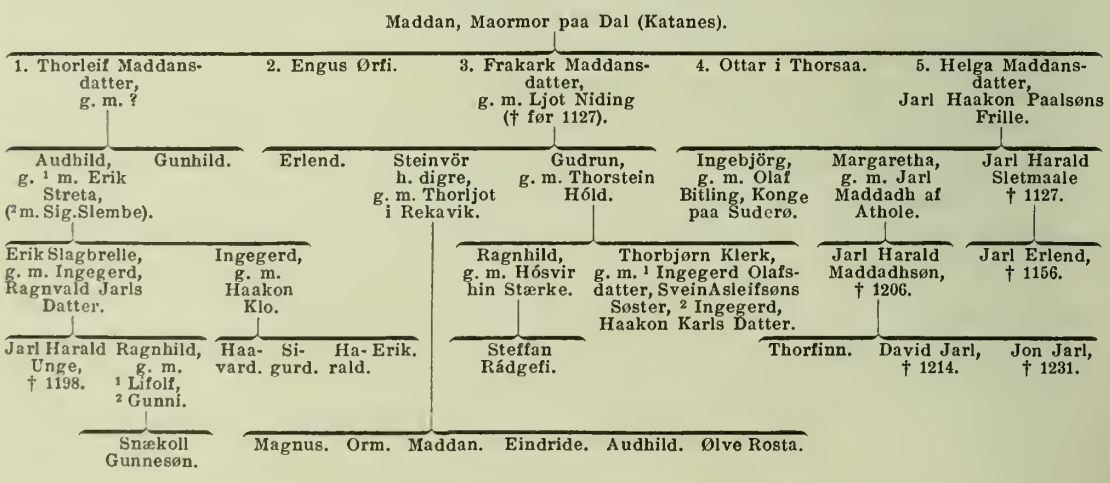

Fig. 53. Swendro Kapel. Oprids af Sydsiden.

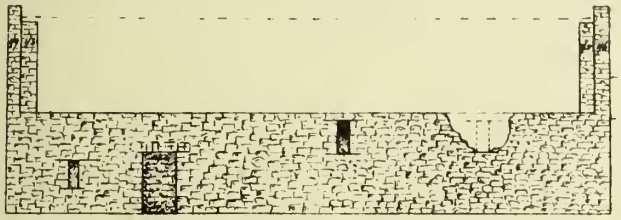

Fig. 54. Swendro Kapel. Grundrids.

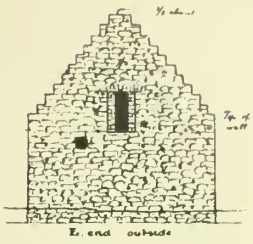

Fig. 55. Swendro Kapel. Østgavl.

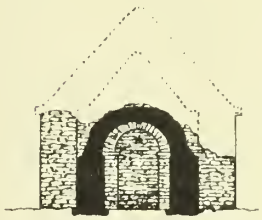

Fig. 58. Kirken paa Vestrey. Tværsnit gjennem Koret.

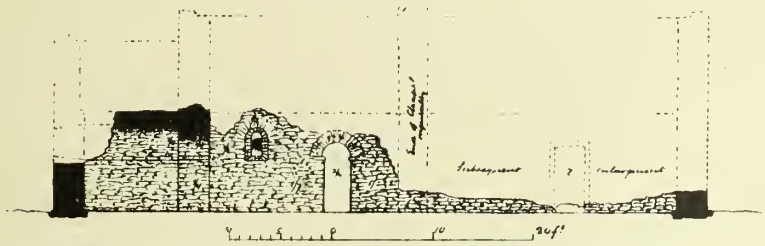

Fig. 56. Kirken paa Vestrey. Længdesnit mod S.

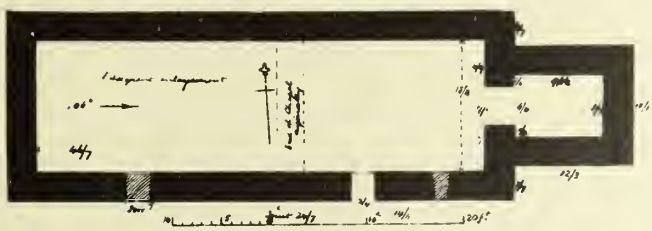

Fig. 57. Kirken paa Vestrey. Grundrids.

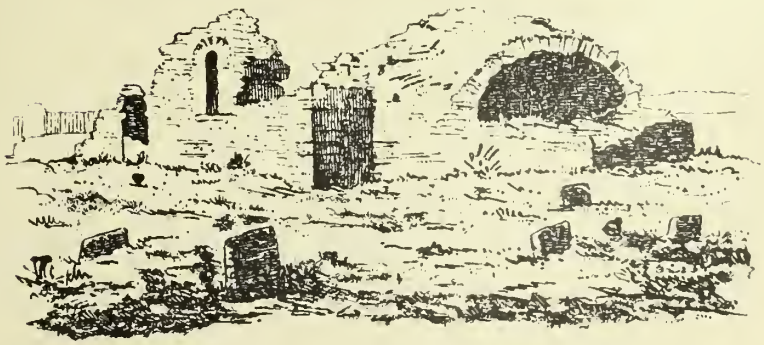

Fig. 59. Kirken paa Vestrey. Perspektiv fra SO.

sig i smaa, raske Fald udfor Bakkerne lige ved Gaarden, der har en vid Udsigt over Sundet til Eyin helga, til det smilende Evje og Rendal paa Mainland. Svein har vistnok havt Nys om, at Jarl Paal netop var Gjæst hos sine Slægtninge paa Vestnes. Idet han nærmede sig Vestnes, lod Svein 20 af sine 30 Mænd skjule sig i Skibet, og lod saa staa nær ind under Vestneslandet. Jarlens Mænd, der stod paa Stranden og ansaa Skibet for et Kjøbmandsskib, raabte til ham, om han havde Noget at sælge, for saa kunde han gjøre gode Affærer, siden Jarlen var paa Vestnes. Saaledes fik da Svein Vished for Jarlens Nærværelse, og paa Spørgsmaalet om, hvor Jarlen kunde træffes, fik han vide, at Jarlen med 20 af sine Mænd jagede Oter i en Ur syd paa Øen. Svein lagde nu til i en skjult Bugt nær Uren, lod alle sine Krigere væbne sig, steg paa Land og anfaldt Jarlen og hans Mænd. Mændene blev alle nedhugne, og Jarlen selv blev som Fange bragt ombord og ført over til Skotland, til Atjöklar (Athole), Maddadhs og Margarethas Bolig. Her forsvinder den ulykkelige Jarl fuldstændig. Vistnok fortalte Svein senere en Historie om, at Paal blev gjæstfrit modtaget af sin Halvsøster i Athole og der frivillig frasagde sig Magten over Øerne til Fordel for den lille Harald Maddadhsøn, idet han erklærede, at efter den Skam, som var overgaaet ham, vilde han ikke vende tilbage til sit Rige; Svein kunde gjerne fortælle derhjemme, at han var bleven blindet og lemlæstet, og derved umuliggjort som Regent, saa vilde hans Mænd neppe mere søge at faa ham tilbage, — han vilde søge Ly i et Kloster.

Sandheden er vistnok — hvad ogsaa en anden Version fortæller —, at Margaretha virkelig lod sin ulykkelige Halvbroder fængsle og blinde, og at han har fundet en sørgelig Død paa sin Halvsøsters Foranstaltning.

Da Jarlen ikke kom tilbage fra Oterjagten, sendte Sigurd af Vestnes sine Mænd ud for at lede efter ham; man fandt da de faldne Jarlsmænd, men intet Spor af Jarlen selv. Saa sendte Sigurd Bud til Bisp Wilhelm paa Egilsø — men forgjæves; Sigurd af Vestnes mente, at Ragnvald Jarl her havde været paa Spil; men Biskopen, der, som vi ved, begunstigede Ragnvalds Planer, mente, at Sigurd ikke havde nogen Grund til at beskylde Ragnvald for at have øvet Svig mod sin Frænde, Jarl Paal. Deri havde Bispen formodentlig Ret: Sammenhængen er vistnok, at det hele coup-de-main uden Ragnvalds Medvirken er besluttet under Sveins første Besøg i Atjöklar og i Thorsaa til Fordel for Maddansættens to mindreaarige Prætendenter. Resultatet skulde dog blive et Andet, — Ragnvald fandt sig pludselig ganske uventet som Herre over Øerne uden Sværdslag; men paa samme Tid var der nu istedetfor to hele tre Prætendenter til Jarleværdigheden. For Øieblikket var dog saavel Harald Sletmaales Søn Erlend som Margarethas og Maddadhs Søn Harald for smaa til at kunne gribe Tøilerne, og saaledes var indtil videre Jarl **Ragnvald Kolson** Enejarl.

Lige nedenfor Vestnes paa Hrolfsey ser man endnu ved Stranden Ruinerne af et Kapel (Fig. 53), der paa Grund af sit Navn vækker Tanken om en For-

bindelse med Svein Asleifsons svigefulde Bedrift. Det heder: the chapel of Swendro (eller Swendrow). Flere Omstændigheder tyder derhos paa, at det er opført netop paa denne Tid, og man fristes da til at tænke sig, at det kan være bygget som et Slags chapelle expiatoire for den ulykkelige Jarl Paal. P. A. Munch kjender ikke Kapellet, men vel Stedsnavnet og «en Bygning» paa Stedet; han er dog utilbøielig til at sætte det i Forbindelse med Jarlerovet, da dette foregik noget S.O. for Gaarden, mens Kapellet ligger noget N.V. for denne. Der kan dog tænkes Grunde, der har foranlediget, at Kapellet ikke byggedes netop over selve Stedet, men i dets Nærhed, t. Ex. Byggegrundens slette Beskaffenhed i den skraanende Ur sammenlignet med den fortræffelige flade Strand, paa hvilken Kapellet er opført, ell. lign.

Swendro Kapel er omgivet af en indhegnet Kirkegaard. Bygningen danner et meget langstrakt Parallelogram (Fig. 54), og Dryden siger ca. 1870, at Kapellet har været i Brug endnu «i Mands Minde». Kapellet er uden Tag; men dets Gavle (Fig. 55) staar reiste og viser de samme Trappetrin og samme Vinkel som Egilseykirkens Gavle, ligesom Kapellet i begge Gavle har en Aabning, af hvilke den i V. sidder noget høiere, den i Ø. noget lavere end Tagskjæggets Linie — Alt ganske som paa Egilsey, naar undtages, at Gavlaabningerne her er rundbuede, men i Kapellet retliniet afsluttede. Disse Lighedspunkter kan antyde, at de samme Bygmestere, der i 1135—1138 var sysselsatte paa Egilsey, umiddelbart derefter kan have givet sig ifærd med Opførelsen af det nærliggende Kapel ved Vestnes — enten dette er besørget opført af Sigurd af Vestnes, af Jarl Ragnvald eller — som Bod — af selve Svein, — hvad Navnet skulde synes at tyde paa.

Indgangen er paa Sydsiden henimod den vestre Ende; den har flad Overligger og Anslag for Dør. Paa samme Sydside har Kapellet tre Vinduer, et vestenfor, to østenfor Indgangen; de har alle havt flade Overliggere. De to østre baade er og ligger høiere end det vestre. Mellem Døren og vestre Vindue er et Repositorium for et Vievandskar. Midt paa Nordvæggen sees et Vindue af samme Art som Sydvæggens. Den Omstændighed, at en Linie mellem Østvæggens to nedre Gavlender vilde overskjære det paa Østvæggen anbragte Vindue, viser, at Kapellet har havt aaben Tagstol; thi hvælvet har Taget visselig ikke været. Langs Østvæggens indre Side løber en lav Forhøining, vistnok Grundlag for et Altar.

Dryden siger, at der udenfor Kirkegaardens Nordvesthjørne sees Grundmure af en liden, stærk, rektangulær Bygning, som mere ligner et Fort end en Kirke. Lige ved den skal der være fundet endel tilhugne Stene, rød Sandsten (nu paa Vestnes); en af dem synes at være Toppen af en udhuggen Kirkeportal med Antydning af tre Søileskafter paa hver Side. Mig erindrer den lille fortlignende Bygning ved Kirkegaardshjørnet om den tilsvarende, fortlignende Bygning ved Hjørnet af Nikolaikirkens Kirkegaard paa Gran. Rimeligvis har de begge tjent som Klokketaarne, hvad der ikke udelukker, at de begge kan have havt forti-

fikatorisk Betydning. Klokketaarnet paa Gran maa vel omtrent tilhøre den samme Tid, til hvilken vi har henlagt Swendro-Kapellet.

Dimensioner: Kapellets Størrelse, indre Maal: 17,38 × 4,75 m. Væghøide henved 3,28 m. Væggenes Tykkelse henimod 1 m. Indgangens Bredde: 1,10 m.

Kirken paa Vestrey.

7. **Kirken paa Vestrey.** For at hindre Ragnvald Jarl fra ubemærket at landstige paa Øerne havde Jarl Paal ladet reise Varder og sat Vagtmænd paa Sydspidsen af den sydligste af Shetlandsøerne, paa Fridarey (Faire-Isle) midt imellem Shetland og Orkney, samt paa Nordspidsen af Rinansey. Varderne skulde tændes, saasnart man saa Ragnvalds Skibe stikke ud fra Shetland. Men det lykkedes Ragnvald ved en udsendt Speider at gjøre Varden paa Fridarey ubrugelig, og Ragnvald landsteg ubemærket paa Vestrey, hvor Folket villig underkastede sig ham; men man underrettede dog Paal Jarl, som endnu opholdt sig paa Hrossey, om hans Ankomst. Om Søndagen lod Jarl Ragnvald læse Messe for sig i Kirken ved Höfn (vistnok det nuv. Pier-o-Wall. Orkn. S. c. 66). Den Kirke, hvori Messen læstes, synes endnu at existere som Ruin.

«The chapel of Westray» (Fig. 56), utvivlsomt af norsk Oprindelse, er delt i et Skib og et lavere og smalere Kor (Fig. 57) og er opført af den paa Øen forekommende Stenart. Kirken, der er nøiagtig orienteret, har i en senere Tid faaet en Forlængelse mod V., hvad der viser sig gjennem det manglende. Forband i Sydvæggen — det tilsvarende Parti af Nordvæggen er forsvundet At Vestpartiet er en nyere Forlængelse sees ogsaa deraf, at den oprindelige Indgang i S. er bleven fyldt med Sten og maa være bleven erstattet med en ny Dør i Murenes Forlængelse. Men af denne forlængede Del er næsten kun Grundvoldene tilbage, og man kan blot slutte sig til den nye Dør fra den Omstændighed, at den oprindelige er bleven tilmuret, uden at nogen anden Indgang findes i de gamle Dele af Kirken. Den nye Dør maa have ligget paa Forlængelsens Sydside. Forlængelsen maa være skeet efter at Øerne kom i skotsk Besiddelse, ja saa sent, at Traditioner derom endnu fandtes i det 19de Aarh. Thi Dryden fortæller, at det hændte i Mands Minde, at da Folkene paa Stedet vilde føre Sten af den *ældste* Del af Kirken bort, traadte en gammel Mand frem og bad dem, at de ikke skulde «pull down the Danes work». Den tilmurede Dør er næsten helt bevaret: den har parallele Karme uden Anslag og er rundbuet. Rundbuen skiltes fra Imposten ved en firkantet Abakus, men laa i Flugt med de lodrette Dørkarme — uden nogen Reces over Imposten. Østenfor Døren sees et helt bevaret rundbuet Vindue. Ligesaa er Korbuen (Fig. 58) helt bevaret og har en lignende Abakus som Døren. Koret har et delvis bevaret Tøndehvælv (Fig. 59) ligesom Egilsøkirken. Det hviler paa Muren lidt bagved Imposten, saa at der fremkommer en smal Reces langs Korets Længderetning, til Støtte for de Lærebuer, over hvilke Hvælvet har været slaaet. Til for ikke længe siden fandtes et rundbuet Vindue i den østre, senere indstyrtede Gavl (efter hvad en gammel Mand har fortalt Dryden). Paa

Kirkegaarden ligger ifolge denne Forfatter en Sten, der synes at være Topstenen fra en af Gavlene. Den er af rod Sandsten fra Eday. Det tor vistnok siges med stor Sandsynlighed, at Kirken er den samme som den, hvori Ragnvald horte Messe; dog er den ikke meget ældre end hans Tid. Vinduet i Østgavlen erindrer dog endnu om keltisk Indflydelse. Senere omtales Kirken i de pavelige Nuntiers Regnskabsboger fra 1327—1328 (udg. af P. A. Munch).

Dimensioner. Kirkens nuværende Længde: 18,20 m., Bredde 4,375 m. Skibets Længde 15,25 m.; før Forlængelsen 6,23 m. Koret 2,92 m. × 2,21 m., Alt indre Maal. Skibets rundbuede Vindue er 0,82 m. til 0,33 m. Bredde i Ydermuren, men udvider sig indad til 0,52 m. Bredde. Korbuen til Imposten 1,80 m. Korets Hvælv er 0,41 m. tykt; Murtykkelsen gaar op til 0,95 m.

Runeindskrifterne og Tegningerne Maeshow.

8. **Runeindskrifterne og Tegningerne i Maeshow.** Strax Ragnvald Jarl var bleven Enehersker paa Øerne, begyndte han — tro mod sit Løfte — Opførelsen af Magnuskathedralen i Kirkwall, et Byggeforetagende, der dog strakte sig saa langt ind i de folgende Tider, at vi først senere kan fremstille dets Historie. Neppe var Kirkens Plan lagt og dens Grundmure begyndt at reise sig, før den skotske Jarl Maddadh i Athole i 1139 gjorde Fordring paa Del i Herredommet over Øerne for sin da sexaarige Søn **Harald Maddadhsøn**, der gjennem sin Moder Margaretha var Jarl Haakon Paalsøns Dattersøn. Ragnvald saa sig nødt til at indvilge hans Fordringer og behandlede sin unge Frænde omtrent som en Fostersøn, skjont Haralds Slægtning Thorbjørn Klerk (se P. 106) var hans virkelige Fosterfader, til hvem han var betroet af sin Fader Maddadh. Der fulgte nu en fredelig Tid, i hvilken Kirkebygningen skred fremad, medens de to Jarler levede i det bedste Forhold. Da Harald var bleven 17 Aar gammel, gjorde de to Jarler paa Indbydelse af Kong Inge Krokryg, der ønskede at lære sin Faders Ven at kjende og vel ogsaa at vinde ham for sin Sag, en Reise sammen til Norge, hvor Harald Gilles Sønner dengang stredes om Magten. De to Jarler opholdt sig 1150 hos Kong Inge i Bjørgvin. Her traf de sammen med en vidtbereist Mand, Eindride Unge, der nys havde besøgt Konstantinopel og der vistnok været Vidne til den frankiske Korsfarerhærs Gjennemmarsch til det andet Korstog. Den eventyrlystne Ragnvald hørte med Interesse paa hans farverige Fortællinger, og da Eindride opfordrede ham til selv at foretage et Korstog for at indlægge sig Ære og Berømmelse, lyttede han gjerne til Forslaget, især da den reisevante Eindride tilbød sig at ledsage ham paa Toget. Som Tredjemand meldte sig ingen mindre Mand end Kongsmaagen Erling Skakke, og Jorsalfærden blev besluttet. Om Høsten vendte Jarlerne tilbage til Øerne. Der hengik nu en rum Tid med Bygning af Skibe og andre Forberedelser til Toget, og først i 1152 kunde Ragnvald atter drage over til Norge for at sætte sig i Spidsen for de norske Deltagere. Den forfængelige Eindride Unge halede imidlertid Tiden yderligere ud for omsider at kunne vise sig med et Drageskib, der tværtimod Aftalen om, at kun Jarlen

skulde have et særlig smykket Skib, langt overgik alle de andre i Pragt, men rigtignok forliste i første Storm. Endelig kom de da over til Orkney for at hente de orknøiske Deltagere, blandt hvilke endog den mægtige, ofte omtalte Biskop Wilhelm I, den gamle befandt sig. Nu medtog det yderligere adskillig Tid at ordne Øernes Forholde i Ragnvalds Fravær, at installere den unge Jarl Harald som midlertidig Enejarl o. s. v., og imens var Høsten skreden saa langt frem, at Jorsalfarerne besluttede at overvintre paa Hrossey. Det var en urolig Flok, der nu dels levende paa sin egen Bekostning, dels indkvarteret hos Bønderne, dels hos Jarlen selv, forstyrrede Roligheden paa Øen Vinteren 1152—1153; og Sagaen ved at berette, at selve Svein Asleifsøn engang maatte skride ind med Vaabenmagt for at beskytte sine Folk mod de overmodige Nordmænds Forurettelser.

Blandt de Bedrifter, de øvede, er der en, som Sagaen ikke omtaler, men som først i vor Tid er kommen for Dagens Lys ved Udgravningen af den ovenfor omtalte Maeshow. Det er nemlig tydeligt, at en eller flere Flokke af Jorsalfarerne har brudt sig ind i denne Houg gjennem Gravkammerets Tag, tydeligvis i Haab om der at finde Skatte. Herom vidner nemlig nogle af de mange ved Hougens Aabning 1861 af Mr. Farrer fundne norske Runeindskrifter, ligesom enkelte indridsede Tegninger vistnok er fremstaaede ved samme Leilighed. De skotske Archæologer henvendte sig, strax dette betydningsfulde Fund var gjort, til sine skandinaviske Kolleger for at faa Runerne tolkede, og saaledes fik ogsaa P. A. Munch kort før sin Død Leilighed til at øve sit Skarpsind paa denne ingenlunde lette Opgave.

Munch mener, at Runernes Form viser, at de henhører til den Klasse, som var brugelig i Norge c. 1100—1150. Orthografien nærmer sig i flere Henseender den, der findes i de ældste islandske Haandskrifter fra c. 1150. Uagtet Runernes Indhold viser, at de er ristede af mange forskjellige Personer, er dog saavel Bogstavformer som Retskrivning i alt væsentligt indbyrdes overensstemmende, og man tør vel heraf slutte, at de er omtrent samtidige. Jeg skal som ikke runekyndig indskrænke mig til efter Munch at gjengive de læselige blandt disse Indskrifter og tilføie en og anden Bemærkning, væsentlig saadanne, som de Runekyndige, Professor Sophus Bugge og Universitets-Stipendiat Magnus Olsen, har været saa venlige mundtlig at meddele mig.

No. 1. «— — Det som Viking — — kom længer udefra hertil». Bugge bemærker hertil, at Indskriften er tvivlsom og hullet og vistnok rigtigst bør tolkes: «det er en Viking — — som kom langt ud (eller: ud fordum) hertil».

No. 2. «Tholf Kolbeinsøn ristede disse Runer, haua» — det sidste Ord uforklaret. Bugge læser «Eyolv» istedetfor «Tholf» og oversætter sidste Ord «høit» (Indskriften er indristet høit oppe).

No. 3. «— — bre denne Haug». Munch mener, at det maaske ved nærmere Eftersyn turde vise sig, at man af det uforklarede «bre» kunde udbringe et «braut», altsaa: «brød denne Houg».

No. 4. «Vemund ristede — —».

No. 5. Runealfabetet: «F. U. Þ. O. R. K. H. N. I. A. S. T. B. M. L. Y.», dog saaledes, at L og M er sat i den Orden, der er den oprindelige, ikke som i vort Alfabet L foran M. Bugge tilføier, at Wimmer ikke læser M L Y, men Y N U, og at Wimmer antager, at Runerne M og L mangler, saa at Alfabetet er ufuldstændigt, og at N U er Begyndelsen til et særskilt Ord.

No. 6. «Orkes Søn sagde til (d. e. dikterede) de Runer, som han ristede» — andre oversætter: «sagde i de Runer, som han ristede» — som man ser kun et Brudstykke, hvis Begyndelse vistnok findes i

No. 7, der er skrevet ganske paa samme Maade, men saa utydelig, at man med Sikkerhed kun kan læse Ordene: «vil sige».

No. 8. «Ingebjørg, den fagre Enke (eller Kone); mangen Kone har faret ludende (bøiet) ind her, (skjønt hun var) meget stolt». Her sigtes enten til den bøiede Stilling, man maa indtage for at komme ind i Hougen eller til Begravelsen. Naar den skotske Archæolog I. Mitchell af denne «Ingebjørg» vil gjøre Thorfinn Jarls Hustru af dette Navn, er det selvfølgelig aldeles ubegrundet. Nedenfor staar nogle Kvistruner, som Munch ikke fik Mening i efter den af ham anvendte Nøgle; senere er de dog læste af Stephens og Wimmer. Der staar «ærlikr», d. v. s. «Erling».[1]

No. 9. «Thorny — — Helge ristede R(unerne)».

No. 10. «Thorer Fomir» — et Navn uden videre Tillæg. Nedenunder er ridset en Figur, som formentlig skal forestille en Hest med 8 Ben (Sleipner?).

No. 11. «Ufram Sigurdsøn ristede disse Runer». Deromkring 6 Kors og et mindre i Midten.

No. 12. «Tolar Fila ristede disse Runer». Bugge læser «Ottar Filla».

No. 13 og *No. 14.* [13] «Det erindrer ikke den (formodentlig: som her graver efter Skatte?) — — at Gods (nemlig fra Hougen) blev ført bort paa tre Nætter; Godset blev ført bort heller end (d. e. før end) [14] Jorsalfarerne brød denne Haug». I Ordet «Jorsalfarerne» finder vi en klar Hentydning til de Ragnvald og Erling Skakke ledsagende Korsfarere, og man kan mellem Linierne læse en Beklagelse over og en Forklaring af, at Jorsalfarerne Lidet eller Intet fandt af de forventede Skatte, da Hougen allerede før deres Ankomst var plyndret. Bugge læser istedetfor «Det erindrer ikke den» etc. «Det mon være sandt, hvad jeg siger, at Gods» o. s. v.

No. 15. »Arnfidr (d. e. Arnfinn) Matr ristede disse Runer». Tilnavnet «Matr», mener Munch, betegner ham maaske som en Slughals.

[1] Kvistrunerne er en hemmelig Skrift, der kun kan læses, naar Runealfabetet tænkes inddelt i tre Klasser: 1) F U Þ O R K, 2) H N I A S, 3) T B L M Y, idet de paa venstre Side af hver Kvistrunes Midtstreg anbragte Skraastreger antyder Klassens Nummer, de paa høire Side Bogstavets Nummer i Klassen, t. Ex. ᚿ er Bogstavet I (3die Bogstav i 2den Klasse). Sit Navn har Kvistrunerne af sin kvistlignende Form. (Se *Stephens:* The Oldnorthern Runic Monuments P. 758 og *Wimmer:* Runeskriftens Oprindelse og Udvikling i Norden P. 193 samt G. Storms Anm. i Munchs Saml. Afh. IV Pag. 526.)

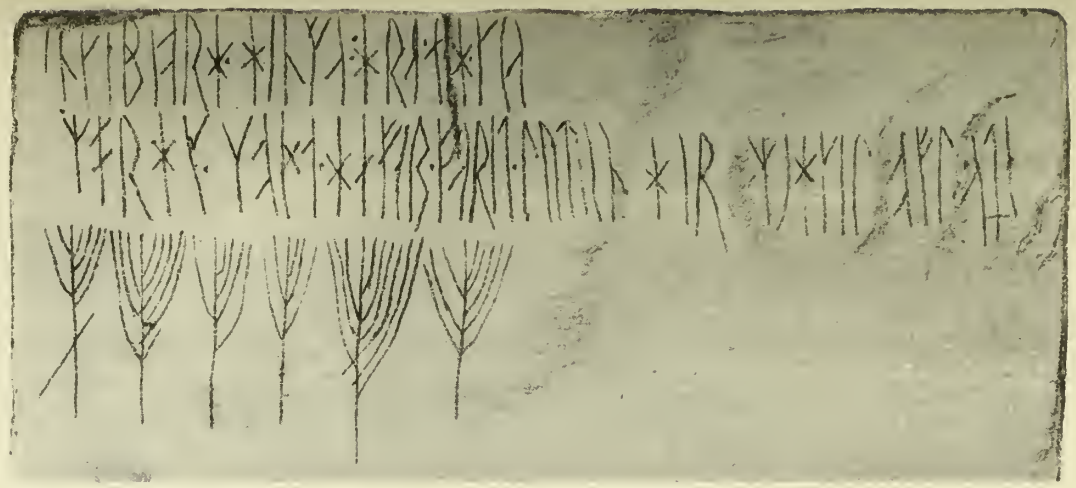

Fig. 60 b. Lønruner.

Fig. 61. Løveristningen.

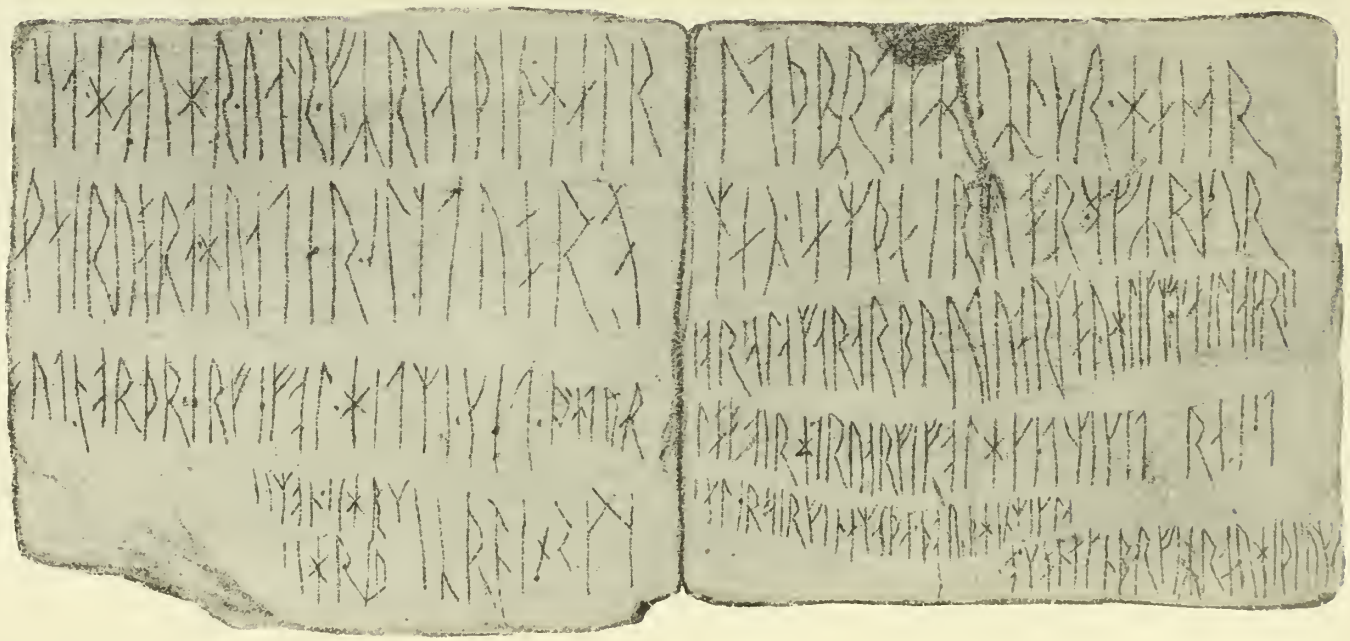

Fig. 60 a. Runeindskrifter No. 19 og 20.

No. 16. «Med denne Øxe, som Gauk Tranilsøn paa Sønderlandet eiede». Bugge læser «Med den Øxe». Gauk Tranilsøn eller Trandilsøn er en i Historien kjendt Person, omtalt i Njaals Saga, Kap. 26. Han levede c. 960—980. Munch mener, at Runeristeren enten her er bleven afbrudt, eller at Indskriften hænger sammen med en af de følgende. At det sidste er Tilfældet, skal vi nedenfor se ved No. 18 og No. 22.

No. 17. «Hermund Haardøxe». Resten utydelig, synes at ende med: «ristede (disse) Runer».

No. 18 i Kvistruner: «disse Runer» og i almindelige Runer: «ristede den Mand, som er runekyndigst vestenfor Havet». Dette skal ifølge Magnus Olsen[1] læses sammen med No. 16, hvorved det Hele bliver: «Disse Runer ristede den Mand, som er runekyndigst vestenfor Havet, med den Øxe, som Gauk Tranilsøn paa Sønderlandet eiede».

No. 19 og *No. 20* (Fig. 60). «Denne Houg var før opkastet (som Houg) for Lodbrok; hendes (eller hans) Sønner var flinke; sjelden var der slige Mænd, som de var for sig. Jorsalfarerne brød Orkahougen — — Jarl. I Nordvest er meget Gods skjult, det, som laa, efter (at Jorsalfarerne havde været der). Her var meget Gods skjult. Ristede Simon Sig — — Sigrid — — lykkelig er den, som finder den store Rigdom — — bar Gods ud af denne Houg». Bugge læser: «Denne Houg var opkastet førend Lodbroks; hans Sønner, de var flinke; knapt(?) var der slige Mænd, som de var for sig. Jorsalfarerne brød Orkahougen — —»; Resten af Linien er uforklaret; sidste Ord er «Jarls» (Genitiv). Videre: «Det var for længe siden, at meget Gods var skjult her». Sluttelig læser Bugge istedetfor «finder» «kan finde». Den hele mærkelige Indskrift synes ifølge Munch at sige os, at Forfatteren gjengiver en Tradition om, at Hougen skal være reist over Ragnar Lodbrok eller ifølge Bugge, at den er ældre end Ragnar Lodbroks Houg. Om at der ved Lodbrok menes Ragnar Lodbrok, hvis Sønner jo virkelig var berømte som faa, kan vel neppe reises Tvivl, skjønt Munch af Femininet «hendes» har sluttet, at her ikke er Tale om Ragnar Lodbrok, men om en Kvinde. Nyere Sprogforskere har dog, og vistnok med Rette, hævdet, at dette «hendes» kun refererer sig til, at Ordet «Brok» i vort Oldsprog er Feminin, og at denne Lodbrok altsaa trods dette «hendes» kan betegne Ragnar. Tilsvarende sproglige Udtryk forekommer fremdeles i Norge.[2] Ogsaa i denne Indskrift nævnes Jorsalfarerne og deres Indbrud i Hougen. I Forbindelse hermed omtales en Jarl, hvorved man kunde tænke paa Ragnvald Jarl. At den Houg, Jorsalfarerne brød, og som kaldes Orkahoug, er selve Maeshow, derom kan vel neppe Tvivl raade, skjønt der, som sagt, findes et Orkhill (Orquill) en Mils Vei Syd for Maeshow. Naar enkelte har læst «elja Jarls» og fortolket dette som den «hellige Jarls» og anvendt dette paa Jarlen Ragnvald, der dog først kano-

[1] Se Christiania Vidensk. Selsk. Forhandl. 1903 No. 10.

[2] Se Gustava Kiellands Erindringer Pag. 206 om en Gut, der kaldtes Beghætta og paa Grund af, at Hætta er Feminin, omtaltes som hun.

niseredes 1192, og deraf igjen har sluttet, at denne Indskrift skulde være yngre end de øvrige, saa er dette efter Bugge sproglig utilstedeligt. Den Støtte, Hypothesen syntes at kunne faa derved, at der tales om det Gods, «der laa efter», bortfalder ogsaa, da der ligesaavel kan menes det Gods, der laa efter det tidligere Indbrud i Hougen, der omtales i No. 13 og 14.

No. 21. «Arnfidr (d. e. Arnfinn) Steinssøn ristede disse Runer». Nedenfor nogle defekte Runer.

No. 22 er if. Munch skrevet med nogle ganske egne, sammensatte Runer, der, mener han, nu neppe tilfredsstillende kan forklares, om de overhoved skal forestille Bogstaver. Disse Lønruner er imidlertid nu læste af Magnus Olsen. Der staar sandsynlig: «Trygg ristede disse Runer».[1]

No. 23. «Ingegerd er den væneste af Kvinder» — tydeligvis en Elskers begeistrede Udraab.

De øvrige Ridsninger No. 24—33, er tildels ikke Indskrifter, og i de Ridsninger, i hvilke der sees Runer, er disse ikke tolkede.

Foruden de ovenfor antydede Kors og den nævnte Tegning af en Hest, der er yderst ufuldkommen, ikke engang saa god som en almindelig Helleristning, findes der paa den sydøstre opreiste Hjørnestolpe af Sten en omhyggelig udført Tegning af et stærkt stiliseret Dyr, der tydelig skal fremstille en Løve (Fig. 61) og ifølge sin Form meget vel kan tilhøre det 12te Aarhundredes Midte og erindrer om den romanske Stils Løvebilleder saavel i enkelte af vore Stavkirker som i engelske Stenkirker, t. Ex. i Kathedralen i Wells. Anderson erindrer ogsaa om et Løvebillede fra Hunestad i Skaane c. 1150, om et fra St. Pauls Kirkegaard i London fra ca. 1050 og om et fra Jellingegravene Danmark fra ca. 950. Halen, der er stukket under Bugen og forsvinder bag Dyrets Krop, kommer frem igjen under Rygraden, stukket tværs igjennem Kroppen, og udfolder sig ovenfor Ryggen i fantastiske Slyngninger.

[1] Se Tre orknøske Runeindskrifter i Chra. Vidensk. Selsk. Forhandl. 1903 No. 10. I dette særdeles interessante Skrift paaviser Forfatteren paa en høist skarpsindig Maade, at No. 22 og 18, i hvilke begge Lønruner forekommer, samt No. 16 alle er skrevne af den samme Mand ved Navn Tryggr. Denne Tryggr er altsaa den «runekyndigste Mand vestenfor Havet», der angiver sig som Forfatter af de to Indskrifter No. 18 og 16. Disse to er, som allerede paavist af Rafn, sammenhængende og mulig versifieerede. Versene lyder altsaa i sin Helhed:

(18) þessar *r*únar
*r*æist sá maðr
er rynstr *e*r
fyrir vestan haf

(16) með þæirri øksi,
er *á*tti Gaukr
Trandils *s*onr
fyrir *s*unnan land

Ifølge F. Jónson «Nordisk Tidskr. f. filol.», 3dje Række XIII S. 33 er Indskriften ikke versifieeret.

Ved Hjælp af et Par indsmuglede Runer «tr», der bliver at forbinde med No. 16's sidste Halvdel, har han ogsaa her faaet antydet sit Navn, Tryggr, og den af Magnus Olsen antydede Mulighed, at han har hedt Trygg Trandilsøn — det Ord, der følger næst efter i Indskriften, — er meget tiltalende, om end ikke fuldt sikker. At han ikke, som Munch mener, er en Islænding, men derimod en med Island i Forbindelse staaende Beboer af en af de skotske Øer, er vel, som af Bugge og Olsen paavist, sandsynligt: Altsaa vel en Orknøbo, der har villet imponere de reisende Nordmænd ved at vise dem, at der ogsaa var Folk paa Bjerget «fyrir vestan haf».

Det synes af Alt klart, at Indbruddet i Hougen er skeet i den Vinter 1152 til 1153, da Ragnvalds og Erling Skakkes Jorsalfarere laa paa Orknøerne, og det hører vistnok til de Uordener, over hvilke Øernes Indbyggere saa haardt beklagede sig. Orknømænd har disse Gravrøvere neppe været; de vilde — som Munch bemærker — dyrt have faaet bøde for en saadan Udaad; men en stor Del af Følget var Nordmænd, der troede ustraffet at turde tillade sig hvadsomhelst paa Øerne. At Jorsalfarerne virkelig har opholdt sig længere Tid i Hougen, derom taler ikke blot Indskrifternes Mængde, men ogsaa den Indholdsløshed, der udmærker saa mange af dem og tyder paa, at Runeristningen har været en Underholdning i ledige Timer. Kanske har Runemesterne hørt til den Del af Erling Skakkes og Eindrides Følge, der — som Sagaen siger — «boede paa egen Bekostning» og har brugt Hougen ikke blot til Skattegravning, men ogsaa som gratis Logis. Af den Høide over Gulvet, hvori Indskrifternes øverste Linier er indristede, synes det at fremgaa, at Gravhallens nedre Del maa have være fyldt af Grus, Stene og Jord fra det ved Indbruddet nedstyrtede øvre Jord- og Stenlag. Imidlertid mener Bugge, at uagtet Jorsalfarerne har brudt sig ind i Hougen, er der ikke fuld Grund til at antage, at det er dem, som har ridset alle de her forekommende Indskrifter.

Jarlesædet paa Knarrarstad.

9. **Jarlesædet paa Knarrarstad.** Orkn. S. giver en rask og bredt malende Skildring af Jarl Ragnvalds Korstog med dets Elskovseventyr i Frankrige, Beleiringen af en Borg paa den Pyrenæiske Halvø og Erobringen af en Dromund i Middelhavet; den fortæller, hvorledes Eindride Unge skilte sig fra Toget, og skildrer Besøgene i Palæstina og Konstantinopel — det Hele en tydelig Parallel til Fortællingerne om Sigurd Jorsalfars Tog —, vor Opgave binder os imidlertid til Øerne, hvor vigtige Begivenheder, der øvede sin Indflydelse paa Øernes Skjæbne i den følgende Tid, fandt Sted, mens Ragnvald var borte. Enejarlen Harald Maddadhsøn fik ikke gode Dage. Neppe var Ragnvald og hans Mænd reiste, før den norske Konge Eystein Haraldsøn i egen Person med en Flaade kom over til Øerne, opirret over, at Jarlerne havde sluttet sig til hans Broder Inges Parti. Han overrumplede og fangede Jarl Harald ved Thorsaa paa Katanes og tvang ham til at betale Løsepenge og til at tage sit Jarledømme til Len af ham istedetfor af Kong Inge. Neppe var Kong Eystein borte, saa benyttede et nyt Jarleemne Leiligheden til at gjøre Harald hans korte Eneherredømme stridigt, netop som han ved sin Fader Maddadhs Død havde arvet Jarledømmet i Athole. Den nye Prætendent var hans Fætter, den før omtalte Søn af den forgiftede Harald Sletmaale, **Erlend Haraldson.** Han havde hidtil hovedsagelig opholdt sig paa Suderøerne; men nu havde Svein Asleifson, der jo allerede for 17 Aar siden havde tilsagt ham sin Hjælp (se Pag. 106), endelig hævnet hans Faders Mord ved at indebrænde den gamle Frakark paa hendes Gaard i Hjalmundal, det nuværende Helmsdale i Sutherland, og af den skotske Konge Malcolm havde Erlend faaet

Jarleværdigheden over Caithness, som i Virkeligheden var Harald Maddadhsons retmæssige Eiendom. Nu brød Striden løs, idet Erlend ogsaa gjorde Fordring paa sin Faders Del af Orknøerne. Harald, der i Begyndelsen Intet vilde indromme ham, saa sig dog snart tvungen til at give efter, da Erlend havde den mægtige Svein Asleifsøn paa sin Side; men samtidig fandt han en nem Udvei, hvorved dette kunde ske uden Tab for ham selv. Han afstod ham nemlig Halvdelen af Øerne, men vel at mærke ikke sin egen Del, men den Del, der tilhørte den fraværende Ragnvald, som ikke for Øieblikket kunde varetage sin Tarv. Tanken var ligesaa fremsynt som ædel. Der sluttedes Vaabenstilstand paa et Aar, for at Jarl Erlend kunde drage over til Norge og erhverve Kong Eysteins Bifald til Delingen. Saa kom da Erlend tilbage fra Norge, men rigtignok med en overraskende Besked. Kongen havde Intet imod Delingen, kun skulde Erlend ikke have Ragnvalds, men derimod Haralds Del af Øerne, — med andre Ord Harald skulde opgive sit Herredomme over Øerne og kun beholde Katanes. Men Katanes var det netop, Kong Malcolm havde skjænket Erlend, og saaledes vilde Jarl Harald Intet beholde. Herpaa nægtede naturligvis Harald at gaa ind, hvorpaa Jarl Erlend og Svein Asleifsøn overrumplede ham saa pludselig i Bugten udenfor Knarrarstad ved Skalpeid, at Jarlen og hans Folk maatte løbe fra Skibene over Hals og Hoved og kaste sig ind i et ved Gaarden Knarrarstad liggende Kastel. En af Mændene løb endog i sin Forskrækkelse lige ind til Kirkevaag, og vidste ikke, hvor han var, før han med sit Skjold hang fast i en aaben Dør. Harald maatte slutte et tvungent Forlig, ifølge hvilket han skulde overlade Erlend Øerne og Halvdelen af Katanes. Imidlertid var det kun slet bevendt med Freden mellem Jarlerne. Ved Juletid 1154—1155 seilede Harald Maddadhsøn fra Katanes over til Grimsey og derfra til Hafnarvaag (Medallandshofn?) paa Hrosseys Sydside. Over Orkahoug, hvor han feirede Jul, gik han saa tværs over Øen til Aurridafjorden, hvor Erlend synes at have havt sit faste Tilhold paa Daminsey, og fangede og dræbte flere af Erlends Mænd. Til Gjengjæld hjemsøgte saa Erlend Harald ved Thrasvik paa Katanes og tog en af hans Mænd fangen, hvorpaa Fangerne udvexledes.

Paa denne Tid var det, at en mægtig Høvding ved Navn Erlend Unge (ikke at forvexle med den unge *Jarl* Erlend) beilede til Haralds Moder, den smukke, men hverken unge eller dydige Margaretha, Maddadhs Enke. Harald gav ham Afslag; men det elskende Par flygtede til den før omtalte piktiske Broch paa Øen Mousa paa Shetland (Móseyjarborg), hvor Harald længe forgjæves beleirede dem. Endelig opgav han Beleiringen og sluttede et Forlig, hvorved Erlend Unge fik Margaretha tilægte og Harald til Gjengjæld fik en mægtig og tro Tilhænger i sin unge Stiffader, der senere blev ham til Nytte. De forsonede Slægtninge gjorde saa en Tur sammen over til Norge (se Pag. 41).

Samtidig hermed kom Ragnvald Jarl 1155 tilbage fra sit Korstog og fandt til sin Overraskelse baade sig og sin forrige Medregent uden Fodfæste paa Øerne. At han ikke just saa paa Harald med blide Øine, kan man forstaa; men

som Sagerne nu engang stod, kunde han intet Andet gjøre end at forene sig med ham mod Erlend og Svein. Men Harald var imidlertid ikke at finde paa Øerne, idet han opholdt sig i sit Jarledømme paa Katanes. Bøndernes Hengivenhed for den raske Ragnvald Jarl, der nu yderligere ved sit Korstog havde faaet en Nimbus baade af Hellighed og Eventyrlighed, bevægede Erlend og Svein til at slutte Forlig med ham i Kirkevaag, idet de frivillig tilstod Ragnvald hans Halvpart af Øerne (23. December 1155).

Saaledes havde da Ragnvald ganske mod sin Vilje faaet Erlend til Medregent paa Øerne istedetfor Harald; men om han end for Øieblikket maatte ønske Fred, tænkte han dog ikke paa i Længden at finde sig i dette ham paatvungne Forhold. Han greb derfor den første Anledning, som bød sig, til at forene sig med Harald Maddadhsøn, skjønt han tydelig gjennemskuede dennes troløse Natur. De mødtes i Thorsaa for at forhandle, og skjønt Haralds Mænd under selve Forhandlingen, anførte af Thorbjørn Klerk, overfaldt og dræbte tretten af Ragnvalds Huskarle, kom det dog endelig til Forlig, og de besluttede endnu samme Nat (25. September 1156) at reise over til Øerne og overrumple Erlend og Svein paa Ragnvaldsey (South-Ronaldsay). Erlend og Svein tog Flugten, men kun for kort efter i al Stilhed at vende tilbage til Øerne, hvor de saa til Gjengjæld overfaldt Ragnvalds og Haralds Folk paa deres Flaade — atter ved Knarrarstad paa Skalpeid, hvor der den 24. Oktober 1156 stod et vældigt Slag, det berømte «Trejarleslag», der endte med, at Erlend og Svein tog alle Fiendens Skibe og Eiendele. Men efter Slaget sendte Svein Asleifsøn sin Del af Byttet, saavidt det havde tilhørt Ragnvald Jarl, tilbage til denne — et Bevis paa den Sympathi og Agtelse, den kjække Jarl havde forstaaet at afvinde endog sine Modstandere. Harald Maddadhsøn havde kjæmpet tappert i Slaget, mens Ragnvald ikke synes at have deltaget personlig i dette, idet han tilfældigvis var gaaet iland for at reise til Orfjara, da Overfaldet fandt Sted. Erlends Mænd forfulgte ham, men uden at finde ham. De to slagne Jarler mødtes saa paa Orfjara og drog strax over til Katanes, hvor de tiloversblevne af deres Mænd efterhaanden indfandt sig.

Jarl Erlend fik dog ikke lang Glæde af sin Seier i Trejarleslaget. Trods Sveins gjentagne Advarsler om at være forsigtig, da Ragnvald naturligvis vilde søge den første Anledning til et Overfald, begav han sig til Daminsey for at feire Jul. Og medens Svein var fraværende for at besøge en Frænke paa en Dags Tid, sov Erlend Julerusen og Seiersrusen ud saa grundig, at det trods al anvendt Umage ikke lykkedes hans Mænd at faa ham vaagen, da Overfaldet virkelig skeede. Han blev da myrdet i Søvne af de to Jarler. Saadant blev Jarl Erlends Endeligt (20. December 1156).[1]

[1] Naar Vigfusson af den Omstændighed, at det «var Fuldmaane», slutter, at denne Begivenhed indtraf 1154, da Fuldmaanen faldt paa 21de December, mens den i 1156 efter Professor Geelmuydens velvillige Oplysning faldt paa 28de, saa er det et Spørgsmaal, om Originalens Ord virkelig antyder «Fuldmaane». Det heder: «Nylysi var mikit». «Nylysi» betegner Maanens Lys, naar Maanen er i Tiltagende, 1ste og 2det Kvarter (velvillig Oplysning af Rektor Nygaard), og

Centret for de nu skildrede Begivenheder var Knarrarstad, og vi hører oftere, at Ragnvald Jarl, der boede i Kirkevaag, havde sin Residents i den Borg, han eiede nær Skalpeid lige ved Staden, og som i Sagaen benævnes Knarrarstad. Navnet betegner det Sted, hvor Knarrerne d. v. s. Handelsskibene lægger til, — med andre Ord Skalpeid var da som nu Kirkevaags søndre Havn. Ragnvalds Eiendom paa Knarrarstad, der i den gamle Matrikel kaldes «Knarstane», nævnes i Orkn. S. Kap. 71, hvor det fortælles, at der paa denne Eiendom var et Hus, hvori han engang tilbragte Julen, mens vi i Kap. 90 hører, at der tillige var et Kastel, den Borg, i hvilken Harald Maddadhsøns Mænd kastede sig ind ved Erlends og Svein Asleifsons første Overfald. Ganske vist staar der i Kap. 90 ikke «Knarrarstad», men «Kjárekstadir», men der er ingen Tvivl om, at dette er en, formodentlig ved Haandskrifternes hyppige Forkortninger opstaaet Feilskrift for «Knarrarstad», da hele Situationen peger paa dette Sted og ikke paa Careston ved Stromness, som Munch vil identificere med Kjárekstad. Bl. a. er det jo utænkeligt, at en forskrækket Flygtning kunde løbe fra Careston ved Stromness paa Øens Sydvestende, 14 engelske Mil tværs over hele Øen uden at vide, hvor han var, og først stanse, da hans Skjold sad fast i en Dør i Kirkevaag, mens det er let forklarligt, at han i sin Skræk kunde løbe tværs over Eidet fra Scapa til Kirkwall, som ovenfor sagt, neppe $1^1/_2$ engelsk Mil. Nu finder vi derhos virkelig ved Knarrarstad Spor baade af den Borg, hvortil Harald tog sin Tilflugt, og af et Hus fra Sagatiden. Lige ved Scapa ligger nemlig Resterne af en piktisk Broch, der vistnok oftere maa have været anvendt som Befæstning af Nordmændene (se Pag. 40). Den cirkelrunde Grundmur er udgravet af George Petrie. Men umiddelbart til denne Borg slutter sig Rester af vidtstrakte Grundmure til Husbygninger, der synlig tilhører en senere Tid end Borgen. Det synes altsaa, som om Nordmændene har omgivet den gamle Borg med Beboelseshuse. Dette bestyrkes ogsaa derved, at der i de Bygningsrester, der omgiver Taarnet, er fundet Gjenstande med skandinaviske Former fra den sidste Vikingtid. Ogsaa Joseph Anderson mener, at det er denne samme «Borg», der som en Del af det Ragnvald tilhørende Anlæg har været benyttet af Jarlen og hans Mænd.

Det er i denne sin Residents, Ragnvald Jarl opholder sig, da han 6te Juledag 1138 ser Biskop Jon af Atjöklar med 15 Ledsagere komme op fra Stranden for at begive sig til Biskop Wilhelm paa Egilsey.[1]

«Nylysi var mikit» siger os vel saaledes ikke andet eller mere, end at Maanen omkring den 20de December var i 2det Kvarter, hvad der gjælder baade for 1154 og 1156. Ad astronomisk Vei vil man saaledes neppe kunne afgjøre Aarstallet, og vi følger derfor Munchs Angivelse, der hviler paa den grundige Undersøgelse af de historiske Datas Rækkefølge, der er fremlagt i N. F. H. II Pag. 833.

[1] Orkn. S. c. 71, Vigf. c. 81. Se ovenfor Side 105 og nedenfor Side 124.

c. De orknøiske Stormænds Anlæg.

Langskeal paa Gairsay.

10. **Langskeal paa Gairsay.** Saasnart Jarl Erlend var dræbt, begav Svein Asleifsøn, der alt længe havde forudseet, at det vilde gaa den uforsigtige Jarl ilde, sig til sin Farbroder Helge paa Thingvolden i Rennadal (se Pag. 86). Her modte ham Ragnvalds Tilbud om Fred og Forlig, og Svein, der altid havde folt sig tiltrukket af den kjække og livlige Jarl, kom nu virkelig til ham paa Daminsey, hvor han tilbragte Julen efter Mordet paa Jarl Erling sammesteds. Nu stod det kun tilbage for Svein ogsaa at blive forligt med Jarl Harald, der ved Erlends Død havde faaet sin Del af Øerne tilbage og for Tiden opholdt sig i Kirkevaag. Men ulykkeligvis havde Jarl Harald, inden endnu Forliget var kommet istand, paa egen Haand begivet sig ud til Sveins Gaard paa Gáreksey (Gairsay) for at udtage de Bøder, han fordrede for det Bytte, Svein havde taget fra ham i Trejarleslaget. Disse Bøder vilde han ved Selvtægt udtage in natura — i Sveins Korn og øvrige Forraad. Paa Gáreksey var Sveins Hustru, som var Jarlens Frænke, og deres Datter alene hjemme. Neppe fik Svein hore om Jarlens Hensigt, før han som rasende reiste over til Gáreksey, hvor han kom sent om Aftenen, og da han netop saa Ild i Ildhuset, vilde han tage Brænde fra denne og brænde sin egen Gaard af for at indebrænde Jarlen, uden at tænke paa, at det ogsaa gjaldt hans Hustrus og Datters Liv. Han kom dog itide til Besindelse, og da han forstod, at Jarlen havde Overmagten, blev det nu hans Sag at unddrage sig Jarlens Hevn, hvad der ogsaa lykkedes ham ved Hjælp af et Fartoi, som han tog fra Munkene paa Hellisey (Ellerholm). Endelig lykkedes det dog Ragnvald, skjønt forst efter mange Vanskeligheder, at forlige Svein og Jarl Harald i Kirkevaag den 1. Juni 1157.

Paa Gáreksey, hvor Svein Asleifson om Vinteren pleiede at sidde med otti Mænd paa sin Kost, havde han foruden sine ovrige Huse en stor Drikkeskaale, der i Orkn. S. Kap. 109 omtales som den storste paa Øerne. Den synes imidlertid ikke at være bleven færdig for Sveins i 1171 indtrufne Dod, og det heder, at hans Sønner Olaf og Anders reiste Gavlvæggene paa den store Drikkehal Sommeren efter hans Død. Munch oversætter: «De forsynede Skaalen med et ovre Stokverk,»[1] hvad der dog ikke i mindste Maade antydes i Texten: «Þeir gjörðu, hit næsta sumar eptir er Sveinn var látinn, gaflhlöð i drykkju-skála.» Heller ikke var det gjerne muligt efter de daværende Ildningsforholde med Ljore i det aabne Rost at bygge en øvre Etage og saaledes omgjore Skaalen til et «Loft». Rimeligvis har Skaalen været af dem, der har havt en Dør i hver Ende, men indtil Sveins Død har været uden Forstue og Kove i Gavlenderne. Det er da vel disse, Sønnerne har bygget til begge Gavlender. Vi horer ikke mere om denne Hal, og vi ved ikke engang med Sikkerhed, om den var af Sten eller Træ; men det er rimeligt med Munch at antage, at Erindringen om den er bevaret i Navnet paa Gaarden Langskeal paa Gairsay, da dette Navn

[1] Saml. Afh. III, Pag. 102.

vistnok betyder «den lange Skaale». Noget Forsog paa at finde dens Grundvolde vil neppe lykkes, da dens Plads, efter hvad man mente i Kirkwall, sandsynligvis netop optages af de senere paa Stedet opforte Befæstninger.

Da Harald Maddadhson og Svein var blevne forligte, regjerede Ragnvald og Harald tilsyneladende fredelig sammen; men den svage og trædske Harald ophidsedes stadig af sine Mænd imod Ragnvald og nærede vistnok ogsaa selv et hemmeligt Ønske om at blive sin Medregent kvit. Navnlig eggede hans gamle Fosterfader og Raadgiver Thorbjorn Klerk, der ogsaa tilhørte Maddansætten, ham stadig mod den freidige og umistænksomme Ragnvald og søgte ved enhver Leilighed at stifte Splid mellem Jarlerne. Da Thorbjorn engang for at komme en af sine Fiender tillivs, der havde taget sin Tilflugt til Kirken i Kirkevaag (vistnok Magnuskathedralen), vilde bryde op dennes Dør, og Ragnvald hindrede dette, kom det til aabenbart Fiendskab. Thorbjørn myrdede en af Ragnvalds Mænd og blev nu lyst utlægg. Han tog sin Tilflugt til Skotland, men passede endelig sit Snit at komme op til Katanes en Host, da de to Jarler skulde did paa Hjortejagt. Da Jarlerne kom ridende op til Kalvedalen (Calder ovenfor Thurso), havde han skjult sig bag en tynd Brædde væg i en Bondestue. Idet Jarlerne red forbi, gav Bonden paa Stedet, der stod udenfor Huset, ham et aftalt Vink, idet han hoilydt hilste paa Jarl Ragnvald. I det samme styrtede Thorbjorn frem og stak til Jarlen, der sank dod til Jorden. Harald forsøgte vel at redde sin flygtende Ven Thorbjorn; men da en af Ragnvalds Folk tilraabte ham, at han vilde blive holdt for medskyldig i sin Velgjørers Død, ifald han lod Thorbjørn Klerk undslippe, maatte han finde sig i, at hans gamle Fosterfader, der havde skjult sig i Krattet, blev hugget ned for hans Øine. Dette skeede den 21. August rimeligvis 1158.[1]

Ragnvald Jarl er en af de faa sympathiske Skikkelser i Øernes Saga, kjæk, nobel, munter og en af Tidens bedste Skalde; men nogen Helgen var han visselig ikke, og Ingen vilde rimeligvis være bleven mere forundret end han selv, om han havde kunnet erfare, at han omkring 30 Aar efter sin Død (1192) skulde blive kanoniseret som «St. Ragnvald» — rimeligvis en Følge af hans Korstog og hans Fortjenester af Magnuskathedralens Opførelse. Det er visselig hans «Martyrdag», der endnu i Ugen omkring den 21. August feires ved et Marked paa Pladsen foran Kathedralen, og som netop indtraf under vort Ophold i Kirkwall.

Svein Asleifsøn overlevede Ragnvald Jarl endnu endel Aar. Han synes efter Ragnvalds Død at have levet i et godt Forhold til Jarl Harald ved dennes Hof

[1] Tidsregningen er tvivlsom paa dette Punkt, og det har ikke lykkedes selv for P. A. Munchs Skarpsind og Genialitet at løse de Modsigelser, der her møder, naar man tager Hensyn til de Begivenheder, der synes at maatte være indtrufne før Ragnvalds Død, og af hvilke den sidste indtræffer i 1164. Orkn. S.s Angivelse er dog tydelig nok: «22 Vintre efter Jarl Paals Tilfangetagelse», d. e. 1158, og under sine Forsøg paa at bestemme Aaret udtaler Munch sig decideret til Fordel for dette Aar i N. F. H. II, Pag. 946; men i de kronologiske Tavler til samme Del, Pag. 1057, opgiver han ikke destomindre 1164 som Jarlens Dødsaar.

eller paa Gáreksey, naar han ikke var ude i Viking. Jarlen spaaede ham, at det engang vilde gaa ham ilde paa disse vilde Vikingtog, og bad ham slaa sig til Ro. Svein lovede ham, at det Tog, han vilde foretage dette Aar, skulde blive det sidste, saa vilde han leve i Fred Resten af sine Dage. Og det sidste blev det; thi netop paa dette Tog skulde hans Skjæbne ramme ham. Nær ved Dublin lokkede hans Fiender ham i en Fælde, idet de paa hans Vei til og fra Stranden grov en Groft, som de skjulte med Løv. Gamlingen faldt i med flere af sine Mænd og blev hugget ned. Dette skeede 1171. Saaledes endte «den sidste Viking».

Kort efter hans Død fik Orknøerne Besøg af en ung Mand fra Færøerne, der var paa Vei til Norge for at øve Storverk. Hans Navn var Sverre Sigurdsøn.

11. **Borgen paa Wire (Coppie Row).** Svein Asleifsons Søn Anders var gift med Frida, en Datter af Storbonden Kolbein Hruga, der gjennem sin Hustru Herbjørg var besvogret med Jarleætten. Han boede paa den lille Ø Vigr (Wire) ikke langt fra Gairsay. Anders blev saaledes Svoger til Kolbeins Søn, den senere saa bekjendte Biskop Bjarne. Paa denne Maade forenedes to af Øernes mægtigste Familier, Gáreksey-Ætten og Vigr-Ætten. *Borgen paa Wire.*

Kolbein Hruga lod omkring det 12te Aarhundredes Midte, altsaa paa Jarl Ragnvalds Tid, ifølge Orkn. S. opføre et Stenkastel paa Øen Vigr; det var «et godt Værn» («öruggt vigi»). Naar Munch siger, at Orkn. S. ikke udtrykkelig udtaler, at Kastellet stod paa Vigr, beror dette paa en korrumperet Text, idet man tidligere læste: «I þann tíma bjó einn ungr maðr í Eyjunum er Kolbeinn hruga hét,» mens Vigfusson istedetfor «ungr» læser «ívigr» d. e. «í Vigr»: «I þenna tíma bjó í Vigr í Orkneyjum Kolbeinn hrúga, Norœnn maðr.» Af Haakon IV's Saga Kap. 171 erfarer vi ligesaa bestemt, at Kastellet laa paa Vigr. Her heder det nemlig, at Snækoll Gunnesøn i 1231 efter Mordet paa Jon Jarl kastede sig ind i det Kastel, som Kolbein Hruga havde bygget paa Vigr og der udholdt en Beleiring. Det oplyses her ogsaa, at Kastellet var delt i en ydre og en indre Borg, idet det siges, at de Beleirede havde sin Kost og en Mængde Kvæg i det ydre Kastel (Forborgen).

Den fuldstændigste, men rigtignok aldeles ukritiske Beskrivelse giver Wallace os (Udg. af 1883 Pag. 31 f.), idet han ved Omtalen af de keltiske Mindesmærker siger: «De kaldes Pights houses, og somme af dem synes at have været Pikternes eller de Danskes Befæstninger og Residentser, mens de besad Landet. Der er endnu et af dem paa Øen Wyre, kaldet Castle of Cubberow eller rigtigere Coppie Row, som i det tyske Sprog (teutonick) betyder et Sikkerhedstaarn mod ydre Vold. Det er forskanset rundt om, men Intet af det er levnet undtagen Husets forste Etage. Denne danner en fuldstændig Firkant, Murene er 8′ tykke, stærkt byggede og cementerede med Kalk. Rummet indenfor Murene er vel 10′. Der er en bred Dor og en smal Spalte istedetfor Vindue. Om dette Cubberow fortæller Menigmand mange tossede Fabler, som ikke her skal med-

deles.» Saavel Cementeringen som den firkantede Form viser, at vi ikke her har med nogen piktisk Broch at gjøre.

Endnu mere end 100 Aar efter Wallaces Tid har Barry omkring 1800 seet Resterne af den indre Donjon, hvilken han beskriver som en paa Oens høieste Punkt liggende firkantet Bygning, 15′ paa hver Side og med 7′ tykke Mure. Denne ikke fuldt klare Beskrivelse kan kun forklares derhen, at de 15′ Længde er indre Maal; thi hvis de 15′ var ydre Maal, vilde Borgens Indre indenfor de 7′ tykke Mure blive 1′ paa hver Side. Han tilføier, at Murene bestod af store, stærkt sammenkalkede Stene, og at Kastellet var omgivet med Grave og Volde.

Alt er nu næsten helt jevnet med Jorden; men i Lokalsagnet er Kolbein Hruga gaaet over til at blive en Jætte ved Navn Cobbie Row, der kaster Sten efter Kirker o. lign. Navnet, en tydelig Forvanskning af Kolbein Hruga, er, som man ser, i senere Tider gaaet over paa selve Borgen. Et andet Sagn siger, at Øen Wire er dannet af den Baad, paa hvilken St. Magnus reiste til Egilsey.[1]

Peterskirken paa Wire.

12. **Peterskirken paa Wire.** Som ovenfor nævnt var Kolbein Hruga besvogret med Jarlehuset. Hans Hustru Herbjørg var nemlig en Søsterdatters Datter af Jarl Haakon Paalsøn (ikke som Vigfusson i sin Udgave af Orkn. S. Pag. 416 siger: Jarl Paal I's «granddaughter», men hans «granddaughters» Datter). Med hende havde Kolbein Sønnen Bjarne, der i Aaret 1188 blev Biskop over Øerne efter Bisp Wilhelm I's Efterfølger Wilhelm II (1168—1188). Biskop Bjarne, der maa have havt Eiendomme i Norge, da han skjænkede en Gaard, han eiede ved Dalsfjorden (Lysterfjorden) i Norge til Munkelivs Kloster, var en anseet Skald, og har digtet et Jomsvikingadrapa, hvoraf det Meste endnu er bevaret. Om dette Drapa siger P. A. Munch (N. F. H. III Pag. 457), at det viser, «at det norske Sprog for ham var ligesaameget Modersmaal som for Nordmændene og Islændingerne, og at han behandlede det med samme Lethed, ligesom og at Norges ældre historiske og mythologiske Sagn endnu paa hans Tid maa have været ligesaa bekjendte paa Orkney som i Norge selv og paa Island». Der staar paa Øen Wire en Kirke, som Munch ikke synes at have kjendt, men som er nøiagtig beskreven af Dryden (Fig. 62 og 63), og da dens Bygning synes at stemme med andre Kirkebygninger fra denne Tid, er det vel sandsynligt, at den skriver sig fra Øens geistlige Eier, med andre Ord, at den er opført af Biskop Bjarne, altsaa ca. 1200. Barry fortæller, at den er omgiven af en Kirkegaard, og Dryden siger, at den ligger midt paa Øen, altsaa nær Borgen, da Øen ikke er mere end 2 eng. Mil lang og 1 Mil bred. Kirkegaarden var endnu i Brug i 1870. Kirken staar uden Tag og er opfyldt af store Grusmasser. En stor Del af den søndre Væg er nedfalden saavelsom nogle Dele af de øvrige Vægge og Gavlernes Overpartier. Af Resterne at dømme synes disse Gavle at have været trappeformede ligesom paa Egilsey Kirke og Swendro Kapel. Kirken

[1] Barry Pag. 234.

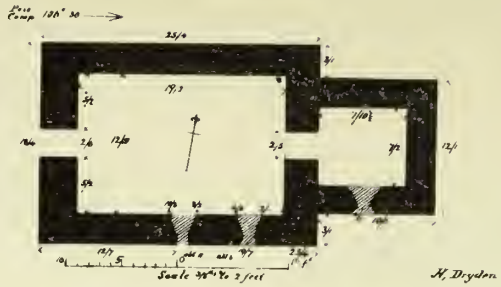

Fig. 62. Peterskirken paa Wire. Grundrids.

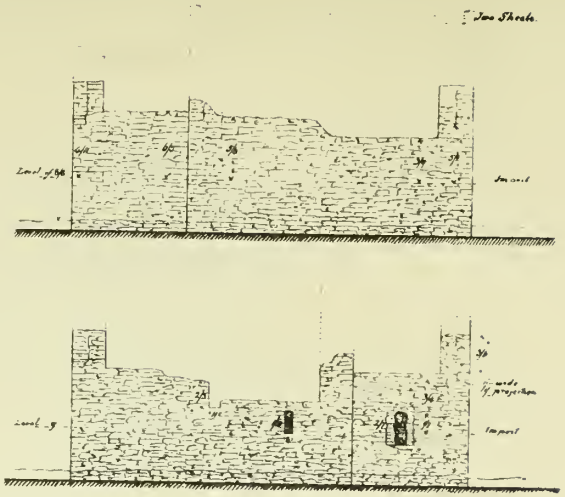

Fig. 63. Peterskirken paa Wire. Oprids fra N. og S.

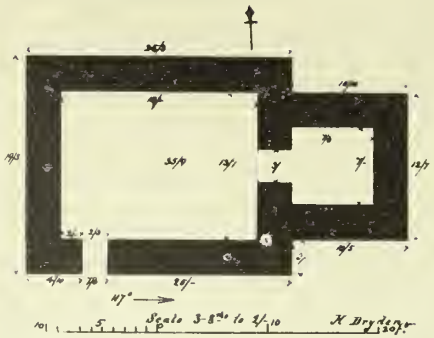

Fig. 65. Katharinakapellet ved Linton. Grundrids

Fig. 67. Perspektiv af Anlægget paa Enhallow, seet fra Syd.
Originaltegning af Joh. Meyer.

Pl. XXIV.	*Wire* 2. Fig. 64. Peterskirken paa Wire. Façade.

er bygget af graa Brudsten, der dog bryder i ret regelmæssige Former, hver Sten ca. 0,50 m. lang og 12 cm. tyk. Kirken bestaar af Skib med lavere og smalere Kor. Den er ikke noiagtig orienteret. Vestindgangen er rundbuet (Fig. 64), og Rundbuen er 12,5 cm. bredere end Afstanden mellem Imposterne; den træder altsaa tilbage fra disse i en Reces paa 6,75 cm. paa hver Side, ligesom Tilfældet var med Døren paa Egilsey-Kirken og med Hvælvet i Kirkekoret paa Westray. Buen er dannet af paa Ende satte, svagt kileformede Brudstene. Dørens Sider er parallele — ikke opad smalnende —, den er uden Anslag for nogen Dørfylding. Ligesom saa mange af de ældste norske Kirker er den uden Vinduer paa Nordsiden, og Skibet har paa Sydsiden kun et eneste Vindue, der er retliniet afsluttet og har en Lysaabning af ca. 0,60 m. Høide og 20 cm. Bredde, der indad udvider sig til ca. 0,75 m. Bredde. Korbuen (se Fig. 64 bagved Indgangsdøren) er aldeles nøiagtig lig Vestindgangen. En Antydning af Gavlskraaningens Ansats er endnu synlig i Nordøsthjørnet, og saa sent som i 1852 var den tilsvarende i Sydvesthjørnet tilstede. Paa Korets Sydvæg er Spor af et Vindue, der synes at have været rundbuet, 0,85 m. høit og ca. 28 cm. bredt, en Bredde, der indad udvider sig til 0,95 cm. Af Altar eller Altarsted sees intet Spor. Taget har sikkerlig været et aabent Spærreloft af Træ, dækket med Stenheller. Ogsaa Dryden henfører Kirken til 12te eller 13de Aarhundrede; men nogen nærmere Tidsbestemmelse lader sig ikke udlede af dens Former. Paa Øen kaldes Kirken Cobbie Rows Chapel paa Grund af dens Nærhed ved Borgen. Jo. Ben (1529) siger, at hele Øen Wire er indviet til Apostelen Peter (Udg. hos Barry Pag. 442), hvoraf følger, at Kirkens Navn er Peterskirken. Wallace har hørt, at St. Magnus skulde ligge begravet her.

Dimensioner: Hele Kirken ca. 11,77 m. lang, Skibets Bredde 6,01 m., ydre Maal, Skibets Længde 6,29 m., Bredde indre Maal 4,23 m., Høide til Mønen ca. 6,3 m., til Tagskjægget ca. 3,77 m., Korets Vægge ca. 3,61 m. høie, dets Længde 2,59 m., Bredde 2,35 m., indre Maal. Vestindgangens Høide til Imposten 1,61 m., Bredde 0,80 m., Murtykkelsen ca. 1 m.

Katharina-Kapellet ved Linton.

13. **Katharina-Kapellet ved Linton** (Shapinsay). Dette Kapel (Fig. 65), der ligger nær Søen paa Øens Sydøstkyst, har med Undtagelse af Dørens Plads en saa paafaldende Lighed med Peterskirken paa Wire, baade hvad Form, Bygningsmaade og Dimensioner angaar, at der er al Grund til med Dryden at henføre det til samme Tid som hin. Barry nævner kun, at der paa Øen findes Ruiner af et gammelt Kapel foruden nogle mig ubekjendte «katholske Kapeller af liden Betydning.» Kapellets Dedikation til Sta Katharina beror ifølge Dryden paa, at Linton Farm sagdes at udgjøre en Del af denne Helgenindes Kirkes Jordegods. Kapellet bestaar af Skib med lavere og smalere Kor og er næsten noiagtig orienteret. Murene staar i en Høide af ca. 2,33 m. ved Skibets Østende. Korbuen er bevaret; men af det Øvrige er kun en Hoide af henved 1 m. tilbage. Kapellet er bygget af Brudsten; Indgangen ligger paa Sydsiden nær Vestenden. Skjønt dens øvre Del er forsvunden, tør man dog antage, at den ligesom Døren

paa Wire har været rundbuet. Som denne er den uden Anslag. Om Vinduerne tor Intet siges. Korbuen er rundbuet og har ligesom paa Wire en Reces, der træder nogle cm. tilbage fra Imposterne. Af Korets Østvæg, der er retliniet ligesom paa Wire, staar kun ca. 0,66 m. tilbage; men endnu i Mands Minde stod Ostgavlen med et Kors paa Toppen.

Dimensioner: Længde 11,72 × 6,34 m. (Wire: 11,77 × 6,01 m.). Skibet 5,90 × 4,46 m., indre Maal (Wire: 6,29 × 4,23 m.), Vægtykkelsen ca. 1 m. (Wire: ca. 1 m.), Indgangens Bredde 0,87 m. (Wire: 0,80), Korbuen ca. 1 m. bred, Imposternes Høide 1,48 m. (Wire: 1,61 m.), Koret 2,46 m. × 2,30 m., indre Maal (Wire: 2,59 × 2,35 m.).

d. Det forsvundne Kloster paa Orkney.

Kapellet paa Hellisey.

14. **Kapellet paa Hellisey** (Ellerholm). Den skotske Kronist Johannes Fordun beretter i sin Scotichronicon VIII, 25 (1ste Del Pag. 474 i Edinb. Udg. af 1759), at en vis *Laurentius*, der havde været Abbed paa Orknøerne og var en Munk fra Melrose Kloster i Skotland, den 14de Mai 1175 valgtes til Abbed i sidstnævnte Kloster. («Et Laurentius quondam abbas in Orcadia, monacus Melrosensis secundo Idus Maii electus est in abbatem Melrosensem».) Der maa altsaa ved 1175 have været et Kloster paa Orknøerne. Noget saadant antydes ogsaa virkelig paa to Steder i selve Orkn. S. Da Ragnvald Jarl ved sin Ankomst til Vestrey 1136 havde hørt Messe i Kirken i Höfn, gik han ud paa Kirkebakken og fik her se et Tog af 16 Munke komme gaaende op imod Kirken. De bar lange Klæder og Tonsur. Han kvad da et Vers om den underlige Sæd, at Møerne her i Vesterled var skaldede, idet han herved sigtede til de lange Klæder og Tonsuren (Kap. 66, Vigf. 76).[1] Og i Aaret 1157 siges det ligefrem (Kap. 99), at Svein Asleifson paa sin Flugt fra Gáreksey for Jarl Harald tog et Fartøi, der tilhørte Munkene paa Hellisey (Ellerholm). Det er vel dette, der har forledet flere Oversættere til at gjengive en Linie i Ragnvalds ovennævnte Vers «sjá liggr út við élum ey» ved «ligger ude ved Hellisey», mens her i Virkeligheden ikke er Tale om noget Stedsnavn, men kun om, at denne Ø ligger ude ved Stormene, Ilingerne (élum). Vore nærmeste Undersøgelser maa nu rette sig paa det ikke uvigtige Spørgsmaal, hvor det Kloster kan have ligget, der ialfald i 1175 har eksisteret og havt en Abbed.

I det ovenfor citerede Kap. 99 nævnes virkelig Munkene paa Hellisey, den samme Ø, som Fordun (paa et andet Sted) kalder Heleneholm, tydeligvis en Forvanskning af det norske Helliarholm, Huleøen. Man skulde saaledes naturlig

[1] Denne Fortælling med tilhørende Vers staar paa dette Sted underlig abrupt og uden Sammenhæng med det Øvrige. Derimod gjentager ganske den samme Situation med de 16 Geistlige sig i 1138, da Ragnvald fra sin Borg ved Knarrarstad i Julen 1138 ser Biskop Jon af Atjöklar (Athole) komme op fra Stranden med sine 15 Ledsagere for at begive sig til Biskop Wilhelm paa Egilsey, «og de syntes dem underlige». Her synes da altsaa Versene i Virkeligheden at høre hjemme (Orkn. S. c. 71, Vigf. 81) og ikke ved Aaret 1136.

kunne ledes til at tro, at det af Fordun antydede Kloster maatte blive at søge paa denne Ø. Her findes imidlertid alene Grundvolden af et lidet Kapel, i hvilket Gudstjenesten rimeligvis har været besørget af Munke fra det Kloster, som virkelig har existeret et eller andetsteds paa Orknøerne, men af hvilket ialfald intet Spor findes paa denne Ø, om man end i vor Tid, vistnok ledet dertil af det nysnævnte Sted i Orkn. S. c. 99, har givet en liden Hustomt nærved Kapellet Navnet «the Monkhouse». Noget virkeligt Kloster kan denne Hytte ikke have været, men vel et tarveligt Tilhold for de Munke, der forrettede Gudstjenesten ved Kapellet. Af dette selv er kun saa utydelige Spor bevarede, at man ikke af dem med Sikkerhed tør drage Slutninger om Bygningens Alder, Form eller Konstruktion. Vi tør kun sige, at den kan have været til i 1157.

Klosterruinen ved Stromness.

15. Klosterruinen ved Stromness. Maa vi saaledes forlade Hellisey uden der at have fundet det af Fordun nævnte Kloster, er vi altsaa nødt til at se os om andetsteds for at finde dets Plads. Det Eneste, vi med Sikkerhed tør sige om Klostret, er, at det har været et Cistercienserkloster; thi da Laurentius havde været Munk i Melrose og blev Abbed i Melrose, der var et Cistercienserkloster, maa ogsaa det Kloster paa Orkney, i hvilket han i Mellemtiden havde været Abbed, have tilhørt den samme Orden. Cistercienserordenen var dengang ikke gammel: stiftet 1098 var den først kommen til Norge henved 1146. Den var, som bekjendt, en Fornyelse af Benediktinerordenen, og alle norske Klostre før det sidstnævnte Aar er rene Benediktinerklostre. P. A. Munch[1] gjætter paa, at muligens den af Thorfinn Jarl grundlagte Kristkirke i Birgsaa kunde have staaet i Forbindelse med et Konvent af Ciserciensermunke fra Melrose, ligesom Biskopstolen paa Man en tidlang stod i Forbindelse med eller betragtedes som tilhørende Cistercienserklostret i Furness i York Erkebispedømme. Men der findes ialfald intet Spor af og ingen Tradition saa lidt som noget skriftligt Vidnesbyrd om noget saadant.

Paa et andet Sted[2] udtaler Munch den Hypothese, at Klostret muligens har ligget paa Egilsey, hvad der da skulde have havt Sammenhæng med Bisp Wilhelms Ophold paa Øen 1135—1138. Men ligesom vi har seet, at dette Ophold vistnok var foranlediget af ganske andre Forholde, saaledes ved Munch heller intet andet Sted at anvise Munkene til Bolig paa denne Ø end — Egilseykirkens Rundtaarn, hvad der neppe vilde have faldt ham ind, hvis han havde besøgt Stedet og seet den Omkreds af 2,50 m. Diameter, til hvilken baade Abbed og Munke isaafald skulde have været henviste. Det er desuden ikke troligt, at Øerne skulde have havt et Cistercienserkloster 10 à 11 Aar tidligere, end noget saadant vides anlagt i Moderlandet.[3]

En moderne Tradition har knyttet Navnet «Klostret» — «The Monastery» — til en Ruin paa Mainlands Sydvestspidse nær Byen Stromness, hvor der i gamle

[1] Saml. Afh. III Pag. 102.
[2] l. c. Pag. 104.
[3] Lyse Kloster grundlagt 1146, Hovedøen 1147.

Dage maa have ligget en Gaard Straumnes. I Literaturen omtales noget saadant Kloster dog intetsteds, for Navnet med Et dukker op Aar 1842, og paa Karterne har jeg ikke fundet det angivet for 1881. I 1842 anføres:[1] «Paa Kirkegaarden (ved Stromness) er der en Ruin af en gammel Kirke, der sandsynligvis er reist, mens Katholicismen herskede, *eller kanske i en senere Periode.* I dens Nærhed er der Rester af en Bygning, som oprindelig maa have optaget et betydeligt Grundareal, og antages sædvanlig for at have været et Munkeanlæg, hvorfor det kaldes «Monk's house».» Dette Anlæg, som jeg besøgte under mit Ophold paa Øerne, bestaar af en eneste, meget høi, men uartikuleret Mur (Stat. Acc.'s «Kirke») og af en Sydost for denne beliggende mindre og lavere Murmasse, der begge kun tilkjendegiver sig som Dele af geistlige Bygninger derved, at de ligger paa en Kirkegaard. Denne er efter Gravskrifterne at dømme mindst 200 Aar gammel, og dens af Grave gjennemfurede Jord giver intet Haab om, at man her kan gjøre yderligere Fund. Den store, vinduesløse Mur, der er opført af den sædvanlige Lerskifer, indeholder Intet, der kan oplyse om Tiden for dens Opførelse; men de svære Dimensioner, der staar i en afgjort Modsætning til Øernes fleste øvrige Bygninger i Lerskifer fra det 12te Aarhundrede, synes mig bestemt at maatte henføre den til en langt senere Tid.

Udtrykket «Abbas in Orcadia» taler paa den ene Side om et ordnet Klostervæsen paa Øerne ved 1175; men paa den anden Side synes Udtrykket «in Orcadia» uden Angivelse af Klostrets Navn at antyde, at der ved 1175 kun har været *ét* Kloster paa Øerne. Dette udelukker jo ikke, at der henimod Middelalderens Slutning kan have været flere, selv om de ikke har efterladt andre Spor end et Navn og en Murrest, og Stat. Acc. mener jo endog, at Kirkemuren *kan* være yngre end Reformationen (d. v. s. 1558). Jeg tror ikke, at man ad andre Veie kjender noget til et Kloster ved Stromness; men selv om saa skulde være, kan det dog visselig ikke føres saa høit op i Tiden som til 1175, og vi bliver saaledes tvungne til at fortsætte vor Vandring for at søge Pladsen for hint Kloster «in Orcadia».

Cistercienserklostret paa Enhallow og dets Kirke.

16. **Cistercienserklostret paa Enhallow og dets Kirke.** Øerne Hrossey og Hrolfsey (Mainland og Rowsay) adskilles ved et Sund, Evjesund, i hvis Midte en liden langstrakt Ø, bevokset med lavt Buskads, deler Sundets Bølger, som her i stærk Strøm («Røst») iler ned mod Kirkwallbugten. Det er Øen Enhallow eller Eynhallow. Da vi paa Reisen fra Birgsaa til denne Ø efter at have fulgt Mainlands ensformige nordre Kyst, hvor Atlanterhavet den hele Tid brusede ved vor Fod, dreiede om Costaheads vilde Klippefremspring, og Udsigten aabnede sig over Evjesundet, mødte vort Øie et storartet Naturskuespil. Skjønt det var blikstille, var Sundets Bølger i fuldt Oprør og sprøitede med skumhvide Toppe høit op paa Strandsiderne. Min Reisefælle gjorde en mismodig Bemærkning til vor Kusk om, at det idag neppe vilde være muligt at seile over til Enhallow;

[1] Stat. Acc. Pag. 29.

men han svarede ved at pege med sin Pisk henover Øens Sydspidse, — og til min Overraskelse saa vi Vandet i Sundets nedre Del brede sig som en blikstille Flade, hvor snarere Vindstille end Bølgegang skulde kunne hindre Overfarten. Aarsagen til det overraskende Naturskue var mig snart klar: «Hvad vælter de Bølger i stille Veir?»

Naar Strømmen presser sig ind fra Atlanterhavet i det trange Løb mellem Øerne og brydes over de undersøiske Grunde, der fylder Strøget mellem Mainland og Enhallow, reiser der sig stærke Hvirvler med fraadende Skumtoppe selv i blikstille Veir; men idet Strømmen har passeret Enhallow, og Sundet udvider sig Syd for Øen, danner der sig en smul Evje, som drager over mod Rowsay og tydeligvis har givet Navn til Sundet og til Kirkesognet paa Mainlands Østside, Evie, hvor i Sagntiden den fra Frithjofssagaen kjendte, fabelagtige Jarl Angantyr skal have resideret. Den lille Øs Nordside ser altsaa over de brusende Strømhvirvler op mod det mørke Costahead, mens dens Sydside med det smule Vand mod Øst ser over til det smilende Vestnes paa Rowsay, mod Vest til det ikke mindre venlige Evie paa Mainland — et Natursceneri af lokkende Skjønhed, rigtig saadant et, som Middelalderens Munke brugte at vælge for sine Klosteranlæg.

Øens Navn Eynhallow peger i samme Retning; thi det viser tilbage paa Øens middelalderske norske Navn: Eyin helga — den hellige Ø, og den bærer visselig ikke for Ingenting dette Navn, det samme, hvormed selve Centret for det irske Munkeliv, St. Columbas hellige Ø Jona, af de Norske betegnedes.[1] Selve dette Navn tyder saaledes ligefrem paa et Klosteranlæg paa Enhallow; thi en blot og bar Kirke vilde vel kun have givet Øen Navnet Kirkeøen, mens den ligefremme Overførelse af Navnet Eyin helga fra Jonaklostrets Ø bestemt antyder et tilsvarende Anlæg her. P. A. Munch kjender ikke til Bygninger paa Enhallow og mener, at Øen har faaet sit Navn Eyin helga mere «fra Traditionen om dens Jordbunds Hellighed end fra nogensomhelst paa den opført hellig Bygning eller Indretning». Ganske i Modsætning hertil maa jeg efter det Fund, jeg tror at have gjort paa Øen, hævde, at Sagnet om Jordbundens Hellighed *netop* maa udledes fra de paa Øen værende «hellige Bygninger og Indretninger»; thi for at sige det med ét Ord: Jeg tror her at have fundet det af Fordun antydede, men forøvrigt forsvundne Cistercienserkloster paa Øerne. Det var Øens Navn, der først ledede min Tanke i denne Retning, og jeg har fundet denne Tanke bekræftet i alle Enkeltheder ved, hvad Øen selv viste mig.

Enhallow laa udenfor Kredsen af Munchs personlige Undersøgelser paa Øerne, der indskrænkede sig til Mainlands sydlige Del, Stromness, Orfir og Stenness. Thi Opdagelsen af selve Kirken paa Enhallow, som strax skal omtales, synes at være gjort før hans Besøg paa Øerne, og havde han betraadt Enhallow, vilde det neppe undgaaet hans skarpe Blik, at der istedetfor at savnes «hellige Bygninger og Indretninger» netop fandtes meget fremtrædende saa-

[1] Se Peder Claussøns Oversættelse af Inges Saga.

danne Bygninger paa Eyin helga. Mærkeligere er det, at heller ikke Dryden, der kjender og har beskrevet selve Kirken, har havt Øie for Betydningen af de denne omgivende udstrakte Anlæg. Det kan kun forklares derved, at han ikke har kjendt vore smaa norske Klosteranlægs Udseende og enten har anseet de tydelig middelalderske Grundmure for Rester af keltiske Pilgrimshuse eller for nyere Tilbygninger.

Oen har ogsaa virkelig lige til den nyeste Tid været anseet for hellig Jord, og Sagnet siger, at Rotter og Mus ikke kan trives paa Øen, og at der, «naar Kornet blev skaaret efter Solnedgang, flød Blod af Straaet».[1] Det var dog ikke nok med, at Rotter og Mus efter Sagnet ikke kunde trives her; men det er faktisk, at heller ikke Menneskene har kunnet trives paa Øen, hvorfor den i den sidste Menneskealder er ubeboet. «Det var gode, skikkelige Mennesker», sagde den gamle Sømand, der satte os over til Øen, og som selv kunde erindre dens tidligere Beboere. «Men de var altid syge og daarlige», lagde han til — «der var ikke Hold i dem.» Endelig — sandsynligvis i 1840-Aarene — udbrød der en smitsom Feber iblandt dem, og da Mr. Balfour, som eiede Øen, antog, at Sygdommen havde sin Grund i usunde Boliger, vilde han rasere den Huslænge, i hvilken Folkene boede; men da man tog Taget af Husene, viste det sig til Alles Overraskelse, at de havde boet i en gammel Kirke, der synlig var fra den norske Tid. Indbyggerne blev nu førte andetsteds hen, og Kirken blev blotlagt og undersøgt. Men man var, som sagt, blind for alle dens Omgivelser; Dryden har vel givet os et Prospekt af det hele Bygningskomplex, men har hverken optaget nogen Grundplan af dette eller omtalt det i sin Text. Det er ganske vist et kompliceret og ikke overalt lige let forklarligt Anlæg, som her ligger foran os; men jeg tager dog ikke i Betænkning at erklære det for et Klosteranlæg (Fig. 66—68).

Vi vender os da først til Kirken selv. Den er i sin oprindelige Form sikkert ældre end Aaret 1175, da der i den forekommer meget primitive Former, t. Ex. den saakaldte sachsiske Bue; men efter dette Aar har den faaet nye Tillæg; saaledes danner selve Korbuen, der tydelig er yngre end Skibet, en gothisk Spidsbue. Men denne kan ikke tænkes indført paa Øerne før ca. 1200. Kirken ligger omtrent 200 m. fra Øens sydvestre Kyst og dannede, da den gjenopdagedes, et Komplex af 4 Boliger, hvor 4 Familier levede. Naturligvis havde Kirken i den Tid, den benyttedes som Familiebolig, undergaaet adskillige Forandringer, der dog vistnok alle lader sig paavise. Navnlig var Altarpladsen i Korets retliniede Østvæg bleven forvandlet til en vældig Kamin, hvis Røgfang og Grue endnu er synlige i Muren.

Kirken er opført af graa Brudsten i Stykker af 0,33—0,66 m. Længde og af en Tykkelse, der varierer mellem 0,16 og 0,05 m. Den er næsten nøiagtig orienteret og bestaar af 3 Dele: Forhal, Skib og et lavere og smalere Kor.

[1] Jo. Ben. 1529.

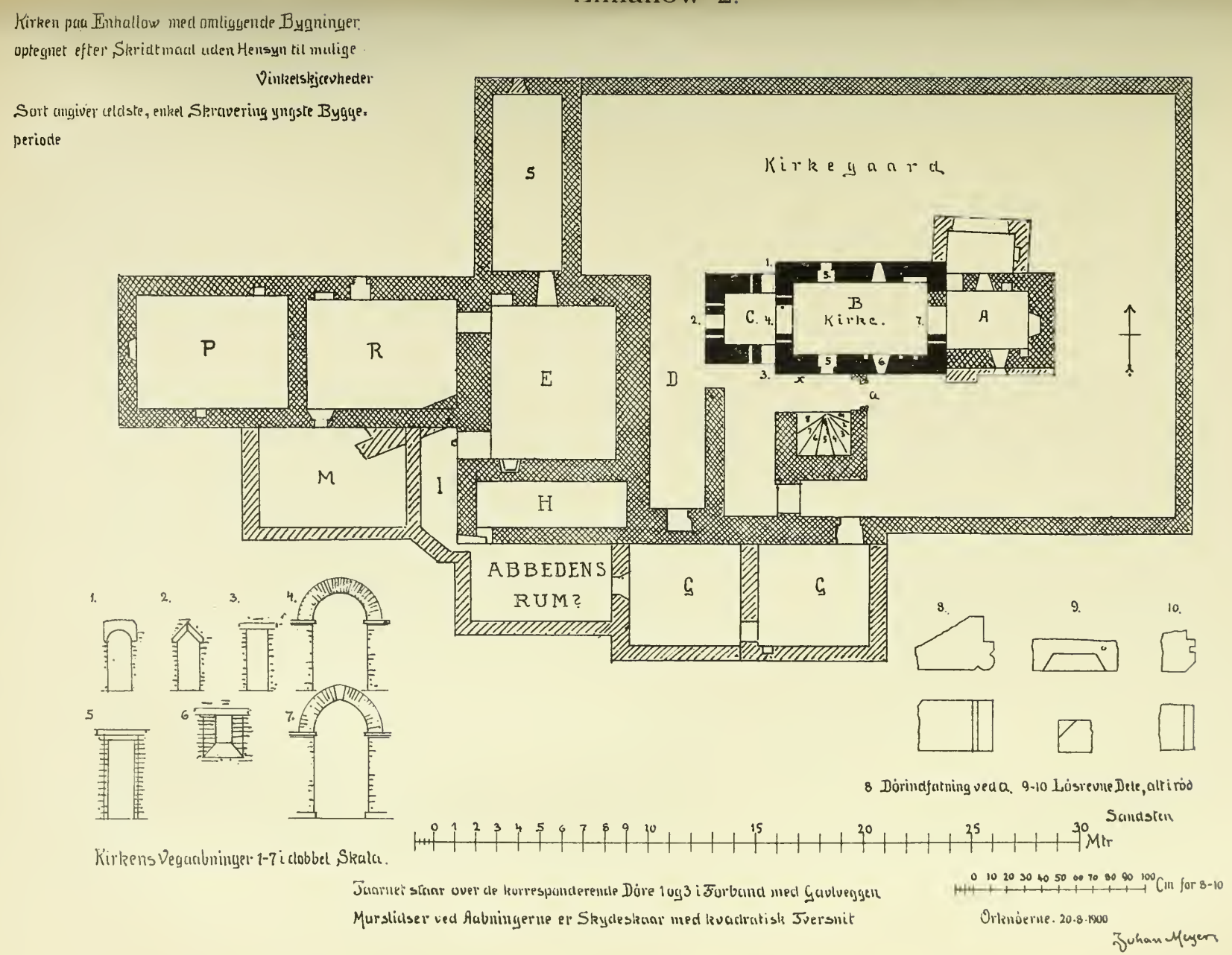

Fig. 66. Kirken og Klosteranlægget paa Enhallow. Grundrids og Detaljer.

Originaltegning af Joh. Meyer.

Vi træder ind i Kirken fra Vestsiden. Den første Familie havde beboet den næsten kvadratiske *Forhal* (C.), der er noget smalere end Skibet. Den forbindes med dette ved en rundbuet Dør (4) af ca. 1,33 m. Bredde, og midt imod denne Dør ligger paa Vestvæggen Hovedindgangen, (2) en meget smal Port, overdækket af to Stenheller i s. k. sachsisk Bueform. Den gjør Indtryk af høi Alder og tilhører sikkert Kirkens ældste Dele. Eiendommeligt er det, at den synes fuldstændig at være undgaaet Drydens Opmærksomhed. Den findes ikke afsat paa hans Grundplan og ikke omtalt i hans Text. Sandsynligvis er den først bleven opdaget og aabnet, efterat Dryden omkring 1870 havde afsluttet sine Undersøgelser; men herom har jeg ikke kunnet faa nogen sikker Underretning. I Nord og Syd findes to Aabninger af samme Bredde som Vestindgangen næsten klods indimod Østvæggen. Den nordre Aabning (1) er afsluttet ved en Rundbue af huggen Sten, den søndre (3) har flad Overligger. Smaa firkantede Huller tværs igjennem Muren, vistnok Skydehuller, findes baade vestenfor disse Aabninger lige mod Vestmuren, paa denne selv paa begge Sider af Indgangen og ind imod Skibet paa begge Sider af Forhallens østre Indgang. Et lignende Hul sees paa søndre Side af Korbuen; de er alle anbragte i Anlægshøide; i de farefulde Tider var Kirken et Forsvarsverk. Forhallen har utvivlsomt baaret et Taarn; men de tynde Vægge i Forbindelse med den Omstændighed, at Taarnet er helt forsvundet, gjør det sandsynligt, at dette har været af Træ.

Dryden, der, som sagt, ikke kjender Vestindgangen, benægter Tilværelsen af Taarn over Hallen, idet han i denne formoder Kirkens oprindelige Kor, hvorved altsaa Kirkeindgangen skulde ligget under den nuværende Korbue, der saavelsom Koret selv er yngre end Aar 1200. Men Opdagelsen af den faktisk existerende Vestindgang tilintetgjør denne Antagelse, der desuden vilde medføre, at Kirken istedetfor som ellers at være orienteret, skulde været lagt fra Øst (Indgang) mod Vest (Kor), altsaa været «occidenteret», hvad der ikke er sandsynligt. Den anden Familie synes at have beboet Skibet.

Skibet (B.) har i Vestmuren mod Forhallen den nævnte rundbuede Indgang (4) og derhos paa Nord- og Sydvæggen henimod disses vestlige Ende en Indgangsdør. Begge disse Døre (5) synes mig at tilhøre det oprindelige, kirkelige Anlæg. Anslaget og Trærammen for en Dørfylding kan derimod muligens tilhøre det senere verdslige Anlæg. Begge Døre er retliniet afsluttede og Posterne perpendikulære. Østenfor Dørene har Skibet et Nordvindue og et Sydvindue, (6) begge retliniet afsluttede. Skibets nordøstre Hjørne frembyder visse Mærkeligheder; saaledes viser Nordvæggen os et stort kvadratisk Repositorium, 1,20 m. høit, 1,20 m. bredt og 0,50 m. dybt. Dets Bund ligger 1,16 m. over Gulvet. Lige i Hjørnet sees derhos Spor af en Opgang til et Rodeloft over Koret i Lighed med, hvad vi tror at have fundet i Kirkerne paa Deerness og Birgsaabrochen. Den tredje Familie har beboet Koret og et til dette i senere Tid føiet mindre Rum.

Koret (A.) aabner sig mod Skibet gjennem den store, forhen nævnte, spidsbuede Korbue, (7) der vistnok rigtig af Dryden ansees for at være yngre end Skibet.

Den er udført af huggen Sten og har i Imposten en Abakus af rød Sandsten. I Korets nordre Væg sees en retliniet afsluttet Dør, der dog visselig tilhører det verdslige Anlæg og er brudt ud for at skaffe den Familie, der beboede Koret, en fri Indgang gjennem et samtidig udenfor Døren opført nyere Rum af næsten kvadratisk Form. Korets Sydvæg og den retliniede Østvæg har i nyere Tid modtaget en ydre Forstærkningsmur. Korets Sydvæg er yderligere forstærket med en ydre Stræbepille, der synes at tilhøre det oprindelige Anlæg, mens de to lignende stærke Stræbepiller paa Sydsiden af Skibet er fra nyeste Tid, vistnok endog opsatte efter Kirkens Opdagelse til Støtte for de svage Partier af Muren (se Fig. 3). Som ovenfor nævnt er den østre Korvæg forvandlet til Ildsted og Kamin. Et retliniet afsluttet Vindue findes paa Nordvæggen og et lignende paa Sydvæggen. Kirken har tydeligvis ikke været hvælvet, men havt aaben Tagstol.

Men vi er endnu ikke færdige med den eiendommelige Kirke. Gaar vi tilbage til Skibet og træder ud gjennem dettes søndre Dør, møder os et sælsomt Anlæg. Det er et lidet, firkantet Rum, der ikke er bygget i Forbånd med Kirken (Fig. 69). Dets Rester løfter sig nu kun til ca. 2 m. Høide. Rummet har tydeligvis havt sin Indgang fra Østsiden (a) klods i Kirkens Væg, lige østenfor Skibets Syddør. Nærmest Kirken danner Rummet en smal Gang, mens dens søndre Del optages af en Vindeltrappe, af hvilken nu kun ofte Trin er bevarede, men som viser, at denne Forbygning har været meget høiere; thi i sin videre Svingning maa Vindeltrappen være kommen op over Skibets søndre Indgangsdør (ved X), støttende sig til Skibets Væg, og det Hele er saaledes rimeligvis Fod stykket til et Klokketaarn, da det formodede Vesttaarn af Træ neppe har været skikket til at bære Klokkerne, men kun har været et Slags Vagttaarn over Forhallen, der jo med sine Skydehuller fuldkommen gjør Indtryk af et Forsvarsverk. Klokketaarnet synes at have været af yngre Datum end Kirken selv, rimeligvis samtidigt med Korbuen og Koret; thi den røde Sandsten, der forekommer hist og her i disse Dele, findes ogsaa i Taarnfoden.

Dimensioner: Kirkens ydre Længde 17,27 m., ydre Bredde 5,41 m. (7,70'?). Skibets Længde 6,72 m., Bredde 3,93 m. (indre Maal). Forhallens Længde 2,54 m., Bredde 2,43 m. Korets Længde 4,10 m., Bredde 2,54 m., Vægtykkelse 0,82 m. Skibets formodede Taghøide ca. 6 m., nordre Rum ved Koret 2,62 m. × 2,46 m.

Det synes af det Ovenanførte, som om Kirken ved Begyndelsen af den gothiske Stilperiode, altsaa vel ca. 1200, i Harald Maddadhsøns sidste Tid, har faaet nyt Kor og Klokketaarn, og det forekommer mig sandsynligt, at Opførelsen af disse Dele maa være samtidig med de fleste af de mærkelige Anlæg, der i det Følgende skal beskrives. Vi betræder

Klostret. Dette Anlæg, hvis Murrester snart helt skjules mellem Krat og høit Græs, snart hæver sig i en hel Etages Høide, er hist og her vanskeligt at forfølge i Sammenhæng. Det omgiver Kirkens søndre og vestre Side og vil, naar man giver sig til at forfølge det i alle Detaljer, tilsidst aabenbare en

Enhallow 3.

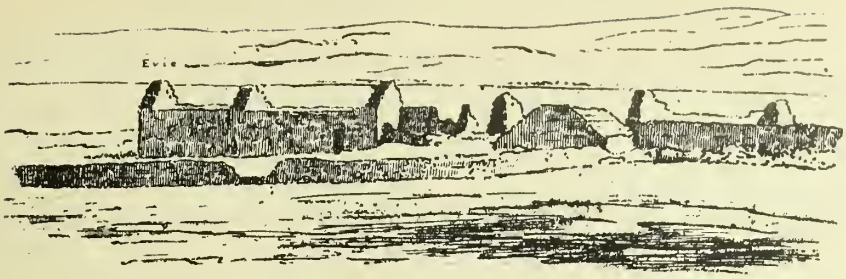

Fig. 68. Anlægget paa Enhallow. Perspektiv fra N.

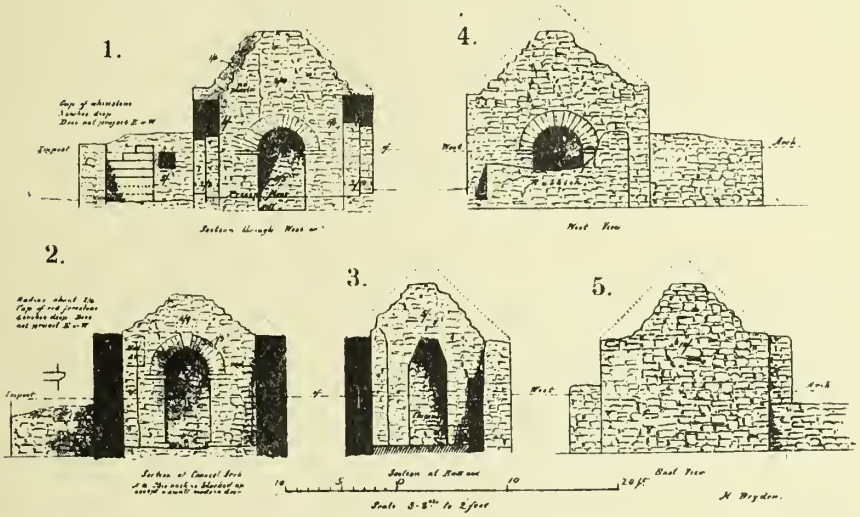

Fig. 69. Anlægget paa Enhallow. 1. Snit gjennem Trapperummet mod V. 2. Tværsnit mod Ø 3. Tværsnit gjennem Koret mod Ø. 4. Oprids af Vestfronten. 5. Oprids af Østfronten

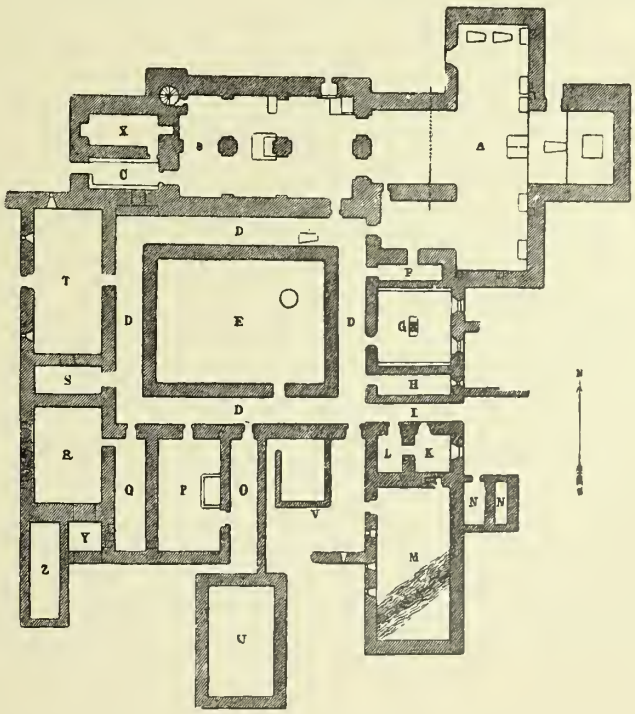

Fig. 70. Grundplan af Hovedøens Kloster i Norge

tydelig, ja slaaende Lighed med et regulært, skjønt primitivt norsk Kloster-anlæg, og det er i disse Murrester, jeg antager, at vi har at søge det Kloster-anlæg, som Abbed Laurentius forlod i 1175, men som kort efter har været underkastet en fuldstændig Ombygning samtidig med Opførelsen af Kirkens Korbue og Klokketaarn. Navnlig med Hovedøens Cistercienserkloster vil det Anlæg, vi nu betræder, vise paafaldende Ligheder (Fig. 70).

Omkring Kirkens nordre og østre Side strækker sig i nogen Afstand fra denne en rektangulær Mur, overalt parallel med Kirkens Mure. Den synes aldrig at have været synderlig høiere, end den nu viser sig, og den angiver sig tydelig som Kirkegaardsmuren, der altsaa her har samme Beliggenhed i Nord og Øst for Klosterkirken som ved de norske Klostre (t. Ex. Utstein, Lyse, Selje). Denne Murs Alder tør jeg ikke bestemme, ligesaalidt som jeg om de tre Rum, der Syd for Klokketaarnet støder op til dette, tør sige Andet, end at de er af sen Oprindelse. Det tør dog ansees som sandsynligt, at deres Mures Retning angiver Linien for ældre Mure.

Derimod ser vi i Flugt med disse Mure Vest for Kirken et Komplex af Rum, der utvivlsomt synes mig at maatte henføres til Middelalderen og i det Væsentlige maa være samtidigt med Kirkens Kor, altsaa fra ca. 1200. De strækker sig baade mod Nord og Syd langt ud over Kirkens Længdemure. Gaar vi igjennem Kirkens Forhal og træder ud igjennem Vestindgangens sachsiske Bue, ligger der hinsides en lav Tværmur, der maa have baaret en aaben Arkaderække, foran os en firkantet Gaard omtrent af Kirkens Bredde. Gjennem den nævnte Dør har altsaa Munkene havt sin Indgang til Kirken og har maaske benyttet Forhallen som et Slags Munkekor, mens Menigheden har havt sin Adgang til Kirken gjennem Klokketaarnets Fod og Skibets i denne aabnede søndre Dør. Denne kvadratiske Gaard — som i Anlæggets verdslige Periode maa have været dækket med Tag, da der findes et nyere Ildsted i den søndre Væg, — har da vistnok været *Klostergaarden* (E.), der ialfald mod Øst har havt en Side af en Korsgang (D.). Som sædvanligt har Klostergaarden paa de tre Sider været omgiven af Klostrets forskjellige Bygninger.

Gaar vi over til et Forsøg paa at disponere Klostrets Rum, vil vi finde dets Anlæg i høi Grad stemmende med de norske Klostres. Det sydøstligste Rum, der ligger Syd for Kirken og Sydøst for Korsgangen, og hvis nyere Mure nu deler det i to, har formodentlig været Klostrets *Konventstue* (G.), og det næste Rum mod Vest paa Korsgangens Sydside har da formodentlig været *Talestuen* (Parleatorium (H.)), der isaafald i Lighed med Anlægget paa Hovedøen, paa Selje og Lyse Kloster har ligget ved Siden af Konventstuen og ligesom denne til-venstre for den fra Kirken Udtrædende. I flere af de norske Klostre følger efter Parleatoriet en smal Gang, der mellem dette Rum og Økonomirummene har ført ud i det Frie, visselig Indgangen for de Lægfolk, der i Talestuen skulde stedes til Samtale med Klosterbrødrene. Ogsaa denne *Gang* (I.) gjenfinder vi i Klosteranlægget paa Enhallow mellem Talestuen og det følgende Rum. Dette

næste Rum viser sig paa de tre Sider at have nyere Mure; men dersom disse angiver Retningen for ældre Mure, har her ligget et Rum, hvis Plads fuldkommen svarer til det Hjørnerum i Hovedøens Kloster, der sædvanlig betegnes som «Dormitorium» (M.). Dette Navn er imidlertid meget tvivlsomt. Jeg skulde nærmest ville gjætte paa, at dette Rum var Refectorium paa Enhallow.

Ved Siden af dette Rum og midt for Indgangen til Kirken ligger saa et Rum (R.), der fuldkommen svarer til Hovedøens Bryggerhus og Kjøkken, og bagenfor dette, skydende ud over Klosteranlæggets Firkant, sees et Rum, der nøiagtig svarer til det «Udhus» paa Hovedøen, der ganske paa samme Maade som paa Enhallow skyder ud over Anlæggets Firkant (P.). Abbedens Rum bliver rimeligvis at søge Syd for Talestuen. Klostergaardens fjerde Side indtages endelig af et Rum, der svarer til Hovedøens formodede Hospits (S.), — kun lægger denne Afdeling paa Enhallow sin korte Side mod Klostergaarden, mens det tilsvarende Rum paa Hovedøen vender Langsiden mod Korsgangen. Det staar i sin fulde Høide med Gavle og Vægge, men ligesom Kirken uden Tag og har muligens i senere Tid tilligemed E. udgjort Bolig for den fjerde Familie. Gavlen ind mod Klostergaarden viser, at det Rum, vi kalder saa, virkelig har været en Gaard og ikke et oprindelig bedækket Rum.

I Hjørnet mod Sydvest (E. til M.) sees Rester af en gammel Mur, der løber i skraa Retning mod hele det øvrige Anlæg. Jeg skulde formode, at dette er en Levning af det ældre, efter 1175 ombyggede Anlæg — dog tillod Tiden ikke nærmere Undersøgelse.

Ikke blot i Henseende til, hvad der findes, men ogsaa til, hvad der mangler, er Overensstemmelsen med de norske Klostre ret mærkelig. I intet norsk Kloster findes det mindste Spor af Munkeceller, og heller ikke paa Enhallow findes nogen Antydning til saadanne. Rimeligvis har de her ligesom i Norge befundet sig i en øvre Etage; dog viser den Del af Klostret, som svarer til Hovedøens Hospits, en enetages Bygning, hvis Mure og Gavle som sagt endnu staar i sin fulde Høide.

Selvfølgelig er de Benævnelser paa de enkelte Rum, som vi her fra Hovedøen har overført paa Enhallowklostret, rent hypothetiske; heller ikke paa Hovedøen er jo Rummenes Bestemmelse sikker. En hovedsagelig Afvigelse fra Anlægget paa Hovedøen, Selje og Lysekloster maa dog mærkes: Mens Klosteranlægget i alle de norske Klostre ligger Syd for Kirken, ligger det paa Enhallow Vest for denne. Grunden til denne Afvigelse er dog ikke vanskelig at se og maa tydeligvis søges i Øens Terrainforholde. I Syd for den orienterede Kirke hælder Terrainet stærkt ned mod Søen, hvad der vilde gjøre store Underbygninger nødvendige, hvis Klostret skulde holdes i samme Niveau som Kirken; og et skraanende eller lavere liggende Plan for Klostret vilde jo frembyde mange Ubekvemheder. Derimod ligger Terrainet Vest for Kirken i samme Niveau som denne og maatte altsaa fortrinsvis egne sig for Anlæg af Klostrets Bygninger.

Det her skildrede Anlægs gjennemførte Overensstemmelse med de norske Klostres, saaledes som den her er paavist, gjor det for mig indlysende, at vi her virkelig staar i det forsvundne Kloster paa Orknøerne, hvis Abbed i 1175 forflyttedes til Melrose omtrent samtidig med de nuværende Klosterbygningers Opforelse, og hvis oprindelige Anlæggelsestid da rimelig ogsaa falder sammen med Hovedoens og Lyseklosters i 1140-Aarene. Dets Forbindelse med Melrose viser, som sagt, at det ligesom hine to norske Klostre var et Cistercienserkloster, hvad der ialfald ikke modsiges af Korets retliniede Afslutning, der udmærker alle Cistercienserkirker. Udgravninger paa Stedet vilde kunne bringe vigtige Oplysninger for Dagen, saaledes, hvorvidt Folkenes Sygelighed har hængt sammen med de omkring og maaske under Kirken og Klostergaarden forekommende Grave.

Klostret maa være ophævet længe før Reformationen, da Jo. Ben (1529), der levede før Katholicismens Ophør paa Øerne (1558), Intet har at berette hverken om Kirken eller om det Kloster, der saa fyldestgjørende forklarer Øens Navn: Eyin helga.

e. Spredte Mindesmærker paa Øerne.

Spredte Mindesmærker

17. **Bygninger paa Papa Westray og Westray samt paa Mainland.** Ved Jarl Ragnvalds Dod var Harald Maddadhson bleven Enehersker paa Øerne; Orkney saavelsom Hjaltland og Katanes tilhorte ham; men skjont der nu paafulgte en Række fredelige Aar, blev hans Livs Aften ikke mindre stormfuld, end hans Ungdom havde været. Under Sverres Kamp for Magten i Norge havde der reist sig et Parti mod ham, der blev udrustet fra og havde sit Tilhold paa Orknoerne, og som derfor kaldtes Eyskjægger. Harald Jarl synes ikke at have gjort nogetsomhelst for at hindre dette; Sverre var jo endnu ikke hans erkjendte Landsherre. Da nu imidlertid Sverre blev den Seirende i Kampen og truede Jarlen med Straf, maatte Harald Jarl i 1195, da han altsaa allerede var en gammel Mand paa 62 Aar, reise over til Norge for, ledsaget af Biskop Bjarne og flere andre af sine Stormænd, at gjøre Knæfald for Kong Sverre i Bjorgvin. Kongen lovede ham vel Tilgivelse, men fratog ham Hjaltland, som i Virkeligheden aldrig mere blev forenet med Orknøerne, om end baade Jarlen og hans Efterfølgere benyttede Leiligheden ved Sverres Død og de paafølgende Uroligheder for at drage Shetlandsøernes Revenuer til sig.

Neppe var Harald vendt tilbage fra denne ydmygende Reise, før der i 1197 opstod nye Vanskeligheder som Folge af, at der reiste sig en ny Prætendent til Jarledømmet. Ragnvald Jarl havde efterladt sig en Datter Ingegerd, som var bleven gift med den orknoiske Stormand Erik Slagbrelle, og deres Søn Harald, der i Modsætning til den gamle Jarl Harald kaldes **Harald Unge**, havde allerede af Kong Magnus Erlingsøn under et Besog i Norge faaet Lofte

om sin Bedstefader Ragnvald Jarls Halvdel af Orknoerne. Ovenikjobet var han af den skotske Kong William bleven forlenet med Katanes, som den gamle Harald ansaa for sin retmæssige Eiendom. Da den unge Jarl nu tog Katanes i Besiddelse, blev det den Gamle for meget, og Vaabnene maatte afgjøre Sagen. Kampen blev skarp, men kort. Harald Maddadhsons Mænd blev vistnok slagne ved Inverness, men kort efter blev Harald Unge fældet i et Slag ved Thurso 1198 paa det Sted, hvor nu Harolds Tower reiser sig lidt Ø. for Byen. For at tugte den opsætsige gamle Jarl henvendte nu Kong William sig til Kong Ragnvald af Suderøerne, der forøvrigt var Orknøjarlens Slægtning, og Ragnvald besatte nu Katanes (1200) og indsatte Sysselmænd der i Kong Williams Navn. Men Harald var dristig nok til at lade en af disse dræbe, og — hvad værre var — da han formodentlig mistænkte Biskop Jon af Katanes for at have virket mod ham hos Skottekongen, lod han Bispen gribe ved hans Borg i Skarabolstad (nu Scrabster, Thursos Havn), hans Tunge udskjære og hans Øine udstikke. Bispen fik dog — efter hvad der fortælles — sit Syn tilbage efter en Valfart til Sta Triduanas (Tredwalls, Trollhønas) Grav i Restalrig ved Edinburgh, og kunde ogsaa til Nod tale, saa Exekutionen har neppe været saa grundig, som den fremstilles. Saaledes havde den uforsigtige Jarl nu ogsaa gjort Kirken til sin Fiende og blev tvungen til 1202 i Perth at slutte en ydmygende Fred med den skotske Konge, hvem han havde overladt sin Son Thorfinn som Gidsel. Da Harald ansaaes for at have svigtet de indgaaede Forpligtelser, maatte han opleve, at hans ulykkelige Søn blev paa det græsseligste mishandlet og led en kvalfuld Dod under Skotternes Hænder.

Imidlertid fik dog Harald ved den sluttede Fred baade beholde Øerne og Katanes, rigtignok mod en blodig Krigsskat, som de haardt plagede Bønder maatte betale. Han tilbragte nu sine sidste Aar i Ro og formaaede — som ovenfor antydet — endog at drage til sig Revenuerne af det ham fradomte Hjaltland, lige til han i 1206 lukkede sine Øine efter et stærkt bevæget, paa Omvexlinger og Ydmygelser rigt Liv. Han var ved sin Død 73 Aar gammel og havde beklædt Jarlestolen i 67 Aar, den første norske Jarl, i hvis Aarer der flod keltisk Blod paa Fædrenesiden.

Harald Maddadhson efterlod Jarledømmet til sine to Sønner David og Jon, der udtrykkelig maatte erkjende Kong Inge Baardsøns Overhøihed 1210. **David Jarl** døde allerede 8 Aar efter Faderen i 1214, og **Jon Jarl** blev nu Enehersker. Fra hans Tid omtaler Sagaerne hovedsagelig kun Biskop Adams Indebrænding. Biskop Adam af Katanes havde paa det mest uhørte udsuget Bønderne, og da disse endelig ikke længer hverken kunde eller vilde taale hans Tyranni, slog de sig sammen, indestængte ham i hans eget Ildhus og brændte ham der levende, uden at Jarlen, der opholdt sig lige i Nærheden, hverken hindrede det eller senere straffede Mordbrænderne. Saa tog da Kirken og dens trofaste Hjælper Kong Alexander af Skotland sig af Sagen og holdt en skrækkelig Straffedom over de ulykkelige Bønder, idet han ifølge de islandske Annaler

lod Hænder og Fødder afhugge paa ikke mindre end 80 af de Skyldige, der havde «stegt Bispen i hans eget Kjokken».

Med Biskop Adams Indebrænden, der af de islandske Annaler henlægges til Aaret 1222, slutter det sidste Tillæg til Orkn. S., men af de norske Sagaer erfarer vi, at Jon Jarl 1225 maatte indfinde sig i Bjørgvin hos Kong Haakon IV for at frigjøre sig for Mistanken om at have understøttet Hertug Skules Stemplinger. Som Gidsel maatte han efterlade sin Søn Harald, som imidlertid kort efter (1226) druknede, rimeligvis paa Hjemreisen til Øerne.

Imidlertid reiste der sig Farer fra en anden Kant, idet atter en ny Prætendent traadte frem paa Skuepladsen. Ragnvald Jarls Datter Ingegerd, der, som ovenfor nævnt, var formælet med Erik Slagbrelle, havde med ham en Datter Ragnhild, og hendes Søn Snækoll Gunnesøn synes at have stræbt efter Jarleværdigheden. Ialfald indblandede han sig i Stridigheder, der angik Jarlen, og dræbte denne i 1231, hvorefter han, som ovenfor omtalt, kastede sig ind i den af Kolbein Hruga opforte Borg paa Wire. Orknøiske Magnater maatte indfinde sig hos Kong Haakon i Norge for at redegjøre for Jarlens Dod. Morderne blev straffede, og Magnaterne druknede paa Hjemreisen 1233.

Da Jarlen døde sonneløs, gik det orknoiske Jarledømme, skjønt fremdeles tilhørende Norge, ved Arv i den fra Harald Maddadhsøn nedstammende Kvindelinie over i et nyt, skotskfødt Dynastis Hænder. Hermed ender altsaa samtidig med Orkn. S.s Afslutning de norskfødte Jarlers Herredømme paa Øerne. Og samtidig begynder ogsaa en ny Periode i Orknøernes Bygningskunst, idet den nye Stilretning, som vi kalder den gothiske, og som nylig havde fundet Vei ogsaa til Norge, nu bliver herskende paa Øerne.

Men inden vi gaar over til Betragtningen af dette Afsnit af den orknøiske Bygningskunsts Historie, maa vi for Fuldstændigheds Skyld først i Forbigaaende nævne nogle Bygverker, hvis Tid er ubestemt, og hvis Betydning er forsvindende, men som muligens kan henføres til den Periode, vi nu forlader, — under keltisk Paavirkning —. Jeg har om dem ingen nærmere Underretning kunnet indhente, end hvad Statistical Account leilighedsvis nævner. I sine Oplysninger om norske Stedsnavne i Vesterled nævner P. A. Munch[1] en *Kirk of How* (Kirkja at haugi) som liggende paa Papa Westray, omgiven af en liden Kirkegaard; han siger intet Andet om den, end at den er fra Katholicismens Dage, og at Ruinen endnu er at se. Den kan ikke være identisk med St. Tredwalls Kapel; thi Stat. Acc. siger om Kirken paa Houg Pag. 125: «Paa Papey findes foruden det allerede omtalte St. Tredwalls Kapel en Ruin af en kirkelig Bygning omtrent $^1/_4$ Mil fra den nuværende Kirke; den kaldes the Kirk of How og var Sædet for romersk-katholsk Gudsdyrkelse. Den ligger paa en smuk Høide, og den lille Kirkegaard, der er omgivet af et lavt Stengjerde og dækket med Grønsvær, synes endnu at betragtes som hellig Grund, idet den faar Lov at forblive i sin naturlige Tilstand.» *Kirk of How.*

[1] Saml. Afh. III 98.

Kirken ved Yeskenaby.

Videre nævner Munch,[1] at der i Sandwick Sogn paa Mainlands Vestkyst findes Ruiner af en Kirke nær ved Gaarden Yeskenaby. Men om denne *Yeskenaby Kirke* oplyser Stat. Acc. Pag. 53 intet Andet, end at den ligger i Nærheden af et Baadnost, altsaa lige ved Havet, at Kirkeruinen er liden, og at den har en Indhegning, en Kirkegaard.

Castle of Snusgar.

Endelig nævner Munch[2] i samme Sogn Ruinerne af en stor Bygning, som Indbyggerne kalder *Castle of Snusgar*. Kilden for denne Oplysning er ligeledes Stat. Acc. Pag. 53, hvor det heder: «I den ældre Stat. Acc. (fra Slutn. af det 18de Aarh.) omtales det, at der paa Vestkysten af Sandwick Sogn lige ved Havstranden sees Ruiner af en stor Bygning, som bærer Navnet Castle of Snusgar»; men nogen videre Oplysning om denne Bygning faar vi ikke.

Korskirken paa Westray.

Paa Westray ligger[3] endelig en middelaldersk Kirkeruin, vistnok fra norsk Tid, *Korskirken paa Westray*, som ikke nævnes af Munch. Det heder om den: «Paa Oens Sydvestside lige ved Havstranden, omtrent 1 Mil fra Prestegaarden, er der Ruiner af et Kapel, kaldet Crosskirk, oprindelig opført for romersk-katholsk Gudstjeneste, men senere presbyteriansk, indtil det for omtrent 65 Aar siden (altsaa ca. 1776) forfaldt, og en ny Kirke opførtes paa den anden Side af Øen paa en for Befolkningen, især det fjerntboende Rapness-Folk, bekvemmere Plads. Alligevel benyttes Kirkegaarden omkring den gamle Ruin fremdeles som Begravelsesplads.»

[1] l. c. Pag. 112. — [2] Sammesteds. — [3] Stat. Acc. Pag. 125.

II. Norske Mindesmærker under anglo-normannisk og gothisk Indflydelse.

(1137—1468)

a. Magnuskathedralen i Kirkwall.[1]

Comitis generosi, militis gloriosi
Martyris certamina concinat Orchadica
Gens plaudens; nam caelica terit Magnus limina.

Middelaldersk Sekvents in festo Magni Ducis Mart.

1. Oversigt.

Magnus-kathedralen.

Som en mægtig brusende Orgelfuga, der umiddelbart afløser en landlig Sækkepibes Toner, — omtrent saaledes forholder Indtrykket af det Bygverk, vi nu skal skildre, sig til de Kirkebygninger, vi hidtil har betragtet paa Øerne.

Magnuskathedralen er Øernes mægtigste Bygverk, hvis Opførelse strækker sig ud gjennem baade den romanske og gothiske Periode og stiller sig baade ved sin Størrelse, sin Pragt og sin Skjønhed udenfor al Sammenligning med de Arbeider, vi hidtil har omtalt. Den er det vældigste Mindesmærke, Nordmændene har efterladt vor Tid, ikke blot paa Orkney, men i hele Vesterleden, ja næst Throndhjems Domkirke hele det gamle Norges ædleste Monument.

Denne Kathedrals Opførelse indleder et helt nyt Tidsrum, en ny Kulturstrømning, hvis første Udviklingstrin vi allerede har betragtet i det Foregaaende, og som i Virkeligheden daterer sig fra den Dag, da den norske Jarl Ragnvald først satte sin Fod paa Øerne i 1136, et nyt Tidsrum og en ny Kultur, som man kunde betegne som den norske, fra Norge, Normandie og England

[1] Under vort Ophold paa Øerne fordelte min Reisefælle og jeg Arbeidet saaledes, at jeg — naturligvis stadig med hans kyndige tekniske Assistance — overtog Undersøgelsen af de spredte Bygverker paa Øerne, mens han som uddannet Bygningstekniker væsentlig fik Magnuskathedralen paa sin Part, idet jeg kun viede denne Bygning den kunsthistoriske Undersøgelse, forsaavidt denne var nødvendig for Billedet af den hele Udvikling. Jeg skal derfor i de nedenstaaende Linier først give de almindelige Træk til Bygningens Skildring og Historie og dernæst overlade Ordet til Arkitekt Meyer, for at han kan give os den nærmere udførlige Redegjørelse og Begrundelse. Skjønt denne dobbelte Fremstilling vil medføre nogle Gjentagelser, kan det maaske paa den anden Side have sin Interesse at se samme Sag fremstillet fra to forskjellige Synspunkter. Min Fremstilling er da at betragte som en Indledning til Arkitekt Meyers Fremstilling.

befrugtede, modsat den tidligere, af den keltiske Kultur paavirkede. For at forstaa den gjennemgribende Betydning, den livfulde, digterisk begavede og initiativrige, unge Jarls Ankomst og Virke havde, et Virke, der tydelig har indgydt friskt, norsk Blod i de halvt keltiserede Øboeres Aarer, maa vi kaste et flygtigt Blik henover samtidige Forholde baade i Norge og paa Orknøerne.

Tidsforholde. Dengang Sigurd, Ragnvald Mørejarls Broder, blev Orknøernes første Jarl og blev tilbage paa Øerne, mens Harald Haarfager vendte tilbage til Norge, var dette sidste Land endnu det asadyrkende Hjem for Vikinger og Blotmænd. Af Planker byggede disse Vikinger sine Vikingskibe, af Træ tømrede ogsaa hine Blotmænd sine Gudehov, og denne Træbygningskunst kjendte de tilgavns, kanske bedre end noget andet Folk; thi disse Hov efterfulgtes af vore konstruktivt saavelsom ornamentalt beundringsværdige Stavkirker, og paa hine Vikingskibe underlagde de sig Havet og dermed de fjerne, fremmede Kyster. Derimod er de Stenmindesmærker, hine forhistoriske Tider har efterladt i Norge: Bygdeborge, Stenhytter paa de trælose Fjældplateauer o. l. af høist primitiv Art, opførte i tør Mur og vidnende om et Naturfolks Standpunkt; og først da Kristendommen havde tilført os udenlandske Bygmestere i de Prester, som de kristne Konger medførte fra Vesterled, synes Nordmændene at have lært at binde Stenen med Kalk. Naar der i Har. Haarf. S. Kap. 72 tales om en kalksat Houg, beviser dette kun, at Kalksætning var kjendt, da denne Saga eller dens Kilde blev skreven.

Men i Løbet af de 250 Aar, der laa mellem det orknøiske Jarledømmes Oprettelse og Ragnvald Jarls Ankomst til Orkney, var Norge blevet et helt andet Land med en helt anden Kultur. Den af de to Olafer indførte Kristendom havde efterhaanden ogsaa her vist sin omdannende, sin kulturskabende Magt. Det vilde Vikingfolk var blevet et Kulturfolk. Navnlig var Olaf Kyrres henved 30-aarige Regjering (1067—1093) bleven af indgribende Betydning for den norske Kultur. Den gjenoptagne Forbindelse med de til Normandie udvandrede Nordboer og med disses engelske Efterkommere med deres høiere Dannelse og rigere Kunst indførte i Norge normannisk-engelske Sæder Bygningsskikke og Klædedragt. Det sympathiske Forhold til Curien i Rom førte til Oprettelsen af de faste Bispestole i Nidaros, Selje (Bjørgvin) og Oslo endnu under Olaf Kyrre, Klostervæsenets Indførelse i Begyndelsen af det 12te Aarhundrede, Harald Haardraades og Sigurd Jorsalfars Tog, der bragte Nordmændene i Berøring ikke blot med deres Landsmænd Normannerne i Syd-Italien og paa Sicilien som i Nowgorod —, men ogsaa med selve Tidens Kulturcentrum, Keiserhoffet i Byzants, — alt dette gjorde, at et efter norske Forholde rigt og pragtfulgt Liv afløste de gamle Vikingsæder, og Kirkebygninger som St. Svithun i Stavanger (ca. 1127) og de vistnok omtrent samtidige Basilikaer i Aker, Gran og Ringsaker samt Mariakirken i Bjørgvin viser os endnu idag, hvor godt Norge fulgte med i den anglo-normanniske Bygningskunst. Den nærmest følgende Tid skulde se Hamar Domkirke og Nidarosdomens romanske Dele opstaa.

I hele denne rige Udvikling havde Orknøerne, skjønt Skatland under Norge, saagodtsom ikke faaet nogen Del. Øerne havde, oprevne under stadige indre Kampe, maattet hente sin Smule Kultur fra ganske andre Kanter. Dengang Mørejarlens Broder blev tilbage som Jarl paa Orknøerne, synes han ogsaa strax at have forstaaet, at det Baand, der havde bundet ham til Moderlandet, i alt Væsentligt var blevet afskaaret, og at han for at styrke sin Magt ikke maatte vente paa Hjælp hjemmefra, men vende sit Blik mod Vesten og Syden, søge Forbund med Nordmændene i Dublin og med deres Hjælp vinde Land paa det skotske Fastland. Og selv Skattepligtens Baand overfor Norge brister snart, og knyttes først paany af Olaf den Hellige. Norge og Orknøerne gaar hver sine egne Veie. Stadig optagne af indbyrdes Feider, omgivne af en fremmed Folkestamme, fra hvilken de skiltes baade ved Sprog og Race, til hvilken de stod enten i et fiendtligt Forhold eller til sine Tider i et ialfald kun tvivlsomt Venskabsforhold, havde de norske Orknøjarler nok at gjøre med at hævde sin Magt; der blev kun liden Tid til at tænke paa Andet end Kamp. Øernes Befolkning vedblev at være Asadyrkere i Gavnet, om ikke i Navnet, endnu en god Stund, efter at Moderlandet var kristnet, og Geistligheden, Tidens kulturførende Klasse, spiller aldeles ingen Rolle før i Slutningen af denne Periode af Øernes Liv. Før 1045 kjender vi ikke med Sikkerhed nogen norsk Kirke paa Øerne, og endnu i 1050 søges der kristne Lærere for Øboerne fra Fastlandet. Det er da let forklarligt, at Kulturen og hele Livet paa Øerne mere og mere faar sin Farve fra de dem omgivende keltiske Folk: Pikter og Scoter. Folkekarakteren faar visse Træk, der synes meget mere beslægtede med Kelternes snu og mørke Væsen end med de norske Vikingers djerve Daadskraft[1], — man tænke paa en Edna, den tryllekyndige, og hendes Søn Sigurd Digre, en Einar Vrangmund, en Haakon Paalsøn, paa Helga og Frakark, paa den ukydske og grusomme Margaretha som paa Harald Maddadhsøn, hendes Søn. I Virkeligheden opblandedes jo det norske Blod ved talrige Ægteskaber stærkt med keltisk, og mere og mere vinder det keltiske Element Overhaand, indtil det endelig med Harald Maddadhsøn baner sig Vei til selve Jarlestolen.

Ogsaa paa Øernes Bygningskunst havde — som vi har seet — den nære Forbindelse med Kelterne trykt sit Stempel; en tydelig Stagnation betegner hele den hidtil skildrede Bygningsperiode. Vistnok sporer man hist og her anglo-normannisk Indflydelse, som i Kirkerne paa Orfjara og Broch of Birsa, dog er denne Indflydelse kun sporadisk.

Men med Magnuskathedralens Opførelse ved den agderske Bonde Kol og hans Søn Ragnvald Jarl slaar Forholdet helt om: den norske Kultur, saaledes som den havde udviklet sig i de sidste 250 Aar, holder med den sit Indtog paa Øerne. Den keltiske Indflydelse i Bygningskunsten forsvinder totalt, den anglo-normanniske og kort efter ogsaa den gothiske Kunst finder med disse Nord-

[1] Se ovenfor Pag. 13 o. f.

mænd ogsaa Vei til Orknoerne, som herved ledes ind i den store europæiske Kulturbevægelse, der hidtil havde været dem fremmed. Ganske vist ikke strax. Til at begynde med synes det, som om den keltisk-norske Maddadhslægts Besiddelse af Jarlestolen efter Ragnvalds Død paa visse Punkter har forhalet den gamle keltiske Indflydelses Forsvinden. Bygninger som Kirkerne paa Wire og ved Linton, der vel begge tilhører Tiden omkring 1200, antyder, at den nye anglo-normanniske Stil ikke strax har faaet Indpas udenfor Kirkwall. Men fra ca. 1200 forsvinder saa den gammelkeltiske Indflydelse totalt. Nu spores der Klosterliv paa Øerne, nu begynder Sagafortælling i norsk Aand, beslægtet med den islandske Sagaskrivning; kort sagt, en selvstændig, norsk *Kultur* kommer til Magt paa de Øer, der hidtil kun havde seet Kiv og Kampe. Selve den seirende, ved den norske Jarl Ragnvald indførte St. Magnusdyrkelse betegner jo en Løssigelse fra det gamle, halvhedenske Vikingvæsen, der repræsenteredes af hans Mørder, en Tilslutning til den Mildhedens og Fredens Aand, som St. Magnus repræsenterede.

Saaledes bekræfter det sig da ogsaa her, hvad der i Almindelighed kan siges om de norske Vikingtog, at de — skjønt i sig selv vilde og barbariske — altid indebar Spiren til en ny og rig Kulturudvikling, saasnart de Kræfter, der havde udladet sig i stærke Bedrifter af krigersk Mod, kom til Ro og i Fred fik Anledning til at vise, hvad der boede i dem ogsaa af aandelig Kraft og civilisatorisk Evne.

Det levende Udtryk for denne Tanke er *Magnuskathedralen.*

Silhouette. Stolt og vidtskuende, som det sømmer sig Øernes Palladium, løfter den sig over Kirkwalls lave Huse. Fra hvilken Side man nærmer sig Staden, er dens Silhouette den første Gjenstand, der møder Øiet. Omtrent som vi ser den idag, mødte den allerede Haakon IV's Blik hin Aften, da han træt og syg drog ind i Kirkevaag over Skalpeid for at dø i Skyggen af dens mægtige Mure.

Kathedralen i Sagaen. Det er væsentlig Kirkens egne Stene, der maa fortælle os dens Historie; thi *Sagaen* har kun lidet at berette om den mærkelige Kirke. Orkn. S. siger os kun, at da Ragnvald havde faaet Magten paa Øerne, gav han sig strax ifærd med at opfylde det Løfte, han efter sin Fader Kols Raad havde aflagt ved sin Afreise fra Norge om at bygge sin Frænde St. Magnus en Stenkirke i Kirkevaag, mere pragtfuld end nogen i «disse Lande» (Orkney og Norge?)[1]. Vi tør saaledes vistnok antage Aaret 1137 som Magnuskathedralens Grundlæggelsesaar; thi det heder i Sagaen, at han *strax* lod Kirkens Grundvolde afmærke og leiede Arbeidere, samt at Kol selv havde Overopsynet med og Ledelsen af den hele Kirkebygning. Det heder videre, at der i Begyndelsen dreves saa raskt paa med Arbeidet, at der i det første Aar blev fuldført mere end i de paafølgende fire eller fem. Aarsagen hertil var, at Foretagendet var anlagt efter en saa stor Maalestok, at Pengene snart begyndte at mangle, hvorfor Ragnvald — atter efter sin Faders Raad — tilbød Bønderne at give dem uindskrænket Odelsret

[1] Orkn. S. Kap. 62.

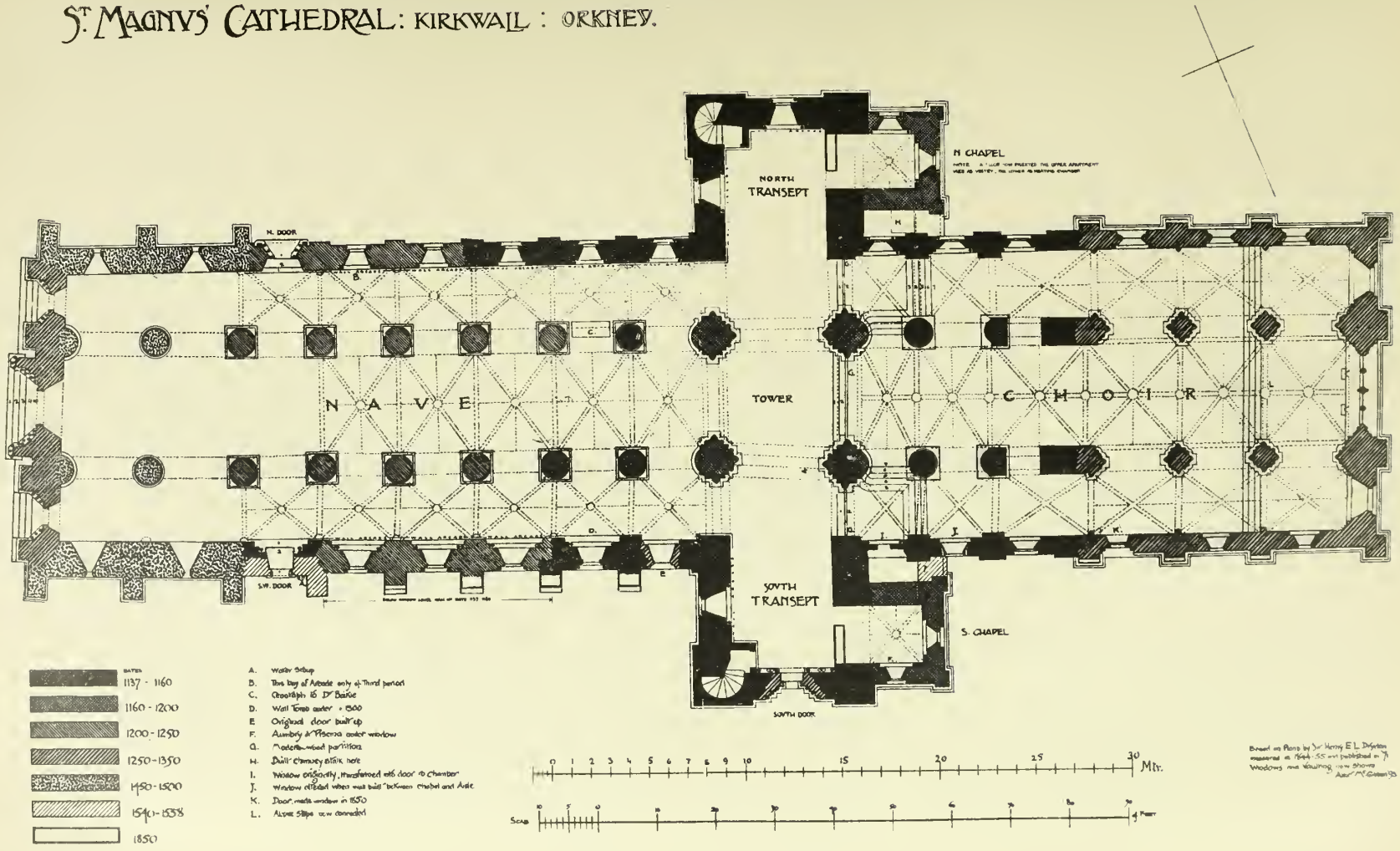

Fig. 71. Grundrids.

(Eiendomsret til Jorden) mod en bestemt Afgift til Kirkens Bygning en Gang for alle, hvorved der indkom saa store Midler, at Arbeidet atter kunde drives med fuld Kraft. Dette er meget paafaldende, da Øernes Bønder jo allerede havde denne Odelsret før Ragnvalds Tid. Torv-Einar havde, som vi erindrer, tiltusket sig Bøndernes Odelsret mod at paatage sig Landets Beskyttelse mod Vikingernes røverske Overfald; men Sigurd Digre havde tilbagegivet dem Odelsretten, mod at de stillede de nødvendige Mandskaber til hans Tog mod Skotterne. Dette Sidste maa da formodentlig forstaaes saaledes, at de Bønder, som stillede Mandskaber, fik Eiendomsret til Jorden *for sig personlig,* mens hver ny Eier ved Tiltrædelsen af sin Jordeiendom vel har maattet indløse sin Odel ved en rimelig Afgift. Istedetfor denne stadig fornyede Afgift har Ragnvald nu rimeligvis tilbudt dem mod en selvfølgelig langt større Afgift en Gang for alle, nemlig 1 Mark Sølv for hvert Plougland, at tilkjøbe sig Eiendomsretten for alle Tider, noget, som Bønderne med Glæde gik ind paa, især da den nye Kathedralkirke lovede at kaste Glans over Øerne og deres Nationalhelgen.

Senere hører vi af Sagaen, at Ragnvald Jarl i Magnuskirken underhandlede med Erlend Jarls Mænd, der efter Jarlens Død 1156 var flygtede ind i Kirken.[1] Ligeledes holdtes kort Tid efter Fredsmødet mellem Jarl Harald og Svein Asleifsøn i Kirken, ligesom man hører, at Seilet fra det Skib, som Jarl Ragnvald havde taget fra Svein Asleifsøn og skjænket Jarl Harald, opbevaredes i Magnuskathedralen.[2] Det er vistnok ogsaa Kathedralen, der menes, naar det[3] siges, at Ragnvald Jarl hindrede Thorbjørn Klerk fra at opbryde Kirkedøren i Kirkwall. Muligens kan her dog ogsaa menes Olafskirken. Vi tør ialfald slutte, at en Del af Kirken maa have været indviet før eller i 1156, og da Ragnvald mellem 1152 og 1155 befandt sig paa Korstog, tør man vel temmelig sikkert sige, at en Del af Kirken var indviet, allerede da Ragnvald og Kirkens øverste Leder, Biskop Wilhelm, drog til Jerusalem i 1152. Denne delvise Indvielse af Kirker, der saa ofte synes at have fundet Sted i Middelalderen, har sikkerlig havt sin Grund i Ønsket om at erholde Midler til Bygningarbeidets videre Fortsættelse gjennem de Gaver, Afgifter for Sjælemesser o. l., der fra de Troende tilflød Altarne i de Dele af Kirken, der var bragte under Tag. Dette er Alt, hvad Orkn. S. beretter os om Kirken.

Beskrivelse.

Alt det Øvrige maa Bygningen selv fortælle os. Vi begynder da med en ganske kort og af Hensyn til den senere fyldigere Fremstilling helt schematisk formet *Kirkens Beskrivelse,* som støttende Indledning til det Følgende. Først dens *Indre.* Magnuskathedralen er en treskibet Basilika i udpræget normannisk-romansk Stil, men med tydelige Mærker paa først at være fuldendt langt inde i den gothiske Stilperiode. Kirkens mægtige Perspektiv (Fig. 71 og 72) omfatter 14 Pillepar. Heraf falder 7 Par Rundpiller paa Vestskibet, 2 Par Pillebundter

Indre.

[1] Orkn. S. Kap. 97. — [2] Sammesteds Kap. 102 og 103. — [3] Sammesteds Kap. 104.

i senromansk Stil bærer det svære firkantede Midttaarn, og 5 Par Piller af ulige Form tilhører Koret. Saavel Vestskibets som Korets Piller bærer Rundbuer, mens mægtige Spidsbuer med Overgangsstilens Profilering hæver sig over Krydsets Pillebundter og bærer Taarnet. Det imponerende Indtryk, som Kirken gjør, og de tilsyneladende mægtige Forholde, den frembyder, er ikke saa meget Resultatet af Dimensionernes virkelige Størrelse som af den beundringsværdige Beregning af Delenes indbyrdes Forholde og disses Virkning. Midtskibets Smalhed lader nemlig baade Kirkens Længde og dens Høide synes langt større, end de i Virkeligheden er. Kirkens indre Høide er derhos i og for sig ogsaa ret anseelig.

Over *Vestskibets* 7 Pillerader løfter sig et smukt, rundbuet Triforium, og over dette falder Lyset ind gjennem Klerestoriets 8 spidsbuede Vinduer, et over hver Bue, ligesom et vældigt, spidsbuet Vindue over Vestfaçadens Midtportal kaster Lys ind i Skibet. Over det Hele spænder sig Tagets Korshvælv. De to vestligste Buespænd var ikke overhvælvede hverken i Sideskibene eller i Midtskibet, men er i 1848 blevne dækkede af et Træhvælv. Mellem andet og tredje Pillepar er der en nordre og en søndre Sideportal.

Det ligesom i Throndhjems Domkirke enskibede *Tværskib*, hvis Midte bærer Taarnet, udbreder sig til begge Sider, dækket — ligesom i Throndhjem — af et aabent Spærreloft, og gjør Kirken til en Korskirke. Paa Østsiden har begge Tværskibsarmene hver sit firkantet afsluttede Kapel — atter i Lighed med Tværskibet i Throndhjems Domkirke —, og ligesom i denne ligger der over disse Kapeller to øvre Kapeller i anden Etage. De nedre Kapeller aabner sig mod Tværskibet gjennem to mægtige Rundbuer — Alt ligesom i Throndhjem. Tværskibets søndre Gavlvæg har en smuk Portal med en Rose over, og den tilsvarende nordre Gavlvæg et høitsiddende, rundbuet Dobbeltvindue. Langs Tværskibsarmenes Vestside og nedad Vestskibets Vægge strækker sig en Række normanniske, hinanden skjærende Blindarkader, der øver en smuk og rolig dekorativ Virkning.

Træder vi ind i *Koret* (Fig. 73), møder vort Øie en tydelig udtalt Modsætning mellem dets vestre og østre Halvdel. De tre første Pillepar nærmest Krydset med sine Triforiebuer og sine Klerestorievinduer — Alt rundbuet og med udpræget normannisk Ornamentik — er af en forbausende Skjønhed og Simpelhed. Hele dette Parti gjør et uforligneligt Indtryk af sikker Ro og Høihed. Men ved det tredje Pillepar skifter det Hele Karakter, og de to østligste Pillepar ligesom Vægge og Hvælv i denne Del af Koret tilkjendegiver sig tydelig som en senere, i den gothiske Tid foretagen Udvidelse. Grænsen for denne viser sig ogsaa tydelig i selve det tredje Pillepars fra de andre aldeles afvigende, langstrakte Form. Og virkelig kan Øiet opad denne Pille tydelig følge den Linie, hvor Murforbandet ophører. Kirken har tydeligvis mod Øst oprindelig været afsluttet ved det tredje Pillepar, og dettes firkantede Form viser,

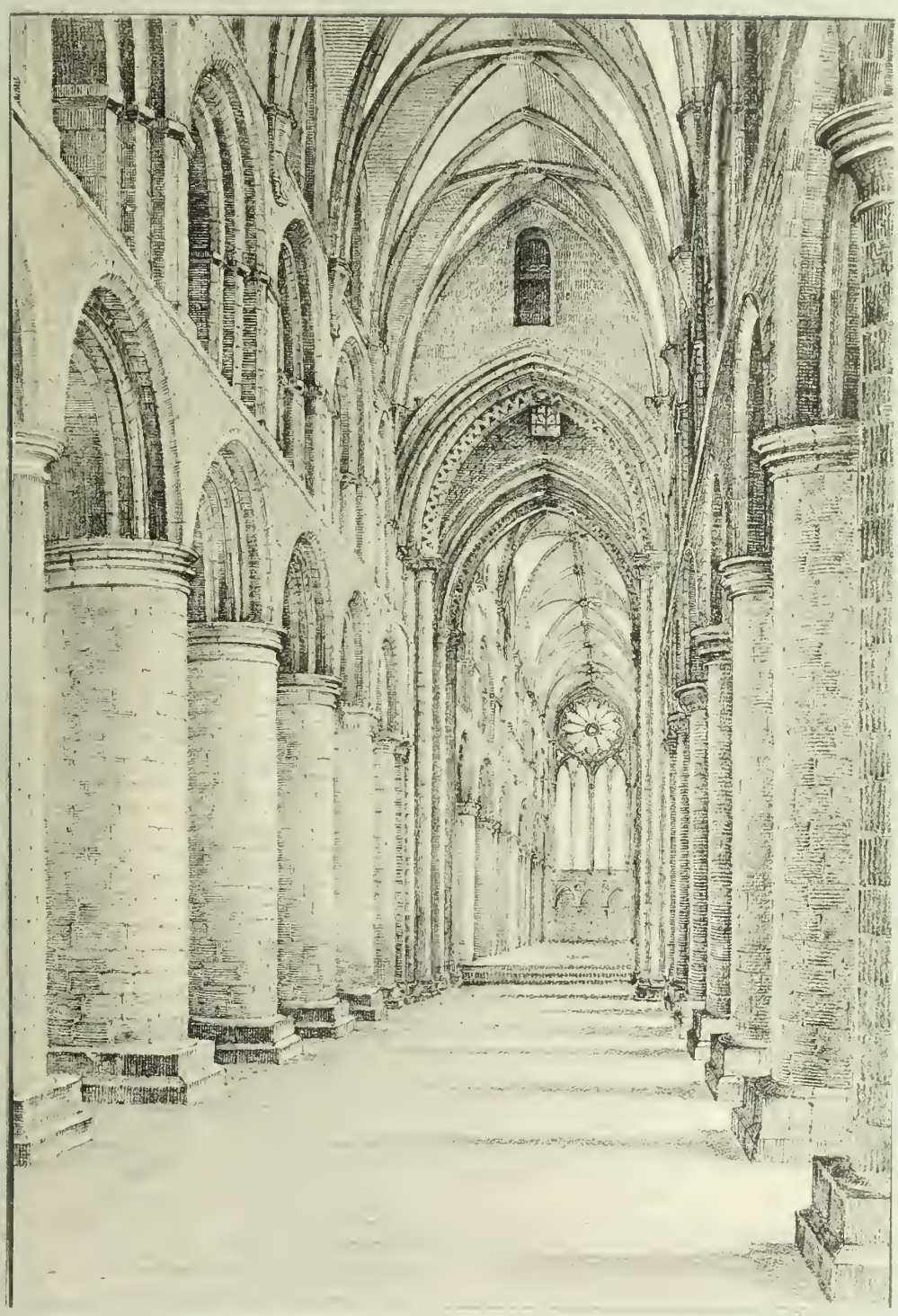

Pl. XXVIII.	*Magnuskathedralen 2.* Fig. 72. Indre Perspektiv fra V. Originaltegning af *Joh. Meyer.*

at vi her staar foran en Del af den oprindelige Kirkes Væg, henimod det Punkt, hvor denne har gaaet over i en halvrund Apsis, der har dannet Baggrund for Kirkens Midtskib. Efter Udvidelsen er saa det forlængede Kor blevet forsynet med to Par gothiske Pillebundter, hvis Buer eiendommelig nok har sluttet sig til de ældre *Rund*bueformer. Klerestoriets tre ostligste Vinduer er derimod spidsbuede. Endelig er det forlængede Kor blevet retliniet afsluttet og har i sin østre Gavlvæg faaet et pragtfuldt, gothisk Buevindue med en roseformet øvre Afslutning i Spidsbuen. Under Vinduet er Østvæggen dekoreret med spidsbuede Blindarkader. Foran disse stod da Hoialtaret med den hellige Magnus' Skrin over Altarbordet. Den inderste Del af Koret, hvor Altaret stod, var løftet over den øvrige Kirke ved tre Trin, — om det er den «Trappe», hvori senere Kong Haakon IV's Lig foreløbig blev hensat, kan neppe med Sikkerhed afgjøres. I Koret blev ogsaa Ragnvald Jarls Helgenskrin efter al Sandsynlighed opstillet efter hans Kanonisation i 1192. Ved Restaurationen i 1848 gjenfandt man i Koret Biskop Wilhelm I's, den gamles Grav, men — mærkelig nok — intet Spor af Jarlernes Grave.

Kirkens Ydre (Fig. 74) erindrer mere om franske end om engelske For- *Ydre.*
billeder; navnlig gjælder dette om Façaden, hvis tre Portaler alle bestaar af en dybt tilbagetrædende Indgang, med indad perspektivisk anordnede Halvsøiler med tilsvarende Spidsbuer, Alt i flerfarvet Sten af stor koloristisk Virkning. Over Midtportalen aabner sig det store, ovenfor nævnte gothiske Buevindue. Façadens øvre Afslutning over dette Vindue er ligesom Hjørnerne med Fialerne paafaldende raa og tyder paa en sen Tid, da Øerne var i Forfald under skotsk Herredømme. Af sjelden Skjønhed er den endnu rundbuede Portal paa Langhusets Nordside, mens den tilsvarende paa Sydsiden viser en sunken Tids raa Arbeide: Buen er her erstattet af to opad konvergerende Stenbjelker med en kort, flad Overligger. Paa Sydsiden sees ved Vestskibets østre Ende Spor af en senere tilmuret rundbuet Portal, hvis Plads svarer noiagtig til den i saa mange engelske Kathedraler synlige «Prior's Door» og synes at forudsætte en paatænkt Korsgang paa Kirkens Sydside henimod Biskopspaladset, et Anlæg, der dog aldrig er kommet til Udførelse, hvorfor Døren allerede tidlig er bleven sloifet og erstattet med den tidligere omtalte Portal paa Tværskibets søndre Gavlvæg, der tydelig har brudt igjennem det Indres ældre Ornamenter og saaledes viser sig som en senere Tilføielse. Som vi allerede har seet i det Indre, vexler Kirkens Vinduer saavel i Sideskibene som i Klerestoriet mellem rundbuede og spidsbuede. Paa Ydersiden tegner dette sig endnu tydeligere. Det Brystværn, der omgiver Kirkens Tag, er en sen Tilfoielse efter de engelske Kathedralers Monster. Væggenes Stene viser os forskjellige Arter og Farver; visse Dele er opforte af den sædvanlige graa Lerskifer, andre af en rød Sandsten, hvad der paa visse Punkter letter, de vanskelige Spørgsmaal om Tiden for de forskjellige Deles Opforelse. Det

firkantede Taarn over Krydset, opført i gothisk Tid og med to sammenkoblede, spidsbuede Vinduer paa hver Side, virker forholdsvis lavt, hvad der dog væsentlig beror paa, at den oprindelige, høie Taarnhjelm, rammet af Lynild henimod Slutningen af det 17de Aarhundrede, blev erstattet af den lave Hue i Pyramideform, der nu afslutter Taarnet.

Bygnings-historie.

Magnuskathedralens *Bygningshistorie* frembyder betydelige Vanskeligheder, som det forekommer mig er heldig løste i den nedenfor af min Medarbeider givne Fremstilling, som jeg derfor blot skal indlede med et Par orienterende Bemærkninger.

Kirkens Opførelse falder i fire Perioder. Den første Byggeperiode, der omfatter Ragnvald Jarls og Biskop Wilhelm I's Tid (1137—1168), er af helt normannisk-romansk Karakter med Rundpiller og Rundbuer, oprindelig med Spærreloft i Hovedskibet og Korshvælv i Sideskibene, med Viftekapitæler over Søilerne og flade Lisener paa Ydervæggene. Undersøger vi, hvilke Dele af Kirken der har disse Fællesmærker, vil det vise sig, at Kol-Ragnvalds og Wilhelms I's Bygning omfatter Korets vestre Del med den nu forsvundne Apsis samt Tverskibet med de planlagte, men først senere udførte Østkapeller. Tværskibet har endnu ikke faaet Gavle og Tag. Vestskibets østligste Piller ligesom den nedre Del af Ydermuren om det hele Skib synes ogsaa at være udført i denne Periode. Det er sandsynligt, at Arbeidet har hvilet efter Ragnvalds Død i Wilhelms sidste Leveaar, skjønt visse Dele er udførte efterat Ragnvald vendte tilbage fra sit Korstog 1155.

Den anden Byggeperiode (1168—1223), der omfatter Biskop Wilhelm II's Tid (1168—1188), men vistnok væsentlig tilhører Biskop Bjarnes Embedsaar (1188—1223), viser den saakaldte Overgangsstils Kjendemærker, blandt andet: Rundbuer i de ornamentale, men Spidsbuer i de konstruktive Dele og Overgangsstilens Ornamentik. Ifølge disse Kjendemærker falder i denne Periode Ombygningen af de oprindelige Taarnpiller til Pillebundter og Spidsbuerne over disse, de to Østkapeller med sine to Etager, Tværskibets Gavle og aabne Spærreloft.

Den tredje Byggeperiode synes efter en uvirksom Mellemtid at have omfattet Aarhundredet mellem 1250 og 1350. I denne Periode, der karakteriseres ved sin helt udprægede engelske Gothik, maa Kirkens store Udvidelse mod Øst have fundet Sted, om end Biskop Henrik (1248=1269), der synes at have den væsentligste Del i denne Periodes Byggevirksomhed, ikke har opnaaet at se Udvidelsen fuldført. Det er saaledes tvivlsomt, om Hensættelsen af Haakon IV's Lig «i Trappen» vidner om, at Korudvidelsen allerede har været fuldendt i 1263. Denne Udvidelse giver med sin retliniede Korafslutning denne Del af Kirken et fuldstændig nordengelsk-skotsk Præg. I Forbindelse med denne Udvidelse synes ogsaa Anlægget af en Korsgang paa Kirkens Sydside opgivet, og istedetfor den nu tilmurede rundbuede Dør, der fra Skibets sydøstre Endepunkt skulde føre ud til denne («the prior's door»), er den nævnte spidsbuede Portal paa Tværskibets søndre Gavlside bleven anlagt. Ligheden mellem denne Portal med

Magnuskathedralen 3.

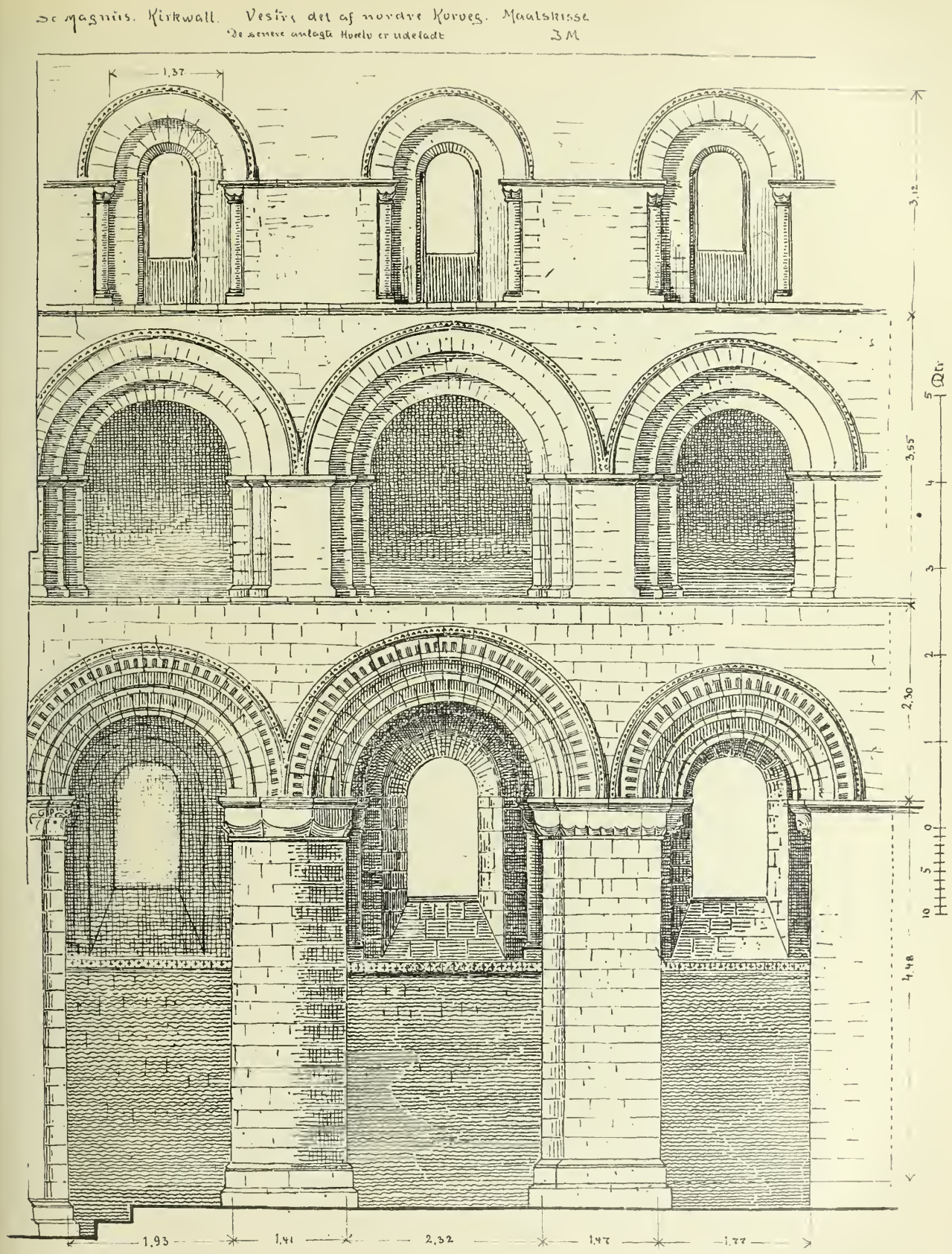

Fig. 73. Korets Nordvæg. Oprids. Indre.

Originaltegning af Joh. Meyer.

Magnuskathedralen 4.

Fig. 74 a. Kirkens Ydre. Nordsiden fra NV.

Fig. 74 b. Kirkens Ydre. Sydsiden fra SØ.

dens flerfarvede Stene og de tre ligeledes polykromt behandlede Portaler paa Hovedfaçaden mod Vest viser med Sikkerhed, at dennes nordre Portal og idetheletaget Hovedfaçaden til et Stykke op paa det store Vestvindue over Midtportalen — om end noget adskilt i Tid, dog tilhører den samme Periode. Til den pragtfulde polykrome Hovedfaçade har der efter Meyers Mening — som jeg fuldkommen tiltræder — oprindelig knyttet sig Planen til et Anlæg af to Vesttaarne; men man har senere opgivet Taarnanlægget til Fordel for en tilsvarende Forlængelse af selve Kirkeskibet med to Buespænd.

Da man i en senere, fjerde Byggeperiode, muligens under Biskop Thomas de Tulloch (1418—ca. 1455), skred til Udførelsen af dette Kirkens sidste Parti. synes Midlerne til dets Fuldendelse ikke at have strakt til, og de to vestligste Travéer blev staaende uden Hvælv. Ogsaa den tomme øvre Del af Vestfaçaden taler et trist Sprog om synkende kunstnerisk og økonomisk Evne.

Om end den om Forfald sørgelig vidnende Portal paa Skibets Sydside tilhører Biskop Reids Tid (1540—1558), ja om et Vaabenskjold i Vimpergen over Midtvinduet paa Vestfaçaden viser, at denne maa være fra Tiden omkring 1624, er det dog klart, at Kathedralen i alt Væsentligt har været fuldført i Øernes norske Tid.

Naar skotske Forfattere siger, at Kol Kalesøn har gjort Udkastet («designed») til Kirken,[1] er de vistnok paa Vildspor. Alt, hvad Orkn. S. i denne Forbindelse siger om Kol, er: «Kolr var þar mestr tilannaðarmaðr smíðarinnar, ok hafði mest forsögn á.»[2] Det er altsaa rigtigt, at han havde Overopsynet og Overledelsen af Arbeidet, altsaa vel den samme Stilling, som Erkebiskop Eystein indtog til Throndhjems Domkirkebygning; men om, at han «gjorde Udkastet», siges der ikke et Ord, og hele Bygningens Karakter peger (som det nedenfor af Meyer vil blive paavist) paa Forbindelser med Normandiet gjennem skotske og nordengelske Bygmestere. Men alligevel er Kols Andel i dette Arbeide saa betydningsfuld, at de nævnte Forfattere har fuld Ret til at sige: «Kathedralen er saaledes bygget af en norsk Jarl, mens Bispedømmet stod under det norske Erkebispedømme (først i Lund, siden) i Throndhjem. Den er saaledes en norsk Bygning og er høit over alt Andet det mægtigste Mindesmærke fra Nordmændenes Herredømme over Orknøerne.» Naar det imidlertid videre heder: «Under disse Omstændigheder kan det ikke ventes, at dens Arkitektur i alle Detaljer skal følge de samtidige Stilarter paa de britiske Øer; men det er forbausende at se, hvor nær dens ældre Dele slutter sig til Normandiets Arkitektur, saaledes som denne havde udviklet sig hos et beslægtet Folk, Rolfs og hans Vikingers, som nogen Tid i Forveien havde nedsat sig der», — da er dette en Bemærkning, der vil finde sin væsentlige Indskrænkning og Berigtigelse i det Følgende.

[1] Se D. Macgibbon og Thomas Ross, Ecclesiastical Architecture of Scotland. Edinb. 1896 Pag. 266.

[2] Orkn. S. Kap. 70, Vigf. 80.

2. Detaljskildring af Magnuskathedralen og dens Bygningshistorie.

(Af Arkitekt Johan Meyer).

Kap. 1. Kathedralens Arkitektur.

Efter Ankomsten til Kirkwall gjælder vort første Besøg den ærværdige St. Magnuskathedral, der med Taarne og Gavle dominerende rager op over Byens Virvar af steile Tage og massive Skorstenspiber. Snart staar vi foran Vestfronten og betræder Skibet gjennem dens mægtige Midtportal.

Kirkens Indre. Her møder Øiet først den yngste Byggeperiodes noget nøgterne Former; men indover i det dybe Perspektiv skimtes Overgangen til en rigere og kraftigere Detaljering, indtil Billedet brutalt afskjæres ved en hæslig Væg af malet Træ og hvidt Glas, just der, hvor en provisorisk Vestvæg maa have været reist foran det først indviede Kirkerum, Koret. Blot dette med dets senere Forlængelse mod Øst er nu Kirkwalls Sognekirke, og da vi der maa søge de Dele af Bygverket, der sikkert vides reist, mens endnu Kol fra Agder førte Overtilsynet, passerer vi raskt gjennem Skibet og træder ind i det gamle Kor.

Tiltrods for den afskrækkende Tarvelighed, der behersker det hele moderne Udstyr, hvor — overensstemmende med den skotske Kirkes Foragt for Stemningens Medvirken ved Tilegnelsen af de evige Sandheder — al dekorativ Udsmykning — ja selv Altar og Prækestol — er banlyst, er Korets Perspektiv af en imponerende Virkning. Selv de hæslige Galerier, der er indtvungne mellem Arkadepillerne, og Gjenmuringen af Triforiets Bueaabninger formaar ikke helt at ødelægge den Stemning, der i mægtige Akkorder maa have fyldt Rummet, dengang Høialteret med sine Helgenskrin og hellige Kar i ædelt Metal straalede i Kjerternes Skin, og det mægtige Østvindue med sit storslagne Masverk og sine transparente Billeder i glødende Farver fortsatte Alterets Pragtudfoldelse helt op under Loftets rigt modellerede Hvælvinger.

Med hvilken Glæde vilde vi ikke lagt et lidet Lod i Vægtskaalen for Beslutningen om at fjerne den skillende Glasvæg, Galeriet opunder Sideskibets Hvælv og de Korgulvet fuldstændig blokerende Stolestader, der end ikke levner en Midtpassage, hvorfra et godt Overblik kunde opnaaes.

Men Ragnvalds og Kols stolte Verk er ikke længere i Nordmænds Eie, og Nordmænds Sprog naar ikke let til de staute Skotters Øren. Lettere er det at appellere til deres Selvsyn, og derfor vedføies som Fig. 72 en Skisse, der antyder det *ubrudte* Interiørs mægtige Virkning, en Virkning, der let og uden store Omkostninger kunde gjenvindes.

De ovennævnte moderne Tilføielser bevirker, at vore Forventninger til Helhedsindtrykket *tildels* skuffes; men desto mere fængsles Opmærksomheden af de mange høist interessante Enkeltheder og den rige Formvexel, som de mange forskjellige Byggeperioder har hidført.

Magnuskathedralen 5.

St Magnus. Kirkwall.

Maalskisse til Tversnit gjennem Skibets østligste Felt

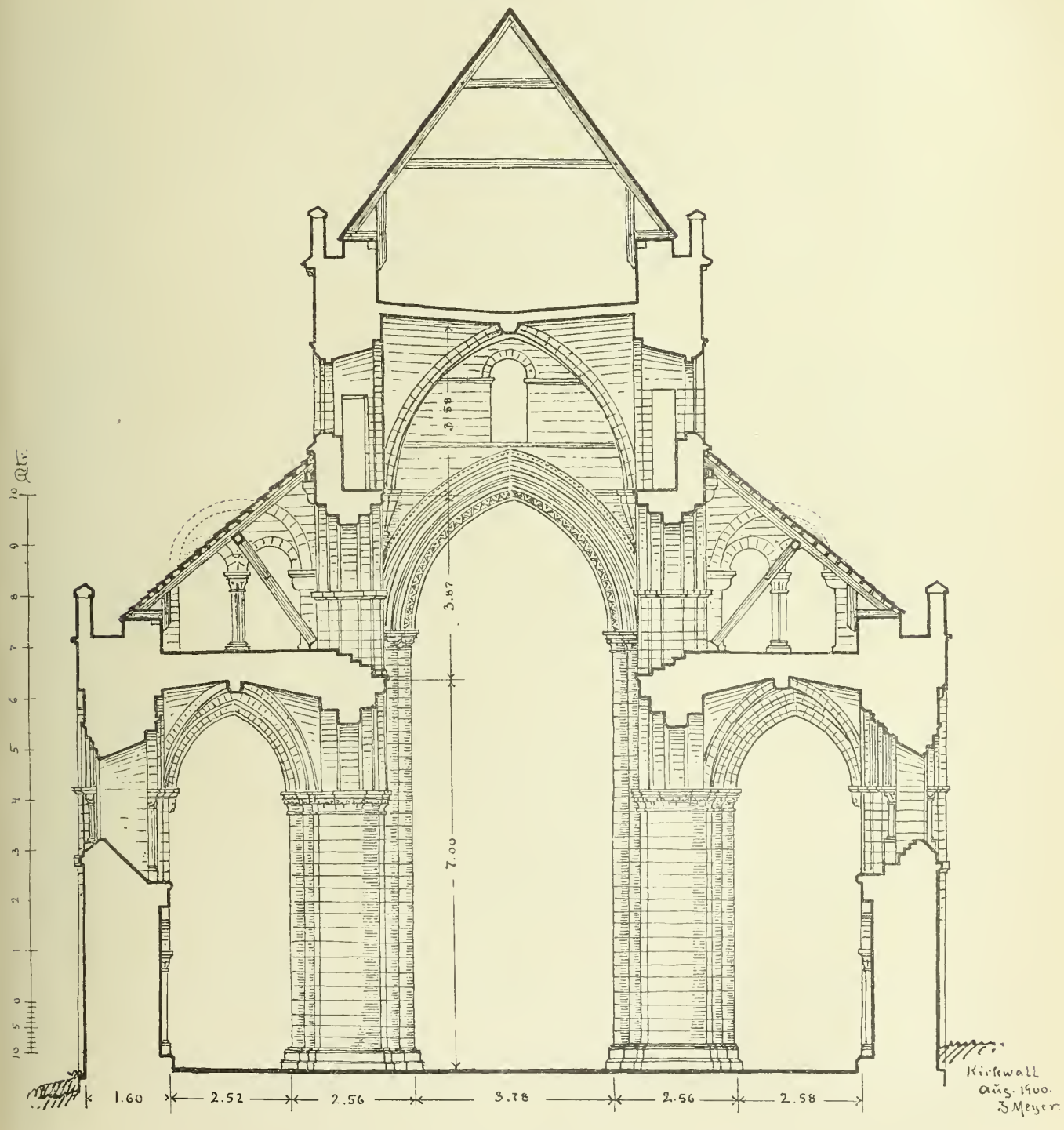

Fig. 75. Tværsnit gjennem Skibet.

Originaltegning af Joh. Meyer.

Til Rettesnor for den hele Udformning har Ragnvalds Anlæg tjent, og med en for Middelalderen usædvanlig Respekt for det Forhaandenværende, har de senere Bygmestre, den ene efter den anden, lempet sin Stilfølelse ind under Grundlæggerens uden dog i væsentlig Grad at fornegte sin Kunstnerindividualitet. Lettest vil dette sees, idet vi stiller os Arkaderækken med Langvæggens Triforier og Klerestorier for Øie (Fig. 72 og 92). Vendt mod Nord ser vi for os Kirkens ældste Dele mellem Centraltaarnets Pille i Vest og en omtrent midt gjennem 3dje Fripille gaaende, let synlig Fuge i Øst (Fig. 73). Denne markerer Tilslutningen af den senere Korudvidelse.

Den ældste Del med de 3 Buespænd af Arkaderne, Triforiet og Klerestoriet og tilsvarende Ydervægge, men uden Korshvælvene over Midtskibet og uden de mellem Klerestorievinduerne anlagte rige Hvælvkonsoler — udeladte i Fig. 73 — udgjør, sammen med den næsten helt analoge, korresponderende Sydvæg, Alt, hvad der nu med Sikkerhed kan henføres til Tiden før Ragnvald Jarls Palæstinatog — altsaa bygget mellem 1137 og 1153.

Alle de konstruktive Led og Indfatninger, for det Væsentlige ogsaa de indre Vægflader, er her dannet af vel tilhugne, temmelig smaa Kvadre af rød Sandsten med tilnærmelsesvis kvadratisk Format, adskilte ved brede Mørtelfuger. Pillernes høie, firkantede Plinther, hvorover et enkelt, vulstlignende Sokkelled, Foldekapitælerne og Buernes brede Arkivolter med den vakre, stærkt markerede Tredeling, det virkningsfulde Tandsnit i den ydre Bue og den fine Sagtandsforsiring paa den smale, skarpt fremspringende Dækbue, de rigt indrammede Vinduesaabninger og Sideskibenes med fremtrædende Ribber forsynede Korshvælv, Alt viser en vel overveiet, fint følt Kombineren af den normanniske Stilretnings vanlige Motiver. Derhos er den lunefulde Vexel af Pillernes Grundformer i Forbindelse med det midtre Intervals dominerende Størrelse, som — trods alle Uregelmæssigheder — formaar at fremkalde en sluttet Gruppevirkning, i høi Grad egenartet og tiltalende.

Triforiets Behandling er, som Fig. 73 viser, yderst enkel, og den midtre Bues trykkede Form vil nærmest forekomme Tilskueren uskjøn. Dog forsoner man sig let hermed paa Grund af det vakre Forhold mellem Triforiets og Arkadernes Høider.

Mens i det omtrent samtidige sydengelske Basilika-Anlæg Arkader og Triforier var nogenlunde af lige Vægt, som i Winchester, og i Vestengland sidstnævnte indskrænkedes til ubetydelige Sirgalerier, som i Gloucester og Tewkesbury, hvor samtidig Arkaderne gjordes uforholdsmæssig høie, vælger Durhamerskolen paa dette Punkt den gyldne Middelvei, overalt omtrent som i St. Magnuskathedralen (Fig. 108).

De retvinklede Recesser i Triforiets Piller fortsætter sig i Buernes tredelte Arkivolter, hvis eneste ornamentale Led er den fremspringende Dækbues Sagtandsborde.

Saavel Dækbuens og Kapitællistens som det under Triforiet løbende Baands Profil er i Afskraaningen skilt fra den lodrette Platte ved et skarpt Indsnit —

«Geisfuss». Triforiepillernes Sokkel er en enkel Skraalist. Klerestoriet skilles fra Triforiet ved et Baand — en fremspringende Platte —, hvis nedre Kant er forsynet med Rundstavsprofil. For hvert indre Buefelt er oppe i Klerestoriet saavelsom nede i Sideskibet anlagt Vinduer, af hvilke særlig de nedre har en forholdsvis betydelig Størrelse (Fig. 76 og 77). Her har man seet helt bort fra Muligheden af at anvende Glas. Vinduerne har nemlig hverken oprindelig Fals for Glas eller noget Anslag for Vinduesluger, men gaar fra den inderste af de ydre Recessers Plan tragtformet udvidet indad. Siderne flankeres indad af Søiler, hvis Sokkel og Kapitæl er indbundet i Væggen.

Disse bærer en enkel Arkivolte, paa vanlig Maade indfattet af en stærkt fremspringende Dækbue. I Modsætning til de store Piller har mange af disse Søiler, navnlig i Klerestoriehøiden, en velformet attisk Sokkel paa firkantet Plinthe uden «Hjorneblad». Vinduessøilernes Kapitæler er dels enkle Terningkapitæler, dels som Rundpillernes foldede og dels, navnlig i nordre Klerestorium, bægerformede med Overgang i Firkant og med firkantet Abakus (Fig. 76 og 77).

Den oprindelige, østre, utvivlsomt apsidale Afslutning af Ragnvalds Kor er forsvundet, og i Vest for oven omhandlede Partier møder man Støpulføddernes senere Former. Men ved at træde fra det nu brugte Kirkerum ud i Tværskibet finder vi os atter omgivne af i det væsentlige de samme Former som oven beskrevet. De 4 mindre Bueaabninger i østre Væg, af hvilke de midtre fører ind til Korets Sideskibe, de ydre til Tværskibets Stuker (Fig. 78), svarer i sin Behandlingsmaade ganske til Korets ældste Arkader, og ligesaa stor Overensstemmelse er der mellem Tværskibets og Korets ældste Vinduer (Fig. 76).

Men allerede i Triforiegaleriernes 4 store Bueaabninger ud mod Tværskibet, nærmest mod Støpulfødderne, viser sig dog en fremadskridende Stiludvikling (Fig. 79), idet Aabningen ved en midtre Dobbeltsøile og to paa den hvilende Rundbuer er delt i to. Dobbeltsøilen har vel udviklet, bladsmykket Bægerkapitæl med kraftig profileret Abakus og stærkt udspringende, forholdsvis flad Sokkel.

I Tværskibet vil ogsaa paa mange andre Punkter spores en Tilbøielighed til at øge det ornamentale Udstyr, som ved Vægbaandenes noget rigere Profilering, ved en hyppigere Anvendelse af Sagtandsornamentet, og ved sirlige Vægarkader langs nordre, vestre og søndre Vægfod. Ved Klerestorievinduernes Søiler viser Kapitælet det helt udviklede Foldemotiv (Fig. 80).

Tværskibets Vægarkader stemmer ganske med dem paa Langskibets søndre Side (Fig. 81 a og b). Disse dannes af hinanden skjærende Rundbuer med vel udviklede, men ikke meget dybt profilerede Zigzagarkivolter, støttede af parvis sammenarbeidede og ved en Skraaplatte adskilte Søiler, hvis Kapitæler snart viser enkle, bladsmykkede Bægerformer, snart Foldekapitæler, med vexlende Behandlingsmaade, og hvis Sokler er meget steile med nærmere eller fjernere Tilslutning til den attiske Hovedform, altid stillede paa en meget høi, firkantet Plinthe, der atter hviler paa Vægbænkens Sæde.

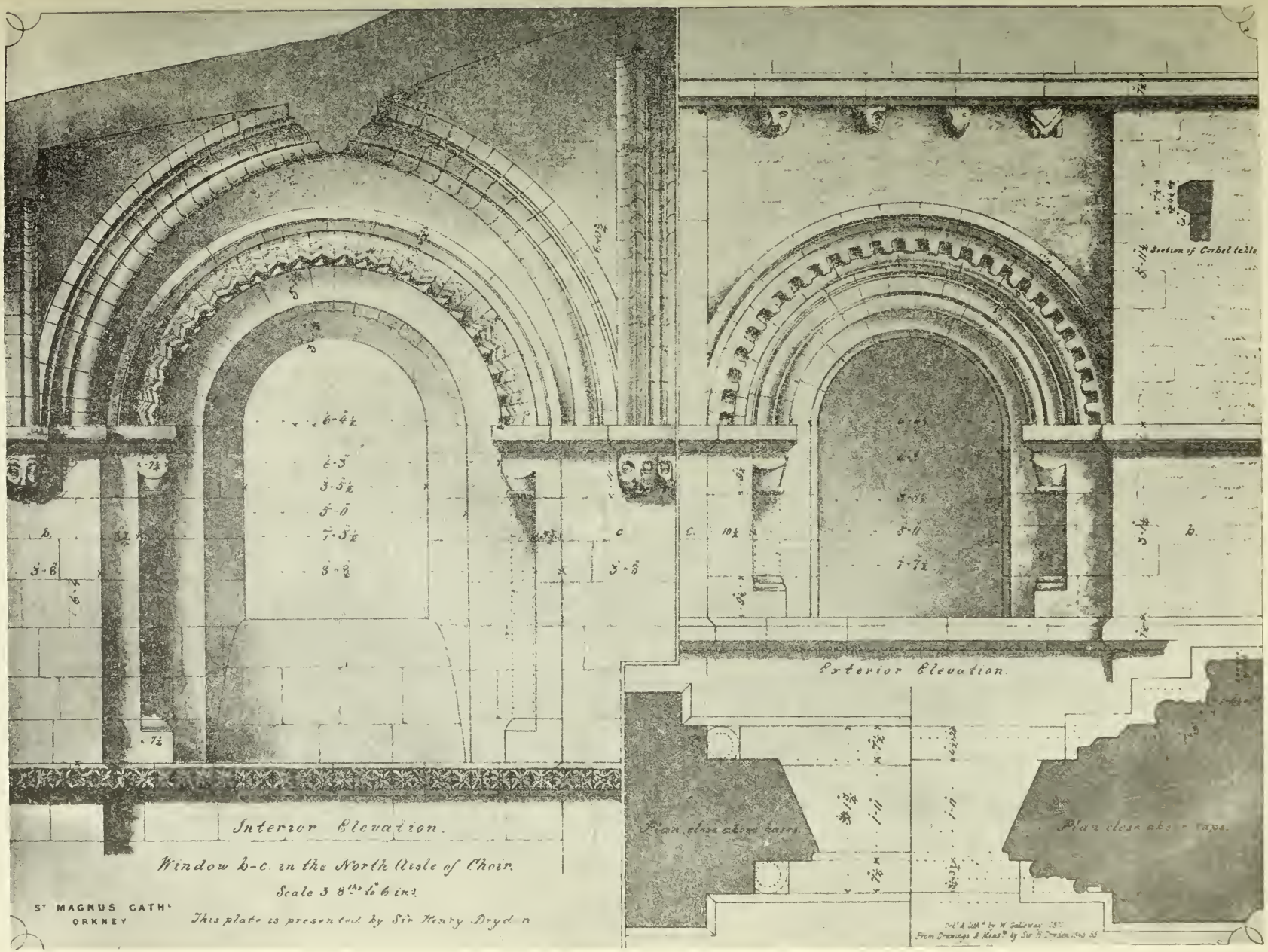

Fig. 76. Korets ældste Vinduer.

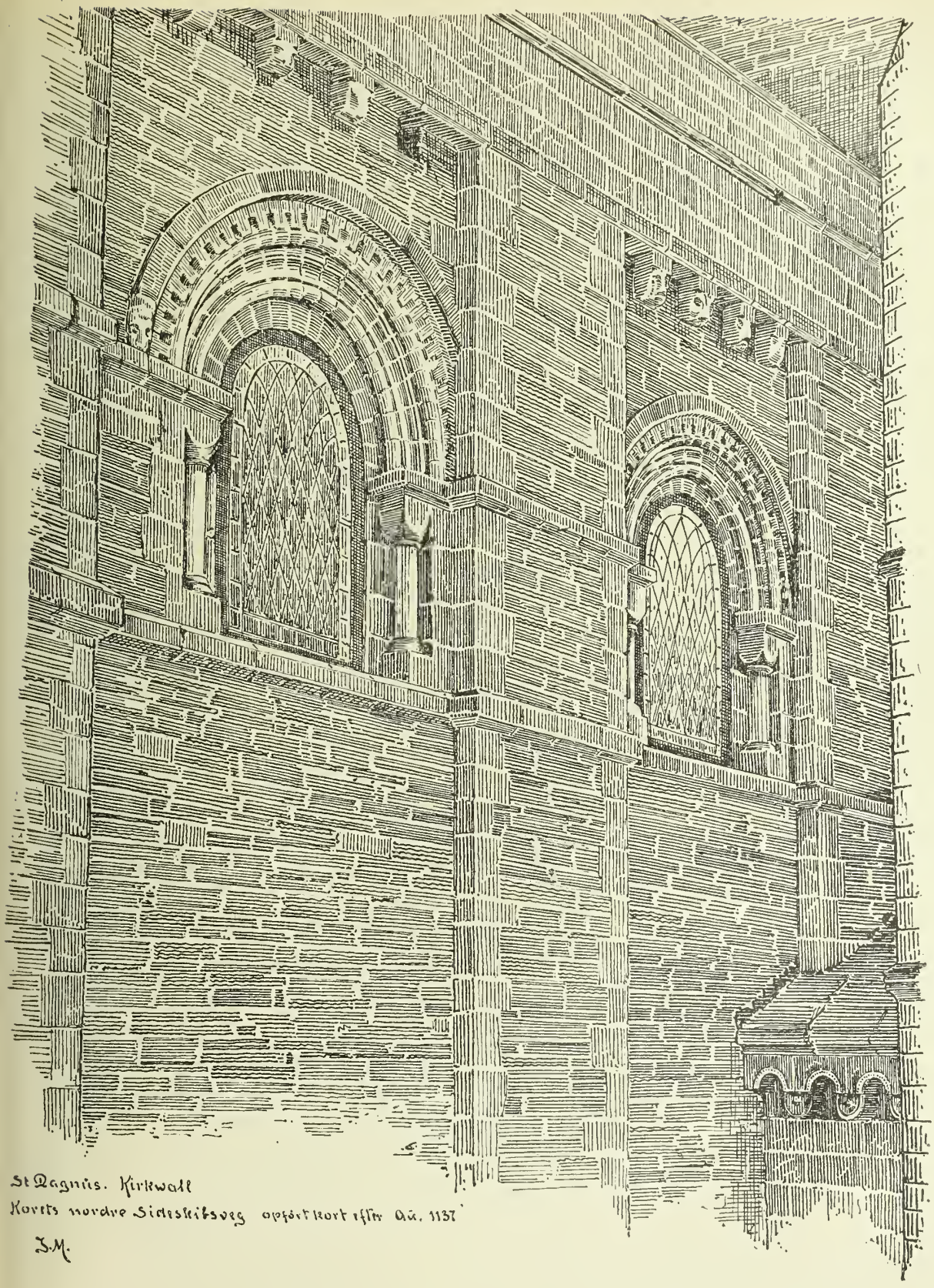

Fig. 77. Korets nordre Sideskibsvæg.

Originaltegning af Joh. Meyer.

Magnuskathedralen 8.

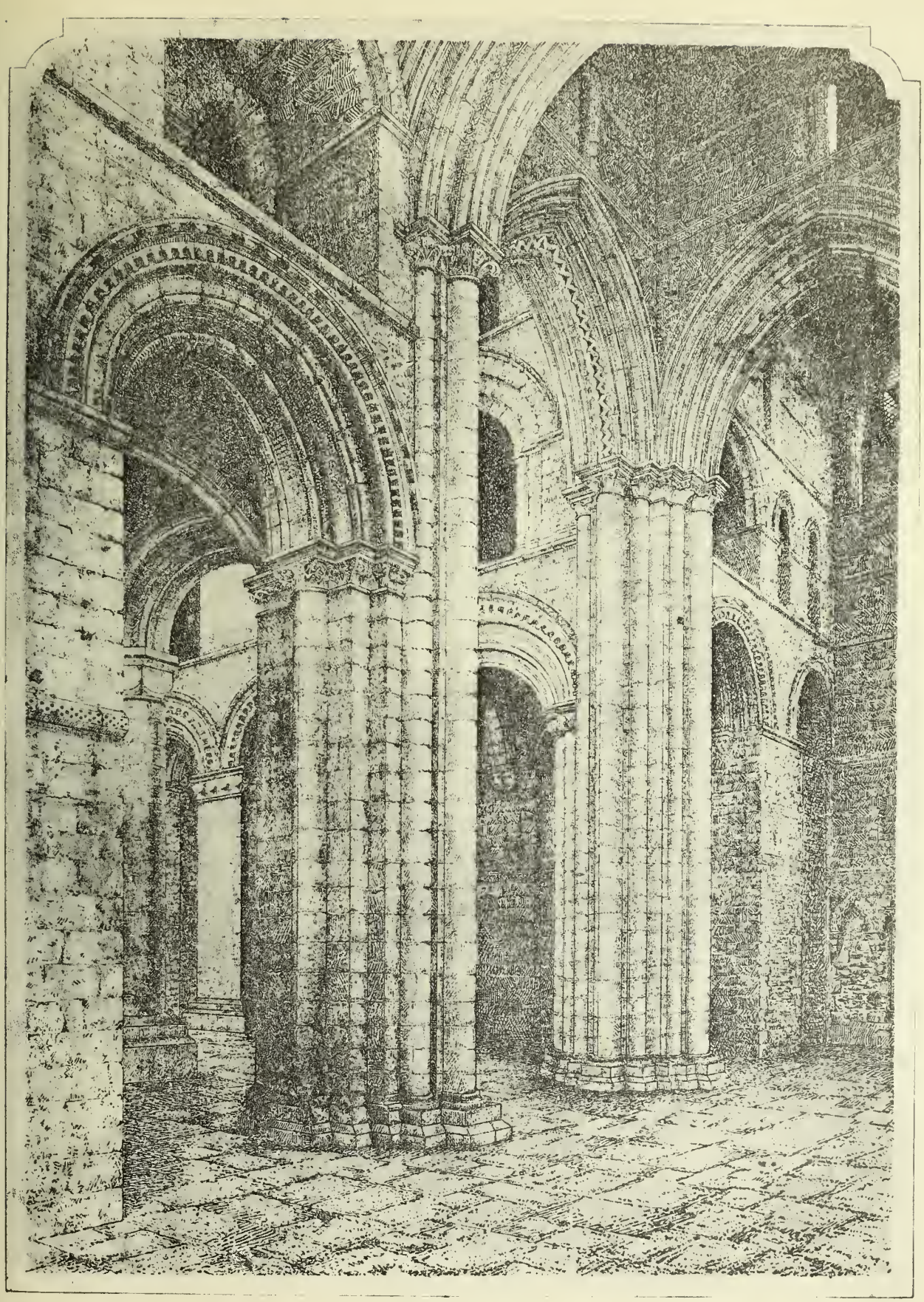

Fig. 78. Centraltaarnets Piller.

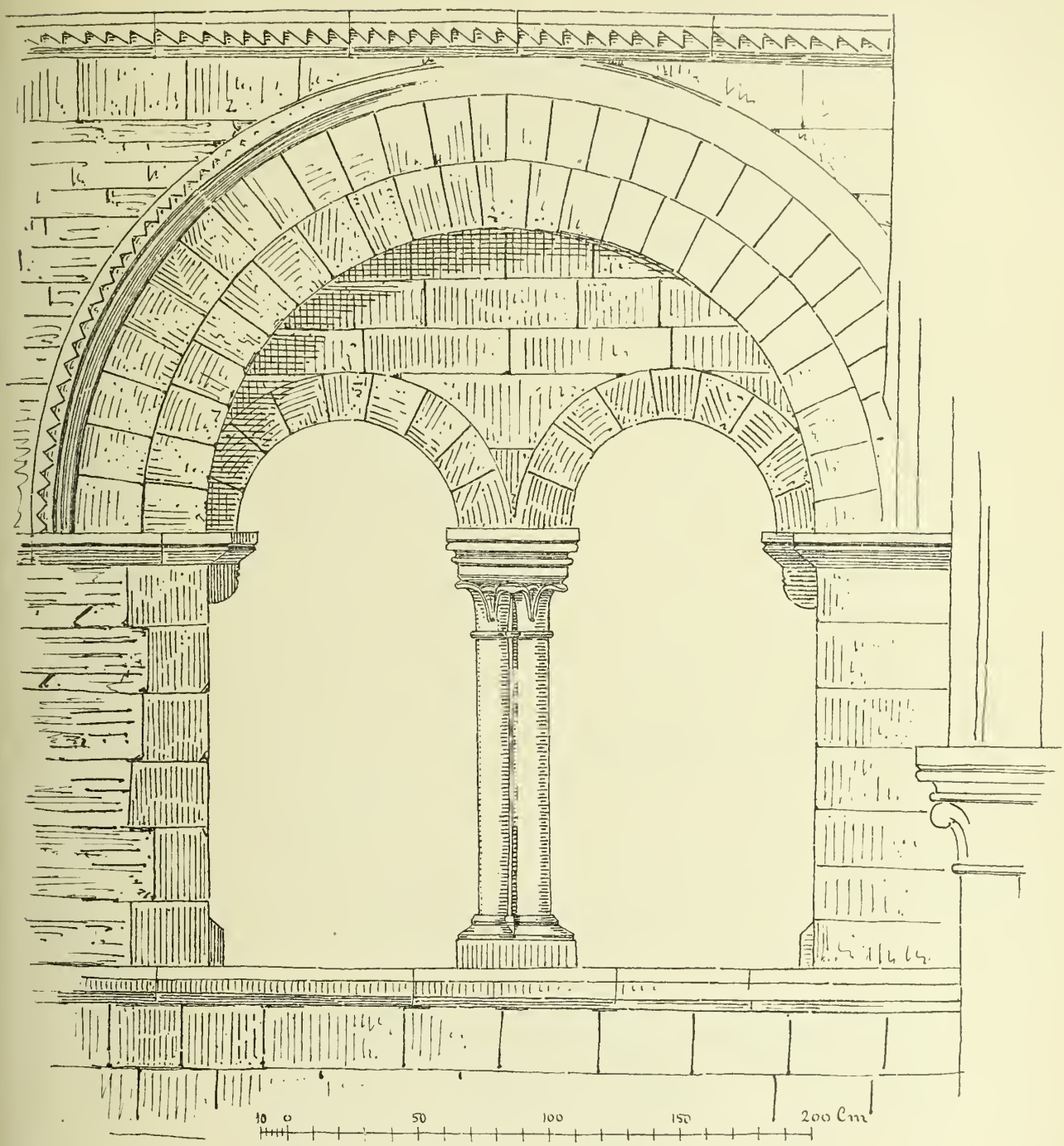

Fig. 79. Triforieaabning mod Tværskibet.

Originaltegning af Joh. Meyer.

(Fig. 80 se Pl. XLII.)

Magnuskathedralen 10.

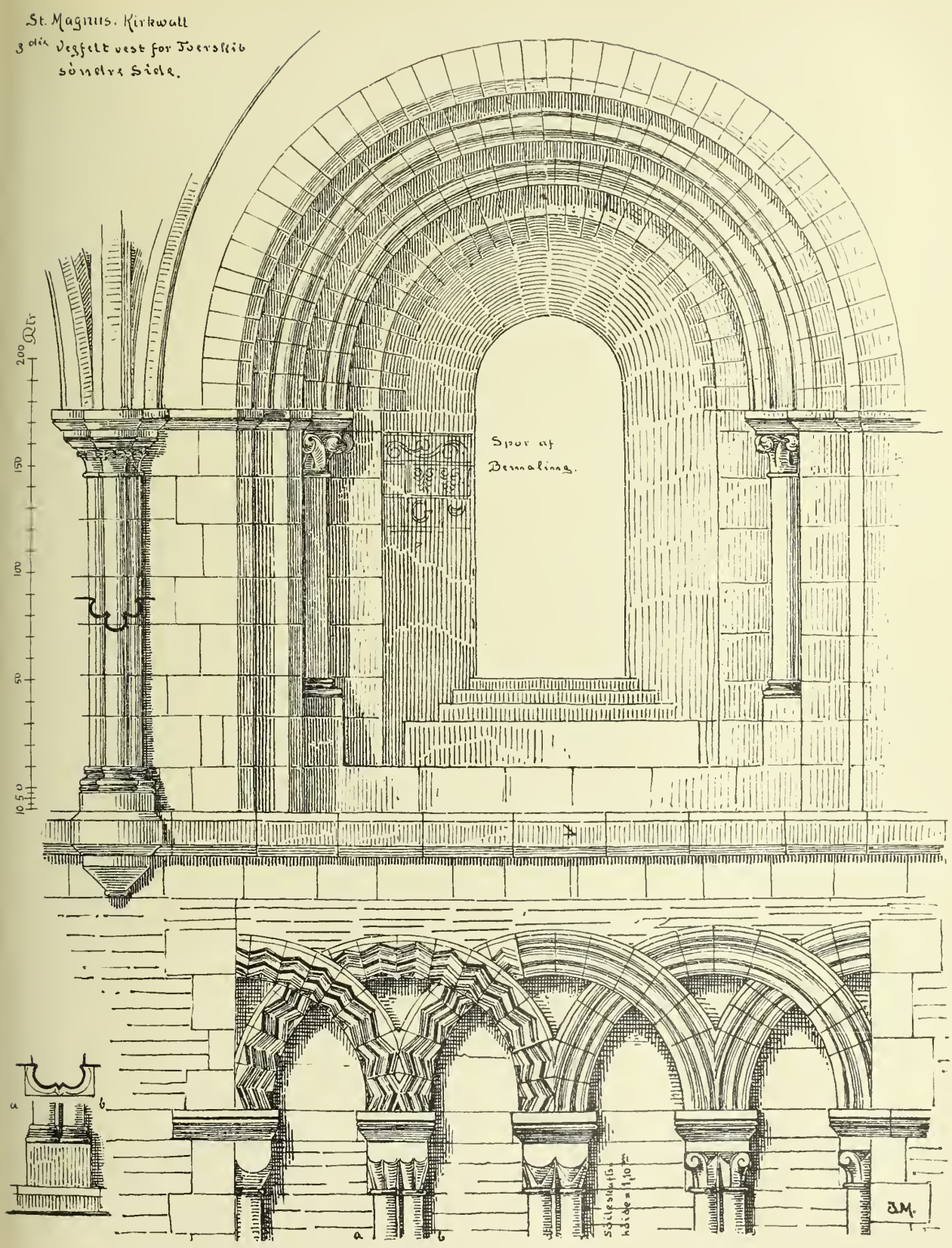

Fig. 81 a. Vægfelt med Arkader i søndre Sideskib.

Originaltegning af Joh. Meyer.

Magnuskathedralen 11.

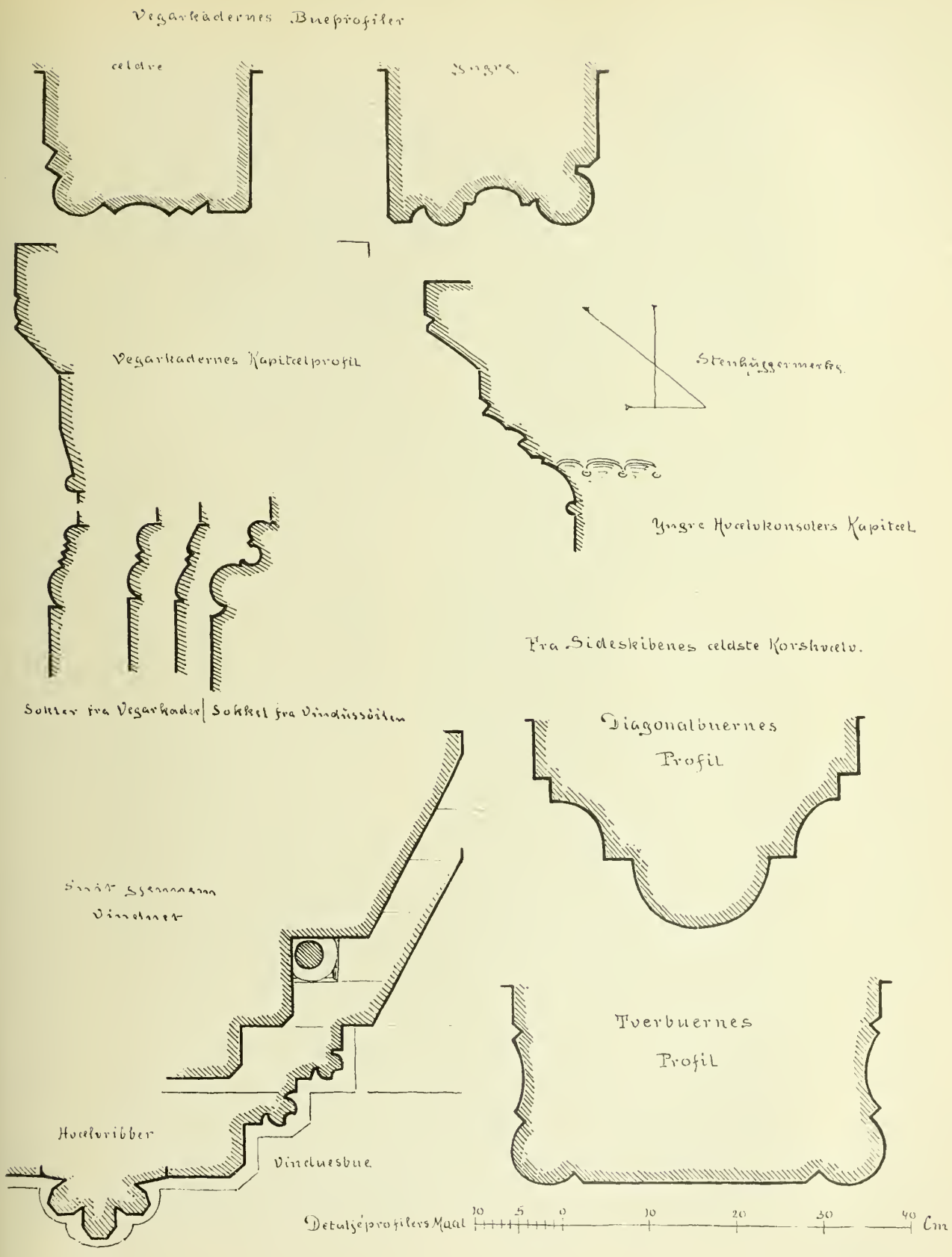

Fig. 81 b. Profiler fra søndre Sideskib og det ældste Korshvælv.

Originaltegning af Joh. Meyer.

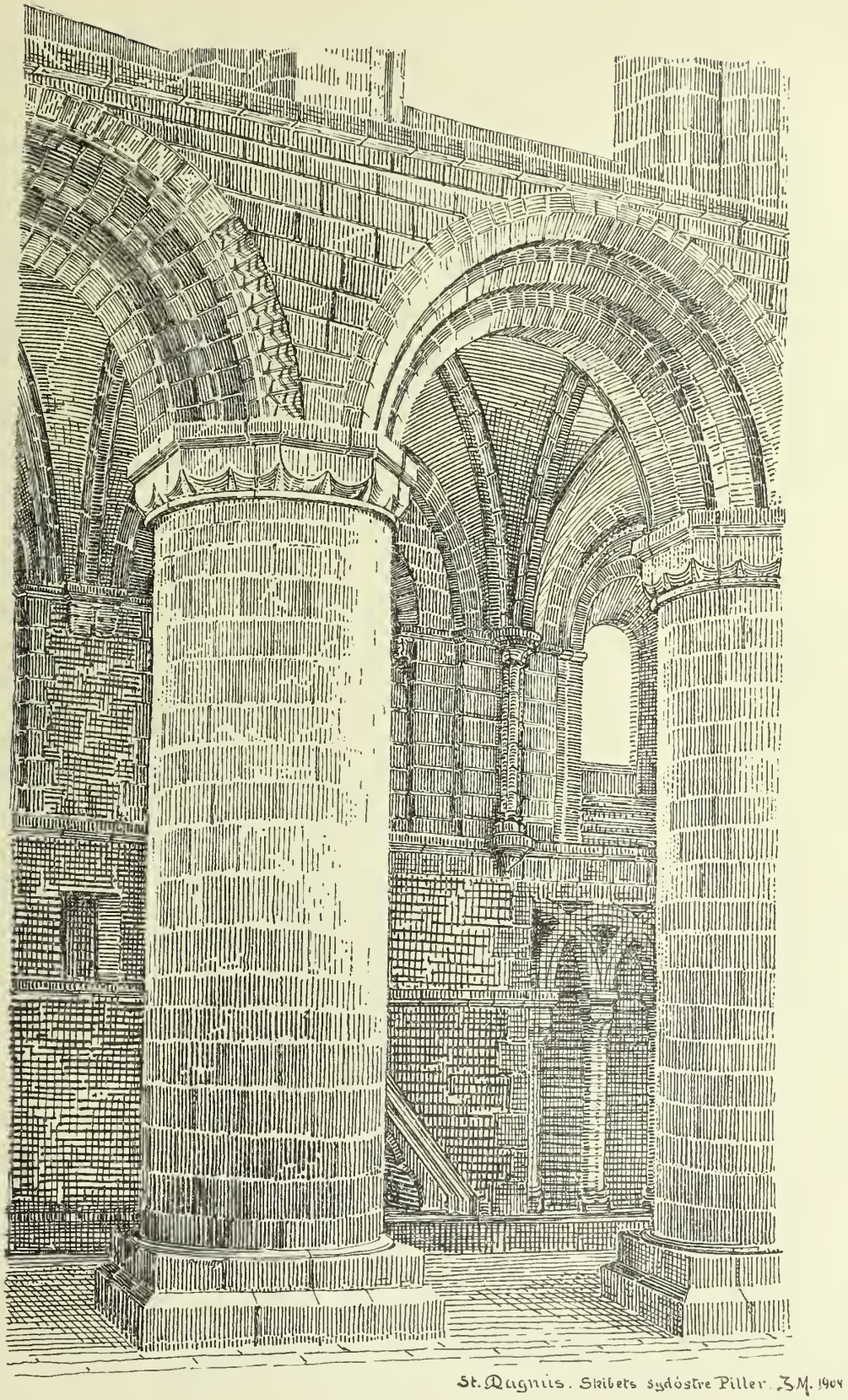

Fig. 82. Skibets sydøstre Rundpiller.

Originaltegning af Joh. Meyer.

Magnuskathedralen 13.

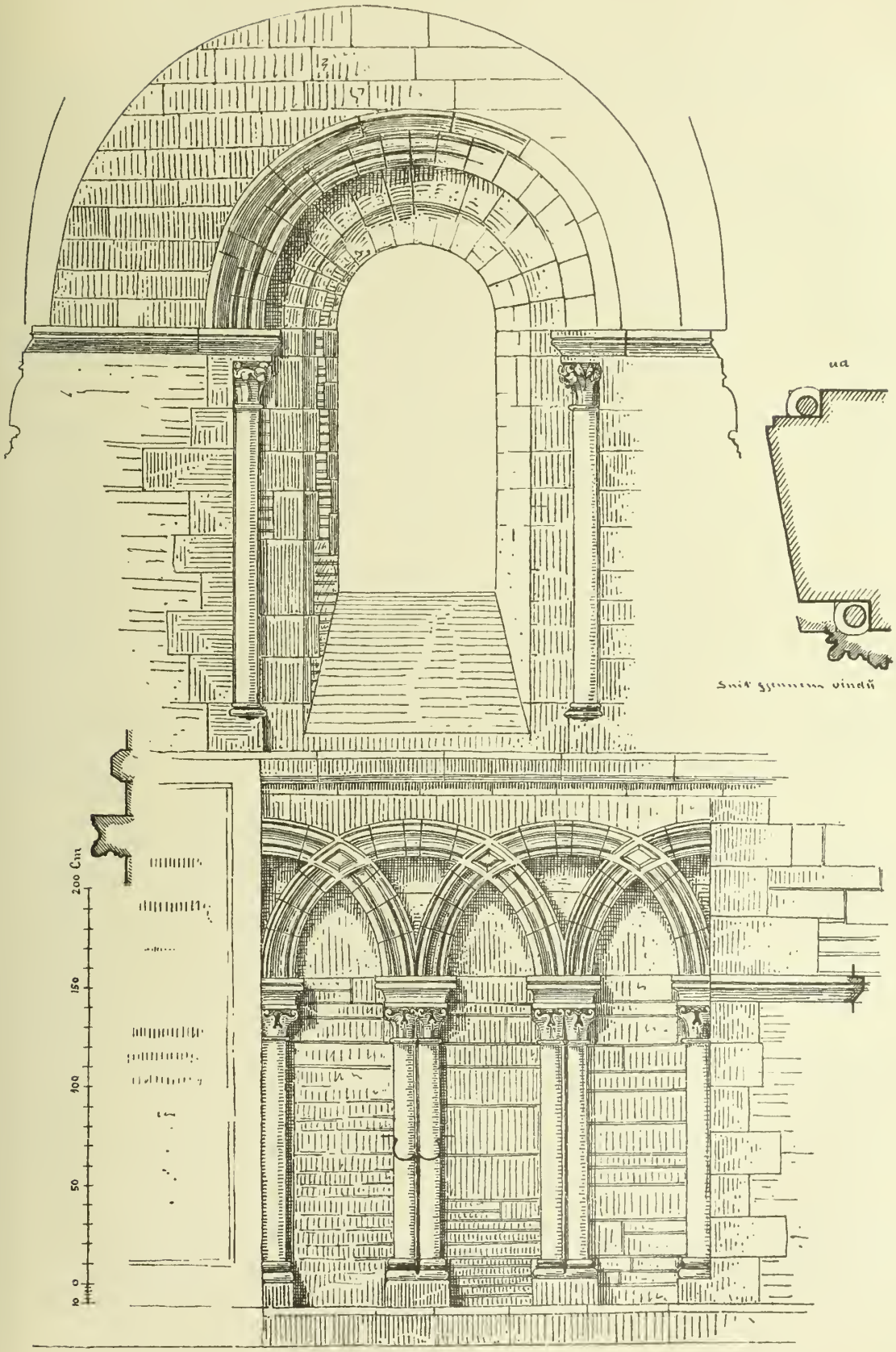

Fig. 83. Vægfelt med Arkader i nordre Sideskib, nærmest i Øst for Nordportalen.

Originaltegning af Joh. Meyer.

Samtidig med denne større Detaljrigdom ytrer sig øget Tilbøielighed til at anvende Brudsten — Lerskifer i Skifter fra 7 til 15 cm.s Høide — ogsaa i de indre Vægflader.

Ovennævnte Omstændigheder leder os til den Antagelse, at efter Korets Indvielse, der antagelig gik forud for Jarlens og Biskop Wilhelms Afreise paa sit Palæstinatog i 1153, Arbeidet i det Væsentlige blev stillet i Bero indtil deres Hjemkomst i 1155. Antagelig mellem 1155 og 1168 — Wilhelm den gamles Dødsaar — blev saa Tværskibet — dog uden Gavlvæggenes Klerestorier og Gavltriangler — samt den nordøstlige og de to sydøstlige af Skibets Rundpiller med sin Overbygning til og med Triforiet — og da selvfølgelig ogsaa Støpulfødderne med de derpaa hvilende Buer i deres *oprindelige* Form — opført (Fig. 82) Alle Arkadepillernes Sokler i Vestskibet med Undtagelse af det vestligste Pars viser nøiagtig samme Behandlingsmaade som i Koret, hvad ogsaa er Tilfældet med 4 à 5 nedre Skifter i Pilleskafterne. Dette tyder paa, at endnu i Wilhelm den gamles Tid det hele Kirkefundament er nedlagt. Af Sideskibsvæggene viser sig ogsaa, med delvis Undtagelse af de øvre Partier, de 4 nordøstligste og de 6 sydøstligste Axedele at tilhøre hans Tid (Fig. 71).

Hvor det vestligste Rundpillepar nu staar, anlagdes sandsynligvis, som senere skal paavises, massive Taarnpiller, hvorpaa to projekterede Vesttaarne skulde støtte sine indre Hjørner. Ogsaa Tværskibsgavlenes vestre Hjørner var tænkt flankerede af forholdsvis store Trappetaarne. Men disses indre Fremspring gjør Indtrykket af det meget smale Tværskib endnu trangere, og aabenbart af den Grund er Tanken om at føre dem op over Tagfladen opgivet og de allerede anlagte indre Partier nedbrudte til Klerestoriets Gulv (Fig. 86).

Hvad Formbehandlingen i Skibets ældste Vægpartier angaar, svarer den meget nær til Tværskibets — for Arkadernes og Triforiernes Vedkommende til Ragnvalds Koranlæg. Dog mangler sidstnævnte Deles Buer den virkningsfulde Dæklist, og Hjørnernes Afskraaning forringer Virkningen. Men denne Afskraaen af alle skarpe Kanter synes at være foretaget i en lidt senere Periode, idet den i Fig. 82 synlige sydøstligste Bue viser en paabegyndt Zigzagforsiring i den ydre Arkivolte, der neppe kunde været anbragt, om ikke Profilet her oprindelig var retvinklet.

I Langskibets Sideskib viser blot de 3 nordøstre og 1 sydøstre Felt de oprindelige maskedannede Hvælvkonsoler, mens alle Hvælv her tilhører en senere Tid. Af Sideskibsvinduerne viser de 3 nordøstligste sig at stemme med Korvinduerne, mens alle de søndre i Øst for sydvestre Portal og de 2 nordre nærmest i Øst for Nordportalen viser sennormanniske Former (Fig. 81 a og b og 83). Den sydvestlige Sideskibsportal harmonerer med de ældre Dele, men er udvendig senere ændret, mens Vægarkaderne nærmest i Øst for Nordportalen synes at maatte henføres til Tiden efter Wilhelm den gamles Død (Fig. 83).

Idet vi atter vender os mod Øst og betragter Støpulfødderne med deres 4 Bærebuer og de tilstødende to lavere Buer, der fra Vest leder ind i Tværskibet, overraskes vi af disse Deles fra Omgivelserne stærkt afvigende Formbehandling, øiensynlig af langt senere Oprindelse end de 4 tilstødende Korsarmes (Fig. 78). Dette Fænomen skal forklares i Kap. 2.

Saavel Støpulfødderne — med korsformet Tværsnit, sammensatte af runde og rundt tilspidsede Halvsøiler med rigt bladsmykkede Bægerkapitæler under firkantede Dækplader og med dybt modellerede attiske Sokler — som deres i 4 Recesser rigt profilerede og med underhuggede Zigzagornamenter forsirede Hovedbuer tilhører aabenbart Overgangstiden mod Slutn. af 12te Aarhundrede. Profilerne bevæger sig endnu i de samme Kombinationer af Rundstave, Hulkiler, Platter og Skraafasninger som i de ældre Dele, men Udarbeidelsen er dybere og friere end før, og den tilspidsede Rundstav indkommer som nyt Led. Den fremspringende, sagtandsmykkede Dækbue er endnu bibeholdt.

En lignende Formbehandling findes i nordre Sideskibs vestligste Vægarkader med den skarpe Markering af Buernes Sammenskjæringspunkter samt i de nordlige 2 og sydlige 3 Sideskibsvinduer nærmest i Øst for de korresponderende Nord-Sydportaler (Fig. 81 og 83), og sandsynligvis bør ogsaa de to Tværskibsstuker med de spidsbuede Vinduer, den kraftige Skraasokkel, Hjørnelisener, Buefriser og de med Ribber forsynede Korshvælv henføres til den samme Tid.

En paafaldende Lighed mellem nævnte Dele af St. Magnuskathedralen og Detaljerne i Kapitelhuset ved Throndhjems Domkirke bringer os til at sætte deres Oprindelse til Slutningen af 12te Aarhundrede.

Den spidse Bue blev dengang som en Nyhed introduceret paa Øerne og blev med Forkjærlighed anvendt.

Men allerede ved næste Udviklingstrin, som det fremtræder i Tværskibets Gavlklerestorier og Gavltriangler (Fig. 85—88), finder vi atter Rundbuen gjenindsat paa Hædersplads efter frit Valg. Sandsynligvis staar vi i nordre Tværskibsgavls Klerestorium med de to store sammenkoblede Vinduer foran et af Biskop Bjarne Kolbeinsøns første Arbeider fra Tiden omkring 1190.

Gavlens knappe Bredde passede daarlig for den frie og lette Formbehandling, der efterhaanden havde udviklet sig af det første Anlægs Knaphed. Af den Grund opgav man nu at udvikle Trappetaarnene i Tværskibets vestre Hjørner videre opad, og opnaaede derved Plads for Vinduesgruppen, der saavel indad som udad er af stor Virkning (Fig. 85). Alle Detaljer er formet under en intens og bevidst Skjønhedssøgen, og den tekniske Udførelse er til det yderste nitid. Selv de forholdsvis lidet synlige Passageaabninger ud mod Vinduesnischerne (Fig. 87) er behandlet ligesaa omhyggelig som selve Murfronten.

Mens den spidse Bueform er vraget, viser sig andre gothiserende Motiver anvendt. Den runde Plinthe og rund Abakus træder saaledes i Forbindelse med

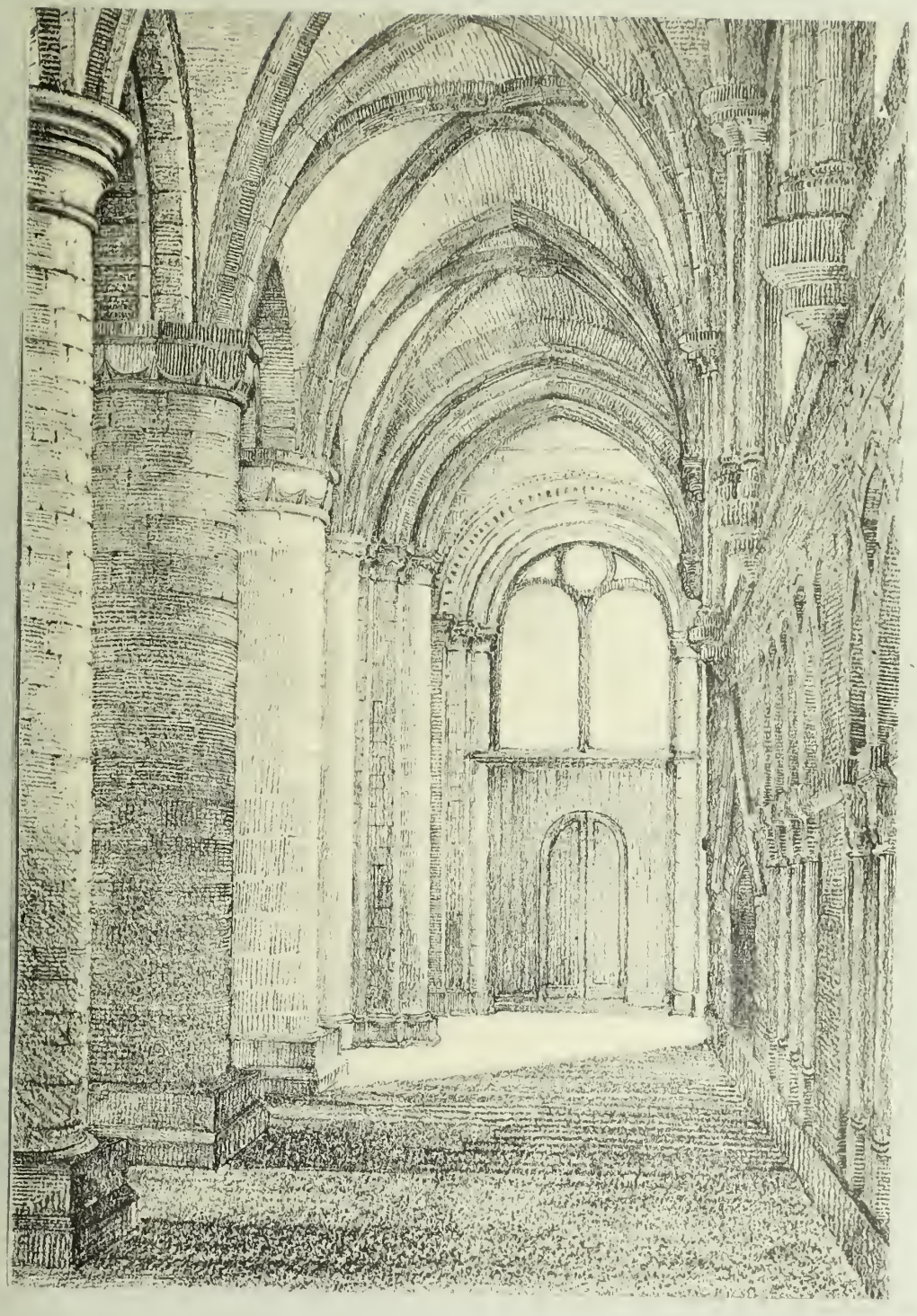

Pl. XL.	*Magnuskathedralen II.* Fig. 84. Perspektiv af søndre Sideskib. Originaltegning af *Joh. Meyer.*

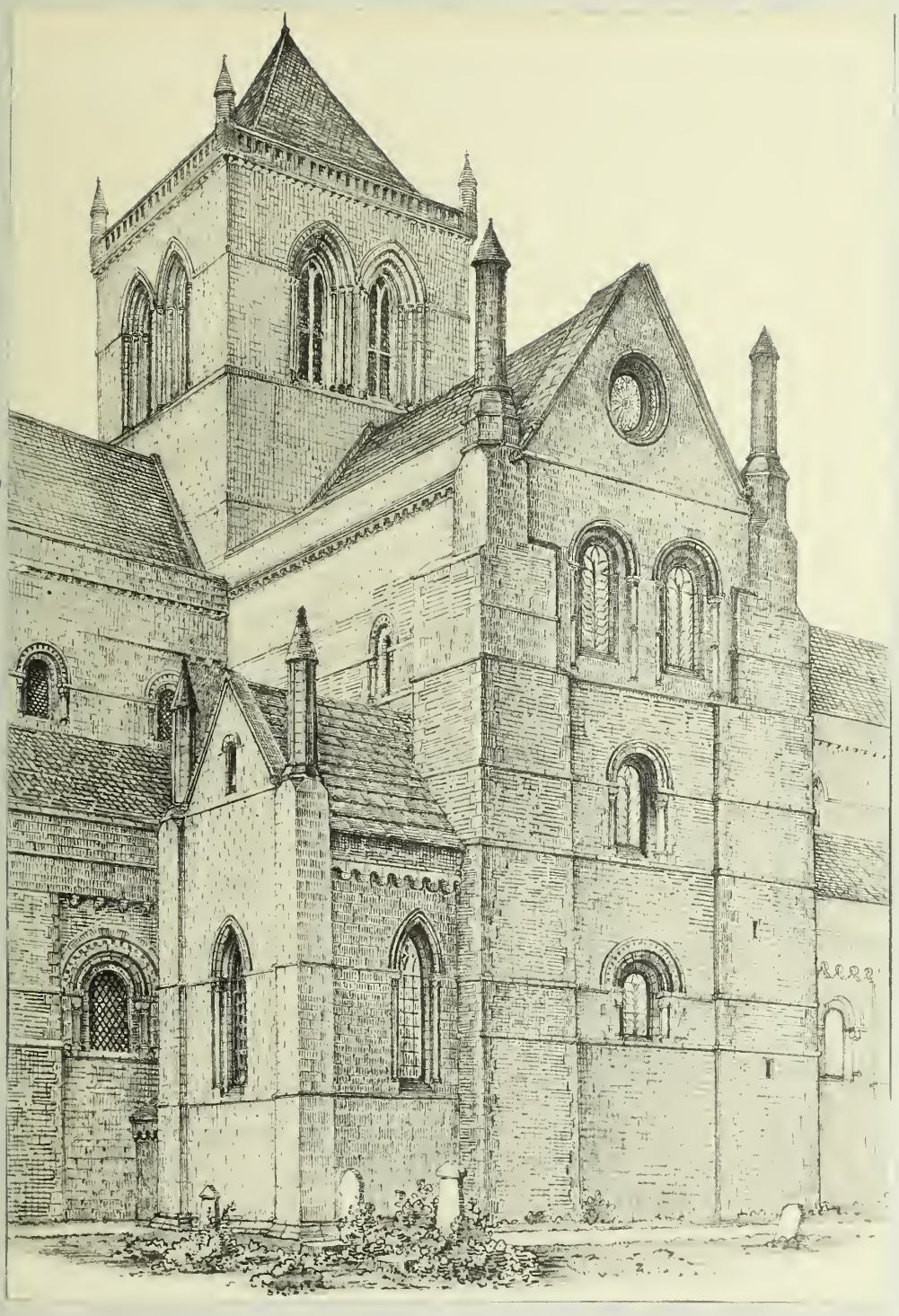

Pl. XLI.	*Magnuskalhedralen 15.* — Fig. 85. Perspektiv af nordre Tværskib og Centraltaarnet. Originaltegning af *Joh. Meyer.*

Magnuskathedralen 16.

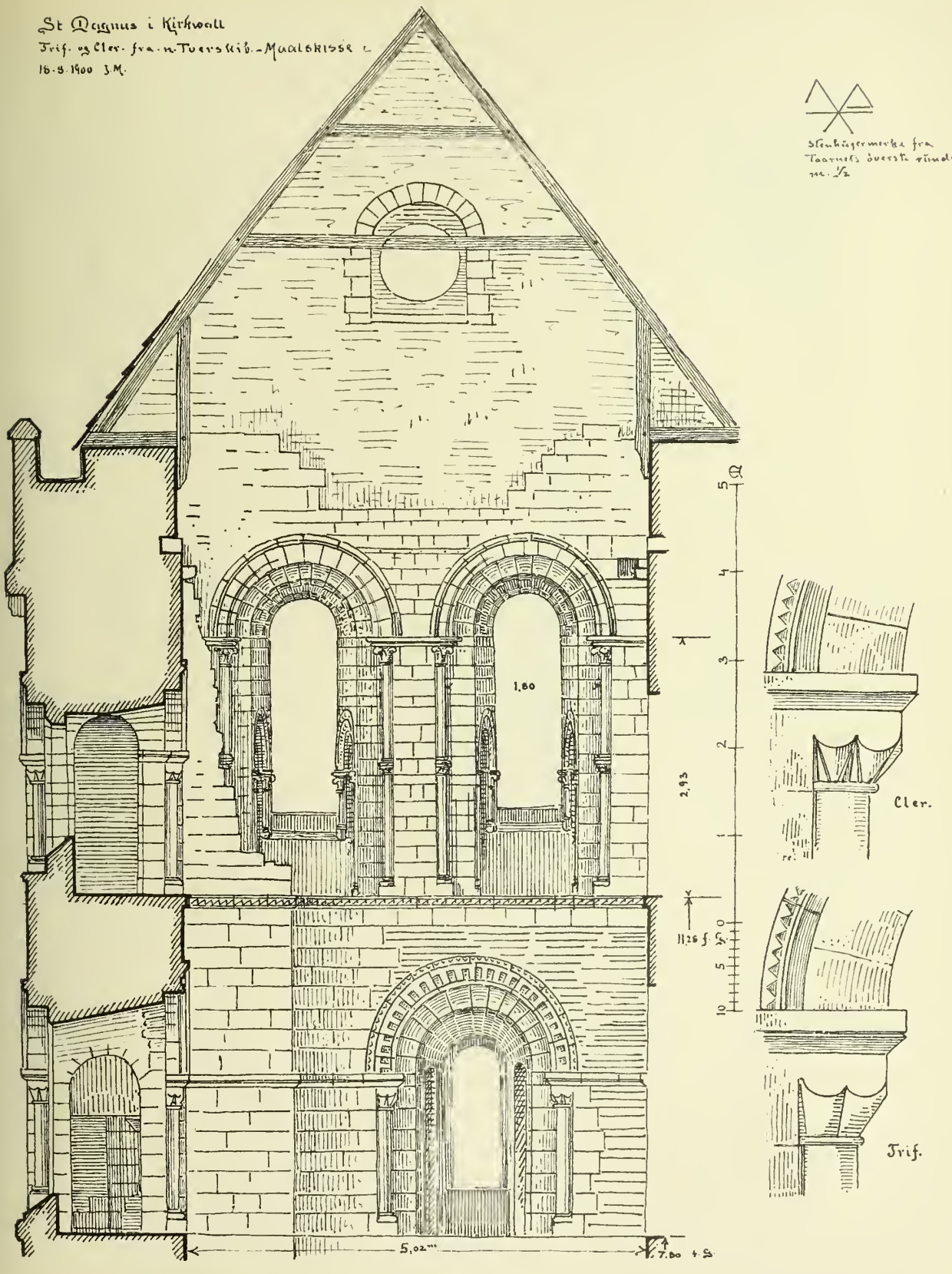

Fig. 86. Tværskibets nordre Gavlvæg. (Øvre Del.)

Fig. 80. Søjlekapitæler fra Tværskibet.

Originaltegning af Joh. Meyer.

Magnuskathedralen 17.

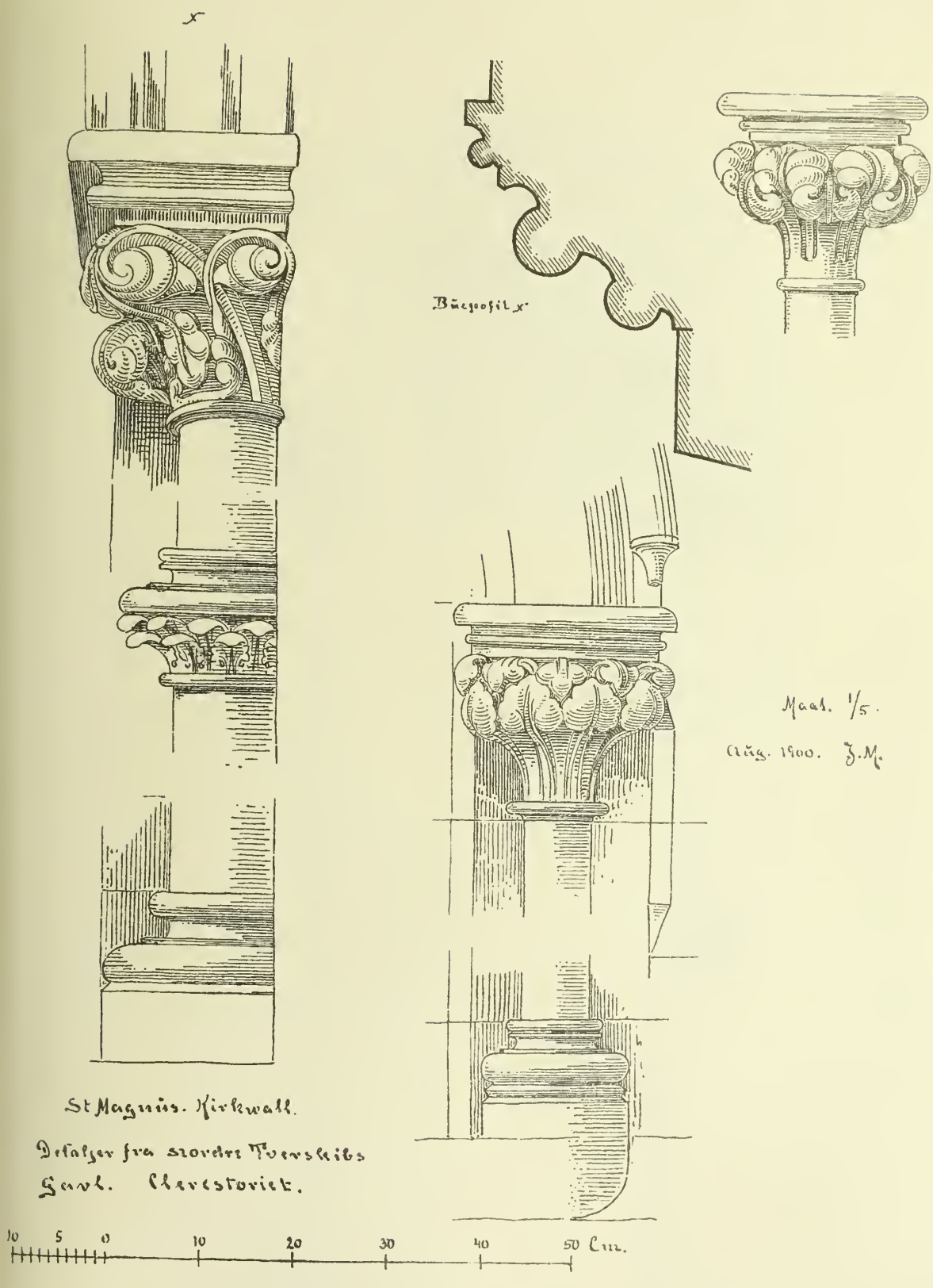

Fig. 87. Detaljer fra nordre Tværskibs Gavlklerestorium.

Originaltegning af Joh. Meyer.

Se ogsaa Pl. XLIV Fig. 88.

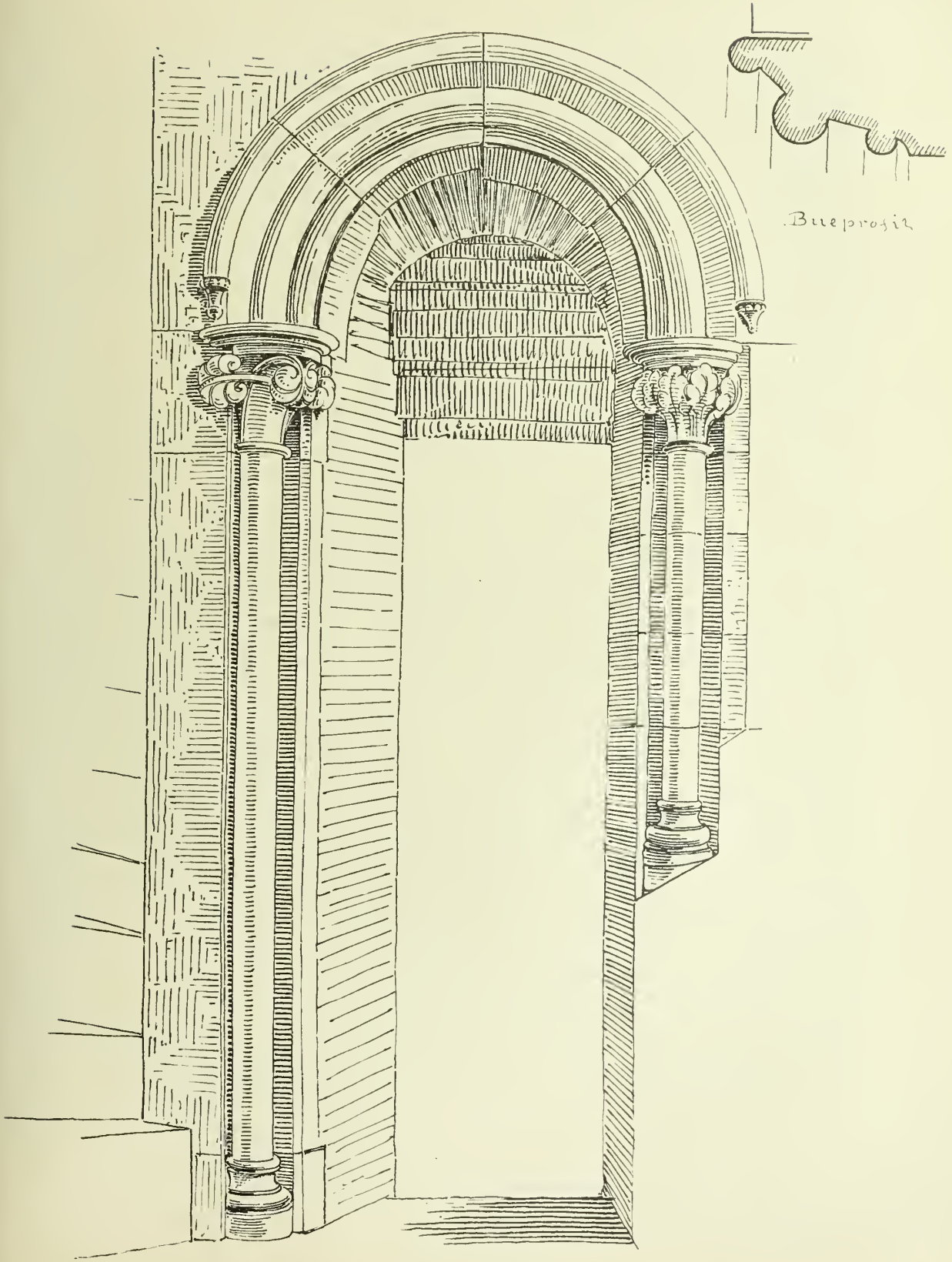

Fig. 88. Passage i nordre Tværskibs Gavl.

Originaltegning af Joh. Meyer.

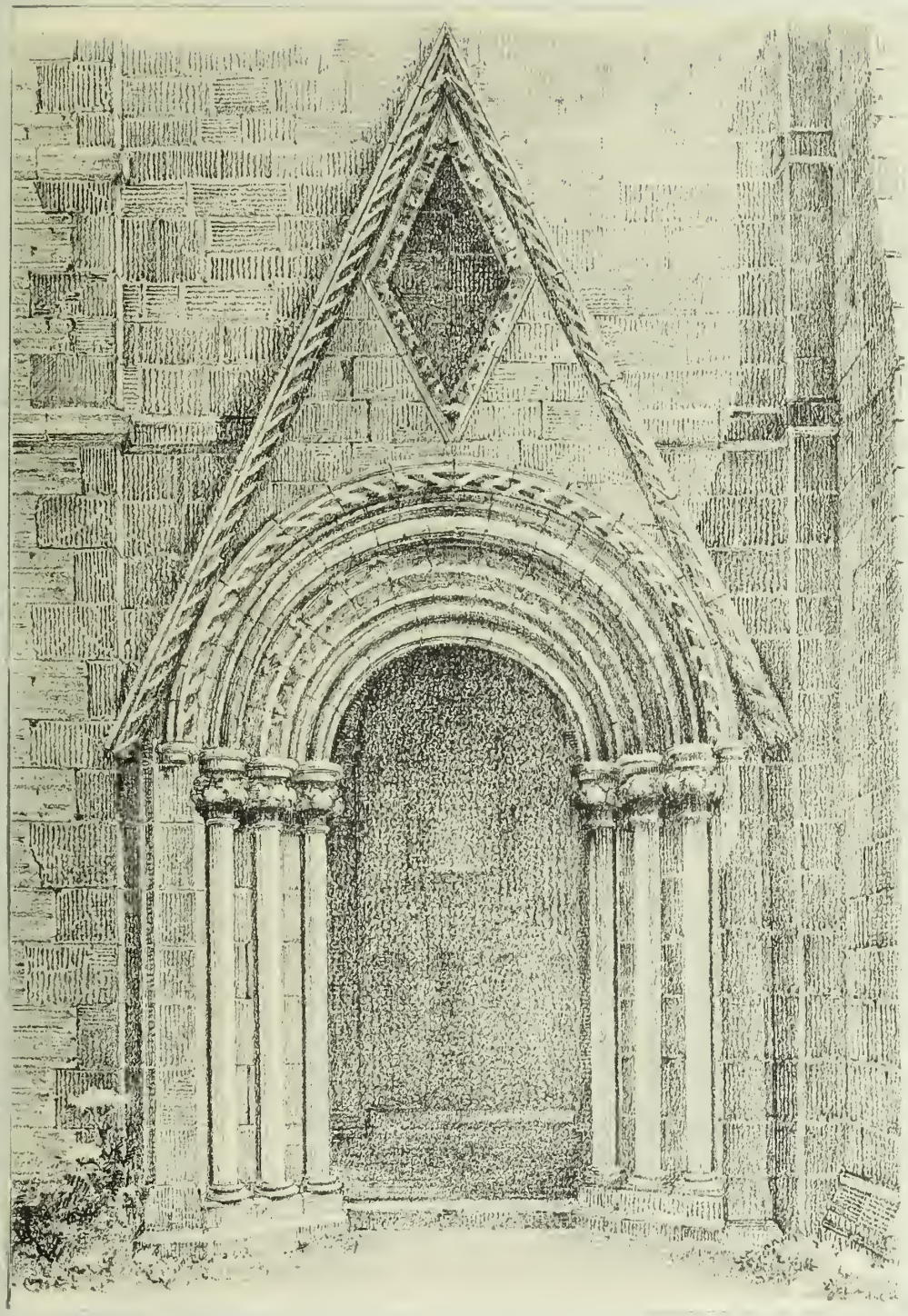

Pl. XLV.	*Magnuskathedralen 19.* Fig. 89. Skibets Nordportal. Originaltegning af *Joh. Meyer.*

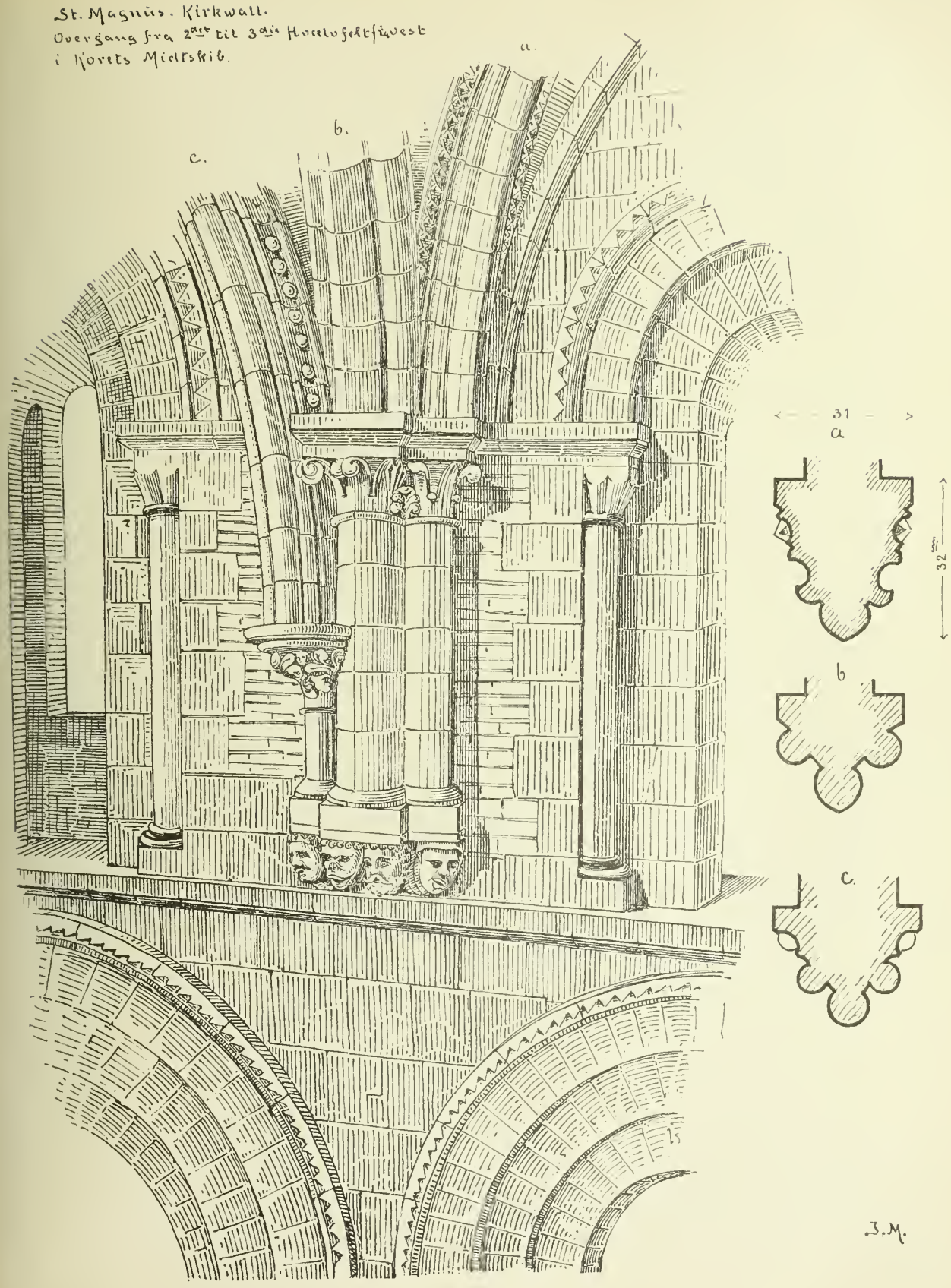

Fig. 90. Hvælvansats i Korets ældste Midtskibshvælv.

Originaltegning af Joh. Meyer.

Vinduernes iøvrigt normanniske Former, og ligeledes viser sig Kapitælernes Bladverk snart gothisk-naturalistisk, snart holdt i traditionelle romanske Drag, men overalt smukt og klart gjennemarbeidet. Selve Gavltrianglet omslutter med sin vakkert profilerede Dæklist, der nedentil afsluttes af groteske Dyrehoveder, et rigt profileret og med Hundetandsornamenter omgivet Rundvindue.

I Tværskibets søndre Gavl er korresponderende med ovennævnte Vinduesgruppe anlagt en stor Rose, hvis Masverk dog tilhører en senere Tid. Hele Sydgavlens øvre Del fra Klerestoriegulvet af er imidlertid restaureret ved Midten af 19de Aarhundrede paa en ikke særlig tiltalende Maade og byder saaledes mindre Interesse for det arkæologiske Studium. Et mindre Rundvindue findes ogsaa her i Gavltrianglet.

For at finde den umiddelbare Fortsættelse af ovennævnte Arbeider maa vi for et Øieblik forlade Kirkens Indre og udenfra betragte Kirkens eneste Udgang mod Nord, der samtidig danner den vestlige Afslutning af Nordsidens normanniske Dele. Dens Søileskaft og Kapitæler er fornnyede, men der foreligger ingen Grund til at antage Gjengivelsen af de originale Detaljer for urigtig, om der end aabenbart skorter noget paa Følsomhed i Bladverkets Modellering. Portalens vel afveiede Proportioner, de virkningsfulde Profiler og den dristige Gavlbekroning med den fordybede Nische, hvor antagelig et Helgenbillede har været anbragt, gjør den til en af St. Magnus' interessanteste Detaljer (Fig. 89), og dens Samtidighed med Tværskibets øvre Partier kan neppe drages i Tvivl. Denne Portal antyder, at Bjarne har reist Hovedskibet indtil det vestligste Par Rundpiller, paa hvis Plads der samtidig maa være sat en provisorisk Vestvæg.

At de øvrige Rundpiller i Skibet, med Undtagelse af de før omtalte 3 østligste, tilhører Tiden omkring 1200, synes at fremgaa af deres bægerformede Kapitæler med den runde Abakus og af det tilspidsede Rundstavsprofil, der er anvendt i de tredelte Arkivolters midtre Sektion (Fig. 72). De mellem Triforiets Buer anbragte svære Hvælvkonsoler, hvis pyramidalt nedad tilspidsede Form afsluttes af fantastiske Dragehoveder — Reminiscenser fra Norge? — antyder, at Bjarne har tænkt sig Midtskibet overhvælvet; men de tynde Hvælvribber, der kun daarlig slutter sig til Konsolformen, sætter Hvælvene — og sandsynligvis hele Klerestoriet — til en noget senere Tid. De skiller sig ogsaa saa skarpt fra de ældste Hovedhvælv i Koret (Fig. 90), at en Samtidighed bliver utænkelig, og disse Korhvælv maa sikkerlig tilskrives Bjarne. Tegningen viser, hvorledes Hvælvkonsolerne her er indfældt i Ragnvalds Klerestorium. Brydningen mellem normanniske og gothiske Former er paafaldende, og vi forstaar Bygmesterens stærke Hensyntagen til det forhaandenværende.

Endnu er Maskerne Hovedmotivet for Kragstenene; men man har lært at gjengive et individuelt Udtryk og stiller som Modsætning ædelt formede Ansigter mellem stærkt fortrukne, dyriske Fysiognomier. Søiletværsnittet er svagt tilspidset, Bægerkapitælets Abakus er firkantet og har, ligesom Skjoldbuerne, Skraaprofil

med skarpt Indsnit umiddelbart over Skraafladen. Diagonalribberne i disse spidsbuede Hvælv har tildels helt udviklet tidlig gothisk Profil med Hundetand i Hulkilerne, mens Tværgurterne viser et kraftigt Profil uden videre Ornering og minder om Profileringen ved Tværskibets store nordre Vinduesgruppe. Fig. 90 c viser Profilet af det 3dje Hvælvfelts Diagonalribbe, der til Venstre stryger langt nedad Konsolens Søileskaft og hviler paa en lavtsiddende Kapitæl med rund Abakus og udviklet gothisk Bladverk. Denne saavelsom den senere indskudte Topribbe i de to vestligste Hvælvfelter tilhører aabenbart, som siden skal paavises, en yngre Tid.

Bjarnes Konsol maa have været symmetrisk udviklet, idet hans tredje Hvælvfelt var spændt over de østre Klerestorievinduer, med Diagonalribberne i Ost støttede paa Hjørnekonsoler mellem Langvæggen og den oprindelige Korgavl. Korets Midtskib maa antages at være forsynet med Korshvælv omkring Aar 1220. Alle disse Biskop Bjarne tilskrevne Partier saavelsom de muligens allerede under hans Formand opførte Vingestuker er fint udførte af rød Sandsten med meget knappe Fuger. Selv de neutrale Vægfelter indvendig som udvendig er behandlet paa denne Maade, som vi kan se det baade i Tværskib, Langskib, ved Vingestukerne og allersmukkest i Sideskibsvæggen om den nordre Portal.

I Tværskibets søndre Gavlvæg ser vi først den rene gothiske Form trænge sig ind og ved den nye Portal gjennembryde de normanniske Vægarkader (Fig. 91). Ligesaa kan vi staaende indenfor denne Portal opdage den tilsvarende polykrome Behandlingsmaade og de samme spidse Buer ved de 3 Vestportalers indre Side; men et samlet Indtryk af den nye Retning faar vi først ved atter at vende tilbage til den nuværende Sognekirke bag Glasvæggen (det gamle Kor). Af Ragnvalds apsidale Korafslutning er intet Spor levnet; men fra den førnævnte lodrette Fuge gjennem 3dje fritstaaende Korpille fra Taarnfoden af viser Koret sig udvidet med 3 Buefelter østover (Fig. 92). Fra Tværvæggens spidsbuede Vægarkader med ornamentale Indvielseskors i Buesviklerne løfter det store Østvindues smekre Stenposter den mægtige tolvbladede Rose helt op under Hvælvbuen (Fig. 93 og 95).

Axedelingen er videre og Pillerne smekrere end i de ældre Partier. Derfor er ogsaa Arkaderne lidt høiere; men Kapitælhøiden er bibeholdt, og saavel Hovedarkadernes som Triforiets Buer er halvcirkelformede og holdt i nær Tilslutning til den ældre Arkitektur. Klerestoriets enkle Vinduer er derimod spidsbuede og stemmer overens med Skibets Klerestorievinduer.

Pillerne har korsformet Tværsnit, med Armene afsluttede i svagt tilspidsede Halvsøiler, og de indspringende Hjørner er udfyldt med to smekre Søiler, sammenføiede med en dyb Hulkile uden vedliggende Platter.

Pillernes søileformede Led har hver sin egen Sokkel og sit eget Kapitæl, de større, rundt tilspidsede med firkantet Plinthe og firkantet Dækplade over det bladsmykkede Bægerkapitæl, de mindre, sammensløifede, med rund Plinthe og

Magnuskathedralen 21.

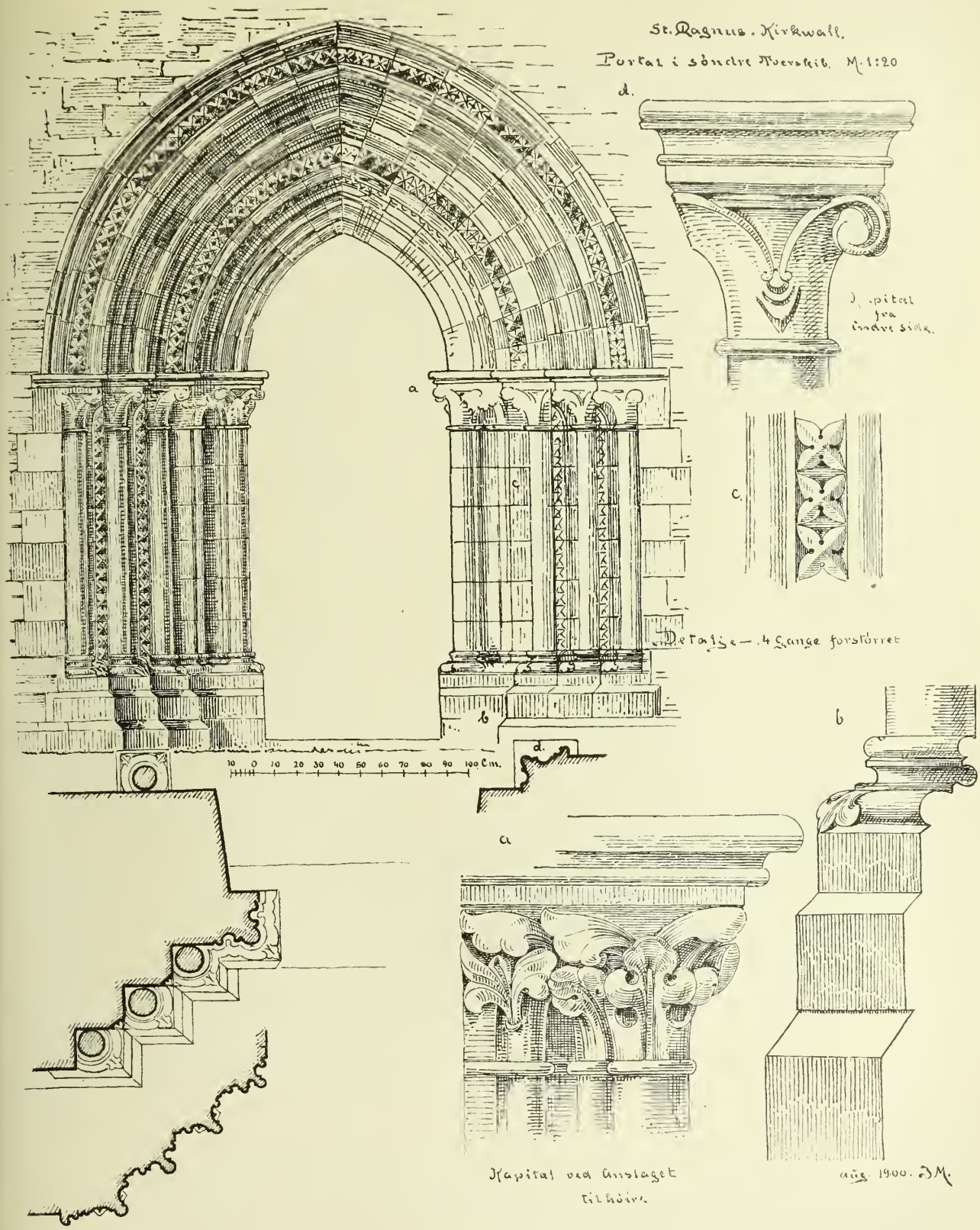

Fig. 91. Søndre Tværskibs Portal.

Originaltegning af Joh. Meyer.

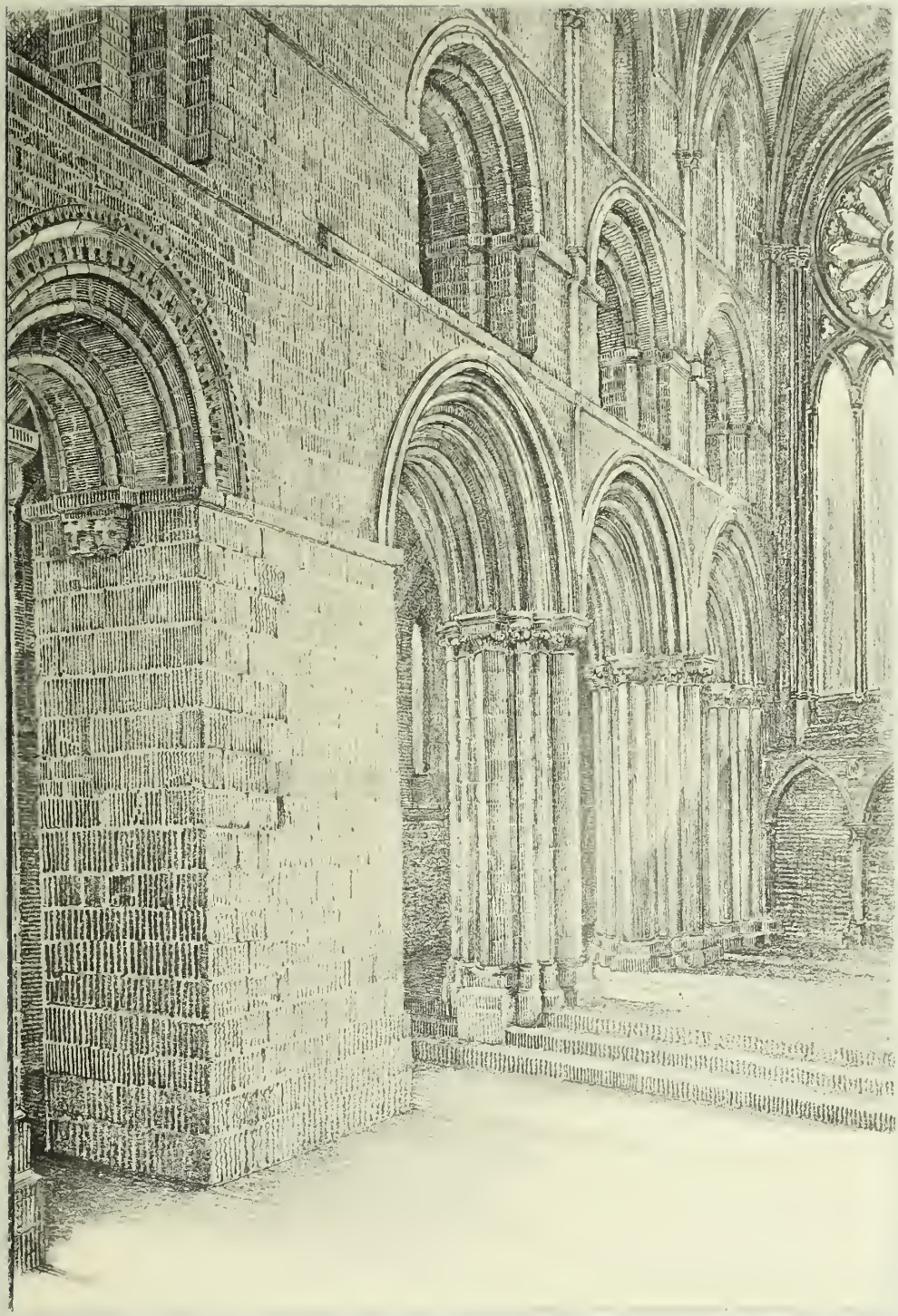

Pl. XLVIII.	*Magnuskathedralen 22.* Fig. 92. Perspektiv af Korets Indre. Originaltegning af *Joh. Meyer.*

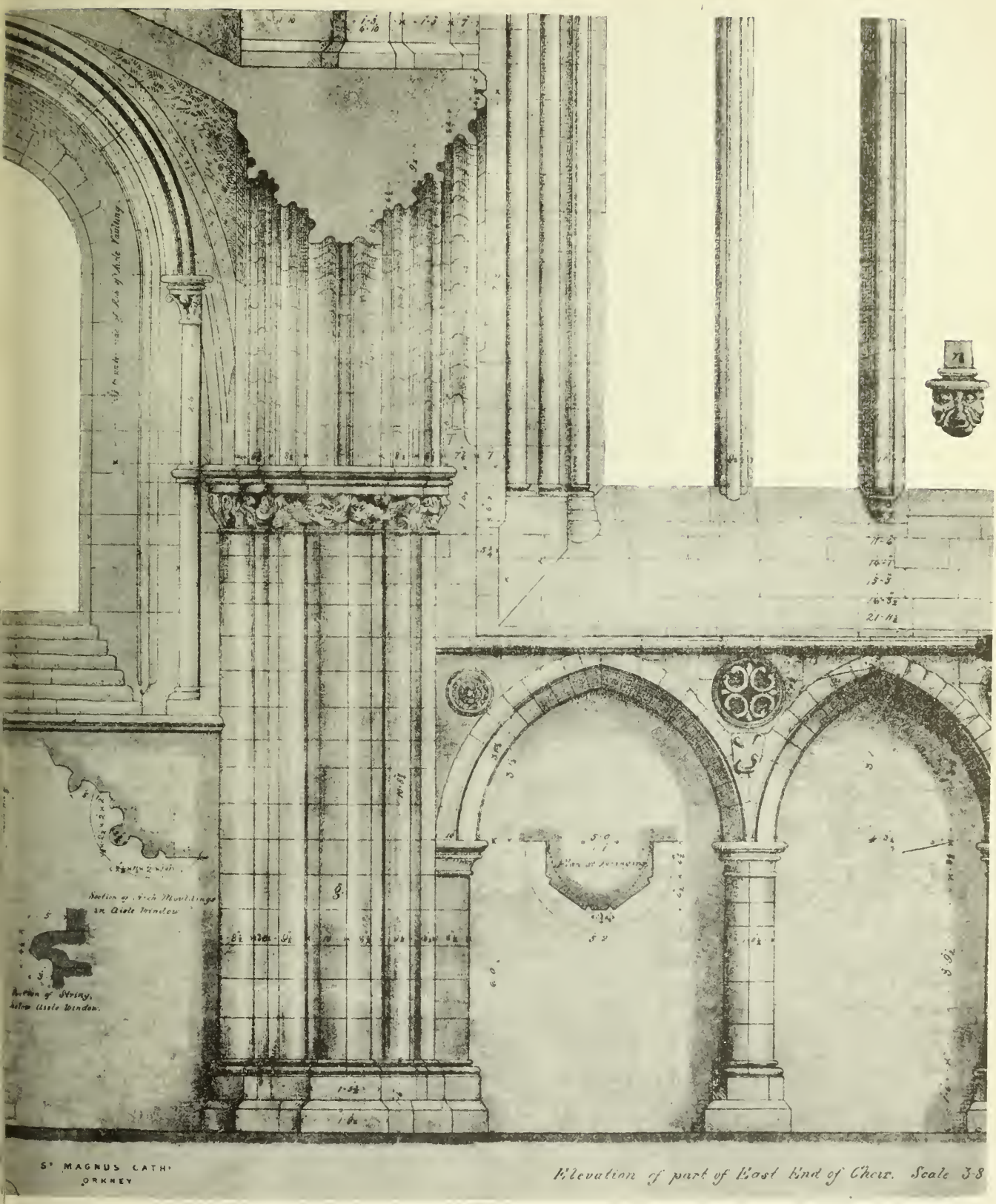

Fig. 93 a. Detaljer fra østre Korvæg.

Magnuskathedralen 24.

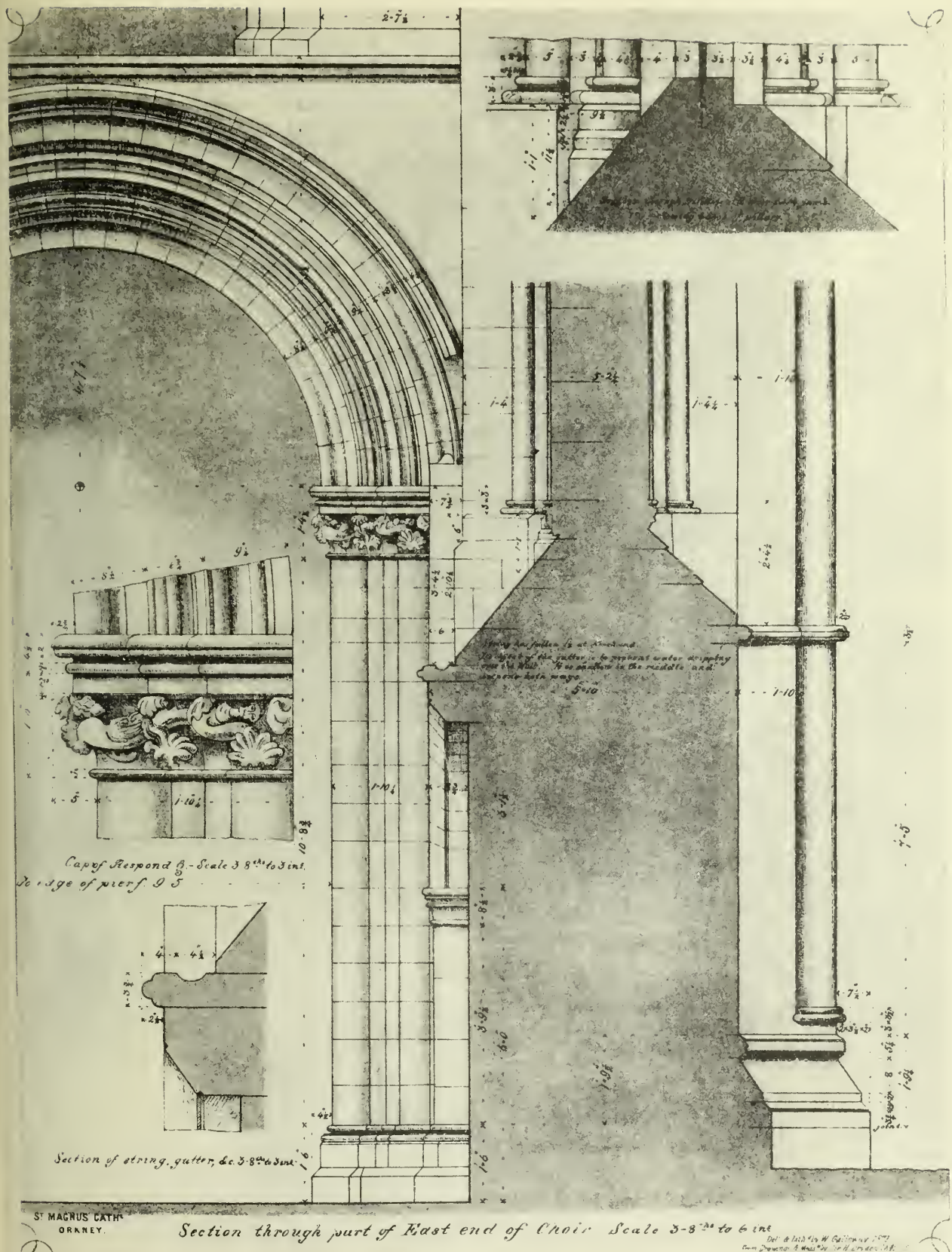

Fig. 93 b. Detaljer fra Koret.

(Gjennemsnit af Gavlvæggen og Arkadernes Tilslutning mod samme).

Pl. LI.	*Magnuskathedralen* 25. Fig. 94. Detalj af Korets Søndre Arkader.

rund Dækplade (Fig. 94). Sideskibenes tilsvarende søiledannede Vægpiller har vexlende polygonale, runde og firkantede Dækplader (Fig. 106). Bladverket, hvis Modellering paa langt nær staar paa Høide hverken med Overgangsstilens eller med, hvad der er levnet af Tværskibets gothiske Sydportals og af den nordre Vestportals Ornamenter, viser sig overveiende at tilhøre den mere naturalistiske Retning, som i engelsk Arkitektur udvikledes i 13de Aarhundredes sidste Fjerdedel, og hvis Spor ogsaa kan mærkes saavel i Stavanger Domkirkes Kor som — skarpere udformet — i Enkeltheder fra Throndhjems Domkirke, udførte efter Kirkens Brand i 1328.

I St. Magnuskathedralens Kor forekommer mellem Bladverket vingede Drager og andre Dyreformer saavelsom Masker.

Arkadebuernes Profiler er af tidlig gothisk Karakter med stærk Markeren af hver Sektion. Anvendelse af Fladlist paa Rundstavene møder os her for første Gang i Kirkwall.

I Hvælvbuernes *Bold*ornamenter, der træder istedetfor de ældre Partiers vakre *Hundetand*, i Bladverkets mere naturalistiske Behandlingsmaade, i Bueprofilerne med de stærke Underskjæringer, med dels tilspidsede og dels med Fladlist forsynede Rundstave, men fremfor alt i Østvinduets udviklede, men dog strengt geometriske, Masverk findes Kriterier, der alle peger mod 2den Halvdel af 13de Aarhundrede.

Antagelig er Korets Udvidelse paabegyndt af Biskop Henrik (1248—1269) og fortsat under Biskop Peter (1270—1288).

Hvorledes det yngre Korhvælv slutter sig til det ældre er vist i Fig. 90. Dette yngre Hvælv har en vandret løbende Topribbe i Øst—Vest, og denne er ved Udvidelsen ogsaa fortsat mod Vest i de ældre Hvælv indtil Støpulfodens østre Side. Umiddelbart foran Korudvidelsens vestligste Pillepar er Gulvet hævet 3 Trin (Fig. 92). Hvorvidt det var i denne Trappe foran Alteret, Kong Haakons Lig blev hensat i 1263, lader sig vanskelig med Sikkerhed afgjøre. Dog kan man neppe antage, at Arbeidet med Korudvidelsen allerede den Gang skulde være helt afsluttet.

Korets søndre Sideskib (Fig. 106) frembyder en vakker Perspektivvirkning og tildels vakre Enkeltheder, f. Ex. Sydportalen med den derover anbragte todelte Vinduesgruppe. Det nordre er derimod ved de moderne Galerier sat helt ud af Kraft.

Fra de to meget rummelige Vindeltrapper i Tværskibets vestre Hjørner er respektive Kirkens nordre og søndre Triforier og Klerestorier let tilgjængelige (Fig. 71 og 102).

I østre og vestre Gavl findes ingen Passager, og Kommunikationen mellem nordre og søndre Galerier gaar derfor over Støpulens Bærebuer. Støpulen er fra denne nedre, rundt løbende Passage tilgjængelig ved snævre Vindeltrapper i de 4 Taarnhjørner, men blot en af disse fører fra Klokkerummet op til Hjelmfoden. Idet vi nu forlader Kirkens Indre, fæster vi Øiet ved Vestskibets høit spændte Hvælvinger.

Ribberne og deres ornamentale Slutstene virker noget fattigt, og Hvælvkappernes ubestemte Tilslutning til Langvæggene uden fremtrædende Skjoldbuer er uskjon. Medens alle Konsoler saavel i Midtskibet som i Sideskibene synes at være anlagt samtidig med de respektike Vægflader, synes Hvælvene at være yngre og byder ikke meget af særlig Interesse. De to vestligste Buespænd i Skibet er vistnok forst reist i 15de Aarhundredes Midte under Biskop Thomas Tulloch samtidig med de ovre Dele af Vestfronten. Disse Deles Hvælv er i forrige Aarhundrede udfort i Træ og Kalkpuds.

Kirkens Ydre. Stiller vi os ude paa Kirkegaarden, vendt mod Kathedralens nordre Langside, faar vi Anledning til at observere, hvorledes netop *de* indre Dele, vi særlig dvælede ved, afspeiler sit Væsen i den ydre Arkitektur. Den oprindelige, kortere Korarms retliniede Del gjenfindes let i sin hele Længde baade i Nord og Syd (Fig. 96). Sideskibsvæggen er inddelt ved Lisener, svarende til de indre Piller. Af disse er den ostlige betydelig bredere end de ovrige og antyder, at Sideskibene her var retliniet afsluttede med Halvgavle til begge Sider for Korapsiden. Klerestorievæggen har ikke Lisener. De oprindelige Kragstensgesimser med de groteske Fysiognomier gjenfindes let betydelig under nuværende Murkrone.

I de ældste Dele er de ydre Vægflader overalt dannet af den graa Lerskifer, omhyggelig udvalgt og lagret, mens alle Detaljer og Indfatninger er udfort af røde Sandstenskvadre.

Vi ser den indre Konstruktion gjenklinge udad i Væggenes Lisener og Lysaabninger. Den rige Behandling, som sees ved Korets Arkader, viser sig atter navnlig ved Korets, Tværskibets og de ældste af Vestskibets Vinduesindfatninger (Fig. 77).

Lisenerne løber dodt op under Hovedgesimsens stærkt fremspringende Platte og bryder paa den Maade de groteske Kragstenes Række. Disse Kragstene med de altid vexlende Maskeformer tilhører det 12te Aarhundredes første Halvdel og erstattes i Aarhundredets sidste Halvdel af *Buefriser*, som vi ser dem baade i vestre Sideskib og i Vingestuker (Fig. 74 og 85), mens Kragstensgesimsen gjenoptoges i 13de Aarhundrede, men nu med andre Kragstene, schablonmæssig ens i sin Detaljering (Fig. 96).

Langskibs og Kors ældre Dele mangler ydre Sokkel, og ved Tværskibet bestaar denne blot af en enkel Skraalist. De yngre Partier har derimod en rig og kraftig Sokkellist, mindende om Skibets Sokkel i Hamar Domkirke og Oktogonens ved Throndhjems Domkirke.

Vi bemærker de 2 retvinklet afsluttede Vingekapeller fra ca. 1190 med den kraftige Sokkel, de spidsbuede Hovedvinduer, den senromanske Rundbuefrise og de slanke Fialer, der danner Hjørnelisenernes Afslutning.

Det øvre Gavlvindue er i nordre Stuke endnu rundbuet, Vægfladerne helt udført af finthugne røde Sandstenskvadre med knappe Fuger. Det samme er Tilfældet ved Tværskibsgavlene fra Klerestoriegulvet opover, saavelsom ved Vægpartierne om den før omtalte vakre Nordportal.

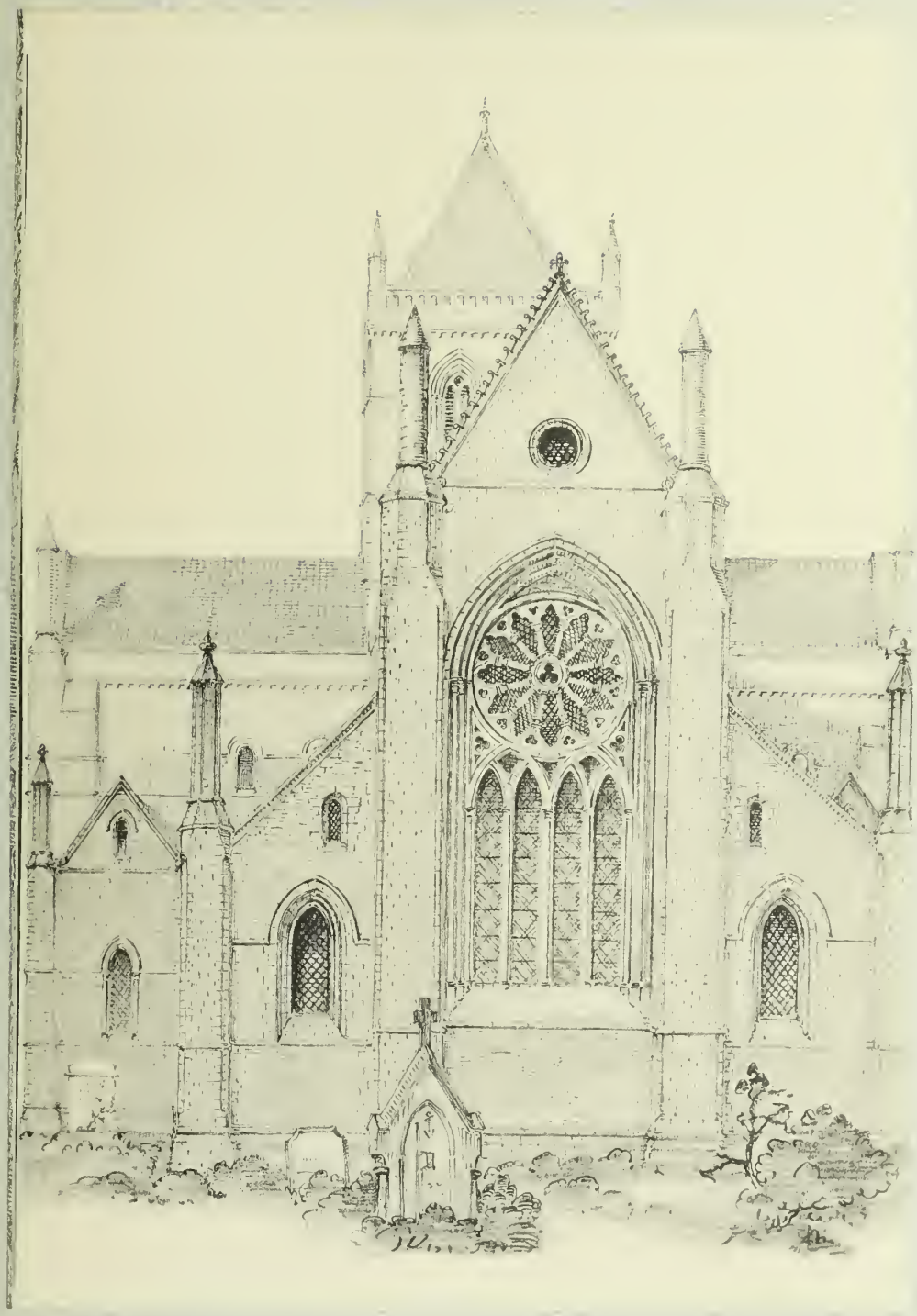

Pl. LII.	*Magnuskathedralen 26.* Fig. 95. Korets Ostside (Ydre). Originaltegning af *Joh. Meyer.*

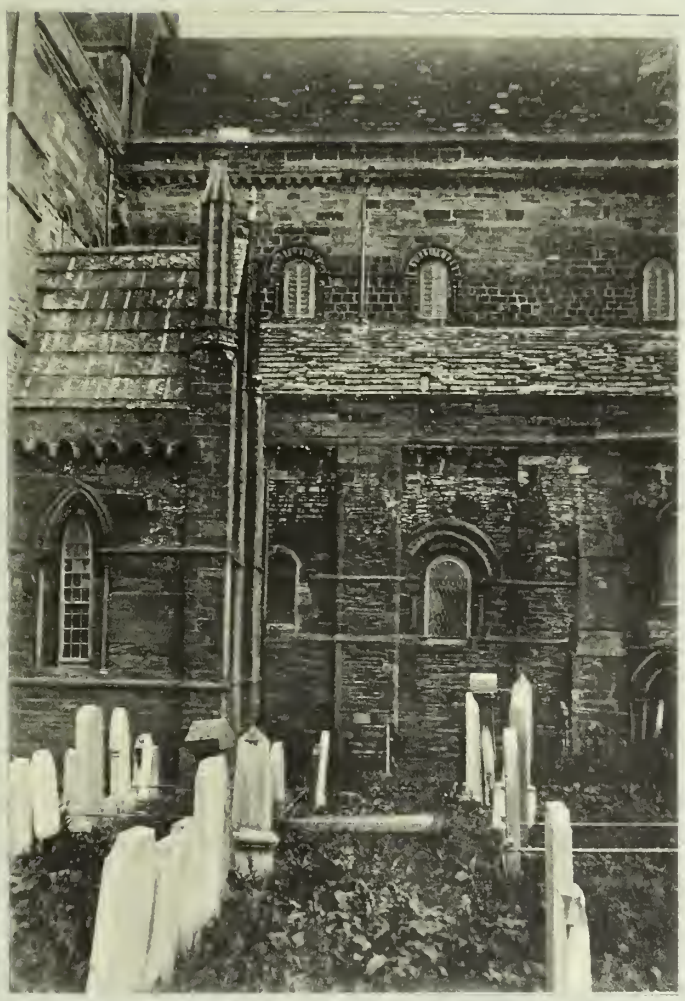

Pl. LIII.	*Magnuskathedralen 27.* Fig. 96. Korets søndre Væg (Ydre).

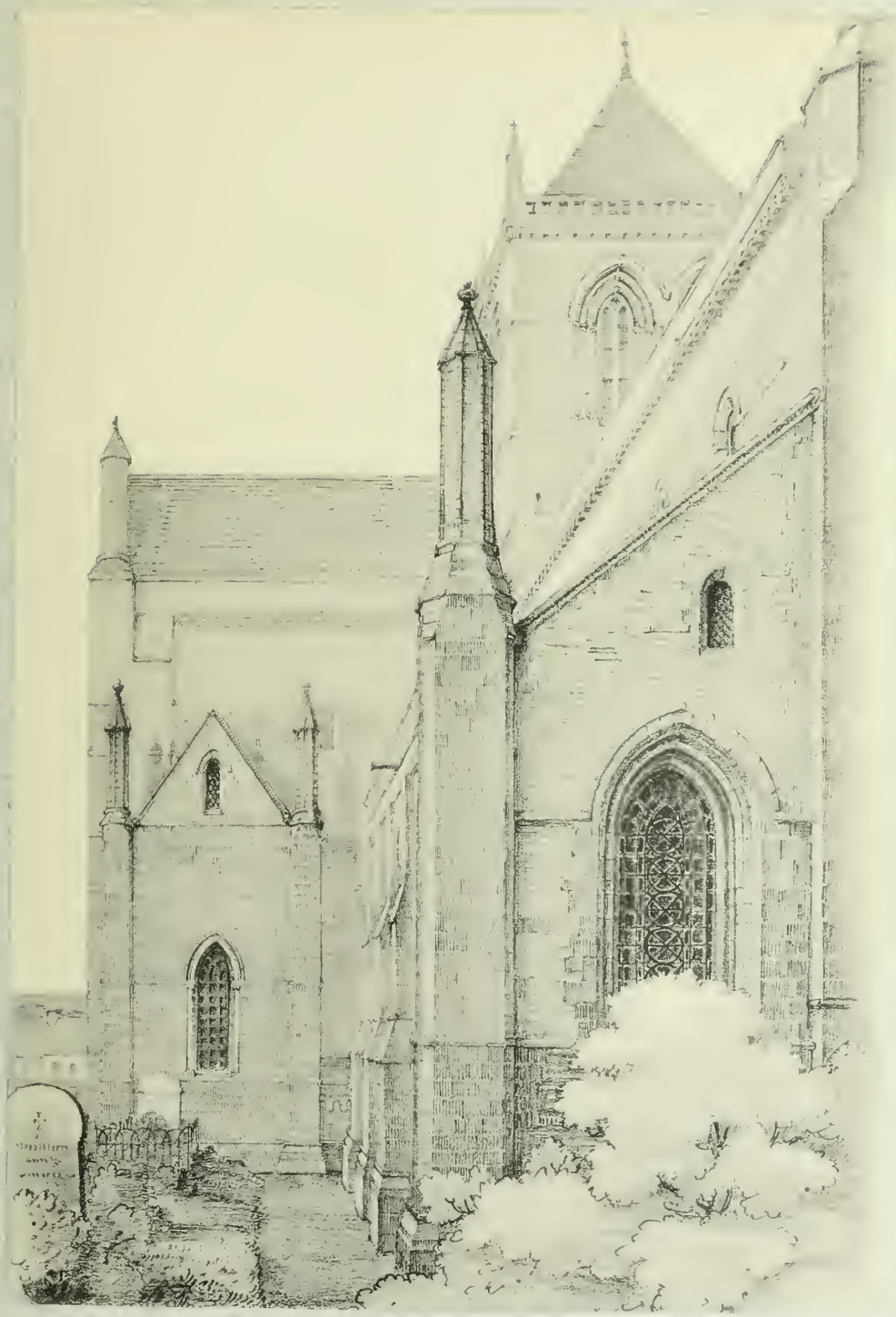

Pl. LIV.	*Magnuskathedralen 28.* Fig. 97. Perspektiv af Korets Sydside. Originaltegning af *Joh. Meyer.*

Se ogsaa Pl. LIII.

En særlig Opmærksomhed kræver de i Løbet af 13de Aarhundrede udførte Arbeider ved Korets Udvidelse østover, navnlig Østfronten (Fig. 95) med det mægtige Masverksvindue under den med kraftige Krabber prydede og med slanke Fialer flankerede Gavl, overraget af Støpulens vakre Klokkestue. Denne synes at maatte være opført nogenlunde samtidig med Korets Udvidelse. Støpulen b var indtil 1671 en slank, ottekantet Hjelm af Træ, tækket med Metal. Efterat den ved Lynnedslag var ødelagt, opsattes den nuværende lille Hætte, og Galeriet med de 4 smaa Hjørnefialer er af endnu senere Oprindelse.

Mens den østre Korudvidelse ifølge sin hele Karakter synes at være planlagt af Biskop Henrik og maa betragtes som dennes Hovedverk — omendskjønt den neppe var helt afsluttet ved hans Død i 1269 —, staar vi ved førnævnte vakre Portal i søndre Tværskib (Fig. 91) vistnok foran hans første Arbeide. Det næste Arbeide synes, efter Formsproget at dømme, Vestfrontens nordre Portal at være (Fig. 99).

Begge Portaler viser en polykrom Behandling i rødt og hvidt, helt gjennemført saavel i Sidevanger som i Buerne. Ved nævnte Sydportal er Stilen rent gothisk paa det nær, at den attiske, dybt modellerede Sokkel endnu har beholdt Hjørnebladet, og at saavel Kapitællisten som Sokkelplinthen endnu har kvadratisk Grundform. Men Portalen er stærkt medtaget af Tidens Tand. Navnlig har den lyse Sandsten vist sig lidet holdbar. Saavel de indre Portalsøiler som de Rester af ydre Bladverk, hvis Form endnu kan erkjendes, minder meget om Hovedøens Kloster.

De 3 Vestportalers indbyrdes Forhold og Eiendommeligheder skal nærmere omhandles i Kapitel 2. Her skal blot nævnes, at den nordre ved sine endnu rent attiske Sokler og bægerformede Kapitæler saavelsom ved enklere, men særdeles kraftige Bueprofiler og meget smaa Hundetands- og Nagleborder dokumenterer sig som noget ældre end midtre og søndre Portal. Sidstnævnte to viser Soklerne — som i Stavanger — sammensatte af 3 paa hinanden liggende Vulster, Kapitæler, der gaar over i et fortløbende Rankebaand under en retliniet Abakus og en rigere Vexel i Buesektionernes Udsmykning (Fig. 100 og 101).

Stærkt underskaaret Zigzag vexler her med frit udarbeidet Bladverk. For Midtportalens Vedkommende viser der sig en slaaende Overensstemmelse med Vestportalen i Holyrood Chapel. — Denne Portal har dog ikke som St. Magnusportalen Sirgavl og flankerende Fialer. — I Konceptionen har Midtportalen frembudt Overensstemmelse med «Bispeindgangene» i Throndhjem og Stavanger. Af Fialerne er blot Rester af Sokkelpartiet tilbage, men af det Levnede synes at fremgaa, at de har været rigt detaljerede og maa have forhøiet Virkningen af Portalanlægget i høi Grad. Vestskibets Klerestorium med sine smaa lancetformede Vinduer, sin schablonmæssig behandlede Kragstensgesims og overliggende massive Brystningsmur saavelsom Vestfrontens øvre Partier med det store, med netformigt Masverk inddelte, men meget raat ud-

førte, spidsbuede Vindue byder forholdsvis lidet af Interesse. Sideskibenes 2 vestligste Axedele med sine stærkt fremspringende Stræbepiller og med spidsbuede Vinduer, smykkede med «Næser», reistes vistnok først samtidig med Vestgavlens øvre Del i 15de Aarhundrede.

Fig. 102—105 gjengiver i geometrisk Tegning St. Magnuskathedralens Hovedtræk efter Macgibbon og Ross.

Kap. 2. St. Magnuskathedralens Bygningshistorie.

Efterat Ragnvald og hans Fader Kol fra Agder, som af min Medarbeider udførlig fortalt, havde vundet Magten over Orknøerne, begyndte de strax at træffe Forberedelser til Opfyldelsen af det givne Løfte om at bygge «en Stenmunster» i Kirkjuvaag, prægtigere end nogen anden i disse Lande, udstyre den med det nødvendige Gods, indsætte i Kirken St. Magnus' Relikvier og fæste det orknoiske Biskopssæde til Kirken.

I 1137, da Ragnvald var erkjendt som Herre over Orknøerne, var den normannisk-romanske Bygningskunst saavel i Frankrige som derefter i hele Storbritannien og Norge naaet frem til fuld Klarhed i Rumdisposition og Formbehandling, og St. Magnuskathedralens Fundamenter blev nu udstukne i Overensstemmelse med de samtidige større Kirkeanlæg i Udlandet.

Dog er den oprindelige Grundform paa flere Punkter ændret under den gjennem over 300 Aar med mange Afbrydelser udstrakte Byggevirksomhed. Men efter vor Formening lader sig endnu Ragnvalds Plan klart udlede af det forhaandenværende Materiale, og da denne, nøie dateret, har særlig Interesse for vor hjemlige Bygningskunsts Historie, skal den her søges klarlagt.

Den oprindelige Grundplan synes at være følgende: Et tredelt Langskib af samme Dimensioner som det nuværende strakte sig med 7 Buespænd fra de to Vesttaarnes østre Piller til de vestre Støpulfødder og brødes her af et Tværskib, hvis indre Bredde svarer til Langskibets midtre Dels, og som med sine langt fremspringende Vinger danner nordre og søndre Korsarm. Mod Øst tænktes fra dette enkle Tværskib fremlagt 2 apsidale Stuker, og mellem disse strakte sig østover som Fortsættelse af det tredelte Langskib Korarmen med 3 Buespænd fra østre Støpulfødder i Vest til den store halvrunde Alternische i Øst, sandsynligvis med Sideskibene ret afsluttede ved sidstnævntes Udspring.

Ved rundbuede Arkader, støttede paa Rundpiller opmurede af smaa Kvadre, er Midtskibet skilt fra de lavere Sideskibe, og Triforierne aabner sig med store, udelte Buer ind under Sideskibenes Pulttage. Over disse hæver Klerestorievæggen sig med et stort Vindue over hver af Triforiets Buer og med en smal Murpassage løbende fra Vindue til Vindue inde i Langvæggene. De smale Sideskibe var fra første Stund af tænkt overhvælvede med Korshvælv, mens Midtskib og Tværskib sandsynligvis var tænkt overspændte med aaben Tagstol,

Pl. LV.	*Magnuskathedralen 29.* Fig. 98. Kirkens Vestfront. Originaltegning af *Joh. Meyer.*

Fig. 99.

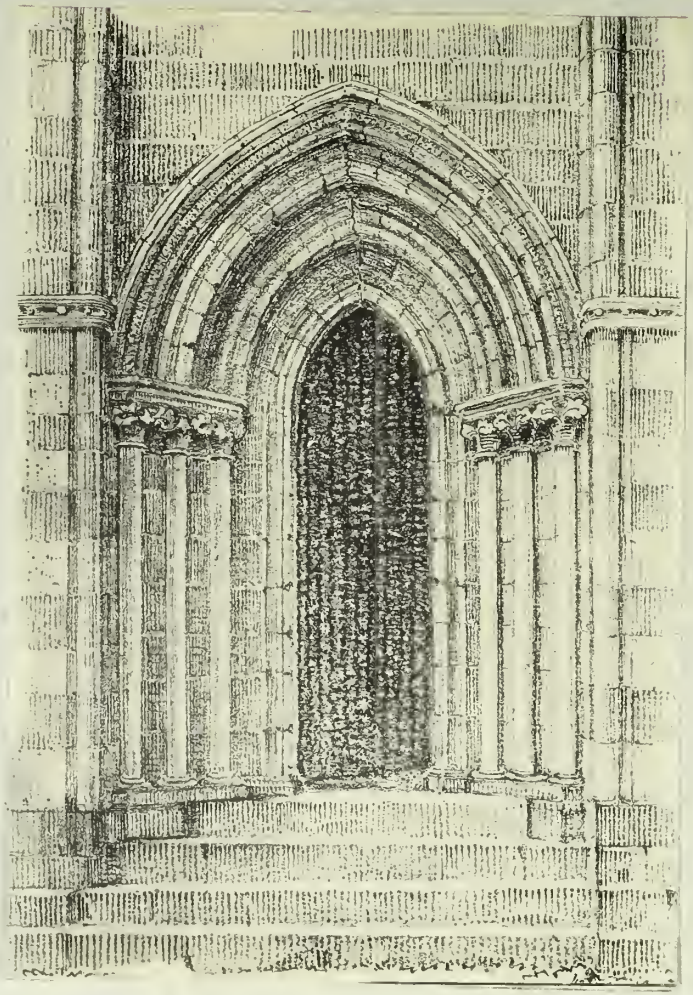

Fig. 101.

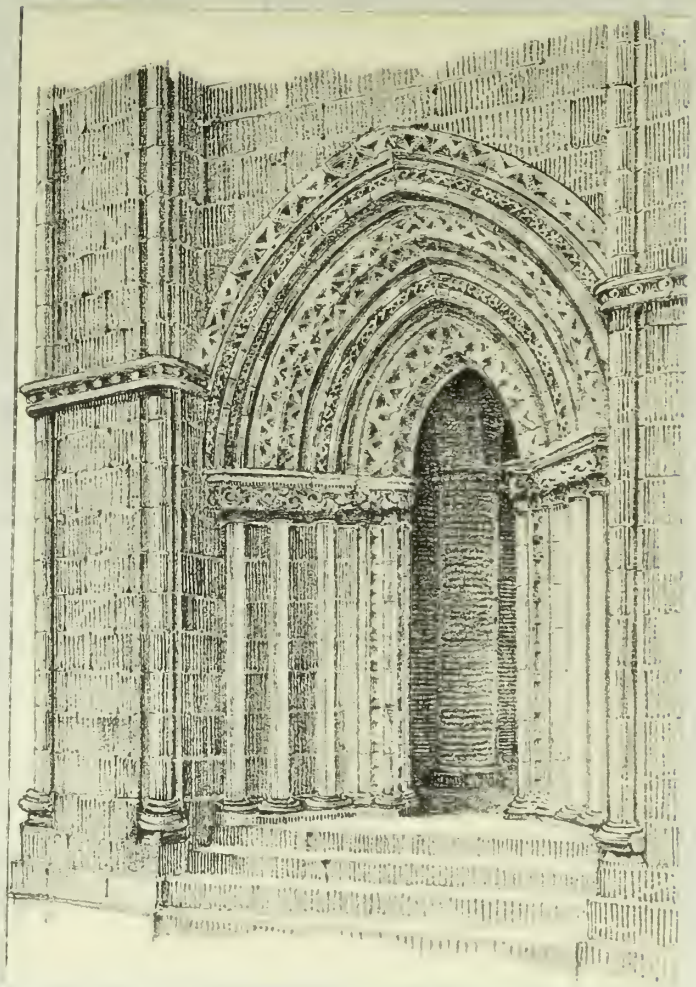

Pl. LVI.	*Magnuskathedralen 30.* Fig. 99. Nordre Vestportal. Fig. 101. Søndre Vestportal. Originaltegninger af *Joh. Meyer.*

som Tværskibet endnu viser den. Kornischen (Apsis) var sikkerlig overhvælvet med Halvkuppel og de projekterede Vingestuker tænkt behandlede paa samme Maade.

Adskillige Kriterier tyder hen paa, at 2 store Vesttaarne af Sideskibenes Bredde skulde flankere Vestgavlen og den store Hovedportal, mens mindre Taarnpar flankerede Tværskibsgavlene i Nord og Syd.

Dette stærkt grupperede Anlæg samledes om et Centraltaarn over Skibskrydset, der vistnok i store Træk var tænkt som det nuværende, men selvfølgelig med en helt anden Detaljbehandling (Fig. 74).

Hoveddimensionerne i dette Ragnvalds Anlæg er følgende:

Kirkens indre Længde, Apsis medtaget, ca.		55,0 m.
Heraf: Vestskibets Længde	31,5 m.	
Tværskibets Bredde, med Støpulfødder	9,5 »	
Korets Længde	14,0 »	
Bredde mellem Sideskibsvægge		13,70 »
Midtskibsbredde = Tverskibsbredde		5,20 »
Tværskibets Længde Nord—Syd		27,5 »
Det oprindelige Anlægs Murhøide i Midtskibet		ca. 14,5 »
Murtykkelsen i de ældste Sideskibsmure og deres østlige Forlængelse		0,87 »
Murtykkelsen i de øvrige Mure		ca. 1,5 »

Den senere Udvidelse af Koret mod Øst er ca. 10,5 m. lang.

I hvilket Forhold St. Magnus staar til nogle mere bekjendte Kirkeanlæg i Normandie, Nordengland, Skotland og Norge sees under Fig. 108.

St. Magnus er efter denne Sammenligning noget større end Hamar Domkirke, men betydelig mindre end Christkirken i Nidaros. Dels paa Grund af de beskedne Omgivelser og dels paa Grund af den forholdsvis store Høide og de ældre Deles fortræffelige Detaljering er Virkningen dog langt mere storslagen, end Dimensionerne skulde lade formode.

Orkn. S. fortæller, at Kol fra Agder særlig tog sig af Byggearbeidet. Dette dreves fra først af saa raskt, at der i 1 Aar udrettedes mere end senere i 4 eller 5. Den herved opstaaede Pengemangel blev heldigvis, som tidligere fortalt, hurtig afhjulpet ved Øboernes Interesse for Verket, og det varede ikke ret mange Aar, før Korarmen var bragt under Tag og Hovedalteret færdigt til Indvielse.

I Aarene 1153—1155 foretog Ragnvald Jarl og Biskop Wilhelm den gamle sit Tog til Palæstina, og det synes, som maatte den første Indvielse og Indsætningen af St. Magnus' Relikvier være foregaaet inden deres Afseiling. Under alle Omstændigheder var Kirkens østre Dele indviede før Udgangen af 1156. I Julehelgen dette Aar søgte nemlig den ved Daminsey faldne Erlend Haraldsøns Mænd Fristed i Kirken, og her underhandlede Ragnvald Jarl med dem. En provisorisk Vestvæg maa da have været opført ved de østlige Støpul-

fødder og forblev der antagelig til omkring Aar 1200, da Biskop Bjarne maa forudsættes at have reist Tværskibets Gavle og Tagverk. En kort Tid har antagelig den vestre Væg dernæst været anbragt mellem de vestre Støpulfødder, men flyttedes vistnok snart helt Vest for Nordportalen. Saavidt nu kan sees, havde denne Ragnvalds Del af Kirken ingen anden Indgang end den vestre, der maa have været anlagt i den provisoriske Væg, og her maa det altsaa være, at Ragnvald og Svein Asleifsøn stod Fredag efter Pintse i 1157 som Vidner til, at Sveins Skibsseil, der var bragt i Sikkerhed inden Kirkens Vægge, blev udbaaret som Jarl Haralds Eiendom.

Paa den Tid maa Arbeidet tænkes gjenoptaget med Kraft. Tværskibet blev reist, Vestskibets Piller blev anlagt, de østligste færdigbyggede med tilhørende Arkadebuer og Triforier, mens af de vestligere saa langt som til Nordportalen Soklerne og 4—5 overliggende Skifter opførtes. De i Fig. 71 med Sort angivne Dele af Sideskibsmurene stammer ogsaa fra denne Tid, og disse Vægge synes før Wilhelm den gamles Død at være reist i Vest til Vinduernes Underkant, i Øst helt op mod Taggesimsen. Søndre Sideskibs 2 Portaler, hvoraf den vestre endnu indvendig er bevaret, mens Ydersiden i 16de Aarhundrede er omdannet, synes at være fuldført i denne Periode, og deres Beliggenhed tyder paa, at man fra først af har tænkt sig et Klosteranlæg knyttet til Kirken. Klosterets Bygninger skulde da som vanligt gruppere sig om Klostergaarden med Indgange fra Korsgangen. Denne skulde igjen ved de 2 nævnte Døre kommunicere med Kirkens Indre.

Som i Kap. 1 nævnt fremviser Støpulfødderne og de dertil hørende Buer en Formbehandling, der med Bestemthed henfører dem til den sidste Del af 12te Aarhundrede. Men det er indlysende, at ogsaa dette Parti maa være opført sammen med de tilgrænsende Bygningsdele, der viser 1ste Byggeperiodes Karakter. For en opmærksom Iagttager vil det ogsaa være iøinefaldende, at Pillernes Form netop er en saadan, der med Lethed lod sig fremstille ved Efterhugning af de oprindelige Pillers retvinklede Recesser med Foldekapitæler og enkel Skraalistsokkel, saaledes som den endnu viser sig ud mod Sideskibene (Fig. 78). De spidse Buer kunde derimod selvfølgelig ikke fremstilles af de runde. De gamle Buer maatte nedtages og nye opsættes. Heraf kan med stor Sikkerhed sluttes, at Støpulens Vægge ihvertfald under Wilhelm den gamle ikke har været opført høiere end nødvendigt for de ydre Klerestoriers Tilslutning.

Efter Biskop Wilhelm den gamles Død i 1168 er der ikke efterladt os nogen Beretning om Byggearbeidets Fremadskriden. Men den almindelige Stiludvikling sætter ogsaa herude paa Øerne sine bestemte Mærker. Det første Anlæg viser sig at staa fuldt paa Høide med de store Kulturlandes samtidige arkitektoniske Arbeider, og kun paa enkelte Punkter fra en sen Tid viser Detaljerne ved St. Magnus en noget rustificeret Karakter. Det maa derfor være en korrekt Antagelse, at gjennem 12te og 13de Aarhundrede Stiludviklingen kun har ligget meget lidet tilbage for den nordengelsk-skotske og norske. Et

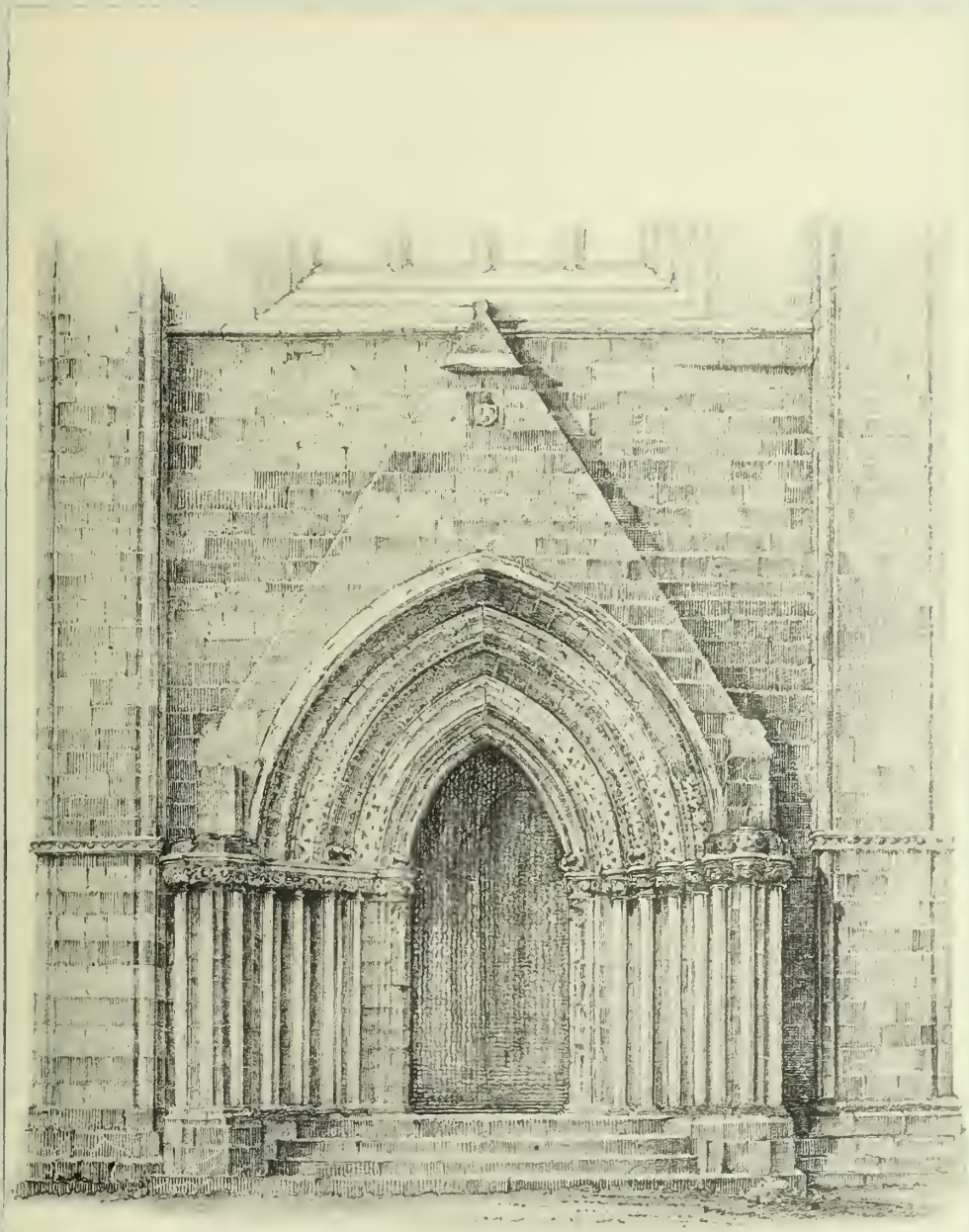

Pl. LVII.	*Magnuskathedralen 31.* Fig. 100. Midtre Vestportal. Originaltegning af *Joh. Meyer.*

yderligere Bevis herpaa er den paafaldende Overensstemmelse mellem Hovedportalen i St. Magnus og i Holyrood Chapel i Edinburgh. De synes begge opført af en og samme Bygmester. I denne Forbindelse skal ogsaa mindes om, at da Civilisationen gjennem 12te Aarhundrede hurtig gjennemtrængte de skotske Høilande, blev i Virkeligheden Orknøernes Beliggenhed snart langt mindre isoleret, end den var endnu ved Ragnvald Jarls Ankomst fra Norge.

I Modsætning til Macgibbon & Ross' Antagelse maa vi derfor fremholde vor Formodning om, at den paa Sammenligning med daterede Bygverker i ovennævnte Lande baserede Kronologiseren af Byggeperioderne ved St. Magnuskathedralen vil bringe et ihvertfald tilnærmelsesvis rigtigt Resultat. Og dette Resultat vinder i Sandsynlighed ved at knyttes til den orknøiske Biskopsrække, idet den største Byggevirksomhed netop synes at falde sammen med de kraftigste Biskopers Styre. Saalænge Ragnvald og Kol levede, har den øverste Ledelse af Byggearbeidet ligget i deres Hænder. Men efter deres Død bliver ganske vist Biskopen at anse som Kathedralens øverste Bygherre i Kirkwall som andetsteds. Ragnvalds Efterfølgere, Harald Maddadhsøn og senere dennes Søn Jon, synes baade at have været mindre gunstig stemte ligeoverfor Geistligheden og at have været for meget optagne af Feider og andre Vanskeligheder til, at man hos dem skulde vente at finde nogen særlig virksom Deltagelse i Byggearbeidet.

De ovenomtalte Forandringsarbeider ved Støpulfødderne maa efter denne Betragtningsmaade tillægges Biskop Wilhelm II (1168—1188) cfr. f. Ex. det Indre af Kapitelhuset samt de øvre Tværskibsgalerier i Trondhjems Domkirke og Canterburykathedralens Kor, og samtidig med disse synes Sideskibsvæggen nærmest i Øst for Nordportalen at være. Muligens tilhører ogsaa de to retvinklet afsluttede Vingestuker og nogle af Sideskibsvinduerne denne Tid.

Det synes forøvrigt, som Byggevirksomheden under Wilhelm II har været ringe. Sagaen ved heller ikke om ham Andet at berette end hans Dødsaar, hvorimod den, som andetsteds fortalt, i stærke Ordlag berømmer hans Eftermand Bjarne (1188—1223).

Denne var Søn af Kolbein Hruga paa Vigr og hørte saaledes til en af Øernes fornemste Ætter, der paa Kvindesiden var nær beslægtet med Jarlehuset.

Kolbein byggede et prægtigt Stenkastel paa Vigr, og at Faderens Interesse for Byggevirksomhed er gaaet i Arv til hans høit begavede og som Skald berømte Søn, synes meget rimeligt.

Sin biskoppelige Virksomhed indledede Bjarne med Bestræbelser for at se Ragnvald Jarl kanoniseret af Paven, og da dette i 1192 var opnaaet, lod han Jarlens Levninger opgrave og — efter al Sandsynlighed — skrinlægge i Kirken. Hvad ovenfor er anført synes da naturligen at udpege ham som Lederen af de betydelige Arbeider, som efter alle stilistiske Kjendetegn maa henføres til Slutten af det 12te og første Fjerdedel af det 13de Aarhundrede — cfr. de nedre Dele af Octogonen ved Throndhjems Domkirke fra Tiden nærmest efter 1183,

Arbroath Abbey i Forfarshire, opført mellem 1177 og 1233, og «The Nunnery» paa Jona, opfort kort efter 1203.

Ved Bjarnes Tiltrædelse forefandt han blot Korarmen brugbar for Gudstjenesten. Kirkens ovrige Dele var endnu alle uden Tag, og Vestfronten viste sig neppe over Grunden.

I Erkjendelse af, at Arbeidets Fuldendelse laa udenfor hans Rækkeevne, valgte han at lade de vestligste Dele urørte, idet han omtrent samtidig lod Arbeidet begynde ved nordre Portal og ved Tværskibets Gavlklerestorier. Efterat saavel Tværskibet som vestre Skib indtil Vesttaarnenes indre Piller var bragt under Tag, overhvælvede han paa sine gamle Dage Koret med de 3 vakre Korshvælv, hvoraf endnu de 2 vestligste staar saagodtsom urørte af Tidens Tand, mens det 3dje maatte nedtages ved Korets senere Udvidelse mod Øst.

Ved Bjarnes Død var Ragnvalds Plan saaledes realiseret paa det nær, at Vestfronten endnu manglede og erstattedes ved en provisorisk Vestvæg mellem Vesttaarnenes østre Piller, og at Støpulen blot var opført til Tagets Mønehøide. Midtskibets og Tværskibets Tagfod laa noget lavere end den nuværende, og Taget laa ud over Hovedgesimsen uden Tagrende og Brystning.

De store Midler, der krævedes til Bjarnes betydelige Arbeider, havde han søgt at sikre sig itide. Allerede ved Ragnvalds Grav udenfor Kirken var der efter Sagaens Beretning skeet mange Mirakler. Nu efter Kanoniseringen blev selvfølgelig den nye Helgens Ry videre udbredt, og Pilgrimenes Gaver begyndte at strømme rigeligere til Kirkens Kasse. Men tiltrods derfor maa sikkerlig Hjælpekilderne have været grundig udtømte ved Bjarnes Død i 1223. Naar dertil kommer, at det opnaaede Resultat maatte siges at have afhjulpet Nødstilstanden og skaffet værdigt Rum for adskillige — formodentlig 5 — Altere, synes det mere end sandsynligt, at nu en længere Stans i Arbeidet maa være indtraadt. Bjarnes Eftermand Jofreyr (1223—1247) var en svag Mand, der allerede i 1237 siges i mange Aar at have været bundet til Sygeleiet.

Hans Embedsførsel var mislig, og i sidstnævnte Aar henvendte derfor Pave Gregor IX sig til Erkebiskop Sigurd Erlendsøn med Anmodning om at bevæge Orknøbiskopen til at resignere eller skaffe ham en vis og dygtig Hjælper. Jofreyr maa saaledes have været uskikket som Leder af større praktiske Arbeider. Uvillig til at trække sig tilbage har han formodentlig indvilget i at skaffe sig en dygtig Medhjælper og døde først 10 Aar senere.

At Henrik, Kannik ved St. Magnus og Søn af en Præst med en ugift Kvinde, enstemmig blev valgt til Jofreyrs Eftermand og efter Anbefaling af Kardinal Wilhelm af Sabina og Kong Haakon blev anerkjendt som Biskop tiltrods for sin illegitime Fødsel, antyder, at hans Dygtighed maa være prøvet, og dette leder igjen Tanken hen paa, at han allerede i Jofreyrs sidste Aar kan have været den egentlige Styrer af Bispeembedets Forretninger. Da der netop mellem de senest nævnte Arbeider, Korhvælvene med deres Konsoler, og de dernæst følgende, Portalanlægget i søndre Tværskib og Vestfrontens nedre Dele, tyde-

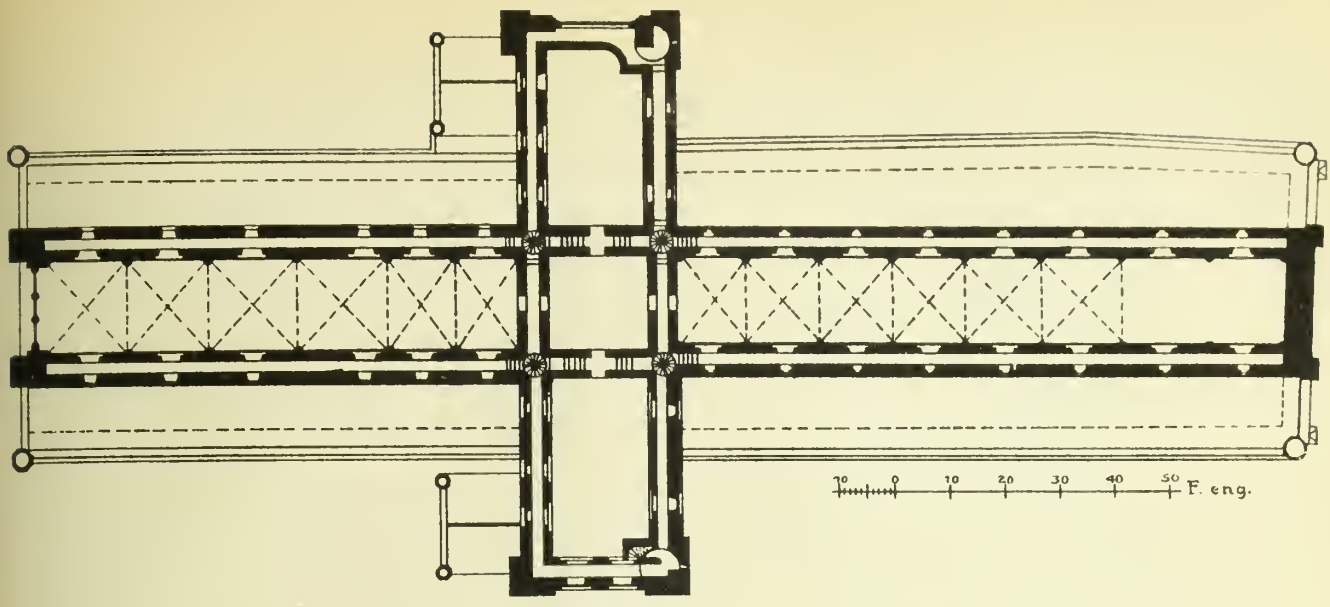

Fig. 102. Triforieplan.

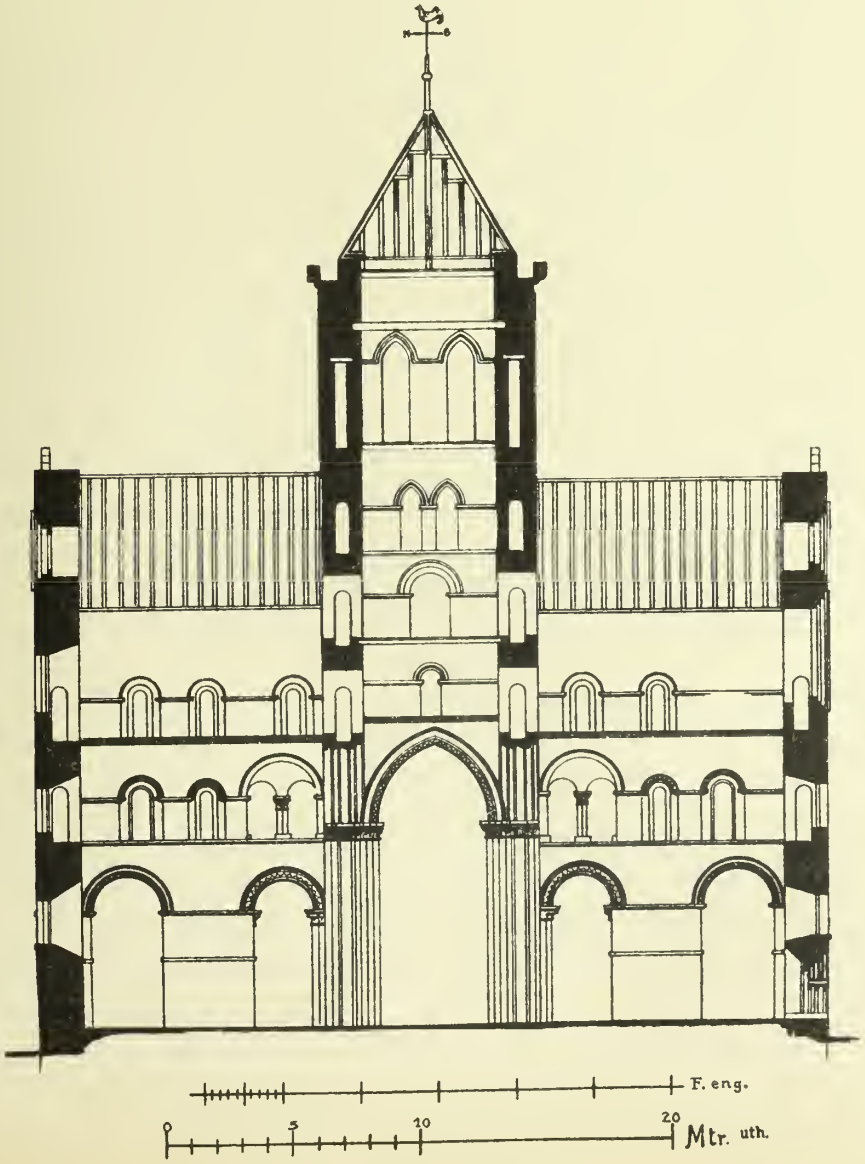

Fig. 103. Snit gjennem Tværskibet.

ligt sees en Stilforskjel, synes det nærliggende at henføre Sidstnævnte til Biskop Henriks Tid (1248—1269).

Hans første Arbeide synes søndre spidsbuede Tværskibsportal at være (Fig. 91). Men med dette Anlæg staar tydeligvis saa store Byggeplaner i Forbindelse, at de blot kan tænkes konciperede af en kraftig Personlighed under et fredeligt og stabilt Landsstyre, hvad Orknøerne nu synes at have hvilet i under Jarlerne af Slægten Angus.

Fra først af var, som før nævnt, i søndre Sideskib anlagt to Portaler, der har været tænkt forbundne med et projekteret Klosteranlægs Korsgang. Idet nu den østligste af disse sløifes, og istedet Tværskibsgavlen gjennembrydes, opgives enhver Tanke paa Klosteranlægget, og samtidig synes Korets Udvidelse mod Øst at være planlagt. Ragnvalds Kor havde nemlig lige til Henriks Tid i uforandret Form gjort sin Tjeneste, men da det var meget kort, kan sikkerlig Rummet mellem Støpulfødderne forudsættes inddraget heri. Da Korgulvet laa høiere end Skibets og Vingernes Gulv og ved Korskranken afsondredes fra de lavere liggende Rum, blev de to Vinger at betragte som særskilte Kapeller med Indgang fra de vestre Sideskibe og med Alterplads i de 2 Vingestuker. Under disse Forhold vilde det være urimeligt at anordne en Indgang til Kirken gjennem et af Kapellerne, og Konsekvensen af Portalanlægget maatte da være, at Korskranken samtidig blev rykket tilbage til de østre Støpulfødder.

Nu var ganske vist Koret trangt nok for Tidens Kirkeskikke, og mod Øst maatte da tillægges mere Plads, end man borttog i Vest. Man skulde da ventet, at Korudvidelsen var sat iverk, før Sydportalen anlagdes i Gavlvæggen. Men et nyt Hensyn hidførte den omvendte Fremgangsmaade. Som før nævnt manglede Kirken endnu sin endelige Afslutning mod Vest. Her stod blot en provisorisk Plankevæg, og det vilde naturlig nok vække Misnøie, om de store Arbeider i Øst, der betingede en Nedtagen af fuldførte Dele, sattes iverk, førend Vestfrontens Mure med sine Portaler og Taarne var reist paa de Fundamenter, der i over 100 Aar havde ventet forgjæves. Men naar Arbeidet her sattes igang, vilde ikke alene vestre Indgang i den provisoriske Væg, men ogsaa Sideskibenes korresponderende Nord-Sydportaler belemres af Stilladser og Byggematerialier. Der blev da blot levnet den foreløbig bibeholdte sydøstre Sideskibsportal som helt fri Indgang til Kirkerummet. Derfor begyndte Henrik sin Virksomhed med at aabne endnu en Dør.

Vi maa da tænke os Vestfrontens Anlæg som det næste Skridt. Men da man havde lagt Sokkelen og ved nordvestre Hjørne havde reist Taarnportalen (Fig. 99), og de 2 andre Portalers Buestene muligens allerede laa færdige paa Stenhuggerverkstedet, viste Forholdene i det indsnævrede Kor sig saa uholdbare, at Biskopen maatte koncentrere hele sin Virksomhed paa den østre Udvidelse og foreløbig indstille Arbeidet ved Vestfronten. Selvfølgelig foregik denne Udvidelse af Koret paa den Maade, at Ragnvalds Apsis blev staaende, indtil de nye Dele var bragt under Tag, og en Sammenføining lod sig iverk-

sætte med saa liden Afbrydelse af Altertjenesten som muligt. At man vanlig har gaaet saaledes frem ved Udvidelser, viser sig f. Ex. tydelig ved Ringsakerkirkens Vinger. At Biskop Henriks Fremgangsmaade har været i sine Hovedtræk som oven antydet, den Antagelse styrkes ved Betragtning af den nye Sydportal i Forbindelse med de 3 Vestportaler (Fig. 98, 100 og 101 samt Fig. 109—111).

Det maa synes paafaldende, at mens man ved Tværskibsportalen meget omhyggelig har gjennemfort den polykrome Behandling i rødt og hvidt og endog moisommelig har indpasset en regulær Fortanding i vexlende Farve ved Portalsiderne i den gamle graa Skifermur og i Vestfronten gjennemført den samme Farveskiftning ved den nordre Portal og dens to flankerende Lisener, har man sloifet den ved de to sydlige Lisener. I de to andre Vestportalers Buer gjenfindes den dog atter, og hvide Kvadre er i stor Mængde uregelmæssig blandet mellem de røde saavel i Vestfrontens høiere liggende Partier som ved alle Arbeider, der kan antages udført efter Henriks Tid. Nogen Grund til at antage sidstnævnte Lisener fornyede i senere Tid foreligger ikke. Nu giver ogsaa Midtportalens og sondre Vestportals Søilestillinger, med Sokler dannede af 3 Vulster uden mellemliggende Hulkiler, og Bægerkapitæler, hvis øvre Dele er inddragne i et retliniet med Bladverk smykket Baand, og med Boldornamenter i de indre Sideprofiler, svarende til Hundetand mellem de tilsvarende Bueled, Indtryk af at være af senere Oprindelse end Buerne. Det synes da naturligt at antage, at Buestenene maa have ligget tilhugne i længere Tid før Opsætningen, og at altsaa Arbeidet ved Vestfronten maa være bleven pludselig indstillet. Anderledes ved nordre Vestportal. Der viser Portalen sig som *en* Stobning sammen med de tilgrænsende Murpartier og Lisener op til disses horisontale Baand, og om end den tidliggothiske Stil paa dette Punkt afviger noget fra søndre Tværskibsportals — saaledes ved retliniet indløbende Abakus over Portalsøilernes bægerformede Kapitæler —, saa viser baade Profilering, Bladverk og den polykrome Behandling, at den ikke kan være opført længe efter denne. Udviklingen skrider fremad fra Sidstnævnte gjennem nordre Vestportal til Korets yngre Dele.

Vi skulde af den Grund være meget tilbøielige til at antage nævnte Sydportal indsat, allerede medens Henrik kunde tænkes fungerende som Jofreyrs Official, omkring 1240, og Vestfronten paabegyndt kort efter hans Udnævnelse til Biskop — omkring 1250. Korets østre Partier med det pragtfulde Østvindue maa da antages opført omkring 1270, altsaa omtrent samtidig med Koranlægget i Stavanger, «The nine Altars» i Durham samt Kapitelhusene i York og Wells.

Af de Spor, der er levnet os i Kirkefronten og Langvæggenes yngre Dele, synes at fremgaa, at hele Vestfronten har været tænkt opført i regelmæssig Vexel af hvid og rød Sandsten i Overensstemmelse med mange af de samtidige italienske og enkelte franske Kirker. Ogsaa i den Omstændighed turde maaske ligge et Fingerpeg mod Henrik som Arbeidets Leder.

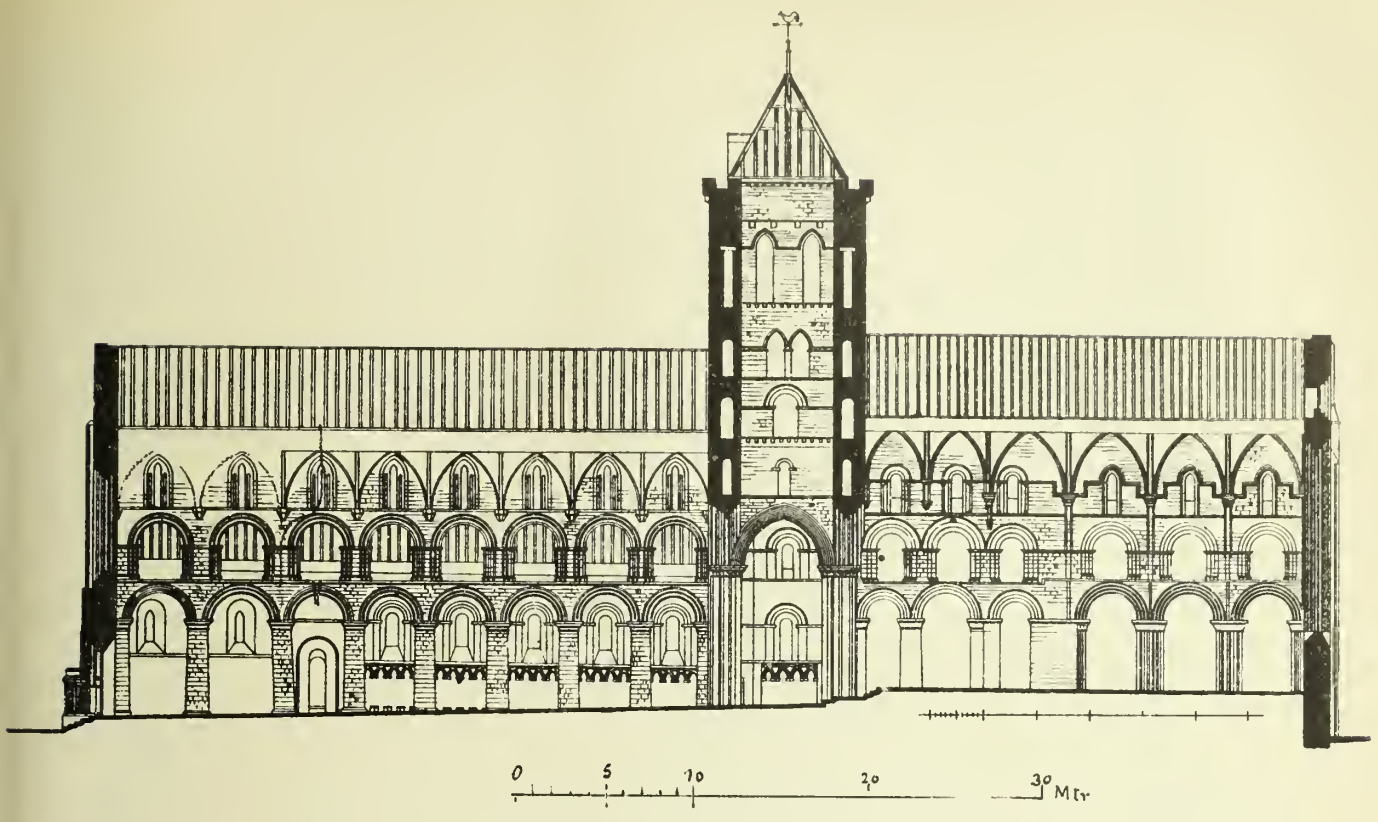

Fig. 104. Langsnit gjennem Kirken seet mod Nord.

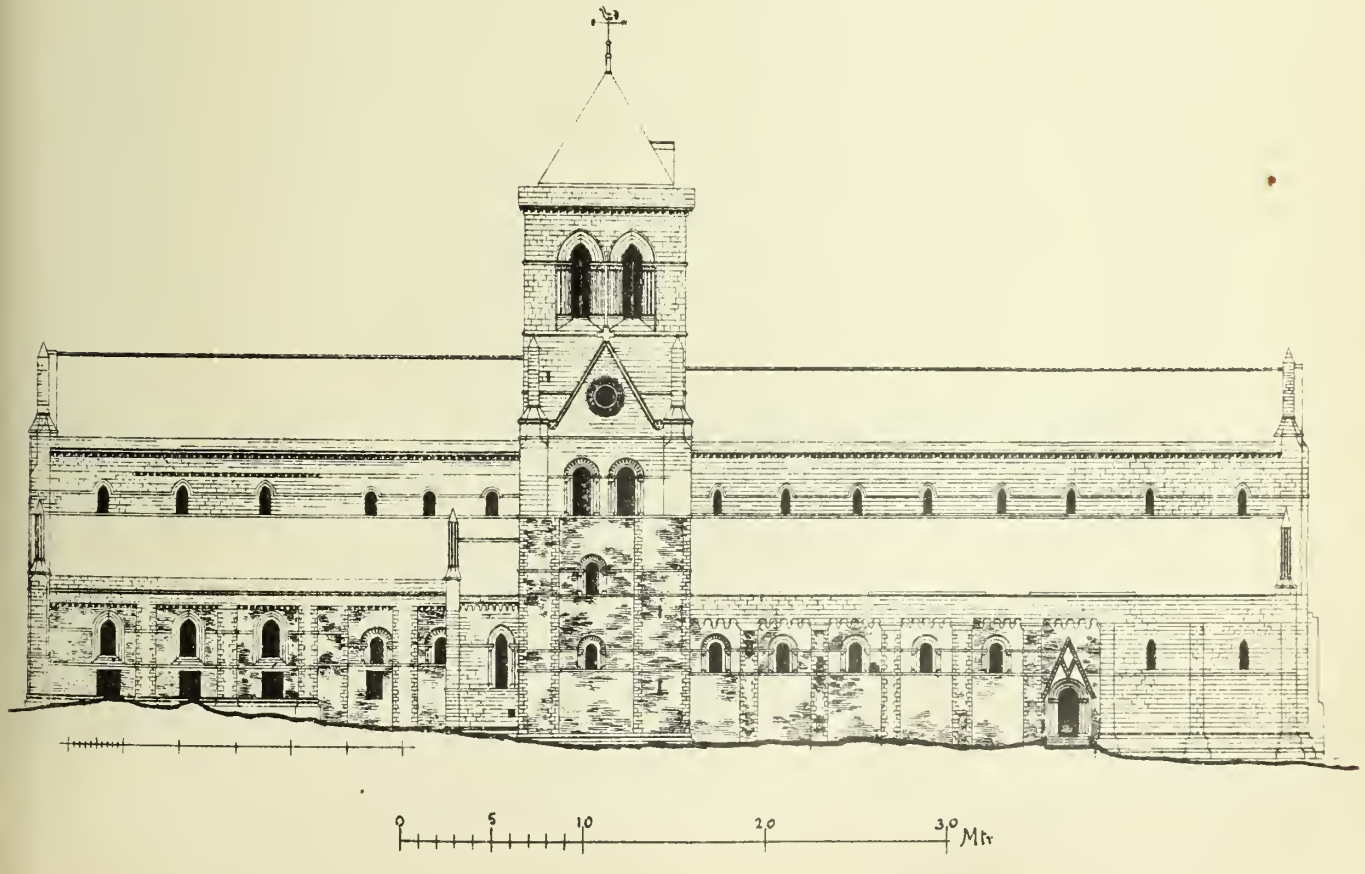

Fig. 105. Oprids af Kirkens Nordside (Ydre).

Som bekjendt stod den høiere Geistlighed paa denne Tid i stærkt Afhængighedsforhold til den pavelige Kurie; det udvalgte Biskopsemne maatte meget hyppig selv begive sig til Rom for at opnaa Stadfæstelse paa Valget. At Henrik af Jofreyr kan være sendt til Rom efter 1237 for at udvirke, at Sidstnævnte maatte beholde Bispestolen, og at han selv maatte anerkjendes som Jofreyrs Official, synes ikke usandsynligt. Nu er der ogsaa efter Beretningerne nogen Grund til at antage Henrik fodt paa Orknoerne. Som Indfodt kjendte han vel Øernes Stenforekomster, og da han paa en Romerreise kan have seet de flerfarvede italienske Bygninger, har Muligheden af at opnaa en lignende Virkning ved St. Magnus slaaet ned hos ham. Dette er vistnok intet mere end en Hypothese. Men den polykrome Behandlingsmaade træffes saa sjelden i de nordlige Lande, at man uvilkaarlig maa speide efter Forbilledet. Under alle Omstændigheder kan neppe Jofreyr have udrettet meget ved Byggearbeidet, og at Biskop Peter (1270—1288) skulde have anlagt søndre Tværskibsportal i den tidliggothiske Stil, mens saavel i Stavanger og Throndhjem som i det nærliggende Elgin den dekorerede Gothik var herskende, er neppe tænkeligt.

At Korudvidelsen helt ud er udført i rød Sten uden Stribning, svækker ikke Formodningen om Henrik som dens Bygmester. Langvæggene sluttede sig nemlig som Forlængelse direkte til de af Ragnvald reiste Dele, og en Stribning vilde have odelagt Sammenhængen mellem Nyt og Gammelt. Heller ikke de til Vestfronten stodende Langvægge kan han have tænkt at udvikle polykromt.

Hvor langt Arbeidet i Øst har skredet frem i Henriks Tid, er vanskeligt at afgjøre. Dog viser sig en Antydning til Løsning af Spørgsmaalet i den Maade, hvorpaa de gamle Sideskibsvægge her er forhoiede. Paa Nordsiden er Væggen af Hensyn til Sideskibets gothiske Korshvælv forhøiet med Anvendelse af udelukkende rød Sten og paa den Maade, at Ragnvalds gamle Kragstensgesims er ladet urort, en ny gothisk Kragstensgesims anlagt ostover i Flugt hermed og derpaa opført et sammenhængende Vægstykke, skilt ved en List fra den massive Brystning (Fig. 77). Denne Forhoielse synes foretaget, inden Henriks Tanke om en polykrom Vestfront var opgivet.

Ved den tilsvarende Forhoielse af søndre Væg (Fig. 97) er derimod i stor Udstrækning anvendt hvide Kvadre, og her er de gamle Kragstene fjernet og en ny gothisk Gesims anlagt høiere oppe paa regulært Sted under Tagrenden. Ogsaa til den derover liggende Brystning er delvis anvendt hvid Sten.

Ganske overensstemmende med disse øvre Vægpartier ved Korets Sydside viser sig Forhoielsen af samtlige ydre Klerestorievægge med Hovedgesims og Brystning at være, og da ogsaa hertil væsentlig er anvendt hvid Sten, der vel trods sin ringere Godhed oprindelig har været fremskaffet til Vestfrontens Monstring, maa denne Behandlingsmaade være opgivet forud for Opførelsen af disse øvre Dele. Hovedgesimsens Kragstene, der paa dette Punkt er det sikreste Kriterium, synes at pege paa Tiden omkring 1300.

De sidst omtalte Arbeider maa da tilskrives Biskop Peter (1270—1288) og Dolgfinn (1288—1309). Henrik skulde, om vor Betragtnigsmaade er rigtig, have opnaaet at se sit Kor i udvidet Skikkelse med saavel Midtskibet som Sideskibene overhvælvede med Korshvælv. Under de to folgende Biskoper er enkelte mindre Arbeider ved Koret foretagne, Langvæggene forhøiede, Centraltaarnets Mure opfort til sin nuværende Hoide og Arbeidet ved Vestfronten atter optaget med Reisning af de under Henrik tilhugne Buer paa de yngre Portalvanger.

Allerede her viser sig Tanken paa Frontens Mønstring i rodt og hvidt at være opgivet, og den hvide Sten bruges planløst blandet med den røde i de øvre Dele. Endnu synes det, som om man har holdt fast ved Ragnvalds Plan om at lade 2 store Vesttaarne flankere Gavlen. Imidlertid blev disse i engelsk-skotsk Arkitektur sjeldnere gjennem 13de og 14de Aarhundrede, og da man i Kirkwall endelig i 15de Aarhundrede var kommet saa langt, at Vestfronten begyndte at hæve sig over Sideskibstagets Tilslutning — sandsynligvis i Biskop Thomas Tullochs Tid (1418—1461) —, opgav man dem ogsaa her og afsluttede Kirken mod Vest, ganske som Henrik havde gjort det mod Øst, og som den i det Væsentlige er bevaret til vor Tid (Fig. 98).

Men det nærmest Gavlen staaende indre Pillepar med de tilsvarende Vægpiller i Vest maa dengang have været opført i saa stor Høide, at det kunde modtage Trykket fra Arkadebuerne med sine svære Masser, beregnede efter Taarnenes Vægt. Disse svære Piller, hvis halvrunde Fremspring, som tidligere anført, er indmurede i søndre Sideskibs yngste Dele, blev nu overflødige og erstattedes af de nuværende Rundpiller med rund Abakus og rund Sokkel, og de hertil svarende nye, halvrunde Piller mellem Vestportalerne indfældtes i det ældre Murverk (Fig. 107).

Ved disse Ændringer maa den stærke Forskyvning mod Vest af det 2det Rundpillepar med tilhørende Buer være opstaaet (Fig. 104).[1]

De to vestre Felter af Sideskibsvæggene med smaa, spidsbuede Vinduer, forsynede med Næser og med stærkt fremspringende Stræbepiller og ligesaa de tilsvarende Dele af Midtskibets Reisning blev nu endelig opført i saa nær Tilslutning som muligt til de ældre Dele.

At Biskop Thomas Tulloch har Æren for endelig at have afsluttet Kirkebygningen mod Vest, vinder i Sandsynlighed derved, at han tillige var kongelig Kommissær over Øerne, og at hans Indkomster derved har været betydelig større end de tidligere Biskopers. Med disse Midler har han vistnok forstærket Kirkens Bygningskasse.

[1] Sir Henry Dryden antager, at Kirkens oprindelige Vestfront stod paa de yngste Rundpillers Plads, at foran den blev reist en ny Front, og at nævnte Forskyvning er fremkommet, idet denne skulde forbindes med de gamle Dele. Men det forekommer os næsten utænkeligt, at man under tarvelige Kaar som de orknøiske skulde beslutte sig til saavidt kostbare og risikable Arbeider som Nedtagelse af den gamle og Gjenopførelse af en ny Front blot for at opnaa en Udvidelse mod Vest af ca. 4 m. Længde.

Magnuskathedralen 34.

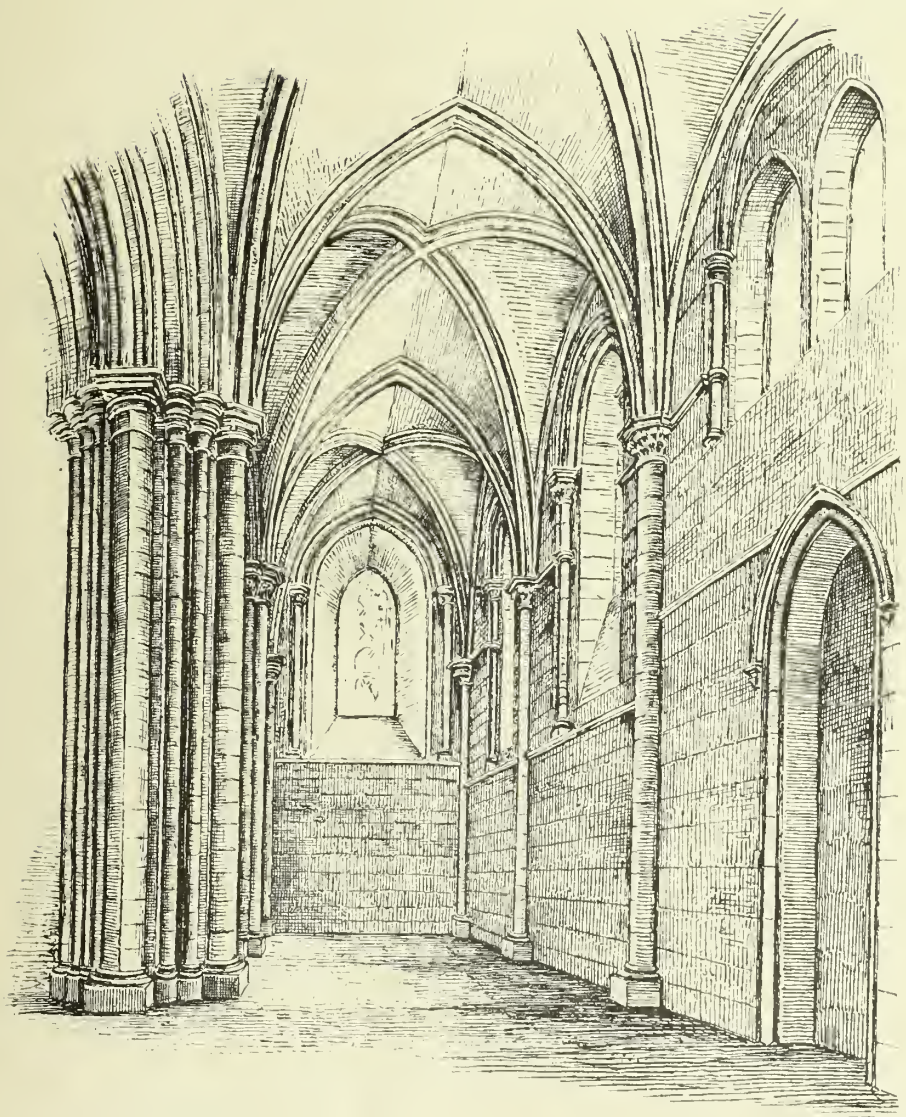

Fig. 106. Perspektiv af Korets søndre Sideskib.

Saaledes blev omkring 1460 Byggearbeidet afsluttet. Men de to vestligste Felters Hvælv manglede endnu og blev imiterede i Træ og Kalkpuds i 19de Aarhundrede.

Sydvestre Sideskibsportal sees at være ombygget under Biskop Robert Reid (1540—1558).

Ligesaa er ved en eller anden Leilighed Mellemrummet mellem Koret og søndre Vingestuke afsluttet med en Væg mod Øst. Det saaledes vundne Kammer blev forsynet med en Tøndehvælving med en skraat fra Stukens Loft nedlobende Aabning, stor nok til, at et Menneske kunde skyves ned gjennem den. Til dette mørke og uhyggelige Rum leder en Dor, hvor oprindelig det vestligste af Korets nedre Sydvinduer stod, og man staar vistnok her foran et Fængsel eller Torturkammer.

Under Sir Georg Hay of Kinfaunes, der omkring 1624 havde forpagtet Kirkegodset af den skotske Krone, synes Reparationsarbeider at være foretagne i Vestfronten. Hans Vaaben er nemlig anbragt i Midtportalens Sirgavl. Men disse senere Arbeider, hvortil muligens ogsaa maa henregnes Vestgavlens triangulære Felt, er saa uvæsentlige, at vi trygt tor betegne St. Magnuskathedralen i Kirkwall som grundlagt og fuldreist, mens Øerne stod under norsk Styre.

Kap. 3. St. Magnuskathedralens Forhold til den samtidige Byggevirksomhed i Skotland og Norge.

Som et flygtigt Blik paa Sammenstillingen under Fig. 108 vil vise, existerer en paafaldende Lighed mellem den orknøiske Kathedralkirke og de dels lidt ældre og dels samtidige Kathedraler og Abbedikirker i Nordengland og Skotland. Disse grupperer sig alle med nær Tilslutning omkring Kathedralen i Durham som den toneangivende Senior, baade hvad Rumdisposition og Formbehandling angaar.

Overensstemmelserne er saa paafaldende, at selv Orkneyinga-Sagas bestemte Udtalelse om, at Koll fra Agder var den egentlige Leder af Kirkebygningen i Kirkwall, ikke formaar at ændre vor Overbevisning om, at de kunstneriske Impulser i 12te Aarhundrede trængte frem til Øerne sondenfra, ikke østenfra.

Et Forsog paa Udredning af dette Forhold vil have Betydning for vor hjemlige Bygningskunsts Historie og skal derfor anstilles. Desværre viser sig de Kildeskrifter, der har staaet til vor Raadighed, ligesaa fattige paa Meddelelser paa dette Punkt som paa Oplysninger om de enkelte Orknobiskopers Virksomhed, og til absolut Sikkerhed vil man derfor ved Literaturstudiet vanskelig kunne naa.

Men de mange spredte Antydninger synes dog at bestyrke den Opfatning, som en opmerksom Betragtning af Bygverkerne straks maa vække, nemlig at

St. Magnuskathedralen er en Datter eller muligens Datterdatter af William af St. Calais herlige Kirkebygning i Durham, en af de største og mest storstilede af alle Englands Biskopskirker.

Da Biskop William af St. Calais (eller Carilef) i 1093 efter et treaarigt Exil atter var vendt tilbage til Durham fra sit gamle Hjem i Normandie, nedlagde han straks Grundstenen til sin nye Kathedralkirke og drev Arbeidet med saadan Kraft, at Koret allerede var indviet før hans Død i 1096. Dette Kor staar endnu i det væsentlige urørt. Blot er den østre apsidale Afslutning erstattet af det gothiske «Chapel of nine altars», og det midtre Skib er overspændt med yngre Korshvælv.

Af Konstruktionen synes at fremgaa, at Eftermanden Flambard, der i 1099 med Kraft gjenoptog Byggearbeidet, omhyggelig har søgt at realisere Williams Planer. I det væsentlige var Kathedralen, uden Hvælv, fuldført som den nu staar ved Biskop Flambards Død i 1128.

Paa denne Tid strakte den Yorkske Erkebiskops Myndighed sig ikke alene over Nordengland, men efter engelsk Opfatning ogsaa over hele Skotland og de skotske og nærliggende norske Øer, medens Durhams Bispedømme strakte sig helt Nord til Firth of Forth og saaledes indbefattede betydelige Dele af den skotske Konges Lande.

Det kan derfor ikke forundre, at en gammel Beretning angiver Kong Malcolm Canmore som nærværende ved Nedlægningen af Durhamerkathedralens Grundsten. Sikkert er det i hvert Fald, at Turgot (Thorgaut), der tidligere havde været i Norge hos Olaf Kyrre og nu var Prior for det til Kirken knyttede Benediktinerkonvent, af Malcolms og Margarets Søn Alexander I (1107—1124) blev kaldet til Biskop af St. Andrews og dermed egentlig til Primas for den skotske Kirke.

Denne Udnævnelse betegner den engelsk-normanniske Indflydelses endelige Seier over den mere separatistiske skotske Retning og samtidig de romerske Kirkeskikkes Seier overfor den Columbansk-irske Kirke, den normanniske Kunsts Seier overfor den keltiske. Indtil Malcolm Canmores Tid synes Kulturstrømningen søndenfra kun med Vanskelighed at trænge ind i de skotske Høilande.

Den skotske Kirke, der ligesom den nordengelske var fremvokset ved den fra Columbas Skole paa Iona udgaaede Missionsvirksomhed, afveg i sine Kirkeskikke og i Presteskabets Stilling ikke uvæsentlig fra Romerkirken, saaledes som den gjennem Augustins Virksomhed i Begyndelsen af 7de Aarhundrede blev overført til Sydengland. Striden mellem de to Retninger begyndte snart, og Romerkirken trængte som den seirende stadig længere nordover.

Da den nu ved den med William Erobreren indtrængende franske Geistlighed var tilført øget Kraft, gik de sidste Rester af den Columbanske Kirke i England snart tilgrunde.

Efter den normanniske Invasion i England kom i 1068 Prins Edgar Aetheling og hans Søster Margaret som Flygtninge til Kong Malcolm, der dengang

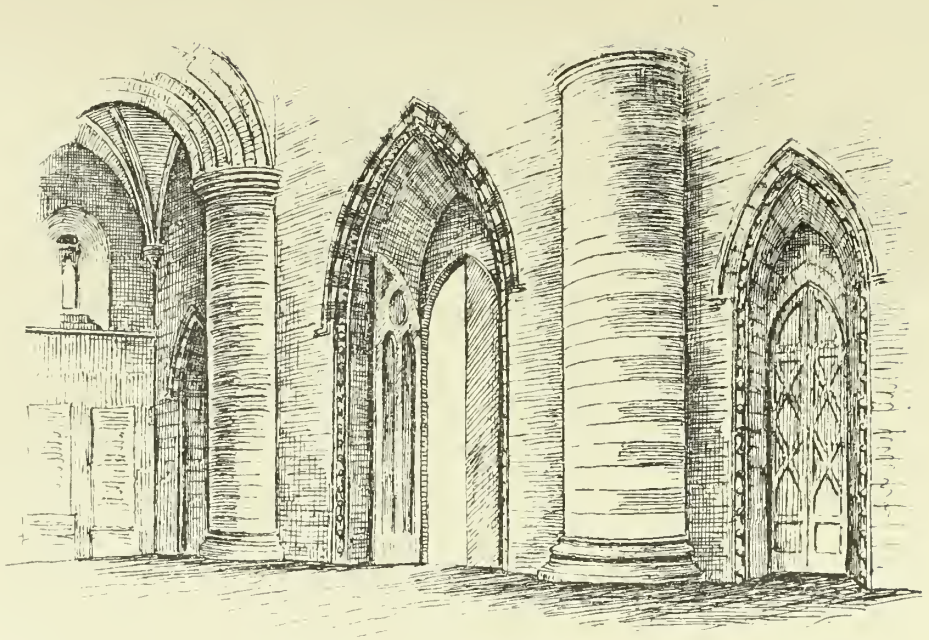

Fig. 107. Vestportalernes indre Side.

residerede i Dunfermline lidt Nord for Firth of Forth. Flygtningerne blev vel modtagne, og i den gamle Kathedral i St. Andrews (St. Regulus?) blev den angelsaxiske Prinsesse kort efter viet til den unge skotske Konge. Mange fornemme Angelsaxer fulgte efterhaanden sin Kongeslægt nordover, og en livligere Forbindelse udviklede sig derved mellem Landene.

Ogsaa i Skotland synes den keltiske Kirke i 11te Aarh. at være kommet i Forfald. Dronning Margaret tilhørte Romerkirken, som under hende fik Overtaget ogsaa i Skotland og ved Turgots Primat blev eneherskende. Dronning Margaret reiste straks efter sit Bryllup en Kirke i Dunfermline og lod den indvie til den hellige Trefoldighed. Muligens skriver ogsaa det lille St. Margarets Kapel paa Edinburgh Castle sig fra hendes Tid. Allerede dette viser rent normanniske Former. I Trefoldighedskirken i Dunfermline blev baade Malcolm og Margaret begravne, og af deres Sønner Alexander I og David I blev Kirken udvidet mod Vest ved Tilbygning af et enkelt nu forsvundet Tværskib og et tredelt Langskib (se Fig. 108). Et Augustinerkonvent blev knyttet til Kirken. Saavel Kirkebygningen som Klosteranlægget synes at have stemmet paa det allernøieste overens med Anlægget i Durham, og det samme er Tilfældet med Detaljbehandlingen (se Fig. 108). Kun er Maalestokken betydelig reduceret, og da man fra først af har renonceret paa Overhvælvning af Midtskibet, træder en ubrudt Række Rundpiller istedet for Durhamerkathedralens Vexling af Rundpiller og korsformede Piller, som bærer Hvælvet. Det synes ogsaa, som om i Dunfermline Tværskibet har været enskibet med apsidale Vingestuker som i Southwell og Selby, hvilke 2 Sidstnævnte ogsaa maa regnes tilhørende Durhamerskolen (se Fig. 108) Foruden af det altid ved disse Kirker tilbagevendende Anlæg af 7 fritbærende Piller i Skibet, apsidal Afslutning af Koret og ret Afslutning af dets Sideskibe markeres denne Skole af sin rolige og værdige Formbehandling, sine vel afveiede Proportioner og sin sparsomme, men høist virkningsfulde Ornamentik, der stærkt fremhæver de konstruktive Linier. Herved synes den nærmere knyttet til den nordfranske og staar i skarp Modsætning til den sydengelsknormanniske Retning, der i de fleste Tilfælde viser Hang til en barbariserende Pragtudfoldelse, ofte med Fornegtelse af det konstruktive Udtryk.

Medens saaledes de historiske Kjendsgjerninger fuldt ud stemmer overens med Vidnesbyrdet fra de endnu staaende arkitektoniske Verker om, at den skotske Kirkebygning i 12te Aarhundrede direkte paavirkedes af den nordengelske, er de historiske Vidnesbyrd om en direkte Indflydelse fra Durham eller Dunfermline paa Arbeidet ved St. Magnuskathedralen i Kirkwall langt mere svævende og overlader os væsentlig til Sandsynlighedsbetragtninger.

Som før nævnt angiver Sagaen bestemt Koll fra Agder og Ragnvald Jarl som Byggearbeidets Ledere, selvfølgelig da i Forening med Biskopen, Wilhelm den Gamle. Disse maa selvfølgelig anerkjendes som de egentlige Bygherrer, der baade har undfanget Tanken og tilveiebragt Midlerne til dens Realisation. Og en høibaaren Tanke var det, her ude paa de fattige Øer at reise en

Kirke større og prægtigere end nogen anden dengang existerende i de norske Lande ja vistnok den næststørste Nord for Tynefloden. Men naar det skal klarlægges, hvorvidt de kunstneriske Impulser har naaet Øerne fra Skotland eller fra Norge, bliver det ikke i første Række Arbeidsherren, men Bygmesteren og hans Svende, hvorom Spørgsmaalet dreier sig.

I og for sig synes det nu ikke urimeligt, at Koll kunde have medbragt Bygningsmænd fra Norge. Byggevirksomheden havde der under Eystein og Sigurd Magnussønner været meget livlig, og øvede Konstruktører og Stenhuggere derfor lette at finde.

Men var Bygmesteren kommet fra Norge, vilde han efter al Sandsynlighed have anlagt sit nye Værk nogenlunde i Overensstemmelse med den ene eller den anden af de i Hjemlandet da existerende Kirkebygninger.

Af saadanne kan der alene tænkes paa de større:

Kristkirken i Nidaros. — Mariakirken (den ældre, sammesteds). — Kristkirken i Bergen, der desværre er sporløst forsvunden, og som derfor maa lades ude af Betragtning. — St. Albanuskirken paa Selje. — St. Mikaelskirken i Bergen. — St. Halvardskirken i Oslo. — St. Svithunskirken i Stavanger.

Af disse er det blot St. Halvards i Oslo og Kristkirken i Nidaros, der byder nogen Overensstemmelse og derfor kræver en nærmere Sammenligning. Hvad Førstnævnte angaar, besidder den vistnok fuldt udviklet Tværskib og har vistnok havt Klokkestopul over Skibskrydset. Langhuset var treskibet, men forholdsvis meget kort, Koret enskibet, og Vingestukerne sluttede tæt til dette. Oprindelig var den uden Vesttaarn. Nogen paafaldende Lighed med den oprindelige Plan for St. Magnus kan her ikke paavises. — Hvad Kristkirken i Nidaros angaar, er efter vor Opfatning ingen væsentlige Dele af Olaf Kyrres Anlæg bevaret over Grunden. Men selv om den Grundplan, som Arkitekt H. M. Schirmer i Aarbogen for Forening til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring for 1903 Pag. 63 — som for en Nybygning fra denne Tid viser et, saavidt vides exempelløst Anlæg — kunde ansees for rigtig, vilde heller ikke der nogen slaaende Lighedspunkter kunne paavises. Det Eneste skulde da være de sterkt fremspringende Vinger med sine Stuker. Men medens disse i Trondhjem slutter sig som *en* Støbning sammen med Vingerne, er de i St. Magnus senere Tilføielser paa de Steder, hvor fra først af sikkerlig apsidale Stuker har været tænkt.

Disse Vingestuker i St. Magnus stammer, som før anført, fra 12te Aarhundredes sidste Decennier og byder i Formbehandlingen ingen Lighedspunkter med Stukerne i Trondhjem, hvilke efter vor Formening ikke kan være udstukne i Grunden før 1152. Men Stukernes Aabninger i St. Magnustværskibets østre Væg tilhører det oprindelige Anlæg, og da alle os bekjendte hermed samtidige Tværskibsstuker i England og Nordfrankrige har apsidal Form, tør man vistnok gaa ud fra, at saa skulde været Tilfælde ogsaa med St. Magnus's. Som Exempler paa saadanne apsidale Vingestuker kan anføres: Kathedralen i Le Mans, St. Etienne i Caen, Kathedralerne i Gloucester, Canterbury, York, Abbedikirkerne

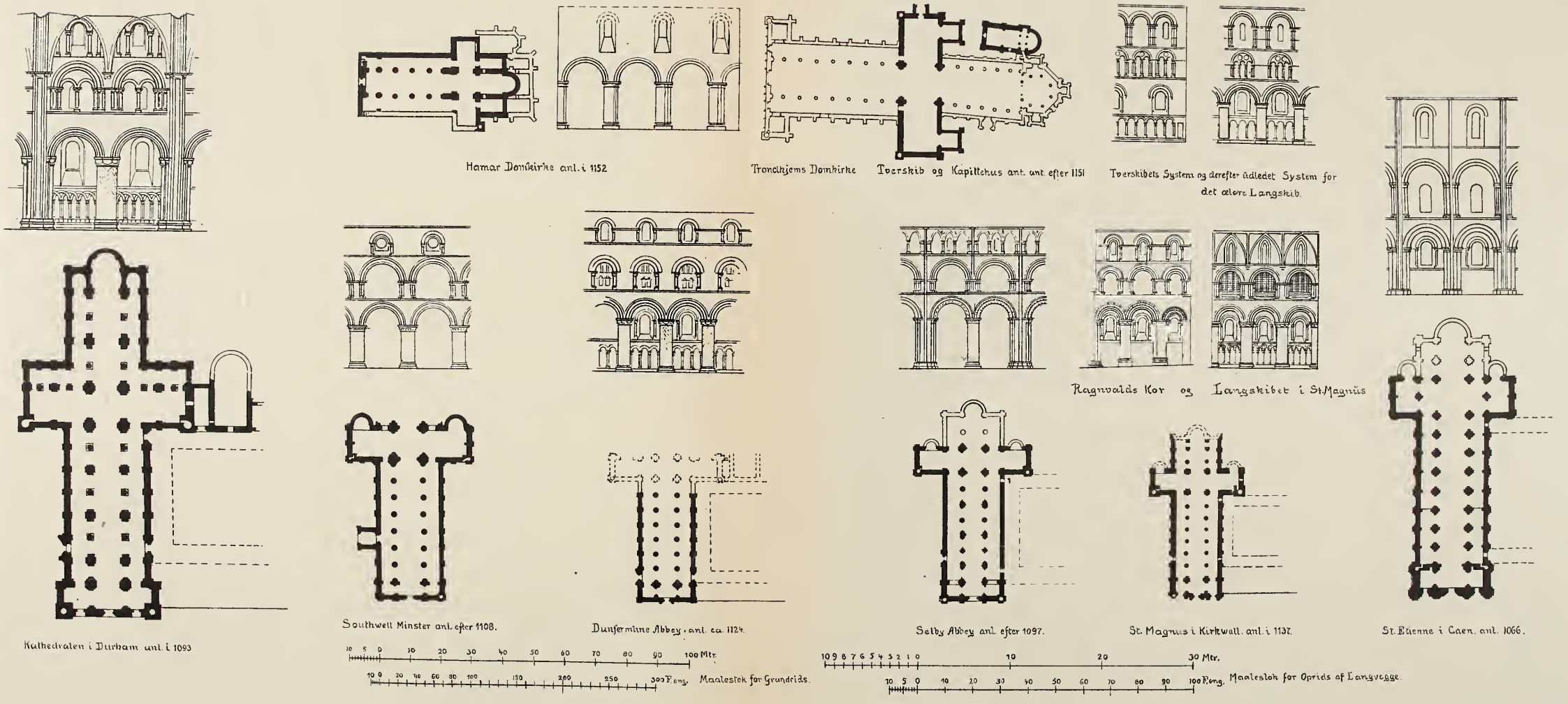

Fig. 108. Sammenstilling af nordengelsk-skotske Kirker fra 11te og 12te Aarh. med nordfranske og norske fra samme Tid.

Originaltegning af Joh. Meyer.

i Romsey, Selby, Southwell o. m. fl. — Den retvinklede Afslutning af Alternischerne, større som mindre, viser sig ved rigere udstyrede Stenkirker i normannisk-romansk Stil først at blive hyppigere anvendt *efter 12te Aarhundredes Midte,* men vinder efter dette Tidspunkt mere og mere Terræn, saaledes at i Storbritannien og Norge neppe *en* halvrund Afslutning og kun faa polygonale kan paavises anlagt efter Aar 1200.[1] — Af normanniske Korafslutninger, der synes beslægtede med Vingestukerne i Trondhjem, kan exempelvis nævnes: St. Peter i Oxford og St. Peter i Northampton fra ca. 1160, St. Cross ved Winchester omtrent fra samme Tid, men med en mere fremskreden Stiludvikling og St. Josephs Chapel i Glastonbury fra ca. 1180 i rig Overgangsstil, mindende om Octogonomgangen i Trondhjem.

Det synes af Ovenstaaende at fremgaa, baade at Kristkirken i Nidaros ingensomhelst Indflydelse har havt paa Konciperingen af St. Magnus's oprindelige Plan, og at Sidstnævnte følgelig ikke kan benyttes som Støtte for den Antagelse, at Tværskibet i Trondhjem med sine Stuker skulde være anlagt før 1137.

Kristkirken i Bergen er desværre sporløst tabt. Hvorvidt den kunde vist Overensstemmelse med St. Magnus faar staa derhen; men sandsynligt er det neppe, at den skulde være anlagt efter en mere udviklet Plan end den senere St. Svithuns Kirke i Stavanger.

Vi har saaledes forgjæves søgt efter Forbillede for St. Magnus i Norge og styrkes saaledes i vor Antagelse, at Bygmesteren er kommet fra Durham eller Dunfermline.

I denne Forbindelse maa ogsaa erindres, at sandsynligvis den orknøiske Bispestol først ved Oprettelsen af det Nidarosiske Erkebiskopsdømme i 1152 traadte i nogen nærmere Forbindelse med Moderlandets Kirke.

Den orknøiske Bispestol blev oprettet omkring 1050, og det synes, som om der fra først af har været ført Strid om, hvorvidt den skulde høre ind under det Hamburgske eller Yorkske Erkebispedømme. Denne Strid synes i hvert Fald praktisk talt at have endt til Fordel for det engelske Primat, idet Jarl Paul af Orknøerne mellem 1070 og 1089 sendte en geistlig Mand til Lanfranc, den bekjendte Erkebiskop af Canterbury, med Bøn om, at den Udsendte maatte blive

[1] Aarsagen til denne Ændring maa vistnok søges i den senromanske og tidliggothiske Bestræbelse mod en stærk Markeren af Konstruktionslinierne, hvorved det firdelte og seksdelte Korshvælv med kraftig fremtrædende Hvælvribber blev den vanlige Form for Rummenes Overdækning. En Række halvrunde Apsider fra det 12te Aarhundredes Midte i Skotland og England viser sig ogsaa overhvælvede med Korshvælv istedetfor Kuppelen. Men den derved naaede Effekt er høist uheldig.

I Frankrige, de konsekvent udviklede Hvælvkonstruktioners Hjemsted, beseiredes Vanskelighederne hurtig, idet man gav Apsiden en polygonal Grundform og anordnede Hvælvet med Ribber mod Polygonhjørnerne. Ogsaa i Canterbury, Westminster og Trondhjem fulgte man samme Fremgangsmaade. Men en enklere og mere bekvem Losning for mindre dristige Bygmestere var det unegteligt at gaa over til en retvinklet Grundform. At Cistertienserkirkerne og de talrige fornormanniske Kirker i Britannien og Norge her kan have virket med, er meget rimeligt, men de har neppe været den primære Aarsag til, at den rette Korafslutning blev noget nær eneherskende.

viet til Biskop over Oerne. Lanfranc lod Erkebiskopen af York forrette Indvielsen. Mod Udgangen af 11te Aarh. blev ogsaa Biskop Rolf af Orknøerne indviet af Erkebiskop Thomas af York. Hvorvidt Wilhelm den Gamle er indviet i York eller i Lund, hvorvidt han var Englænder eller Nordmand, lader sig neppe med fuld Sikkerhed konstatere. Men Jarl Ragnvald søger at bevæge ham til at følge med paa Palæstinatoget, fordi «han var en god Pariserscolar». Følgelig har han været en for sin Tid høit dannet og bereist Mand, hvem det ikke kunde falde vanskeligt at slutte Forbindelser med Kolleger i Skotland og England, og sandsynligvis har han gjennem dem faaet sine Bygningsfolk.

Et Overblik over de gjenstaaende nogenlunde sikkert daterede kirkebygninger i Northumberland og Skotland paa den ene Side og Norge paa den anden viser os, at Stenbygningskunsten i førstnævnte Lande i 12te Aarhundredes første Halvdel var mere fremskreden i sin Udvikling end hos os, og da er det vel indlysende, at Biskop Wilhelm, der havde studeret i Paris og sikkerlig besøgt flere af de fremtrædende Kulturcentrer i Britannien saavelsom i Norge, med klart Overblik gik til den nærmeste og bedste Kilde nu, da det gjaldt at hente Hjælp til Reisningen af St. Magnus's uforgjængelige Helligdom.

Men selv om vi antog, at Koll og Ragnvald i dette Punkt vilde handle paa egen Haand, maatte deres Forbindelse med det skotske Kongehus vende deres Øine i samme Retning. Som St. Magnus's Arvtager var sikkerlig Ragnvald velseet ved det skotske Hof, hvor Magnus i flere Aar havde opholdt sig efter Flugten fra Magnus Barfod ved Anglesea. Ved Anerkjendelse af den mindreaarige Harald Maddadhsøn som Medregent styrkedes ogsaa Ragnvalds Venskab med Skottekongen, idet Haralds Fader Jarlen af Athole var en af Kongens tro Vasaller.

At den orknøiske Arkitektur før den norske Erkebispestols Oprettelse kom til væsentlig at influeres af den engelsk-skotske, kan saaledes ikke vække Forundring. Mere paafaldende er det, at ogsaa under de to følgende store Byggeperioder, som vi vover at benævne henholdsvis Biskop Bjarnes og Biskop Henriks, fremdeles den skotske Indflydelse synes stærkere end den norske, uagtet Øerne nu saavel i geistlig som i verdslig Henseende var nær knyttet til Norge.[1]

Særlig synes den skotske Indflydelse, foruden i det første Anlæg stærkt fremtrædende omkring 13de Aarhundredes Midte, og fra denne Tid møder os de to næsten analoge store Vestportaler i Holyrood Chapel og i St. Magnus.

Der mangler vistnok ikke spredte Træk, der minder om, at norske Hænder har deltaget i Arbeidet. Den hyppige Anvendelse af Dragemotivet saavel ved Vestskibets øvre Hvælvkonsoler som ved Korets Arkadekapitæler, de slanke

[1] Dale Kirke i Lyster viser i høiere Grad end nogen anden nu existerende norsk Kirke i Detaljbehandlingen Overensstemmelse med de Dele af St. Magnuskathedralen, der maa antages opført omkring 1250. Bygdesagnet fortæller, at Kirken blev bygget af Skotter, og ifølge P. A. Munch havde Biskop Bjarne Jordegods i det vestenfjeldske Norge. Gjennem Forbindelsen med dennes mægtige Æt har muligens Lystringerne indkaldt de dygtige Stenhuggere fra Kirkwall.

Fig. 109.

Fig. 110 a.

Pl. LXIII.	*Magnuskathedralen 37.* Fig. 109. Nordre Vestportal. Fig. 110 a. Midtre Vestportal.

Fig. 110 b.

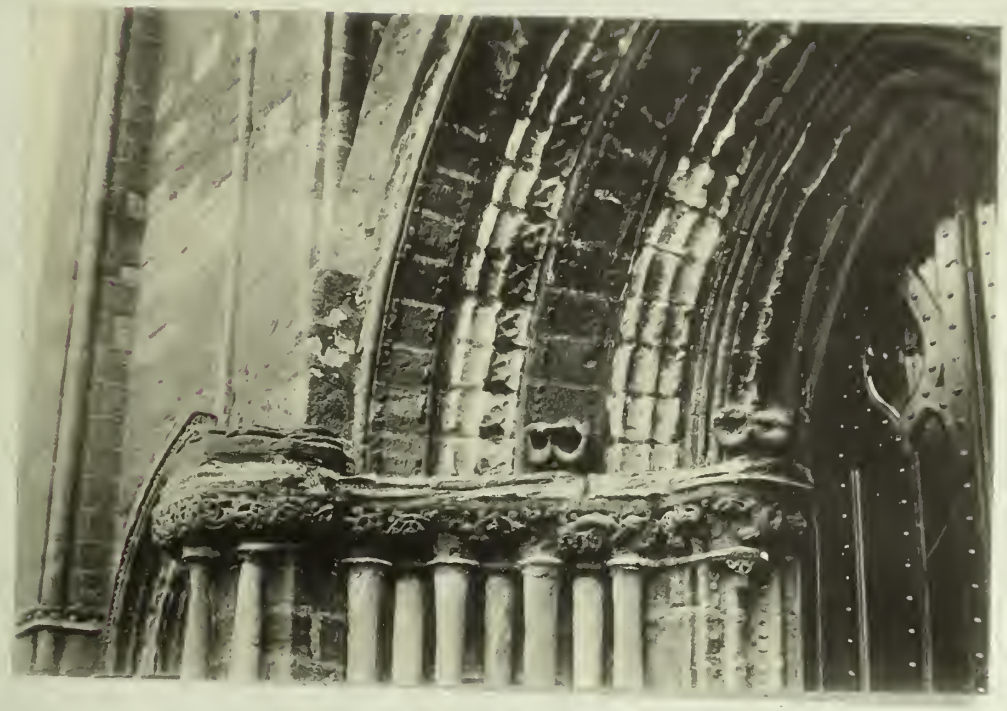

Fig. 111.

Pl. LXIV.	*Magnuskathedralen 38.* Fig. 110 b. Fra midtre Vestportal. Fig. 111. Fra søndre Vestportal.

Fialer ved Gavlsiderne og ved Hovedportalen, saavelsom det stærkt slyngede Rankeverk ved de 2 yngste Vestportaler minder uvilkaarlig om Norge, men Kjendsgjerningerne synes dog nærmest at tyde paa, at de kunstneriske Strømninger i Arkitekturen gjennem hele Middelalderen væsentlig udgik direkte fra Nordengland og Skotland saavel til Orknøerne som til Norges Vestkyst.

---

b. Andre Bygverker fra samme Periode.

Biskopspaladset i Kirkwall.

1. **Biskopspaladset i Kirkwall.** Ved Opførelsen af Magnuskathedralen har Koll og Ragnvald, som sagt, sikkerlig villet vise, at de fra Moderlandet vidste sig at medføre ny Kraft og nye Kulturindsatser til Øerne; nyt, friskt, norsk Blod skulde indgydes i Livet paa Orkney, en Kultur skulde skabes, der var mere beslægtet med Nordmænd og Normanner end med Kelter og Irer. Efterhaanden, skjønt langsomt, gjør da ogsaa Magnuskathedralens Indflydelse sig gjældende i Øernes Bygningskunst; ialfald ser vi efter Aar 1200 ingen af hine keltisk paavirkede Bygninger reise sig. Rigtignok er det ikke mange Verker, den følgende Tid har at opvise; men de er alle prægede af den nye Tids Aand, befrugtede af de store europæiske Strømninger, af den herskende *Gothik*, der neppe havde sat sin Fod paa Englands Grund i 1170-Aarene, før den drog befrugtende over til Norge baade i Magnuskathedralens og i Kristkirken i Nidaros' yngre Dele.

Og samtidig gaar ogsaa Øernes politiske Liv over i nye Former under de norske Jarler af skotsk Herkomst (Anguslinjen, Strathernelinjen og Sinclairlinjen).

Anguslinjen.

Ved sin Død i 1231 havde Jon Jarl ikke efterladt nogen Søn, og Jarledømmet gik saaledes over til en kvindelig Sidelinje enten gjennem en Datter eller gjennem en Søster af Jarlen. Da man ikke ved, at Jarl Jon efterlod nogen Datter, medens han havde tre Søstre, Langliv, Gunhild og Herbjørg, turde det være sandsynligst, at det er gjennem en af disse, der da maa have været gift med en skotsk Jarl af Angus, at Jarledømmet gik over i den skotske *Anguslinje* med Jons Efterfølger, Jarl **Magnus II.** At han virkelig nedstammede fra Øernes norske Jarler, derfor borger os jo allerede hans Navn, Magnus. Selvfølgelig stod Landet fremdeles under de norske Konger; men ved Jarleværdighedens Overgang i skotske Hænder er dog det første Skridt taget til, at den først saa nylig vakte norske Kulturbevægelse gaar over i fremmede Hænder og den Scotificering begynder, der i den nu paafølgende Periode atter fjerner Orknøerne alt mere fra Norge.

Er Jarl Magnus II's Forhold til de ældre Jarler usikkert, saa er det desto sikrere, at han maa være den «Søn af Jarlen af Angus», der omtales i et Diplom i Arbrath-Klostrets Brevbog af 1227. At nu igjen denne «Jarl af Angus», Magnus'

Far, var den fra Skotlands Historie bekjendte Jarl Gilbert af Angus synes rimeligt deraf, at flere af Jarl Magnus' Efterfolgere netop bærer Navnet Gilbert. Da Sagaens Mund nu tier, er Intet os bekjendt om Jarl Magnus' Liv og Skjæbne; kun noterer de islandske Annaler, at han dode i 1239 — altsaa efter kun 8 Aars Regjering.

Gjennem det saakaldte «Biskop Thomas Tullochs genealogiske Diplom», der forfattedes af denne Biskop paa Kong Erik af Pommerns Befaling, skjønt det først synes afsluttet i 1443 (Kong Erik kaldes «our former Lord of illustrious memory»), erfarer vi, at Magnus efterfulgtes af Jarl **Gilbert I**, men dennes Slægtskabsforhold til hans Forgjænger er hoist uklart. P. A. Munch[1] gjætter endog paa, at Gilbert I kunde være selve Gilbert af Angus, Magnus' Fader, der jo skulde været gift med en Datter eller Søster af Jarl Jon.[2] Hvad der synes at kunne tale for, at Magnus' Efterfolger virkelig har været hans Fader, er den Omstændighed, at han, der vel altsaa var en gammel Mand, synes at være død efter ganske faa Aar. Han efterfulgtes af sin Søn **Gilbert II**, der altsaa skulde være Jarl Magnus' yngre Broder. Ved Gilbert II's Død i 1256 blev hans Søn **Magnus III** († 1275) hans Efterfølger. Under Magnus III's Regjering indtræffer Kong Haakon IV's Tog til Skotland, i hvilket Jarlen deltog. Syv norske Konger valgte Orknøerne til Udgangspunkt for sine Kampe og Erobringer dels i selve Norge, dels paa de britiske Øer: Harald Haarfager, Erik Blodoxe, Harald Haardraade og Magnus Barfod gjorde derfra sine Anfald mod Landene i Vest, Olaf Tryggveson og Sverre begav sig fra Orknøerne over til Norge for at gjenvinde sine Fædres Rige, og nu kom som den syvende og sidste, Haakon IV for at stanse Skottekongens grusomme Færd mod Indbyggerne af Øen Skye, og for at finde sin Død i Kirkwalls Biskopspalads 1263.

Haakon IV's Død i Biskops-paladset.

Der findes paa Orknøerne ingen Bygning, der er ærværdigere for os Norske, intet Mindesmærke, til hvilket et saa stort og alvorligt historisk Minde knytter sig, som Biskopspaladset i Kirkwall. Det var hid til denne Bygning, hvis Rester endnu møder vort Øie ligeoverfor Kathedralen, den største af vore Konger søgte, da han, efter Toget til Skotland og den blodige Dag ved Largs og efter at have kjæmpet mod Pentlandsfjordens voldsomme Høststorme, træt og syg kom til Orkney for at dø.

Sagaens Beretning om Kongens sidste Dage i Bispegaarden er gribende i al sin Simpelhed. Ad Orfirveien kom Kong Haakon fra Medallandshöfn (nu Midland Harbour) over Skalpeid, i hvilke to Havne han havde sine Skibe liggende, til Kirkevaag og tog ind hos Biskop Henrik, som fra 1248 til 1269 beklædte Bispeværdigheden paa Øerne. Kongen beboede den øvre Etage, men spiste nede i Hallen, hvor ogsaa Bispen holdt Bord; men hver bespiste sine egne Mænd. Kongen havde meget at gjøre og fik liden Ro. Da han atter havde været ude i Medallandshöfn for at sætte sit Skib op for Vinteren og

[1] N. F. H. IV, i Pag. 69.

[2] Se dog Anm. i N. F. H. III Pag. 778.

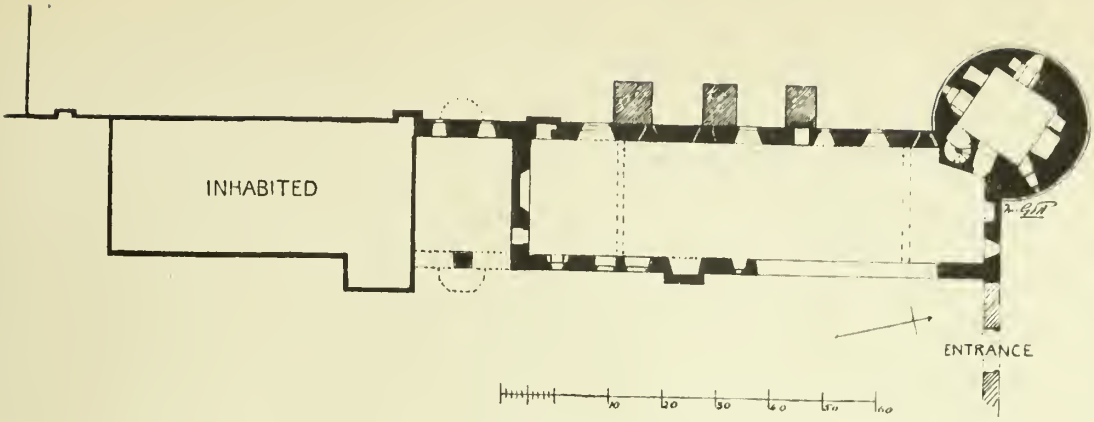

Fig. 112. Grundrids.

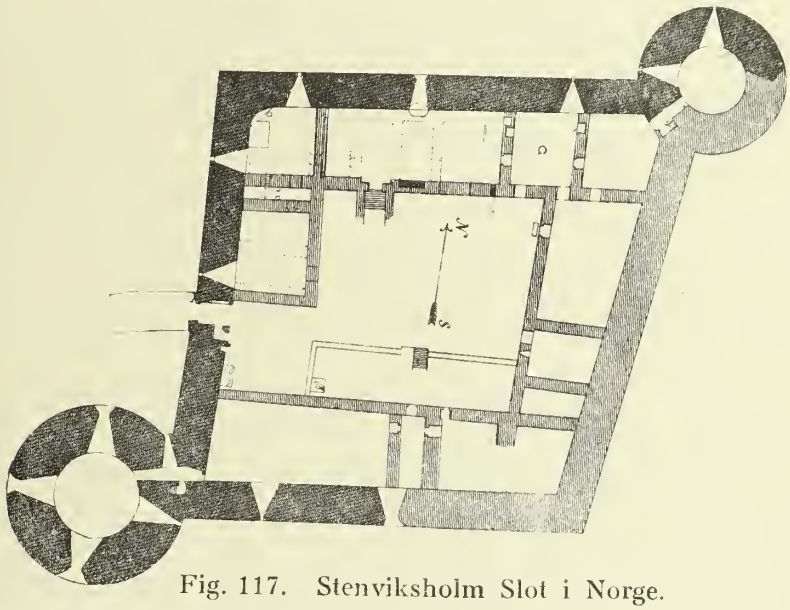

Fig. 117. Stenviksholm Slot i Norge.

Fig. 118. Biskopspaladset med Omgivelser.
(Efter Low 1774).

vendte tilbage til Kirkevaag, var han saa syg, at han strax gik tilsengs. Efter tre Ugers Sygeleie blev han noget bedre og holdt sig oppe et Par Dage. Vi lader Sagaen berette: «Den første Dag holdt han sig i sine Rum, den anden Dag gik han til Bispens Kapel for at høre Messe, og den tredje Dag gik han endog over Gaden til Magnuskirken og gik omkring den hellige Magnus' Skrin, tog ogsaa et Bad og lod sig rage. Natten efter blev han meget værre og blev da igjen sengeliggende. I sin Sygdom lod han først læse for sig Bibelen og latinske Bøger; men det tyktes ham snart for anstrengende at fatte Meningen af Ordene. Han lod da læse norske Bøger, først hellige Mænds Sagaer, og da der ikke var flere af dem, lod han læse Kongesagaerne fra Halfdan Svarte af, den ene efter den anden. Da han mærkede, at det blev værre med ham, sørgede han for Udbetalingen af Hirdens Sold — — — og skrev Breve til Kong Magnus om Landsstyrelsen og andre Sager. Kongen fik den sidste Olie Dagen før Luciemesse (12. December). Før han blev salvet, gik alle de Mænd, som var der, hen til ham og kyssede ham. Han havde da endnu sit Mæle — — —. Da Kongesagaen var læst helt til Sverre, lod han begynde at læse Sverres Saga. Denne blev da læst Nat og Dag, saa ofte som han var vaagen. Luciemesse var paa en Thorsdag. Lørdagen efter (15. December) sent om Kvælden tog Sygdommen Kongen saa haardt, at han mistede Mælet. Nær Midnat var Sverres Saga læst ud, og da Midnat var leden, kaldte Gud Kong Haakon fra denne Verdens Liv.»

Da det var blevet Dag — Søndag den 16. December —, blev Liget baaret op i Lofthallen og laa der paa lit-de-parade for alt Folket, som vilde se Liget. «Det tyktes», siger Sagaen, «alle lyst og tækkeligt, og der var Rodme i Kinderne som paa en levende Mand; det var en stor Trost for dem i den bitre Sorg at se deres fremfarne Herres Legeme saa fagert.» Mandag førtes Liget over i Magnuskirken, Tirsdag blev det lagt i Kiste og jordet foran St. Magnus' Skrin «i Trappen», maaske de tre ovenfor omtalte Trin foran Altarpladsen, indtil det næste Vaar sendtes til Bjørgvin for at begraves, som han selv i sin Sygdom havde forordnet.

Paladsets Rester.

En større Del af det Palads, i hvilket Haakon IV for mere end 600 Aar siden lukkede sine Øine, reiser sig endnu derborte paa den ensomme Ø i Havet, om vi end i Sandhedens Interesse nødsages til at paavise, at de endnu existerende Dele af Bygningen er yngre end Kong Haakons Tid.

Straks Syd for Magnuskathedralen, kun skilt fra denne ved Kirkegaarden og den Gade, Kong Haakon gik tværs over, da han besøgte St. Magnus' Skrin, midt imod Kirkens søndre Langside ligger et gammelt Rundtaarn fra katholsk Tid og ved dettes Fod en langstrakt Bygning, hvis Længderetning ligger retvinklet mod Kathedralens, altsaa fra N. mod S., saaledes at Taarnet danner Bygningens Nordvesthjørne. Bygningen er opført af den sædvanlige flade Skifer, men har Indfatninger af gul og rød huggen Sten. I sin sydlige Del gaar Bygningen over i et moderne Hus, der dog, ogsaa det, i sit Indre gjemmer Partier

af den gamle Bygning. Dennes oprindelige Udstrækning mod Øst, hvor den maaske har omkranset eller været bestemt til at omkranse en Slotsgaard, lader sig ikke mere bestemme; det synes, som om disse Dele allerede har maattet vige for Patrick Stuarts Jarlepalads kort efter Aar 1600.

Den tilbagestaaende Del af Bygningen er et langstrakt Parallelogram (Fig. 112), 36,72 m. × 8,85 m. Følger vi Bygningens gamle Dele ind i det moderne Hus, faar vi en Længde af mindst 64 m. Nordvesttaarnet skjærer ind i Bygningen saavidt dybt, at dets Grundmur ud mod det Frie udgjør tre Fjerdedele af Cirkelens Periferi. Hele Bygningen med Undtagelse af Taarnet er uden Tag, ogsaa de indre Lofter mellem Etagerne er indstyrtede og Mellemvæggene mellem de forskjellige Værelser forsvundne; men man kan dog faa en klar Forestilling om Paladsets indre Inddeling, da der baade er Spor i Murene efter Væggenes Plads og efter Bjælkelagenes smukt profilerede Konsoler, der har forskjellig Form i de forskjellige Værelser. Derhos giver de i Væggene synlige, mægtige Kaminer en Antydning om Rummenes Inddeling.

Væggenes Mærker viser, at Paladset har havt 4 Etager, nemlig en hvælvet Kjælder, Hovedetagen, Overetagen og over denne en lav Attika eller Mezzanin. De øvre Etager synes at have havt samme Inddeling som Hovedetagen, til hvis Beskrivelse vi nu vender os.

Nærmest Taarnet og med Indgang til dette ligger (Nr. 1) *det nordligste Rum*, 4,34 m. × 8,85 m. (alle Rum gaar tværs igjennem Bygningen). I dette Rums Firkant skjærer dog Taarnet ind med en Fjerdedel af sin Periferi. Rummet har havt et Ildsted lige ved Taarntrappen. Syd for dette Rum kommer vi ind i (Nr. 2) *Festhallens Antichambre*, der er 6,56 m. × 8,85 m. Dets østre Væg er dog helt forsvunden og erstattet med en moderne, i hvilken den nuværende Indgang til Bygningen er anbragt. Rimeligvis har der paa denne i gammel Tid været en Kamin, da der nu ikke sees Spor af Ildsted i Rummet, og det næste Værelses store Kamin er anbragt i Østvæggen. Den modstaaende vestre Væg har to Vinduer og en dyb Reces i Muren. Fra dette Rum træder vi ind i (Nr. 3) den store *Festhal* (Fig. 113), der er 15,25 m. × 8,85 m. Den synes at have havt 2 Vinduer paa den vestre Langvæg, men i betydelig Afstand fra hinanden. Ved Enden af samme Væg findes en Reces lig den i det forrige Rum. Paa Østvæggen fandtes en nu tilmuret Indgang fra Slotsgaarden og 3 Vinduer, hvorhos en vældig Kamin paa denne samme Væg har opvarmet Hallen. At en Dør paa Hallens Nordside har ført ind fra det foran omtalte Antichambre, ligesom at en Dør fandtes mellem dette og Rummet ved Taarnet, kan med Sikkerhed antages. Desto uklarere er Festhallens søndre Ende. Den har vel en Udgangsdør, men denne ligger ca. 60 cm. høiere end Hallens Gulv og kunde synes at antyde, at her engang ligesom i Kongehallen i Bergen har været en af Træ opført Forhøining, en Pall for Bispen og hans nærmeste Mænd. Men den søndre Del af Hallen, i hvilken vi nu befinder os, har engang været adskilt fra Festhallen ved en Trævæg, og der findes derhos i den søndre Væg ved Siden af den nævnte høitliggende Dør et Ildsted,

Biskopspaladset i Kirkwall 2.

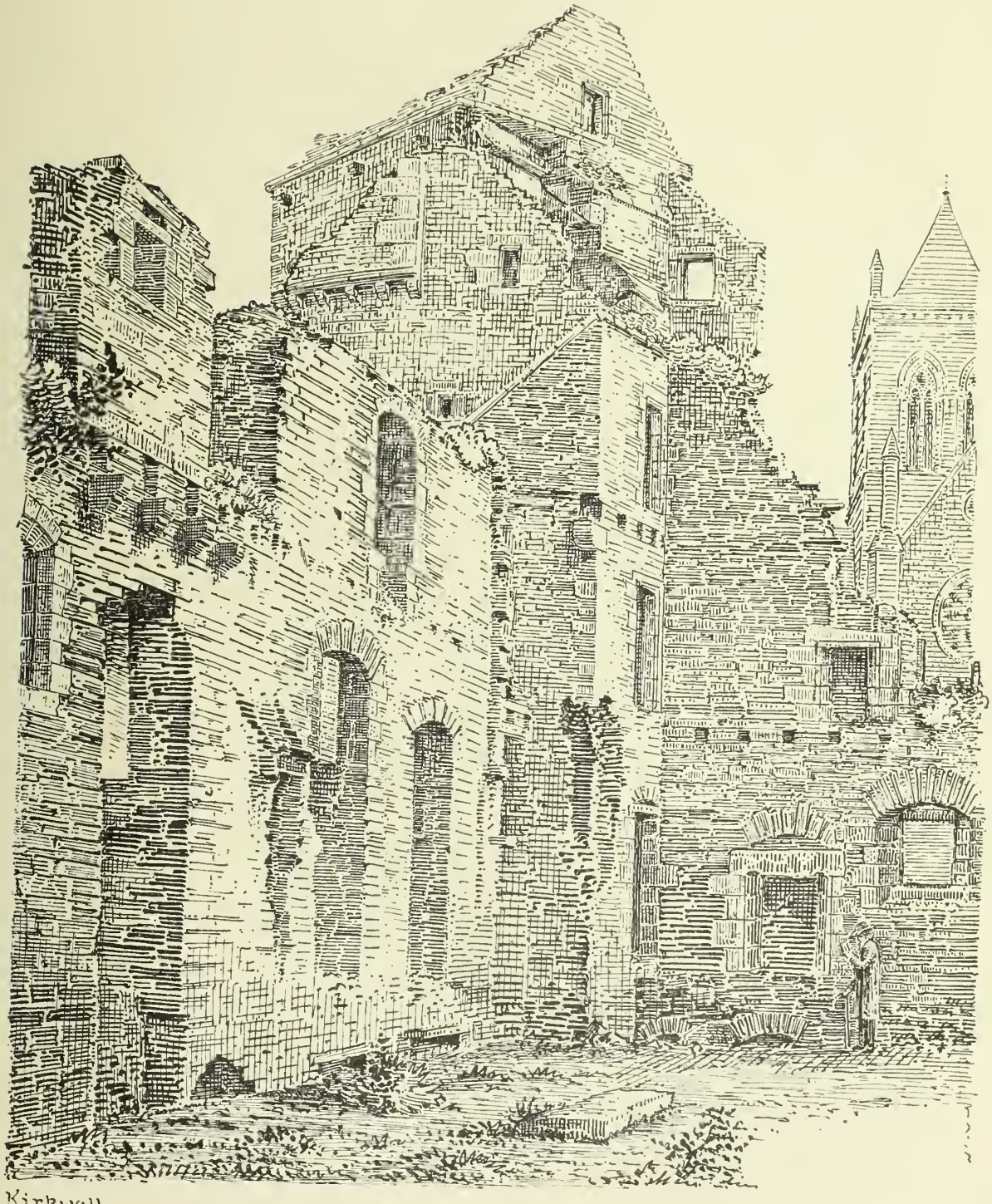

Fig. 113. Interiør.

Originaltegning af Joh. Meyer.

der synes at maatte have opvarmet dette Rum uafhængig af Festhallen. Det vil neppe lykkes med nogen Sikkerhed at bestemme dette Partis oprindelige Anordning. Gjennem den nævnte Dør paa Hallens Sydside træder vi nu ud i et Rum (Nr. 4), der tydelig angiver sig som en *Forhal*, idet der i Østvæggen mod Slotsgaarden sees en nu tilmuret, stor, dobbelt Hovedindgang med en stærk Pille i Midten. Da Gulvet i denne Forhal, der er 5,57 m. × 8,85 m., ligger i Flugt med de øvrige, oprindelige Gulve, bliver den forhøiede Indgang til Festhallens Sydside, med Trappe op fra Forhallen, dobbelt vanskelig at forstaa. Ligesom denne Forhal synes yngre end de øvrige Dele, saaledes synes overhovedtaget forskjellige Forandringer til forskjellige Tider at være foretagne baade med Hensyn til Rummenes Inddeling og med Hensyn til Gulvenes Høide. Rimeligst er det vel at antage, at Festhallen oprindelig har havt sin Indgang gjennem den i selve Hallens Østvæg værende Dør, medens Forhallen har ført til de yngre, sydlige Dele af Bygningen. Betragter vi Bygningens Udside, er det paafaldende, at de to Vindueserkere, der hviler paa kurvlignende Konsoler, er ganske af samme Art som de, vi senere skal finde i Patrick Stuarts Jarlepalads fra ca. 1600. Vestvæggen (Fig. 114) støttes mellem Vinduerne udenfra af tre nyere Stræbepiller af raa Form. Den nordligste af disse omslutter helt Antichambrets Reces, og de to andre støtter Muren mellem Festhallens Vinduer.

Vi gaar tilbage gjennem Bygningen for fra Rummet ved Taarnets Fod at betræde det store *Rundtaarn* (Fig. 115) i N. V. Det har en Diameter af 8,20 m., ydre Maal og løfter sig i 5 Etager med et Rum i hver Etage. Rummene er alle firkantede, kun Kjælderen er femkantet, ligesom denne er hvælvet, mens alle de øvrige Etager har Træloft. I Murtykkelsen fører en Vindeltrappe op gjennem hele Taarnet i S. I anden, tredje og fjerde Etage sees Spor af Ildsteder. Rummet i femte Etage har Panel og i dette et Vaabenskjold med Biskop Robert Reids Vaaben, et Hjortehoved med en Mitra over og Bogstaverne R R, hvad der tyder paa, at Robert Reid (1540—1558) har bygget Taarnet, især da man ogsaa over Taarnets Fodstykke paa N.V.-Siden finder et lignende Skjold, hvis Billede rigtignok ikke kan sees, men vel den Bispehue, der kroner Skjoldet under en Spidsbue. Vinduernes Smalhed og de anbragte Skydehuller viser, at Taarnet har været bestemt til Forsvar.

Udenpaa Taarnet sees ikke langt fra det nævnte Vaabenskjold paa Vestsiden[1] i en Niche en Statuette, som Traditionen kalder «Biskop Reids Statue», men som visselig ikke fremstiller ham. Figuren er 1,15 m. h., af hvid Marmor, saavidt jeg kunde se paa Afstand. Den er iført en lidt nedenfor Knæerne rækkende Kjortel og derover en til Fødderne faldende Kappe. Haaret er lokket og falder ned paa Skuldrene, Ansigtet er ungdommeligt og skjægløst. Høire Underarm er løftet og berører næsten Skulderen; venstre Arm er afbrudt; men der hæfter ved Kroppen noget af en Gjenstand, som Figuren maa have holdt i venstre Haand. Det kan ikke have været en Bispestav, da man maatte have

[1] Barry siger urigtig paa Sydsiden.

observeret dens nedre Ansats mod Plinthen — men vel et Scepter. Ved Figurens Fod sees derimod en Bispehue. Om vi her — som Dryden mener — staar overfor et Billede af St. Magnus, tor jeg ikke afgjore; Bispehuen taler ikke derfor, medens den hele Dragt forbyder at tænke paa Biskop Reid.

Inden vi gaar over til at omtale de nu forsvundne Dele af Paladset, vil vi forsoge at besvare Sporgsmaalet om de endnu synlige (Fig. 116), nys beskrevne Deles Alder. Hvis Taarnet virkelig er bygget af Biskop Reid, maa de nu staaende Dele af Paladset tilhore det 16de Aarhundredes Midte; thi Taarnet er bygget i Forband med den ovrige Bygning. At denne virkelig tilhører den nævnte Tid synes ogsaa at antydes ved en anden Omstændighed. Tager man for sig en Grundplan af Erkebiskop Olaf Engelbrechtsøns Slot, Stenviksholm, (Fig. 117) kan man lægge Slottets nordre Fløi over den bevarede Fløi af Biskopspaladset i Kirkwall saa, at de næsten aldeles dækker hinanden. Et rundt Hjornetaarn (paa Stenviksholm det mindre af de to Rundtaarne), et til Taarnet knyttet, af dette indskaaret Rum (vort Nr. 1), et næsten kvadratisk Rum (Nr. 2), en stor Hal (Nr. 3) og endelig en Forhal (Nr. 4) finder vi i dem begge, og begge synes at danne den ene Side af en ialfald paatænkt Kvadrat om en Borggaard. Er denne Lighed nu en ren Tilfældighed, eller er den ene Bygning opført efter den andens Mønster? Ingen af Delene. Derimod staar vi her foran en Type af befæstede Slotte, der, om de end ikke alle kan opvise en saa stor indbyrdes Lighed som den, der findes mellem de to Biskopspaladser i Kirkwall og paa Stenviksholm, dog kan siges at være herskende i skotske Borge fra det 15de og 16de Aarhundrede. De yngste Dele af Biskopspaladset (Erkerpartierne) turde vel endog paa Grund af sin Lighed med Erkerne i Patrick Stuarts Jarlepalads antages at være opførte nærmere Aarhundredets Slutning.

Er saaledes den nu staaende Del af Bygningen ikke fra norsk Tid, og maa vi da end opgive den Illusion her at staa i de samme Rum, i hvilke Haakon IV drog sit sidste Suk, saa er disse Rum dog yngre Dele af det samme Palads, i hvilket han døde.

Paladsets forsvundne Dele.

Thi Paladset har — og det for ikke længe siden — været meget større, end det nu er. Endnu for ikke mange Aar siden løb der som Fortsættelse af Paladsets korte Nordvæg langs Gaden en Mur i østlig Retning, og i denne fandtes en hvælvet Port; begge er gjengivne i Drydens «The Cathedral of St. Magnus», 1878. Men paa den anden Side af denne Port, altsaa nær Patrick Stuarts Jarlepalads, fandtes tidligere et firkantet Taarn, kaldet the Mass-tower eller the Mense-tower, vistnok sammenhængende med Manse eller Mense, middelaldersk Latin massa, mansus[1] af manere, det engelske Navn paa en Prestegaard, altsaa Prestegaards- eller Bispegaardstaarnet, hvor vi da maaske har at søge det i Sagaen nævnte «Bispens Kapel». Om dette Taarn siges det, at det viste en ældre Tids Præg end de nu bevarede Dele af Paladset. P. A. Munch fortæller, at han endnu i 1849 fandt the Masstower bevaret, skjønt jeg strax skal paavise, at han maa tage

[1] Se Gregorovius Gesch. d. St. Rom II 378, 4de Udg.

Biskopspaladset i Kirkwall 3.

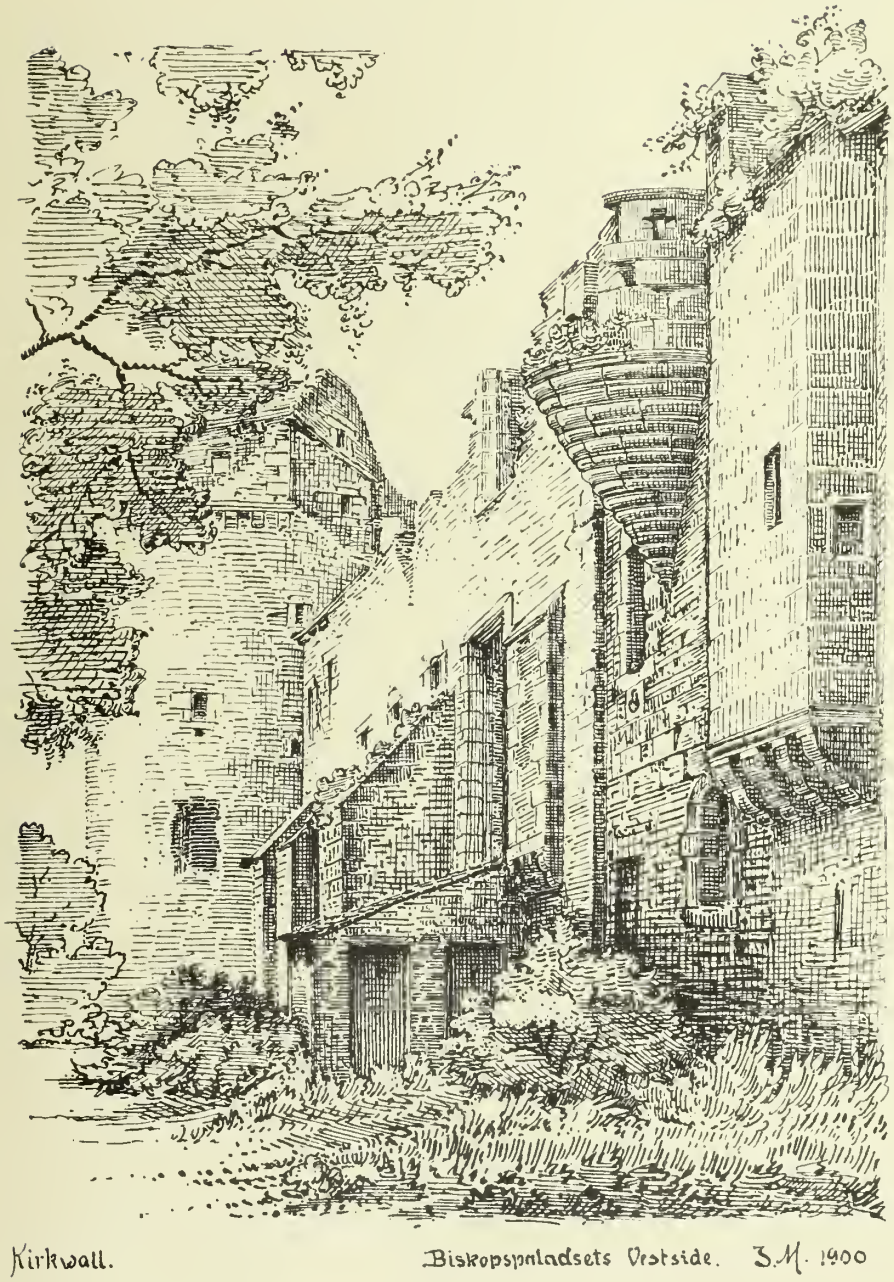

Fig. 114. Vestsiden.
Originaltegning af Joh. Meyer.

feil heri. Han siger: «Med desto større Iver og Nysgjerrighed betragtede jeg den gamle Bispegaard og klatrede op ad de forfaldne Vindeltrapper for især at betragte det øvre Stokverk, hvor Kong Haakon tilbragte sine sidste Dage. Den maa i sin Tid have været en pragtfuld og vidtløftig Bygning, tillige beregnet paa at kunne udholde en Beleiring. Den ældste, men *bedst vedligeholdte* Del er det saakaldte Mass-tower nærmest Kirken, en massiv *firkantet* Bygning med smale rektangulære Vinduer og *fremstaaende smaa Hjørnetaarne.*» Men nu er det det Mærkelige, at skjønt Munch vil have seet the Mass-tower, hvorhen han forlægger Haakon IV's Bolig, siger Dryden, *der dog vistnok kjendte Kirkwall tidligere end Munch,* i 1878, at man ikke længer kan paavise, *hvor* det af Barry omtalte Mass-tower laa, ligesom Barry tvertimod Munchs Udtryk om den bedst vedligeholdte Del allerede i 1805 siger, at Mass-tower var den mest faldefærdige Del af Paladset, der — mener han — «gaar sin Undergang saa hurtig imøde, at der snart Intet mere vil være at se deraf». Siden Munch nu derhos beskriver Taarnet som firkantet og med Hjørnetaarne, skjønt det paa hans Tid existerende Taarn dog visselig er det runde Taarn, der ingen Hjørnetaarne har, har sandsynligvis for en Gangs Skyld hans ellers mirakuløse Hukommelse, paa hvilken han dog stundom støttede sig med altfor stor Sikkerhed, her spillet ham et Puds, saa at han efter Barrys Angivelse om Mass-tower er bleven forledet til at beskrive det runde Taarn, han har besøgt, som firkantet og har antaget dette for Mass-tower.

Men heller ikke hos Barry faar vi nogen paalidelig Underretning om de nu forsvundne, men af ham undersøgte ældre Dele af Paladset, hverken gjennem Teksten i hans History of the Orkney Island (2den Udg. London 1808) eller af Tegningerne Pag. 236 og 237 sammenholdte med Teksten; thi af Teksten erfarer vi kun, at der endnu i det 19de Aarhundredes Begyndelse stod tre af Paladsets Taarne: det endnu synlige Rundtaarn, det firkantede Mass-tower og et tredje lignende Taarn, der var mindre end Mass-tower. Om dette mindre Taarn siger han, at det var «gjenopført, om ikke nybygget af Biskop Reid», og disse tre Taarne begrænsede Paladset mod Nord. Men paa Tegningerne kan man kun utydelig ane noget om disse Taarne. Dryden mener, at Mass-tower og det tredje Taarn af mindre Form muligens har havt sin Plads paa begge Sider af den ovenfor nævnte Port i den Mur, der fortsatte Paladsets nordre Væg mod Øst. Isaafald skulde Mass-tower vel have ligget henimod Patrick Stuarts Jarlepalads. Dette stemmer ogsaa med en gammel Tegning, der dog først publiceredes samtidig med Drydens Bog, nemlig Tegningen i Lows Reise i 1774, første Gang trykt 1878 (med Trykaar 1879, men allerede citeret af Dryden 1878 og altsaa antedateret). I denne naive Tegning (Fig. 118) er dog baade Mass-tower og det runde Taarn ganske tydelig gjengivne; derimod bliver det ogsaa efter Lows Tegning usikkert, hvor det tredje Taarn bliver at søge. Maaske menes dermed det smale Taarnlignende Fremspring paa det runde Taarns Vestside. De her antydede høie Bygninger, af hvilke Rester endnu sees, kan jo muligens have tilhørt Paladset. Man kunde ogsaa gjætte paa det høie Fremspring

under Tegningens Bogstav D; men dette ligger igjen ikke i Nord. Jeg skulde saaledes være mest tilboielig til at tro, at Mass-tower har ligget i Øst, det runde Taarn i Midten og det mindre Taarn i Vest — Alle paa Bygningens Nordside.

Fra Jarlepaladsets sondre Fløi løber endnu Rester af en Grundmur henimod den sondre Del af Biskopspaladset, og det ser næsten ud, som om Jarlepaladset fra forst af kunde have dannet Østsiden af Biskopspaladsets Borggaard og være opfort paa Grundvolden af en oprindelig — ialfald projekteret — Ostfloi af dette, hvorved altsaa det ældre Biskopspalads helt skulde have været anlagt paa at omgive Borggaardens alle fire Sider. Dette er dog kun en Mulighed.

Margareth's Hope.

2. **Margareth's Hope.** Den lille Havn af dette Navn paa N.V.-Siden af South Ronaldsay har engang havt en norsk Bebyggelse; og til dette lille Fiskerleie knytter sig en vemodig Erindring i vort Fædrelands Historie. 27 Aar efter Kong Haakons Dod i Biskopspaladset i Kirkwall blev Orknøerne atter Skuepladsen for en norsk kongelig Persons Dod. Jarl Magnus III, der beklædte Jarlestolen under Kong Haakons Ophold i Kirkevaag, døde i 1275 og efterfulgtes af sin Son **Magnus IV.** Denne sees i Aaret 1283 at have medundertegnet det Dokument, der erklærede Erik Prestehaders og hans skotske Dronning Margarethas Datter, Margaretha, almindelig kjendt under Navnet «Pigen fra Norge» (the maid of Norway) for at være den nærmest berettigede Arving til Skotlands Trone ved Kong Alexander III's Dod, der indtraf 3 Aar senere (1286) Aaret efter hint Dokuments Udfærdigelse døde Magnus IV (1284) og efterfulgtes af sin Broder **Jon II** (1284—1310?). Jon II sees at have medundertegnet de skotske Adelsmænds Adresse til den engelske Konge Edvard I, der indeholdt Forslag om, at dennes Søn Prins Edvard (II) skulde ægte «Pigen fra Norge» for derved at forene de to britiske Riger, hvorved et nært og venskabeligt Forhold til Norge samtidig vilde grundes. Forslaget synes at være blevet modtaget med almindelig Sympathi i alle tre Lande. Dette tre Nationers lyse Haab skulde dog ikke gaa i Opfyldelse; Døden traadte imellem. Den syvaarige Prinsesse sendtes over til Skotland, men synes ikke at have taalt Overreisens mangfoldige Besværligheder, medens Høststormene rasede. Man maatte søge Havn med den syge Prinsesse paa Orknøerne, og efter nogen Tids Sygdom døde «Pigen fra Norge» paa South Ronaldsay i den Bugt, der endnu efter hende kaldes Margareth's Hope. Af de gamle Havneanlæg og den gamle norske Bebyggelse er nu neppe Noget tilbage; men endnu altid stanser Dampskibet mellem Thurso og Scapa ved den lille Havn, og Sagnet om den unge norske Prinsesse, som her fandt en tidlig Død, gaar da endnu altid fra Mund til Mund mellem Passagererne, naar Damppiben varsler Anløbet af Margareth's Hope. Den nuværende Befolkning, der ikke kjender Betydningen af det norske Ord «Hop» (Bunden af en Fjord, altsaa «Margarethviken»), forklarer sig det norske Navn af det engelske «Hope», som om Landstigningen i denne Bugt skulde været den dødssyge Prinsesses sidste «Haab». Hendes Dod indtraf den 16. No-

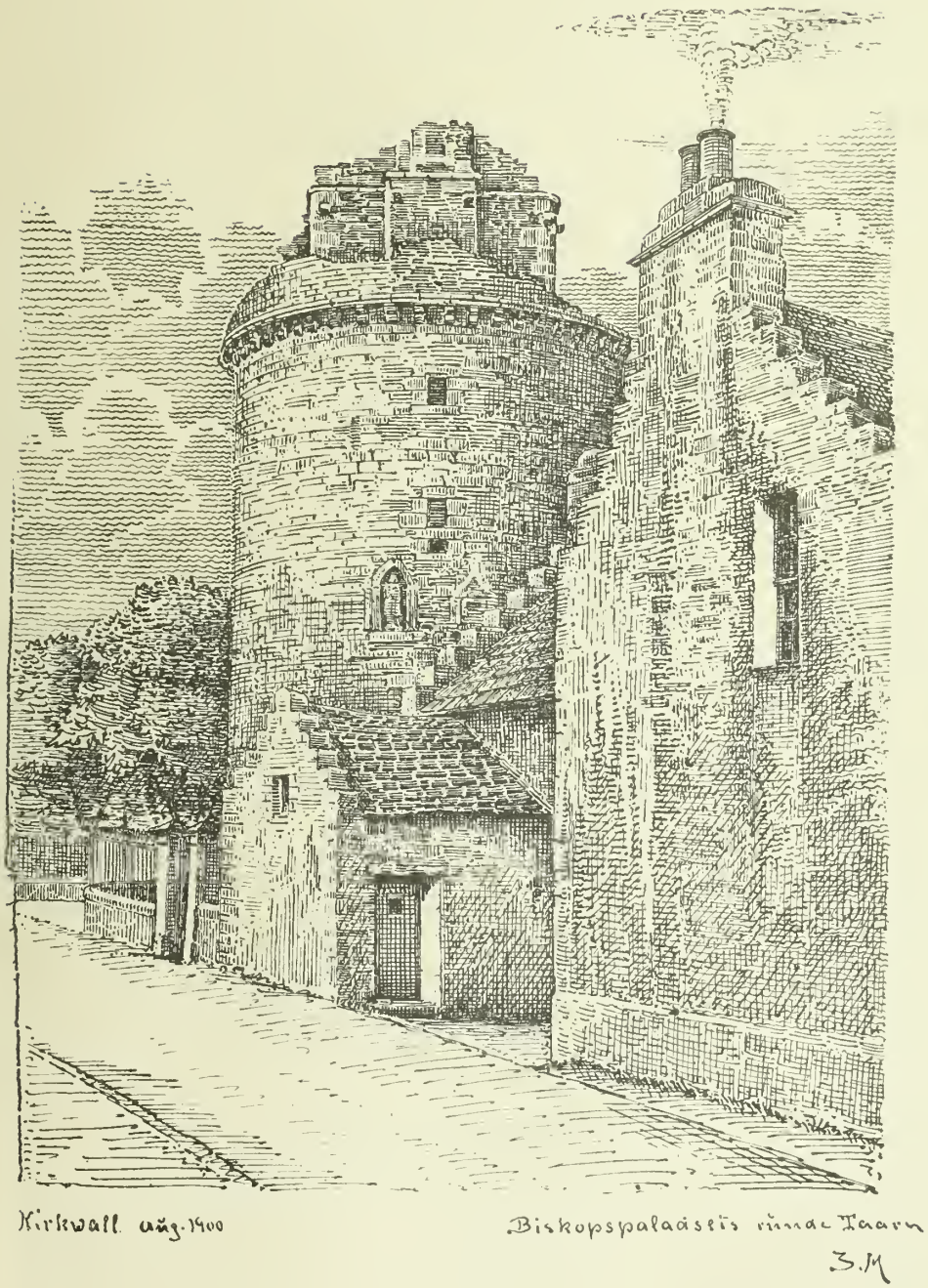

Fig. 115. Rundtaarnet.
Originaltegning af Joh. Meyer.

Pl. LXIX.	*Biskopspaladset i Kirkwall.* Fig. 116. Ostsiden.

vember 1290; hendes Lig skal foreløbig være blevet indsat i Magnuskathedralen, inden det sendtes til Norge, og heraf er det Sagn opstaaet, at «Pigen fra Norge» ligger begravet i St. Magnus, skjont Liget faktisk blev sendt til Bjørgvin.

I sin Egenskab af Jarl af Caithness svor Jon II Kong Edvard Troskabsed efter John Balliols Afsættelse 1297, paa samme Tid som han i sin Egenskab af Jarl af Orknoerne stod i lignende Forhold til den norske Konge. Da han i 1299 eller 1300 opholdt sig i Norge for at hylde den nye Konge Haakon V, trolovedes han med Erik Prestehaders kun faa Aar gamle Datter Ingebjorg, men dode, for hun blev voksen. Hans Død kan senest være indtruffen i 1310, da Ingebjørg 1311 blev trolovet en Anden. Jons Efterfolger var hans Søn, Jarl **Magnus V**, der synes at være dod ca. 1321 — den sidste Orknojarl af Anguslinjen.

Det norske Jarlepalads i Kirkwall.

3. **Det norske (ældre) Jarlepalads i Kirkwall.** Vor næste Opgave maa være at undersøge, hvor den nu forsvundne Bygning i Kirkwall laa, der husede de sidste norske Jarler af Huset Sinclair (St. Clair), det saakaldte ældre eller norske Jarlepalads.

Stratherne-linjen.

Først gik Jarledømmet ved Anguslinjens Udsluknen over til den kvindelige Side af Anguslinjen, den saakaldte *Strathernelinje*. Magnus V's Datter Isabella synes nemlig at have været gift med Malise af Stratherne, og det er vistnok deres Søn **Malise af Stratherne** og Caithness, der nu er bleven Jarl ogsaa af Orknøerne. Der er imidlertid ogsaa paa dette Punkt en saa stor Forvirring i Stamtavlerne, at Familieforholdet ikke med fuld Sikkerhed kan udredes.[1] Ogsaa Jarl Malise begav sig til Norge for at sværge Kong Magnus Smek Troskabsed; men forovrigt slappes Forholdet til det gamle Moderland, der endnu havde været ret levende under Jarlerne af Huset Angus navnlig paa det geistlige Omraade, paa alle Punkter under Jarlerne af Huset Stratherne, medens Forholdet til Skotland bliver alt inderligere. Endog det norske Sprog paa Øerne begynder i Malises Tid at denationaliseres dels paa Grund af de mange indflyttede Skotter, dels og navnlig derved, at Befolkningen altid er tilbøieligere til at følge sin umiddelbare, nærboende Herskers Sprog, selv om han kun er Vasal, end Landsherrens, naar denne er for fjern. Malise af Stratherne dode 1353 og efterlod sig 6 Dotre, men ingen Son. En af disse Døtre ved Navn Annot af Stratherne giftede sig med en svensk Mand **Erngisl Sunesøn**, der ved Malises Dod optræder som Jarl over Øerne, hvor han maaske endnu dengang opholdt sig, medens han senere vistnok aldrig har sat sin Fod der. I 1360 vides han med Sikkerhed at have været i Sverige. Kong Haakon VI ansatte derfor 1375 paa et Aar en midlertidig Styresmand uden dog at give ham Jarlenavn, Alexander le Ard, en Søn af Malises ældste Datter Mathilde, der var gift med Wailand le Ard. Forholdet til Skotland var paa Erngisls Tid det intimeste, og i 1367 forbød Kong David af Skotland i et Brev af 18. November udtrykkelig sine Undersatter at betræde Orknøerne i fiendtlig Hensigt. Det lykkedes ikke Alexander at vinde Kongens Tillid, og han træder atter i Bag-

[1] Se P. A. Munch N. F. H. 2den Række I, Side 317.

grunden, medens Jarledommet 1379 — altsaa længe før Erngisl Sunesøns først i 1393 indtrufne Død — tilfalder en anden af Malises Dattersønner, **Henrik I** Sinclair eller St. Clair (1379—ca. 1400), en Søn af den med William Sinclair
Sinclairlinjen. formælede Isabella. Henrik I, med hvem Sinclairlinjen begynder, var gift med sin Tante Elisabeth, vistnok den yngste af Jarl Malises 6 Døtre. Han reiste strax over til Norge for at aflægge Troskabsed til Haakon VI. I Begyndelsen af Henriks Regjering forefaldt der Uroligheder i Kirkwall, under hvilke endog i 1382 Biskop Wilhelm IV blev dræbt.

Det forsvundne Palads. Henrik I Sinclair synes at have opført den Bygning i Kirkwall, der er kjendt under Navnet det ældre Jarlepalads eller det norske Jarlepalads i Modsætning til det yngre, skotske — Patrick Stuarts Palads. Bygningens sidste Rester blev nedrevne i 1863, og Munch har saaledes seet dem, men siger os kun, at det er en Ruin, der «maa have været af vid Udstrækning og betydelig Styrke», samt at Bygningsmaaden bærer det 14de Aarhundredes Præg. Han tillægger, at Paladset laa i Nordvest for Kathedralen paa Hovedgadens Vestside. Efter at Oerne var skilte fra Norge gik Paladset under Navnet Kongsgaarden, ligesom de i Norge efter Reformationen af Kongemagten overtagne geistlige Residentser i Nidaros og Stavanger fik dette Navn. Og alene Navnet King's Castle sætter os istand til at fixere det ældre Jarlepalads's Beliggenhed. Fra den lange Albert Street, der svarer til det norske Byanlægs øvre med Strandgaden parallele Hovedgade, løber en Tværgade (Almenning) ned til Strandgaden lidt nordvest for Domkirken. Denne Tværgade kaldes endnu Castlestreet. Paa Hjørnet af Albertstreet og Castlestreet reiser sig nu paa den Førstnævntes Vestside et moderne Hotel, der bærer Navnet Castle Hotel, og Bygningen har en Indskrift, der fortæller, at Hotellet er opført paa det gamle King's Castles Grund. Hermed er altsaa dets Beliggenhed bestemt.

Munch fortæller[1] efter Wallace(?), «at der paa dets Forside skal have staaet indhugget et Vaabenskjold, kronet med en Bispehue, og i saa Fald synes det engang at maatte have været Biskopsgaard. At det i alle Fald var Jarleslot eller betragtedes som Byens Citadel i Middelalderens sidste Aarhundreder, indtil det nye Jarleslot opførtes længer borte, østenfor Bispegaarden, er vist. Og man erfarer i alle Fald, at Byen ikke engang i det 15de Aarhundrede kan have strakt sig hid.» Dette sidste tør dog i Betragtning af de gamle Huse, som vi senere skal finde opførte i Mainstreet søndenfor Jarlepaladset og Domkirken, ansees for tvivlsomt.

Stat. Acc. siger Pag. 5, at der da (1842) kun stod tilbage en meget ubetydelig, i Ruiner falden Del af Bygningen, der viste den Plet, paa hvilken den engang stod. Denne samme Kilde henfører med Bestemthed Paladsets Opførelse til Henrik Sinclair. Nærmere Detaljer angaaende Jarlepaladset har jeg intetsteds kunnet finde, saalidt som nogen Tegning af Paladset.

De indre Stridigheder inden Familien Sinclair, hvorunder bl. a. Henrik I dræbte sin Fætter Malise Sperra (eller Sparre) paa Shetland 1389, har ingen

[1] Saml. Afh. III Pag. 118.

Pl. LXX.	*Notland Castle 1.* Fig. 119. Prospekt.

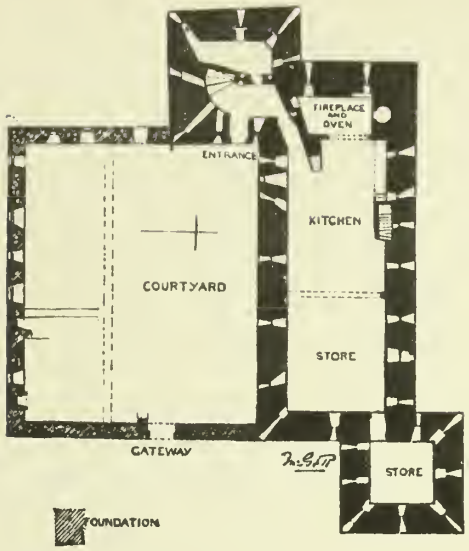

Fig. 120. Grundplan af Underetagen med Borggaarden.

Fig. 122. Tværsnit.

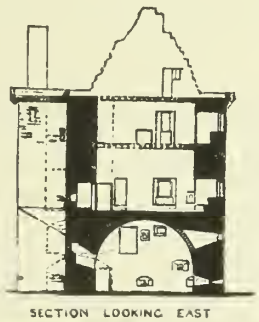

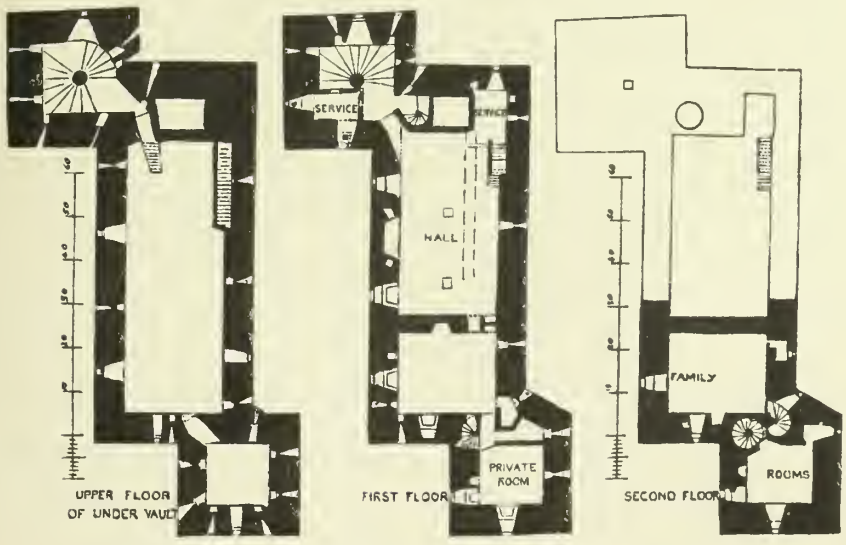

Fig. 121. Grundplan af Overetagerne.

Interesse for Norge, der vel endnu i Navnet var Øernes Moderland, og hvis Konge modtog Skat derfra; men forøvrigt inddrages Øerne nu helt og holdent i de skotske Forholde saavel under Henrik I som under hans Søn **Henrik II Sinclair** (ca. 1400—ca. 1420), der ikke engang vides at have været i Norge for at aflægge Troskabsed. Henrik II efterfulgtes af sin Søn, den sidste norske Jarl, **William Sinclair** (ca. 1420—1471), der dog først 1434 modtog Kong Erik af Pommerns Investitur. Han synes endog at være bleven nødt til at fremlægge skriftligt Bevis for sin Arveret til Jarledommet; thi det er for at godtgjøre denne, det tidligere omtalte «Genealogiske Diplom» opsattes af Biskop Thomas Tulloch; det blev dog først færdigt 1443 under Christopher af Bayern. Den 8de September 1468 blev Øerne pantsatte til den skotske Konge James III som Sikkerhed for den Medgift paa 50 000 rhinske Gylden, som Kong Christian I medgav sin Datter Margaretha, da hun ægtede den skotske Konge. Torfæus meddeler Ægteskabskontraktens Ordlyd Pag. 191—197. Hvorfra Wallace har den Underretning, at Christian I kort efter ved den lille skotske Tronarvings Fødsel afstod Øerne definitivt, er mig ubekjendt, men det er i ethvert Fald urigtigt. I 1471 afstod Jarl William Sinclair sit Jarledomme til Kong James III mod at erholde Erstatning i Eiendomme paa det skotske Fastland, og det bemærkes særlig, at Jarlens «Castle of Kirkwall», altsaa det gamle norske Jarlepalads, gik over til at blive Kongens Eiendom, fra hvilken Tid det altsaa har faaet Navnet King's Castle.

Notland Castle.

4. **Notland Castle.** Inden vi forlader Øernes norske Tid, maa vi endnu betragte et mægtigt Bygverk, der, efter hvad jeg tror, maa skrive sig fra den sidste Sinclairs Tid, Notland Castle paa Westray (Fig. 119). Navnet skrives nutildags snart Notland, snart Noltland; men den første Skrivemaade er den rigtige, da Navnet tydeligvis er at udlede fra det norske Nautland eller Nautaland. Slottet ligger ved en liden Indsø ikke langt fra Havnen Pier-o-Wall, og Traditionen fortæller — skjønt urigtig —, at det skal være bygget af Gilbert Balfour for at tjene som Tilflugtssted for den haardt betrængte Maria Stuart, om hun og hendes Gemal, Bothwell, der jo bar Titel Jarl af Orkney, skulde ville trække sig tilbage did. Men om end den Omstændighed, at Slottet er forblevet ufuldendt, kunde synes at tale for en saadan Hastverksopforelse, stemmer dette Sagn dog ikke ret vel med Gilbert Balfours fiendtlige Optræden mod Bothwell, da denne, som nedenfor skal omtales, virkelig kom til Kirkwall. Endnu slettere stemmer Sagnet med Bygningens Karakter, der antyder en tidligere Tid, men aller slettest med den Omstændighed, at Slottet faktisk maa have været til for Maria Stuarts Tid, da det allerede omtales som staaende ufuldendt i 1529 af den oftere nævnte Jo. Ben. Han siger nemlig: (in Westray) «est excellentissima arx sive castellum, sed nondum tamen adhuc completa», hvorved umulig kan sigtes til noget andet end Notland Castle. Naar Macgibbon og Ross (Cast. Arch. of Skotl.) henfører Slottets Opførelse til det 16de Aarh.s anden Halvdel, vistnok støttende sig til

det nævnte Sagn, er de altsaa sikkert paa Vildspor. Derimod mener Billings, at Slottet er bygget af Biskop Thomas Tulloch (1422—1455), hvis Billede og Initialer han vil have seet i Slottet. Bygningens Detaljer henviser ogsaa paa det 15de Aarh.s Gothik, og vi vover derfor at henføre Slottet til den sidste norsk-skotske Jarls Tid. Slottet bærer ligesom Øernes Historie i denne Tid i sin fuldkommen skotske Arkitektur, der stemmer med de samtidige Borges paa det skotske Fastland, Vidne om Oernes fuldstændige Scotificering i den sidste norske Tid.

Notland Castle bestaar af to Dele, Hovedbygningen fra det 15de Aarh. og Syd for denne Slotsgaarden med nogle mindre Rum paa dens søndre Side fra en senere Tid (Fig. 120 og 121). Den fra V. mod Ø. løbende Hovedbygning (Fig. 122) danner et Rektangel paa 26 m. × 11.81 m. og har to firkantede Hjørnetaarne, et i S.V.- og et i N.O.-Hjørnet. S.V.-Taarnet indeholder *Forhallen* med den store Vindeltrappe og udgjør en Kvadrat paa ca. 10 m. × 10 m., medens N.O.-Taarnet kun er 8,85 × 8,85 m., ydre Maal. Fra Forhallen kommer man i Underetagen, der er hvælvet og ca. 5,50 m. h. gjennem en kort Gang ind i det næsten hele Underetagen optagende store *Kjøkken*. Dette har i Vestenden et vældigt Ildsted af hele Bygningens Bredde og inde i dette en rund Ovn i Nordmuren. Selve Ildstedet har tre Skydehuller, to mod Vest og et der aabner sig ud mod Sydvesttaarnets Indre. Den østre Ende af Underetagen og N.O.-Taarnets Fod optages af *Forraadskamre*. Ad S.V.-Taarnets Vindeltrappe, der er den egentlige Hovedopgang, kommer man op i den store *Festsal*. Denne optager næsten hele Overetagen og er 13,77 m. × 7,54 m. Den har Ildsted paa den søndre Langvæg og Vinduer kun ind mod Gaarden, et paa hver Side af Ildstedet. Festsalen har i Vestenden to Anretningsrum, et mod Nordvæggen, og et i Sydvesttaarnet ved Siden af Vindeltrappen. De staar begge ved Bitrapper i Forbindelse med Kjøkkenet. Den østre Ende af Overetagen over Forraadskamrene har været et Privatrum, og Rummet i N.O.-Taarnet har vistnok været Sengkammer. Begge disse Rum har Ildsteder og Garderober. En Vindeltrappe fører op i Taarnets øvre Del til nogle andre Privatrum og derfra videre op til Gavlens Tinder.

Den vestre Del af Slottet ligger nu i Ruiner og synes, overensstemmende med Jo. Bens Udsagn, aldrig at være bleven helt fuldendt. Spor af en Brønd sees i Bygningens østre Del.

Hele Slottets Udside navnlig i Underetagen er formelig spækket med Skydehuller, og man har ikke ueffent lignet Slottets Ydre med Siden af et Orlogsskib med aabne Kanonporte. Man kan tælle 61, og der synes endnu at have været 9 til i Sydvesttaarnet ligesom 5 à 6 i de indre Vægge for at forsvare den store Vindeltrappe. De er 12 à 15 cm. i Diameter og udvider sig baade indad og udad. Mange af dem har paa Indsiden Bomhuller, som viser, at de har kunnet lukkes ved en indskudt Tværbjælke. S.V.-Taarnets Indgangsport er i dettes Østside, inde i Slotsgaarden. og leder lige ind mod Vindeltrappen, i

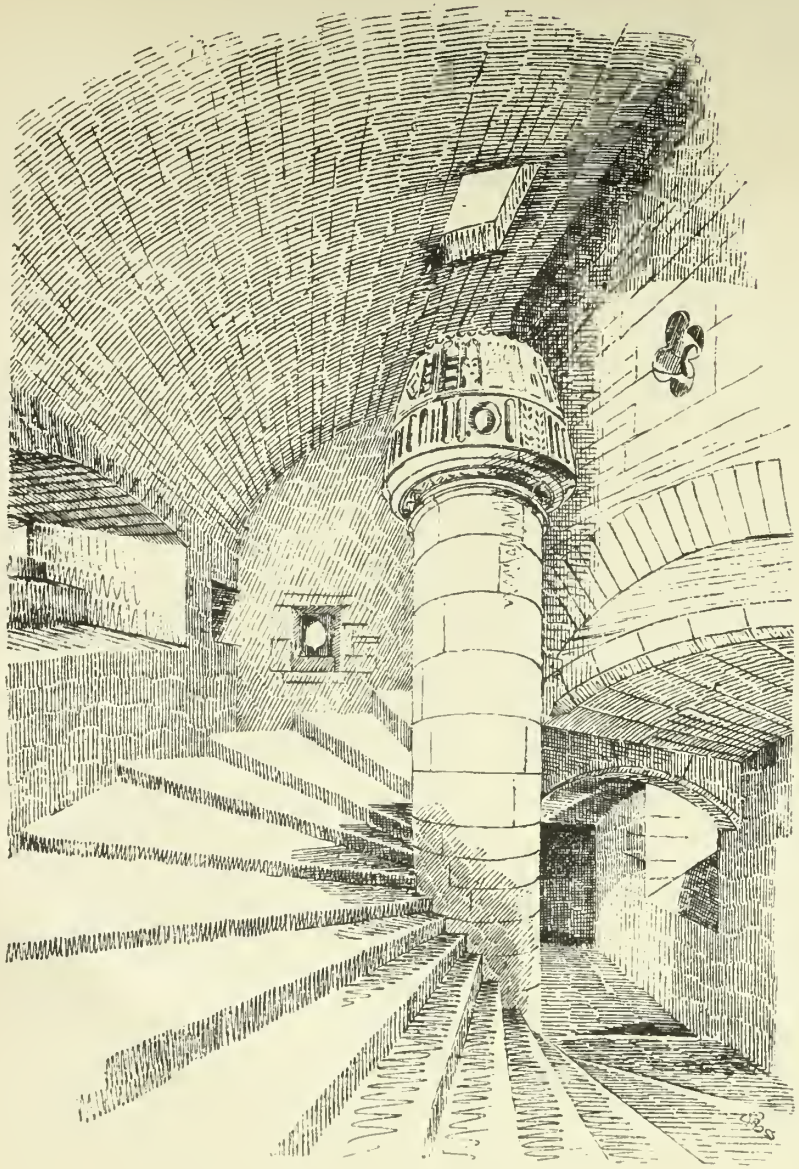

Fig. 676.—Notland Castle. View in Staircase.

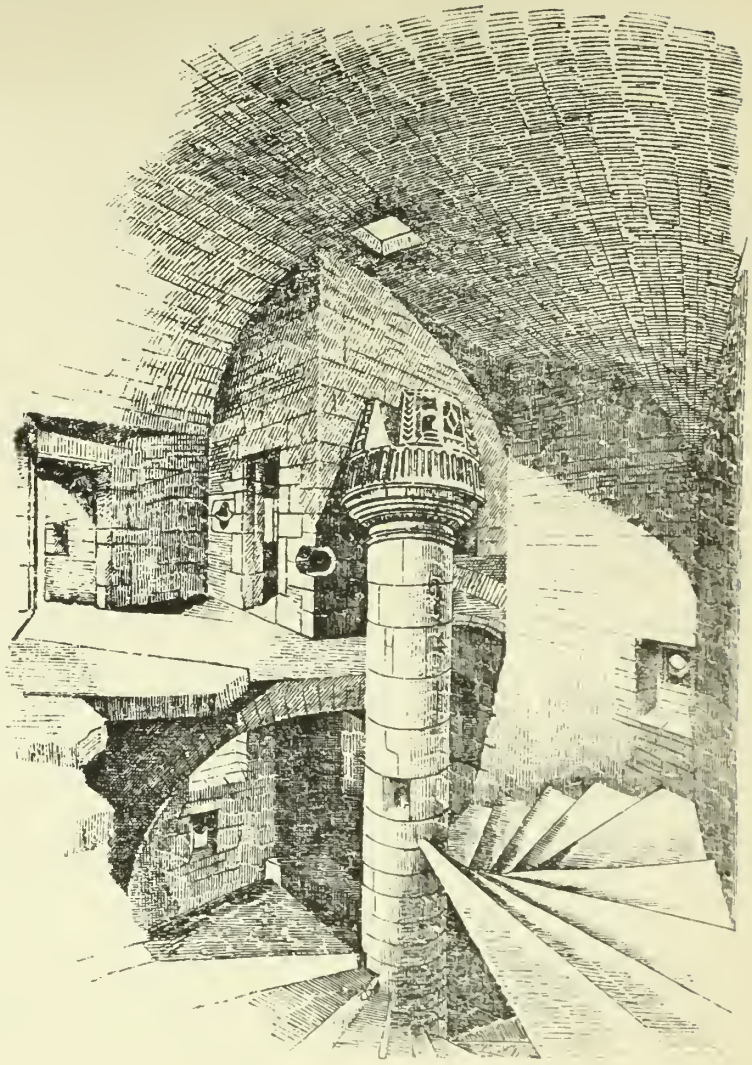

Fig. 677.—Notland Castle. View in Staircase.

Fig. 123 og Fig. 124. Trappehusets øvre Afslutning.

hvis Spindel et Skydehul stirrer den Indtrædende truende imøde. Den store Vindeltrappe (Fig. 123 og 124) ansees for en af de skjønneste i Skotland; hvert Trin er dannet af en eneste Sten. Spindelen, om hvilken Trappen dreier sig, er af rød Sandsten, ca. 1 m. i Diameter. Den afsluttes opad af en pragtfuldt orneret, kapitællignende Bekroning. Det er her Billings vil have seet Biskop Thomas Tullochs knælende Billede og Initialer. Nu synes de at være forsvundne; men derfor tør man ikke som Macgibbon og Ross benægte deres fordums Tilværelse, fordi om de strider mod deres Antagelse angaaende Bygningens Alder. Den horizontale Rende i Kapitælets øvre Afslutning corresponderer med et ret over denne anbragt Hul i Taget, gjennem hvilket formodentlig Fanestangen blev stukket, saa at dens nedre Ende hvilede i Renden.

Bygningens Sydside indesluttes af en Borggaard, 23,28 m. l. fra Ø. til V., 18,39 m. br. fra N. mod S. En rundbuet Porthvælving i den østre Gaardmur aabner Adgang til Borggaarden. I de nævnte Rum paa Sydsiden sees endnu et Par Ildsteder, men det Hele er nu faldt i Ruiner. Baade Slotsgaarden og disse søndre Rum synes at tilhøre det 17de Aarhundrede.

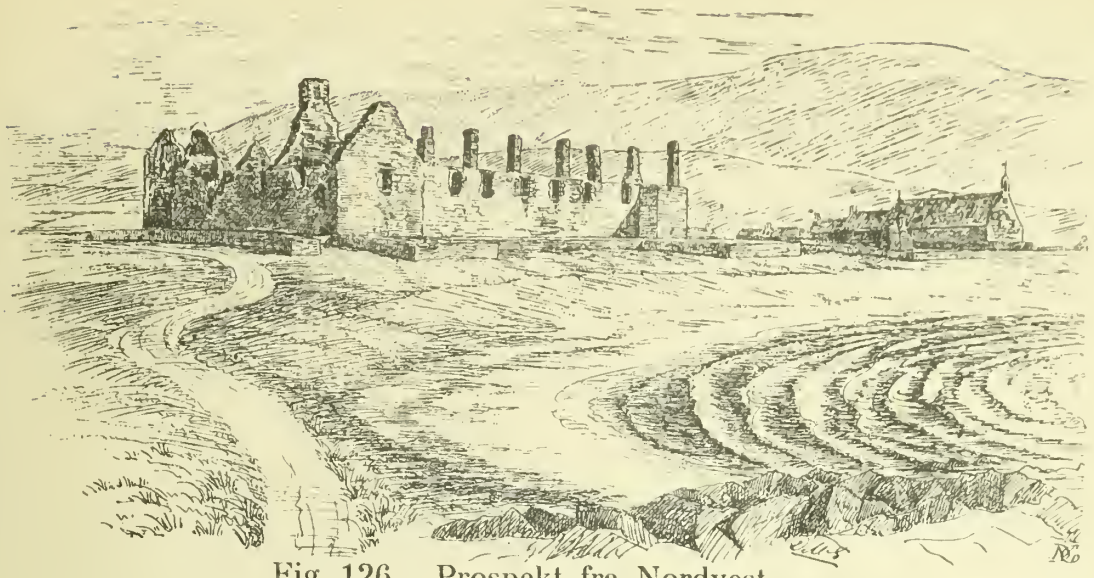

Fig. 126. Prospekt fra Nordvest.

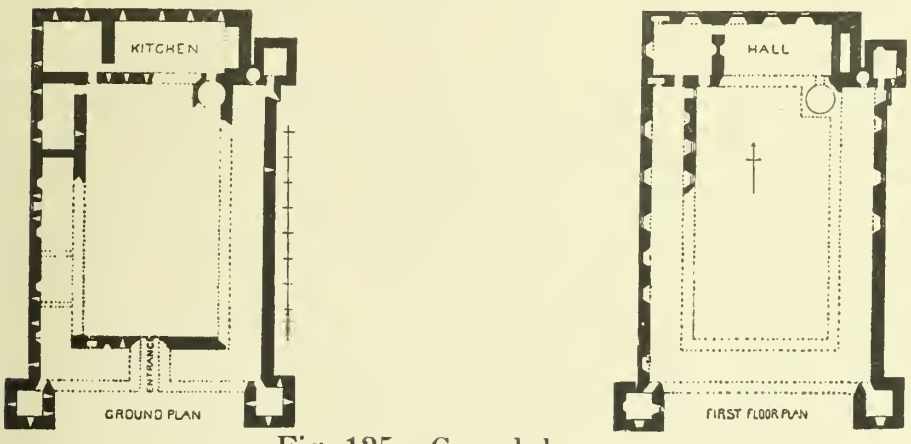

Fig. 125. Grundplaner.

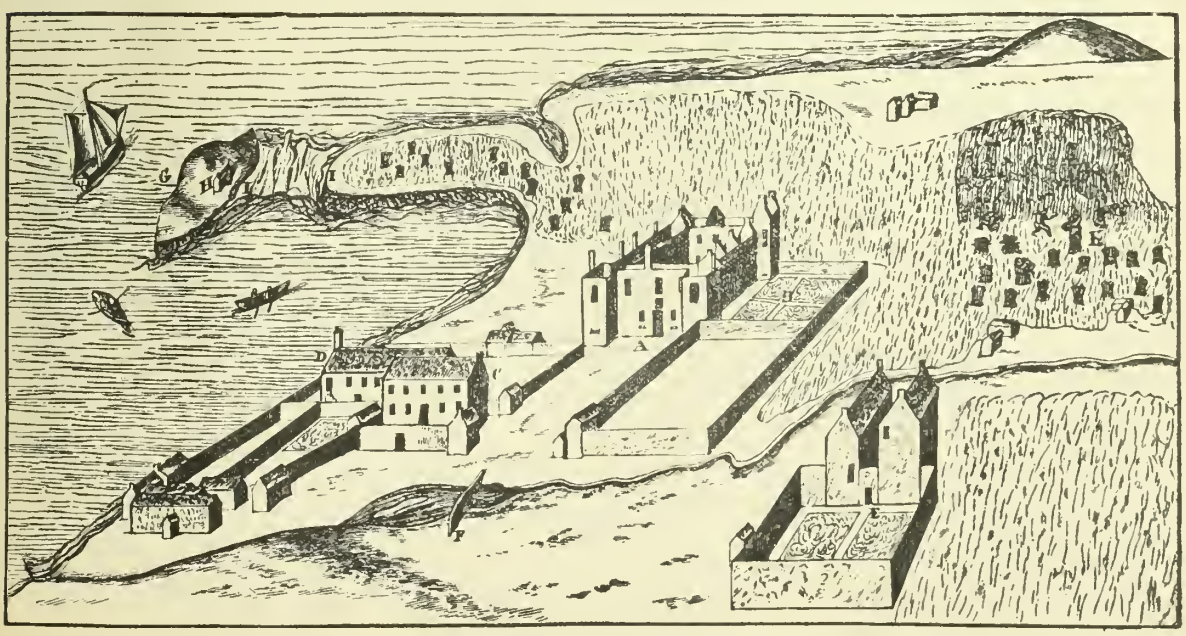

Fig. 127. Situationstegning af Birsa fra ca. 1774.

TREDJE BOG.

MINDESMÆRKER FRA DEN SKOTSKE TID.

Efter 1468.

1. **Robert Stuarts Jarlepalads i Birgsaa.** Skjont William Sinclair havde modtaget fuld Valuta for Afstaaelsen af Jarleværdigheden paa Orkney, sendte dog baade han og hans Efterkommere i lang Tid lystne Blikke efter sine forrige Besiddelser. En af dem, John, Jarl af Caithness, forsogte endog med Vaabenmagt at tilbageerobre Øerne, men blev slagen af sin egen Slægtning, Kirkwalls Kommandant, Sir James Sinclair, i Slaget ved Summerdale nær Stenness 1527. Men James Sinclair, der var en naturlig Son af en af Familiens ældre Medlemmer, blev beruset af sin Seier og søgte ved falske Foregivender at tilvende sig Øerne Sanday og Eday, idet han indbildte Kongen, at disse Øer kun var nogle værdiløse, ubeboede Holmer, og da Kongen erfor Sagens sande Sammenhæng, druknede Kommandanten sig i den nær Deersound liggende Vik Gloup of Linksness. *Robert Stuarts Jarlepalads i Birgsaa.*

I 1536 besøgte Kong James V selv Øerne og opholdt sig nogen Tid i Biskopspaladset i Kirkwall for at ordne Øernes Anliggender. En kort Tid var Kongens naturlige Broder **James, Jarl af Murray,** forlenet med Øerne; men James V's Datter Maria Stuart skjænkede 1565 Jarledømmet til sin Halvbroder **Robert Stuart,** naturlig Son af Jacob V med Euphemia Elphinston, og gift med Jane Kennedy, med hvem han havde Sonnen Patrick Stuart. To Aar efter tog imidlertid Dronningen atter Lenet fra ham og overdrog det til **James Hepburn, Jarl af Bothwell,** hvem hun, for hun ægtede ham, gav Titel af Hertug af Orkney. Efter sit Fald sogte Bothwell ogsaa virkelig at sætte sig fast paa Øerne, men hindredes heri ved Kirkwalls Kommandant Gilbert Balfours kraftige Modstand (se ovenfor Pag. 181).

Orknoerne havde, helt siden de afstodes til Skotland, faaet fole, at de var komne i Fremmedes Vold. Vistnok havde de til sine Tider staaet direkte under

Kronen og seet sine Revenuer tilflyde Landet selv; men for det meste havde de været givne som Len til kongelige Yndlinge, der udsugede Bønderne til sidste Blodsdraabe. Robert Stuart og hans Søn Patrick har i denne Henseende efterladt sig det grædseligste Minde. Da James VI havde besteget Skotlands Throne 1567, fik hans Halvonkel **Robert Stuart** paany Øerne i Forlening til bitter Ulykke for de norske Bønder. Som Jarl af Orkney benyttede han sig af Øernes isolerede Beliggenhed til ustraffet paa det grusomste at udsuge Bønderne og begik talrige Voldshandlinger; men da han tilsidst endog indlod sig paa forræderske Stemplinger mod Kronen, idet han — ifølge Wallace — tilbød den danske Konge mod en bestemt Sum Penge at bringe Orknoerne tilbage i hans Magt; blev han fængslet i November 1575. Men ved Bestikkelse kjøbte han sig fri, skjønt Lenet atter blev ham frataget. Kort efter gav hans svage Søstersøn ham det imidlertid tilbage, og han beholdt det til sin Død, som indtraf Aar 1600 (ifølge Anm. til Wallace allerede 1592).

Robert Stuart var en pragtelskende og byggelysten Herre, og det af ham opførte Jarlepalads i Birgsaa, bygget i Aarene mellem 1568 og 1600, bærer fuldstændig Præget af et kongeligt Slot. Det blev opført paa den Grund, hvor det gamle norske Jarlepalads havde ligget, og en enkelt Del af dette sees, som paavist Pag. 73 , indbygget i det skotske. De udstrakte Ruiner udgjør en vældig Firkant omkring en ligeledes firkantet Borggaard og har fremspringende kvadratiske Taarne i alle fire Hjørner (Fig. 125). Indgangen er gjennem en Port midt paa den søndre Side. Denne Port har engang været hvælvet. De firkantede Taarne i Sydvest og Sydost, hvis Hvælvinger endnu er bevarede, har tjent til Forsvar for denne Indgang. Maalt over Taarnene er den hele Bygning 55,74 m. fra N. mod S. og 38,36 m. fra Ø. mod V. Slottet har to Etager. Dets vestlige Længdefløi fra N. mod S. synes i Underetagen at have været inddelt i en Række mindre Værelser; de mange Kaminer, der endnu sees i Væggene, viser, at der har været Beboelsesrum — vistnok for Tjenerskab og Garnison. Nordfløien har i Underetagen mod Vest indeholdt Forraadskamre og mod Øst et vældigt Kjøkken. Foran Kjøkkenet sees i det østlige Hjørne ind mod Gaarden en Udbygning, der vistnok har indesluttet den store Vindeltrappe til anden Etage, Hovedtrappen. Den østre Fløi er ligesom den søndre i den Grad falden i Ruiner, at Intet kan siges om dens Indredning; men den har intet Spor af Kaminer og har saaledes vel tjent som Oplagsrum og Stalde.

I anden Etage synes hele den vestlige Længdefløi at have indeholdt et eneste langt Galeri med talrige Vinduer, skuende ud over Atlanterhavets Flade. I Nordfløien over Kjøkkenet laa den store Festhal med en mægtig Kamin paa vestre Væg og over Forraadskamrene i Vest en mindre Sal. Hovedtrappen har saaledes ført lige op mod Festhallen. Nordøst-Taarnet, i hvilken en mindre Vindeltrappe mellem Taarnet og Festhallen fører op, er ikke bygget i Forband med det øvrige Palads, ja er endog paa tre af sine fire Sider fuldstændig skilt

Fig. 129. Borggaarden med det gamle Taarn fra Syd.
Originaltegning af Joh. Meyer.

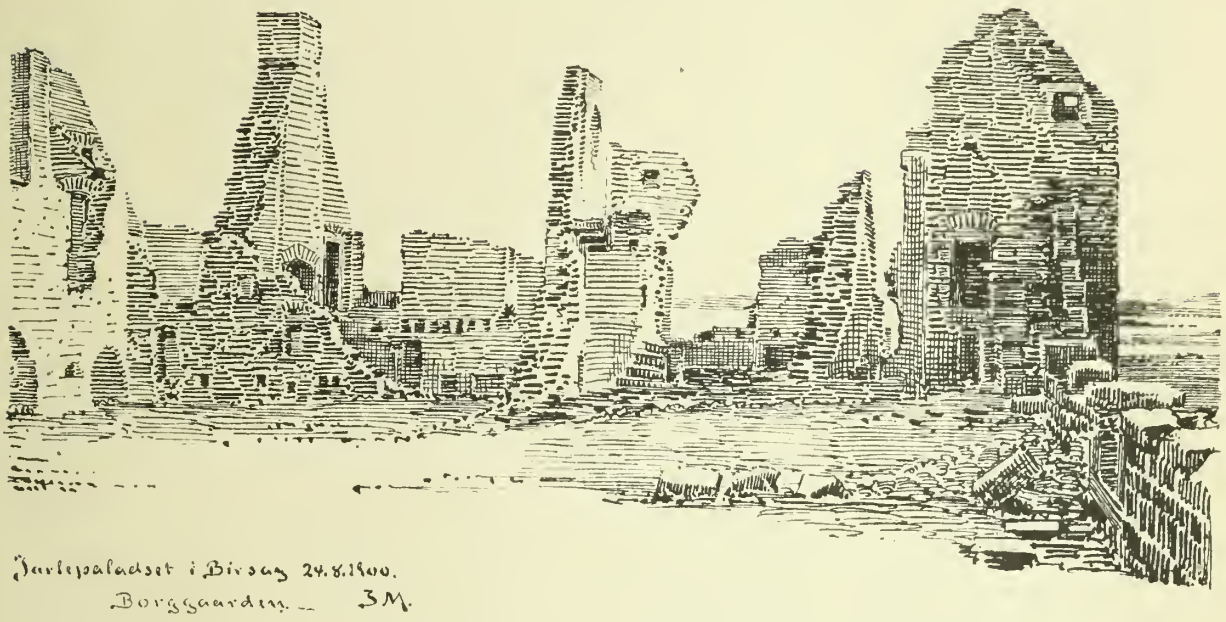

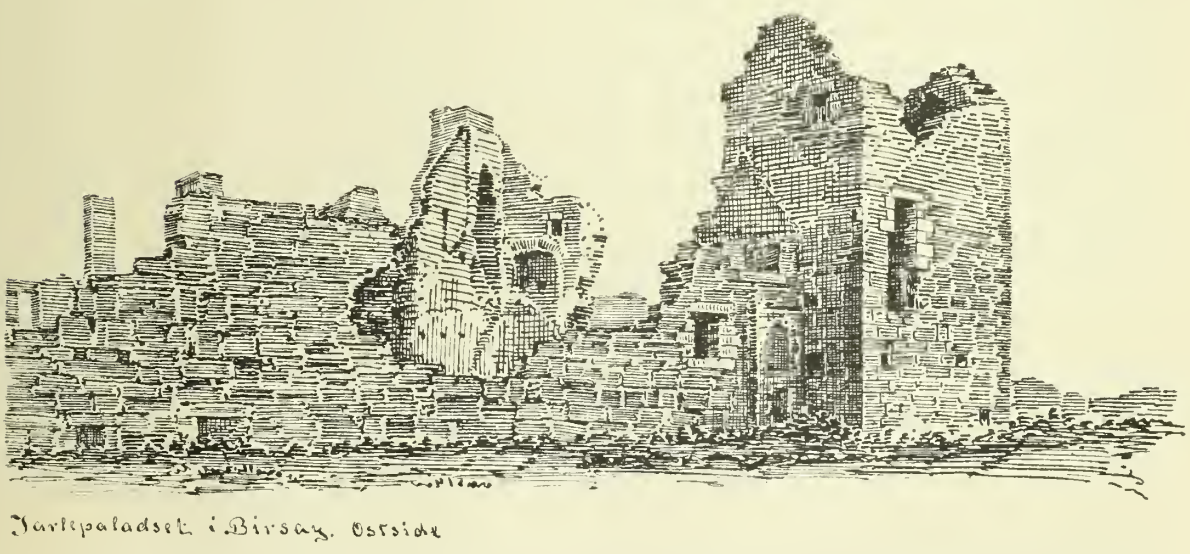

Fig. 128. Jarlepaladset med det gamle Taarn fra Øst.
Originaltegning af Joh. Meyer.

fra dette og oiensynlig af en langt ældre Bygningsmaade —, dette er da den omtalte Del af det gamle norske Jarlepalads (Se Pag. 72—73).

Ruinen (Fig. 126—129) med sine mange hoie, nogne Gavle og talrige Skorstene ragende op over de taglose, halvt nedfaldne Vægge, er baade storartet og malerisk, som den ligger der paa det flade Land med sin vestre Langside vendt mod Atlanterhavet. I sin Glanstid har Slottet med sin imponerende Pragt og mægtige Rumudfoldelse tydelig tilkjendegivet sig som en selvbevidst Medbeiler til de kongelige Slotte i Edinburgh, ja til selve den kongelige Magt. Herom vidnede fremfor Alt den for Slægten skjæbnesvangre Indskrift over Indgangsporten, der ifølge Stat. Acc. endnu i 1842 skal have været i Jarlen af Mortons Besiddelse, men som nu siges forsvunden. Den lod: «Dominus Robertus Stuartus, filius Jacobi quinti, rex Scotorum, hoc opus instruxit.» Nominativformen rex henfører jo Kongeværdigheden paa selve Robert Stuart. Indskriften var derhos forsynet med hans Vaaben og Mottoet: «Sic fuit, est et erit.» Denne Indskrift blev hans Søn Patricks Ulykke; thi i den Hoiforræderiproces, der bragte ham paa Skafottet, blev det bl. a. lagt ham til Last, at han ikke havde fjernet den Indskrift, hvori hans Fader tiltog sig Titel af Skotlands Konge. Hans Forsvarere udlagde vistnok dette «rex» som en grammatikalsk Bommert for «regis», fremkaldt af Roberts Ukyndighed i Latinen; men hele Mandens Karakter og magtsyge Machinationer gjør det sandsynligt, at Formen «rex» er valgt med Flid. Den stemmer jo ogsaa godt med det næsten blasphemisk hovmodige «erit» i Mottoet.

Det hele Slotsanlæg i Birgsaa skiller sig ikke i nogen Henseende fra Tidens skotske Slotsarkitektur, der i denne Bygning netop viser sig i sin mest storartede Form. Planen siges ogsaa at være laant fra Holyrood, men ligner mest paa den yngre Slotsgaard i Dunnottar.[1] Paladset var bygget for de norske Bønders Sved og Blod, og naar det lyste ud over Havet fra de store Vinduesrækker i den lange Vestfløi, medens Musiken lød, og Dansen gik, og de høie Gavle, Taarne og Skorstene tegnede sig mod Himlen i de maaneklare Nætter, maa den orknøiske Fisker derude paa Soen have seet paa det pragtfulde Skue med et Længselens og Savnets Suk efter de gamle, skjont i sig selv ikke lyse Tider, da hans egne simple Frænder og ikke de pragtelskende, blodsugende Stuarter var Herrer paa de Øer, hvor Landnamsmændenes Ætlinger nu var nedsunkne i Armod og havde mistet al sin Magt.

2. **Patrick Stuarts Jarlepalads i Kirkwall.** Fra Robert Stuart gik Jarledømmet over til hans Søn **Patrick Stuart** (1600—1614).[2] Denne Hædersmand var ganske af samme Stof som Faderen; heldigvis havde han ikke en Neros *Patrick Stuarts Jarlepalads i Kirkwall.*

[1] Macgibbon og Ross.

[2] Wallace henfører hans Henrettelse til 1614, men i en af de tidligere omtalte Anmærkninger til Wallaces Skrift er Aaret rettet til: Søndag den 6. Februar 1615. Da imidlertid den 6. Februar i Aaret 1614, men ikke i 1615, — ifølge Professor Geelmuydens velvillige Meddelelse — virkelig faldt paa en Søndag, er 1614 det rigtige Aar. Forvirringen er vistnok opstaaet derved, at Aarets Begyndelse dengang regnedes fra Mariæ Bebudelse (25. Marts).

eller Ivan den Grusommes Magt; ellers vilde han blevet en ligesaa stor Forfærdelse for Verden, som han nu blev det for Øernes ulykkelige Indbyggere. Thi den Magt, han havde, misbrugte han efter bedste Evne. Paa det blodigste udsugede han Bønderne med Skattepaalæg, Hoveriarbeide og uretmæssige Lovpaabud, forenede med grusomme Straffe for disses Overtrædelse. Saaledes maatte Ingen forlade Oerne uden hans Tilladelse, og handlede Nogen herimod, blev hans Eiendomme konfiskerede. For de mindste Forseelser dekreteredes store Pengeboder, som tilfaldt Jarlen, ja denne Ædling udfærdigede endog en Lov, der under streng Straf forbod Enhver at hjælpe Besætningerne paa de Skibe, der nærmede sig Øerne eller strandede paa disse, da han regnede alt Vraggods som sin Eiendom. Da han imidlertid tilsidst ligesom Faderen indlod sig paa forræderske Stemplinger mod sin kongelige Fætter James VI, der imidlertid var bleven Konge af England, blev han fængslet, ført til Edinburgh og der henrettet. Det er betegnende for hans Dannelsestrin, at Henrettelsen maatte udsættes i flere Dage, for at han kunde faa Tid til at lære det Fader Vor, som han skulde bede, inden Dodsstraffen exekveredes.

Patrick Stuart var ligesaa byggelysten som sin Fader; derom vidner baade hans mægtige Borg i Scalloway paa Shetland og fremfor Alt Jarlepaladset i Kirkwall, begge opforte for de udpinte Bønders Penge.

Det skotske (det yngre) Jarlepalads i Kirkwall er unægtelig ikke blot den pragtfuldeste Rest af verdslig Bygningskunst paa Øerne, men ligefrem et af de smagfuldeste Paladser i hele Skotland. Det ligger ret i S. for Magnuskathedralens østre Ende og ca. 50 m. i Ø. for Biskopspaladset, hvis østre Dele synes at have været forbundne med eller at have maattet afgive Plads for det nyreiste Jarlepalads. Der sees nemlig Spor af Mure, der synes at have forbundet de to Bygverker. Slottet (Fig. 130 og 131) har tre Fløie, den lange Hovedfløi fra N. mod S., en noget kortere i ret Vinkel mod dennes Sydende og en ganske kort, næsten kvadratisk, ved dens Nordende. Mellem disse Fløie og videre henimod Biskopspaladset ligger en lovrig Lund af Sykomorer, et enestaaende, overraskende Syn paa den trælose Ø. Alle tre Fløie er saagodtsom helt bevarede; dog er alle Tage forsvundne. Paladsets Underetage er helt igjennem hvælvet, medens Overetagen har havt Trætag. Vi betræder først Sydfloien (Fig. 132 og 133). Hovedindgangen (Fig. 134) er i Slotsgaarden, i Sydfloiens østre Krog, der hvor den moder Østfløien. Portalen er udført i en ret barok Renaissance og bærer over Indgangens to qvasidoriske Halvsøiler en Arkitrav og over denne Balustre i tre Etager med Arkitraver, der hviler paa fremspringende Konsoler. Det midterste af de tre Felter mellem Balustrene bærer Patricks Vaabenskjold. Skjoldets Billeder kan vistnok ikke tydes og de hosføiede Indskrifter ikke læses; dog har man troet at kunne dechifrere Aarstallet «1607». Det hele barokke Verk, der dog ikke er uden malerisk Virkning, synes mig nærmest at være inspireret af visse kirkelige Gravmæler eller maaske snarere Kaminer fra den italienske Renaissance.

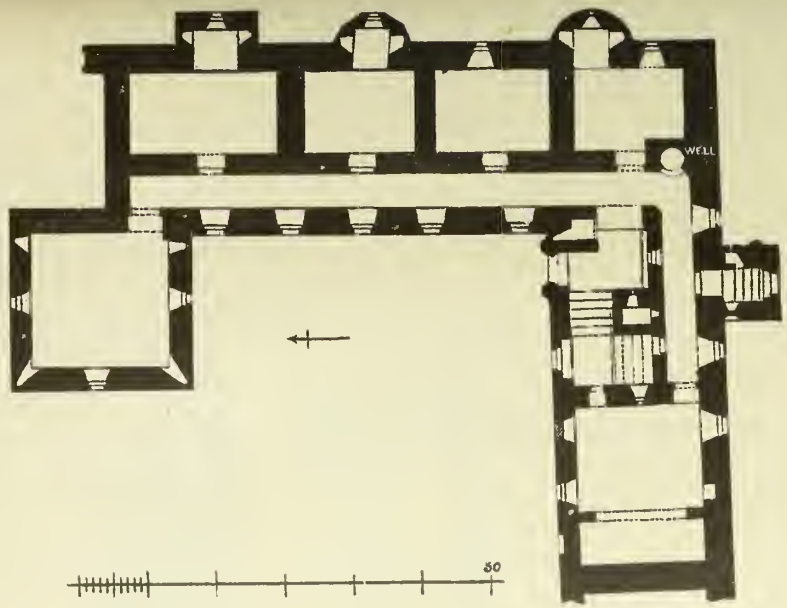

Fig. 130. Grundplan af Kjælderetagen.

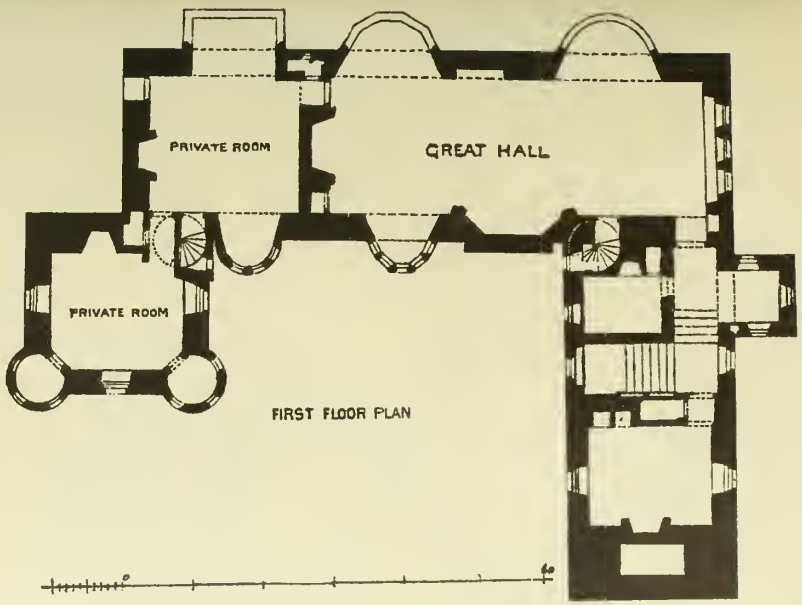

Fig. 131. Grundplan af Hovedetagen.

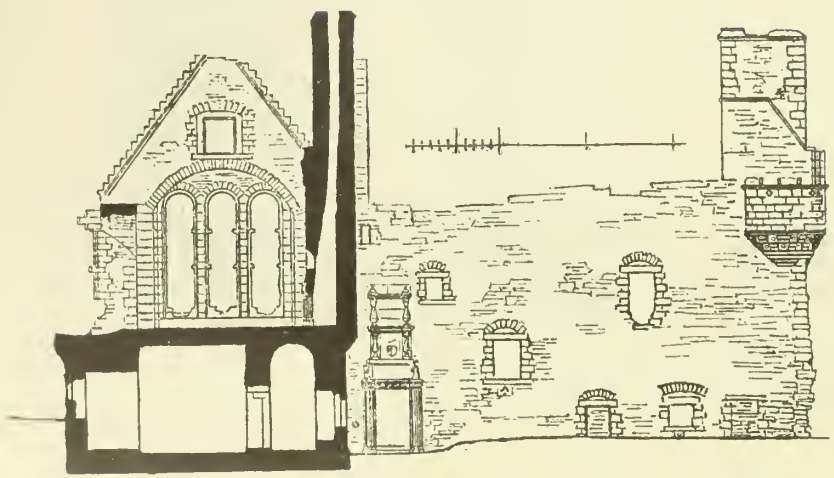

Fig. 132. Tværsnit gjennem Hallen og Oprids af Sydfløien.

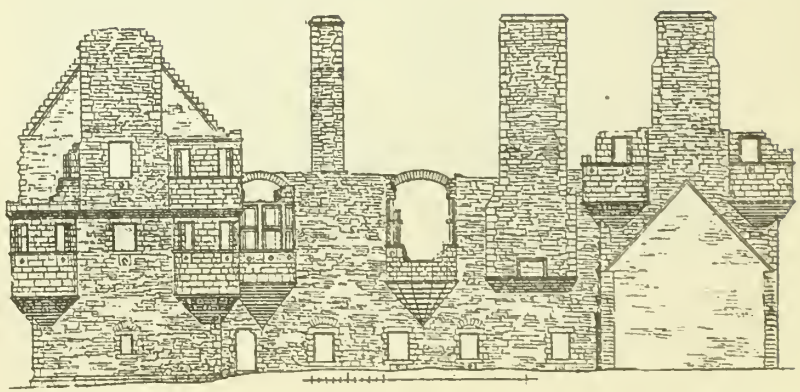

Fig. 133. Oprids af Vestfronten.

Patrick Stuarts Jarlepalads i Kirkwall. 2.

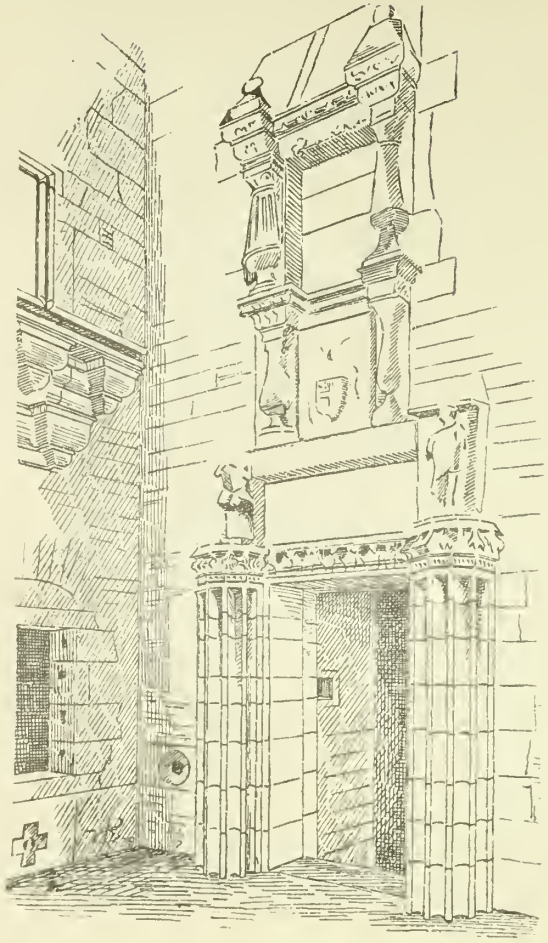

Fig. 134. Hovedindgangen.

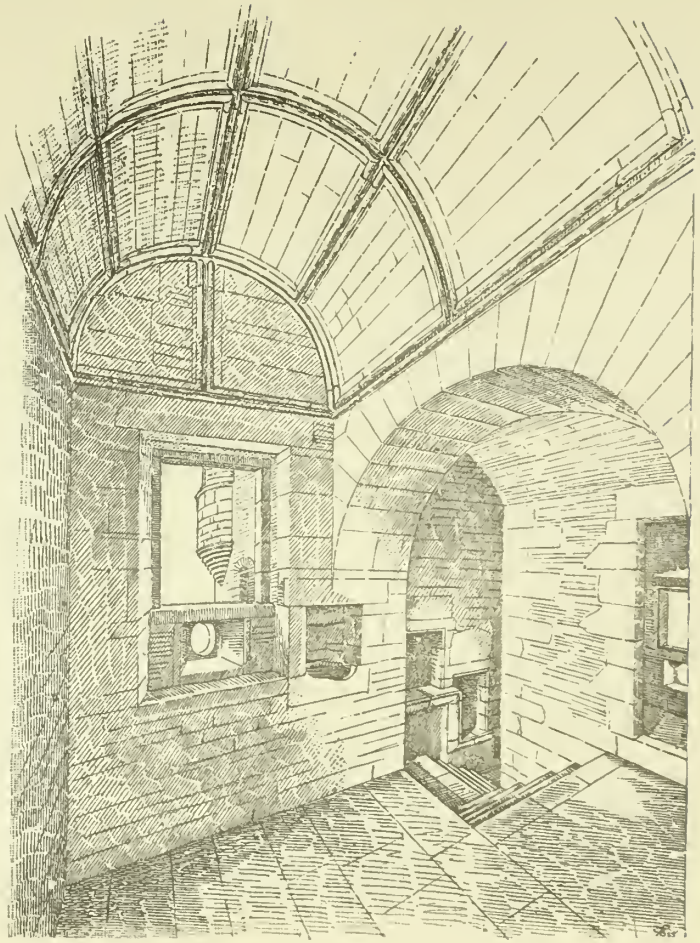

Fig. 135. Kapellet.

Midt imod den nys beskrevne Indgang findes paa Sydsiden af den samme Fløi en fremspringende Porticus, der dog kun giver Adgang til Bygningens underste Etage. Indenfor den beskrevne Hovedindgang moder vi tilhøire en bred og smuk Stentrappe med massivt Stengelænder, der efter to Vendinger, altsaa i tre Afsatser, forer os op i Overetagen. Inden vi begiver os op ad denne Trappe, betragter vi Underetagen. Sydfløien optages af Kjøkkenet, der er ca. 6 m. l. × 5,08 m. br. og har et mægtigt Ildsted af hele Kjøkkenets Længde til en Dybde af 2,46 m. Østfloien optages dels af en lang, gjennem hele Fløien løbende Gang, dels af fire Oplagsrum. Et lignende Rum optager hele Nordfløiens Kvadrat. Vinduerne i denne Del af Paladset er smaa og firkantede. At intet af disse Rum har været bestemt til Beboelse viser sig af, at de ganske savner Ildsteder.

Vi stiger op ad Hovedtrappens første og anden Afsats, der ligger retvinklet til hinanden. Ved den anden Repos aabner sig til høire Indgangen til et større Rum over Kjøkkenet. Dette Rum har i sin østre Væg et i Murtykkelsen udsparet lidet Kammer med Indgang fra selve Dørnischen. Det er kun 2,30 m. l. × 0,98 m. br. og dets Bestemmelse ukjendt. Det større Rum har Kamin paa Vestvæggen midt imod Indgangen og Vindue mod N. og S. Heller ikke dette Rums Bestemmelse kjendes, saavidt jeg ved. Vi vender tilbage til Trappen og stiger op ad dens sidste Afsats. Ved dens øvre Ende ligger der tilhøire ud over den omtalte paa Paladsets Sydside fremspringende Porticus et smukt hvælvet Rum, der bærer Navnet «Oratory» eller «Kapellet» (Fig. 135) formodentlig benævnt saa den Tid, Biskop Mackenzie beboede Slottet, men vistnok oprindelig et Slags Antichambre. Midt imod dette, tilvenstre for Trappen ligger mod N. over Hovedindgangen en Vagtstue med Kamin og en dyb Reces med Stenhylder i østre Væg mellem Døren og Kaminen. Rummet har et Vindue mod N. over Hovedindgangen.

Lige frem fra Trappen træder vi ind i Festsalen, en pragtfuld Hal, der 17,87 m. l. × 6,52 m. br. optager omtrent de tre Fjerdedele af Østfloien. I Hallens Vestvæg er der kløds i Indgangsdøren en i Væggen udsparet Vindeltrappe, der fører op til Sydfloiens Loftetage. Denne synes at have havt mindst to Rum, af hvilke det inderste (vestre) har havt to runde, i de udspringende Hjørneerkere anbragte Smaakamre. Vi vender tilbage til Festhallen. Den faar sit Lys dels gjennem tre smukke udspringende Erkervinduer, et mod V. til Slotsgaarden og to mod Ø., dels gjennem et mægtigt tredelt Rundbuevindue, der næsten fylder Hallens sondre korte Væg. De tre Rundbuer er overhvælvede af en fælles Rundbue, og over denne sees i selve Gavlen et mindre, firkantet Vindue. Da den store Fællesbue skjærer ind i Gavlskraaningen, og Væggene derhos ikke viser Bjelkehuller, er det sikkert, at Hallen har havt aabent Spærreloft. Festhallen opvarmedes ved to uhyre Kaminer, den ene i Vestvæggen nær Indgangsdoren, den anden i Nordvæggen midt imod det store Buevindue. Den første af disse (Fig. 136) er 5,90 m. br. og omfattes af to Halvsoiler, der ligner Hovedportalens. Over begge Kaminerne læser man Bogstaverne: P. E. O. (Patrick Earl of Orkney).

Midt paa Ostvæggen mellem de to dybe Erkervinduer findes en bred Reces, og en lignende sees paa Nordvæggen ved Siden af Kaminen. Den har Anslag for Dør og har sikkert tjent som Vægskab.

Gjennem en Dør ved Siden af og Ø. for Nordsidens Kamin træder vi ind i det næste Rum. I selve Døraabningens Østside, altsaa i Slottets Østvæg, er atter udsparet et lidet Kammer i Murtykkelsen 0,82 m. br. × 2,90 m. langt med et Vindue i O. og en Reces i N. Det store Rum, hvori vi nu er traadt ind, fortsætter Festhallens Retning mod N. og faar sit Lys gjennem to Vinduer, der er anbragte i Erkere, en firkantet mod Ø. og en halvrund mod V. Ogsaa dette Rum har en Kamin i sin nordre Væg og ved dennes Østside en nu tilmuret Dør i Flugt med Festhallens. Den var vistnok bestemt til at føre ind i Dele af Paladset, der aldrig er blevne udførte. Det synes mig, som om Planen maa have været, at den nuværende korte Nordfløi skulde danne Midtpunktet i Partiet mod Slotsgaarden, medens Østfløien skulde føres videre mod N. i samme Længde som Fløiens søndre Parti og afsluttes med en Nordfløi, hvorved det Hele vilde danne et E. Førtes saa den aldrig udførte Nordfløi henimod Biskopspaladsets nordre Ende, ligesom Sydfløien synes at have været forenet med dets søndre, vilde det Hele sammen med Biskopspaladset danne en mægtig Slotsfirkant omkring en stor Borggaard.

Fra det sidst beskrevne Rum træder vi ind i Nordfløien, der danner et eneste kvadratisk Rum med to udspringende runde Hjørneerkere i N. og S. Selve Indgangen til dette Rum flankeres tilhøire af en Kamin, tilvenstre af en Vindeltrappe, der fører op til nogle nu forsvundne øvre Kamre over Nordfløien. Rummet var sandsynligvis Jarlens Sengkammer.

Slottets Ydre modtager sin eiendommelige Karakter fra de mange ovenfor omtalte Erkervinduer med deres afvexlende Former. Snart runde, snart polygonale, en enkelt Gang firkantet træder de Alle langt ud fra Vægfladen. Paa Østsiden hviler de Alle paa en let Udkragning fra Fundamenterne af, der giver dem Lighed med Karnapper, paa Vestsiden og ved Hjørnerne (Fig. 137) bæres de af kurvlignende halvrunde Konsoler af samme Art som Biskopspaladsets Erkere. De har Alle været bedækkede med spidse Taarnhjelme, halvrunde, polygonale eller firkantede. Kun den firkantede har sandsynligvis havt Gavl. I Erkerne er der under Vinduerne talrige Skydehuller. Saadanne findes ogsaa under Hallens store Sydvindue. Skydehullerne i de vestre Dele, der vender mod Slotsgaarden, er hovedsagelig rettede mod selve Indgangsportalen. De fleste har Form af gothiske Firpas.

Vi har detaljeret Skildringen af dette interessante Bygverk saavidt stærkt for at forsøge at give Læseren et Indtryk af den til det Yderste drevne Udnyttelse af ethvert Rum, saa at endog i selve Murene Skabe, ja hele smaa Værelser er udsparede. Det Hele viser hen paa en baade smagfuld, omtænksom og teknisk dygtig Arkitekt, der endog ved Anbringelse af smaa firkantede Fordybninger i Murtykkelsen, der, naar Dørene aabnedes, kunde optage Laase

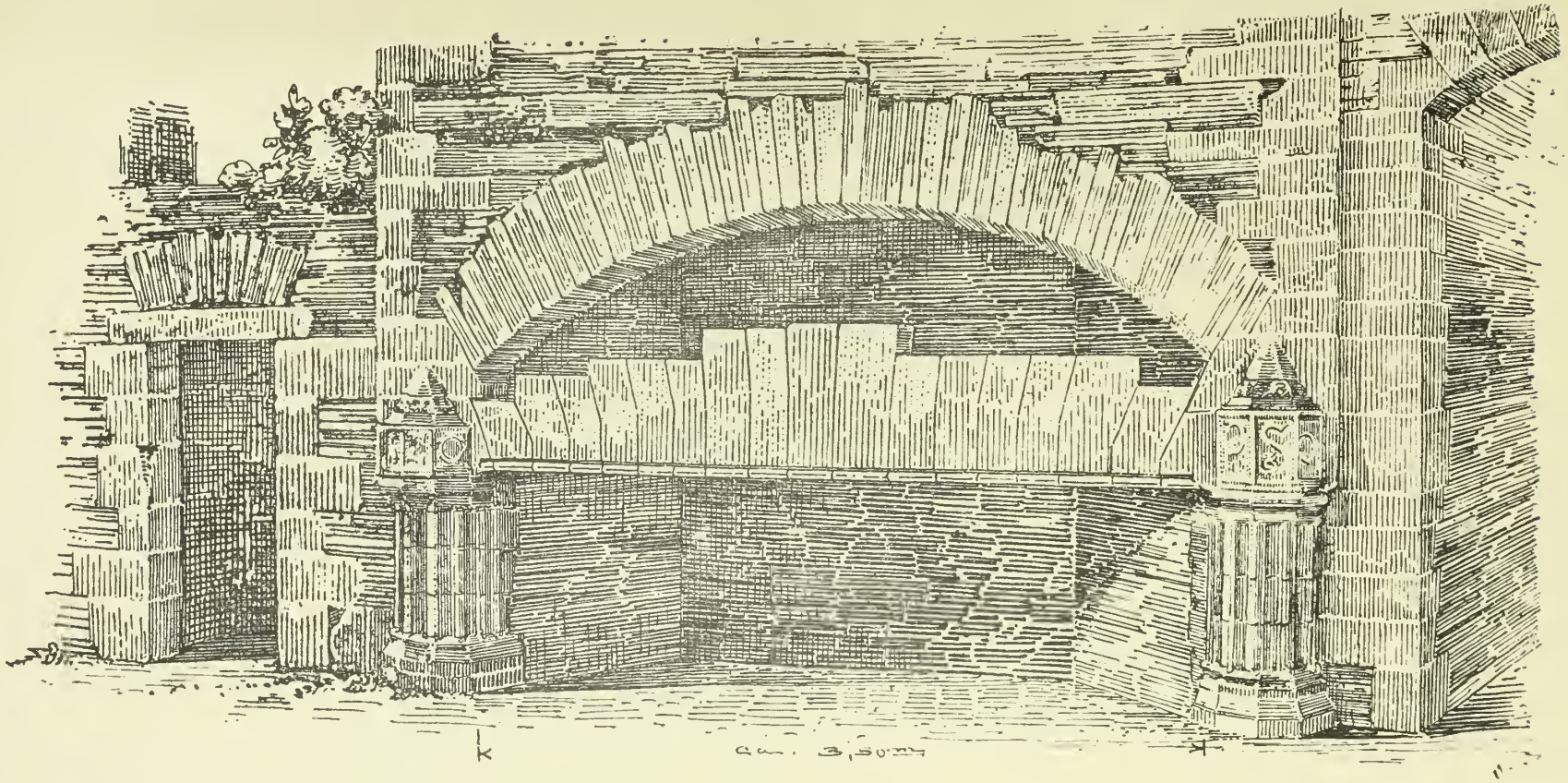

Fig. 136. Kamin i Festhallens Vestvæg.

Originaltegning af Joh. Meyer.

Pl. LXXVIII.	*Patrick Stuarts Jarlepalads. Kirkwall 4.* Fig. 137. Erkervinduer i Nordfløjens Sydvesthjørne.

og Haandtag, sorgede for, at selv de smaleste Gange kunde udnyttes i sin fulde Bredde og Udstrækning, idet de aabnede Døre slog helt ind mod Væggen.

Jarlepaladset har staaet ubeboet, siden Biskop Mackenzie døde her i 1688. Walter Scott har gjort Slottets «banqueting Hall» berømt ved at gjøre den til Scenen for Clevelands og Bunces Møde i Romanen «the Pirate».

Omtrent samtidig med at de to Stuarter opførte sine Paladser, blev Orknøerne af Kong Christian IV's Formynderregjering formelig afstaaet til Skotlands Konge James VI i 1589, da denne Konge — den senere James I af England — modtog Øerne som Medgift ved sit i Oslo feirede Bryllup med Prinsesse Anna, skjønt Torfæus søger at vise, at Danmark-Norge ingenlunde definitivt har opgivet sin Ret til Øerne.

Bygningsskikken i Kirkwall.

3. **Bygningsskikken i By og Bygd.** Vandrer man gjennem Kirkwalls Gader og kaster et Blik ind i Gaardsrummene, eller lader man Øiet blot følge Husrækkernes Trappegavle, vil man snart se, at mange af disse Bygninger gaar tilbage til Middelalderens sidste og den nyere Tids første Aarhundreder; men om nogen af dem — som P. A. Munch mener — rækker tilbage i den norske Tid, er vel usikkert. At den norske Tids og den nærmest efterfølgende Periodes Bygningsskik derimod længe har siddet fast, det viser sig af de ofte forekommende Dør- og Vinduesindfatninger i den røde Sandsten, som vi kjender fra Magnuskathedralen, Enhallow o. fl. St., i Portalprofiler, der erindrer om St. Olas eller om Profilerne paa den søndre Dør i Kathedralens Vestskib (16de Aarh.), og endelig af de mangfoldige Trappegavle af gothisk Snit, der smykker saa mange Huse i Kirkwall. De bag en Mur mod Gaden og bag vældige Portbygninger forsigtig tilbagetrukne Façader og de oftere forekommende Bomme og Forsvarsgalerier i og over Portene vidner om, at disse Huse er anlagte i en Tid, da ethvert Hus maatte være et Kastel.

Hus i Mainstreet.

Et Privathus længst mod Syd i Mainstreet (Fig. 138—141, paa Kartet nævnt som «Spout») synes mig med sine Trappegavle, sine Bomhuller til Portens Lukning og sine profilerede Indfatninger om Porte og Vinduer at kunne gaa tilbage i det 15de Aarh. — maaske endog til den norske Tid. Dette Hus, hvis Renaissancehoveddør mod Gaarden og hele Indretning ogsaa er gammel og høist interessant, viser os ialfald, at Bebyggelsen allerede i Middelalderens sidste Aarhundrede havde trukket sig langt forbi Kathedralen og Jarlepaladset, der oprindelig laa ved Byens Sydende, og at denne allerede da strakte sig omtrent saa langt som nu.

Ligeoverfor Kathedralens Façade ligger en Gruppe Huse, der i Fortiden ialfald delvis synes at have været beboet af Kirkens Geistlighed. Disse Huse har den for Herresæder i ældre Tider, ogsaa i Norge sædvanlige Form: Hovedfløien fornemt tilbagetrukken fra Gaden, Sidefløiene gaaende frem til Gadelinjen, omsluttende et med Heller belagt Gaardsrum, og i selve Gadelinjen forbundne ved en Tværmur, i hvilken Hovedindkjørselen er anbragt. Sidefløiene i de

Kirkwall'ske Huse af denne Type vender gjerne sine Trappegavle mod Gaden.

Townhall. De mærkeligste af disse Huse var vel den nu forsvundne *Townhall* (Fig. 142),

Tankerness-house. der laa lige ved Biskopspaladset, og det endnu existerende *Tankerness-house* (Fig. 143 og 144), tilhørende «the Baikies of Tankerness». Det ligger paa Vestsiden af den aabne Plads foran Kathedralen S.V. for denne og har over Portalen en latinsk Indskrift, der synes at sige, at om Herren ikke bygger Huset, arbeider Bygningsmændene forgjæves. Her sees ogsaa Diakonen Gilbert Fulsies og hans Hustrus Vaaben samt Aarstallet 1574. Huset tilhører den nys beskrevne Type, og paa dets Bagside ligger en fortryllende Have med en rig Blomsterflor og et Arrangement af sammenhobede arkitektoniske Fragmenter, der fortjente en nærmere Undersogelse, da de vistnok har tilhørt Kathedralen og rimeligvis skriver sig fra dens vestre, senere ombyggede Del.

Maxwell-house. Lidt længere mod Syd paa samme Side af Gaden ligger, bygget efter samme Plan, et Hus, der vistnok med Rette betegnes som *Biskop Maxwells Palads.* Over den nu ødelagte Port stod engang tre Stenplader med Biskoperne Stuarts, Maxwells og Reids Vaaben. Disse tre Biskoper indehavde Bispestolen fra ca. 1500—1558. Det er saaledes usikkert, hvad det «.. 71» betyder, der er fundet sammen med Bogstaverne M A E (Maxw. Episc.?) paa en Sten i Bygningen. En gammel Port lidt sydligere paa Gadens (Queen's street) anden Side viser en Bispehue og siges at være fra Biskop Reids Tid.

Biskopspalads paa Breckness. Ogsaa ude paa Bygden existerer et enkelt gammelt Palads fra det 17de Aarh., det saakaldte *Biskopspalads paa Breckness* (Fig. 145), omtrent en engelsk Mil nord for Stromness. Det er vistnok opfort af Biskop Graham (1615—1638), en af de sidste orknoiske Biskoper og er bygget i L-Form. Den længere Hovedfløi danner en eneste Hal, ca. 12,12 m. × 4,25 m. I Krogen ved Sidefløiens Begyndelse fører Hovedtrappen op i anden Etage. Resten af denne Floi optages af et Kjøkken med et stort Ildsted. Overetagen har formodentlig indeholdt mindre Beboelsesværelser. Sandsynligvis har Bygningen været Biskopens Sommerresidents. Det Ydre er ganske simpelt uden al Ornamentik, naar undtages, at der over Portalens flade Overligger findes en Hulkel og en Vulst og derover et firkantet Felt, hvori Bispehuen, Biskop Grahams Vaaben og hans Initialer G. G. Over det Hele en Trekant, i hvis øverste Del læses Aarstallet (16)33.

Bondestuer. Medens den gamle Bygningsskik forsvinder i Byen, holder Kulturlevningerne fra den norske Tid sig selvfølgelig meget længer i *Bøndernes Stuer.* Jeg skal først om disse Stuer anfore, hvad P. A. Munch skriver i sine Reiseerindringer:[1]

Stuen paa Brogar. «Det enestaaende *Hus paa Brogar* (ved Stenness) ligner snarere en Sæterhytte end en ordentlig Gaard. Jeg besøgte det for at danne mig en Forestilling om en ægte orknøisk Bondegaard. Petrie sagde mig nemlig, at saaledes, som dette var indrettet, vilde jeg med faa Undtagelser finde dem alle. Det var en langagtig, lav Ler- eller Kampestensbygning med Torvtag. Indgangsdøren eller Porten er paa Langsiden, nær den ene Ende; man kommer her ind i et ydre

[1] Saml. Afh. III Pag. 75.

Bygninger i Kirkwall 1.

Opteanet væsentlig efter Skridtmaal

Fig. 138. Tværsnit.

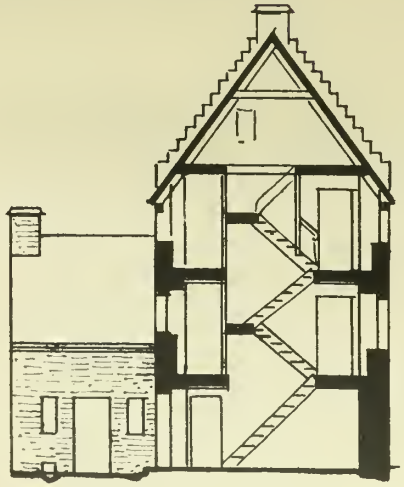

Fig. 139. Snit gjennem Fløien med Oprids af Sidefronten.

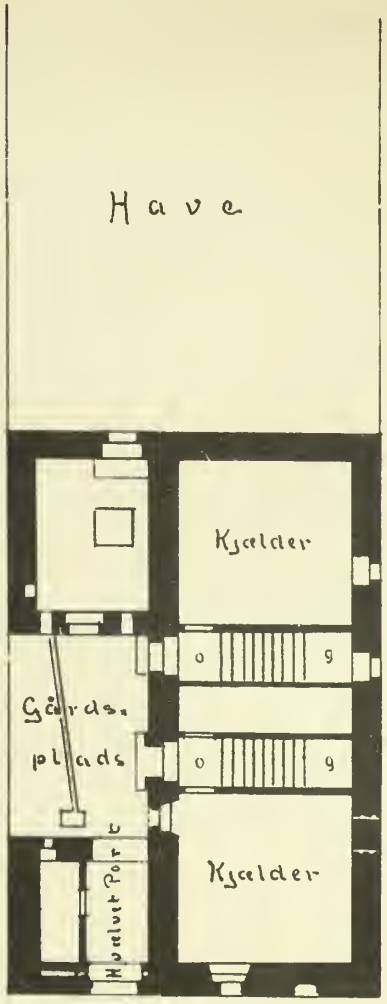

Kjælder

1te Etage

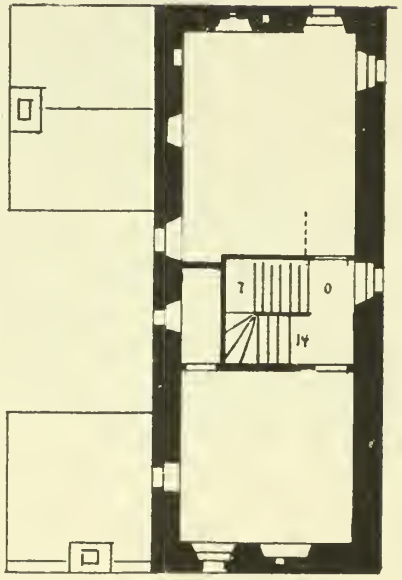

2den Etage

Orknøerne · 26-8-1900

Johan Meyer.

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 Mtr.

Fig. 140. Grundrids af de 3 Etager.

Fig. 138—140. Gammelt Hus i Mainstreet.

Originaltegninger af Joh. Meyer.

Bygninger i Kirkwall 2.

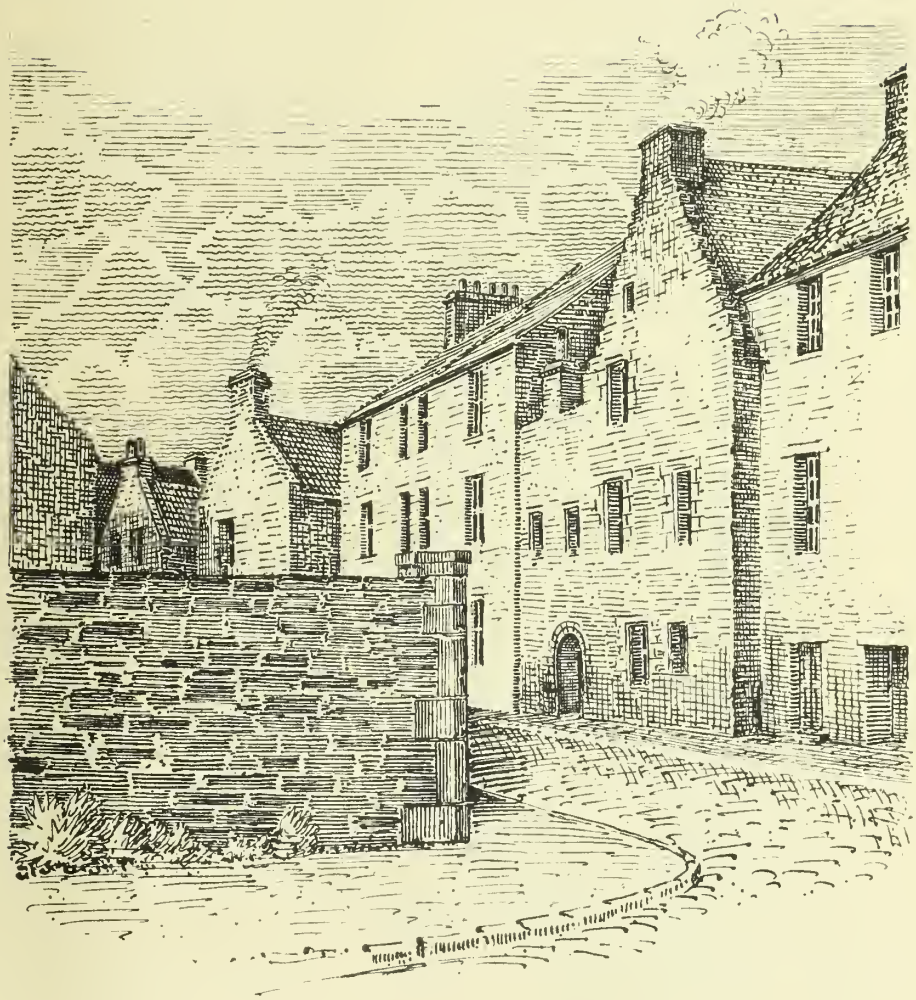

Fig. 141. Prospekt, taget fra Mainstreet.

Originaltegning af Joh. Meyer.

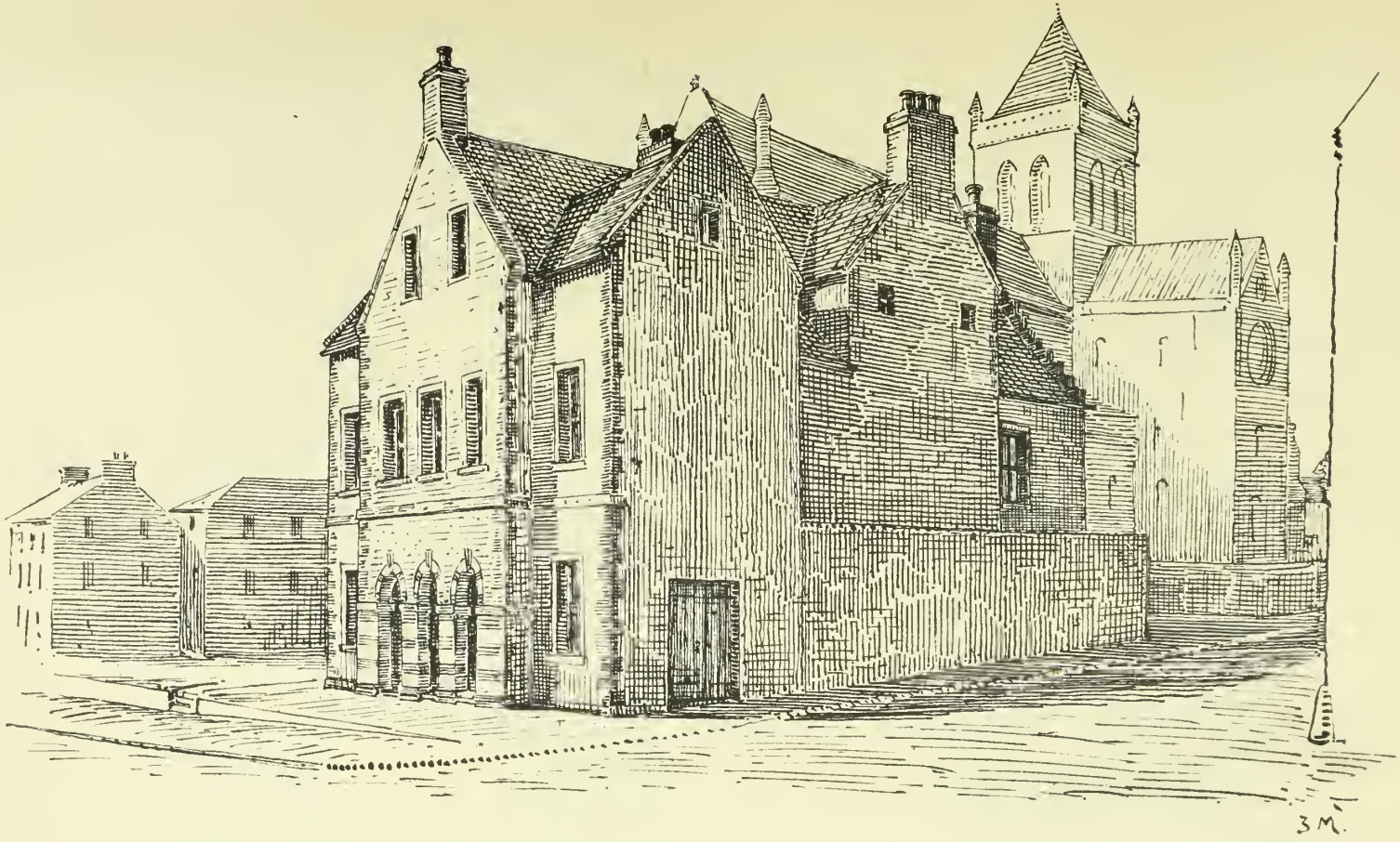

Fig. 142. Den gamle Townhall.

Tegning efter Fotografi af Joh. Meyer.

Fig. 144. Tankerness house, Perspektiv.

Originaltegning af Joh. Meyer.

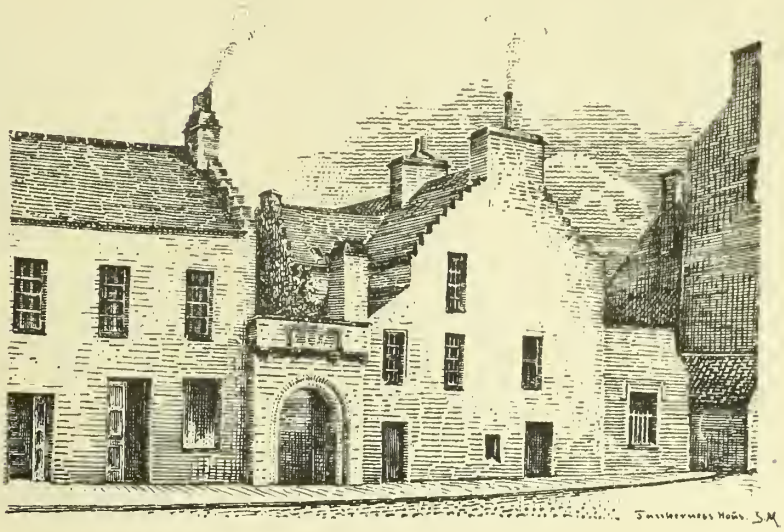

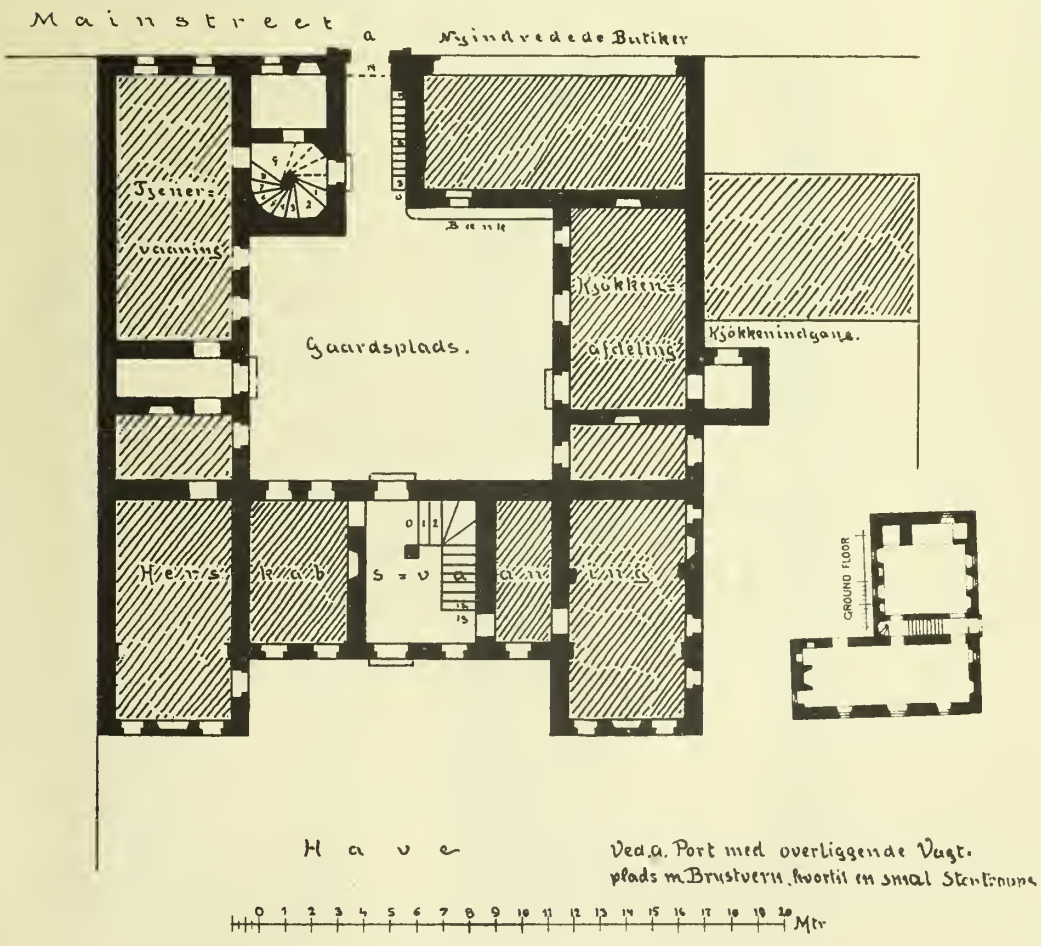

Fig. 143. Tankerness house, Grundrids.

Originaltegning af Joh. Meyer.

Fig. 145. Biskopspaladset paa Breckness. Grundrids.

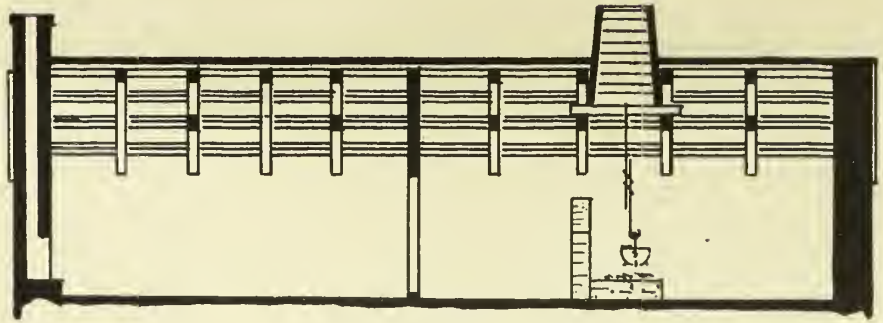

Fig. 146. Længdesnit.

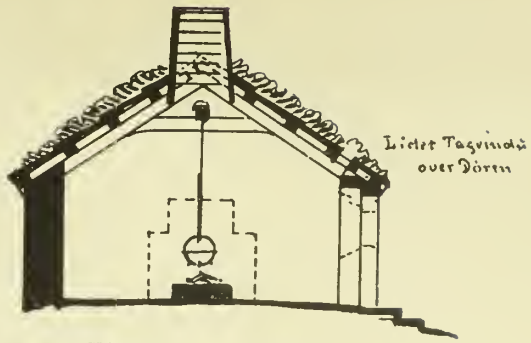

Fig. 148. Tversnit.

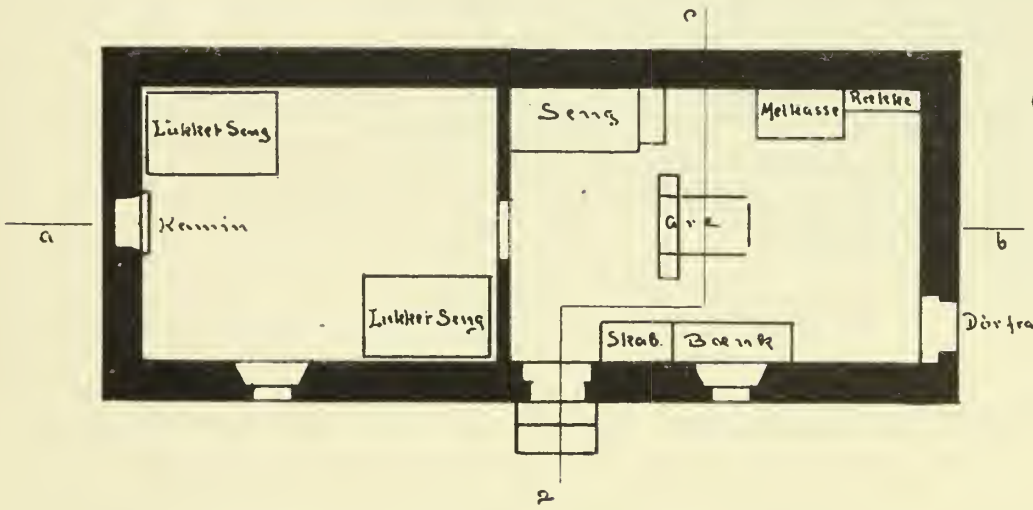

Fig. 147. Grundrids.

Gammel Stue paa „Upper Quais". Mainland
med Ore, Blækkastein og Ljore.

10 5 0 1 2 3 4 5 Mtr.

Orknöerne 21.8.1900

Johan Meyer.

Fig. 146—148. Arestue paa Upper-Quais.

Originaltegning af *Joh. Meyer.*

Bondehuse 2.

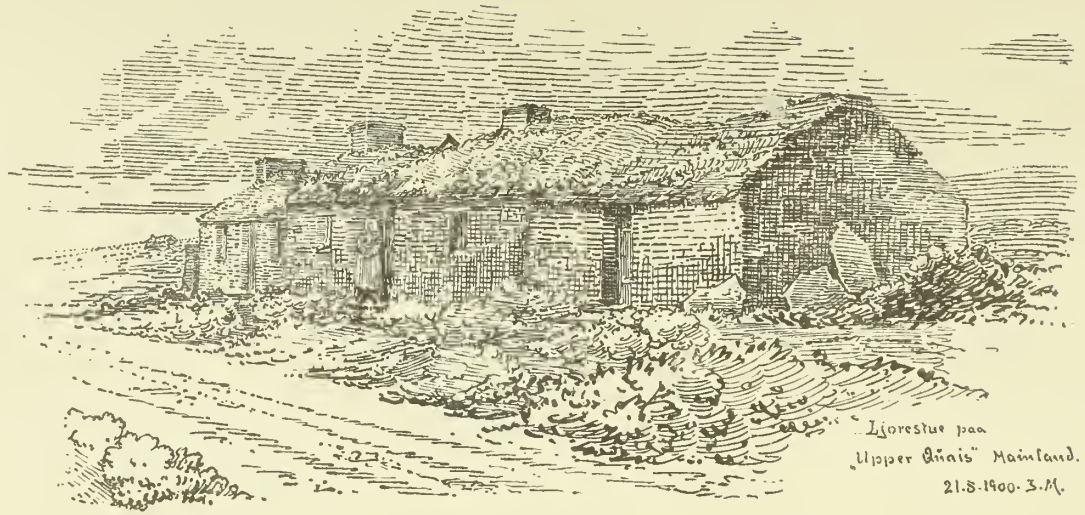

Fig. 149. Arestue paa Upper-Quais. Perspektiv.
Originaltegning af Joh. Meyer.

Rum, der bruges til Fjøs, Faare- og Svinesti om Natten, og hvis Jordgulv derfor er, især i den fugtigste Aarstid, aldeles blødt og opfyldt af Urenslighed; Pladsen udenfor er ligeledes aldeles optraakket og blød. Enhver, som kjender vore sædvanlige Sæterhytter med deres Forbygning og omgivende Plads, vil kunne skjønne, hvor fuldkommen jeg troede mig hensat i en saadan. Strax tilhøire for Hovedindgangen paa den Tværvæg, der begrænser Forhuset, er Indgangsdøren til den egentlige Stue, hvor Folkene opholder sig. Denne Indgangsdør er aldrig midt paa Væggen, men altid i den ene Ende, saa at man med ét Skridt kan naa den fra Hovedindgangen. Dette er forsaavidt bekvemt, som man derved slipper at træde mere end ét Skridt i Forstuens Urenslighed; men besynderligt nok er det, at man endelig skal nødes til at gaa gjennem Forhuset og ikke ligesaa gjerne anbringer en Udgangsdør paa Stuens egen Væg. I Stuen selv findes kun Jord- og Hellegulv; paa Midten af dette er et af raa Stene opført Ildsted, hvorfra Røgen gaar ud gjennem en Ljore i Taget, der tillige skaffer al Lysning; langs Væggen er Hylder og raa Sengesteder. Man begriber lettelig, at jeg ved Synet heraf endnu mere mindedes om Sæterhytterne. Dette er det oprindelige Antal af Værelser. Dog findes paa enkelte saakaldte bedre Gaarde nu endnu en Forlængelse af Husets bagerste Ende, indeholdende et Værelse med Vindue, et Slags Kamin eller Peis, en Seng og et Par Stole, forbundet med Ljorestuen ved en Dør; men ogsaa i dette Værelse er der kun Jordgulv, og det bruges kun til Stads; Ljorestuen er fremdeles det mest yndede Opholdssted. Denne Bygningsmaade er vistnok, faa Forandringer fraregnede, den sædvanlige siden Øernes Bebyggelse af Nordmændene. I Ljorestuen gjenkjender vi Hovedformen af den saakaldte Stue eller Skaale, der i rigere og fornemmere Huse kun var større og indeholdt flere Ildsteder i Rad langs efter Midten af Gulvet, ligesom der vel ogsaa var flere Ljorer.» (?)

Stuen paa Upper Quais.

Saaledes fortæller Munch for 50 Aar siden. Hvis George Petries Ytring om, at Munch vilde finde næsten *alle* Stuer paa Øerne lig denne, er rigtig, da er der foregaaet en betydelig Forandring i Øernes Bygningsskik i Løbet af de sidste 50 Aar. Thi ogsaa jeg har havt min Opmærksomhed henvendt paa Bondestuerne, og jeg har besøgt en Stue af ganske samme Art som den her skildrede, men fik der den Besked, som ogsaa andetstedsfra bekræftedes, at der nu kun var *to* saadanne Stuer tilbage paa hele Mainland, og de andre Bondestuer, jeg saa, lignede helt og holdent dem, man nutildags finder t. Ex. paa vore Skyds stationer, med Tapeter, Gardiner, Sofa og lignende Kulturprodukter. Den nævnte Stue laa ikke langt fra den af Munch besøgte, lidt S.Ø. for den Bro, der fører over Stenness-Søens Udløb i Ireland Bay, ved Veien til Orfir. Gaarden kaldtes af Eierinden *Upper Quais;* det nærmeste Navn paa det mig for Øieblikket tilgjængelige Kart er Quinni. Stuen (Fig. 146—149) er bygget i Bakkeheldet ovenfor Veien paa dennes Østside. Den strækker sig fra N. mod S. og bestod oprindelig af to i en Længde sammenbyggede Rum med Indgangen nær Enden af Langsiden af det søndre Rum ud imod Landeveien. Her fandtes ingen Forstue som den af

Munch beskrevne; man traadte fra Veien lige ind i Stuen. Hovedrummet var en Ljorestue; det nordre Rum havde derimod Kamin (Peis) og svarede til den af Munch som Stadsstue betegnede Forlængelse ved Ljorestuens Ende. Dette Rum havde Indgang fra Ljorestuens Nordvæg, men ingen fra Husets Udside. Senere er tilbygget et moderne Beboelsesrum mod N. og et Forraadskammer mod S., begge med Indgang fra Landeveien, men uden Forbindelse med de øvrige Rum.

Ljorestuen havde Langbænk, Hylder og Skabe; den nordre Stue havde indbyggede Sengesteder. Ljoren var midt paa Taget, men Aren, Ildstedet, laa ikke lige under denne, men var skudt hen imod Stuens søndre Ende. Foran Aren var reist en Stenhelle paa Ende for at hindre Lufttrækket gjennem Døren fra at drive Røgen ud i Rummet — ganske den samme «Blækkastein» (af Blaka, et Forhæng), som vi finder i enkelte Sæterdalske Røgstuer. Grunden, hvorfor man til Munchs Forundring ikke paa Brogar heller (som her paa Upper Quais) slog en Indgangsdør paa selve Ljorestuens Væg end vadede gjennem Forstuens Smuds, staar netop i Sammenhæng hermed. Lukkede man nemlig Forstuens ydre Dør efter sig, inden man aabnede den indre, undgik man den Trækvind, der, hvergang Døren aabnedes, vilde drevet Røgen ud i Rummet. Af en lignende Grund har jeg sat et Spørgsmaalstegn ved Munchs Formodning om, at man i de større Rum havde flere Ljorer. I den af mig besøgte Røgstue var «Blækkasteinen» altsaa desto nødvendigere, da der ikke var nogen Forstue, hvorvel man i nogen Grad undgik den nævnte Ulempe derved, at Aren var rykket nærmere hen mod Stuens ene Ende.

Mærkeligt er det, at denne Stue efter den gamle Eierindes Udsagn var bygget for ikke mere end 70 Aar siden, altsaa ca. 1830; men det stemmer jo ganske med Petries Ytring om, at ved 1850 næsten alle Stuer paa Øerne endnu var Røgstuer. At der nu kun er to af disse tilbage vidner om, hvor mægtig det 19de Aarhundredes Civilisation i Aarhundredets anden Halvdel har trængt igjennem overalt, væsentlig vel som Følge af de saa overordentlig forbedrede Kommunikationer. Munch skildrer Veiene paa Mainland som elendige, medens de nu maa betegnes som aldeles ypperlige. Bondegaardene (Fig. 150—152) er nu i alt Væsentligt lig de skotske Bønders Gaarde, med moderne Komfort og moderne Hjælpemidler. Kun den paa Husenes ene Gavlside hyppig forekommende halvrunde Udbygning, der tjener til Tørring af Korn og Malt, gjør et eiendommeligt Indtryk og erindrer i sin afstumpede Kegleform levende om de gamle piktiske Brochs, hvis Form synes mig at maatte være deres Forbillede.

Og naar hine to sidste norske Røgstuer vel om ikke mange Aar forsvinder, svinder med dem efter en næsten nøiagtig tusindaarig Tilværelse den sidste Rest af endnu levende norsk Bygningsskik og norsk Middelalderskultur paa Orkney.

Bondehuse 3.

Farmhus og Förrerum for Korn ved St. Marys paa Mainland.

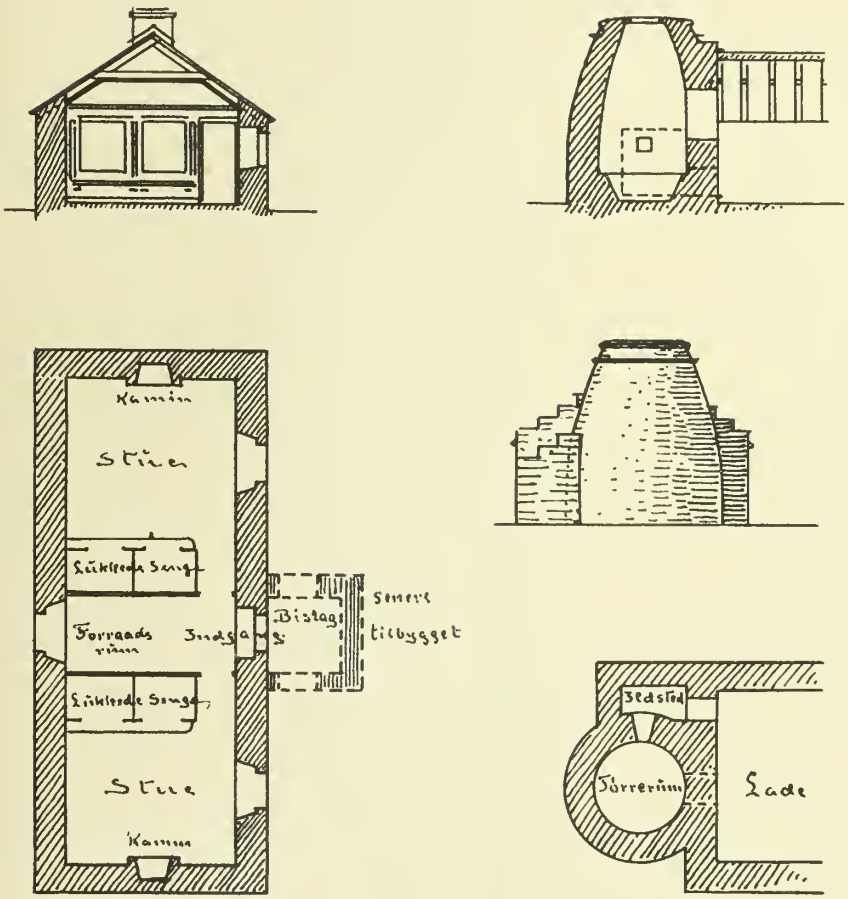

Vaaningens Skillevegge er blot fört i Höide med Yderveggene.

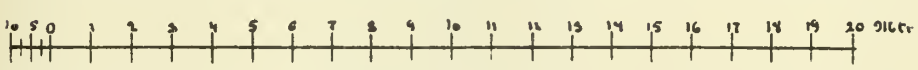

S.M. 1900.

Fig. 150 og 151. Farm ved St. Marys, Mainland.

Originaltegninger af Joh. Meyer.

Bondehuse 4.

Fig. 152. Farm ved St. Marys, Mainland. Prospekt.

Originaltegning af Joh. Meyer.

BILAG

BILAG 1.

Orknøisk Kronologi

med Henvisninger til P. A. Munchs Norske Folks Historie.

c. 50 f. Chr. Diodorus Siculus nævner Cap Orcas.
c. 50 e. Chr. Pomponius Mela nævner forste Gang Orkney.
c. 70. Plinius nævner Orkney.
78. Julius Agricolas Tog til Orkney.
c. 100. Tacitus omtaler Orkney og Agricolas Tog.
c. 110. Juvenal nævner Orkney.
c. 300. Solinus skildrer Orkney som træløst og ubeboet.
449. Angelsachserne Ochtas og Ebissas Tog til Orkney (if. Nennius).
c. 580. Cormacs Missionsreise og Aedans Krigstog til Øerne.
584. Den nordpiktiske Konge Bruide Mac Meilcon †.
c. 787. Nordiske Vikingers forste kjendte Tog i Vesterled fra «Herethaland».
793. Vikingerne plyndrer Lindisfarne.
794. Weremouthklostret plyndret. — Alcuins Brev om Vikingernes Plyndringer paa de britiske Øer.
795. Nordmændenes Vikingtog til Irland. I, 1. S. 418—437.
798. Rachrin og Inispatrick plyndrede.
802 og 806. Icolmkill plyndret.
815. Armagh plyndret.
824. Bangor brændt.
825. Dicuils Beretning om Vikingernes Plyndringer for 30 Aar siden».
843. Scoternes og Pikternes Forening under Kenneth Mc. Alpin, Grunderen af det skotske Dynasti.
852. Olaf Hvite i Dublin. — I, 1. S. 441.
872 (870?). Harald Haarfagers Orkneytog. — Norsk Jarlevælde under Sigurd I. — I, 1. S. 504—509. — Ivar, Ragnvald Mørejarls Søn, †. *Ivarshougen* opkastet.
873. Sigurd Orknøjarl og Torstein Rødes Erobringer i Skotland.
875 (874). Sigurd Orknøjarl †. Guttorm Sigurdson bliver Jarl. I, 1. S. 507. — *Sigurdshougen paa Ekkjalsbakke* (Nordskotland) opkastet.
876 (875). Guttorm Jarl †. — Hallad bliver Jarl, men reiser straks hjem. I, 1. S. 507.
877 (876). Torv-Einar bliver Jarl. I, 1. S. 508.
890. Ragnvald Morejarl indebrændt af Halfdan Hálegg. I, 514.
891 (Anderson 893). Halfdan Hálegg †. *Halfdanshougen* opkastet.
c. 933 (910?). Torv-Einar†. Thorfinn I Hausakljuv og hans Brødre Arnkell og Erlend Jarler.
948. Ragnhild Eriksdatter ægter Thorfinns Son Arnfinn. I, 1. S. 731.
950. Arnkell og Erlend faldne med Erik Blodokse i England ved Stanmor.
963. Jarl Thorfinn I †. — *Thorfinnshougen ved Hoxa.* — Arnfinn bliver Jarl.

965. Gunhild og hendes Sønner flygter til Orkney. I, 2. S. 54.
965—980. Ragnhild lader sine Mænd, Jarlerne Arnfinn og Haavard, dræbe. — *Kjæmpehougene paa Haavardsteigen.* — Ljot og Lodve Jarler.
980. Jarl Lodve †. — Sigurd Digre bliver Jarl. I, 2. S. 132.
985. Niálssønnerne paa Orkney. I, 2. S. 193.
986. Slag ved Dungalsnipen. I, 2. S. 134.
995. Olaf Tryggveson tvinger Jarl Sigurd til at antage Christendommen. I, 2. S. 252.
1003. Malcolm Melbrigdeson Konge i Skotland. I, 2. S. 418.
1006. Gunlaug Ormstunge besøger Sigurd Jarl. I, 2. S. 442.
1009. Jarl Thorfinn Sigurdsøn født.
1013. Flose og Kaare hos Sigurd Jarl. Ligesaa Kong Sigtryg. I, 2. S. 438.
1014 $^{23}/_{4}$. Brianslaget ved Clontarf. — Sigurd Jarl †. I, 2. S. 644. — Sigurds Sønner Sumarlide, Einar Vrangmund og Bruse bliver Jarler.
1015. Sumarlide Jarl †.
1016. Thorfinn II Sigurdsøn faar sin Tredjedel af Jarledommet. I, 2. S. 651.
1018. Einar Jarls Nederlag i Ulfreksfjord. I, 2. S. 651.
1019. Einar Jarl dræber Eyvind Urarhorn. I, 2. S. 651. Thorkel Fostre i Norge. I, 2. S. 652.
1020. Einar Jarl † i *Hallen paa Sandvik.* I, 2. S. 653.
1021. Jarlerne Bruse og Thorfinn hylder Olaf den Hellige. I, 2. S. 654.
1029. Bruse afstaar Thorfinn endnu $^{1}/_{3}$ af Øerne. I, 2. S. 658.
1030. Ragnvald Brusesøn ved Stiklestad.
c. 1030. Henrik, Knut den Stores Kapellan, bærer Titel af Biskop af Orkney.
1035. Ragnvald Brusesøn Jarl. I, 2. S. 857. *Byanlæg i Kirkevaag. — Olafskirken.*
1040. Thorfinns Frænde Macbeth dræber Kong Duncan. I, 2. S. 853.
1045. Slaget ved Raudabjørg. — Ragnvald Jarl †. II. S. 141, S. 145.
1047. Thorfinn besøger Magnus den Gode. II. S. 153.
1050 (Paaske). Thorfinn og Macbeth i Rom. II. S. 218.
c. 1050. Thoralf viet til Orknøbiskop af Adalbert af Bremen.
1051—1064. *Christkirken i Birgsaa* bygget.
1064. Jarl Thorfinn II †. — Erlend og Paal bliver Jarler. II. S. 269.
1066. Harald Haardraade paa Orkney. Standfordbridgeslaget. II. S. 324. — (Oktober). Olaf Kyrre paa Orkney. II. S. 338.
1067 (Vaar). Olaf Kyrre forlader Orkney. II. S. 376.
1067—1098. *Peterskirken paa Broch of Birsa* og *Deerneskirken* opført.
c. 1085. Rodulf viet til Biskop af Orkney af Erkebiskopen af York.
1097. Jarl Paals Søn Haakon hos Magnus Barfod i Norge. II. S. 509.
1098. Magnus Barfod paa Orkney. — Paal og Erling Jarl † i Norge. II. S. 509.
1099. Sigurd (Jorsalfar) Hovding paa Orkney. II. S. 526.
c. 1100. Rodgeir vies til Orknøbiskop af Erkebispen af York.
1101. Kale Kolsøn (Ragnvald Jarl) født.
1103. Magnus Barfod †. — Haakon Paalsøn Jarl. II. S. 561.
1108. Magnus d. Hellige bliver Jarl. II. S. 562.
c. 1110. Rodulf d. y. vies til Orknøbiskop af Erkebispen af York.
1112 (?). Wilhelm I, d. Gamle, bliver Biskop paa Orkney. II. S. 622. — Møde paa *Thingvolden.*
1115 $^{16}/_{4}$. Magnus den Hellige †. II. S. 679.
1116. Kale Kolsøn træffer Gilchrist i Grimsby. II. S. 687.
1116—1118. Jarl Haakon Paalsøns Jorsalfærd.
1119—1122. *Kirken paa Orfjara* opført.
1122 (23?). Jarl Haakon †. — Harald Sletmaale og Paal Umaale Jarler. II. S. 681.
1125. Jarl Harald flytter til Skotland. II. S. 682.
1127. Kale Kolsøn i Bjørgvin. II. S. 688. — Sigurd Slembe paa Orkney. — (Jul). Harald Orkneyjarl † i *Jarleborgen paa Orfjara.* II. S. 685.
1129. Kale Kolsøn (Ragnvald) udnævnes til Jarl af Kong Sigurd. II. S. 692.
1133. Harald Maddadhsøn født. II. S. 833.
1135. Ragnvald Jarls første Tog til Hjaltland. II. S. 739. — Slaget ved Tannskárunes. II. S. 740. — Bisp Wilhelm I i Norge; erklærer $^{13}/_{12}$ Magnus for hellig. II. S. 693. — $^{22}/_{12}$ Olaf Rolfsøn indebrændt paa Dungalsbø. II. S. 743. — (Jul). Svein Brjostreip dræbt af Svein Asleifsøn, Bispen paa Egilsey. II. S. 744.
1135—1138. *Magnuskirken paa Egilsey* bygget.
1136. Ragnvalds 2det Tog til Orkney. — Jarl Paals Bortførelse. II. S. 746—749. — Bispen paa Egilsey. — *Svendro Kapel* bygget (?).
1137. *Magnuskathedralen i Kirkevaag paabegyndt.*

1138. Bisp Wilhelm modtager paa Egilsey Besøg af Bisp John af Athole.
1139. Harald Maddadhsøn bliver Jarl sammen med Ragnvald. II. S. 815.
1142. Svein Asleifsøn indebrænder Frakark. II. S. 816.
1150. Ragnvald i Norge med Harald, beslutter Korstog. II. S. 821, 830. — (Høst). Jarlerne vender tilbage til Orkney. II. S. 830. — c. Maddadh, Maormor i Athole †. — c. *Borgen paa Vigr* bygget.
1152 (Vaar). Ragnvald i Norge. II. S. 831. — Ragnvald og Erling Skakke med Korsfarerne til Orkney. II. S. 831.
1152—1153. *Runeindskrifterne i Maeshow* (Orkahaug) ristes.
1153. Ragnvalds Korstog begynder. — Kong Eystein besøger Orkney. II. S. 845. — Kong David af Skotland †. — Margaretha, Maddadhs Enke, kommer til Orkney.
1153—1155. Jarl Harald Maddadhsøn Enejarl under Ragnvalds Korstog. II. S. 832.
1154 $^{29}/_{9}$. Harald afstaar Ragnvalds Del af Øerne til Erlend Jarl. II. S. 850.
1155 December. Ragnvalds Hjemkomst. II. S. 841. (Dec.). Forlig i Kirkevaag mellem Ragnvald og Erlend. II. S. 852.
1156. Harald Jarl i Norge, vender hjem. II. S. 942. — Ragnvalds Datter Ingebjørg ægter Erik Slagbrelle. II. S. 943. — $^{25}/_{9}$. Forlig mellem Ragnvald og Harald. II. S. 943. — $^{24}/_{10}$. Trejarleslaget ved *Knarrarstad, Ragnvalds Residents.* — $^{20}/_{12}$. Erlend Jarl † paa Daminsey. II. S. 944.
1158 (eller 1164?). $^{21}/_{8}$. Ragnvald Jarl † paa Katanes. II. S. 946.
1168. Bisp Wilhelm den Gamle, I, †. — Wilhelm II Biskop.
1171. Svein Asleifsøn †. II. S. 949, 955.
1175 $^{14}/_{5}$. Abbed Laurentius i *Enhallowklostret (?) paa Orkney* forflyttes til Melrose.
1188. Feide mellem Jarl Harald og Skottekongen. III. S. 444. — Bisp Wilhelm II †. — Bjarne Biskop.
1195. Jarl Harald underkaster sig under Sverre i Bergen. III. S. 288.
1197. Harald Unge bliver Jarl.
1198. Harald Jarls Mænd slagne ved Inverness. III. S. 445. — Harald Unge, Jarl, †. III. S. 447.
1200. Kong Ragnvald af Suderøerne underkaster sig Katanes. III. S. 450. — c. *Kirken paa Vigr* og *Catharinakapellet ved Linton* byggede.(?)
1201. Harald Jarl gjenerobrer Katanes og mishandler Biskop Jon. III. S. 450.
1202. Forliget i Perth mellem Jarlen og Kong William. III. S. 453. — Harald gjør sig uafhængig paa Orkney. III. S. 455.
1206. Harald Jarl †. — David og Jon Jarler. III. S. 456.
1210. Jarlerne underkaster sig under Kong Inge. III. S. 543.
1214. David Jarl †. III. S. 750.
1222 $^{11}/_{9}$. Bisp Adam af Katanes indebrændt. III. S. 752.
1223. Biskop Bjarne †. — Jofrey Biskop. III. S. 664.
1225. Jon Jarls Forlig med Kong Haakon IV. III. S. 754
1226. Jon Jarls Søn Harald †. III. S. 755.
1231 (Høst). Jon Jarl †. III. S. 775. — Magnus Gilbertsøn Jarl.
1232. Jon Jarls Drabsmænd straffes i Norge. III. S. 777.
1233. De orknøiske Magnater drukner paa Hjemreisen fra Norge. III. S. 780.
1239(?). Jarl Magnus Gilbertsøn †. — Gilbert I Jarl. III. S. 778.
1246. Bisp Jofrey †. — Herve Biskop(?). IV, 1. S. 136.
1248. Bisp Herve †(?). — Henrik I Biskop(?). IV, 1. S. 136.
1256. Jarl Gilbert II Gilbertsøn †. — Magnus Gilbertsøn Jarl. IV, 1. S. 69.
1263 $^{21}/_{7}$. Haakon IV kommer til Orkney. IV, 1. S. 400. — (Høst). Haakon IV vender tilbage til Orkney fra Toget i Skotland. IV, 1. S. 419. — $^{15}/_{12}$. Haakon IV † i *Biskopspaladset i Kirkevaag*. IV, 1. S. 424.
1269. Bisp Henrik I †. — Peter Biskop.
1276 $^{29}/_{7}$. Magnus Gilbertsøn Jarl †. — Magnus Magnussøn Jarl. IV, 1. S. 574, 680.
1284. Bisp Peter †. IV, 2. S. 60. — Magnus Magnussøn Jarl †. — Jon Magnussøn Jarl. IV, 2. S. 203.
1286. Dolgfinn bliver Biskop.
1290 $^{16}/_{11}$. «The maid of Norway» † paa Ragnvaldsey. IV, 2. S. 196.
1309. Biskop Dolgfinn †. — Wilhelm III Biskop.
1321 $^{4}/_{8}$. Kong Robert af Skotland klager over de norske Sysselmænd paa Orkney. 2. R. I. S. 132. — Norske Visitationer paa Orkney. 2. R. I. S. 33.
1328. Bisp Wilhelm III sidste Gang nævnt.
1343. Erngisl Sunesøn ægter Annot af Stratherne. 2. R. I. S. 318, 594.

1350. Bisp Wilhelm IV første Gang nævnt. 2. R. I. S. 316.
1353 $^{2}/_{5}$(?). Erngisl bliver Jarl. 2. R. I. S. 595, 634.
1360 $^{12}/_{8}$. Erngisl i Sverige. 2. R. I. S. 699.
1367 $^{18}/_{11}$. Kong David af Skotland forbyder sine Undersaatter at betræde Orkney i fiendtlig Hensigt. 2. R. I. S. 915.
1375. $^{30}/_{6}$. Alexander le Ard forlenes med Oerne paa et Aar. 2. R. II. S. 47.
1379. $^{29}/_{7}$. Henrik I af St. Clair Jarl. 2. R. II. S. 96.
1382. Uroligheder. Bisp Wilhelm IV dræbt. — Wilhelm V Biskop. 2. R. II. S. 101.
1389. Henrik I St. Clair dræber Malise Sperra paa Shetland. 2. R. II. S. 258.
1390. Bisp Wilhelm V †. — Henrik II Biskop. — c. *Det ældre (norske) Jarlepalads i Kirkevaag.*
1392. $^{2}/_{8}$. Erngisl Suneson †. 2. R. II. S. 363.
1395. Biskop Henrik II †. — Jon Biskop.
c. 1400. Henrik I St. Clair †. Henrik II St. Clair Jarl.
1420. Henrik II St. Clair †. — William St. Clair Jarl.
1422. Bisp Jon †. — Thomas Tulloch Biskop.
c. 1430—1450. *Notland Castle* opføres.
1443. Det s. k. Th. Tullochs genealogiske Diplom udfærdiges.
c. 1455. Biskop Thomas †. — Wilhelm VI Biskop.
1468 $^{8}/_{9}$. Orknoerne gives den skotske Konge James III af Christian I i Pant for hans Datter Margarethas Medgift.
1471. William Sinclair afstaar Jarledømmet til James III.
1502. St. Olafskirken i Kirkwall brændt.
1527. Slaget ved Summerdale.
1529. Jo. Ben beskriver Orknoerne.
1536. James V besøger Kirkwall.
1565. Maria Stuart forlener sin Halvbroder Robert med Orkney.
1567. Maria Stuart forlener Bothwell med Orkney.
Bothwell besøger Orkney paa sin Flugt.
1575. Robert Stuart fængsles, men faar snart sit Jarledømme tilbage.
c. 1590. Robert Stuart bygger *Jarlepaladset i Birgsaa.*
1600 (1592?). Robert Stuart †. Patrick Stuart Jarl.
1607. Patrick Stuart bygger *Jarlepaladset i Kirkwall.*
1614 $^{6}/_{2}$. Patrick Stuart henrettet.
1633. Biskop Graham bygger *Biskopspaladset paa Breckness.*

BILAG 2.

Den orknøiske Jarlerække.

(De romerske Tal betegner Generationens Nummerfølge.)

9de Aarh.	I.	1. Sigurd I (c. 872—874).
	II.	2. Guttorm, Sigurds Søn (874—875). (Ragnvaldsønnerne:) 3. Hallad (875). 4. (Torv-)Einar I (875—c. 933).
10de Aarh.	III.	(Einarsønnerne:) 5. Arnkell († 950). 6. Erlend I († 950). 7. Thorfinn I Hausakljuv (c. 933—963).
	IV.	(Thorfinnsønnerne:) 8. Arnfinn (963—?). 9. Haavard Aarsæle. 10. Ljot. 11. Lødve († c. 980).
	V.	12. Sigurd II Digre Lødvesøn (c. 980—1014).
11te Aarh.	VI.	(Sigurdsønnerne:) 13. Sumarlide (1014—1015). 14. Bruse († 1031). 15. Einar II Vrangmund († 1020). 16. Thorfinn II († 1064).
	VII.	17. Ragnvald I Brusesøn (1035—1045). (Thorfinnsønnerne:) 18. Paal I (1064—1098). 19. Erlend II (1064—1098).
12te Aarh.	VIII.	20. Haakon Paalsøn (1104—1122). 21. Magnus I Erlendssøn den Hellige (1108—1115 $^{16}/_{4}$).
	IX.	(Haakonsønnerne:) 22. Harald I Sletmaale (1122—1127). 23. Paal II Umaale (1122—1136). — 24. Ragnvald II Kolsøn (1136—1158? $^{21}/_{8}$).
	X.	25. Harald II Maddadhsøn (1139—1206). 26. Erlend III Haraldsøn (1154—1156).
13de Aarh.	XI.	27. Harald III, Unge, Erik Slagbrelles Søn (1197—1198). (Haraldsønnerne:) 28. David (1206—1214). 29. Jon I (1206—1231).
	XII.	30. Magnus II Gilbertsøn af Angus (1231—1239). (XI?) 31. Gilbert I af Angus (1239—?). (XII?) 32. Gilbert II Gilbertsøn († 1256).
	XIII.	33. Magnus III Gilbertsøn (1256—1275).
	XIV.	(Magnussønnerne:) 34. Magnus IV (1276—1284). 35. Jon II (1284—c. 1310).
14de Aarh.	XV.	36. Magnus V Jonssøn (c. 1310—c. 1325). (XVI vacat.)
	XVII.	37. Malise af Stratherne, Magnus V's Dattersøn (c. 1325 † 1353).
	XVIII.	38. Erngisl Sunesøn, Malises Svigersøn (1353—1373).
	XIX.	39. Henrik I Sinclair, Malises Dattersøn (1379—c. 1400).
15de Aarh.	XX.	40. Henrik II Sinclair, Henrik I's Søn (c. 1400 † 1420).
	XXI.	41. William Sinclair, Henrik II's Søn (1420—1471).

BILAG 3.

Den orknøiske Biskoprække.

(Henrik, Knut den Stores Kapellan (se Munch N. F. H. II. S. 217) c. 1030.)
Thoralf, c. 1050 (indviet af Biskop Adalbert af Bremen) Birgsá (Munch II. S. 217).
Rodulf, c. 1085 (indviet af Erkebiskopen af York) Birgsá (Munch II. S. 217).
Rodgeir c. 1100 } (indviede af Erkebiskopen
Rodulf d. Y. c. 1110 } af York (Munch II. S. 621).

Norske Biskoper i Kirkevaag.

Wilhelm I, den Gamle, 1112 (?) † 1168 «Første Biskop» i Kirkevaag.
Wilhelm II 1168—1188.
Bjarne Kolbeinsøn 1188—1223.
Jofrey 1223—1247.
(Herve? 1247—1248).
Henrik I 1248—1269.
Peter 1270—1284.
Dolgfinn 1286—1309.
Wilhelm III 1310, sidste Gang nævnt 1328.
Wilhelm IV, første Gang nævnt 1350 † 1382 (se Munch N. F. H. 2. R. I. S. 316).
Wilhelm V 1383—1390.
Henrik II 1391—1395?
Jon 1396?—1418?
(Patrick?)
Thomas de Tulloch 1418—efter 1455.
Wilhelm VI de Tulloch før 1461—1477(?).

Skotske Biskoper før Reformationen.

Andrew 1477?—1486.
Edw. Stewart 1486?—1511.
Thomas 1511—før 1525.
R. Maxwell nævnt 1525—1540?
Robert Reid 1540—1558.

Anm. Peder Claussen giver Bisperækken saaledes: 1. Randulf. 2. Rodserning. 3. Vilhielm. 4. Vilhielm. 5. Biarni. 6. Jofrei. 7. Herni. 8. Heinrick. 9. Peter. 10. Dolgfin. 11. Vilhielm. 12. Vilhielm.

Øernes Navne hos forskjellige H

Orkn. Saga (før 1230) og andre oldnorske Kilder.	*Fordun* (c. 1400). Scotichronicon.	*Jo. Ben* (1529). Aftrykt hos Barry.	*Buchanan* (1582). Hist. rer. Scot.	*Peder Claussen* (c. 1600).	*Torfæus* (c
1. Hrossey.	1. Pomonia.	1. Pomonia.	1. Pomona.	1. Grosføi.	1. Hrosse
	2. Borch de Brysay.				
	3. Borch de Dernes.				
	4. Scalpandisay.	4. Shapinshay.	4. Siapinsa.	4. Gjalpandisøi.	4. Siapins
5. Hellisey.	5. Heleneholme.	5. Eloerholme.		5. Hinsøi.	
6. Daminsey.		6. Damsay.		6. Daminsøi.	
7. Gáreksey.	7. Goresay.	7. Gairsay.	7. Gersa.	7. Gareksøi.	7. Gareks
	8. Swynay.				tigt henf. til
9. Vigr.	9. Were.	9. Weir.	9. Vera.	9. Vigr.	9. Færæ.
10. Hrolfsey.	10. Rolusay.	10. Rousay.	10. Rusa.	10. Hrosøi.	10. Rolfsey
11. Eyin helga.	11. Inhelaw.	11. Enhallow.		11. Øien helga.	
12. Egilsey	12. Egilsay.	12. Egilschay.	12. Eglisa.	12. Egilsøi.	12. Eigilse
	13. Stromesay.	13. Stronsay.	13. Stronza.	13. Strimsøi.	13. Strions
14. Papey, in litla (minni).	14. Papeay minor.	14. Papa Stronsay.			14. Papey
	15. Etheay.	15. Eday.		15. Eidøi.	
17. Sandey.	17. Sanday.	17. Sanday.		17. Sandaøi.	17. Sandey.
	25. Fareay.	25. Faray.	25. Fara.	25. Ferøi.	
	26. Stromeholme.				
	29. Ouskery.	29. Auskerrie.			
30. Rinansey.	30. Revaldisay.	30. N. Ronaldsay.		30. Rinarsøi.	30. Rinarse
31. Papey, in meiri.	31. Papeay major.	31. Papa Westray.	31. Papa.	31. Papøi.	31. Papey
32. Vestrey.	32. Werteray.	32. Westray.	32. Vestra.	32. Vesterøi.	32. Vesture
	33. Papeay tertia.				
34. Fridarey.			34. Fara.		34. Fridare
	35. Colbanisay.	35. Copinshaw.	35. Cobesa.	35. Kolbeinsøi.	35. Kolbein
	36. Lameholme.	36. Lambholme.	36. Holma.		
	37. Glowmysholme.				
39. Borgarey (Diplom.).	39. Borowray.	39. Burray.	39. Burra.	39. Borgarøi.	39. Borgar
40. Ragnvaldsey.	40. Ronaldisay.	40. S. Ronaldsay.	40. Ranalsa.	40. Ragnvaldsøi.	
41. Háey & Vágaland.	41. Hoy & Waywis.	41. Hoy & Wais.	41. Hoia & Valis.		41. Haey &
42. Grimsey.	42. Grymsay.	42. Gramsay.	42. Granisa.	42. Grimsøi.	42. Grimse
	43. Calfay.	43. Cavay.	} 43—46. Holmae.	43. Kalføi.	43. Kalfey henført ti
	45. Rysay minor.	45. Ryssay.			
	46. Fareay minor.	46. Faray.		46. Færøi.	
	47. Flatay.	47. Flotay.	47. Flata.	47. Flarøi.	
	48. Claff de Flatay.				
	49. Swytay.	49. Southay.		49. Dimorøi.	
52. Sviney.	52. Swynay minor.	52. Sownay.	52. Suna.	52. Dimøi.	52. Sviney
53. Straumey.			53. Stroma.		53. Strome
54. 55. Pettlandssker (Diplom.).	54. 55. Pentelandiskery.				(Torfæi Rec
56. Súlnasker (Haak. IV Saga c. 319).	56. Sowliskery.				P. Claussen visende, se S. Afh. III,

attere fra Sagatiden til Nutiden.

Wallace (c. 1700).	*Barry* (c. 1800). Hist. of the Orkn. Pag. 21. (Parentheserne Kartets Skrivemaade.)	*P. A. Munch* (c. 1850). Parentheserne er Conjecturer for de oldnorske Navne. Saml. Afh. Pag. 86.	Nyeste Karter (c. 1900).
1. Pomona.	1. Mainland.	1. Mainland.	1. Mainland.
2. Burgh of Birsay.			2. Broch of Birsa.
			3. Broch of Deerness.
4. Shapingshay.	4. Shapingfhay(-ha).	4. Shapensey (Hjalpandisey).	4. Shapinsay.
5. Elger Holm.		5. Ellerholm.	5. Ellerholm.
6. Damsay to Firth.	6. Damfay(-sa).	6. Damsey.,	6. Damsay.
7. Gairsay.	7. Gairfay(-sa).	7. Gairsey.	7. Gairsay.
		8. Swainholm (Svinholmr).	8. Swainholm.
9. Wyre.	9. Weir.	9. Wire.	9. Wire.
10. Rousay.	10. Rufay.	10. Rowsey.	10. Rowsay.
11. Enhallow.	11. Inhallow.	11. Enhallow.	11. Enhallow.
12. Egilshay.	12. Egilfhay(-ha).	12. Egilsey.	12. Egilsay.
13. Stronsay.	13. Stronfay(-sa).	13. Stronsey.	13. Stronsay.
14. Papa Stronsay.	14. Papay Stronfay(-a -a).	14. Papa Stronsa.	14 Papa Stronsay.
15. Eday.	15. Eday(-a).	15. Edey (Eiðey).	15. Eday.
16. Calf of Eday.		16. Calf (Eiðeyarkalfr).	16. Eday Kalf.
17. Sanday.	17. Sanday(da).	17. Sandey.	17. Sanday.
18. 19. Hoop.		18. 19. Siegleholm (Sigluholmr).	18. 19. Holms of Huip.
20. 21. Lingay.		20. 21. Lingholms (Lyngholmar).	20. 21. Lingholms.
22—24. Holms of Yre.		22—24. Holms of Iye (Eyjarholmar).	22—24. Holms of Ire.
25. Pharay to Eday.	25. N. Faray (Fara).	25. Farey.	25. Faray, North.
26. Holm of Pharay.		26. Holm of Farey (Straumsholmr).	26. Holm of Faray.
27. 28. Greenholm.		27. 28. Greenholms (Grænuholmar).	27. 28. Greenholms.
29. Howskerry.		29. Auskery (Austrsker).	29. Auskerry.
30. N. Ronaldshay.	30. N. Ronaldfhay(a).	30. North Ronaldsey.	30. North Ronaldsay.
31. Papay Westray.	31. Papay Westray(-a -a).	31. Papa Westra.	31. Papa Westray.
32. Westray.	32. Westray(-a)	32. Westrey.	32. Westray.
33. Holm of Papay Westray			33. Holm of Papa Westray.
34. Fridarey.			34. Fair-isle.
35. Copingshay.	35. Copinfhay(-ha).		35. Copinsay.
36. Lamond.	36. Lambholm (Laman).	36. Laman (Lambholmr).	36. Lamon.
		37. Glimsholm (Glumsholmr).	37. Glimsholm.
		38. Hunda (Hundey).	38. Hunday.
39. Burray.	39. Burray(-ra).	39. Burrey.	39. Burray.
40. S. Ronaldshay.	40. S. Ronaldfhay(-ha).	40. South Ronaldsey.	40. South Ronaldsay.
41. Hoy & Waes.	41. Hoy & Waes.	41. Hoy & Walls.	41. Hoy and Walls.
42. Graemsay.	42. Græmsay (Gremsa).	42. Gremsey.	42. Graemsay.
43. Cavay.	43. Cava.	43. Cavey (Kalfey).	43. Cavay.
		44. Barrel of Butter (Kerlingarsker).	44. Barrel of Butter.
45. Ryssay little.	45. Rissa (Risa).	45. Rysey (Hrisey).	45. Risay.
46. S. Pharay.	46. Faray (Fara).	46. Farey (Færey).	46. Faray, South.
47. Flottay.	47. Flotay (Flota).	47. Flotey (Flatey).	47. Flottay.
48. Calf of Flottay.		48. Calf (Flateyjarkalfr).	48. Calf of Flottay.
49. Swithay.		49. Swithay (sic).	49. Swithay.
50.51. Innerholms (Stromness).			50.51. Innerholms (Stromn.).
52. Swannay.	52. Swanay (Swona).	52. Swona.	52. Swonay.
53. Stromay.		53. Stromey.	53. Stromay.
54.55. Pentlandskerries (meikle and little).	54.55. Pentland Skerry(-ies).	54. 55. Pentlandskerries.	54. 55. Pentlandskerries.
		56. Sulisker	56. Suliskerry.
57. Thiefs Holm.		57. (Þjofaholmr.)	57. Tievisholm.
			For de mindre Holmer No. 58—83 se Pag. 9—10.

BILAG 5 c.

Orknøjarlernes Stamtavle

samt de nærmeste Led af Ragnvaldsættens norske, normanniske og islandske Linier.

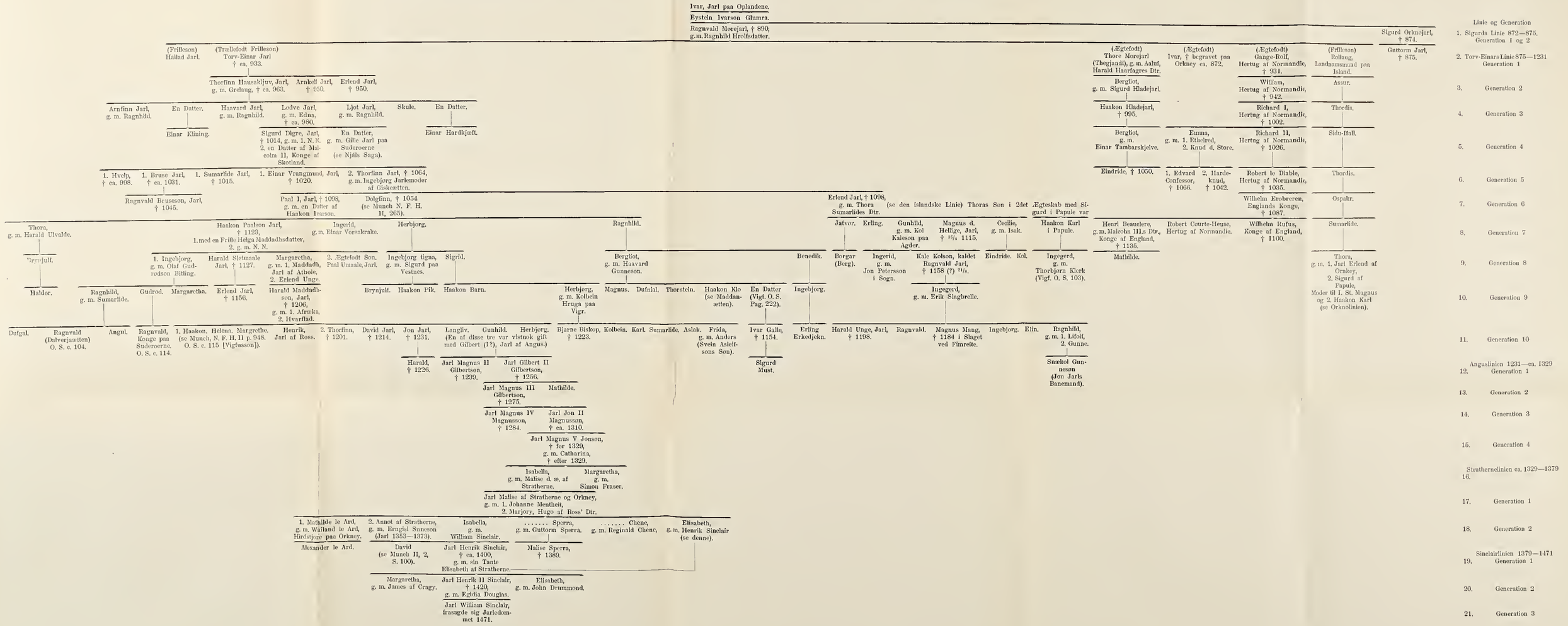

Linie og Generation

1. Sigurds Linie 872—875. Generation 1 og 2
2. Torv-Einars Linie 875—1231 Generation 1
3. Generation 2
4. Generation 3
5. Generation 4
6. Generation 5
7. Generation 6
8. Generation 7
9. Generation 8
10. Generation 9
11. Generation 10

Anguslinien 1231—ca. 1329

12. Generation 1
13. Generation 2
14. Generation 3
15. Generation 4

Strathernelinien ca. 1329—1379

16.
17. Generation 1
18. Generation 2

Sinclairlinien 1379—1471

19. Generation 1
20. Generation 2
21. Generation 3

Tillæg og Rettelser.

Paa flere Steder, navnlig i de første Ark, er ð i oldnorske Navne gjengivet med d og ö med ø, ligesom enkelte Konsonantfordoblinger (Sigtrygg, Tryggvason) er forsømte.

S. 4, L. 11 f. o. Swelch l. Swelchie.

S. 9, L. 7 f. n. Pentlandskerries l. *Pentlandskerries* (Petlandssker).

S. 9, L. 1 f. n. *Holm of Egilsey* l. *Ruskholm of Faray.*

S. 17, L. 14 f. o. og L. 11 f. n. Ronaldsey l. Ronaldsay.

S. 20, L. 3 og 4 f. o. staar «1158, Jarl Ragnvalds Dødsaar» l. «1171, Svein Asleifsøns Dødsaar».

S. 24, L. 2 f. n. Dagen byggede Stæder, men om Natten l. Natten byggede Stæder, men om Dagen.

S. 30, L. 6 f. o. mensa l. mansa (middelald. Latin: mansus, Bolig, af manere).

S. 30, L. 7 f. o. Mensehow l. Mansehow.

S. 36, L. 9 f. n. Undersøgelser ved Stonehenge skal have vist, at denne Ring skal have havt en astronomisk Betydning, der dog er mig for uklar til, at jeg har kunnet have nogen Mening om disse Undersøgelsers Værd.

S. 56, L. 4 f. n. p. 60 l. p. 61.

S. 61, L. 17 f. n. Munch henlægger — sikkerlig feilagtig — Augmundshougen til Tresnes istedetfor til Elsnes (Saml. Afh. III. S. 99).

S. 84, L. 7 f. n. Klædekammer (vestry) l. Klædekammer (Sacristi, vestry).

S. 100, L. 4 f. n. Traditionen om Egilsøkirkens Dedikation til St. Magnus er ialfald middelaldersk, da den allerede nævnes af Jo. Ben (1529).

S. 103, L. 11 f. o. for at faa ham l. for at de kunde faa ham.

S. 122, L. 7 f. n. tilføies ved «1200»: At den samme Biskop Bjarne, der havde en saa væsentlig Del i Magnuskathedralens Pragtbygning, dog kan have bygget denne simple, gammeldagse Landskirke, har sin naturlige Forklaring deri, at Kirken paa Wire var et lidet Privatkapel, opført for egne, private Midler og vistnok kun for at tjene Kastellets Besætning som Gudshus.

S. 148, L. 18 f. o. Former l. Former (Fig. 75).

S. 149, L. 17 f. o. (Fig. 75) l. (Fig. 71 og Fig. 84).